

A hároméves gazdasági terv.

A második világháború után az európai országok nagy részében több éves időszakra kiterjedő átfogó gazdasági tervet tettek a gazdaságpolitika tengelyévé. Minthogy gazdasági rendszerénél fogva a Szovjetunió az, amely gazdasági életében a tervgazdaságot a legtökéletesebben megvalósította, természetes, hogy a második világháború után e gazdasági tervek sorát a Szovjetunió nyitotta meg az 1946. évben életbeléptetett negyedik ötéves tervével. Több éves átfogó gazdasági terv alapján akarják gazdasági életüket újraépíteni vagy reorganizálni Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország és Franciaország is; a most említett országok gazdasági terveinek időtartama 2 és 5 év között váltakozik. Kidolgozás alatt van továbbá Jugoszlávia ötéves terve, Olaszország három évre tervezett pénzügyi és újjáépítési terve, valamint Belgium tízéves beruházási terve.

Magyarországon az inflációs időszakban komoly tervgazdálkodásra nem lehetett gondolni, noha az országra nehezedő rendkívül súlyos újjáépítési és jóvátételi feladatok a gazdasági élet tervszerű irányítását a legnagyobb mértékben indokoltá tették volna. A stabilizáció megtörténte után azonban a gazdasági élet tervszerű irányításának gondolata hamarosan előtérbe került. Érthetően elsősorban az állami irányítás alapján álló munkáspártok voltak azok, amelyek a gondolatot felkarolták. Gerő Ernő közlekedésügyi miniszter még karácsony előtt ismertette a Kommunista Párt által kidolgozott hároméves gazdasági terv alapelveit, február elején pedig a tervet ismertető füzet már könyvkereskedői forgalomba is került. Néhány nappal utána megjelent a Szociáldemokrata Párt hároméves gazdasági tervét ismertető füzet is.

A két munkáspárt gazdasági terve hasonló alapelveken épül fel. Mindkettő az 1947/48. pénzügyi évvel kezdődő hároméves időszakra kiterjedő gazdasági programot tartalmaz, amely előirányozza a három évben elérni kívánt termelést és ismerteti a célkitűzés megvalósításának eszközeit. A két terv megvitatásra szánt javaslatnak tekintendő, amint arra Gerő Ernő beszédében határozottan rámutatott.¹ Ez természetes is, nemcsak azért, mert mindkét terv aránylag rövid idő alatt készült el és már ez okból sem merülhetett el olyan mértékben a részletekben, amint ez a terv sikeres megvalósításához szükséges, nemcsak azért, mert a két munkáspárt egymástól függetlenül dolgozott és sok tekintetben eltérő eredményekre jutott, hanem elsősorban azért, mert a végleges terv megállapítására a kormányzati apparátus van hivatva. A feladat sikeres megoldása szükségessé teszi továbbá, hogy a munkába bevonassanak az összes figyelembe jövő szakértők, pártállásra való tekintet nélkül, úgyszintén a gazdasági életnek azok a tényezői, amelyeket a gazdasági terv elsősorban érint. Legcélszerűbb volna az az eljárás, ha a franciaországi példát követve, külön szerv állíttatnék fel a gazdasági terv megállapítására és végrehajtásának irányítására.

E tanulmány célja elsősorban a közzétett két terv ismertetése és néhány olyan szempont kidomborítása, amelyek a terv végleges megállapításánál e sorok írójának nézete szerint figyelembe veendők volnának. A tervek részletes taglalása és bírálata már a korlátozott terjedelem miatt sem lehet feladata.

A tervek ismertetése előtt szükségesnek látszik néhány szóval kitérni arra a kérdésre, hogy Magyarország jelenlegi helyzetében van-e szükség ilyen átfogó gazdasági tervre és mely körülmények teszik ezt szükségessé. A Szovjetunióban az állami tervgazdálkodás szükségképpen valami, mert közgazdasága állami gazdaságot jelent, amelyet más, mint az állam, nem irányíthat. A kapitalista országok gazdasági életéről gyakran azt mondják, hogy ezt a tervszerűség hiánya

¹ „Mi ezt a magunk részéről javaslatnak szántuk — mondotta a miniszter, — amelyet szakembereknek és a nagyközönségnek megvitatásra ajánlunk azzal, hogy kérjük alapvonalaiban való elfogadását.”

jellemzi. Ez a megállapítás nem egészen helyes, mert a kapitalista országok nagyobb gazdasági egységei termelésüket tervszerűen irányítják. Azonban a kapitalista gazdálkodás természetéből folyik, hogy a legkülönbözőbb tervek állhatnak egymás mellett, ami könnyen azt eredményezheti, hogy a gazdasági erők szétforgácsolódnak, vagy pedig egymás rovására akarnak érvényesülni.

Ha Magyarország jelenlegi helyzetében tervgazdálkodásra gondolunk, elsősorban az a cél lebeg előttünk, hogy a különböző egyéni — részben egyes állami szervektől, részben a magángazdaság köréből kiinduló — terveket a nemzet érdekeinek és az országra háruló feladatoknak megfelelő módon egymással összhangzásba hozzuk, az alapul elfogadott célkitűzésnek megfelelően koordináljuk, vagy szubordináljuk. A terveknek ez az összhangzásba hozása, egységbefoglalása előfeltétele annak, hogy a korlátolt mennyiségben rendelkezésre álló termelő javak: nyersanyagok, energiahordozók, munkaerők, pénzügyi eszközök, stb. zavartalan fejlődést biztosító módon legyenek a gazdasági élet különböző szektorai között szétosztathatók. Kézenfekvő, hogy ma ilyen eljárásra szükség van. Az ország jelenlegi leromlott állapotában és a reá nehezedő súlyos újjáépítési és jóvátételi terhek mellett az egyéni gazdasági tervek száma és terjedelme nyilvánvalóan sokkal nagyobb, mint amekkorák a gyakorlati lehetőségek. De szükség van az állam tervszerű irányítására azért is, mert az előttünk álló nagy feladatok rendkívüli erőfeszítést tesznek szükségessé. Alacsony szintre hanyatlott termelésünkéből szokatlanul nagy hányadot kell elvonnunk a fogyasztás elől újjáépítési, gazdaságfejlesztési és jóvátételi célokra. Ilyen nagy gazdasági erőfeszítést csak az állam kényszeríthet ki, ami messzemenő tervgazdaságot tételez fel az állam részéről. Végül szükség van az állam fokozott irányító és kezdeményező tevékenységére és ezzel kapcsolatban állami tervgazdálkodásra azért is, mert a gazdasági életnek igen fontos olyan szektorai vannak — különösen a mezőgazdaságban — ahol a kíváncsnak és szükségesnek mutakozó gazdasági tevékenység az állam támogatása és kezdeményezés nélkül nem mindig valósulna meg.

Ezek az elvek egyszersmind a szükségesnek mutakozó tervgazdálkodás határait is kijelölik. A tervgazdálkodás nem zárhatja ki az egyéni kezdeményezést. Ennek már a terv összeállításában is érvényesülnie kell, mert hiszen a tervnek figyelembe kell vennie a magángazdaság életképesnek és megvalósításra érdemesnek látszó terveit. De nem volna helyes az okvetlenül szükséges mértéken túlmenően megkötni az egyéni kezdeményezést a termelés irányításában sem és legiöképpen nem szabad az állami tervgazdálkodásnak odáig menni, hogy teljesen lehetetlenné tegye a gazdasági tervekben elő nem irányzott termelést és beruházást. A gazdasági fejlődést komolyan akadályozhatná, ha minden gazdasági erőforrást előre leköténk egy hároméves gazdasági terv számára és nem számolnánk azzal, hogy e három év alatt nagy változások történhetnek úgy a termelés, mint a fogyasztás terén a világ gazdaságban és az ország gazdasági életében egyaránt.

A tervszerű gazdaságpolitika megvalósításának a két munkáspárt igen nagy szolgálatot tett. Nemcsak az a hatalmas munka érdemli meg a legnagyobb elismerést, amelyet a tények megállapítása, a feladatok összeállítása, rangsorolása és egyeztetése, valamint a problémák és összefüggések feltárása tekintetében végeztek, hanem talán még nagyobb érdemük, hogy a tervek elkészítésével és az érdeklődés homlokterébe állításával elérték azt, hogy mindezek a problémák egy egységes koncepció keretében kerülnek megoldásra.

Áttérve a tervek ismertetésére, ezek alapvonásait a következőkben foglalhatjuk össze:

Mindkét terv alapcélja az életszínvonal emelése a gazdasági teljesítőképesség fokozása útján. A gondolatmenet egészen világosan kifejezésre jut a Kommunista Párt tervében, amely szerint „az alapvető feladat, amelyet tervünk meg kíván valósítani: a dolgozó lakosság életszínvonalának gyorsütemű emelése”. Ez a feladat a terv szerint csakis az ipari és mezőgazdasági termelés, valamint a közlekedés gyorsütemű fejlesztésével érhető el. Az egyes termelési ágak fejlődésének

ütemét a terv a szerint szabja meg, hogy *a)* „milyen nagyok azok a szükségletek, amelyeket ki kell elégíteniök; *b)* milyen nagy jelenlegi gyártási kapacitásunk és milyen beruházást igényel a kapacitás esetleges kibővítése; *c)* milyenek nyersanyagbeszerzési lehetőségeink az országon belül és szükség esetén külföldön.”³ A termelés és közlekedés előirányzott fejlesztése részben a meglévő termelési és közlekedési eszközök teljesítőképességének fokozottabb kihasználásával, a termelés és forgalom racionalizálásával, a munka termelékenységének hatékony emelésével érhető el, szükség van azonban ezenfelül a termelőeszközök nagymérvű felújítására és kiegészítésére, új termelő, valamint közlekedési eszközök és berendezések létesítésére, új beruházásokra.⁴ — Tehát a feladat megvalósításának lényeges előfeltétele új beruházások eszközlése.

A Szociáldemokrata Párt terve hasonló gondolatmenetet követ. E terv szerint a tervszerűsítés célja „a gazdasági erők összhangbahozatala és azok fejlesztése arra a célra, hogy optimális erő kifejtés esetén maximális legyen az életszínvonal emelkedése, a jövedelmek igazságosabb megoszlása mellett.”⁵ E célkitűzés megvalósítására a párt két részből álló tervre gondol: Az első rész hároméves felépítési programot foglal magában, amelynek célja Magyarországot túl juttatni az 1938. évi gazdasági szinten és bizonyos szerkezeti változások alapjait lerakni. A második rész 15 éves terv, amelynek célja a gazdasági életnek olyan rendszerbe fogása, átállítása és kifejlesztése, amely az eddigi életszint többszörösét kívánja megvalósítani. A 15 éves programmal azonban a terv nem foglalkozik részletesebben, hanem csak a hároméves program kidolgozását nyújtja. A hároméves program vezérgondolatát a következőképpen jelöli meg: „A meglévő technikai és gazdasági adottságokból kiindulva, az elkövetkezendő 3 év alatt úgy kell fejlesztenünk elsősorban kulcsiparunkat, hogy az egyfelől a könnyű ipar gyors növelésére szükséges alapot biztosítsa, másfelől a mezőgazdaság átállításához nélkülözhetetlen

³ 14. oldal.

⁴ 17. oldal.

⁵ 3. oldal.

ipari termékeket kellő mennyiségben rendelkezésre tudja bocsátani. Ugyanakkor pedig teljesítse az erre a 3 évre eső jóvátételi szállításokat is”.⁶ A tervnek szintén lényeges része egy hároméves beruházási program, amelynek megvalósítása előfeltétele a tervbevett termelés megvalósulásának.

A két termelési terv szembeállítására nem egészen könnyű feladat, főleg a következő okokból: 1. A termelési ágak tagozása a két tervben nem azonos. 2. Míg a szociáldemokrata terv a termelési értékeket az 1947. januári árakon értékelve, forintban adja meg, addig a Kommunista Párt 1938. évi pengőkkel dolgozik. 3. Az előirányzott mezőgazdasági termelés értékét a kommunista terv nem adja meg, hanem csak azt mondja, hogy ez az 1949/50. évben el fogja érni az 1931—1940 évek átlagát.

Az alábbiakban a két terv összehasonlítását a következő módon kíséreltük meg: A Kommunista Párt által előirányzott mezőgazdasági termelés értékét a szociáldemokrata tervben előirányzotttnál 10%-kal nagyobb összeggel vettük fel azért, mert az 1931—1940. évek átlagos mezőgazdasági termelése, amelyet a kommunista terv az 1949/50. évben el akar érni, az 1938. évi átlagnak kerekén 95%-ára tehető és így mintegy 10%-kal magasabb annál a 86.8%-nál, amelyet a szociáldemokrata terv 1949/50-re előirányoz. Minthogy a két tervnek a kohászati, valamint a vas- és fémipari termelésre vonatkozó adatait az eltérő csoportosítás miatt nem lehetett egymással összehasonlítani, ezeket a csoportokat összevontuk és a gyáripari főcsoportban helyeztük el. Hasonlóképpen a gyáripari főcsoportba vittük át az energiatermelést és az olajfinomítást, amelyek a szociáldemokrata tervben a bányászattal közös főcsoportban szerepelnek. A kisipari termelésre vonatkozó szociáldemokrata előirányzatot, noha a nettó termelési értékek táblázatában foglal helyet, bruttó értéknek tekintettük, mert a 3.738 millió forinttal megadott 1938. évi termelési érték nettó értéknek túl magas volna. (A Gazdaságkutató Intézet számításai szerint a kisipari nettó termelés értéke az 1937/38. évben 566 millió, az 1938/39. évben pedig 598 millió pengő volt; a bruttó termelési érték ennél mintegy 50%-kal lehetett maga-

⁶ 4. oldal.

sabb.) Az összehasonlítás eredményeit a 8—9. sz. oldalon közölt táblázat szemlélteti.

A táblázatban közölt számok azt mutatják, hogy a két tervben előirányzott főeredmények meglehetősen hasonlóak, mégis azzal a különbséggel, hogy a szociáldemokrata terv óvatosabb, mindenik főcsoportban alacsonyabb számokat irányoz elő. Megegyezik a két terv abban, hogy a legnagyobb emelkedést (az 1938. évi termelés 141.0, ill. 148.0%-a) a bányászat körében kívánja elérni, azután az emelkedés sorrendjében a gyáripár következik (111.2%, ill. 128.4%), míg a kisipar (99.1%, ill. 110.0%) és a mezőgazdaság (86.8%, ill. 95.5%) az 1938. évi eredmények közelében marad. A gyáripáron belül az egyes iparágak előirányzata nagy különbségeket mutat. Mindkét tervben a legnagyobb emelkedés a gépgyártásnál és a villamosenergiatermelésnél van előirányozva, jelentékeny emelkedést mutat mindkét tervben a vegyészeti ipar is. A kommunista terv szerint 1949/50-ben a gyáripári termelés átlagos emelkedésénél nagyobb emelkedés fog előállni a vas- és fémiparban is, míg a szociáldemokrata terv a textil-, bőr- és ruházati iparban, a faiparban és az építőiparban vár még az átlagosnál nagyobb emelkedést.

Az összehasonlítás teljessé tétele céljából szembeállítjuk a két tervnek a nemzeti jövedelem alakulására vonatkozó adatait. Ennél az összehasonlításnál az okoz nehézséget, hogy a szociáldemokrata terv a jelenlegi nemzeti jövedelmet lényegesen nagyobbra veszi, mint a kommunista terv és e mellett a nemzeti jövedelem bruttó összegével operál, vagyis nem vonja le a fenntartási kiadásokat.

Nemzeti jövedelem.

A) Millió forintban.

	1938.	1946/47.	1947/48.	1948/49.	1949/50.
1. Szociáldemokrata terv	23.376	14.806	17.755	21.383	24.823
2. Kommunista terv		12.000	15.200	18.000	21.200

B) Százalékokban.

	1946/47.	1947/48.	1948/49.	1949/50.
1. Szociáldemokrata terv	100	119.9	144.4	167.7
2. Kommunista terv	100	126.7	150.0	177.5

Tehát az 1946/47. évhez viszonyított emelkedést jelző percentszámok elég közel járnak egymáshoz.

A gazdasági tervek

Szociáldemokrata

	1938.	1946/47.	1947/48.
			Millió
Mezőgazdaság	11.432	6.142	7.567
Bányászat	597	599	680
Gyárilpar	14.730	8.917	11.338
Ebből: Vas-, fémipar és kohászat .	1.993	915	1.306
Gépgyártás	1.292	919	1.240
Villamosenergia termelés . .	224	248	285
Építőanyagipar ⁷	484	133	332
Faipar	445	228	361
Textil-, bőr- és ruházati ipar .	3.080	1.881	2.241
Élelmezési ipar	4.284	2.820	3.400
Papír- és sokszorosító ipar .	1.739	990	1.130
Vegyészeti ipar	1.189	783	1.043
Kisipar	3.738	2.082	2.457

Az 1938. évi száz a-

Mezőgazdaság	100	53.7	66.2
Bányászat	100	100.3	113.9
Gyárilpar	100	60.5	77.0
Ebből: Vas-, fémipar és kohászat .	100	45.9	65.5
Gépgyártás	100	71.1	96.0
Villamosenergia termelés . .	100	110.7	127.2
Építőanyagipar ⁷	100	27.5	68.6
Faipar	100	51.2	81.1
Textil-, bőr- és ruházati ipar .	100	61.1	72.8
Élelmezési ipar	100	65.8	79.4
Papír- és sokszorosító ipar .	100	56.9	65.0
Vegyészeti ipar	100	65.9	87.7
Kisipar	100	55.7	65.7

A termelési tervhez való hozzászólás szükségessé teszi, hogy a termelési terv a javasolt beruházásokkal együtt tétesék vizsgálat tárgyává. A termelési terv egy részének ugyanis előfeltétele beruházások végrehajtása. A beruházások azonban a termelési terv megvalósításának legkomolyabb tehertételeit

⁷ Üvegiparral együtt.

termelési előirányzata.

terv		Kommunista terv			
1948/49.	1949/50.	1938.	1947/48.	1948/49.	1949/50.
forint		Millió 1938. évi pengő			
8.811	9.924	3.234	2.419	2.742	3.088
779	842	149	184	194	220
14.051	16.385	3.245	2.944	3.523	4.167
1.490	1.689	533	491	626	783
1.680	2.076	390	358	459	560
328	377	140	170	179	206
460	570	111	96	122	141
486	570	71	64	75	83
3.349	4.045	637	467	629	745
3.650	4.070	950	911	964	1.099
1.304	1.390	107	78	105	122
1.304	1.598	306	309	364	428
2.936	3.706	636	509	600	700

lékában		Az 1938. évi százalékában			
77.1	86.8	100	74.8	84.8	95.5
130.5	141.0	100	123.8	130.4	148.0
95.4	111.2	100	90.7	108.6	128.4
74.8	84.7	100	92.1	117.4	145.9
130.0	160.7	100	91.9	117.8	143.6
146.4	168.3	100	121.5	127.8	147.2
95.0	117.8	100	86.2	109.7	127.4
109.2	128.2	100	89.9	105.7	116.8
108.7	131.3	100	73.3	98.6	116.8
85.2	95.0	100	95.9	101.5	115.6
75.0	79.9	100	73.5	98.9	114.8
109.7	134.4	100	101.0	119.0	140.0
78.5	99.1	100	80.0	94.3	110.0

jelentik. Amennyiben tehát az előirányzott termelés beruházásoktól függ, a legfontosabb kérdés annak a megvizsgálása, vajjon a javaslatba hozott beruházások helyesek és gazdaságosak-e.

Beruházásokra a két terv meglehetősen hasonló összeget, évi átlagban kerekén 2 milliárd forintot irányoz elő, az alábbi tagozódás szerint:

	Szociáldemokrata terv b e r u h á z á s a i millió forint	Kommunista terv
1947/48.	1.952	1.634
1948/49.	2.308	2.037
1949/50.	2.467	2.443
Összesen :	6.727	6.114

E számokból kitetszően a szociáldemokrata terv beruházásai 10%-kal nagyobbak, mint a kommunista terv beruházásai. Ez megint a szociáldemokrata terv óvatosabb felépítését mutatja; ez a terv kisebb eredmények eléréséhez nagyobb beruházásokat tart szükségesnek, mint a másik. A beruházások mindkét tervben emelkedő irányzatot mutatnak. A forgótőkeszükségletet egyik beruházási program sem tartalmazza; a forgótőkeszükséglet mindkét tervben a beruházási programon kívül álló további szükségletként jelentkezik.

A beruházásoknak beruházók szerint való részletezését a 12—17. sz. oldalakon közölt táblázat szemlélteti.

A táblázat nem alkalmazkodik pontosan a két tervben közölt beruházási program csoportosításához, hanem a tervezett beruházásokat azonos elvek alapulvétele mellett lényegileg a termelési előirányzatnál követett eljáráshoz hasonló módon csoportosítja. A kommunista tervben a mezőgazdaság fejlesztésére szolgáló beruházások közül kiveszi a falu elektrifikálására előirányzott 135 millió, a bekötőutak építésére tervbevetett 116 millió és a gazdasági vasútak fejlesztésére szánt 54 millió összegeket; az elsőt a gyárpar, a két utóbbit a közlekedési csoportba teszi át. Ugyancsak a gyárpari csoportba veszi át a kommunista tervben előirányzott bányászati és kohászati beruházások közül a vas- és alumíniumkohászat valamint az alumíniumhengermű bővítésére előirányzott, összesen 80 millió összeget, továbbá a szociáldemokrata tervben az olajfinomítás és a villamosenergiatermelés fejlesztésére elő-

irányzott 570 milliót. A szociáldemokrata terv építkezési beruházásaival a kommunista terv szociális és kulturális intézmények fejlesztését célzó beruházásait állítjuk szembe, mert az utóbbiak túlnyomó részben építkezési kiadásokat foglalnak magukban.

A táblázatból kitetszően a két terv nagyjában hasonló összeget irányoz elő a bányászati, közlekedési és építkezési beruházásokra. Ezzel szemben nagy különbségek mutatkoznak a mezőgazdasági és az ipari beruházásoknál. A három év mezőgazdasági beruházásait a kommunista terv 879 millióval irányozza elő, a Szociáldemokrata Párt 581 milliójával szemben; az ipari és kohászati beruházásoknál fordított helyzet jelentkezik, itt a Szociáldemokrata Párt 2.438 millióval előirányzott beruházásai több mint kétszeresét teszik ki a Kommunista Párt által előirányzott 1.098 milliónak.

A termelési terv és a beruházási program együttes szem előtt tartása alapján eszközölt vizsgálat során elsősorban a beruházásokkal kapcsolatos kérdések igényelnek kivizsgálást, és pedig a következő főbb szempontok szerint:

1. A beruházási program a legszükségesebb beruházásokat foglalja-e magában? Beruházási lehetőségeink — amint erre alább még részletesebben kitérünk — úgy anyaggazdálkodási, mint pénzügyi okokból a dolog természeténél fogva erősen korlátozottak. Igen nagy érdek fűződik tehát ahhoz, hogy a korlátoltan rendelkezésre álló eszközöket akként használjuk fel, hogy a legnagyobb gazdasági effektust tudjuk általuk elérni.

A tervbevett termelési programnak a javaslatba hozott beruházások csak részben előfeltételei. A beruházások egyrésze nem a termelési program megvalósítását célozza, hanem valamely más társadalmi szükséglet kielégítését. Természetesen szükség van az ilyen nem produktív beruházásokra is és helytelen volna ellenük állástfoglalni csak azért, mert nem szolgálják vagy legfeljebb közvetve szolgálják a termelés céljait. Fontos azonban, hogy a beruházási programban helyetfoglaljanak azok a beruházások, amelyek nélkülözhetetlen előfeltételei a termelési program megvalósításának.

Előirányzott

Szociáldemokrata

1947/48.

1948/49.

Millió

Termelési ág

I. Mezőgazdaság:		
Gépek	105.6	147.—
Tenyészállatok és állattenyésztés	15.—	15.—
Öntözés	25.—	35.—
Növénynemesítő telepek és ezeknek vetőmaggal ellátása		
Községi trágyatelepek létesítése		
Műtrágyaellátás		
Melioráció		
Szőlők és gyümölcsösök felújítása		
Állami birtokok fejlesztése		
Fásítás és erdősítés		
Tagosítás		
Szakoktatás fejlesztése		
Takarmánysíllók építése		
Osszesen :	145.6	197.—
II. Bányászat:		
Szénbányászat	146.6	175.6
Ércbányászat	3.—	
Olajtermelés		
Bp.-lispei földgázvezeték és a Fővárosi Gázgyár kibővítése		
Osszesen :	149.6	175.6
III. Ipar:		
Vas- és fémipar, kohászattal együtt	63.—	87.—
Gép-, közlekedési eszköz stb. ipar	428.5	189.—
Ebből: Általános gépgyártás	46.5	51.—
Vagongyártás	17.—	24.—
Kazán- és vasszerk. gyártás	2.5	5.—
Hajóépítés	30.—	—
Malomgépipar	2.—	2.—
Mezőgazdasági gépgyártás	8.5	—
Autógyártás	7.—	—
Traktorgyártás	16.—	28.—
Szerszámgépgyártás	10.—	5.—
Szállítóberend. gyártás	40.—	10.—
Villamosipar	240.—	60.—
Mozdonygyártás	3.—	4.—
Átvitel:	491.5	276.—

beruházások.

erv		Kommunista terv			
1949/50. forint	Összesen	1947/48.	1948/49. Millió forint	1949/50.	Összesen
183.5	436.1	57.—	104.—	120.—	281.—
15.—	45.—	60.8	41.6	29.6	132.—
40.—	100.—	24.—	26.—	30.—	80.—
		11.6	16.—	18.4	46.—
		12.—	14.—	16.—	42.—
		12.—	14.—	14.—	40.—
		20.—	25.—	35.—	80.—
		14.—	10.—	4.—	28.—
		10.—	14.—	16.—	40.—
		8.—	12.—	20.—	40.—
		3.—	13.5	23.5	40.—
		5.—	7.5	11.5	24.—
		1.6	2.—	2.4	6.—
238.5	581.1	239.—	299.6	340.4	879.—
164.—	486.2	111.2	145.6	120.—	376.8
	3.—	10.—	10.—	—	20.—
		32.—	20.—	9.6	61.6
		40.—	40.—	8.—	88.—
164.—	489.2	193.2	215.6	137.6	546.4
75.—	225.—	45.6	24.8	45.6	116.—
152.—	769.5	51.—	51.2	63.8	166.—
55.5	153.—				
30.—	71.—				
5.—	12.5				
—	30.—	—	6.—	10.—	16.—
2.—	6.—				
—	8.5	7.2	4.8	6.—	18.—
—	7.—				
13.—	57.—				
2.5	17.5	24.—	16.—	20.—	60.—
10.—	60.—				
30.—	330.—	14.6	19.4	22.—	56.—
4.—	17.—	5.2 ⁸	5.— ⁸	5.8 ⁸	16.— ⁸
227.0	994.5	96.6	76.—	109.4	282.—

⁸ Máscélú beruházásokkal együtt.

		Szociáldemokrata	
		1947/48.	1948/49.
Termelési ág		Millió	
III. Ipar:	Áthozat:	491.5	276.—
Villamosenergia termelés		100.—	200.—
Faipar		1.—	1.—
Textilipar		12.—	36.—
Bőripar			
Papíripar		5.—	7.—
Sokszorosítóipar		2.—	3.—
Élelmiszeripar		3.—	—
Építőanyagipar		20.—	30.—
Üvegipar		5.—	8.—
Vegyészetiipar		274.5	262.1
Ebből: Timföldgyártás		?	?
Szódagyár létesítése		?	?
Olajfeldolg. és finomítás		70.—	50.—
Szénlepárlás		4.5	12.1
Péti nitrogéngyár újjáépítése		?	?
Összesen:		914.—	823.1
IV. Közlekedés:			
Vízépítés, hajózás		40.—	94.—
Útépítés		53.—	88.—
Hídépítés (vasúti hidak nélkül)		55.—	82.5
Vasútépítés			
a) MÁV		90.2	155.7
b) BSzKRT és egyéb		49.6	58.7
Posta, távirda, rádió		104.8	133.2
Légiforgalom			
Gépjárművek beszerzése			
Összesen:		392.6	612.1
V. Építkezés (Szociális és kulturális intézmények fejlesztése):			
Kórházak		60.9	69.5
Iskolák		30.4	69.5
Népjóléti intézmények		15.—	46.5
Közületi építkezések		45.9	46.5
Átvitel:		152.2	232.—

terv 1949/50. forint	Összesen	Kommunista terv			
		1947/48.	1948/49.	1949/50.	Összesen
			Millió forint		
227.0	994.5	96.6	76.0	109.4	282.—
100.—	400.—	145.—	155.—	138.—	438.—
1.—	3.—	2.—	2.—	4.—	8.—
102.—	150.—	10.—	32.—	42.—	84.—
		—	4.—	4.—	8.—
8.—	20.—	4.—	4.—	8.—	16.—
4.—	9.—				
—	3.—	14.—	16.—	30.—	60.—
40.—	90.—	2.—	2.—	2.—	6.—
8.—	21.—				
210.5	747.1	99.—	58.—	39.—	196.—
?	280.—	25.—	10.—	3.—	38.—
?	150.—				
50.—	170.—	8.—	12.—	12.—	32.—
0.5	17.1				
?	?	56.—	16.—	8.—	80.—
700.5	2437.6	372.6	349.—	376.4	1098.—
94.—	228.—	33.4	39.8	46.8	120.—
93.—	234.—	50.—	72.—	84.—	206.—
87.5	225.—	36.—	50.—	60.—	146.—
199.2	445.1	189.4	250.9	302.5	742.8
78.6	186.9	65.—	74.—	107.—	246.—
162.—	400.—	58.—	74.—	100.—	232.—
		10.—	13.—	17.—	40.—
		40.—	48.—	56.—	144.—
714.3	1719.—	481.8	621.7	773.3	1876.8
97.5	227.9	64.—	96.—	120.—	280.—
97.5	197.4	76.8 ⁹	88.3 ⁹	120.3 ⁹	285.4
65.—	126.5	29.5	41.6	61.3	132.4
32.5	124.9				
292.5	676.7	170.3	225.9	301.6	697.8

⁹ Kutató és tudományos intézetekkel együtt.

		Szociáldemokrata	
		1947/48.	1948/49.
Termelési ág		Millió	
V. Építkezés:			
	Áthozat:	152.2	232.—
Falusi lakóházak		30.5	46.5
Lakásépítés bányász- és kohászkoloniákban			
Városrendezés		15.1	23.—
Kislakások		30.5	69.5
Bérházak		60.9	30.—
Családi házak		10.1	20.—
Társasházak		20.3	39.5
Szállodák		30.4	39.5
Egyéb			
	Összesen:	350.—	500.—

Összesítés:

I. Mezőgazdaság	145.6	197.—
II. Bányászat	149.6	175.6
III. Ipar	914.—	823.1
IV. Közlekedés	392.6	612.1
V. Építkezés	350.—	500.—
VI. Egyéb		
	Összes beruházás:	1951.8 2307.8

Jelenlegi termelési kapacitásunk nincsen teljesen kihasználva és pedig nemcsak a termelés mennyisége, hanem a termelés gazdaságossága szempontjából sem. Önként adódó természetes célkitűzés tehát, hogy mindenekelőtt a meglévő termelőkapacitás kihasználására, valamint arra törekedjünk, hogy a rendelkezésünkre álló termelőeszközökkel a lehető leg-gazdaságosabb, a lehető legalacsonyabb termelési költségekkel járó termelést valósítsuk meg. A termelési kapacitás kihasználásának egyik legfőbb akadálya a különböző termelési ágakban jelentkező szűk keresztmetszetek. Kézenfekvő, hogy amennyiben ezeknek az eltüntetése viszonylag kevés tőkebefektetéssel lehetséges, elsősorban erre kell törekednünk. Ugyanez áll az észszerűsítés terén adódó feladatokra. A termelési költségek-

t e r v		K o m m u n i s t a t e r v			
1949/50.	Összesen	1947/48.	1948/49.	1949/50.	Összesen
forint			Millió forint		
292.5	676.7	170.3	225.9	301.6	697.8
65.—	142.—	60.—	118.—	182.—	360.—
		20.—	26.—	50.—	96.—
65.—	103.1				
97.5	197.5				
16.2	107.1	72.— ¹⁰	134.— ¹⁰	214.— ¹⁰	420.—
24.4	54.5				
40.6	100.4				
48.8	118.7				
		5.—	7.5	7.7	20.2
650.—	1500.—	327.3	511.4	755.3	1594.—
238.5	581.1	239.—	299.6	340.4	879.—
164.—	489.2	193.2	215.6	137.6	546.4
700.5	2437.6	372.6	349.—	376.4	1098.—
714.3	17 9.—	481.8	621.7	773.3	1876.8
650.—	1500.—	327.3	511.4	755.3	1594.—
		20.—	40.—	60.—	120.—
2467.3	6726.9	1633.9	2037.3	2443.—	6114.2

ben lényeges olcsóbbítást lehet elérni üzemszervezési intézkedésekkel, a hasonló termelést folytató vállalatok közötti munkamegosztás kiépítésével, stb., vagyis olyan intézkedésekkel, amelyek többnyire nagyobb tőkebefektetést nem igényelnek. Tőkeszegénységünkre tekintettel a beruházási programnak elsősorban ezeket a feladatokat kellene előtérbe állítania, mert nyilvánvaló, hogy az ilyen természetű beruházások lesznek azok, amelyekről rendszerint a viszonylag legnagyobb gazdasági hatások lesz várható.

De vannak más fontos szempontok is, amelyek főleg azokkal a beruházásokkal szemben merülnek fel, amelyek a most vázolt körön kívül esnek. Ilyenek a következők:

¹⁰ Kislakásokkal és családiházakkal együtt.

2. Nem eredményezik-e a tervezett beruházások a termelőapparátusnak olyan megnövekedését, amely azután tartósan nem lesz kihasználható, vagyis nem kell-e ú. n. „Kapital-iehllleitung“-tól tartani?

3. Arányban áll-e a tervezett beruházás költsége a várt eredménnyel? E kérdés vizsgálata során az is szem előtt tartandó, hogy több egyformán lehetséges beruházás közül a legnagyobb eredményt ígérő választatott-e.

4. Milyen gyorsan hozzák meg a tervezett beruházások a tőlük várt eredményt; milyen gyorsan következik be a termelőkéesség növekedése?

A felsorolt kérdések megvizsgálása tájékoztatást nyújt nemcsak abban a tekintetben, hogy a javaslatba hozott beruházások közül melyek kívánatosabbak és melyek kevésbé kívánatosak, hanem abban a tekintetben is, hogy a megvalósítás sorrendje szempontjából melyiket látszik indokoltnak előnyben részesíteni.

A termelési terv elbírálásánál természetesen a beruházásokhoz való viszony mellett más szempontok is figyelembe jönnek, amelyek közül különösen indokolt foglalkozni a következő kérdésekkel:

5. Megvalósítható-e a javaslatba hozott termelés, tekintetbe véve egyrészt a rendelkezésre álló termelőerőket, másrészt az előállítani kívánt javak értékesítési lehetőségeit?

6. A javaslatba hozott termelés nem eredményez-e aránytalanságokat a termelésben; nem kell-e attól tartani, hogy egyes termelőágak termelése mások rovására növeltetik, vagyis nem kedvez-e a terv túlzott mértékben valamely termelési, vagy fogyasztási érdeknek?

7. A beruházásokon kívül a termelési terv megvalósításának milyen egyéb előfeltételei vannak?

A termelési terv legsúlyosabb kérdései a mezőgazdasággal kapcsolatban jelentkeznek. Mezőgazdaságunk termelőkéessége, amely már a háború előtt is sok kívánni valót hagyott, a háborús károk, főleg pedig az állatállomány és eszköztőke pusztulása folytán rendkívül aláhanyatlott. Ehhez járult a földbirtokreform, amely mezőgazdasági politikánkat

egészen új feladatok elé állította. E feladatok súlyát erősen növeli, hogy a földbirtokreform következtében a szántóföld-, kert- és szőlőterület jelentékeny része kellő tőkével és kellő szakértelemmel nem rendelkező birtokosok kezébe került. Ilyen körülmények között a termelőképeség helyreállítása és mezőgazdaságunknak a kisüzemi üzemformának megfelelő átszervezése egészen rendkívüli feladatok megoldását teszi szükségessé.

Ezeknek a feladatoknak csak egy része oldható meg a beruházási program keretében. Nemcsak arról van szó, hogy pótolni kell az elpusztult vagy hiányzó anyagi javakat, az élő- és holtfelszerelést, műtrágyát, stb., hanem gondoskodni kell a szaktudás növeléséről — főleg az új gazdáknál, de a régiek nagy részénél is — gondoskodni kell arról, hogy a kellő látókörrrel nem bíró gazdák tervszerű irányítást kapjanak, meg kell oldani a beszerzés, az állat- és növényvédelem, az értékesítés, stb. körében adódó számos szervezési kérdést, ki kell építeni és korszerű színvonalra kell emelni a tudományos kutató munkát, stb. Ezek a feladatok, amelyek fontosság tekintetében nem maradnak mögötte az anyagi javak pótlásának — mert hiába látjuk el termelőeszközökkel az új birtokosokat, ha nem tudnak gazdálkodni, vagy nem képesek termelvényeiket értékesíteni — a beruházási program során kívül eső adminisztratív feladatok, amelyek ellátása az állami vagy más (pl. szövetkezeti) adminisztráció jelentékeny kibővítését teszi szükségessé és az államháztartás komoly megterhelésével jár. Az államháztartásnak ilyen gazdaságpolitikai adminisztratív kiadásokkal való megterhelése azonban a beruházási program szempontjából nem közömbös, mert minél több ilyen természetű teher hárul az államra vagy közgazdaságra, annál kevesebbre vállalkozhatik a beruházási program keretében.

Ebből a szemszögből kell néznünk a mezőgazdaságra vonatkozó beruházási és termelési előirányzatokat. Közös vonása mindkét tervnek, hogy a bennük lefektetett termelési terv megalapozása gyanánt csak a beruházási program van részletesen kifejtve. A termelési program nem beruházási

természetű egyéb előfeltételeivel a tervek általában nem foglalkoznak. Egy-két ilyen utalás előfordul ugyan bennük, de csak mellékesen. Nyilvánvalóan egyik terv sem tekintette feladatának ezeknek a nem beruházási jellegű gazdaságpolitikai feladatoknak részletes taglalását. Nézetünk szerint a termelési és beruházási terv kellő megvilágítása szükségessé tenné ezeknek a beruházási programmon kívül eső feladatoknak a részletesebb kivizsgálását és pénzügyi jelentőségüknek megvilágítását is. A mezőgazdaság részére szánt juttatásokba az ilyen természetű kiadások is beleszámítanak, vagyis a mezőgazdaság az állami tervgazdálkodás keretében többet kap, mint amennyit a beruházási program mutat.

Ami magát a beruházási programmot illeti, azt kell szem előtt tartanunk, hogy a mezőgazdaság jelenlegi legyengült állapotában a szükségletek olyan nagy számmal jelentkeznek, hogy a legjobb szándék mellett is ezeknek aránylag csak kis része elégíthető ki. Ilyen körülmények között a fontosság és a sürgősség szerint adódó sorrendi kérdés különös fontosságot kap. A gépek, vetőmag, műtrágya és tenyészállatok beszerzése, a növény- és állatvédelem, valamint főleg az új gazdáknak a legszükségesebb forgótőkével való ellátása a beruházási vonalon jelentkező legfontosabb és legsürgősebb szükséglet. A mezőgazdaság forgótőkeszükségletéről a beruházások kérdésében elfoglalt elvi álláspontból kifolyólag egyik termelési terv sem beszél, nyilvánvaló azonban, hogy a legfontosabb és legsürgősebb szükségletek számbavételénél nem hagyható figyelmen kívül. Ezzel szemben egyelőre elhagyhatók, vagy legalább is csökkenthetők volnának a kevésbé fontos, vagy kevésbé sürgős célokat szolgáló beruházások. Pl. a kommunista tervben három év alatt összesen 40 millió forint van előirányozva községi trágyatelepek létesítésére. Trágyatelepek létesítése nélkül is lehet a trágyát szakszerűen kezelni, viszont a trágyatelepek létesítése önmagában nem biztosítja a szakszerű kezelést. A falu elektrifikálására ez a terv 135 millió forintot irányoz elő (ezt a beruházást egyébként a fenti táblázatban az ipari csoportba helyeztük át). Akármennyire nagy-jelentőségű is ez a villamosítás szociális, kulturális, sőt gazda-

sági szempontból is, gazdasági jelentősége mégis messze mögötte marad a fentebb felsorolt szükségleteknek.

A gépesítés mindkét beruházási programban fontos szerepet játszik. Erre a célra a szociáldemokrata terv lényegesen többet irányoz elő, mint a kommunista. Minthogy a gépesítés mezőgazdaságunk talpraállásának és fejlődésének egyik leglényegesebb előfeltétele, kívánatos volna, hogy a magasabb előirányzat legyen megvalósítható.

Tenyészállatbeszerzésre mindkét terv — helyesen — lényegesen kisebb összeget irányoz elő, mint gépesítésre. Ez a tétel a szociáldemokrata tervben alig 1/3-a a kommunista javaslatnak. Ebben az esetben is a magasabb előirányzat megvalósítása volna kívánatos.

Műtrágya és vetőmag csak a kommunista tervben szerepel. Tekintettel arra az aránytalanságra, amely a magas műtrágyaár és az alacsony terményárak között ma is fennáll és tekintettel a kisgazdáknak a műtrágyahasználatról való idegenkedésére, komolyabb arányú műtrágyafogyasztás állami támogatás nélkül nem remélhető. Ezért helyesnek látszik, legalább is a legközelebbi években a műtrágyaszükséglet egy részét is az állami beruházási program keretében kielégíteni. Normális körülmények között a műtrágyaszükséglet fedezése a forgótőkekérdés keretébe tartozik. A növény- és állatvédelem és részben a vetőmagkérdés is már ma a forgótőkeellátás keretében intézhető el.

A kisbirtokrendszerre való áttéréssel különösen megnőtt a baromfitenyésztés jelentősége. Ennek a termelőágazatnak a felkarolása egyik legfontosabb feladatként jelentkezik. Ezzel kapcsolatban mutatunk rá a baromfikeltető telepek létesítésének nagy fontosságára, amelyekről egyik termelőterv sem tesz említést.

Bár a sürgősségi sorrendben valamivel hátrább állanak, igen fontos feladatok a gyümölcsösök és szőlők felújítása, az erdősítés, a szikes és egyéb savanyú talajok megjavítása, valamint az öntözőgazdálkodás fejlesztése, amely célok a kommunista tervben figyelembe vannak véve. Kívánatos volna,

hogy a beruházási program keretében ezekre a célokra is lehessen juttatni.

Ez a néhány megjegyzés természetesen nem óhajt a mezőgazdasági beruházási program bírálata lenni. Csupán jelezni kívántuk azokat az általános elveket, amelyek alapulvétele mellett a végleges mezőgazdasági beruházási program kidolgozandó volna.

Említettük már, hogy a kommunista terv az 1949/50. évben az 1931—40. évek átlagos mezőgazdasági termelésének megvalósulását reméli, ami az 1938. évnek kerekén 95%-a volna; ezzel szemben a szociáldemokrata terv az utolsó évben átlagos időjárás mellett csak az 1938. évi eredmények 86.8 %-ára számít. Nézetünk szerint még a szociáldemokrata terv előirányzata is jelentős optimizmust foglal magában. A hiányzó szaktudás rövid néhány év alatt nem pótolható. Az állatállomány pótlódását a természetes szaporulattól kell várnunk, amelynek korlátai vannak. Olyan nagyarányú állatimport, amely állatállományunkat számottevően növelné, gyakorlatilag nem jöhet figyelembe és erre nem is számít egyik terv sem. A föld termőerejében bekövetkezett csökkenés pótlásához idő kell és minden támogatás mellett is, időnek kell eltelti addig, amíg az új gazdák anyagilag is olyan mértékben megerősödnek, hogy a tökehiány nem akadályozza gazdasági tevékenységüket. Ha mindehhez hozzávesszük a megoldásra váró szervezési és értékesítési problémákat, a várható termelési eredmények óvatosabb értékelése látszik indokoltnak. Ezt a megállapítást azért szükséges hangsúlyozni, mert a mezőgazdaságban elérhető terméseredmény igen lényeges része a nemzeti jövedelemnek és ennek következtében úgy az életszínvonal magasságának, mint az elérhető megtakarítás nagyságának is. Tehát úgy az életszínvonal, mint a beruházási lehetőségek tekintetében számottevő korlátozást jelent, ha az előirányzott termelési szint nem érhető el. Természetesen a mezőgazdaságnál nem hagyható figyelmen kívül az időjárástól függő termésingadozások nagysága, amely az átlagos időjárási viszonyokra felépített előirányzattól lényeges eltérést eredményezhet úgy felfelé, mint lefelé.

A bányászati beruházásokat mindkét terv kb. azonos összeggel irányozza elő. A két terv abban is megegyezik, hogy 1949/50-ben az 1938. évinél lényegesen magasabb bányászati termelést remél. A kommunista terv itt is valamivel optimistább, 48%-os emelkedéssel számol, a szociáldemokrata terv 41%-ával szemben. Az emelkedés nagysága elsősorban annak tulajdonítható, hogy 1938-ban kőolaj- és bauxittermelésünk még rendkívül alacsony szinten állott. A széntermelésnél a várható emelkedés már kisebb; az 1949/50. évi széntermelés a kommunista terv szerint 28.5%-kal, a szociáldemokrata terv szerint 22.6%-kal haladná meg az 1938. évit. A kommunista terv szerint a széntermelés emelkedése kb. megfelelne a gyáripari termelés emelkedésének (28.4%), a szociáldemokrata terv szerint a széntermelés erősebben emelkedne mint a gyáripari termelés, amelynél csak 11.2%-os növekedés van feltételezve. Figyelemmel arra, hogy mindkét terv szerint a viszonylag nagy szénfogyasztó iparágak (energiatermelés, nehézipar) termelése erősebben emelkednék, mint a gyáripari termelés átlaga, helyesnek látszik az az eltervezés, amely a széntermelésben nagyobb emelkedést vár, mint a gyáriparban.

A két tervnek a gyáriparra vonatkozó része — amint erre már rámutattunk — úgy az előirányzott termelés, mint a tervbevett beruházások tekintetében nagy eltéréseket mutat. Az eltérések nagyságára tekintettel, a terveknek ez a része különösen alapos kivizsgálást és egyeztetést igényel.

Közös vonás mindkét tervben a gép-, közlekedésieszköz-, stb. ipar és az elektromos energiatermelés erős fejlesztése. Mindkét iparágban jelentős beruházások történnének. A gép-, stb. iparban a szociáldemokrata terv 770, a kommunista terv 180 millió forintot kíván beruházni a három év alatt; a villamos energiatermelés fejlesztésére a Szociáldemokrata Párt 400, a Kommunista Párt 438 millió forintot juttatna. A gép-, stb. ipar termelésének erős növelése természetes folyamánya annak, hogy mind a két terv a termelőapparátus újjáépítését, kibővítését és korszerűsítését a terv lényeges alkotórészének tekinti. Kérdés azonban, helyes-e és szükséges-e ez

iparág nagyon nagyarányú fejlesztése. Vajon nem lesz-e túlméretezett az újjáépítési és gazdaságfejlesztési időszak lezáródása után? Az sem volna helyes, ha a jelentkező hatalmas gépszükséglet kielégítésénél minden erővel azon volnánk, hogy a szükséges gépeket belföldön állítsuk elő, ill. hogy csak akkor hozzunk be külföldről gépeket, ha ezeket belföldön előállítani nem tudjuk. Nem helyesebb-e olyan esetekben, amikor a belföldi termelés aránytalanul drága, a külkereskedelem révén elérhető előnyöket kihasználni olymódon, hogy a szükségelt termelőjóság helyett exportcikkeket termelünk és az export devizahozamából külföldön szerezzük meg a kívánt cikket? Mindenesetre vigyáznunk kell arra, hogy a tervgazdálkodás kiépítésénél ne essünk bele egy egyoldalú autarchikus mentalitásba.

Ami az elektromos energiatermelés fejlesztését illeti, ennek nagy jelentőségét semmi esetre sem szeretnők kétségbe vonni. Csupán az a kérdés vethető fel, hogy ha a beruházási célokra igénybevehető eszközök meglehetősen limitáltak, nem aránytalanul nagy-e az erre a célra fordítani kívánt összeg, különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az energiatermelés aránytalanul kevés munkásnak ad kenyeret.

A szociáldemokrata terv a vegyészeti ipar beruházásaira 560 millió forintot irányoz elő, a 196 milliós kommunista előirányzattal szemben. A szociáldemokrata tervből 280 millió a timföldgyártásra esik; a terv szerint az előállítandó timföld 75%-a exportra kerülne. Noha kisebb mértékben, a kommunista terv is fejleszteni kívánja a timföldgyártást. A timföldgyártás fejlesztésének indoka, hogy a timföld alakjában exportált bauxitért lényegesen nagyobb devizabevétel érhető el. Ismeretes, hogy a háború alatt rendkívül megnövekedett alumíniumtermelésben a háború után nagy visszaesés következett be. Kérdés, hogy ilyen körülmények között a legközelebbi években számíthatunk-e arra, hogy az előállított timföld zavartalanul értékesíthető lesz és helyes-e ilyen nagy összeget a belföldi gazdasági fejlődés szempontjából nem feltétlenül szükséges, komoly rizikóval járó vállalkozásba befektetni. Elképzelhetők természetesen olyan körülmények, amelyek

között a timföldgyártás ilyenarányú kifejlesztése helyesnek és kívánatosnak mutatkozik. Pl. ha a szükséges tőkét vagy jelentékeny részét olyan külföldi tényezők bocsátanak rendelkezésre, amelyek egyszersmind a termelendő timföld átvételét is biztosítják, a tervvel szemben aligha lehetne ellenvetést tenni. A timföldgyártással kapcsolatban felmerülő aggályok még jogosultabbak az alumíniumipar fejlesztésére vonatkozó tervekkel szemben, tekintve, hogy alumíniumiparunk a belföldi szükségletet teljesen fedezni tudja, versenyképesen exportálni pedig nem képes. — A timföldgyártás kiépítésével szoros kapcsolatban van a szociáldemokrata tervben eltervezett 150 millió forintos beruházást igénylő szódagyár létesítése, amelynek a létesítése csak a timföldgyártás megfelelő kiépítése esetén volna gazdaságilag indokolt, mert csak ebben az esetben létesülhet a gyár versenyképes termelést biztosító termelőkapacitással. — Az olajfeldolgozásra és finomításra előirányzott jelentős összegekkel szemben is merülhetnek fel megfontolások. Olajfinomítóiparunk jelentékeny része túldimenzionáltnak mondható, miért is a további fejlesztésnél óvatosan kell eljárni. — Ezekkel a komoly megfontolást igénylő tervekkel szemben feltétlenül indokolt a Péti Nitrogéngyár mielőbbi újjáépítése, amely mindkét tervben elő van irányozva. A vegyészeti ipar körében egyébként számos olyan viszonylag kisebb tőkével megvalósítható beruházási lehetőség van, amely vegyészeti iparunkat hasznosan és célszerűen fejlesztené tovább.

Mindkét tervben komoly összeggel vannak előirányozva a textilipari beruházások, amelyek elsősorban lecsökkent fonóipari kapacitásunk helyreállítását és korszerűsítését célozzák. Itt lényegileg egy szűk keresztmetszet kiküszöböléséről van szó és így kézenfekvő e beruházások helyessége és szükségessége.

Minthogy a gyáripari beruházások általában viszonylag nagy tőkebefektetést igényelnek, a gyáriparban különösen fontos annak szem előtt tartása, hogy a beruházás és a várható termelési többlet között milyen viszony van. Ezek az összefüggések csak részletes számítások alapján elemezhetők ki, ami nem lehet feladatunk.

Az ipar terén is vannak — noha jóval kisebb mértékben, mint a mezőgazdaságban — nem beruházási jellegű állami feladatok. Ilyen pl. az új nyersanyag- és energiaforrások felfedezésére irányuló kutatómunka előmozdítása, a kis-, és háziipar támogatása és fejlesztése, ezeknek az exportba való bekapcsolása, stb. Az ezeken a területeken adódó állami feladatok pénzügyi terhe nem jelenthet komoly akadályt, nem valószínű tehát, hogy ezek a feladatok pénzügyi terhükkel komolyabban befolyásolhassák a beruházási programot. Mégis szükségesnek látjuk e helyen rámutatni e feladatok fontosságára, mert ezen a területen néha kisebb eszközökkel nagyobb eredményt lehet elérni, mint némelyik költséges gyáripari beruházással.

Az előirányzott gyáripari termelési program, legalábbis annak szociáldemokrata változata, nem mondható túlzottan optimistának. Általánosságban olyan termelési szintet kíván elérni, amelyet 1943-ban már elértünk. Vannak ugyan eltérő vélemények is, amelyek főleg széntermelésünk alacsonyságában látják az akadályát a tervbevett ipari expanciónak. Megfelelő beruházások esetén azonban nem látszik lehetetlennek, hogy széntermelésünket a kívánt szintre felemeljük. Tehát az alapkérdés végeredményben az, hogy a szükséges beruházások anyagi és pénzügyi feltételeit elő tudjuk-e teremteni.

A közlekedés teljesítőképességének biztosítása alapvető feladat. Úgy gondoljuk azonban, hogy miként a gyáriparban, ezen a területen is helyesebb az újjáépítés szempontjait előtérbe állítani. Így felvetődik az a kérdés, hogy a MÁV mozdony- és vagonparkjának növelése nem fontosabb feladat-e, mint új vasútvonalak villamosításának megkezdése.

Végül ami a beruházások utolsó (V.) csoportját illeti, a szociális, kulturális, közegészségügyi és egyéb hasonló célokat szolgáló, túlnyomórészen építkezés alakjában jelentkező beruházásokat, amelyek mindkét terv szerint kereken 26%-át teszik ki az összes előirányzott beruházásoknak, ezek tekintetében azért nem könnyű az állásfoglalás, mert az ezen a téren jelentkező nagy szükségletekhez viszonyítva a kielégítési lehetőség erősen korlátozott. Ebben a tekintetben a helyzet

hasznló a mezőgazdaságéhoz. Nagy hasonlóság van a két terület között abban is, hogy a beruházások mellett igen komoly szerepet játszanak a nem beruházási alakban jelentkező, hasznló célú kiadások.

Az ebbe a csoportba tartozó beruházások jelentős része az életszínvonal emelését célozza és ezért bizonyos mértékig könnyebben viselhető el, mint a beruházások többi része. Másfelől ezek a beruházások nem növelik a termelő apparátust, tehát nem segítik elő a következő időszakok termelési színvonalának emelését. Ezért esetleges csökkentésük a termelési tervet kevésbé érinti, mint a produktív beruházások elmaradása. Viszont csökkentésük szociális, kulturális és közegészségügyi szempontból nem volna kívánatos és közvetve bizonyos mértékig a termelésre is kihatna.

A beruházások többi csoportjához való arányuk általában nem kifogásolható. A lakásszükséglet kielégítése ma annyira kedvezőtlen és a programban figyelembevett különböző szociális, kulturális és közegészségügyi szükségletek tekintetében is ma annyira rossz a helyzet, hogy az életszínvonal általános emelésére irányuló terveknek komoly figyelmet kell ezekre fordítaniuk. Szorosan kapcsolódik ezekhez a beruházásokhoz az építőipar foglalkoztatása, ami a gazdasági terv keretében szintén igen nyomatékos szempont.

Áttérünk most arra a már érintett kérdésre, hogy Magyarország, ha kizárólag a saját erőforrásaira van utalva, mekkora beruházási programot bír el, ill. mekkora részt tud termeléséből beruházási célokra kiszakítani. Mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy a számításba vett beruházások következtében mekkora teher nehezednék a magyar közgazdaságra. Ennél a számításnál figyelembe kell venni, hogy a Szociáldemokrata Párt a beruházási program egy részét, nevezetesen a belföldön elő nem állítható készárúk beszerzési költségét, összesen 1.971 millió forint összegben külföldi kölcsönből kívánja fedezni, aminek következtében beruházási programja a belföldi közgazdaságot csak 4.756 millióval terhelné. Viszont a terv számol 870 millió összegű olyan beruházással, amelyek a beruházási tervben nincsenek felvéve.

Ez utóbbi beruházások a magyar közgazdaságot éppen úgy terhelik, mint a beruházási program keretében előirányzott beruházások. Ha ezeket a körülményeket figyelembe vesszük, akkor az a teher, amelyet a szociáldemokrata tervben előirányzott, vagy egyébként számításba vett beruházások a magyar közgazdaságra jelentenek, a három év alatt összesen 5.626 millió forintot tesz ki és végeredményben 488 millió forinttal kisebb összeggel terheli a magyar közgazdaságot, mint a kommunista tervben előirányzott beruházások, miként az alábbi számokból kitűnik.

A szociáldemokrata tervben előirányzott beruházások	1947/48.	1948/49.	1949/50.	Összesen
	millió forint			
Beruházások a beruházási terv keretében	1.952	2.308	2.467	6.727
Beruházások a beruházási terven kívül	238	276	356	870
Összesen :	2.190	2.584	2.823	7.597
Külföldi kölcsön	695	755	521	1.971
Belföldi forrásokból fedezett beruházások	1.495	1.829	2.302	5.626
A kommunista tervben előirányzott beruházások	1.634	2.037	2.443	6.114
Különbség :	139	208	141	488

Amint már említettük, egyik terv beruházási programja sem foglalja magában a forgótőkeszükségletet, azonban mindkét terv számol vele, sőt a szociáldemokrata terv összecsúszva is megadja a három év alatt várható készletnövekedést, amely azonos a forgótőkeszükséglet kielégítésével. Azt a kérdést, hogy a forgótőkeszükséglet kielégítése beruházásnak tekintendő-e vagy sem, többféle szempontból lehet nézni és indokolt lehet olyan állásfoglalás, amely szerint a forgótőkeszükséglet kielégítése nem tartozik a beruházások közé. Amidőn azonban a gazdasági terv végrehajtásával kapcsolatban a magyar közgazdaságra nehezedő teher nagyságát vizsgáljuk, nem kétséges, hogy a forgótőkeszükséglet kielégítését, a készletek szükséges növekedését is számításba kell vennünk. Az árukészletek gyarapodása áruknak a fogyasztástól való visszatarthatását jelenti és éppen úgy elvonja a fogyasztástól a termelés egy részét, mint a termelőjavak előállítására irányuló termelés.

Az a körülmény, hogy a fogyasztási javak egy későbbi időszakban fogyasztásra fognak kerülni, ebben a vonatkozásban nem tesz különbséget, mert hiszen a termelőjavak a termelés során végeredményben fokozatosan szintén fogyasztási javakká alakulnak át. Csökkenti továbbá a fogyasztás rendelkezésére álló jószágmennyiséget a mezőgazdaságban, főleg az állatállomány gyarapodása alakjában végbemenő természetes tökeképződés is.

Amidőn a gazdasági tervcek terhének jelentőségét meg akarjuk vizsgálni, nem közömbös az sem, hogy a magyar közgazdaságra milyen egyéb olyan teher nehezedik, amely hasonlóképpen a fogyasztás rendelkezésére álló jószágmennyiség csökkenését eredményezi. Ilyen elsősorban a jóvátétel, de ilyennek kell tekinteni a békeszerződésben reánk hárított egyéb kártérítési kötelezettségek teljesítését is, sőt ide kell vennünk külföldi tartozásaink adósságszolgálatát is.

Végül amint erre már rámutattunk, nem egészen közömbös a magyar közgazdaság terhei szempontjából az sem, hogy a gazdasági tervekben, vagy azokon kívül jelentkező gazdaságpolitikai célkitűzések az állami adminisztráció és az állami dologi kiadások növelését teszik szükségessé. Igaz, hogy ez a tehertöbblet, vagy legalább is ennek nagyobb része némileg más elbírálás alá esik, mint a fentebb említett terhek. Az állami adminisztráció esetleges növekedése nem vonja el a termelés egy részét a fogyasztástól, mint az előző esetekben, hanem lényegileg az történik, hogy az állam vállalja át a magángazdaság termelési költségeinek egy részét. Ebben az esetben tehát elsősorban az államháztartás terheinek az emelkedéséről van szó, a közgazdaság összes terhei nem emelkednek, legfeljebb jóvedelemeloszlási eltolódások állnak be.

A felsorolt tehertételek közül számszerűleg csak kettőt szeretnénk megvilágítani: a forgótőkeszükségletet és a jóvátételt. A mezőgazdaság természetes tökeképződése, amely bizonyos mértékig egybeolvad a beruházási terveken kívüli beruházásokkal és a forgótőkeszükséglettel, számszerűen nehezen volna becsülhető. Még kevésbé lehetséges ezt megtennünk a békeszerződésben reánk hárított kártérítési kötelezettség és

külföldi tartozásaink adósságszolgálatára esetében; egyik esetben sem lehet tudni, hogy ezen a címen a következő három évben milyen összegekkel kell számolnunk.

A forgótőkeszükséglet és a jóvátétel számításbavétele esetén a szociáldemokrata terv adatai alapján a következő kép adódik:

	1947/48.	1948/49.	1949/50.	Összesen
	millió forint			
Belföldi forrásokra támaszkodó beruházások	1.495	1.829	2.302	5.626
Készletnövekedés (forgótőkeszükséglet)	2.091	2.475	1.971	6.537
Jóvátétel	1.199	1.470	1.684	4.353
Összesen:	4.785	5.774	5.957	16.516

A szociáldemokrata tervben készletnövekedésre megadott számok eléggé reális összegeknek látszanak és ezért a továbbiakban ezeket vesszük alapul.¹¹ A teljesítendő jóvátételi szállítások pontos forintértékét ma még nem lehet megállapítani. A szociáldemokrata tervben közölt adatok ebben a tekintetben is elfogadhatóknak látszanak.

A fenti összeállításban közölt számok súlya legjobban kidomborodik, ha a megfelelő háború előtti adatokkal próbáljuk őket szembeállítani. A háborút közvetlenül megelőző évek beruházásait és az ezzel kapcsolatos jelenségeket legrészletesebben a Magyar Nemzeti Bank Közgazdasági, Tanulmányi és Statisztikai osztálya tanulmányozta. E tanulmány eddig közzé nem tett eredményei szerint, amelyek sok tekintetben eltérnek a Magyar Gazdaságkutató Intézet eredményeitől, az új beruházások

¹¹ Ezeket a számokat a következő megfontolás is alátámasztja. Ha egészen durva számítással abból indulunk ki, hogy a gyárilap forgótőkeszükséglete az évi termelési érték 50%-a, a következő eredményekre jutunk: A szociáldemokrata terv szerint a gyárilap termelés értéke, amely ma 8.8 milliárd forintba tehető, 1949/50-ig 16.2 milliárdra emelkednék; ezen az alapon a gyárilap forgótőkeszükséglete 1946/47-ben 4.4 milliárdra, 1949/50-ben 8.1 milliárdra volna tehető. Minthogy ma a forgótőkeszükséglet teljesen kielégítve, az 1949/50. évig kielégítendő új szükséglet legalább 4 milliárdra tehető. Ha a mezőgazdaságban, kisiparban, valamint a gazdasági élet egyéb szektoraiban jelentkező új forgótőkeszükségletet csak a gyárilap szükséglet 50%-ára vesszük, 6 milliárdos összeghez jutunk.

az 1937. évben	496.1 millió pengőt
az 1938. „	654.6 „ „
a két év átlagában tehát	575.3 millió pengőt

tettek ki, amely összeg 4-el való szorzás útján forintra átszámítva 2.300 millió forintnak felelne meg. A forgótőkeképződésről megbízható adatok nem állnak rendelkezésre. Mint-hogy azonban a háború előtti években a termelés növekedése sokkal kisebb volt, mint aminővel a gazdasági tervek számítanak, a forgótőkeképződésnek is kisebbnek kellett lennie. Nézetünk szerint nem tehető többre, mint a szociáldemokrata tervben előírányzott átlagos forgótőkeképződés $\frac{1}{3}$ -ára, vagyis 726 millió forintra, ill. 181 millió pengőre. A háború előtti beruházások és forgótőkeképződés tehát együttesen 3.000 millió forintra tehető. Ezek szerint a beruházási és jóvátételi teher az 1947/48. évben 60%-kal, az 1949/50. évben pedig majdnem 100%-kal haladná meg a háború előtti terhet.

A háború előtti helyzettel való összehasonlítás tökéletesebb, ha a nemzeti jövedelem nagyságát is figyelembe vesszük, vagyis a beruházási és jóvátételi terhet a nemzeti jövedelem százalékában kifejezve hasonlítjuk össze. Az 1947/48. évet terhelő beruházási és jóvátételi terhek azonban eltérő arányszámot fognak eredményezni aszerint, hogy a szociáldemokrata, vagy a kommunista tervben előírányzott nemzeti jövedelmet vesszük alapul. Az előbbi tervben az 1947/48. évi bruttó nemzeti jövedelem 17.755 millió forinttal van megadva, ami kereken 17.000 millió forintos nettó nemzeti jövedelemnek felelne meg. Ezzel szemben a kommunista terv, noha 1946/47-hez viszonyítva nagyobb emelkedést tételez fel, csak 15.200 millió nemzeti jövedelemmel számol. A 4.785 millióval felvett beruházási és jóvátételi teher a szociáldemokrata tervben feltételezett nemzeti jövedelemnek 28.1%-át, a kommunista tervben feltételezettnek 32.4%-át tenné ki.

Annak a kérdésnek a taglalásába, hogy a nemzeti jövedelem jelenlegi nagyságát melyik terv ítéli meg helyesebben és következésképpen az 1947/48-ra vonatkozó előírányzat melyik tervben nyugszik reálisabb alapon, nem szeretnénk

belemenni. Ha azt tételezzük fel, hogy az igazság valahol a kettő között van és a szociáldemokrata terv nyomán elfogadjuk, hogy az 1947/48 évi nemzeti jövedelem a jelenleginél mintegy 20%-kal magasabb lesz, arra az eredményre jutunk, hogy ebben az évben a beruházási és jóvátételi teher mintegy 30%-át fogja kitenni a nettó nemzeti jövedelemnek. Az 1938. évben a megfelelő arányszám 15.3% volna, ha a 3.000 millió forinttal, ill. 750 millió pengővel felvett beruházási terhet a 4.911 millió pengős nemzeti jövedelemmel állítjuk szembe.

Nem valószínű, hogy az 1947/48. évi és az 1938. évi arányszámok között mutatkozó különbséget a számszerű adatok hiánya miatt figyelembe nem vett terhek beállítása csökkenthetné. A mezőgazdaságban végbemenő természetes töképeződés a következő években előreláthatólag nagyobb lesz, mint volt a háború előtti években, a békeszerződésen alapuló kártérítési kötelezettséggel szembeállítható tétel pedig a háború előtti években nincsen. Igaz, hogy ezzel szemben a külföldi tartozások adósságszolgálatát a következő években valószínűleg kevesebbet fog igényelni, mint a háború előtt, ez a csökkenés azonban valószínűleg alatta marad az imént említett másik két tehertételnél várható növekedésnek.

Talán nem érdektelen ennél a szembeállításnál rámutatni arra is, hogy az 1938. utáni években a beruházásoknak a nemzeti jövedelemhez viszonyított arányszáma számottevően emelkedett ugyan, azonban még mindig lényegesen alatta maradt az 1947/48-ra kiszámított arányszámnak. A Nemzeti Bankban eszközölt, fentebb említett számítások szerint 1940-ben az összes beruházások a honvédelmi célú beruházásokat is ideszámítva, 1.331 millióra emelkedtek és a készletnövekedésekkel együtt mintegy 1.600—1.800 milliót érhettek el; ugyanakkor a nemzeti jövedelem egyes területeirészek visszacsatolása, valamint az árszínvonal kisebbmértvű emelkedése következtében 7.581 millió pengőre rugott. Tehát az 1940. évi beruházások a készletgyarapodásokkal együtt 21—24%-át tették ki a nemzeti jövedelemnek.

De nézzük meg azt is, hogy a számításbavett beruházások és készletnövekedés milyen hatással volnának az életszín-

vonat alakulására. Nem kétséges, hogy minél többet vonunk el a nemzeti termelésből akár beruházásra, akár jóvátételre, annál kevesebb marad az életszínvonal magasságát meghatározó fogyasztásra. Az adott körülmények között feltétlenül helyes, ha minél többet fordítunk beruházásra és amennyire csak lehetséges, egyelőre korlátozzuk fogyasztási igényeinket. Azonban a fogyasztási igények visszaszorításának határa van. A dolgozó társadalom legnagyobb részében az életszínvonal ma olyan alacsony, hogy lényeges növelése nem halasztható hosszabb ideig. Kérdés, milyen fokú lehet ez a növelés a javaslatba hozott beruházási program mellett. Ebből a szempontból igen értékes támpontokat nyújt az a finom elemzés, amelyet a szociáldemokrata tervben az alábbi alakban találunk.

A nemzeti jövedelem és a behozatali többlet megoszlása rendeltetés szerint.	1946/47.	1947/48.	1948/49.	1949/50.
	millió forint			
1. Nemzeti jövedelem a tőkeállag megőrzését szolgáló beruházási jószág-mennyiség értékének levonása nélkül	14.806	17.755	21.383	24.823
2. Külkereskedelmi egyenleg (behozatali többlet)	—	695	755	521
3. A rendelkezésre álló jószágok és szolgáltatások értéke	14.806	18.450	22.138	25.344
A rendelkezésre álló jószágok és szolgáltatások rendeltetés szerinti megoszlása :				
4. Közületi beruházások összege	250	1.952	2.408	2.467
5. Magánberuházások "				
6. Beruházási terven kívüli beruházások } összege	750	238	276	356
7. Készletek emelkedése (forgótőke-szükséglet)	841	2.091	2.475	1.971
8. A közületek nem beruházásjellegű jószágfogyasztása ¹²	1.541	1.650	1.800	2.000
9. Jóvátétel és egyéb nemzetközi kötelezettségek	1.404	1.199	1.470	1.684
10. A belföldi szükséglet kielégítésére rendelkezésre álló fogyasztási jószág-mennyiség értéke	10.020	11.320	13.709	16.865
11. A 10. sz. tétel a külkereskedelmi egyenleg (2) levonása után	10.020	10.625	12.954	16.346

¹² Üzemi hiánnyal és egyéb kiadásokkal együtt.

A táblázat 10. sorából kitetszően a beruházási és termelési program megvalósulása esetén a rendelkezésre álló fogyasztási jószágmennyiség az első évben (1947/48.) mindössze 13.0%-kal, a második évben 36.8%-kal, a harmadik évben 68.3%-kal emelkednék a jelenlegi helyzethez képest. Azonban ez az eredmény is csak akkor volna elérhető, ha a 2. sorban feltüntetett összegek erejéig külföldi kölcsönt kapunk, mert a terv a feltüntetett behozatali többletet külföldi kölcsön segítségével kívánja elérni. Ha a programot teljesen a magunk erejéből akarnók megvalósítani, a rendelkezésre álló fogyasztási jószágmennyiség a második sorban feltüntetett behozatali többlettel csökkenne. Ebben az esetben a fogyasztási jószágmennyiség az első évben csak 6.1%-kal, a második évben pedig csak 29.5%-kal volna nagyobb, tehát az életszínvonal komoly emelkedése csak a harmadik évben következhetnék be. Nehéz volna megnyugodni abban, hogy az életszínvonal az 1947/48. évben csak 6%-kal, ill. kölcsön esetén 13%-kal fog emelkedni és még az 1948/49-re előirányzott 29, ill. 37%-os emelkedést is szűkreszabottnak érezzük. E számok jelentőségének megítélésénél ugyanis figyelembe kell venni, hogy a következő években várható termelés ma pontosan nem számítható ki; különösen a mezőgazdasági termelésben következhetnek be nagy eltérések az előirányzattól felfelé és lefelé egyaránt. Kedvezőtlen irányú eltérés esetében a 6, ill. 13%-kal előirányzott életszínvonaljavulás könnyen semmivé, vagy negatívvá válhatik és a 29, ill. 37%-kal előirányzott is erősen összezsugorodhatik.¹³

¹³ Az életszínvonal emelkedése a feltételezettnél kedvezőtlenebbül üthet ki annak következtében is, hogy a szociáldemokrata terv a Magyar Gazdaságkutató Intézet számításai alapján általánosan elfogadottnak tekinthető nemzeti jövedelemnél lényegesen magasabb nemzeti jövedelemből indul ki. — A kommunista terv alapján hasonló elemzést nem tudunk végrehajtani mert a terv ebben az irányban nincsen olyan részletességgel kidolgozva, mint a szociáldemokrata terv. Ha a kommunista terv beruházási programja alapján a nemzeti jövedelemnek ugyanolyan arányú emelkedése következne be, aminővel a szociáldemokrata terv számol, az életszínvonal emelkedése 1946/47. és 1947/48. között 13%-nál kevesebb, de 6%-nál több volna, mert a Kommunista Párt beruházásai nagyobb összeget tesznek ki, mint a szociáldemokrata tervben számításbavett, belföldi forrásokra támaszkodó beruházások.

A rendelkezésre álló jószágmennyiség várható növekedése által megszabott átlagos életszínvonalemelkedést egyik terv sem tartja kielégítőnek. Mindkét terv arra gondol, hogy az elérhető jószágtöbbletet a jövedelemeloszlás befolyásolása által elsősorban a kisjövedelmű rétegeknek juttatja. Azonban, ha reálisan szemléljük a helyzetet, számolnunk kell azzal, hogy a felszabadulás óta végbement, hatalmas vagyoni és jövedelemeloszlásbeli eltolódások után ezen a téren már korlátolt lehetőségekkel állunk szemben. A régi nagy jövedelmek többnyire megszűntek, az újonnan keletkezett nagy jövedelmek legnagyobb része olyan természetű, hogy az adózást nagymértékben, esetleg teljesen elkerüli és ennek következtében a jövedelemeloszlási politikába nem vonható be. Az is figyelembe veendő, hogy — amint erre a kérdésre később részletesebben kitérünk — a beruházási program finanszírozása előreláthatólag fokozottabb adóztatást fog szükségessé tenni és az új adóteher elsősorban a nagyobb jövedelmeket fogja terhelni. Tehát a jövedelemeloszlás módosítása tekintetében fennálló lehetőségeket nagymértékben ki fogjuk használni már akkor, amidőn a beruházási program folytán szükségessé váló többletterhet az adófizetők között szétosztjuk.

A kommunista terv helyesen mutat rá arra, hogy a beruházások egy része már magában életszínvonalemelkedést eredményez. Valóban ez a helyzet a V. csoportban összefoglalt szociális célú beruházások legnagyobb részénél. Mégis az életszínvonalra való hatás szempontjából nem lehet ezeket a beruházásokat egy kategóriába venni fogyasztási javaknak a fogyasztás rendelkezésére való bocsátásával. A szóbanforgó beruházások ugyanis csak a lakosság aránylag kis részének az életszínvonalát javítják. Pl. az újonnan termelt lakásokhoz csak aránylag kevesen juthatnak hozzá. A széles rétegek túlnyomó része számára ezek a beruházások éppen úgy nem jelentenek életszínvonalemelkedést, mint a termelőjavak előállítása.

Az eddigiekben rámutattunk arra, hogy a számításba vett beruházások a jóvátétellel együtt sokkal nagyobb terhet hárítanak közgazdaságunkra, mint amennyi ilyen terhet a

háború előtt és a háború első éveiben viseltünk. Rámutattunk továbbá arra is, hogy ilyenarányú beruházási és jóvátételi teher vállalása az életszínvonalnak csak egészen mérsékelt emelkedését teszi lehetővé. E megállapítások kiegészítéséül érdekes megvizsgálunk a számításba vett terhek finanszírozási lehetőségeit.

Az elméletben gyakran arra hivatkoznak, hogy ha valamely gazdasági feladat a javak világában megoldhatónak látszik, akkor a pénzügyi megoldás lehetőségének is adva kell lennie. E felfogás szerint, ha tisztán javakban gondolkozva lehetségesnek látszik nemzeti jövedelmünknek egy meghatározott hányadát jóvátételre és beruházásokra kiszakítani, akkor a finanszírozási problémának is megoldhatónak kell lenni. A valóságban mégis az a helyzet, hogy a finanszírozási kérdés megoldása nemcsak technikai kérdés, hanem addicionális terhet is jelent. Azoknak a feleslegeknek az igénybevétele, amelyek a közgazdasági élet különböző részeiben megvannak, általában nem könnyű feladat és bizonyos mértéken túl nem is valósítható meg. Vannak olyan feleslegnek minősíthető jövedelemrészek, amelyeket megfogni és a beruházási politika szolgálatába állítani gyakorlatilag nem lehetséges. Számolunk kell tehát már eleve is azzal, hogy a finanszírozási téren felmerülő nehézségek a beruházási lehetőségek körét szűkebbre vonják, mint aminőnek tisztán javakban való gondolkodás esetén mutatkozik.

A kommunista terv jól átgondolt pénzügyi tervet is ad, amely több szellemes ötletet foglal magában. A szociáldemokrata terv ezeknek a kérdéseknek kevesebb teret szentel. Ezért a finanszírozási kérdéseket a kommunista terv elgondolásai alapján tesszük vizsgálat tárgyává. Ezt annál inkább megtehetjük, mert a szociáldemokrata terv a közgazdasági életnek majdnem akkora megterhelését jelenti; ennek következtében a szociáldemokrata terv finanszírozása esetén is lényegileg hasonló nagyságrendű problémák adódnak.

A kommunista terv kielemezi, hogy az előirányzott beruházások miként oszlanak meg a különböző beruházó tényezők között és a következő eredményre jut:

A beruházások megoszlása ¹⁴⁾	1947/48. 1948/49. 1949/50. Összesen			
	millió forint			
1. Állam	1.166	1.341	1.569	4.076
2. Közületek és társadalombiztosítási intézmények	249	315	352	916
3. Magyar-szovjet közös vállalatok . .	36	36	29	101
4. Szövetkezetek	36	84	141	261
5. Magánosok	147	261	352	760

A terv részletesebben csak az államot terhelő beruházások pénzügyi fedezetének az előteremtését tárgyalja. Megállapítja azt, hogy az előirányzott állami beruházások figyelembevételével az állami költségvetés végösszege a három évben 4.170, 4.940 és 5.770 millió forint volna, ami a következő bevételekből volna fedezhető:¹⁵⁾

	1947/48.	1948/49.	1949/50.
	millió forint		
Adók és jövedékek	3.490	4.040	4.620
Rendkívüli adóbevételek	480	540	600
Tervkölcson	200	300	400
Üzemek feleslegei		60	150
Összesen:	4.170	4.940	5.770

Az adók és jövedékek tétele a jelenlegi adó- és jövedékrendszer alapján a nemzeti jövedelem feltételezett növekedése esetén várható normális bevételeket veszi számításba, mégis azzal az eltéréssel, hogy míg a jelenlegi adótermészetű bevételek a nemzeti jövedelemnek mintegy 22%-át veszik igénybe, az előirányzat 23%-os arányszámmal számol. A rendkívüli adóbevételek a nagyobb vagyonoknak vagyondézmával való megadóztatása útján állnának elő. A tervkölcson a lakosság megtakarításait, elsősorban a vagyonosabb rétegek megtakarításait venné igénybe. Az üzemek feleslegei az állami és állami kezelésben lévő üzemek racionalizálása révén elérhető feleslegek volnának, amelyek igénybevételét az indokolja, hogy a szóbanforgó üzemek beruházási szükséglete is az államot terheli.

¹⁴⁾ 100. oldal.

¹⁵⁾ 105. oldal.

Az állami bevételekre vonatkozó, most ismertetett elgondolásokhoz a következő megjegyzéseket szeretnők fűzni:

Az adókból és jövedékekből várt bevételek 1947/48. évi előirányzata nem mondható irreálisnak. Az állami bevételek tényleges alakulása valószínűvé teszi, hogy a következő pénzügyi évben a közszolgáltatásokból és a tulajdonképpeni tárcabevételekből számíthatunk mintegy 3.500 millió forint összegű bevételre. Mégis azt hisszük, hogy az 1.170 millió összeggel felvett, ill. a magyar-szovjet vállalatok beruházásainak figyelembevételével 1.185 millióra rugó beruházási összeg nem fog beleférni az államháztartási keretbe, ill. a beruházások fedezetére nem lesz elég a rendkívüli adóbevételekből és a tervkölsönből remélt 680 millió bevétel.

Államháztartási kiadásaink összege már ma havi 300 millió, vagyis évi 3.600 millió körül van annak ellenére, hogy a személyi és dologi kiadások rendkívül alacsony szinten vannak tartva és egész csomó fontos szükséglet igen le van szorítva. A kiadások az utóbbi hónapokban mintegy 50 millióval haladták meg a közszolgáltatási és tárcabevételek összegét. Igaz, hogy a kiadások között szerepet játszott néhány olyan tétel, amelynek a megszűnését vagy enyhülését lehet remélni (pl. a megszálló hadsereg ellátása, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság költségei, az Árkiegyenlítő Alap szükséglete, stb.). Az ezek megszűnése vagy csökkenése révén elérhető megtakarítást azonban valószínűleg túl fogja kompenzálni a visszaszorított szükségletek elaszticitása. A nemrégén bevezetett vagyonadó és jövedelemtöbbletadó, valamint az államháztartási egyensúly érdekében tett egyéb intézkedések a hiányt a következő hónapokban valószínűleg csökkenteni fogják; kérdés azonban, hogy a pénzügyi év végéig sikerül-e a deficitet teljesen megszüntetni.

Különböző, előre ki nem számítható tényezők közrejátszása miatt igen nehéz az államháztartásnak a következő pénzügyi évben várható alakulását számszerűen becsülni. A figyelembe jövő tényezők mérlegelése alapján mégis az látszik valószínűnek, hogy a jelenlegi adórendszer alapján várható közszolgáltatási és tárcabevételek még a jelenlegi be-

beruházásokra sem nyújtanak fedezetet, annál kevésbé a hároméves tervben előirányzott állami beruházásokra. Különösen áll ez akkor, ha tekintetbe vesszük azokat a nem beruházásjellegű különleges szükségleteket, amelyek — főleg a mezőgazdasággal kapcsolatban — a hároméves tervben megjelölt, vagy azon kívül adódó gazdaságpolitikai célkitűzések folyamányaként adódnak. Ennek következtében az 1947/48. évre előirányzott állami beruházások fedezete gyanánt csak újonnan bevezetett adókból, vagy a meglévők emeléséből származó bevételek, avagy kölcsönök jöhetnek figyelembe.

A kommunista tervben előirányzott 480 millió „rendkívüli adóbevétel“ elérhetőnek látszik akkor, ha a vagyon-dézsma bevezetése mellett még egyes adók kulcsát is fel-emeljük. Elvileg szóba jöhetne új adók bevezetése is; nem valószínű azonban, hogy ezekkel komolyabb arányú olyan eredményt lehetne elérni, amelyet a meglévő adók kiépítésével is ne lehetne megvalósítani. A tervben előirányzottnál nagyobb arányú „rendkívüli adóbevétel“ nézetünk szerint nem igen jöhetne figyelembe nemcsak azért, mert a gyakorlati keresztülvitel komoly nehézségekbe ütköznék, hanem különösen azért, mert elkerülhetetlenné tenné a széles dolgozó rétegek komoly megterhelését és attól is tartani lehetne, hogy a gazdasági élet túlságos megterhelése bénítólag hatna a gazdasági tevékenységre. A tervkölcsöntől komolyabb eredményt aligha lehetne várni, különösen akkor, ha a vagyon-dézsma erősen megterheli a tehetősebb osztályt. A széles dolgozó rétegek nem igen lesznek abban a helyzetben, hogy a tervkölcsönből számottevő összeget jegyezhessenek, mert amennyiben csekély jövedelmükből megtakarításokat el is tudnának érni, kielégítésre váró saját szükségleteik ezeket sokszorosan túl fogják haladni.

Ennek következtében az államra nehezedő beruházásokból a „rendkívüli adóbevételek“ és a tervkölcsön valószínűleg csak mintegy 500—550 milliót fedezhetnének, aminek következtében kereken 650 millió másutt igényelne fedezetet.

Ami a többi beruházó által eszközözendő beruházás finanszírozását illeti, a kommunista terv a következő megállapí-

tásokat teszi: A városok, községek és társadalombiztosító intézmények háztartási helyzete lehetővé teszi, hogy a közületek beruházásaikat (az első évben 249 milliót, a három év alatt összesen 916 milliót) normális bevételeikből kölcsönvétel nélkül fedezzék. A magyar-szovjet közös vállalatok tőkeszükségletének (36, illetve 101 millió) 50%-áról a Szovjetunió gondoskodik, míg a másik 50% az állami költségvetést terheli. A szövetkezetek rovatában csak azok a szövetkezeti beruházások vannak előirányozva, amelyeket a szövetkezetek tagjaik befizetéseiből fedezni tudnak (36, illetve 261 millió). A magángazdaság (magánosok) beruházási szükséglete pedig (147 millió, illetve 760 millió) a terv szerint olyan alacsony, hogy nem érdemes vele külön foglalkozni.

Attól kell tartanunk, hogy a most felsorolt nem állami beruházások pénzügyi fedezetének előteremtése mégsem lesz olyan egyszerű dolog. Ha a közületek háztartási helyzete kedvezőbb is, mint az államé, figyelembe kell venni az alacsonyan tartott tisztviselői fizetéseket és a leszorított dologi szükségleteket, amelyek a jelentkező bevételi többlet jelentékeny részét minden valószínűség szerint igénybe veszik. Míg a magyar-szovjet vállalatok pénzügyi szükséglete valóban nem látszik komoly problémát felvetni, kétségesnek kell tartanunk, hogy a szövetkezetek tagjaiktól az előirányzott összegeket be tudják-e szedni. Egészben véve valószínűnek látszik, hogy az 1947/48. évben a közületi és szövetkezeti beruházások közül mintegy 80 millióra másutt fog kelléni fedezetet találni.

A magángazdaság beruházásait a kommunista terv az első évben 147 millióval veszi fel. Feltétlenül gondolnunk kell azonban a magángazdaságnak a programmon kívül eső beruházásaira is. A szociáldemokrata terv ezen a címen az első évben 238 milliót vesz számításba. Nézetünk szerint a programon kívüli beruházásokkal együtt a magángazdaság beruházásait legalább 350 millióra kell tennünk. Minthogy a magángazdasági beruházások pénzügyi fedezetét ugyanazok a források szolgáltatják, amelyekből a forgótőkeszükséglet kielégítésénél is merítenünk kell, célszerűbb a pénzügyi fedezet kérdését a forgótőkeszükséglettel együtt vizsgálni.

A kommunista terv foglalkozik a forgótőkeszükséglet fedezésével is és azt a következőképpen véli megtalálni: Az állami beruházásokkal kapcsolatos forgótőkeszükségletet és általában az állami üzemek forgótőkeszükségletét részben a költségvetés, részben pedig a Postatakarékpénztár betétszaporulata fedezné, a magángazdaság forgótőkeszükségletének fedezésére pedig a bankjegyemisszió, a betétképződés és a biztosítási díjtartalékok szolgálnának az alábbi részletezés szerint:

	1947/48.	1948/49.	1949/50.	Együtt
	millió forint			
Bankjegyszaporulat	300	400	450	1.150
Betétképződés	600	800	1.000	2.400
Biztosítási díjtartalékok	—	30	50	80
Összesen :	900	1.230	1.500	3.630

Ebben az összeállításban a kommunista terv csak a magángazdasági forgótőkeszükséglet fedezetét akarja megjelölni. Fentebb már rámutattunk arra, hogy az állam és a közületek pénzügyi eszközei még az őket terhelő beruházásokra sem képesek fedezetet nyújtani, annál kevésbbé jöhetnek tehát figyelembe a forgótőkeszükséglet fedezésénél. Az egész forgótőkeszükségletet kell tehát szem előtt tartanunk, ami az első évben 2.091 milliót tenne ki. Sőt a forgótőkeszükséglettel szembeállítható fedezet kérdésének vizsgálatánál néznünk kell a beruházási szükségletnek azt a részét is, amely a rendes állami és közületi bevételekből nem talál fedezetet és ennek következtében ugyanazokra a forrásokra van utalva, mint a forgótőkeszükséglet; ez összesen 1.080 milliót tesz ki, amely összegből 650 millió az állam, 80 millió a közületek és 350 millió a magángazdaság szüksége.

Az így adódó, összesen 3.171 millió szükséglettel szemben fedettként figyelembe jön a kommunista tervben számbavett 300 milliós bankjegyszaporulat és 600 milliós betétképződés,¹⁶ továbbá a postatakarékpénztári betétképződés, amelyet

¹⁶ A stabilizáció óta eltelt 7 hónap alatt a betétképződés a budapesti pénzintézeteknél a Postatakarékpénztár figyelmen kívül hagyásával átlagban havi 45 millió forintot tett ki, ami évi 540 milliónak felelne meg. Ha feltételezzük, hogy 1947/48-ban a nemzeti jövedelem 20%-kal nagyobb lesz és a betétképződés hasonló arányban fog emelkedni, ebben az évben

a kommunista terv mint az állami forgótőkeszükséglet fedezésének egyik eszközét említi meg. A Postatakarékpénztár betétképződése a stabilizáció óta eltelt 7 hónap alatt átlagban havi 18.4 millió volt, tehát évi 220 millió forintnak felelt meg. 20%-kal magasabb nemzeti jövedelem esetén ebből a forrásból kereken 260 millió bevételt lehetne feltételezni.

A felsoroltakon kívül még egy forrás jöhet figyelembe a beruházási és forgótőkeszükséglet fedezésére: a gyáripárban és a gazdasági élet egyes más szektoraiban szokásos leírások. Ezek a leírások lényegileg a bruttó nyereség egy részének tartalékolását jelentik, későbbi utánpótlás, illetve felújítás céljára. Az így kihasított összeg azonban rendszerint csak egy távolabbi időpontban használtatik fel a szóbanforgó termelőberendezés pótlására. Addig, ameddig ez meg nem történik, a leírást eszközölő vállalat a leírás címén kihasított jövedelemrészét felhasználhatja a forgótőkeszükséglet kielégítésére, sőt bizonyos korlátok között új beruházásra is. Normális körülmények között a termelőberendezések felújítása leírás útján korábban tartalékolott összegekből történik. Ma ez a lehetőség csak egészen korlátozott mértékben áll fenn, mert a háború és főleg az infláció az ilyen tartalékok legnagyobb részét megsemmisítette. Ma tehát általában csak az új leírások jöhetnek fedezetként figyelembe. 1938-ban a gyáripárban, bányászatban és kohászatban eszközölt leírások összesen 121 millió pengőttettek ki. Ha azt tételezzük fel, hogy a leírások ma hasonló összeg körül mozognak, ezen a címen mintegy 480 millió forint összegű fedezetet állíthatunk be.

A 3.171 milliós szükséglettel tehát összesen 1.640 millió fedezet állítható szembe, az alábbi részletezés szerint:

	Millió forint
Bankjegyszaporulat	300
Betétképződés	600
Postatakarékpénztári betétképződés	260
Leírások	480

648 millió forint összegű betétképződésre lehet számítani. Figyelembe kell venni azonban, hogy a betétképződésből egy kisebb rész nem a beruházási és forgótőkeszükséglet fedezésére fog felhasználtatni. Pl. vannak esetek, amikor nem lehet elzárkózni lényegileg fogyasztási célokat szolgáló kölcsönök nyújtásától.

A fedezetlenül maradó hiány tehát az 1947/48. évben 1.531 millió volna. Ez az összeg 42%-át teszi a szociáldemokrata terv szerint belföldi forrásokból fedezendő 3.586 milliós szükségletnek és 39%-át annak a szükségletnek, amely a kommunista terv szerint adódnék akkor, ha az ebben a tervben előírányzott 1.634 millió összegű beruházáshoz hozzáadjuk a 2.091 milliós forgótőkeszükségletet és a 203 millióval felvett programmon kívüli beruházásokat. A következő évekre ilyen számításokat nem végeztünk. Valószínű azonban, hogy ezekben az években is nagyjában hasonló eredmény adódnék, mert a tervek szerint a viszony egyfelől a beruházási és termelési terv, másfelől a gazdasági és pénzügyi erőforrások között a következő években is hasonló módon alakulna.

A pénzügyi analízis is arra az eredményre vezet tehát, hogy a gazdasági tervek jelenlegi felépítésükben túlméretezettek. Természetesen a számszerűségek kivizsgálásánál számolni kell azzal, hogy igen jelentékeny hibaforrásokkal állunk szemben. Könnyen elképzelhető, hogy a rendelkezésre álló számszerűségek és az ezeket kiegészítő elgondolások alapján másvalaki eltérő eredményre jut. Minthogy azonban a pénzügyi kérdések kivizsgálása is nagyjában azt az eredményt adja, mint a gazdasági teljesítőképesség megállapítását, valamint a beruházási programnak az életszínvonalra gyakorolt hatását tárgyaló fentebbi vizsgálatok, azt hisszük, hogy megállapításaink nagyjában helytállóak. Hangsúlyoznunk kell, hogy mindezeknél a számításoknál általában feltételeztük a dolgok kedvező alakulását és azt, hogy komolyabb belföldi vagy nemzetközi akadály nem tartóztatja fel a fejlődés nyugodt menetét.

Ha megállapításaink helyesek, a következő kérdés az, milyen módon, a tervek felépítésének és összetételének milyen megváltoztatásával lehet elérni azt, hogy a kitűzött célok nagyjában megvalósíthatók legyenek. Az ebben az irányban felmerülő kérdések megoldásánál rendkívül nagy segítséget jelent az a nagyértékű munka, amelyet a tervek elkészítői, különösen a részletek kidolgozása során végeztek.

Nézetünk szerint a legcélszerűbb volna a gazdasági ter-

vet két részre osztani: egy olyan részre, amely belföldi erőforrásokból megvalósítható és egy másikra, amely a külföldi tőke segítségét feltételezi.

A belföldi rész beruházási programja szerényebb volna annál, amelyet a munkáspárti tervek javasolnak. Ebben a részben programmszerű beruházásokra, programmon kívüli beruházásokra és forgótőkeszükségletre a három év alatt összesen mintegy 8 milliárd forintot lehetne fordítani, az első évben pedig kerekén 2 milliárdot, vagyis mintegy 40%-kal kisebb összeget, mint amennyit ezekre a célokra a szociáldemokrata terv belföldi forrásokra támaszkodó része előirányoz. Az első évben a tervszerű beruházási program 900—1.000 millió lehetne, a programmon kívüli beruházásokra 100—200 millió, a forgótőkeszükséglet kielégítésére pedig mintegy 1.000 millió juthatna. Ebbe a csökkentett programmba elvileg első sorban azokat a beruházásokat kellene bevenni, amelyek termelésfokozó hatása a legnagyobb azért, hogy ezek a beruházások feltétlenül megvalósításra kerüljenek. A fentebb előadottnak megfelelően tehát első sorban azok a beruházások jönnek ide, amelyek meglévő termelő- és közlekedési berendezések helyreállítását, racionalizálását, vagy kibővítését célozzák. Ez az elv azonban csak bizonyos korlátozásokkal érvényesülhet. Figyelembe kell ugyanis venni, hogy nem minden beruházás alkalmas a külföldi tőke által való finanszírozásra.

A külföldi tőkét, amennyiben nem politikai kölcsönökről van szó, kommerciális megfontolások szokták vezetni. Első sorban a gazdasági fejlődést előmozdító befektetéseket favorizálja, mert a tőkének biztonság és jövedelmezőség szempontjából egyaránt kielégítő befektetése leginkább akkor látszik elérhetőnek, ha a kölcsönvevő a tőkét produktív célokra fordítja és a termelés növelése vagy olcsóbbítása révén olyan nyereséghez jut, amelyből a kölcsönvett tőkét kamataival együtt fokozatosan törlesztheti. A szociális célú befektetések tehát a külföldi tőkét kevésbé fogják érdekelni, mint a termelés és közlekedés fejlesztését célzó lukratív beruházások. Ebből az következik, hogy a külföldi tőke részére első sorban a gazdaságfejlesztést eredményező lukratív beruházásokat kell

fenntartanunk, a nyereséggel nem járó szociális beruházásokat pedig a magunk eszközeiből kell megvalósítanunk. Amidőn tehát a belföldi programm körvonalait megvonjuk, kisebb mértékben csökkenthetjük az építkezéseket és a szociális célú beruházásokat, mint az ipar és közlekedés körében megvalósítandókat, annak ellenére, hogy az utóbbiaktól nagyobb termelésfokozó hatás várható, mint az előbbiektől.

Az építkezési programm nagyobbarányú csökkentése már az építőipar foglalkoztatására tekintettel sem volna kívánatos. 1937-ben és 1938-ban a Nemzeti Bank adatgyűjtése szerint lakóházak és középületek építésére kereken évi 150 millió pengőt fordítottunk, egyéb építkezésekre pedig mintegy 50 milliót. Ezek az összegek együtt ma mintegy 800 millió forintnak felelnének meg. Ezzel szemben a szociáldemokrata terv keretében az első évben építkezésekre összesen — tehát a termelési és közlekedési célokat szolgáló építkezéseket is ideszámítva — 524 millió forint van előirányozva. Tehát az 1947/48. évben a háború előtti szint akkor sem volna teljesen clérve, ha figyelembe vesszük a programmon kívüli építkezéseket is.

A forgótőkeszükséglet kielégítésére belföldi forrásokból kereken 1 milliárd állna rendelkezésre. Valószínű azonban, hogy a forgótőkeszükséglet egy része rövidlejáratú külföldi hitelekbe fedeztetnék akkor is, ha hosszúlejáratú külföldi befektetési programra nem kerülne sor. Nyersanyagbehozatali célokra szolgáló rövidlejáratú hiteleket a legutóbbi időben már kaptunk külföldről. Valószínű, hogy ez az út megfelelő korlátok között a jövőben is járható lesz. Ha ilyen célra az 1947/48. évben igénybe tudunk venni csak 40 millió dollár összegű hitelt, akkor a szociáldemokrata tervben számításba vett forgótőkeszükségletnek már összesen kereken 75%-a fedezve volna, ami egyszersmind azt is jelentené, hogy a tervben számításba vett termelési többletnek kb. ekkora hányada már a belföldi program alapján elérhető volna. Egyébként bizonyos korlátokon belül a forgótőkeszükséglet kielégítésénél is érvényesíteni lehet azt az elvet, hogy a lehetőség határain belül első sorban az a szükséglet elégítendő ki, amelytől a legnagyobb

termelésnövelő hatást lehet várni. Bizonyos mértékig ennek az elvnek az alkalmazásával is javítani lehetne az eredményen, vagyis helyes irányítás mellett a belföldi beruházási programmrész megvalósítása esetén már eléggé meg lehetne közelíteni az elérni kívánt termelési eredményeket.¹⁷

A program külföldi tőkével megvalósítandó része hosszúlejáratú külföldi kölcsönre, esetleg külföldi érdekeltségvállalásra támaszkodnék. A programnak ebbe a részébe kerülnének az ipari, bányászati, közlekedési beruházások közül azok, amelyek hosszúlejáratú finanszírozást igénylő nagyobb tőkebefektetést kívánnak, amelyek kommerciális jellegüknek fogva alkalmasak arra, hogy felkeltsék a külföldi tőke érdeklődését és amelyeknél a külföldi érdekeltségvállalás — pl. a létesítendő vállalat által előállított cikkek értékesítésénél — további előnyökkel is járhat. Fontos volna, hogy ennek a programnak a keretében csak gazdaságilag indokolt, a termelést erősen fokozó és lehetőleg az adósságszolgálathoz szükséges devizák kitermelését biztosító befektetések kerüljenek megvalósításra.

A nemzetközi politikai és gazdasági viszonyok nyugodt alakulása esetén nézetünk szerint számítani lehet a külföldi tőke ilyen közreműködésére. A két világháború között, pontosabban az 1924. nyarától 1931. nyaráig terjedő 7 év alatt, Magyarország összesen 3.300 millió aranypengő értékű, vagyis az akkori dollárparitás alapján 575 millió dollár összegű külföldi kölcsönt vett igénybe, ami évi átlagban 82 millió dollárt jelent. Ha figyelembe vesszük, hogy az amerikai árszín vonalban azóta mintegy 70%-os emelkedés következett be, az akkori évi 82 millió dollár 140 millió jelenlegi dollárnak felelne meg. Az igénybevett kölcsönökből mintegy 40%, vagyis évi átlagban 56 millió mai dollárnak megfelelő összeg esett

¹⁷ A szövegben foglalt fejtegetések rávilágítanak annak fontosságára, hogy egyrészt a beruházási program és a forgótőkeszükséglet kielégítése, másrészt a várható termelési eredmény közötti viszony a különböző termelőágakban, esetleg egyes fontosabb vállalatoknál külön is tüzetesen kielemeztessék. Erre vonatkozó számítások nem tétettek közzé és így nem állapítható meg, hogy eddig milyen mértékben végeztek ilyen irányú számításokat.

hosszúlejáratú kölcsönökre. Ha Magyarország hosszú- és rövidlejáratú befektetések alakjában évenként 140 millió dollár összegű külföldi tőkéhez tudna jutni, igen komoly arányú gazdaságfejlesztő programot lehetne megvalósítani és a beruházási programban el lehetne érni, sőt esetleg túl lehetne haladni a munkáspárti gazdasági tervekben eltervezett szintet.

A programnak ez a kettéosztása sok előnnyel járna. A belföldi rész függetlenné válna a külföldi tőkétől. Magában is megvalósítható volna, tekintet nélkül arra, hogy a külföldi tőke milyen magatartást tanúsít Magyarországgal szemben, viszont nyitva tartaná az utat a külföldi tőke előtt, mert a program két része olymódon volna kiépíthető, hogy a belföldi rész nagyban-egészen változatlanul futhatna, akár csatlakozik hozzá a külföldi tőkére támaszkodó rész, akár nem.

Ez a kettéválasztás jobban megfelelne a szociáldemokrata terv pénzügyi elgondolásainak is. Gyakorlatilag ugyanis nehéz volna keresztülvinni azt a gondolatot, hogy a külföldi hiteligénybevételt összekapcsoljuk a belföldön elő nem állítható gépek behozatalával. Az importszükséglet és a hitelszükséglet a gyakorlatban nem esik egybe. Az a körülmény, hogy valamely vállalat belföldön elő nem állított gépeket kíván behozni, nem jelenti azt, hogy az illető vállalat külföldi hitelre is szorul, mert lehetséges, hogy az importálni kívánt gépeket saját pénzügyi eszközeiből meg tudja fizetni, vagy pedig a szükséges pénzt más forrásból igénybevett hitellel már megszerezte.¹⁸

Azt hisszük, hogy a javasolt változtatások lényegesen elősegítenék és nagyban-egészen biztosítanák annak a célkitűzésnek a megvalósítását, amely a két gazdasági terv előtt lebeg: a termelés és az életszínvonal jelentős emelését. E sorok megírásának egyik főcélja éppen az volt, hogy rámutas-

¹⁸ Általában nem helyes kiindulópont az ország hitelszükségletét azonosnak venni azzal, hogy a szükségelt termelőjavakból mennyi esik a külföldről importálandó cikkekre. Az importálandó cikkek megfizetéséhez szükséges deviza export útján is megszerezhető, az pedig, hogy az országnak mekkora külföldi hitelre van szüksége, fizetési mérlegének alakulásától függ, nem pedig attól, hogy a termelőjavak valamely kategóriája belföldön előállítható-e vagy sem.

son azokra az eszközökre, amelyekkel e célkitűzés megvalósítása biztosítható.

A tárgyalt kérdések természetesen nem merítik ki a gazdasági tervek megvalósításának összes feltételeit. Számos más olyan megoldásra váró kérdés van, amelyeket a közzétett tervek nyitvahagytak, vagy legalább is teljes részletességgel nem elemeztek ki. E kérdések tárgyalása a rendelkezésre álló keretet mindenesetre túlhaladná és ezért csak rá szeretnénk mutatni a legfontosabbakra. Ilyen kérdések volnának a következők:

1. Milyen intézkedések szükségesek ahhoz, hogy a beruházási program nem állami része is megvalósulásra kerüljön? Amennyiben a tervbevett beruházást az állami apparátus foganatosítja, a beruházás megindulása csak az állam elhatározásától függ. Ha azonban a magángazdaságtól kívánunk beruházásokat, szükség van vagy arra, hogy az állam megfelelő megállapodásokat kössön a szóbanforgó vállalatokkal, vagy pedig arra, hogy jogszabállyal kötelezze őket a beruházás foganatosítására.

Megvizsgálandó kérdés az is, milyen intézkedések szükségesek a beruházások gazdasági és pénzügyi előfeltételeinek biztosítására. Különösen fontos kérdés, hogy a pénzügyi eszközöket ki bocsássa a beruházó rendelkezésére és milyen feltételek mellett.

2. A beruházások biztosításán kívül milyen egyéb kormányzati intézkedésekre van szükség ahhoz, hogy a tervbevett termelés mielőbb megvalósuljon, főleg a nyersanyagellátás, munkaerőgazdálkodás, hitelezés és az értékesítés biztosítása terén? Ebbe a körbe vágnak azok az intézkedések is, amelyek a szakértelem és a tőkeerő szempontjából gyengébb gazdasági egységek támogatását és irányítását célozzák, főleg a mezőgazdaságban és a kisiparban.

Nem kétséges, hogy a tervek elkészítői ezekre a kérdésekre gondoltak. A legtöbb ezek közül többé-kevésbé érintve van a közzétett tervekben; mindkét tervben elég részletesen tárgyalva van például a munkaerőgazdálkodás ügye. Mégis nem tartottuk feleslegesnek rámutatni ezekre a kérdésekre

azért, mert ezek kielégítő megoldása igen lényeges előfeltétele a terv sikeres megvalósításának.

Reméljük, hogy azok a munkálatok, amelyek a gazdasági terv végleges kialakítása és részletes kidolgozása végett folyamatban vannak, befejezhetők lesznek olyan időben, hogy a terv fogantatbavétele az 1947/48. pénzügyi év elején megkezdhető lesz. És reméljük, hogy a terv végleges kialakításánál figyelembe részesülnek azok a szerény javaslatok, amelyeket e sorokban felvetettünk.

Judik József

Az egyéni adóteher igazságos progresszivitásának elméleti alapjai.

1943-ban kezdtem el jelen tanulmány megírását és akkor bevezető szavakként a következőket írtam:

„Ma, amikor az ember úgy érzi, hogy a régi világrend bomladozóban van és nagy kínok között egy új világ születik, önkéntelenül felvetődik a kérdés, helyes-e és időszerű-e ma egy ilyen régóta vitatott, de megnyugtató megoldást el nem ért elméleti problémával foglalkozni, mint az adózás igazságos progresszivitása. Erre a kérdésre csak azt felelhetjük, hogy sohasem volt időszerűbb, mint ma. Nemcsak azért, mert ma, amikor az államok rohamosan növekedő szükségleteik kielégítésére mindig nagyobb és nagyobb áldozatot kívánnak polgáraiktól, ez a kérdés mindig több és több embert érint, sőt nemcsak érint, hanem egyenesen a húsába vág; hanem azért is időszerű, mert az igazság keresése, ami régen talán csak az igazságot keresőnek boldogságát jelentette, az ma, amikor egy új, egy szociálisabb, egy igazságon alapuló világ akar megszületni, egyenesen égető emberi kötelesség.“

Ezek a szavak sokszorosan igazak ma, amikor a földreform és egyes nagyipari szektorok államosítása után egyik legfontosabb problémánk a mult bűneiből eredő terheknek és boldogabb jövőnk megalapozásáért hozott áldozatoknak igazságos felosztása.

E magasabb erkölcsi szempontok mellett azután közvetlen gyakorlati célt is szolgál egyúttal az adóteher minél igazságosabb elosztásának keresése. Régi tapasztalat ugyanis az, hogy a kellő adóbevétel elérésénél döntő tényező az új adómorál. Ezt pedig rendkívüli mértékben javítja az, ha az

adófizető meg van győződve arról, hogy a közterhekből reáeső részt valóban igazságosan állapították meg. De még, ha abszolút igazságosságot a teherelosztásban nem is lát érvényesülni, — mintahogy ez gyakorlatilag teljes egészében nem is érvényesülhet — pótolja ezt az adómorál tekintetében az, ha az adófizető legalább azt láthatja, hogy állandó törekvés nyilvánul meg az adóteherelosztás minél igazságosabbá tételére.

I.

Az egész közösség által együttesen viselendő adótehernek az egyes egyénekre történő elosztásánál az igazságosságra való törekvés a mai adórendszereknél a létminimum viszonylagos adómentesen hagyása mellett elsősorban abban jut külsőleg kifejezésre, hogy a mai adórendszerek gerincét képező és az egyéni különbségeket leginkább figyelembevevő adónemnek: a jövedelmi adónak a kulcsa — mely megmondja, hogy az adóösszeg hány százaléka az adóalapnak — nem állandó, hanem progresszív, azaz a jövedelem növekedésével ez is nő. A mai általános közfelfogás csakis ilyen jellegű adótarifákat tart helyesnek, igazságosnak és egyedül elfogadhatónak. Ha azonban azt kérdezzük, hogy miért tartja ezt helyesnek és igazságosnak a közvélemény, akkor erre általános egyetemes feleletet nem igen kaphatunk. Míg azonban ennél a kérdésnél legalább különböző indokolásokat azért kaphatunk, addig a progresszív adózás másik alapkérdésére, hogy milyen legyen az igazságos progresszió módja és pontos lefolyása, azaz milyen törvényszerűség, szabály szerint emelkedjék az adókulcs a jövedelem növekedésekor, már szinte egyáltalában nem kapunk feleletet. Mindössze csak az észszerűség és annak szükségessége, hogy a fennálló gazdasági rend egyik éltető elemének: a szerzési ösztönnek termelést-fokozó hatását fenn-tartsuk, nyújt bizonyos útbaigazítást a progresszió alakulására vonatkozóan. Ez pedig az, hogy a progressziónak sehol sem szabad olyannak lenni, hogy bármilyen jövedelem-növekedés olyan adókulcs növekedéssel járjon, hogy ennek folytán az adó lerovása után megmaradó jövedelem egyenlő, sőt esetleg kisebb legyen, mint a jövedelem-növekedés előtti tiszta

megmaradó jövedelem.¹ Ez a szabály azonban csak egy szélső határt állít fel a progresszió alakulására vonatkozóan, melynek jelentősége csak az adózóképesség olyan nagymérvű igénybevétele esetén van, mely normális körülmények között a gyakorlatban vagy egyáltalában nem, vagy csak rendkívülien nagy jövedelmeknél fordul elő. E határon belül, azaz éppen ott, ahol általában a gyakorlatban az adóztatás történik, már semmi útmutatást nem nyújt ez a szabály a progresszió módjára és alakulására vonatkozóan; úgyhogy e tekintetben valóban teljes elméleti határozatlansággal állunk szemben.²

¹ Kivétel csak annyiban lehetséges e szabály alól, hogy rendkívüli körülmények (pl. háború) esetén szükségessé válhat a vásárlóerőnek egy bizonyos maximális összegben való korlátozása és ilyenkor helyénvaló, hogy a jövedelem-növekedés olyan mértékű adókulcs-növekedéssel járjon, hogy az adó lerovása után megmaradó jövedelem a bruttó jövedelem növekedése ellenére sem nő, hanem állandó marad. Ez a kivétel annál is inkább megengedhető, mert ilyen rendkívüli esetekben rendszerint a szerzési ösztönnél sokkal nagyobb hatású tényezők biztosítják a termelés fokozódását.

² A helyzet ugyanis az, hogy a fenti szabály csak az ú. n. progresszió görbének — mely az adókulcsnak jövedelem-nagyság szerinti változását tünteti fel — legnagyobb meredeksége, illetőleg szabatosabban az érintőnek legnagyobb irántangensei tekintetében állít korlátokat, mert a fenti szabály által megkívánt kritérium a következő:

$$\Delta r \geq (r + \Delta r) \cdot (a + \Delta a) - r \cdot a \quad (1)$$

r jelenti az adóköteles jövedelmet, Δr a jövedelem növekményét; a az r jövedelemhez tartozó adókulcs, azaz

$$a = a(r) \quad (2)$$

$(a + \Delta a)$ pedig az $(r + \Delta r)$ jövedelem esetén fizetendő adókulcsa.

(1) Összefüggésből levezethető:

$$\frac{\Delta a}{\Delta r} \leq \frac{1 - (a + \Delta a)}{r} \quad (3)$$

Ha a különbségeket infinitezimálisaknak vesszük, akkor a progresszió-görbe érintőre vonatkozóan a következő feltételt kapjuk:

$$\frac{da}{dr} \leq \frac{1 - a}{r} \quad (4)$$

A (3), illetőleg a (4) összefüggés által előírt követelménynek azután számtalan progresszió-görbe tesz eleget. Az így fellépő határozatlanság különösen kis jövedelmek esetén kirívó, ahol a fenti követelmény még a progresszió-görbe alakjának jellegére vonatkozóan is különböző lehetőségeket enged meg. Ezt a következő megfontolásokkal világíthatjuk meg részletesebben:

Tegyük egyenlővé a (4) összefüggésben a baloldalt a jobboldallal. (Ez azt jelenti, hogy az adó lerovása után megmaradó jövedelem az adóalapul szolgáló jövedelem növekedése esetén sem nő, hanem állandó marad.) Az így kapott differenciálegyenletet a változók szétválasztásának

Hogy ez az elméleti megalapozottság tekintetében fennálló, kétségtelenül jelentékeny hiányosság nem akadályozta a

a módszerével megoldva kapjuk a következő egyenletet:

$$\frac{1 - a_0}{1 - a} = \frac{r}{r_0} \quad (5)$$

r_0 az a jövedelem, melyhez tartozó a_0 adókulccsal számított r_0 , a_0 adóösszeg lerovása után megmaradó jövedelemnél nagyobb nettó jövedelmet nem akarunk megengedni.

(5) Egyenletet kifejezve a -ra kapjuk ama progresszió-görbe egyenletét, melyhez tartozó adókulcsok állandó nettó jövedelmet biztosítanak:

$$a = 1 - \frac{(1 - a_0) \cdot r_0}{r} \quad (6)$$

Mivel $(1 - a_0) r_0$ a kijelölt állandó nettó jövedelem, ezt C állandóval jelölve írható a következő: ($a_0 = 0$ esetén $r_0 = C$)

$$a = \frac{r - C}{r} \quad (6a)$$

Ez az egyenlet alulról homorú görbe egyenlete; ú. i. első differenciálhányadosa pozitív:

$$a' = \frac{r - (r - C)}{r^2} = \frac{C}{r^2} > 0 \quad (7)$$

második differenciálhányadosa pedig negatív:

$$a'' = \frac{-2r \cdot C}{r^4} = \frac{2C}{r^3} \quad (8)$$

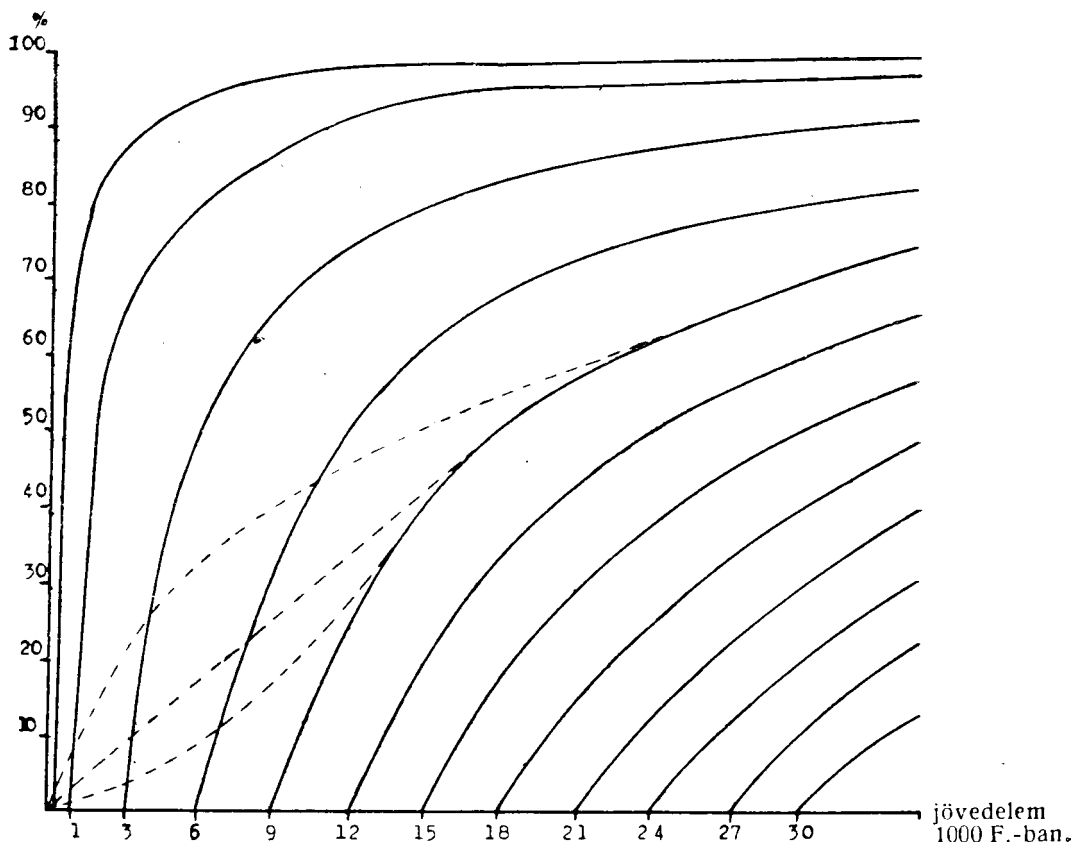
Az ilyen alulról homorú görbével ábrázolt progressziót *késleltetettnek* nevezzük. (Ennek ellentéte a *siéttetett* progresszió, melynek grafikus jellemzője alulról domború görbe. A kettő között átmenetet képez az *egyenletes* progresszió, melynek az ábrázolásban egyenes felel meg. V. ö.: *Heller Farkas; Pénzügytan*. II. kiad., Budapest, 1943., 160—167. old.); továbbá: *Pozsonyi Gábor; Progresszív adótarifák vizsgálata*. Közgazdasági Szemle, 77. kötet, (1934.), 9—10. sz. 480. old.)

Minden állandó nettó jövedelemnek, azaz C minden pozitív értékének megfelel egy-egy, a (6a) egyenlettel meghatározott, késleltetett progressziót ábrázoló görbe. Ezek közül néhányat az 1. sz. ábrán feltüntettünk (folytonos vonallal):

Ezek a görbék azt mutatják, hogy milyen adókulcs szerint kell adót fizetni a különböző jövedelmű egyéneknek, ha azt akarjuk, hogy az illető görbéhez tartozó C állandó értékénél az ezen C állandóval egyenlő bruttó jövedelemtől fölfelé senkinek se legyen se több, se kevesebb jövedelme. (Hogy az egyes görbék milyen állandóra vonatkoznak, azaz milyen állandó legmagasabb jövedelemnek felelnek meg, azt az illető görbének az abszcisszatengellyel való metszéspontja mutatja meg.) Mivel — mint az az ábrából is látható — a nagyobb maximális nettó jövedelmet megengedő görbék a kisebbeket megengedők alatt vannak, a kiindulásunkat képező fenti, közgazdasági észszerűségből következő követelmény, azaz a nettó jövedelem növekedésének lehetővé tétele azt jelenti, hogy a tényleges progresszió-görbét úgy kell előállítani, hogy az adómentes létminimumnak megfelelő

progresszió általános gyakorlati alkalmazását és nem támaszt komoly kételyeket a progressziót általánosan elfogadó

állandó maximális nettó jövedelmet megvalósító görbének az abszcissza-tengellyel való metszésponjtjától kiindulva olyan görbét húzunk, melyhez tartozó érintők iránytangensei ama állandó maximális nettó jövedelmet kifejező görbéknek, melyeket baloldaltól kiindulva már metszettek, ugyanolyan adókulcs értékeknél jelentkező iránytangenseinél az illető metszési pontoktól jobbra eső szakaszon sehol sem nagyobbak (u. i. (6a) és (7) összefüggésekből kimutatható, hogy állandó a mellett, ha C nő, a' csökken).

Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy minden állandó maximális nettó jövedelmi görbét csak egyszer szabad metszeni, ha azt akarjuk, hogy a nettó jövedelem növekedésének a lehetősége fennálljon. Ha pedig ezt a lehetőséget csak bizonyos egészen nagy összeget kitevő maximális nettó jövedelemig akarjuk fenntartani, akkor a progresszió-görbének eme nagy nettó jövedelemnek megfelelő görbével való metszésponjtia után ebben az utóbbi görbében kell folytatódnia, mert a tőle balra és felfelé való eltérés a bruttó jövedelem növekedése esetén bekövetkező nettó jövedelem csökkenést jelent, a jobbra és lefelé történő eltérés pedig a nettó jövedelemnek már nem kívánt növekedésével járna.

Vizsgálva most már, hogy a fentiek mennyiben határozzák meg a progresszió-görbe alakját és így a progresszió módját és lefolyását, azt láthatjuk, hogy annál jobban határozzák meg a progresszió-görbe alakját, minél kisebb maximális nettó jövedelmet engedünk meg, ugyanis attól a jövedelemtől kezdve, amelynél maximáltuk, a nettó jövedelmet, a progresszió-görbe határozott, ez előtt viszont mindössze csak érintőinek irány-

közvéleményben, ennek igazságossága tekintetében, annak magyarázatát abban találhatjuk meg, hogy a jelen század első negyedében sokkal inkább politikai körülmények, mint elmé-

tangensei vannak a θ , mint alsó határ és a fenti ismerttetett felső határok által kijelölt közre korlátozva. Ez a köz — mint az az 1. sz. ábrából és a (7) és (8) összefüggésekből látható — avval a tulajdonsággal bír, hogy felső határa és így az egész köz is a bruttó jövedelem növekedésével hatványozott mértékben csökken. Ennek azután az a következménye, hogy a progresszió-görbe eleje, azaz kis jövedelmekre vonatkozó része különösen határozatlan lesz, mert itt lehet akár késleltetett, akár egyenletes, vagy pedig siettetett progressziójú, mert olyan nagy közön belül változhat az iránytangens, hogy egy nagyobb szakaszon való iránytangens-növekedés is lehetséges. (Ezt jelzik az 1. sz. ábrába berajzolt vékony szaggatott vonallal jelölt progresszió-görbék.) A jövedelem növekedésével, azaz a megengedett iránytangensek közének szűkülésével, azután ezek a különféle lehetőségek megszűnnek, mert a felső korlát rohamos csökkenésének már csak késleltetett progressziójú görbe tud eleget tenni; úgy, hogy itt már az esetleges siettetett progresszióval kezdődő görbének is késleltetett jelleget kell felvenni. (Tehát a progresszió-görbének nagy jövedelmeknél történő ellaposodása nem valamely általános igazságosságon alapuló teherelosztási elvből következik, hanem tisztán a progresszió eszszzerű gyakorlati kivihetőségéből.) Egész nagy jövedelmeknél azután még határozottabbá lesz a progresszió-görbe, mert itt a felső korlát már egészen közel esik az alsóhoz. Ez gyakorlatilag azután azt jelenti, hogy a progresszió-görbe alakjának elméleti vizsgálata szempontjából szinte egyre megy, hogy a progresszió-görbe valamelyik szélső korlátban, azaz a nettó jövedelem valamely igen magas összegben való maximálásában, vagy pedig a progresszió teljes megszüntetésében, azaz arányos adózásban végződik vagy pedig a kettő között marad. Ez különben gyakorlati közgazdasági szempontból is nagyjából közömbös, mert a progresszió-görbe eme végső része olyan nagy jövedelmeket érint csak, melyeknek egyrészt száma elenyészően csekély, másrészt természete olyan, hogy a nettó jövedelem további növekedés lehetőségének megszüntetése már nem jár termelést bénító hatással. *Összefoglalva:* Kétségtelen az, hogy a fenti, közgazdasági észszerűség megkívánta szabály határozottá teszi a progresszió-görbe végső, azaz egészen nagy jövedelmekre vonatkozó szakaszának alakját még pedig oly módon, hogy itt tulajdonképpen nem is a progresszió alakulásának módja a főprobléma, hanem az, hogy nagyjából mekkora maximális nettó jövedelmet akarunk megengedni, illetőleg mekkora legmagasabb adókulcsot akarunk a tarifában alkalmazni és ezt körülbelül milyen nagy adóköteles jövedelemtől kezdve akarjuk érvényesíteni. Ezzel szemben a progresszió-görbének a gyakorlatban legnagyobb jelentőséggel bíró és legnagyobb számban jelentkező kisebb és közepes nagyságú jövedelmekre vonatkozó szakaszának alakja tekintetében a fenti szabály semmit sem tud mondani. Tehát éppen ott nem kapunk semmi útbaigazítást a progresszió módjára és lefolyására vonatkozóan, ahol tulajdonképpen igazán érvényesül a progresszió, az adókulcs növekedés. Az egész nagy jövedelmeknél ugyanis — mint láttuk — nem is lehet igazán jelentős adókulcs-növekedés és így itt *nem is probléma a progresszió alakulása*. (Bár a legtöbb ember, ha progresszióról hall mindjárt arra gondol, hogy ennek következtében milyen sok adót fizethet egy milliomos, nem pedig arra, hogy milyen befolyással van ez az ő kisebb jövedelmét terhelő adóra.) Úgyhogy nyugodtan mondhatjuk, hogy a nettó jövedelem növekedési lehetőségének szükségességéből

leti meggondolások szorították ki szinte teljesen az addig általánosan elfogadott arányos, azaz állandó adókulcs melletti adózást és tették a progressziót általánosan alkalmazottá és a közvélemény előtt igazságosként elismertté.³ Ez azonban egyáltalában nem azért történt így, mintha az elmélet elhanyagolta volna a progresszió problémáinak tanulmányozását;

folyó szabály semmi útbaigazítást nem ad a tulajdonképpeni progresszió alakulásának módjára vonatkozóan.

Ez a szabály a progresszió tulajdonképpeni érvényesülési területén: a kis és közepes nagyságú jövedelmeknél csak a progresszió fokozatok segítségével történő megvalósításakor bír jelentőséggel a fokozatok határán fellépő adókulcs-ugrások kiegyenlítésével kapcsolatban. Evvel azonban jelen tanulmány keretében nem kívánunk foglalkozni, mert e tanulmányunkban kizárólag a progresszió szűkebb értelemben vett elméletét tárgyaljuk. Evvel kapcsolatban pedig mindig *folytonos* progressziót kell szemünk előtt tartani, mert azok a körülmények, melyek a progressziót szükségessé teszik, folytonos adókulcsnövekedést kívánnak meg. Csak az adókivetés gyakorlati szempontjai kívánják meg azután a progresszió fokozatok segítségével történő megvalósítását. Ez azonban már tisztán a szűkebb értelemben vett elmélet által megállapított folytonos progresszió gyakorlati kivihetőségét tárgyaló tarifatechnika feladata. (Ennek problémáival annál kevésbé kívánunk foglalkozni, mert ezek már kellően ki vannak dolgozva. L.: *Karl Bräuer: Umrisse und Untersuchungen zu einer Lehre vom Steuertarif*, Breslau, Jena, 1927., — *Werner Kipke: Beiträge zur Lehre vom Steuertarif*, Jena, 1931. és *Harald Wick: Die indirekte Progression*, Jena, 1932. V. ö. továbbá: Pozsonyi G. előbb idézett tanulmánya. (Egyébként ez az oka annak is, hogy jelen tanulmányunkban mindenütt *progresszív* adózásról beszélünk és nem *fokozatos* adózásról; ugyanis a „fokozatos“ szó ellentétben, a „progresszív“ kifejezéssel már az adókulcs növelésének gyakorlati, tarifatechnikai kiviteli formájára utal.

³ A politikai szempontok nagy szerepe egyébként sajátos jellemzője a progresszív adózás történetének; ugyanis a progresszió gondolatának e század első negyedében bekövetkezett általános alkalmazása és elfogadása előtt már az ó-kortól kezdve szereplő különféle progresszív adók (idevonatkozóan l.: *E. R. A. Seligman: Progressive Taxation in Theory and Practice*, Publications of the American Economic Association, Vol. IX., 1894., 13—65. old.) mind politikai háttérűek. Ez a politikai háttér két értelemben nyilatkozott meg ezeknél a régebbi progresszív adóknál: egy nemesebb és egy durvább értelemben. Egyik volt a demokratikusabb, szociálisabb gondolatok elterjedése, amely pl. egyes középkori városokban, majd később svájci kantonokban, a múlt században pedig Ausztráliában és Új-Zélandban vezetett a progresszív adózás bevezetésére. A politikai háttérnek másik, durvább megnyilatkozása pedig abban állott, hogy az éppen uralmon lévő osztály próbálta a közterheket úgy elosztani, hogy azok főleg azt a réteget sújtsák, amelyik éppen elvesztette politikai befolyását. Ilyen jellege volt pl. a középkorban a firenzi „catasto“-nak, amelyről a kor pénzügyeinek tanulmányozója: *Francesco Guicciardini* azt írja: ez a progresszív adó volt az a dorong, amivel a Mediciek ellenfelüket a földresujtották.

ugyanis a pénzügytannal foglalkozók már elég régóta és részletesen tárgyalják a progresszív adóztatás kérdéseit. Elsősorban arról vitatkoztak, hogy a progresszív, vagy az arányos adózás a helyesebb-e. Különösen a XVIII. századtól kezdve, amikor az „igazságos adózás” és „egyenlő teherviselés” elveit felkarolják a klasszikus közgazdák, a legkiválóbb elmék foglalkoztak evvel a kérdéssel és a progresszív adó hívei között az emberi gondolkodás olyan nagyságait találjuk, mint *Montesquieu*, *Rousseau*, bizonyos mértékig⁴ *Adam Smith*, *J. B. Say*, stb.⁵ De ilyen kiváló pártfogók fáradozásainak ellenére még a múlt század második felében sem talált a progresszívitás gondolata általános elismerésre, hanem még ekkor is a közfelfogás az arányos adó mellett nyilatkozott meg és a progresszív adót a vagyon és jövedelem elkobzása felé vezető veszedelmes és igazságtalan lépésnek tekintették, amely a szorgalmat és takarékossgot bünteti. Még szociális téren olyan haladott felfogású író, mint *John Stuart Mill* sem tud megbarátkozni az általános progresszió gondolatával, legfeljebb csak avval a közvetett progresszióval, amit a közvetlen életszükségletek, azaz a létminimum adómentesen hagyása okoz.⁶ Ez még aránylag haladottabb felfogás, mert egy enyhe közvetett progressziót elfogad, de az általános felfogás még ennyi engedményt sem tett a progresszió irányában, hanem a legélesebben elítélt mindenféle formában jelentkező progressz-

⁴ A. Smith-nél ugyanis találunk olyan sorokat is, melyekben inkább az arányos adózást helyesli. (V. ö. *Sir Josiah Stamp: The Fundamental Principles of Taxation, in the Light of Modern Development*, III. kiadás, London 1936., 39. old.)

⁵ Ezek szerepét és elméleteiket a különböző pénzügytani írók már a legrészletesebben megvilágították; úgy, hogy evvel itt nem kell foglalkoznunk. A progresszió-elmélet ezen történeti jellegű részére vonatkozóan egyébként *Karl Fritz Mann: Steuerpolitische Ideale* c. 1937-ben Jénában megjelent munkája nyújt kitűnő útmutatást.

⁶ Ezt mutatják 1861-ből származó következő szavai: „The rule of equality and of fair proportion seems to me to be that people should be taxed in an equal ratio on their superfluities, necessities being untaxed, and surplus paing in all cases an equal percentage. This satisfice entirely the small amount of justice that there is in the theory of a graduated income tax, which appears to me to be otherwise an entirely unjust mode of taxation, and in fact a graduated robbery.”

sziót.⁷ Ez volt általában a helyzet az utolsó század-forduló idején is, amikor még mindig túlnyomórészt progresszióellenes volt a közfelfogás igen sok országban;⁸ bár sok helyen már a XIX. század utolsó évtizedeiben a tudományos szocializmus és a szociálisabb gondolkodás elterjedése előkészítette az útát kismérvű progresszió elfogadására.

Ezt a helyzetet változtatta meg azután az első világháború idején és a közvetlen utána jövő években bekövetkezett politikai helyzet. Ez megvalósította azt, ami a progresszió igazságosságát hirdető elméleteknek addig nem sikerült: a progresszió általános győzelmét, mely abban nyilvánult meg, hogy az összes államok mindinkább nagyobb mérvű progressziót kezdtek megvalósítani anélkül, hogy ez nagyobb ellenállással találkozott volna. A progressziónak eme politikai győzelme elsősorban annak volt a következménye, hogy ebben az időben jutott nagyobb politikai befolyáshoz az eddig politikailag és gazdaságilag elnyomott munkásosztály. A munkásosztálynak ugyanis egyrészt természetes gazdasági követelése volt az adóprogresszió, másrészt politikailag is öntudatosává vált benne ez a követelés, minthogy Marx-tól kezdve minden szocialista pártprogramm rávilágított arra, hogy az erősen progresszív jövedelemadó a munkásosztály legjelentősebb célkitűzései közé tartozik. A politikai helyzetnek volt továbbá az is a következménye, hogy, amikor az első világháború idején és az utána következő években az államok nagy megterheléseket voltak kénytelenek polgáraik vállára rakni, éppen a kisjövedelmű tömegek, akik különben az adóbevétel legnagyobb részét szolgáltatták, voltak a legkevésbé teherbírók. Ez a helyzet különösen kirívó volt Németországban a háború után,

⁷ Jellemző pl. erre az éles hangra *William Newmarch*-nak, a kiváló angol közgazdának és pénzügytani szaktekintélynek ugyancsak 1861-ből származó következő ítélete a progresszióról:

„... Confiscation, punishing prudence and virtue, taxing a man for being good to himself and doing good to others.“

⁸ Erre utalnak *Sir Josiah Stamp*-nek előbb idézett munkájában írt, 1919-ből származó következő sorai: „Progressive taxation of income is now wellnigh universal, and it is difficult to realise that only two decades ago it was still looked upon askance by all but advanced thinkers in this country, and France it is still viewed with much suspicion.“ (40. oldal.)

amint arra Wiese kölni egyetemi tanár mutat rá.⁹ Úgyhogy ennek a helyzetnek logikus következménye volt az, hogy a szokatlan nagy terheket a tehetőseknek, a gazdagoknak kellett elsősorban viselni erősen progresszív adók útján. Egyébként annyira magától értetődő volt, hogy a világháború folyamán még jobban elszegényedett alsóbb néprétegek nem bírnak el újabb nagyobb terheket, hogy azok a közgazdák és politikusok, akik ugyan egyáltalában nem voltak meggyőződve a progresszió igazságosságáról és közgazdasági célszerűségéről, sem tudták volna tiltakozásukat összeegyeztetni lelkiismeretükkel, szociális érzékükkel és a közösség, az állam érdekeivel. Ennek volt azután a következménye, hogy ezeket az addig „szocialista adóreformokat“, melyek az erős progressziót megvalósították, igen gyakran a nem szocialista, hanem egyéb világnézeti pártok is kénytelenek voltak magukévá tenni.

Természetesen a progresszió győzelmének evvel a politikai megokolásával nem akarjuk azt mondani, hogy a tudománynak ebben semmi szerepe nem volt; mert ez egy nagyon könnyen megcáfolható állítás lenne. Ugyanis, ha megnézzük a mai adótörvényeket, ezeket éppen a közgazdasági és államháztartási élet összefüggéseiből leszűrt tudományos nézeteknek és a politikai körülmények, felfogások, parlamenti kompromisszumok szülte gyakorlati elgondolásoknak egymásbafonódottsága jellemzi. Azonban, ha vizsgáljuk, hogy a tudomány, az elmélet mivel segítette legjobban elő a progresszió győzelmét, akkor egy nagyon meglepő tényt tapasztalunk. Az elmélet ugyanis éppen a tanulmányunk elején említett fogyatékokkal segítette elő legjobban a progresszió általános győzelmét. Egyik ilyen „eredményes fogyatékoság“ azáltal segítette elő ezt az arányos adózás felett aratott győzelmet, hogy az elmélet olyan sokféle magyarázatot adott a progresszió helyességének és igazságosságának magyarázatára, hogy az arányos adó hívei között zavar keletkezett és nem tudtak megfelelő egységes ellenérveket felhozni. A má-

⁹ Leopold v. Wiese: *Das Prinzip der Progression in der Einkommensteuer*. Schanz-Festschrift (1928.) II. kötet, 261. old.

sik „sikeres hibája“ az elméletnek — mint láttuk — az volt, hogy csak azt hirdette, hogy a progresszió igazságos; de hogy pontosabban milyen törvényszerűségnek kell a progresszióban megnyilvánulni, arról nem beszélt. Ezt a hiányosságot a progresszió ellenfelei ugyan elég hamar felismerték. Így pl. a francia *L. A. Thiers* írta 1848-ban, hogy az arányosság egy elv, de a progresszió egy förtelmes önkény.¹⁰ Az angol *Mac Culloch* pedig azt mondta, hogy az arányos adózás útjáról letért adókivetés kormány nélküli hajó, melyet a politikai hullámok odavetnek, ahová akarnak.¹¹ Később azonban valahogy háttérbe került ez a felismerés, a progresszió hívei pedig általában gondosan kerülték, mert a tudomány akkori állása szerint erre feleletet úgy sem igen tudtak adni. Ez azután rendkívül szerencsés dolog volt, mert ha az arányos és a progresszív adó küzdelmében ez a kérdés előtérbe került volna, ez nagyon lerontotta volna a progresszió győzelmi esélyeit, mert az elméleti megalapozottság nem kielégítő voltának láttán megingott volna a helyességében való hit. De talán még abban az esetben is, ha tudott volna az elmélet a progresszió mértékére objektív alapokat nyújtani, sem lett volna a progresszió győzelme olyan könnyű és általános, — mint, ahogy ez a valóságban történt, — ennek a problémának a köztudatban való felvetése esetén, mert ez esetben egy olyan elméletnek igazságosságát kellett volna a köztudatba belevinni, amely erősen elvont alapokon nyugszik és elgondolásainak kifejezéseiben a matematika eszközeit használja.¹² Egy matematikai alapokon nyugvó elmélet viszont nem igen lett volna alkalmas, hogy az adott politikai helyzet segítségével kerüljön győzelemre és igazságosságának tudata belemenjen a köztudatba. Így sokkal inkább tudott győzni a progresszió gondolata annak az általános szólamnak a formájában, hogy ez az adótehernek a gyengébb vállakról erősebbekre való vitelét jelenti.

¹⁰ L.: *A Thiers: De la propriété*. 1848.

¹¹ V. ö. *Heller Farkas: Pénzügytan*. I. kiad., Budapest 1921., 118. old.

¹² *Földes Béla* írja pl. a következőket: „A progresszív adókulcsképletének helyes felállítása részben a matematika segélyét követeli.“ *Az államháztartástan*. II. kiad. 1912., 219. old.)

Ami pedig a progresszió gondolatának gyakorlati megvalósítását illeti, ott szintén nem okozott leküzdhetetlen akadályokat az elméleti alapok hiánya, mert bizonyos szükségmegoldásokkal sikerült a progresszió gondolatának általános kereteit kitölteni. Ezeknek a szükségmegoldásoknak a lényege az volt, hogy az adótarifák megalkotói: a pénzügyi-jog jogászszakemberei és a törvényhozók az adólábakat egyéb alap hiányában olymódon határozták meg, hogy az „az általános jogérzékükkel“, melyet az igazságosság és méltányosság gondolata vezet, továbbá az állam célszerűségi szempontjaival és a fennálló törvények szellemével, végül *az uralkodó politikai felfogással* ne ellenkezzék. Természetesen evvel egy elég bizonytalan talajra került az adótarifák igazságos progresszivitásának kérdése, mert az említett szempontok közül még a legobjektívabb: az általános jogérzék is csak igen keveset tud mondani e téren, mert egy komoly támaszpontja sincs ezen a területen. A kirívó igazságtalanságokat mégis sikerült elkerülni, mert ezeket felismerhetővé tette az általános jogérzék. A gyakorlati megoldásnak azután ez eléggé meg is felelt, mert a nem annyira kirívó igazságtalanságokat a „szenvedő felek“ sem tudták objektív összehasonlítási alap hiányában felismerni. Így a progresszió gondolata végeredményben minden objektív alap és komoly elméleti megalapozottság nélkül is nagyon jól tudott érvényesülni.

Ezen körülmények hangsúlyozásával természetesen egyáltalában nem az a célunk, hogy az elmélet jelentőségét csökkentjük, fogyatékoságait pellengérre állítsuk, vagy pedig annak a téves-felfogásnak az útját egyengessük, hogy a progresszió kérdése tisztán a politika hatáskörébe tartozik és nem a pénzügytanéba; hanem inkább az, hogy rámutassunk az igazságon alapuló eszmék csodálatos útjainak egyikére. Ez az út mellékösvényeken vezetett, hogy a célt annál biztosabban elérje. A maga teljességében az igazságos progresszivitás gondolata elvontsága és bonyolultsága miatt nem igen győzhetett volna, ezért először az elméletnek fogyatékos alakban kellett megjelenni, hogy előkészítse a talajt a helyes, a bonyolult eszme befogadására.

Eme sikeres kerülő út után most közeledik az igazságos progresszió gondolata a végső, az igazi, a teljes győzelem felé, amikor egyúttal a progresszió gondolatának általános politikai győzelme mellett lehetővé válik, hogy az elmélet most már a köztudatba átment kereteket kitöltse a progresszió igazságos módjára és alakulására vonatkozó elvontabb, részben matematikai jellegű meggondolásokkal. E meggondolások tulajdonképpen közvetlen feladata annak megállapítása, *hogyan határozható meg valóban tárgyi alapokon a jövedelem-növekedéssel járó adókulcs-emelkedésnek az a módja, mely az „igazságos teherelosztás” eszményét az adott körülmények között a legtökéletesebben tudja megvalósítani.* Ennek megállapítása azután nemcsak a progresszió megszabása tekintetében eddig fennálló bizonytalanság megszűnését jelentené, hanem egyúttal a progresszió elméleti megindokolásának új, egységes alapokra való fektetését is, mely végre tisztázná az e tekintetben eddig fennálló, különböző felesleges és igen könnyen megtámadható indokolásokkal zavarossá tett helyzetet. Ha ugyanis az adókulcs-emelkedés tárgyi alapokra támaszkodó igazságos teherelosztási számítás önkéntelen és természetes következménye, akkor ez a legjobb és mindenki számára egyaránt legmeggyőzőbb indokolása a progresszió igazságosságának, mert ez nem egy előre elfogadott tételnek különféle, — igen gyakran az előre való elfogadás ténye folytán önkéntelenül is egyoldalú — érvekkel való bebizonyítása, hanem objektív alapokon nyugvó tárgyilagos számítás eredménye, melyet függetlenül attól, hogy előzőleg milyen elv hívévé szegődött az ember, egyszerűen tudomásul kell venni. Kétségtelen tehát, hogy e feladat sikeres megoldása a progressziót valóban a tiszta objektív igazságosságnak minden önkényes és bizonytalan elemtől mentes kifejezőjévé tenné. Erre nyujtának reményt a matematikai közgazdaságtannak legújabb kutatásai — mint azt a későbbiek során látni fogjuk — és ebben az irányban szeretnénk mi is előrevinni jelen értekezésünkkel a progresszió gondolatát. Ezt olymódon igyekszünk elérni, hogy a progresszió igazságosságának megindokolására törekvő különböző elméletekről áttekintést nyújtunk elsősorban

abból a szempontból, hogy melyik tud ezek közül leginkább tárgyi alapokat nyújtani a teherelosztás igazságossága által a progresszió lefolyására vonatkozóan megkívánt törvényszerűség meghatározásához és ezeket a tárgyi alapokat milyen vonatkozásban bocsátja a gyakorlati alkalmazás rendelkezésére.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, tisztáznunk kell azt, hogy evvel tulajdonképpen mi a közvetlen gyakorlati célunk és a kitűzött célt milyen módszerrel akarjuk elérni. Közvetlen gyakorlati célunk az, hogy elősegítsük a gyakorlati pénzügyi politika és a pénzügyi jogalkotás számára olyan biztos — minden önkényes szemponttól mentes — elméleti alap kialakulását az állam szükségletei által megkívánt adóteher objektív, az igazságosságnak leginkább megfelelő elosztásához, melyre azután nyugodtan felépíthető valamely gyakorlati követelményeknek és széleskörű politikai célkitűzéseknek megfelelő konkrét adórendszer. Ennél a célkitűzésnél első pillanatra talán értékesebbnek és hálásabbnak látszik egy minden gyakorlatban szóbajöhető szempontot figyelembevevő konkrét megoldás közvetlen keresése, azaz egy kész előírás kidolgozása. De ez csak látszat, mert egy ilyen megoldás keresése, az összes szempontoknak már a kiindulásnál történő közvetlen és egyidejű figyelembevétele folytán egy tudományos szempontból csekély értékű, önkényes, ingatag meggondolásokkal telítüzdelt valamit eredményezne, mely azután végeredményben éppen konkrét megoldásnak sem lenne alkalmas. Kétségtelen tehát, hogy az adóelmélet feladata és célja nem ez, hanem az adóteher elosztás számára az igazságosság felé vezető út megmutatása és az objektív biztos alapok meghatározása. Egy adórendszer ugyanis, ha ezekre az alapokra van felépítve, akkor legfeljebb csak egyes részleteiben lehet hibás, mely azonban könnyen orvosolható; viszont, ha a biztos objektív alapok hiányoznak, akkor még a legtökéletesebb részletintézkedések sem érnek semmit.

Ha most már az objektív igazságos alapok keresését tűzzük ki célul, ezt csak úgy érhetjük el, ha vizsgálatainkból minden bizonytalan, zavaró önkényes jellegű körülményt, mely

csak valamely gyakorlati pénzügyi, vagy politikai célszerűség folytán lép fel, kiküszöbölünk. Ezt legalkalmasabban úgy tehetjük meg, ha bizonyos elvonatkoztatásokat vezetünk be a gyakorlattól, az élet ezernyi szempontjának egyszerre való átölelésétől. Csak arra kell ügyelnünk, hogy ez az elvonatkoztatás azért mégis olyan formában történjék, hogy az élettől azért ne szakadjon el teljesen és végezetül az elvonatkoztatások segítségével kapott eredményekből a gyakorlati pénzügyi politika az elvonatkoztatások utólagos megszüntetése által könnyű szerrel kaphasson a gyakorlati követelményeknek is tökéletesen megfelelő megoldást. Ennek alapfeltétele elsősorban az, hogy teljesen pontosan előre leszögezzük eme elvonatkoztatásokat megvalósító módszertani elveket és feltevéseket.

Elsősorban az adózás fogalma és célja tekintetében kell bizonyos idealizálást eszközölnünk. Ma ugyanis az általános közfelfogás az adózásban nemcsak tisztán egy fedezeti elvet lát,¹³ hanem a legkülönbözőbb állami célok megvalósítását. Ez annak a fejlődésnek az eredménye, mely az államtól mindinkább több irányítást, tevékeny beavatkozást kíván a közösség és a magánosok életébe és nem hagyja, hogy az állam kizárólag az éjjeliőr szerepét játssza, — mint, ahogy azt Lassalle mondja —. Az állam eme újabb, modern értelemben vett szerepének megvalósításához legközvetlenebb eszközként az adózás kínálkozik. Az adózás ugyanis még ha tisztán pénzügyi célokat akarunk vele elérni, akkor sem tud megmaradni a maga tisztaságában fedezeti elvnek, hanem pl. a jövedelemeloszlást változtatja meg egyrészt ama vásárlóerő elvonással, amit az adókivetés az egyén számára jelent; másrészt az adózás útján szerzett vásárló-erő felhasználásával. Célszerű tehát, ha az állam az adózás eme hatásai előtt nem hunyja be a szemét és nem hagyja ezeknek önkéntelen, esetleg az állam kitűzött céljaival is ellenkező, szabad fejlődését, hanem igyekszik ezeket az államnak gazdaságpolitikai, sőt általános

¹³ V. ö. *Heller Farkas: Pénzügytan* II. kiad. (Bpest, 1943.) 124—128. old.

értelemben vett politikai célkitűzéseinek szolgálatába állítani. Ennek folytán a mai adópolitikai ideál az olyan adózás, mely a tisztán pénzügyi szempontokon kívül még gazdaság-, népesedés- és szociálpolitikai, stb. feladatoknak szolgálatában is áll.¹⁴ Az ilyen széleskörű célkitűzések szolgálatában álló adófogalom azonban nem lehet *alapja* egy általános, elméleti jellegű, igazságos adóteherelosztást kereső vizsgálatnak egyrészt bonyolultsága miatt, másrészt azért, mert tele van a gyakorlati célszerűség követelte önkényes és esetről-esetre változó elemekkel. Ez elsősorban annak a folyománya, hogy a különböző irányú célkitűzések nem kapcsolhatók össze harmónikusán, mert pl. vagy a szociálpolitikai és a többtermelési törekvések ütköznek egymásba, vagy a politikai és a gazdaságpolitikai célkitűzések, stb. Ilymódon azután a különböző célkitűzések egyidejű megvalósítása csak olyan kompromisszumok útján lehetséges, melyeket tisztán a köznapi értelemben vett politika önkényes elhatározásai diktálnak. Ezek azonban tudományos, elméleti vizsgálat alapjául nem szolgálhatnak.

Akkor követünk tehát helyes utat, ha a modern adópolitikai ideál említett célkitűzéseinek elismerése mellett — vizsgálataink során az adózás célját kizárólag az állam szükségleteinek fedezésében látjuk, azaz *az adózás fogalmát és szerepét tisztán pénzügytani szempontból ítéljük meg*. Az adózás tisztán pénzügytani szempontból való megítélése azonban természetesen nem azt jelenti, hogy azt keressük, hogyan lehet az államnak több bevételt biztosítani, hanem csak azt, hogy az állam szükségletei folytán jelentkező teher elosztásánál *csak* azt nézzük, hogyan lehet ezt objektíven, az igazságnak leginkább megfelelően elosztani anélkül, hogy eme elosztással bármi egyéb bizonytalan alapokon nyugvó, eset-

¹⁴ Idevonatkozóan lásd pl.: Szüdeczky-Kardoss Tibor: *Társadalom- és népesedéspolitikai szempontok az adóztatásban*. Közgazdasági Szemle, 85. kötet (1942.) 153. old.

Egyébként az adóztatás célkitűzéseinek fent vázolt kiterjesztése közvetve ismételten pénzügyi célokat is szolgál, mert egy ilyen értelemben vett helyes adópolitika az adóalanyok megerősödését segíti elő.

leg önkényes jellegű politikai, vagy gyakorlati célkitűzést is meg akarnánk valósítani.¹⁵

Az előbbi idealizálás az adózás célja tekintetében szükségessé tesz egy elvonatkoztatást a jövedelem-eloszlással is kapcsolatban. Ha ugyanis az adózásnál figyelmen kívül akarjuk hagyni többek között a jövedelem-eloszlás megváltoztatására törekvő célkitűzéseket, akkor jogosulatlan lenne abból kiindulni, hogy minden áron az adólerovás előtt éppen fennálló jövedelem-eloszlást akarjuk érintetlenül fenntartani, melybe pl. esetleg éppen egy régebbi igazságtalan adórendszer jelentős mértékben belejátszott. Ennek a fenntartása ugyanis tisztán politikai jellegű állásfoglalás lenne. Ezt mutatja az is, hogy pl. a liberalizmus politikai adó ideálja éppen ezt célozta. (Leave-them-as-you-find-them-rule of taxation.) Eme elvi hibát legjobban úgy tudjuk kiküszöbölni, ha vizsgálatainkat egy elképzelt, talán „neutrálisnak“ nevezhető jövedelem eloszlással kapcsolatban végezzük el, melyet a keresett igazságos adó előtt semmiféle adórendszer nem változtatott meg és amelyre, az állam a maga tevékenységével még semmiféle befolyást nem gyakorolt.

Eme elvonatkoztatás elvi alapjából következik ezután az is, hogy valamely általános jellegű adóteher-elosztás igazságosságának megítélésénél nem lehet döntő érv az, hogy az megváltoztatja-e a jövedelem-eloszlást, vagy sem, vagy pedig, hogy ez a megváltoztatás milyen mértékű, hanem kizárólag csak az lehet döntő érv, hogy mennyire nyugszik objektív igazságos alapokon.

Eme eddig felsorolt elvonatkoztatásokon kívül, melyek elsősorban általános elvi szempontokra vonatkoztak, szükség van még bizonyos idealizálásra az adóteher-elosztás gyakor-

¹⁵ Az, hogy milyen adóteher elosztás biztosít több bevételt az államnak, az az adóteher-elosztás igazságosságának vizsgálatánál teljesen közömbös kérdés és így semmiféle elosztási rendszer mellett, vagy ellen nem hozható fel érvként. Ilyen hibák azonban ennek ellenére előfordulnak a pénzügytanban. Így pl. Leroy Beaulieu, aki a progresszivitásnak ellensége volt, azt hozta fel a progresszió ellen, hogy ez nem hoz több bevételt az államnak, mint az arányos, azaz az állandó adókulcs mellett adózás. V. ö.: Leroy Beaulieu: *Pénzügytan*. Fordította: Láng Lajos, I. kötet. Budapest, 1879.

lati megvalósításával kapcsolatban is. Erre elsősorban azért van szükség, mert az adóteher-elosztás a gazdasági élet mai fejlettsége mellett csak valamely adórendszer segítségével történhet. Egy ilyen adórendszeren belül azonban az adótehernek az egyes adónemekre való szétosztásánál általában a politikai és a gyakorlati pénzügyi célszerűség, a történeti fejlődés stb. döntenek. Lehetetlen tehát általános jellegű vizsgálatnál egy ilyen adórendszer egyes adónemeire vonatkozóan vizsgálni az igazságos adóteher-elosztást, illetőleg az ezt kifejező progresszivitást, mert egy politikai megfontolásokon alapuló és kompromisszumokkal teli gyakorlati megoldás igazságosságának vizsgálatánál nem találhatjuk meg az objektív alapokat, mert az adónemekre való szétosztás különböző gyakorlati és önkényes jellegű szempontjai zavaróan hatnak.¹⁶ Leghelyesebben tehát akkor járunk el, ha az illető adórendszer gerincét képező adónemben, mintegy elképzelt egyetlen adóban egyesítve gondoljuk vizsgálataink során mindazt az adóterhet, amely az adófizetők nagy tömegének egyéneit *általában* terheli és amelyet a gyakorlatban több adónem együttesen valószínűsít meg. Mivel a mai gazdasági fejlettségünknek csak egy jövedelmi-adóra alapított adórendszer felel meg, úgy járunk el legcélszerűbben, ha ezt a jövedelmi-adót tekintjük a teljes egyéni adóterhet képviselő egyetlen adónak és ennek vizsgáljuk az igazságos adóteher-elosztásból eredő progresszióját. Ez egyébként azért is igen alkalmas megoldás, mert úgylis a jövedelmi-adó a legalkalmasabb a progresszió keresztülvitelére.

Eme egyszerűsítéshez most már csak néhány kisebb jelentőségű elhanyagolást kell hozzákapcsolnunk, hogy minden zavaró körülménytől mentesen vizsgálhassuk az igazságos

¹⁶ Emiatt pl. a gyakorlatban szereplő egyes adónemekre vonatkozó progressziók összehasonlítása az igazságosság szempontjából a legnagyobb nehézségekbe ütközik.

Ez az oka elsősorban annak is, hogy bár vizsgálataink tulajdonképeni végső gyakorlati célja az egyéni jövedelmet elsősorban terhelő és a progresszivitást legkifejezettebben megvalósító *jövedelmi adó* progressziójának elméleti megalapozása, mégsem használjuk jelen tanulmányunk címében a „jövedelmi adó” szót, hanem e helyett az „egyéni adóteher” kifejezést alkalmazzuk.

progresszivitás problémáját és világos, általános útbaigazításokat kapjunk. Ilyen elhanyagolásokra van szükség az adóáthárítás, továbbá az egyéni, személyi viszonyoknak messzemenő figyelembevétele tekintetében. Utóbbiak tekintetében annyira kell mennünk, hogy olyan, a modern adótarifaalkotásban ma már általánosan szereplő és aránylag könnyen figyelembevehető, az egyes egyének teljesítőképességére jellemző főismérveket, mint pl. létminimum, lakóhely nagysága szerint változó megélhetési költségek, családi viszonyok, jövedelmek fundáltsága stb. is általában ki kell rekesztenünk általános jellegű tárgyalásaink sorából.

Mindezek az elhanyagolások azonban nem okoznak hibát és nehézséget, mert utólag egy általánosságban megalkotott igazságos adóteher-elosztásnál egészen egyszerű tarifa-technikai kiegészítésekkel és módosításokkal, esetleg speciális kiegészítő adónemek alkalmazásával könnyen figyelembe vehetők.

Miután eme módszertani szempontok, elvonatkoztatások és egyszerűsítések leszögezésével megpróbáltunk minden zavaró körülményt tárgyalásainkból kiküszöbölni, rátérhetünk az igazságos progresszivitás elméleti alapjainak tisztázása érdekében a progresszivitás igazságosságának és szükségességének megindokolására törekvő különböző elméletek vizsgálatára.

II.

A progresszió különféle elméleteit — mint azt már az előzők során kifejtettük — elsősorban abból a szempontból fogjuk vizsgálni, hogy melyik tud általános szólamokban ellaposodó érvek helyett leginkább objektív alapokat szolgáltatni az igazságos teherelosztást megvalósítani akaró adókulcs-megállapításhoz. Hogy e szempontból minél teljesebb képet nyujtsunk és egy lehetőség se maradjon ki, mindazokat az elméleteket meg fogjuk vizsgálni, melyeknek mai közgazdaságtani és pénzügytani ismereteink szerint tudományos alapjuk van; beleértve azokat is, melyeket pedig akár az adóztatás jogalapjáról vallott és mai felfogásunk szerint helytelennek tartott államtani nézeteik, akár — az előzők során az igazságos adóteherelosztás alapjainak megállapításához egyedül alkal-

masnak talált — tiszta pénzügyi adófogalmon túlmenő adózási célkitűzéseik folytán *a priori* alkalmatlanoknak tartunk az igazságos progresszió minden bizonytalan, önkényes elemtől mentes megalapozására. Erre a széleskörű vizsgálatra azért van szükség egyrészt, hogy ne sejtсен valaki ezekben az elméletekben még fel nem tárt és eme elméletek nyújtotta kereteket meghaladó lehetőségeket, másrészt, hogy még jobban kitűnjön az ezeknél tapasztalható nehézségek és hiányok láttán annak az elméletnek jelentősége és pénzügytani értéke, mely azután valóban tárgyi alapokat tud szolgáltatni az igazságos adókulcs-növekedés megállapításához és ennek folytán arra hivatott, hogy a progresszió mai tudományos színvonalunknak megfelelő általános megindokolásául és gyakorlati alkalmazásának alapjául szolgáljon. Eme utóbbi elmélet jelentőségének ilyen negativumokkal való kiemelését annál is inkább megtehetjük, mert a különböző egyéb, objektív alapokat nyújtani nem tudó progresszió-elméleteknek tárgyalása egyáltalában nem felesleges és hiábavaló munka a progresszió elméleti megalapozása szempontjából. Ugyanis az „igazságos teherelosztás“ magasabb eszményét *egy* elmélet — amely végeredményben mindig csak mesterséges alkotás — sohasem tudja abszolút tökéletesen megvalósítani és így mindig rászorul bizonyos tökéletesítő kiegészítésre. Ezt a kiegészítést pedig legjobban azok az elméletek tudják nyújtani, melyek ugyan eredeti törekvésüket: a progresszió általános elméleti megalapozását az ilyen magasabb igazságossági eszménynél megkívánt követelményeknek megfelelően megvalósítani nem tudták; de tartalmazznak olyan értékes gondolatokat, melyek különösen ott egészíthetik ki a progresszió általános alapjait szolgáló elméletet, ahol az élet sokoldalúsága olyan különleges szempontokat vet fel, melyekre ez éppen általánosságánál fogva megoldást szolgáltatni nem tud. (Itt elsősorban a különösen nagy jövedelmekre gondolunk, melyeknek keletkezési körülményei, továbbá közgazdasági hatásai olyanok, hogy a közteherből igazságosan rájuk eső rész megállapításánál szükséges és érdemes is olyan különlegesebb, egyéni jellegű szempontok mérlegelése, melyek egyébként túlmennek az igazságos teherelosztás általános meg-

valósítása céljából kiválasztott objektív alapokra támaszkodó elmélet keretein.)

Vizsgálva most már a különféle elméleteket a legcélszerűbben akkor járunk el, ha vezető gondolataik jellege szerint csoportosítva tárgyaljuk őket. Ennek érdekében tulajdonképpen két nagy csoportba oszthatjuk a progresszió elméleteket: Egyik csoportba tartozóknál rendszerint egyoldalúan valamely társadalom-politikai szempont áll az elmélet középpontjában; míg a másikba tartozók minden mellékszempont nélkül egyszerűen csak mint az állami lét szükségességéből adódó teherelosztási problémát tekintik a progresszió kérdését. Ennélfogva az utóbbiak sokkal inkább általánosabb jellegűek; úgyhogy helyesebb, ha ezeket inkább adóelméleteknek nevezzük, mint progresszió-elméletnek. Továbbá mivel ezeknél — ellentétben az előző csoportba tartozókkal — egyéb szempontok nem homályosítják el az adózásnak az állam lényegével való legszorosabb összefüggését, rendkívül nagy különbség van az idetartozó elméletek között a szerint, hogy melyik államelmélet (az individualisztikus vagy az univerzalisztikus) alapján állanak. Ezért helyesen járunk el, ha ennek megfelelően a progresszió-elméletek második csoportját két részre osztjuk. Így végeredményben három csoportba osztva és a következő sorrendben fogjuk a progresszióval foglalkozó elméleteket tárgyalni: I. Társadalompolitikai progresszió-elméletek; II. Individualisztikus adó-elméletek; III. Univerzalisztikus adó-elméletek. Ezt a sorrendet didaktikai szempontból választottuk, hogy előbb azokkal az elméletekkel végezzünk, melyek a társadalom-politikai szempontok kiemelése folytán aránylag leginkább közel állnak ahhoz a „politikai“ adóelképzeléshez, melyet az értekezés elején kifejtettek alapján módszertani szempontból — sok helyes gondolatának elismerése mellett — az igazságos teherelosztás objektív alapjainak megállapításánál mellőzendőnek tartunk. Végül pedig legutoljára azokat az elméleteket tárgyaljuk, melyek egyrészt az állam lényegéről alkotott mai felfogásunkat kifejező univerzalisztikus államtan alapján állanak, másrészt legtisztábban tudják érvényrejuttatni a progresszió elméleti alapját szolgáltató „igazságos

teherelosztás“ eszményét és ennek folyán a legtöbb reményt nyújtják arra, hogy közöttük található meg az a keresett elmélet, mely leginkább tud tárgyi alapokat rendelkezésre bocsátani a jövedelem-növekedéssel járó adókulcs-emelkedés megállapításához.

I. A társadalom-politikai progresszió elméletek között a legnagyobb multtal

1. a *túlzott jövedelmi különbségek kiegyenlítését célzó elméletek* rendelkeznek. Ezek az adózásban rejlő szociális lehetőségeket emelik ki és az adózással a tiszta pénzügyi célon kívül a társadalom egyes rétegei jólétének emelését is el akarják érni. Mivel pedig eme elméletnek hívei szerint a nagy tömegek jólétének legnagyobb akadályai a túlzott jövedelmi különbségek, ezeket szeretnék kiegyenlíteni az adózás útján progresszió segítségével.

Ha most már eme iránynak történelmi fejlődését nézzük, első képviselőjét *Smith Ádám* nagyműveltségű kortársában, *Lord Kames*-ben (1690—1782) láthatjuk, aki azért követel progresszív adótarifát, mert ezáltal gyengíthető az egyenlőtlenség a vagyonelosztás terén.¹⁷ Megtalálhatjuk azután ezt a gondolatot ebben az időben több más nemzetiségű szerzőnél is: Így pl. *Rousseau*-nál, *Johann Wilhelm von der Lih* XVIII. századbeli német kameralistánál; majd a XIX. század közepe táján ezt a gondolatot hangsúlyozzák elsősorban *von Scheel* és *Albert Schäffle*. A jövedelmi és vagyoni túlzott különbségeknek adó segítségével történő kiegyenlítésének gondolata azután komoly átfogó elvvé és a progresszió szükségességét hangoztatók egyik főérvévé ért meg *Wagner Adolf* munkáiban, bár ő éppen úgy, mint *Scheel* és *Schäffle* a — később tárgyalandó — szolgáltatási képességi elvet belevonta progresszió elméletébe. *Wagner* legalaposabban kifejtette az adóztatás társadalompolitikai, különösképpen szociálpolitikai jelentőségét és a legnagyobb határozottsággal a gyakorlati adópolitika lényegeként állította be az adózás szociális szerepét. Eme elgondo-

¹⁷ A következőket írja ugyanis „*Sketches of the History of Man*“ c. munkájában: „To remedy that inequality (scil. of riches) as much as possible, by relieving the poor and burdening the rich“.

lásából vezette le azután a progresszió-elmélete egyik főgondolatát, amelynek lényege az, hogy progresszióra azért van szükség, mert az emberiség általános jólétével nem egyeztetethetők össze a jövedelem- és vagyon-elosztásnak fennálló indokolatlanul nagy egyenlőtlenségei. Mivel *Wagner Adolf*, aki eme iránynak legkiemelkedőbb egyénisége, elsősorban a túlzott jövedelem- és vagyonkülönbségek kiegyenlítésének szociálpolitikai jelentőségét hangsúlyozta progresszió-elméletében, eme irányt *szociálpolitikai progresszió-elmélet* név alatt emlegetik a pénzügytani munkákban. Mivel a legutóbbi időkben kialakult a pénzügytanban egy egész modern szociálpolitikai irány a progresszió megokolásával kapcsolatban, a Wagner-féle irányt megkülönböztetés céljából helyes *régebbi* szociálpolitikai elméletnek nevezni. A szociálpolitikai progresszió-elmélet elnevezés kétségtelenül helyes és nagyon találó is, mert eme progresszió-elmélet inkább szociálpolitikai, mint pénzügytani jellegű. A pénzügytanban a progresszió elméleti megalapozása terén ez az elmélet jelentős szerepet nem játszhat, mert nemcsak, hogy a progresszió alakulására vonatkozóan nem tud útbaigazítást nyújtani, hanem még a progresszió szükségességének a megindokolásában is inkább politikai jellegű, mint tudományos elemeket hoz be.¹⁸ Jelen tanulmány keretében azonban nemcsak a teljesség kedvéért kellett ezt az elméletet megemlítenünk, hanem azért is, mert jelentékeny hatása volt egyrészt a progresszió gondolatának elterjedésére, másrészt több más pénzügytanilag is jelentős elméletre.¹⁹

Legközelebb hozzá a *kompenzációs progresszió-elmélet* áll, mely azonban már valamivel elfogadhatóbban állítja be a túlzott jövedelem- és vagyon-egyenlőtlenségek adóprogresszió útján történő kiegyenlítésének szükségességét, mint a szociálpolitikai elmélet. Ez abból indul ki, hogy a túlzott

¹⁸ Az adóztatás társadalompolitikai célkitűzéseinek *Wagner* által történt előtérbe állításának helytelenségére többek között *Szádeczky-Kardoss Tibor* mutat rá, id. tanulmánya 154—155. oldalán és egyúttal felsorol itt *Wagner* e felfogását bíráló több pénzügytani munkát is.

¹⁹ *Wagner* elméletének nagy hatását irodalmunkban különösen *Hegedüs Loránt* méltatja *Az adótan társadalmi elmélete* c. tanulmányában. (Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből. Új sorozat, II. kötet. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Bpest, 1935., 13—18. old.)

vagyoni és jövedelmi különbségeknek nem kis mértékben az állam az oka, részben azért, hogy elmulasztja az embereket egymás erőszakosságától és csalásától kellőképpen megvédeni, részben pedig azért, hogy intézkedései, kereskedelmi szerződései, közlekedési tarifa-alkotásai, stb. egyeseknek különleges előnyöket jelentenek. Ezért szükségesnek tartja, hogy az így fellépő igazságtalan egyenlőtlenségeket ugyancsak az állam orvosolja az adótarifák progresszivitásának segítségével.

Ezt a progresszió-elméletet is általánosságban el kellett utasítania a pénzügytannak egyrészt azért, mert a fentemlített szociálpolitikai-elmülethez hasonlóan politikai síkra tereli át a kérdést; másrészt azért, mert teljesen bizonytalan és egyáltalán nem meghatározható, hogy az állam milyen mértékben az oka az egyenlőtlenségeknek. Ilymódon tehát a kompenzációs progresszió-elmélet az egyik igazságtanságot egy másik igazságtalansággal kívánná orvosolni. Felhozható még a kompenzációs elmélet ellen is — ugyanúgy, mint a régebbi szociálpolitikai-elmélet ellen — az a tény, hogy ha eme elméletnek megfelelően a túlzott és esetleg jogosulatlan jövedelem- és vagyonelosztási különbségeket az adózás útján már valóban kiegyenlítették és — mondjuk pl. a monopol-nyereségeket, tőzsdei-nyereségeket és egyéb ú. n. munkanélküli jövedelmeket teljesen el is kobozták, akkor is még mindig szükség van az adóteher igazságos elosztásának pontos megszabására. Erre pedig itt semmi támpont nincs. Ezek ellenére is azonban figyelemreméltó ez az elmélet az adóteher igazságos elosztása szempontjából, mert azok a szempontok, melyekre ez az elmélet hívja fel a figyelmet, iránytadók lehetnek egyes különleges jövedelmeknek megadóztatásánál, melyeknek eredete olyan, hogy az igazságosság az általános kereteket meghaladó, különleges módosító intézkedésekkel biztosított egyéni megterhelést kíván.

Meg kell még említenünk, hogy az itt tárgyalt kompenzációs elméletet gyakran általános kompenzációs elméletként emlegetik a pénzügytanban, hogy megkülönböztessék egy másik speciális elmülelettől, mely szintén a kompenzáció gondolatán alapszik. Ez a speciális kompenzációs progresszió-elmélet

let azonban nem az egész adóteher progresszivitását tartja szem előtt, mint az általános kompenzációs-elmélet, hanem csak egyes adónemekét. Ezeknek az egyes adónemeknek a progresszivitását azzal indokolja, hogy más adónemek — elsősorban a közvetett adók — igen gyakran regresszív jellegűek és így a teljes adóteher arányossága csak úgy érhető el, ha ezt a regresszivitást más adónemek progresszivitása kompenzálja. Ezt a speciális kompenzációs elméletet azonban a progresszió-elméletek jelen tárgyalásából ki kell zárnunk, mert — amint látjuk — a progresszió kérdését nem az egész adóteherre vonatkozóan tárgyalja, viszont értekezésünk egyik alapvető szempontja, hogy az általános progresszivitás problémáját tárgyaljuk.

2. Lényeges haladást jelent az előbbiekkal szemben az ugyancsak a jövedelem eredetét és strukturáját döntő szempontnak vevő *jövedelem-többség elmélet* annak folytán, hogy ennél az önkényes politikai tényezők hatása nem érvényesül. Ennek az elméletnek felállítója *J. A. Hobson*, aki a progresszivitás szükségességét és helyességét új, eredeti alapokon próbálta megindokolni.²⁰ Elméletének kiinduló pontja az, hogy a jövedelmek két részre oszthatók: költség- és többség-elemekre. Ezek közül az ú. n. költségelemekre az a jellemző, hogy nem terhelhetők adóval, mert semmiféle terhet nem bírnak elviselni; ugyanis ha ezeket a költség-elemeket adóval terhelik, akkor ez a teher „short run”-ban az illető adóalanyok gazdasági létét veszélyezteti; „long run”-ban csökken ugyan már ez a veszély, mert a terhek áthárítódnak; mindenképpen azonban a termelési egyensúly megzavarását eredményezik a költségelemekre kivetett adók és így gazdasági és társadalmi bajokat okoznak. Ezzel szemben a többség-elemek minden káros gazdasági következmény nélkül terhelhetők adóval. Hobson azután arra mutat rá, hogy a jövedelem növekedésével nő a többség-elem, azaz az adóval terhelhető elem aránya a költség-elemhez képest és ilymódon a teljes, mindkét elemet magá-

²⁰ V. ö.: *J. A. Hobson: Taxation in the New State* (London, 1919.), *Economics of Unemployment* (London, 1922.), és *Economics and Ethics* (Boston, 1929.).

ban foglaló jövedelemre kivetett adó csakis progresszív lehet. Hobson továbbá, hogy a progresszivitás szükségességét még nyilvánvalóbbá tegye, felhoz még egy speciális szempontot. Rámutat ugyanis arra, hogy a megtakarítások egyedül a többlet-elemből származnak és így a jövedelem növekedésével nő a megtakarítások aránya a fogyasztási javakra fordított kiadásokhoz képest. Ezt az aránynövekedést pedig feltétlenül mérsékelni kell az ipari termelés és fogyasztás egyenletessége érdekében, mert szerinte a túlzott megtakarítások és fogyasztás-csökkenések az okai elsősorban a konjunktúra-ciklusoknak. Erre a mérséklésre pedig az előbbiek alapján a progresszív adó a legalkalmasabb.

Hobson föltevései eléggé plauzibilisak, eltekintve a konjunktúra-ciklusokra vonatkozó elgondolásoktól. Ezek ugyanis eléggé vitathatók, de a velük való foglalkozás tisztán a közgazdaságtan feladata és így ezzel itt nem foglalkozunk. Vizsgálva most már, hogy ez az egész elmélet — melynek alapfeltevései nagyjából plauzibilisnak bizonyultak — megállja-e a helyét pénzügytani szempontból, arra az eredményre jutunk, hogy a jövedelem-többlet elmélet egyáltalában nem jöhet komoly pénzügytani progresszió-elméletként számításba, mert nem alkalmas egy állandó adórendszer megalapozására annak folytán, hogy az adóteher igazságos elosztásához alapot nem tud nyújtani, hanem legfeljebb csak némi magyarázattal tud szolgálni a progresszió szükségességének és helyességének megokolására a gazdaságpolitika célszerűségi szempontjainak segítségével. De eme alapvető elvi hibától eltekintve sem alkalmas az igazságos progresszió alapjául, mert a költség- és a többlet-elemek aránya teljesen bizonytalan, meghatározhatatlan és még ha meghatározható is lenne, akkor is annyira változna egyénenként, elsősorban foglalkozási áganként, sőt ugyanazon egyén állandó jövedelménél is az idő függvényében, hogy teljes fizikai lehetetlenség lenne erre egy állandó adótarifát felépíteni. Hiányos egyébként *Hobson* elmélete a tekintetben is, hogy nem foglalkozik azzal, hogy a többlet-elem milyen jellegű (arányos stb.) adóteherrel sújtandó. Kitűnik tehát, hogy a jövedelem-többlet elmélet az igazságos progresszivitás kérdé-

sét egyáltalában nem tudja megoldani; de elgondolásai még sem teljesen értéktelenek, mert ezek meggyőző érveket szolgáltatnak a progressziónak közgazdasági indokoltsága és helyessége mellett és rámutatnak bizonyos konjunktúra politikai lehetőségekre.²¹

3. Az előbbi elméletekhez hasonlóan szintén társadalompolitikai szempontokat emel ki a progresszió *társadalmi fontosság elmélete*, mely bár egy később tárgyalandó, univerzalisztikus államelmélet alapján álló progresszió-elmélet: az áldozat-elmélet visszahatásaként keletkezett, mégis erős hatással volt a legújabb szociálpolitikai adóelméletre. (Ez az utóbbi készített bennünket többek között arra, hogy ezt az elméletet ebben a csoportban tárgyaljuk, bár jellege folytán egyaránt tárgyalható akár az univerzalisztikus adóelméletek között, akár itten. Ennek az elméletnek megalkotója *Sir Sydney Chapman* elsősorban etikai szempontból támadta az áldozat-elméletet azért, mert az döntő jelentőségűnek tartja az egyéni hasznot és a progresszió törvényszerűségét is a határhaszon csökkenésének törvényszerűsége alapján kívánja megállapítani. Ezért ő az egyéni haszon helyett valami magasabb erkölcsi eszme segítségével próbálta a progresszivitás helyességét megindokolni.²² Ezt olymódon próbálta elérni, hogy igyekezett kimutatni, hogy azok a vágyak, amelyeket a jövedelem korábbi szaporodásai segítenek kielégíteni, társadalmi szempontból általában fontosabbak, erkölcsileg értékesebbek, mint azok, amelyeket a későbbi növekmények elégítenek ki, tekintet nélkül arra, hogy az előbbiek nagyobb hasznot hoznak-e, vagy sem. Ezzel *Chapman* tulajdonképpen a pénz határhaszonnak a jövedelem növekedésével való csökkenéséhez hasonló törvényszerűséget állapított meg, — melyből, mint az áldozat-elmélet tárgyalása során később látni fogjuk, levezethető a progresszivitás szükségessége, sőt törvényszerűsége is; — csak mondjuk, etikailag szebb indokolást és szebb elnevezést

²¹ *Hobson* elméletére vonatkozóan l. még *Elmer D. Fagan: Recent and Contemporary Theories of Progressive Taxation*. The Journal of Political Economy. 46. kötet (Chicago, 1938.), 457—498. old., III. fejezet.

²² V. ö.: *Sir Sydney Chapman: The Utility of Income and Progressive Taxation*. Economic Journal, XXIII. kötet.

hozott, mint a határhaszon-elmélet. Azonban józan meggondolás szerint az áldozat elmélet teljesen helyesen jár el, ha az adózást, amely végeredményben gazdasági folyamatokat érintő valami, a gazdasági cselekvés alapját képező haszon-gondolat segítségével rendezi el; úgyhogy nincs szükség ugyanennek a forgalomnak szebb nevet adva új adóelmélet felállítására. Különösen akkor nem, ha ez a szépítés azután a gyakorlati élet felé minden kapcsolatot elvág; ugyanis a társadalmi fontosság, szociális jelentőség és erkölcsi érték olyan fogalmak, melyeknek kapcsolatát az adózás alapját képező jövedelemmel nem igen lehet megállapítani.²³ Emiatt Chapman elméletének nincs gyakorlati jelentősége és nem is érdemes azzal foglalkoznunk, hogy ezen társadalmi fontosságú törvényszerűségből hogyan vezethető le a progresszivitás. Legfeljebb csak azt emelhetjük ki, hogy érdeme ennek az elméletnek az, hogy az erkölcsi és szociális szempontoknak a fontosságát még jobban kiemelte az adóteherelosztás kérdésénél és ezzel hatással volt az újabb szociálpolitikai progresszió elméletre.

4. Ez az *újabb szociálpolitikai progresszió-elmélet* az eddig tárgyalt elméletek együttes hatásaként, mintegy szintézis-szerűen jött létre egyes amerikai és angol szerzők újabb műveiben. Vezető gondolata az eddig tárgyalt elméletekben megnyilvánult azon felismerés, hogy az igazságos adózás problémája nem tárgyalható függetlenül az egész társadalmi rendtől.²⁴ E felismeréssel kapcsolatban legmesszebb először *Wagner Adólf* ment, aki egyenesen arra alapította progresszió-elméletét, hogy abból a társadalmi rendből, melyben ő is élt, származó vagyon- és jövedelemelosztás valahogy összeférhetetlen az emberi jólét maximumával. Még tovább ment azután egy amerikai közgazda: *Wesley C. Mitchell*,²⁵ aki azt hirdette, hogy mindinkább tudatosabbá fog válni az, hogy kevesebb fontosságot kell tulajdonítani a gazdagságnak és nagyobbat az

²³ Idevonatkozóan lásd még *Elmer D. Fagan*: i. m. IV. fejezet.

²⁴ Ezt a gondolatot egyébként irodalmunkban legerőteljesebben *Hegedűs Loránt* hangsúlyozta. Lásd: id. tanulmányát és ennek 9–10. oldalain felsorolt dolgozatait.

²⁵ L.: *Wesley C. Mitchell's The Prospects of Economics, The Trend of Economics* (New-York, 1924.), c. munkájában.

az általános jólétnek. Természetesen jólét alatt nem egy fogyasztási javakban való dúskálást ért, hanem egy nyugodt, tisztességes emberhez valóban méltó életet. Az államnak is arra kell törekednie, hogy ez a jólét minél több egyén számára váljon lehetővé és ezért ennek a célnak szolgálatába kell beállítania különböző cselekedeteit; és így többek között az adózást is. Ez az elgondolás tökéletesen helyes és az egyházak szociális tanításával, valamint az Európában mindinkább tért hódító szocialista elgondolásokkal is egyaránt bizonyos rokonságot mutat. (Tiszta elméleti közgazdaságtani és pénzügyi szempontból ebben az irányban azonban inkább az angol és amerikai szerzők próbálták csak ezt az elgondolást kidolgozni: úgy, hogy ezért kell inkább az ő elgondolásaikkal foglalkoznunk.)

Mitchell természetesen csak irányt adott. A jólétnek általa körvonalazott fogalma még határozatlan és homályos, de ő annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy majd alkalmas lesz ez a fogalom olyan objektív és határozott kritériumok létesítésére, melyek bizonyos vonatkozásokban kvantitatív felvilágosítások adására is képesek lesznek. Ebben az utóbbi irányban eddig már történtek is próbálkozások, de ma még döntő eredményekről nem beszélhetünk. Mindenesetre úgy képzelhetjük el a jólétnek kritériumait, mint közgazdasági, politikai és társadalmi feltételeket, amelyek fennforgása esetén a közösség minden egyes tagjának legjobb alkalma lesz intellektuális, morális és fizikai teljesítőkéességének legtökéletesebb kifejlesztésére. A termelés és foglalkoztatottság szabályossága, a túlzott és igazságtalan egyenlőtlenségek eltüntetése szerepelnek többek között ilyen jóléti kritériumokként egyes szerzőknél, mint pl. *Henry C. Simons* chicagói egyetemi tanárnál,²⁶ vagy pedig *Lord Keynes*-nél.²⁷ *Simons* és *Lord Keynes* azután egyaránt igen alkalmas eszköznek találják ezen jóléti kritériumok megvalósítására a progresszív adózást. Kétségtelenül célszerűen járunk el, ha a progresszivitásnak ilyen jóléti, szociális szempontok segítségével történő indokolásait a már régebbi

²⁶ *Henry C. Simons: A Positive Programm for Laissez Faire és Personal Income Taxation* (Chicago, 1938).

²⁷ *J. M. Keynes: The General Theory of Employment, Interest, and Money*. (London, 1936.), 372—374. old.

progresszió elméletek egy csoportjánál is használt „szociálpolitikai progresszió-elmélet” név alatt foglaljuk össze, ellátva azonban ezt a „újabb” jelzővel, hogy megkülönböztessük a régebbi (*Wagner Adolf* féle) szociálpolitikai progresszió-elmélettől.

Ennek az újabb szociálpolitikai progresszió elméletnek lényegét legjobban *Elmer D. Fagan* standford-i (U. S. A.) egyetemi tanár foglalta össze, aki igyekezett kimutatni, hogy ez az elmélet a legcélszerűbb alapja a progresszivitás kérdésének.²⁸ De *Fagan* mindenesetre óvatosabban járt el, mint pl. *Simons* vagy *Keynes* és nem mondja ki „a priori” a progresszivitás feltétlen helyességét és szükségességét a fentemlített két jóléti kritérium alapján, hanem azt fejtegeti, hogy nem elég a progresszivitás hatását ezen a kettőn vizsgálni, hanem a még felállítandó többi kritérium figyelembevételével az összes kritériumra együttesen gyakorolt hatás szempontjából kell majd dönteni, hogy a progresszív, a proporcionális, vagy esetleg a regresszív adózás segíti-e elő jobban az általános jólétet. A jóléti elmélet mai állása mellett azonban *Fagan* még nem tud dönteni; de azt mindenesetre előre kimondja, hogy ha valahol a jólét optimumát már elérték, ott legjobban az arányos adózás válik be, mert ez zavarja meg legkevésbé a státus-quot.

Az a kérdés most már, hogy alkalmas-e ez az újabb szociálpolitikai progresszióelmélet arra, hogy tökéletesen megmagyarázzon egy progresszív adórendszert és annak alapjául is szolgáljon, eléggé kényes. Egyrészt ugyanis mint értéktelent, vagy jelentőség nélkülit nem lehet elvetni ezt az elméletet, mert kétségtelenül igen értékes gondolatokat vet fel és feltétlenül szükséges is, hogy az emberek jólétét az adóztatásnál szem előtt tartsuk; másrészt viszont a progresszivitás igazságosságának megokolására nem alkalmas, mert tisztán célszerűségi szempontokra van ez az elmélet felépítve; az adózás viszont annyira az állam alapját képezi, hogy veszélyes lenne itten a célszerűségi szempont kedvéért az igazságosság fenséges eszméjét háttérbe szorítani. De ettől eltekintve nehézséget okoz az is, hogy eme elmélet alapjául szolgáló úgynevezett jóléti kritériumok különösen kvantitatíve eléggé bizonytalan fogal-

²⁸ Lásd: *Elmer D. Fagan*: id. értekezés V. fejezet.

mak és ha meg is határoznák őket az optimum elérése céljából, ezek egész rövid idő alatt megváltoznának. Végeredményben cme újabb szociálpolitikai elmélet jelentőségét abban foglathatjuk össze, hogy egy más, igazságossági elven felépített adórendszer keretein belül utat mutathat bizonyos, a közösség érdekeit szolgáló kiigazítások elvégzésére; de mint egy adórendszer alapja, vagy mint az adózás alapkérdéseinek eldöntője nem szerepelhet.

II. Míg az eddigi elméletek tisztán a társadalom szempontjából nézték a progresszió kérdését, addig **az individuális államelmélet alapján álló progresszió-elméletek** elsősorban az egyént helyezik elgondolásaik középpontjába és az egyének a közület létéből származó hasznával próbálják az adózás lényegét megmagyarázni és egyúttal ezen élvezett haszon alapján az adó nagyságát és így a progresszió mértékét is meghatározni. Mivel ezek az elméletek mind az állami létből folyó élvezeteket hangsúlyozzák, a pénzügytan ezeket *élvezetelméletek* név alatt foglalta össze. Az alapjukat és eredetüket képező individualisztikus államelméletnek első formáját a természetjogi irány szerződési államelméletében találjuk meg, mely az állam létrejövetelét az egyének közös akaratával alkotott egyesülési, alávetési és szervezési szerződésre alapítja, mellyel az egyének a „bellum omnium contra omnes“-t akarták megszüntetni. Ebből a szerződésből kifolyólag az egyénnek haszna (élet- és vagyonbiztonság, stb.) származik és ezért ő ellenszolgáltatást nyújt. Ez az ellenszolgáltatás az adó, mely, mint az állam által nyújtott élvezetek ára szerepel. A lényeg itt tehát az állampolgároknak a közület létében való érdekelt-sége, azaz egy gazdasági elv.

Ebből a magból azután a közgazdasági tudás fejlődésével a legkülönbözőbb nevű és irányú adóelméletek fejlődtek ki, melyek a legkülönbébb indokok alapján jutottak el a progresszivitáshoz. Így a klasszikus közgazdáknak a termelési költségek nagy részét hangsúlyozó tanításai egyeseket arra készítettek, hogy az állampolgárok által fizetett ellenszolgáltatás nagyságát azon költségek alapján akarták megszabni, amiket az illető egyén által élvezett előnyök biztosítása az államnak okozott. Mások ugyancsak a termelési költségek tanát szem előtt tartva

a pusztá emberi megélhetési költségek, a létminimum levonásának szükségességét hangsúlyozták és csak eme levonás után megmaradó jövedelem alapján akarták az állam által nyújtott előnyöket megfizettetni. Egy másik irány viszont az egyén által élvezett előnyök szubjektív értéke szerint akarta megszabni az adót. A liberalizmus korában pedig kereskedelmi társaságok által nyújtott előnyöknek képzelték egyesek az állam által nyújtott előnyöket. Így részvénytársaságként fogták fel néhányan az államot; mások biztosító társaságnak, mely a biztosítási díjakat „adó” elnevezés alatt szedi. Az értékelmélet újabb fejlődése: a határhaszon-elmélet azután megint más irányt adott az élvezetelméleteknek. Elsősorban az osztrák határhaszoniskola, különösen *Emil Sax*²⁹ igyekezett új irányt adni az élvezet-elméleteknek, majd az ő általa megindított irányt fejlesztették tovább *Wicksell* és *Mazzola*. Ezen iránynak lényege, hogy az adózást tisztán mint gazdasági jelenséget értelmezi és minden államtani kapcsolatot elhanyagol. Ezért ez az *adózás tiszta gazdasági elméletének* nevezhető. Abból indul ki, hogy az egyének egyéni szükségletei mellett vannak az állami lét által kielégíthető „közületi szükségletei”, melyeket a *Gossen*-féle második törvény értelmében az egyéniekkel egyenlő intenzitási fokig kíván kielégíteni, hogy a maximális hasznot elérje. Tehát az egyének saját jól felfogott gazdasági érdekükből járulnak hozzá a közület kiadásaihoz és ez a gazdasági érdekük egyúttal megszabja a hozzájárulás, az adó mértékét és ilymódon közvetve a progressziót is.

Tovább vizsgálva az élvezet-elméletek fejlődését, megtaláljuk az individualisztikus adóelmélet, illetőleg pontosabban az idetartozó, utóbb említett *gazdasági elmélet*-nek híveit napjainkban is.³⁰ Ezek a mai hívek bár már távolállnak az individualizmustól, mégis lényegileg ennek az iránynak keretében sorozandók, mert adóelméletük alapjai szintén az egyénnek az állam által nyújtott élvezetek, előnyök. Így pl. a német *H. Ritschl* különben kifejezetten közösségi szempon-

²⁹ V. ö.: *Ervin v. Beckerath: Ein Nachruf auf Emil Sax*. Zeitschr. für Nationalökonomie. I. kötet (1929.) 345. oldal. Továbbá: *Heller Farkas: Pénzügytan*. II. kiad. (Budapest, 1943.), 136. old.

³⁰ V. ö. *Heller Farkas: Pénzügytan*. II. kiadás 137. old.

tokra alapított adóelméletében³¹ az adó mértékének megszá-
básánál abból indul ki, hogy az egyéni szükségletek kielé-
gítéséből eredő haszont méri össze az állami tevékenység
hasznával.³² Hasonlóképpen az individualisztikus adóelmélet
továbbfejlesztőjének kell mondani az olasz *Antonio De Viti
de Marco*-t, aki adóelméletében³³ az állam és az adófizető
kapcsolatát mint vevő és vásárló közötti viszonyt fogja fel
és az adót a közszolgáltatások statikus árának tekinti.³⁴

Felmerül most már a kérdés, hogy milyen jelentőségük
és értékük van az adózás és elsősorban a progresszió kérdé-
sének szempontjából az élvezet-elméleteknek, hogy a XVII.
századtól kezdve napjainkig újabb és újabb alakot tudnak
ölni és a különféle irányaiknak mindig meg vannak a ma-
guk hívei. Erre a kérdésre csak avval felelhetünk, hogy
eme elméleteknek jelentőségük és értékük a fenti szempont-
ból nincsen, mert az adóelv leglényegesebb elemét, a közjogi
lényegét: az állami szuverenitásból folyó kényszerszolgál-
tatási jelleget nem veszik figyelembe és teljesen individua-
lisztikus beállítottságúak. Legfeljebb csak annyiban van je-
lentőségük a pénzügytan szempontjából, hogy egyéb — a
progresszió kérdésétől távolabb fekvő — téren bizonyos elvi
útmutatásokat tudnak adni.

De még egy egész sereg egyéb alapvető hibájuk van.
Így pl. az állam által nyújtott jelenlegi élvezeteket veszik
alapul az adók és így a progresszió megállapításánál és nem
törődnek azzal, hogy az állam nagyon sok feladatot a mult
helyett, vagy a jövő számára végez. További szembeötlő hiba,
hogy az állam szolgáltatásai olyan különböző jellegűek és
sokfélék, hogy ebből az egyéneket terhelő költségeket, vagy
különösen az őket érintő hasznukat megbecsülni nem lehet.

³¹ *H. Ritschl: Theorie der Staatswirtschaft und Besteuerung.* (Bonn und Leipzig, 1925.)

³² V. ö.: *Carsten Welinder: Steuerdruck und Steuergerechtigkeit,* Finanzarchiv. Neue Folge, V. kötet (1936.), 576—580. old.

³³ *A. De Viti de Marco: I primi principio dell'economia finanziaria.* Roma, 1928. Illetőleg: *First Principles of Public Finance.* Transl. by E. P. Marget. London, 1936.

³⁴ V. ö.: *Hans Peter: Das Problem der Gerechtigkeit und die Theorie der Steuerverteilung.* Finanzarchiv. N. F., II. kötet (1934.), 41—59. old. — *Nötel Rudolf: De Viti de Marco pénzügytani rendszere.* Közgazdasági Szemle 80. kötet (1937.), 668. old.

De itt nem lehet célunk az egyes irányoknál jelentkező további különféle hibák felsorolása, mert ez a különféle tan- és kézikönyvekben részletesen megtalálható.³⁵ Mindössze még csak azt jegyezzük meg, hogy az élvezet-elméletek teljes helytelenségét legjobban bizonyítja az, hogy, ha tanulmányozzuk, hogy az egyes teorétikusai milyen eredményre jutottak a progresszió kérdésében,³⁶ azt látjuk, hogy az egyes szerzők ugyanabból az elgondolásból kiindulva, homlokegyenest ellenkező eredményekre jutottak, vagy pedig azt hangoztatják, hogy a progresszió kérdése elméletileg nem oldható meg, hanem itt tisztán politikai és gyakorlati szempontok döntenek.³⁷ Ezekután a legteljesebb mértékig elutasíthatjuk a progresszió az élvezet-elméletek alapján történő megokolásait.

Hogy mégis ilyen hosszú ideig népszerű volt ez az irány és még ma is találkozhatunk követőivel, annak elsősorban politikai okai vannak: az állam keletkezésének és az állampolgári kötelezettségeknek magángazdasági alapon való elképzelése mindig népszerű az emberek előtt. De népszerűségének oka az is, hogy a szerződéses állameszmét sokkal könnyebben megérti a kevésbé képzett ember is, míg az univerzalisztikus állameszme sokkal több elmélyedést kíván.³⁸

Szívós István

³⁵ V. ö.: *Heller F.: Pénzügytan*, II. kiadás, 138. old.

³⁶ Erre jó alkalmat nyújtanak a következő munkák: *Edwin R. A. Seligman: Progressive Taxation in Theory and Practice*, Publications of the American Economic Association, Vol. IX., 1894. Jan. and March. és *Karl Fritz Mann: Steuerpolitische Ideale*, Jena, 1937.

³⁷ Ezt az utóbbi véleményt vallja pl. *de Viti de Marco*. — V. ö.: *Nötel Rudolf*; id. cikk.

³⁸ Az élvezet-elméletekkel kapcsolatban lásd még *Heller Farkas: Pénzügytan*, I. kiadás, (Budapest 1921.), 26—32, 77—82 és 92—98. old.

KÖZLEMÉNY.

A Szovjet-Unió pénzügyi és hitelrendszere.¹

Értékes könyvet kapott kezébe a magyar olvasóközönség azzal a kis munkával, amely a Szovjet birodalom pénzügyi gazdálkodását teszi közvetlenül hozzáférhetővé magyar szakkörök számára is. Mindezideig Magyarországon nem volt lehetőség arra, hogy egy speciális közgazdasági berendezkedettséggel bíró társadalom pénzügyi organizmusát ne csak nehezen hozzáférhető s az egész problémakört szerves összefogottságban fel nem táró külföldi szakmunkák közvetett tolmácsolásából, hanem magát az egész rendszert alaposan ismerő, benne élő szakértők közvetlenül nyújtott előadásából ismerje meg az, aki arra kíváncsi, miképpen bonyolódik le a nemzetgazdasági élet teljes körforgása egy oly államban, ahol a gazdasági erők felhasználása, működésük irányítása az államhatalom legteljesebb beavatkozásával történik egyetlen nagy cél: a dolgozók kulturális, szociális és anyagi életszínvonalának emelése érdekében.

Batirjov és Szitnyin szovjet pénzügyi szakíróknak a terjedelmes anyagot dióhéjban összefoglalt munkája magyar nyelvre átültetve lehetővé teszi, hogy magyar érdeklődők is bepillantást nyerjenek ebbe az eddig alig ismert világba.

A könyv elolvasása után az állami pénzügyek rendszerének egy gigászi képe bontakozik ki az olvasók előtt. Ennek a pénzügyi rendszernek összefoglaló kerete egy, a nyugati államgazdasági rendszerek ismeretéhez és viszonylataihoz szokott pénzügyi gondolkodással alig áttekinthető monumentális költségvetés, amely a szoros értelemben vett állami költségelőirányzaton kívül felöleli az alsóbb közgazdasági önkormányzatok költségvetéseit is s ezek mellett a termelő vállalatok költségelszámolásait is. Előttünk áll tehát egy költségvetés, amely *egy állami életet élő nép egész nemzetgazdaságának, a nemzeti közgazdaságnak a költségvetése*. Egységes, homogén, szintétikusan összefogott, kerek szerkezetben.

Az egységes pénzügyi tükörképnek ez a monumentalitása az, ami az olvasó figyelmét elsősorban megragadja.

Egy ilyen globális költségelszámolási keretnek a teljes átértése nem is lehetséges a nemzetgazdálkodási alapelvek beható ismerete nélkül. Ezért szerzők könyvük első fejezeté-

¹ Batirjov és Szitnyin: *A Szovjetunió pénzügyi és hitelrendszere*. Budapest, 1946. (Fordította: Dömös Lajos) munka nyomán.

ben azokat az irányelveket és módszereket ismertetik, amelyekben a szovjetgazdálkodás pénzügyi politikája felépül.

A szovjetgazdálkodás pénzügyi politikájának alapja a vásárlóerő állami irányítása, amely függvénye a munkaerő s az anyagi erőforrások tervszerű irányításának. A szocialista vállalatoknál a termelés menete előre meghatározza a termelési költségeket. A vásárlóerők, vagyis a pénz felszívása s a megfelelő helyekre való elosztásának, más szóval a pénzforgalom szabályozásának végrehajtása meghatározott pénzügyi rendszer keretében történik. Az állam tehát pénzügyi módszereket alkalmaz a gazdálkodás vezetésére s ezért a pénzügyi rendszer a termelés, az áruelosztás s a munkaerőgazdálkodás mellett egyike a legszámottevőbb módszereknek, amellyel az ország társadalmi életét irányítják. Minthogy a szovjet gazdálkodásban nem uralkodik a haszon kapitalista értelmezésű törvénye, ezért a termelési tényezőknek s a munkaerőnek az áthelyezése egyik gazdasági ágból a másikba nem a tőkepiacon ötletszerűleg, hanem az állami pénzügyi rendszer irányítása alapján intézményesen történik. Így szervezi meg maga az állam közvetlenül az egész közgazdaságot. A vásárlóerő irányítását s ennek a termelésre gyakorolt hatását elsősorban az áruelosztás általános törvényszerűsége, másodsor pedig a gazdasági elszámoltatás alapján álló pénzügyi módszerek határozzák meg.

Ilyen nagyméretű tervszerű irányítást természetesen azért lehet könnyen keresztülvinni, mert a Szovjet-Unióban a termelőeszközök ma már majdnem teljes egészükben szocializálva vannak s ennek megfelelően az állami pénzgazdálkodás s a vállalati gazdaságok között a kapcsolat lényegesen szorosabb, mint a nyugati államokban. *Csakis ez a szoros kapcsolat teszi lehetővé azt, hogy a vállalati megtakarítások közvetlenül ott és abban a termelési ágba nyerjenek elhelyezést, ahol erre a tervezet alapján leginkább szükség van.*

A pénzmegtakarítás, mint állami tőke, tervszerűen kerül szétosztásra, amelynek két fő mozzanata van, először ugyanis az árrendszeren keresztül, a különféle iparágakban gyűlnek fel az értéktöbbletet képviselő eszközök, másodsor pedig a közgazdaságban a forgalmi adó s a nyereségelvonás útján halmozódik fel, ahonnan aztán a szükségletek fontossági sorrendjében kerül felosztásra.

A vállalatok önállóan használják fel a részükre kiosztott forgótőkét. Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagyni, hogy a befektetések anyagi bázisa nem az egyes vállalat, hanem a szocializált társadalom többtermelése. A kiosztott tőkék nagyságát az állam határozza meg, minden egyes ter-

melési periódusra nézve, amelynek kiinduló alapja az árueledés előírt indexe s a termelés s a forgalom menetében lévő tőkék forgási sebessége.

Minthogy a vállalatok pénzügyi tervei általában a bevételeknek és a kiadásoknak a gazdaságosságot is biztosító egyensúlyán épülnek fel, a pénzügyi alimentáció ezeknek a terveknek az alapján történik. A bevételek és a kiadások mérlegében szerepel az eladott gyártmányok után felszámított forgalmi adó levonása s a vállalatok megállapított tervszerű nyeresége is. A vállalat pénzügyi terve azonban nemcsak azokat a kiadásokat foglalja magában, amelyek a folyó termeléssel kapcsolatosak, hanem a forgótőke befektetéseket s az építkezéseket is, mint a tervszerű kapacitásbővítésből eredő beruházásokat. A nyereség s az új befektetések egybevetése alapján dől el, hogy történik-e nyereségelvonás (amely az állami költségvetés bevételi oldalának egyik fontos tétele), vagy pedig szükséges-e az állami finanszírozás (amely az állami kiadások sorában számottevő tétel).

A vállalatok által elért pénzmegtakarítások összegyűjtése, szétosztása az ipar s az állam szükségleteire, az állami finanszírozás és hitelezés stb., stb. egységes állami terv szerint történik. Minthogy a pénzeszközök nagy részét állami vállalatok akkumulálják és használják fel, *a közgazdaság pénzügye az állam pénzügyi rendszerén nyugszik s abba illeszkedik bele. Az állami költségvetés tehát nemcsak a szorosan vett állami szerveket, hanem a gazdasági szervezeteket is finanszíroznán, kerekete kitágul s a gazdasági szektor mind a bevételi oldalon — az állami üzemekből eredő bevétel címén — mind pedig a kiadási oldalon — a közgazdaság finanszírozása formájában — költségvetés legjelentősebb tétele.*

Nézzük már most ezek után, milyen a Szovjet-Unió állami költségvetése.

A kis könyv középpontjában az állami költségvetésről, az adórendszerről s ezekkel összefüggően az állami bankról szóló fejezetek állanak. Szerzők — érthetően, hisz könyvük megírásának ez a főcélja — sok teret, az egész munka terjedelmének közel kétharmadát szentelnek ezeknek a tényezőknek az ismertetésére.

Mi az állami költségvetés leglényegesebb jellemvonása a Szovjet-Unióban, szemben más államokéval? *Az állami költségvetés a szovjet közgazdaság pénzügyi rendszerének az alapja.*

Folyik ez elsősorban abból, hogy a szovjet államhatalom a termelési eszközök birtokosa s így az ország gazdasági fejlődésének az alapja. Minthogy a termelés túlnyomó részét az

állami vállalatok adják, a pénzmegtakarítások zöme az államnál csapódik le. A közgazdaság pénzmegtakarításainak mintegy kilentized része, amely a vállalati megtakarításokból ered, (forgalmi adó, nyereséglevonás) az állami költségvetésbe van irányítva. Kapitalista országokban az állami gazdálkodás szerény keretek között folyik a közgazdaság kereteihez képest természetesen az állami támogatás mértéke is messze elmarad az állam tudta nélküli, a hitel- s a tőkepiacon lebonyolódó investíció mértékétől. Mivel a kapitalizmusban az állam kívül álló tényező a gazdasági életben, ezért, ha az állami szükségletek alátámasztására a gazdasági erőforrásokat mozgósítani akarja, kényszerrendszabályokhoz kell fordulnia. Viszont a termelési eszközök átvételével az állam megszűnik a közgazdaság felett álló parazita szerv lenni, szervezetté alakul át, amely közvetlenül végzi az ország gazdasági igazgatását. Mindezek folytán tehát az állami költségvetés valójában az egész közgazdaság költségvetése lesz.

Az állami költségvetést tárgyaló fejezetben erősen kifogásolható a számszerű adatok hiánya. Igaz ugyan, hogy az egész munka felépítéséből és szelleméből kitűnőleg szerzők inkább a rendszer ismertetését tekintették feladatuknak, arra utalván az olvasókat, hogy részletesebb statisztikai támpontokat másutt keressenek. Sajnos, azonban ilyen statisztikák szintén nem állanak kellő mértékben a magyar szakértők rendelkezésére s ezért ennek a munkának az értékét nagyban emelte volna megfelelő statisztikai alátámasztás. Az állami költségvetés bevételeinek és kiadásainak illusztrálására iktasuk tehát ide azt a két kis tabellát, amit a könyv közöl.

A második ötéves terv alatt az állami bevételek struktúrája a következő képet mutatta:

	1933	1934	1935	1936	1937	5 év alatt
	s z á z a l é k b a n					
Összes bevétel	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Állami üzemekből eredő bevétel	80.1	84.0	88.8	91.3	91.0	88.3
Az összes bevételből:						
Forgalmi adó	60.8	68.2	74.3	74.4	72.5	71.2
Nyeréséglevonás	9.5	7.3	5.8	7.0	8.6	7.4
Egyéni adók és gyűjtések	6.3	5.8	4.6	4.1	3.8	4.7
Állami kölcsönök	7.2	6.1	5.2	4.0	4.1	5.0

Az állami kiadások viszont a következőképpen alakultak:

	1933	1934	1935	1936	1937	5 év alatt
	s z á z a l é k b a n					
Összes kiadás	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Ebből:						
Közgazdaság finanszírozása	65.5	59.7	57.2	51.3	43.2	52.0
Szociális, kulturális szükségletek	15.4	16.0	18.8	24.5	25.7	21.0
Honvédelem	3.8	9.6	12.0	18.2	17.5	11.6

A táblák eléggé jellemzően beszélnek önmagukban is. Mindenesetre kitűnik belőlük, hogy a közgazdaságnak s az államháztartásnak szoros kapcsolata van egymással. Ez a kapcsolat többféle oknak a következménye. Így pl.:

először: az államháztartás előírt bevételeit függetlenül attól kell biztosítani, hogy a valódi vállalati megtakarítások az előirányzat szerint alakulnak-e. Ezért az államkincstár a vállalati bevételek egy részét a forgalmi adó útján biztosítja, tekintve, hogy a forgalmi adó lényegében vállalati megtakarításnak számít. Mégis azonban a forgalmi adó fizetésének a mértéke nem függ össze közvetlenül azzal, hogy a megtakarítások az előírásnak megfelelően alakulnak-e;

másodszor: az állam a forgalmi adót a közgazdaság rentabilitásának tervszerű irányítására használja fel, ezért a vállalat forgalmi adó megtakarításait függetlenül attól kell akkumulálni, hogy mekkorák a vállalat investíciós szükségletei;

harmadszor: az új investíciók függetlenek attól, hogy az egyes termelői ágak milyen megtakarításokat eszközölnek. Az újjáépítésre akkor is sor kerül, ha az érintett termelési ágak nincsenek is megtakarításai;

negyedszer: a vállalati nyereségek egyrészének a költségvetésbe való beillesztése, a vállalatok egyidejű alimentálása sok esetben szándékos és azt a célt szolgálja, hogy a szóbanlévő termelői ág és az államháztartás között szorosabb pénzügyi kapcsolat jöjjön létre. Ez biztosítja ugyanis a megtakarítások, a forgó- és állótőke befektetésének hatékonyabb pénzügyi ellenőrzését; és így tovább.

A vállalatoknak a költségvetéssel való kapcsolata megállapításánál beható vizsgálat alá vetik a vállalat pénzügyi tervét (költségvetését) abból a célból, hogy a szabad tőkék felkutatathatók legyenek s így a takarékoság elve érvényesíthető legyen. Ez a vizsgálat kiterjed a teljesítőképesség növelésére, az önköltség csökkentésére, az investíciós költségek lefარagására, az áruforgalom gyorsítására, mint amelyek végeredményben a forgótőke szükségletet csökkentik. Mindezeket a tényezőket indexszámokkal rögzítik s az így megszabott terv kapcsán irányozzák elő a fizetendő forgalmi adót, a nyereség-elvonást s a vállalatnak nyújtandó állami hozzájárulást. A vállalati tervet aztán — megfelelő irányelvek alapján — beiktatják a közgazdaság termelési és pénzügyi terveibe. A vállalati költségvetés megszerkesztése tehát voltaképpen a gazdálkodási tervek felülvizsgálatát, a pénzforrások felkutatását, a termelés ellenőrzését, az áruforgalom meggyorsítását s a belső megtakarítások növelését is jelenti.

Röviden összefoglalva körülbelül ez a menete annak, hogy

miként kerül bele egy vállalat üzleti kalkulációja az állam költségvetésébe.

Mi kerül még bele az állami költségvetésbe? Az állami költségvetés alapján működő közigazgatási, szociális, kulturális intézményeken és szerveken kívül kiegészítik még a költségvetést a takarékpénztárak és biztosítóintézetek várható pénzügyi eredményeinek adatai is. Az ez utóbbiak által az állam rendelkezésére bocsájtandó összegek nagyságát az intézetek pénzügyi tervei határozzák meg. A rendelkezésre bocsátás formája pedig állami kölcsönkötvény kibocsátása.

Magának a költségvetésnek alakai tagozódása szövetségi, köztársasági, helyi (sorrendben: tartományi, kerületi járási, körzeti, városi, telepi és községi) költségvetésekből áll. Így maga a költségvetés a szovjet államrendszer szerkezetét is feltárja. A vállalatoknak a fentiekben vázolt módon elkészített pénzügyi tervei (költségvetései) pedig annak a közületnek a költségvetésébe vannak illesztve, amelyeknek a felülvizsgálata alá vannak rendelve.

Részletesen foglalkoznak szerzők a költségvetés jogi biztosítókaival, amelyek a szovjet-orosz alkotmányban vannak lefektetve. Ezeken a jogi biztosítékokon végigvonul a demokratizmus elve s a nemzetiségek önállóságának, önjogúságának az elve. A legkisebb közületi szervnek, a szovjetnek is van önálló költségvetése. A helyi szervek mindenütt a dolgozók kiküldötteinek a tanácsa. Feladatuk a szovjetek szükségleteinek fedezéséhez szükséges pénzeszközök mobilizálása. Minthogy pedig a helyi költségvetés kiadásai a bevételektől függenek, ezeknek előteremtésében nemcsak a központi szervek, hanem a helyi szervek is érdekeltekké válnak. Ugyanekkor a helyi vállalatok és intézmények finanszírozását a helyi szervekre bízzák, ami megkönnyíti az utalványozást és az ellenőrzést. Ezzel szemben azonban a költségvetések felülvizsgálata és jóváhagyása központilag felülről történik s a jelentősebb jövedelmek (vállalati adóbefizetések nagy része, állami kölcsönbevételek stb.) a szövetséges kormány kezében vannak összpontosítva. Emiatt nem lehet kötelezően előírni azt, hogy a helyi szovjetek összes szükségletei a helyi bevételekből nyerjenek kielégítést, mert hiszen ez azt jelentené, hogy a kiadásokat a bevételek színvonalára kellene redukálni, ami ellentétben állana a pénzeszközök tervszerű területi elosztásának követelményével. A helyi szovjetek is rendelkeznek külön közjogi jellegű bevételi forrásokkal, amelyeknek a körét a szovjet alkotmány pontosan meghatározza. (Legjelentősebbek a városi földek után kivetett adók.) Ahol ezek a helyi bevételek nem elegendők, ott az állam, majd

minden adónemből, sőt az állami hitelműveletekből és gyűjtésektől származó bevételek egy részének átengedésével alimentálja a helyi közületeket. Ezek az átengedések a szövetséges köztársaságok között nem azok nagysága, vagy népessége stb. arányában történnek, hanem a *támogatandó szükségletek területi osztódásának alapján kerülnek szétosztásra.*

Minthogy pedig az alsóbb közületek területén befolyó adókból levonások történnek, a helyi szerveknek elsőrendű érdeke, hogy területükön az összállami bevételek begyűjtése minél eredményesebb legyen. A bevételképzésnek ez a rendszere azt eredményezi, hogy a költségvetési egyensúly problémáját az egyes költségvetések elkészítésekor nem külön-külön oldják meg, hanem egységesen az állami költségvetés keretében. Valamennyi alsóbb szervi költségvetés az összállami bevételek terhére megfelelő támogatást kap, ha a feltétlenül szükséges kiadások fedezésére a biztosított bevételek nem elegendők.

Mint mondtuk, nagyon kevés a statisztikai adat. A statisztikák iránt érdeklődő olvasó annál nagyobb érdeklődéssel nézi azt a kevés számot, amit a könyv mégis közöl. Az 1941 évi költségvetések szerint a kiadások a következőképpen oszlottak meg az egyes közületek között:²

Szövetséges költségvetés	169.692 milliárd rubel, azaz 78.90%
Köztársasági	13.297 " " " 6.10%
Helyi	33.063 " " " 15.00%

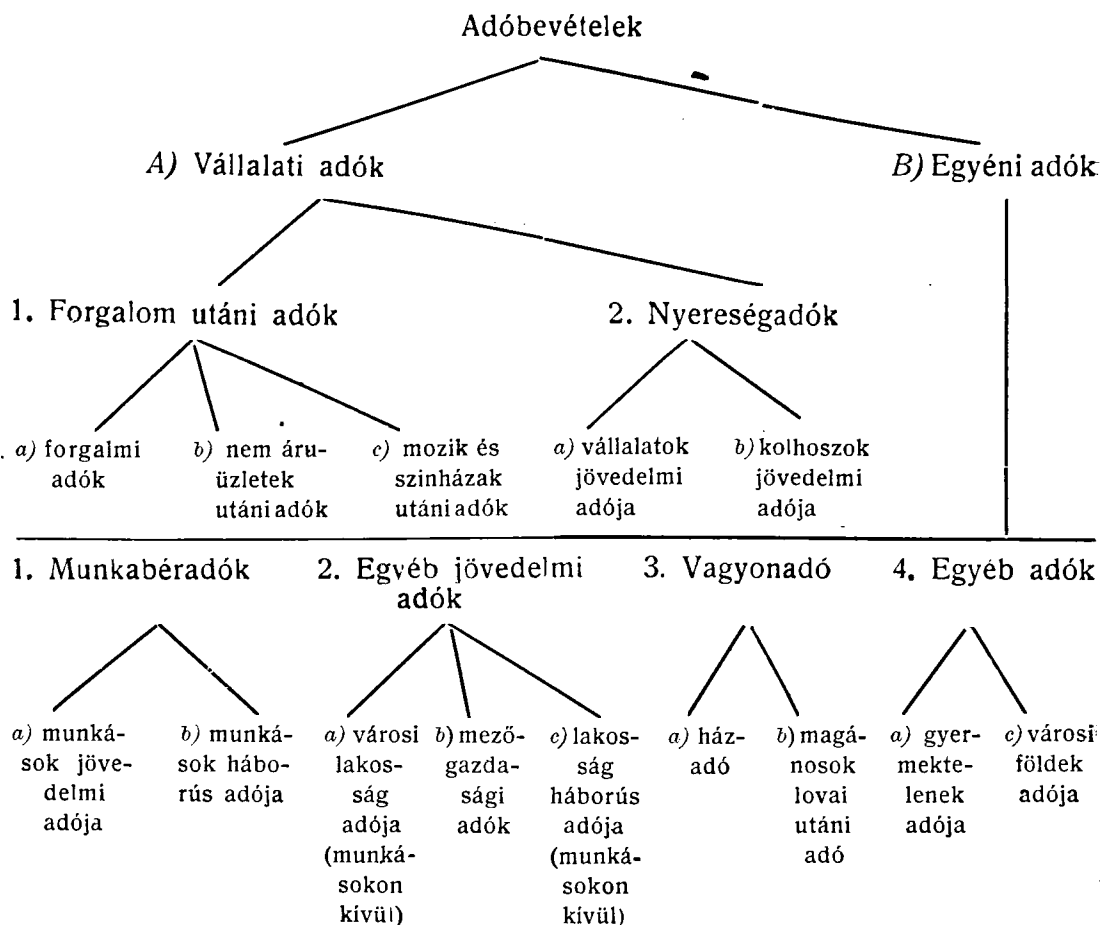
A megoldandó feladatok ellátására előirányzott kiadásoknak tehát több mint háromnegyede az állam, mintegy egyhetede pedig a városi, községi stb. közületek feladata s a közigazgatási hierarchiában — csak így elnagyoltan nézve — középhelyet elfoglaló köztársaságok vállán a feladatoknak csak mintegy tizenhatod része nyugszik.³

² Itt nyilvánvaló tévedés történt. A könyv a 33. oldalon pontosan így hozza az adatokat, tehát ez azt jelentené, hogy az összesített költségvetési kiadások több mint *216 ezer milliárdra* rúgtak volna. Ugyanakkor más helyen (20. old. 14. sor) az összes kiadásokat *216 milliárdra* mondja; 1944-ben is 250 milliárdot tettek ki a kiadások. Ebben a tabellában tehát az összegek helyesen millióban és nem milliárdban értendők.

³ Önkéntelenül is összehasonlítás kínálkozik itt a magyar költségvetésekkel. Nem tekintve azt, hogy az orosz adatok az orosz nemzeti közgazdaság költségvetését tüntetik fel, magyar viszonylatban pedig legfeljebb csak a magyar közigazgatásnak egészen globálisan összeállított költségvetését lehet párhuzamba állítani, mégis azt látjuk, hogy a magyar állami kiadások 80.7%-ot, a városi és községi kiadások 18.0%-ot, a középfokozatú vármegyék kiadásai pedig 1.3%-ot képviseltek az összesített költségvetések keretében 1941-ben. Az arányok alakulásának

Amint a fentebbiekben láttuk, az állami bevételek leg-számottevőbb része, az állami gazdálkodás, szükségletkielégítés, újjáépítés, a közgazdaság finanszírozásának egyetlen komoly alapja az adó (forgalmi, egyéni stb. adók) amely a bevételeknek közel nyolctized részét szokta tenni. A hangsúly a különféle adónemek közül a vállalati forgalmi adón van, aminek egészen különleges jelentősége s árszabályozó és áralakító hatásánál fogva egészen más értelmezése van, mint nálunk, ezért szerzők sok teret szentelnek az adórendszer ismertetésére.

A szovjet-csoz adórendszer sémáját a következő formában lehet felvázolni:

Legjelentősebb ezek közül a vállalatok forgalmi adója, amely az összes költségvetési bevételeknek kb. 60–70%-a.

a párhuzamossága szembeötlő s azt mutatja, hogy a pénzügyi súlypont az ellátandó közfeladatoknál a felső és az alsó fokozatokon van, a közbelső fokozat valóban csak intermediáris jellegű. Természetesen egészen más természetű pénzügyi rendszerekről van szó mindkét államban s erre gondolni kell e párhuzamosság vizsgálatánál.

De a forgalmi adónak igazi jelentősége a Szovjet-Unióban a vállalati pénzmegtakarítások szabályozásában, a közgazdasági tőkeképződésre gyakorolt alakító hatásában van s szorosan összefügg a termelt javak árának meghatározásával. Az ármegállapításnál figyelembe veszik az áru értékét, a kereslet kielégítésének lehetőségét, az áru piacra dobásának, vagy visszatartásának célszerűségét, a pénzmegtakarítások kívánatos mértékét és még számos, ezeknél kisebb jelentőségű tényezőt. Ezeknek a figyelembe vett tényezőknek összetett volta azt eredményezi, hogy az árak viszonya az önköltséghez, vagyis a pénzmegtakarítások színvonala az egyes gazdasági ágakban különböző. Az állam a forgalmi adóval mozgósítja az egyes gazdasági ágakban a pénzmegtakarítások egy részét s irányítja azokat az állami költségvetésbe. Vagyis tehát *nem az adó nagysága határozza meg az árakat, hanem fordítva, az áru önköltsége és ára közötti különbség előre meghatározott mérvre szabja meg a forgalmi adó nagyságát.* Ilyen feltételek mellett lehetséges az adóknak és áraknak párhuzamos s egymástól független mozgása. Az árak és a forgalmi adó tételek változtatásának rendszerint akkor van helye, ha az árak vizsgálatát az iparág megtakarításainak növelése teszi szükségessé ezen megtakarítások egy részének a költségvetésbe való elvonása céljából. Az önköltség és az ár meghatározza az iparág pénzmegtakarításainak színvonalát. A forgalmi adó ezt két részre osztja fel: közvetlenül a költségvetésbe fizetendő részre s a vállalatok nyereségét képező részre. Ilyen formán a forgalmi adó nagy szerepet játszik a közgazdaság egyes ágai rentabilitásának szabályozásában s az árak szovjetpolitikájának megvalósításában.

Az adótételek megállapítása rendszerint nem egyes árukra, hanem az áruk csoportjaira történik. Némely árucsoportnál az árak földrajzi hely szerint különböznek. A forgalmi adó felépítésének az egyszeres adóztatás kérdésében van nagy jelentősége. Az áru rendszerint több kézen megy keresztül, de megtakarítás csak egy helyen, rendszerint a termelőnél keletkezik. Az árut tehát itt kell megadóztatni. Mint-hogy a közbeeső láncszemeknél az áru ára csak a költségekkel s a haszonkulccsal növekszik, azért *elvileg a közvetítő kereskedelem megadóztatásának nincs létjogosultsága.* Ilyen feltételek mellett a forgalmi adó megfizetésére szóló alap s az adó felhasználásának szükségessége a rentabilitás szabályozására csupán azon vállalatok viszonyában áll fenn — kivéve további feldolgozás esetét — amelyek az árut előállítják.

Érdekesesek azok a részletekbe menő fejtegetések, amelyekben szerzők a kivetés, fizetési határidők, a finánc szervek

ellenőrzési feladatkörének módozatait ismertetik. Mindezekből az látszik, hogy a bürokratizmust az adók kezelésében igyekeznek lehetőleg minél jobban lefaragni s a praktikus észszerűség szerint kezelni a kérdéseket. A forgalmi adót a tényleges forgalom után szedik be. A nem áruüzletek utáni adóval a szolgáltatásokat (javításokat) terhelik meg. Az adó nagysága a forgalomtól s az alkalmazott tételektől (%) függ s nem a vállalati megtakarításoktól. Ezzel biztosítják a forgalmi adók bevételeinek függetlenségét a vállalatra háruló azon kötelezettségtől, hogy az önköltséget leszorítsák. A nyereség egy részének a költségvetésbe való beillesztése céljából történő elvonásának az a célja, hogy a vállalatok rászoríttassanak arra, hogy az előírt haszontervet teljesítsék. Ezért természetesen a vállalatok az önköltség leszorítása érdekében mindent elkövetnek, hogy a nyereség egy részének az államkasszába való befizetését lehetővé tegyék, hogy az adóhatóságok nemcsak a mennyiségi, hanem a minőségi indexek szerint is ellenőrizhessék azt, hogy a vállalatok az előírt tervet teljesítették-e.

A levonások beszédésénél az állam mint tulajdonos vesz részt a vállalati nyereségek felosztásában. A szövetkezeti vállalatoknál azonban nem mint a termelő eszközök tulajdonosa, hanem mint a hatalom birtokosa lép fel. A jövedelmi adónak a szövetkezeteknél az a feladata, hogy szabályozza a szövetkezetek rentabilitását.

A kolhoszok jövedelme rendszerint nem ölt pénzformát, ezért a jövedelemnél nemcsak a pénzjövedelmet, hanem a természetbeni jövedelmet is meg kell adóztatni. A természetbeni résznél fontos az értékelés helyes mérve. Minthogy a szovjet alkotmány biztosítja a munka-magángazdaságot is (csak terjedelmét korlátozza) nem lebecsülendő az a jövedelem, amely az ilyen magángazdaságokból származik. Az ezek után kivetett adó legfontosabbika a mezőgazdasági adó. Egyike a legrégebbi szovjet adóknak. Progresszív adó s hatalmas fegyver volt a kulákság kiszorítása érdekében. A kis erejű parasztgazdaságokat felmentették az adófizetés alól s az adóztatást messze-menően individuálisan szervezték meg s a felemelt skálát a kulák, a módos parasztok gazdaságaira alkalmazták. Ez az adórendszer a kulákság, mint osztály végleges likvidálásának eszközévé vált.

A városi lakosság jövedelme főleg munkabér. Itt az adózás célja kettős: egyrészt a lakosság megnyerése az állampolgári kötelezettségek számára, másrészt pedig a dolgozók individuális életkörülményeinek figyelembevételével a nemzeti jövedelem helyes elosztását igyekeztek szabályozni. Maga az adó differenciálódik a jövedelem eredete szerint. Leginkább

kedvezményesen a munkabérből eredő jövedelmek adóznak. Ez után következnek az irodalmi munkásságból, a szellemi dolgozók magángyakorlatából származó jövedelmek, végül a nem szövetkezeti kisiparosok jövedelmei. Minden kategóriára nézve a progresszív tételek külön skálája állapítottatott meg. A munkabéradó adómentes minimuma 150 rubel, azután progresszív 1.000 rubelig, tovább menőleg arányos.

A háborús többlet kiadások fedezésére vezették be a háborús (katonai) adót s a nőtlen és gyermektelen polgárok adóját. Technikája egyszerű volt.

A kis könyv gerincének egy jó nagy részét alkotja a szovjet bankszervezetnek, az Állami Banknak s általában a hitelforgalom, a hitelnyújtások politikájának és rendszerének ismertetése. Ez természetes is, mert amíg az Állami Bank egy részt az állami költségvetés pénztári funkcióit ellátó szerv, addig más részről az egész közgazdasági élet egyetlen központi hitelellátó szerve s a termelés ellenőrzője. Hosszasan fejtegetik a kapitalista országok s a szovjet állam hitelszervezetei közötti különbséget. Lenin megmondta: A bankapparátusról le kell hámozni azt, ami kapitalista módra elcsúfítja s még nagyobbá és demokratikusabbá kell tenni. *Cél: Egyetlen nagy bank, fiókokkal valamennyi járásban, valamennyi gyárban. Feladatuk a számvitel egyetlen apparátusba való tömörítése s az egész ország szervezett szocialista gazdasági életének szabályozása.* Vagyis a lakosság pénzmegtakarításainak koncentrálása, a szabad csekkforgalom bevezetése és fejlesztése, a bankkihelyezések ellenőrzése és hatályosabbá tétele. Mindezek a célok miként valósíthatók meg? Első sorban is azzal, hogy a pénzforgalmat a Bankon keresztül terelték. A vállalatok, intézmények, közigazgatási szervek stb. a törvény értelmében ugyanis kötelesek pénzkészleteiket az Állami Banknál folyószámlán tartani. A Bank köteles azokat a számlatulajdonos rendelkezése szerint olyan kiadásokra kifizetni, amely funkciók teljesítését ezek az összegek szolgálják. *A vállalatok bevételeiket kötelesek a Bankhoz befizetni,* amelyeket jóváírnak, kifizetésekre pedig e számlák terhére kapnak összegeket. Egymásközi elszámolásra a zsíró szolgál. A vállalatok kapcsolata tehát a bankszervezettel hitelműveleteken alapszik, amelyek gazdasági elszámolás alapján jönnek létre. *Az Állami Bank a szovjetgazdaság elszámoló és pénztári központja s egyetlen intézmény, mely a termelést, a forgalmat rövidlejáratú hitelekkel táplálja. A Bank így a szocialista társadalom központi könyvvitelévé válik.*

A Bank feladatai közé tartozik, hogy a közgazdaság pénztartalékait a legteljesebb mértékben bevonja gyűjtőcsator-

náiba s azokat a legracionálisabban ossza fel. Ezt meg is tudja tenni, mert a vállalatoknak egymásközötti közvetlen pénz- és áruhitelzése a szocialista gondolkodás szervezési alapelveinek ellent mond s ezért azokat törvény tiltja. *Forgótőkehitelt kizárólag az állami Bank bocsáthat rendelkezésre*, amelyeket csak egy tervszerű átlag keretén belül kapnak a vállalatok, ezért olyan átutalásokat, amelyek nincsenek a pénzügyi tervvel összhangban, nem engedélyeznek. Ez a rendszer arra ösztönzi a vállalatokat, hogy teljesítsék a tervszerinti feladataikat. Minhogt tőkét csak a terv szerint kapnak, a tervtől eltérő tevékenység pénzügyi nehézségekhez vezet.

A hitelreform során határozottatott el az, hogy a vállalatok áruforgalmának hitelszükségleteit igen nagy hányadban (70—85%) bankhitel útján kell fedezni. *A bank így a hitelnnyújtáson keresztül ellenőrizni tudja az árutermelést s az áruforgalmat*. Ez a rendszer, vagyis tehát a teljes fizetési forgalomnak egy bankon keresztül való lebonyolítása, a gazdasági életben felszabadult pénzeszközök úgyszólván teljes akkumulálása a kapitalista társadalomban teljesen lehetetlen. A közgazdasági élet funkcióinak ellátásához nélkülözhetetlen pénzmenntység egy központból árad ki s csak is ugyanoda áramolhatik vissza. Ez az egész rendszer megrajzolja a pénz forgási útját: a vállalat kölcsönt kap, amiért nyersanyagot vásárol (ez kiegészítő forgótőkének neveztetik), a szállításnál a forgalomba lendített összeg már mint az eladott gyártmány ellenértéke jelentkezik; az összeg egy része munkabérfizetésre használtatik fel, amelyet a lakosság bevásárlásra fordít, s amely már a kereskedelemben mutatkozik, ahonnan az elszámolási számlákon jelenik meg ismét a Banknál. És mind ez a körforgás aránylag csak igen kis mennyiségű készpénzt igényel.

Általában véve folyószámlák, elszámolási számlák stb. rendszere jelentős pénzösszegeket kapcsol ki a pénzforgalom köréből s képes a pénzszükségletet néha egyharmadra is lecsökkenteni. A könyv érdekes példákat mutat, miként történhetik ez.

Érdekesekek, de így röviden összefoglalva nehézkesen ismertethetők azok a levezetések is, amelyek az egymásközti elszámolások, átírások módszerét vázolják fel. Kitűnik belőlük, hogy a szovjet bankműveletek egészen speciálisak, egészen különlegesek.

A hitelrendszer s az állami költségvetés közös vonása abban van, hogy az állam hitel- és költségvetési módszerek-

kel, az anyagi és munkaerő felosztási tervvel összhangban felosztja a pénzügyi erőforrásokat is. A bankgépezet kiegészíti a költségvetés munkáját s biztosítja a gazdasági erőforrások még hajlékonyabb bevonását a tervszerű állami szétosztás csatornáiba.

Abban az átfogó tervben, amelynek célja a nemzetgazdaság minden megtakarítását az újjáépítés szolgálatába állítani és átvezetni a pénzügyi rendszer vásárlóerőt felszívó csatornáin, a lakosság pénzmegtakarításai is szerepet játszanak. Külön fejezet ismerteti a betétképződés problematikáját, elvi alapjait, s gyakorlati módozatait. A lakosság pénzmegtakarításainak mobilizálása egyrészt államkölsönök kibocsájtása révén történik, másrészt a dolgozók rövidlejáratú megtakarításait takarékbetétek formájában mobilizálják. E kölsönök szerepe azonban lényegesen eltér a kapitalista államkölsönöktől s jelentőségük a költségvetés méreteihez mérten is erősen alárendelt, minthogy az állam, mint a termelési eszközök tulajdonosa, kölsönök nélkül is igénybe veheti és feloszthatja a gazdasági intézmények pénzmegtakarításait. A takarékbetétképződést, mint a rövidlejáratú megtakarításokat szerzők jelentősnek mondják, de sajnos, itt sem közölnek adatokat s nem tudjuk ennek az állításnak a súlyát lemérni. Csak a takarékpénztárak betétstruktúráját feltüntető százalékos adatokat tüntetnek fel, amelyek szerint 1938 január 1-én a betevők száma s a betétek összege

	100 rubelig terjedő összeg után	67,	illetve	50% volt,
100—1000	"	23,	"	28% "
1000 rubelen felüli	"	10,	"	67% " ⁴⁾

A nagy háború idején a hazafiasság a megtakarítások határát erősen kiszélesítette, ami a háborús kölsönök méreteiből is kitűnik.

Szerzők külön fejezetben foglalkoznak az újjáépítés finanszírozásának pénzügyi lebonyolításával. Hatalmas terv ez is s egészen külön rendszer bevezetését tette szükségessé, amelynek lényege egészen röviden abban foglalható össze, hogy élesen el kell különíteni az újjáépítést szol-

⁴ A magyar pénzügyintézetek betétstruktúrája ugyanezen időpontban (1937. XII. 31.) a következő volt:

	100 pengőig terjedő összeg után	59,	illetve	20%
100—1000	"	25,	"	10% "
1000 pengőn felüli összeg után	"	16,	"	88% "

A betétstruktúra alakulása tehát párhuzamos vonalú, bár a diszperzió orosz vonatkozásban nem olyan nagy, mint nálunk. Kár, hogy további részletezés nincs. Az egymástól való lényegbeli eltérés azonban a betevők egyéni körülményeiben s a betett összegek eredete között van.

gáló tőkéket azoktól a tőkéktől, amelyek a folyó termelést szolgálják. Ebből a célból speciális bankhálózatot teremtettek, amely az újjáépítést finanszírozó tőkéket gyűjti össze, míg az Állami Bank csak a vállalatok normális tevékenységéhez szükséges pénzeszközöket akkumulálja. Négy ilyen új nagy bank működik: az Iparbank, a Kereskedelmi Bank, a Mezőgazdasági Bank és a Központi Autonóm Bank. Ez utóbbi az építkezéseket finanszírozza, az előbbi három a nevüknek megfelelő gazdasági köröket. E bankok s az Állami Bank között természetesen szoros kooperáció áll fenn.

A könyv utolsó, „Pénzügyi rendszer s a pénzforgalom szabályozása” című fejezete összefoglaló jellegű. Mégegyszer végigvezeti az olvasót az előző fejezetekben részletesebben letárgyaltakon s áttekinthetőbbé igyekszik tenni azt az egész pénzügyi rendszert, amely kapitalista államokban széles körök előtt majdnem egyáltalán nem ismeretes. Ez a rendszer a közgazdaságra gyakorolt állami befolyás legfontosabb eszköze. *A pénzügyi politika a közgazdasággal szemben a belső erőforrások mozgósításának és a kiadások gazdaságos felhasználásának követelményeit támasztja s ezzel a szovjethatalom megerősödésének legfontosabb eszköze.*⁵

Gidófalvy Elemér.

⁵ A könyv végigolvasása a szakember számára élvezetes, tanulságos, de fárasztó. Látszik a szerzőkön, hogy túlságosan nagy anyagot öleltek fel s ezt túl kicsi keretbe kényszerültek összetömöríteni. Az a benyomásunk, hogy az így adódó előadási nehézségen a fordítás sem tudott sokat segíteni. Kétségteljesen nagy és nehéz munkát végzett a fordító, ami csakis elismerésre méltó lehet, de nehezen tudott elszakadni a tömör és tömött eredetétől, nehezen tudta stílusában gördülékenyebbé tenni az alapszöveget. Hiányoznak azok az apró kis jelzők, kötőszók, határozószók, melléknevek, amelyek olajozzák a döcögő, nehéz stílust, bár kétségtelenül meglátszik az a törekvés, hogy szinonimák, szóképek alkalmazásával igyekezett enyhíteni a fárasztó tömörségen. Nagyobb hiánynak érezzük mindegyik stílusbeli észrevételek mellett azonban a számszerű alátámasztások elégtelen voltát, amire többször utaltunk, bár kétségtelennek látszik, hogy a könyv megírásának nem is az volt a célja, hogy konkrét adatokat közöljön. Viszont akkor pedig fontos követelmény, hogy az a kevés bizonyító s állítást megerősítő adat, ami mégis olvasható a könyvben, félreérthetőség nélkül helytálló legyen s ne okozzon mégtöbb fejtörést, (mint az előbbieknél során egy jegyzetben felemlített esetben volt), vagy pedig ne mondjon — kellő magyarázat nélkül — egymásnak ellent. (Pl. a 23. oldalon a 11. sorban a forgalmi adóbevételek összegét 8,5 milliárd rubelre mondja, holott az előtte két lappal közölt táblázatban ez a tétel az összbevételek sorában rendszeresen 70% körül szokott lenni, minekfolytán maga az összeg mintegy 120—140 milliárd rubelre volna tehető.)

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Csejkey Ernő: „Magyarország az új világ küszöbén. Politikai és közgazdasági tanulmány.” Budapest, 1946. Körmendy kiadása. 395 l.

Most, amikor a könyvkiadás szomorú helyzete nagy ritkasággá teszi, ha egyáltalán megjelenik valamely közgazdasági vagy politikai munka, kettős örömmel kell üdvözlönnünk Csejkey Ernő könyvét. Ez a könyv azonban nemcsak ebből a szempontból bír különös értékkel. Értékét két tulajdonsága emeli ilyen magasra. Az egyik a szerző kiváló közgazdasági tudása és az ezen a téren szerzett nagy gyakorlati ismeretei, a másik az a nagy politikai érzék, amelynek tanújelét adja és végül az az erkölcsi bátorsága, hogy hazánk legsötétebb korszakában, 1942—43-ban megírt könyvét most minden változtatás nélkül bocsátotta a nyilvánosság elé.

Folyóiratunk kerete nem engedi meg, hogy a rendkívül érdekes könyv politikai részét ismertessük. Arra kell szorítkoznunk, hogy a közgazdasági vonatkozásokról adjunk — habár azokról is csak fogyatékos — képet, főként pedig be akarjuk mutatni a műnek néhány oly részét, amelyek a kiváló szerzőnek gazdaságpolitikai állásfoglalását helyezik megfelelő világításba.

Mindenekelőtt örömmel üdvözljük, hogy a háborús idők eszmei zürzavarában sem tévesztette pillanatra sem szem elől azt az igazságot, hogy „a szabadkereskedelmi politika, amely a középkori elzárkózást követte, az emberiség jólétét soha el nem képzelte módon emelte.” Szembehelyezi egymással a nemzeti szocialista gazdaságpolitikai elméletet, amely szerint „a politikai érdek megelőzi a közgazdasági érdekeket és az állam a közgazdasági téren is mindenható”, azzal az angolszász felfogással, hogy a „gazdaságpolitikának szigorúan körülhatárolt célja van, nevezetesen az emberi szükségletek minél teljesebb, olcsóbb és könnyebb kielégítése.” Elismeri és feltárja a szabadkereskedelmi rendszer hátrányait is, „ez azonban csak gyöngé árnyékoldal azok mellett az óriási előnyök mellett, amelyeket a szabadkereskedelmi politika az áruellátás terén, de még a gazdasági természetű szellemi javak terén is az emberiségnek nyújtott.” Élesen szembeszáll a nagytérgazdálkodási tervekkel: „A nagytérgazdaságba való beolvadás

valamely kis állam részére gazdaságilag és politikailag egyformán kiszolgáltatottságot jelent.“ Egyébként a háború lefolyása során a mesterkéltségek kereskedelmi szervezetektől való idegenkedése teljes igazolást is nyert. „Gazdasági szempontból — írja — bebizonyosodott, hogy a XIX. században véglegesen kialakult világ gazdaságot a fejlődésnek ebben a stádiumában nem lehet sem autarchiákkal, sem pedig nagytér gazdaságokkal pótolni.“

Nagyon érdekes és gazdaságtörténeti szempontból nagyértékű a könyvnek az a része, amelyben a Németország és hazánk között kifejlődött kereskedelmi forgalom analizisét adja. Ez a forgalom kettős hátrányt jelentett. Az egyik, hogy a Németország felé irányuló exportért ellenértékül vagy nélkülözhető árukat kellett importálnunk, vagy pedig a jegybanknak kellett a német vásárlásokat finanszírozni, ami persze inflációra vezetett. Csábító volt a magyar termelő szempontjából, hogy Németország ügyes taktikával magas árakat állapított meg. Annak az aggálynak az erőltetésére pedig, hogy erős ütemben emelkedő kiviteli egyenlegünknek felhalmozása reánk veszteséggel járhat, azt az elméletet vitték harcba, hogy a német valutának fedezetét nem az arany, de az annál sokkal értékesebb német munka alkotja. „Ez természetesen mind csak komolytalan beszéd volt — mondja Csejkey — a Reichsmark fedezetét az állam akarattal nyilvánítása képezte.“ 1943. októberében az angol gazdasági hadviselés minisztériumának államtitkára már 26 milliárd svájci frankra becsülte a Németország által megszállt, vagy vazallussá tett országokkal szemben felszaporodott német kliringtartozásokat. Kresz Károly, a TÉBE igazgatója, pedig 1942. végén a magyar relációban felgyülemlett tartozást 7—8 milliárd márkára becsülte. Ezekkel a számokkal a könyv nagyon szellemesen azt állítja szembe, hogy Németország az első világháború után összesen 20—25 milliárd arany márkát fizetett pénzben és átengedett értékekben jóvátétel címén.

Megsemmisítő és teljesen igaz az a vélemény, amelyet szerző a magyar ár- és bérszabályozás tekintetében kifejezésre juttat. Különösen káros szemfényvesztés volt az 1943. júliusi általános hivatalos áremelés. Jogosan állapítja meg a könyv, hogy „a kormány javított volna a gazdák helyzetén, ha csupán a mezőgazdasági árakat emelte volna. Javított volna a munkások helyzetén, ha emelésben csupán a béreket részesíti és így tovább. De egy generális árrendezés, illetve emelés egyik foglalkozási osztály helyzetén sem javított.“ Ellenben „a pengőbe vetett bizalmat annyira lerontotta, hogy az árstabilitást semmiféle kényszerrendszabályokkal fenntartani nem lehet.“

Érdekes fejezete a könyvnek, amelyben hazánk helyzetét a világ népei között és a világgazdaságban fejtegeti. Nagy hibájául rója fel szerző az 1920—40. évi kormányzatoknak, hogy azt a hitet elesztgették, mintha „középhatalom” lettünk volna, holott „ennek az imperialista frázisnak a hangoztatása csak arra volt jó, hogy a nemzet erejét messze meghaladó és egyben idegen érdekeket szolgáló vállalkozásba taszítsa bele.” Súlyos bűne volt a háború alatti politikának, hogy „a zsidókérdés mellett az ország minden más problémája egyszerűen eltörpült, beleértve magát az ország létét is,” holott „a zsidókérdésben elfoglalt álláspontunk is egyike azoknak a szakadékoknak, amelyek bennünket a világ nagy nemzeteitől elválasztanak.” Pillantását a jövőbe vetve, reményét a magyar kereskedelem érvényesülésébe helyezi. „Természetesen — írja — ha valamely termelési ágban, akkor a kereskedelemben a legfontosabb a *gazdasági szabadság visszaállítása*.” De általánosságban is „egész politikai, közgazdasági és kulturális életünkben vissza kell térnünk a szabad népek eszményeihez és berendezkedéseikhez.”

Csejkey azután sorba veszi egyes termelési ágainkat, amelyek mindegyikéről van érdekes és helytálló mondanivalója. A földreform lebonyolítását 1943-ban úgy gondolta, hogy „a hitbizományokat egy tollvonással el kell törölni,” majd pedig, „1. a földkérdést lehetőleg gyorsan és oly mértékben kell megoldani, hogy az legalább is évtizedekre véglegesnek legyen tekinthető, 2. a kormánynak és a hatóságoknak gondoskodniok kell arról, hogy a földreform következtében a mezőgazdasági termelésben visszaesés ne következzen be, sőt, hogy az átmeneti idő után a termelés fokoztassék.” Bölcsőbb irányelveket valóban nem lehetett kitűzni. Az ipar terén megállapítja, hogy „a jövedelmezőség csökkenése irányában hat nálunk a kötött gazdálkodás is, illetve a gazdaság állami irányítása, amely rengeteg adminisztratív munkát ró a vállalatokra, melyeknek végeredményben mégis a termelés volna a főfeladatuk.” Különös melegséggel kel a kereskedelem védelmére. Ismerteti a képesítési kérdést, mert ennek felvetése „éles formában mutatja, hogy mennyire félreismerik minálunk a kereskedelmi foglalkozás lényegét és hogy mennyire akarják ezt az egyetlen, ma még szabad pályát is egy szigorú korlátokhoz kötött kisipari vagy hivatalnoki tevékenységgé átgyúrni.” Majd másutt: „Nálunk általában két indokolást szoktak felhozni a kereskedelmi képesítés mellett. Az egyik, hogy ezzel csökkenni fog a kereskedői pálya túlzásfolttsága, a másik, hogy a kötelező előtanulmányok előírásával a kereskedői pálya tekintélye emelkedni fog. *Mind a két*

indokolás alapján véve tarthatatlan és hamis.“ Mintha a mai idöket látta volna előre, amikor dült betűkkel szögezte le azt az örökös igazságot: „Nem lehet kérdéses, hogy az ország javát minél több önálló exisztencia teremtésében, az önálló kereskedők megélhetésének előmozdításában, nem pedig örökös gyámkodásban és a termelésben működő alanyoknak másoktól való függővé tételében kell keresni.“ A közlekedésügyről szóló fejezetében erőteljes szavakban száll síkra az autarchia gondolatmenetével szemben: „Autógyártásra — írja — csak olyan ország rendezkedhet be, amelynek belső fogyasztása a miénket sokszorososan meghaladja és amely elég erős ahhoz, hogy a termelés olcsóságánál és az állam kereskedelempolitikai súlyánál fogva a kivitelnek szabad utat biztosíthasson... A magyar személykocsigyártás gondolatával tehát radikálisan fel kell számolni...”

Végül ki akarjuk a pompás kötetnek azt a fejezetét emelni, amely a kereskedelmi és iparkamarák szomorú háborús történetét ismerteti. Az illusztris szerző, mint a győri kereskedelmi és iparkamara volt főtítkára és az ellenállás egyik vezérlő és szenvedő alakja, éles kritikával tárgyalja le a kamarai fronton történeteket. Elmondja, hogyan fosztották meg ezeket az érdekképviseleteket autonómiájuktól. „Tárgyilagosan meg kell azonban állapítani — írja —, hogy a kezdeményezés a kamarák ilyen irányban való átalakítására *néhány kamarai tisztviselő* részéről indult ki és az ő hathatós közreműködésükkel valósult meg. *Politikai és karrier-ambíciók vitték ezeket a tisztviselőket annak az önkormányzatnak az elárulására, amely nekik tekintélyt, kiváló pozíciót és a magyar viszonyokhoz képest tisztességes javadalmazást biztosított.* A selyemzsinórt a kamarai érdekeltség elsősorban saját választott tisztviselőinek köszönhetette.“ Mi történt a kamarákkal? A kormány ama bizonyos néhány kamarai főtisztviselő javaslatára felfüggesztette a kamarák autonómiáját és „a kamarák miniszteri biztosaivá részben vezető tisztviselőket, a kamarák főtítkárait nevezték ki, már t. i. *azokat, akiket politikai szempontból megfelelőnek tartottak,*“ — ezek közé természetesen nem tartozott az itt ismertetett kötet szerzője — „egyébként pedig a helyi politikai és pártélet legexponáltabb híveit.“ „Természetesen sokan voltak, akiknek tetszett az új rendszer, különösen azok között a kamarai vezetők között — írja tovább —, akik, miután a politikai paripákat befogták a kamara kocsija elé, most gyorsan megindultak az óhajtott cél felé. *Vitéz Gyulay Tibor*, a budapesti kamara miniszteri biztosa és főtítkára a véleményező bizottság 1943. február havi ülésén *a Baross Szövetség elnökének elismerő felszólalásával kapcsolatban* a következő

kijelentést tette: ... Meggyőződése, hogy az átállított kamara... *nemcsak politikai és világnézeti szempontból, hanem tudományos felkészültség és ügyszeretet szempontjából is felülmúlja a régi kamara teljesítményeit.* „Ez a kijelentés — írja Csejkey — nélkülözi a tárgyilagosságot abban a részben, hogy az átalakított kamara tudományos felkészültség és ügyszeretet tekintetében felette áll a régi kamarának. Ezt mindenki tudja, akinek alkalma volt a két kamara működését összehasonlítani... *a kamarák politizálása a legnagyobb bűnök egyike, ami az utolsó évtizedben Magyarországon közgazdasági téren elkövetett.*”

Sajnáljuk, hogy folyóiratunk terjedelme nem engedi meg ennek az érdekes, tanulságos és kitűnően megírt munkának alaposabb, bővebb ismertetését. Főként idézeteket mutattunk be, mert így véltük leginkább szemléltetővé tenni a munka kiváló értékeit. Ha elértük azt, hogy minél több olvasónk érdeklődését felkelthettük Csejkey könyve iránt, úgy feladatunk teljesítését bizonyára jutalmazni fogja azok elismerése, akik az értékes munka elolvasásában nagy tanulságot és élvezetet fognak találni.

(é. a.)

Mártha Zsuzsanna: Magyarország élelmezési helyzete és mezőgazdasági termelése. (A Magyar Gazdaságkutató Intézet 28. sz. különkiadv. Budapest, 1946. 32 old.).

A kérdés, melyet a szerző tanulmányának tárgyául választott, most — mezőgazdasági termelésünk reformjának előkészítése idején — éppen nagyon időszerű. Azt vizsgálja u. i., hogy a Népszövetség Egészségügyi Bizottsága által közölt norma szerinti ideális színvonalon számítva és a hazai fogyasztási szokások figyelembevételével, mekkora volna Magyarország lakosságának fiziológiás élelmianyagszükséglete, és hogy ezt mezőgazdaságunk a termelés milyen irányú és arányú átállítása és színvonala mellett tudná biztosítani úgy, hogy ezenkívül — legalább a háború előtti mértékben — még agrártermékek kivitele is lehetővé váljék.

A szerző számításaiból az 1938/39. évi tényleges fogyasztás és a népszövetségi norma szerinti kívánatos élelemfogyasztás összevetése útján az derült ki, hogy népélelmezési színvonalunk még az utolsó békeévben is messze elmaradt a kívánatostól, főképp az állati fehérje és a zsírfogyasztás tekintetében. Lisztből, burgonyából és hüvelyesből eleget fogyaszt-

tottunk, a többi élelmianyagokból ellenben 40—60%-os hiány mutatkozott. Egészen példátlan színvonalra zuhant tápanyagellátásunk 1945—46-ban, amikor az egyes élelmianyagok közül csak burgonya- és hüvelyesfogyasztásunk volt kielégítő, míg a többiekből az 1938—39-es évhez viszonyítva 40—80, a kívánatoshoz képest pedig 60—90% volt a hiány.

A kielégítő tápanyagellátás elérése érdekében — a szerző szerint — a fontosabb növények vetésterületének olyan megváltozása volna kívánatos, hogy abból a kalászosok 37, a káposztafélék 31, a szálastakarmányok 20, a hüvelyesek 5, a zöldségfélék, ipari növények, magvak és egyéb termények pedig együttesen 7%-kal részesednének. Lényegében tehát a káposzta-, szálastakarmány- és hüvelyeseterületet kellene növelni a gabona rovására. A megoldás másik útja a termésátlagoknak általában mintegy 50%-kal való emelése volna, a jobb talajművelés és bőségesebb istálló- és műtrágyázás révén. A kívánatos vetésterületi megoszlás és az említett mértékben megnövelt termésátlagok szerint adódó termésmennyiségből ki mutatja a szerző a vetőmagra, az emberi táplálkozásra, az ipari felhasználásra és a kivitelre kerülő részt, továbbá az állati takarmányozásra felhasználandó mennyiséget, melynek alapján az állatállomány kívánatos kereteit is felállítja. E szerint a ló- és juhállomány 25, illetve 56%-os csökkenése, viszont a szarvasmarha, sertés és tyúkállomány 84, 45, illetve 154%-os növelése, az egyéb baromfifélék állományának pedig megduplázása volna kívánatos az 1938. évi helyzethez képest, a megfelelő mennyiségű állati termék biztosítására. Az állatállomány trágyája 4 évenkénti 150 q-s, vagyis kielégítő mértékű trágyázást tenne lehetővé. A gyümölcstermelést szintén 40%-kal kellene növelni, úgyszintén a kerti zöldségtermelést is számottevő mértékben. A belső fogyasztás kielégítésén felül megmaradó termékekből az agrárkivitel olyan struktúrája adódna, hogy az 1938. évi helyzethez képest a tojáskivitel mintegy 150%-kal növekedne, az összes többi termékek exportja pedig csökkenne, köztük a búza egészen kiugró mértékben, mintegy 80%-kal. Mindez végeredményben, 1938-as áron számítva, az agrárkivitel értékében csak mintegy 25%-os csökkenést jelentene.

A tanulmányban közölt perspektivális elgondolás mindenesetre magasztos eszményt képvisel; megvalósításának nehézségeit egyébként a szerző is eléggé hangsúlyozza. Lényegében arról van szó, hogy a lakosság kedvező tápanyagellátását kellene a gazdaságpolitika, helyesebben a termelés irányító elvévé tenni. A mezőgazdaság azonban csak egy — igaz, hogy legnagyobb — része a szerves nemzetgazdaságnak,

utóbbi pedig a világgazdaságba illeszkedik. Felette kétséges, hogy az optimális belső fogyasztáson kívül megmaradó agrártermékek kivitelével célt érünk-e? Mai lerongyolódottságunk természetesen a problémák egész új sorát veti fel. A szerteágazó s bonyolult kérdéskomplexum boncolgatása e helyt lehetetlen. Mindenesetre egyelőre merészségnek látszik azt hinni, hogy belátható időn belül az agrárexport nagyságát és összetételét kizárólag, vagy akár elsősorban a lakosság ideális tápanyagellátása lesz képes megszabni.

Mindez természetesen nem érinti a végzett munka értékét, melynek főérdeméül az tekinthető, hogy mezőgazdaságunk lépten-nyomon emlegetett átállításának kérdését egy igen fontos szempontból, a tápanyagellátás szempontjából, logikusan végigvezetett tudományos számvetéssel világította meg.

Kiss Albert

Jordáky Lajos: A tudományos szocializmus Franciaországban. Lafargue, Guesde, Jaurès. Józsa Béla Athenaeum kiadása, Kolozsvár, 1945. 80 l.

Hazai marxista íróink nyilván nem veszik rossz néven, ha azzal kezdjük ismertetésünket, hogy végre eredeti magyar könyv jelent meg ismét, mely nem csak címében tudományos szocialista. Tudjuk, soká nem voltak az idők alkalmasak ilyen könyvek kiadása, sőt megírása számára sem. Még örvedetesebb, hogy hosszú idő után olyan író szólalt meg, aki nem csupán a német marxista irodalmat ismeri — amelynek érdemeit ma sem tagadjuk —, hanem a nyugati, főképp a francia marxista és nem marxista szocialistákat is; így a maga részéről segít fellebbenteni szellemi életünknek a nyugati kultúrát eltakaró német fátylát. A most bukott német rendszer bizonyos mértékben ehhez maga is hozzájárult: szellemi életünkben olyan ellenszenvet váltott ki, hogy a német szellemi termékek — minden hivatalos propaganda dacára — már alig találtak itt piacra. A német szellem örökbecsű termékeit ezután is megbecsüljük — de hazai kultúránk egyoldalú tájékozottságát mindenképp meg kellett szüntetni. E szempontból is értékelendő a kolozsvári egyetem ujonnan kinevezett tanárának kis könyve.

Szeretettel, de komoly kritikával tárgyalja a századforduló francia szocializmusa három vezéralakjának élete művét a szocialista irodalom, de a francia közélet ismeretének is teljes fegyverzetében. A marxi materializmus kérlelhetetlen hí-

vének látszik, mégsem nevezhető dogmatikusnak — ha talán ő maga nem is veszi dícséretnek ezt a negációt. Tanultsága is óvja ettől — de nyilván a közelmúlt tapasztalatai is. A dialektika, az osztályharc láthatóan antiparlamentáris szellemi iskolába járt híve legalább is igyekszik megértést tanúsítani a parlamentarizmus, a demokrácia, sőt a nemesen értelmezett nacionalizmus eszmevilágával és gyakorlatával szemben is. Csak itt, ezekben a ma vajudó problémákban több nyíltságot és részletesebb kifejtést kívántunk volna. Ha valaha, most szomjúhozunk a teljes igazságra és most tudjuk, hogy az elhallgatás nélküli nyíltság a legjobb taktika is. Hogy a politikai kommunizmus hogyan adta fel antiparlamentáris magatartását s hogy a mindkét irányú szocialista munkásmozgalom miképpen vált a józan nacionalizmus előharcosává, azt láttuk — a tudományos okfejtést azonban — legalább a magyar irodalomban — mindeddig nélkülözzük — már pedig ezek világtörténelmi fontosságú tények és, ha az új helyzet kialakulásáig tán nem is volt még alkalmas az idő mindezek magyarázására, ma már nem lehet akadálya, hogy tiszta vizet öntsünk a pohárba és világosan lássuk, hogyan is áll a helyzet a parlamentarizmussal, a többségi elvvel, a nemzeti szolidarizmussal, a fokozatos fejlődéssel, a reformizmussal, a forradalmisággal — mindama kérdésekkel, amelyeket persze elsősorban a két munkáspártnak kell egymás közt tisztáznia, amelyek azonban már akkor is nemzetközi fontosságú politikai és nagy elméleti jelentőségű tudományos kérdések voltak, amikor e munkáspártok még nem is tették a legtöbb európai ország többségét vagy kvalifikált kisebbségét.

E kérdésekre a választ még várjuk Jordákytól is — ha már nem használta fel az alkalmat, hogy éppen Jaurèsnél, a szocializmus legtiszteltebb hősénél, akinek éppen elméleti alapjaival Jordáky és elvbarátai nem érthetnek egyet, tisztázza alapostul mindezeket. Addig is azonban az ember örömmel mélyed bele az élénk, ideálokban gazdag francia szocialista élet mozgalmas szellemi világába, amely a könyvből élénk tárul. Ebbe az igazi francia szellemi mozgalomba, amelynek számos tételét eleve elutasította a céhbeli tudomány, sok állítását pedig megcáfolta a szocialista; amelyet a sokszor káros partikularizmus és frakcionizmus jellemzett s amelynek gyakorlata hibát hibára halmozott; de amely mégis a marxista Lafargue, a miniszteriális politika hívévé vált Guesde, a humanista és idealista Jaurès és társaik személyében megtermékenyítette a francia munkásosztály és általa az emberiség gondolkodását.

Major Róbert

Külföldi folyóiratok szemléje.

The Journal of Political Economy.

Chicago, Vol. LIV, No. 3. — June 1946.

Joseph S. Davis: Experience under Intergovernmental Commodity Agreements, 1902—45: A vizsgálat tárgyát képező időben több nyersanyagra vonatkozólag kötöttek egyes államok a forgalmat szabályozó egyezményeket. A legfontosabbak ezek közül az ón-, gumi- és tea-egyezmény. Az ónegyezmény az árakat indokolatlanul magasán tartotta, árstabilitást nem tudott biztosítani, viszont megakadályozta az alacsonyabb költségeken való termelés terjedését. A gumi-egyezményben a főfogyasztók is résztvettek. Azonban szintén nem tudta megakadályozni az áringadozásokat és lehetetlennek bizonyult a gumikereslet prognózisa. Igen nagy nyereségeket biztosított a gumitermelő államoknak. A tea-egyezmény ezzel szemben meglehetősen eredményes volt, mivel a főfogyasztó, Nagybritannia, cselekvő részt vett benne. Azonkívül mérsekelt politikát folytatott és a fősúlyt a fogyasztás kiterjesztésére helyezte. Általában megfigyelhető, hogy ezek az egyezmények nem vezettek eredményre, kivéve a fent említetteket, ezek is azonban csak rövid ideig tudtak eredményeket elérni. Ezzel szemben mind védtek a nem gazdaságosan termelőket. Minél több tagja volt az egyezménynek, annál kisebb eredményei voltak, mint a búza- és cukoregyezménynek. — *William H. Nicholls: Some Economic Aspects of the Margarine Industry:* A margarinipart meglehetősen károsan érinti az egyes államok diszkriminációs törvényhozása és adóztatása, mely a vaját előnyben részesíti. Általában emelkedő konjunktúrával emelkedik a margarinfogyasztás, mivel inkább az alacsonyjövedelmű rétegekre szorítkozik. Termelése rendszerint más zsíradékokkal együtt történik. Eleinte a húsgyárak mellékterméke volt, mióta azonban nem állati, hanem inkább növényi olajokból gyártják, a szappangyártással és a kókusz- és szójaolaj egyéb feldolgozásával párosult. A két háború között egyébként erős üzemkoncentráció volt észlelhető, míg a termelt mennyiség 1930-tól 1944-ig majdnem a duplájára emelkedett, addig az üzemek száma 77-ről 44-re csökkent. — *M. W. Reder: Interest and Employment:* A tanulmány a kamat monetárius és nem-monetárius elméleteinek szintézisét és a kamatelmélet és a foglalkoztatottság elmélete közötti összefüggést tárgyalja. A nem-monetárius kamatelmélet rövid ismertetése után szerző megállapítja, hogy ez az elmélet pénzgazdaságban akkor érvényes, ha a pénz „neutrális”. Ebben az esetben a készpénz iránti keresletet és kínálatot az árszínvonal hozza egyensúlyba. A kamatlábat pedig az értékpapírok és készpénz közötti cserearány határozza meg egyértelműen. A kamatláb és foglalkoztatottság közötti viszonyra nézve legfontosabb megállapítások a következők: az árszínvonal egyértelműen meghatározza mind a kamatlábat, mind a jövedelem színvonalát és mindkettő emelkedik emelkedő árszínvonallal; a munka határtermelékenysége és ennél fogva egy adott beruházási mennyiség határtermelékenysége (efficiency) a foglalkoztatottság fokával és a jövedelem színvonalával csökken; minél magasabb a pénzvér, annál magasabb lesz az árszínvonal és ennél fogva a kamatláb. A Keynes-féle munkakínálat-elmélethez, mely szerint a munkakínálatot a pénzvér határozza meg, hozzáfűzhető, hogy egészen rövid távban helyes, hosszabb távban már a pénzvér és reálbér együttesen határozzák meg a munkakínálat alakulását, egészen long-runben pedig tisztán a reálbér dönti el a munkakínálat alakulását. — *Albert L. Meyers: Some Implications of Full-Employment Policy:* A teljes foglalkoztatottság körüli vita nem any-

nyira annak kívánatossága, mint inkább akörül forog, hogyan lehetne a legkisebb áldozattal és a legkevesebb állami beavatkozással megvalósítani. Teljes foglalkoztatottság esetén — a kereslet állandóan várható magassága és erős ingadozások valószínűtlensége folytán — a magánberuházási hajlandóság minden valószínűség szerint növekedni fog, egy átmeneti idő után, amikor a megtakarítások is növekedni fognak, túlsúlyba kerül majd előreláthatólag a fogyasztási hajlam növekedése is. Így valószínű, hogy a magánberuházások és megtakarítások közötti egyensúly — melynek krónikus hiánya teszi szükségessé az állami beavatkozást a konjunktúra alakításába — ismét nagy vonalakban helyre fog állni. A teljes foglalkoztatottság megvalósítása tehát a nehezebb feladat, fenntartása nem okoz súlyos problémákat. A teljes foglalkoztatottság felé vezető úton a legnagyobb veszélyt inflatorikus béremelések jelentik. Ha nem lehet a szakszervezeteket rávenni, hogy ilyen értelemben folytassák bérpolitikájukat, a teljes foglalkoztatottság helyett könnyen infláció keletkezhet. — *Richard E. Slitor: The Flexibility of Income-Tax Yield Under Averaging.*

Vierteljahresbericht der Skandinaviska Banken.

Stockholm, Jahrg. 26. Nr. 4. — Oktober 1945.

Die Devisenbeschränkungen und das Wirtschaftsleben: A devizagazdálkodás tulajdonképeni feladata az országból ki- és az országba beáramló nagyobbarányú tőkemozgalmak ellenőrzése és esetleges megakadályozása. Ezzel szemben a Nemzeti Bank a devizagazdálkodást arra használja fel, hogy a magánbankok üzletkörét részben magához vonja. Ezért kívánatos lenne a szabad devizaforgalom mielőbbi helyreállítása. — *Bertil Ohlin: Schwedens handelspolitische Lage:* A háború utáni átmenetgazdaság számos probléma elé állítja a svéd kereskedelempolitikát, nevezetesen alkalmazkodnia kell a háború következtében a világpiacon beállott strukturális változásokhoz. A kontinens államainak felvevőképesége átmenetileg nagymértékben csökkent, úgyhogy ide csak nagyarányú hitelek segítségével lehet exportálni. Mivel Svédország viszonylag érintetlenül került ki a háborúból, igen nagymértékben képes a háborúsújtotta államok újjáépítésében résztvenni. Ennek során Svédország ilyen hiteleket nyújtott Finnországnak, Norvégiának, Dániának és Hollandiának, kisebb mértékben Lengyelországnak. A háború utáni első 12 hónapban ezek a hitelek 2.000 millió svéd koronára rugtak, ami a svéd nemzeti jövedelem egyhetede. Komoly problémát jelent Svédország számára egyrészt Nagybritánia gyengült pénzügyi helyzete, másrészt Németország kiesése, mely a háború előtt a svéd behozatal egy negyedét szolgáltatotta és a kivitel egy hatodát vette fel, végül pedig a világszerte uralkodó nyersanyaghiány, főleg a szénhiány, ami Svédországot elsősorban olyan értelemben érinti, hogy fakészletét ipari célok helyett fűtőanyagként kénytelen használni. Ami a jövőbeni kilátásokat illeti, lehetetlen jóslásokba bocsátkozni, mivel teljesen átláthatatlan a világgazdaság fejlődési iránya a háború utáni átmenetgazdaság befejeztével. — *Gustav Cederwall: Betrachtungen über den Zusammenhang der Zinsentwicklung mit der Beschäftigung:* A kamatláb befolyása a takarékosági hajlamra ugyan nem döntő, de el sem hanyagolható. Az 1930-as években a nemzeti jövedelem egy foglalkoztatott munkásra számított hányada kb. 25%-al emelkedett, a munkabér pedig csak ennek felével. A tőkeképződésnek igen nagy hányadát tehát a vállalatok önfinanszírozása szolgáltatta. Prognózisba bocsátkozni ugyan nehéz, feltehető azonban, hogy a takarékosági hajlam emelkedni fog, habár a reálfogyasztás volumene előreláthatólag 1949-ig 25%-al fog emelkedni 1939-el szemben.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG.

Mezőgazdasági újjáépítési ankét.

Társaságunk 1945 november és december havában, *Dabasi-Schweng Lóránd* államtitkár közreműködésével, ankétot rendezett, melynek vezérfonalát tizenhárom szakember ugyanannyi előadása alkotta. Az egyes előadásokat élénk vita követte. A sorra került előadások tárgyai és előadói a következők voltak:

Mezőgazdaságunk újjáépítésének hosszú- és rövidlejárátú célkitűzései. (Soós Imre), Az újjáépítés munkájának statisztikai alapjai. (Szentkirályi Miklós), A szántóföldi növénytermesztés újjászervezése. (Peregi Sándor), Az állatállomány újjáépítése. (Horn Artúr), A magyarországi kertészeti és gyümölcsstermelés fokozottabb jelentősége a jövőben. (Kunffy Zoltán), Mezőgazdasági iparunk feladata a mezőgazdaság újjáépítésében. (Halász Ferenc), Mezőgazdasági közigazgatás és szakmai szervezés feladata az újjáépítésben. (Halács Ágoston), Az új gazdák szövetkezeti gazdálkodása. (Adorján János), Munkaerőgazdálkodás jelentősége a belterjesítés kiépítésében. (Kiss Albert), Külső és belső árpolitika a mezőgazdasági újjáépítés szolgálatában. (Mórotz Kálmán), A mezőgazdasági újjáépítés szervezési kérdései. (Sibelka Perleberg Artúr), A mezőgazdasági újjáépítés finanszírozása. (Kádas Kálmán), Végmegállapítások a mezőgazdasági újjáépítés programjához. (Dabasi-Schweng Lóránd).

Előadó-ülés.

1946. január hó 29-én *Klár János* dr. tagtársunk előadást tartott „A villamos energiagazdálkodás államosítása” címmel. Az előadást széleskörű vita egészítette ki.

Közgazdasági tanfolyam középiskolai tanárok számára.

1946. év január és február hónapjában Társaságunk 11 előadó közreműködésével a fővárosi középiskolai tanárok számára közgazdasági továbbképző tanfolyamot rendezett, melyet a Főváros a maga részéről igen határozott támogatásban részesített. Az előadásokat *Kővágó József* Budapest székesfőváros polgármestere vezette be. Előadóik a következők voltak:

Navratil Akos, Heller Farkas, Éber Antal, Márky Hugó, Theiss Ede, Major Róbert, Kádas Kálmán, Bodnár László, Kun Károly, Gróh István, Takaróné Gáll Beatrix.

Előadó ülések.

1946. év február hó 12-én *Nyulászi János* dr. tagtársunk „A szovjet és a kollektív mezőgazdaság. (Kolchoz, Szovhoz és Artel)” címmel tartott előadást.

1946. év március hó 19-én *Domány Gyula* dr. tagtársunk tartott előadást „Pénzpolitika” címmel, mely utóbb a Közgazdasági Könyvtár sorozatában nyomtatásban is megjelent.

1946. év április hó 4-én tartott előadást óriási érdeklődés mellett *Faragó László* dr. tagtársunk. Az előadás címe „Az inflációról” volt.

1946. év június hó 11-én *Csisik Béla* dr. tagtársunk „A szabályos progresszió és adórendszerünk visszasságai” címmel tartott előadást, melynek szövegét a Szemle egyik legközelebbi száma fogja közölni.

1946. év október hó 31-én tartott előadást *Guothfaly Zoltán* dr., melynek címe „Világkereskedelmi problémák” volt. Az előadás összefoglalóját, miután annak megfelelő látogatottságát technikai okok akadályozták, itt közreadjuk:

A világkereskedelem nem lehet öncélú, ennek meg kell keresnie kapcsolatait azokkal a nagy egyetemes gazdasági célokkal, amelyek az emberiség részére magasabb életszínvonalat, a munkanélküliség réme elleni mentességet és a világ termelőerőinek fokozottabb kifejlesztést biztosítanak. Ez a gondolat a második világégés utáni nagy nemzetközi politikai, illetve gazdasági egyezményeknek, a Bretton—Woods-i egyezménynek, az Atlantic Charter-nek és a Nemzetközi Kereskedelmi Szervezetnek alapokmányaiból kiolvasható.

A világkereskedelem lendületes megindulásának főakadályát az képezi, hogy a nemzetek vásárlóereje egyenlőtlenül van megosztva az egyes országok között. A nemzetközi vásárlóerőt jelentő aranykészlet, kiviteli képesség és kölcsönfelvevő képesség nem a szükségnek megfelelően nyert elosztást. A világ 35 milliárd dollárnyi aranykészletéből az Amerikai Egyesült Államok egyedül 21 milliárdnyi értékkel rendelkeznek. Az aranykészletnek ez az egyenlőtlen elosztása maga után vonja azt, hogy míg az Amerikai Egyesült Államok aranykészletével 70 hónapi behozatalát tudná kifizetni, addig az Egyesült Királyság aranykészlete csak háromhónapi importszükséglet kifizetésére futja, Svájc aranykészletével 21, Franciaország 9, Latin-Amerika 8 hónap behozatali szükségletét tudná fedezni.

Éppen a vásárlóerő aránytalan szétszórása miatt szükséges, hogy megfelelő hitelműveletekkel ez az aránytalanság kiküszöböltessék.

Nem hisszük azt, hogy az egyes államok gazdasági életének reorganizálása maga után vonná automatikusan a világkereskedelem felélénkülését. Ehhez szükséges a szabad kereskedelmi gondolatok megértése és lendületes propagálása is. A szószoros értelemben vett szabad kereskedelmi gondolattal hogyha fogalmilag ellentétben is áll a szabályozott kereskedelemnek gondolata, mégis könnyen elképzelhető, hogy a szabályozott kereskedelem nemzetközi tervgazdasági gondolatok figyelembevételével olyan irányban fejleszthető, hogy az önellátás (autarkia) háttérbe szorul és árucserét előmozdító céllal épülnek ki a szabályozott kereskedelem eszközei. El lehet ugyanis képzelni Condliffe professzor szerint egy olyan szabadkereskedelmi rendszert, amely megtűrvén a nemzetközi karteletket, a nemzetközi kereskedelem kereteit szűkebbre szabja mint az a szabályozott kereskedelmi rendszer, amely árucserét előmozdító céllal igyekszik felélénkíteni a világkereskedelmet. A Bretton-Woods-i egyezmény érdekes szerkezete részint árucserét előmozdító célú szabályozott kereskedelemnek, részint szabad kereskedelemnek minősíthető. Az egyezmény azáltal, hogy egy nemzetközi pénzügyi alapot és nemzetközi bankot hív életre, igyekszik megakadályozni a valuták elértéktelenedését, az egyes országok közötti megkülönböztető jellegű kezelést, követelések befagyását, az indokolatlan adminisztrációs beavatkozást és azoknak a kétoldalu megegyezéseknek hálózatát, amelyek egy sokoldalu szabályozásnak útját állják. A Bretton-Woods-i elgondolás, amely független gazdasági területeket akar

teremtteni, amelyek legnagyobb kedvezményes elv szem előtt tartásával bonyolítják le egymás között az árucserét, bizonyos mértékben ellentétben áll azokkal a regionális gazdasági elgondolásokkal, amelyek bizonyos gazdasági terület országait akarják szorosabb gazdasági együttműködés céljából erős gazdasági szerkezetbe összekovácsolni. Ez a gondolat szinte évszázados multa tekinthet vissza, amely azonban különösen az utóbbi évtizedekben talált lelkes hirdetőkre.

List Frigyes vámuniós terve, Neumann Középeurópája, Kossuth Lajos dunai konföderációja, a neopánszlávizmus, a délkeleteurópai agrárblokk, a Briand illetve Tardieu terv, a római egyezmény, illetve a kis Entente gazdasági megállapodásai, mind szorosan érdekelték hazánkat, mert a Dunatáj gazdasági rendezésével kapcsolatosak. Az ottavai egyezmény, az Ouchy-i belga-luxemburgi-holland megállapodások, a nyugateurópai unió, atlanti egyezség, illetve latin Entente gondolata csak közvetve érdeklí hazánkat.

A délkeleteurópai tér közös jellemzője, hogy ezen a területen a mezőgazdasági túlnépesedésnek és alacsony életszínvonalnak szomorú jelei mutatkoznak. Ez a terület gazdasági egyensúlyát önmagával nehezen találja meg és gondoskodnia kell arról, hogy az a szerep, amelyet eddig ezeknek az országoknak életében Németország töltött be, most kellően a Szovjetunió és az angolszász hatalmak együttműködése révén képviseltessek. Mindenesetre tudnunk kell azt, hogy ez termelt tőkét, illetve tőkejavakat igényel és ezeket minden eljövendő gazdasági megállapodásnak e terület részére biztosítani kell. Gazdasági együttműködést el tudunk képzelni elmélyülő politikai rokonszenvek nélkül is, de az együttműködésnek mindenesetre úgy kell megszületnie, hogy egyetlen állam se érezze magát kisemmizve akkor, amidőn megszülető gazdasági megállapodás az összesség érdekeit igyekszik biztosítani.

A vezető világnagyhatalmak problémáit vizsgálva, számos érdekes jelenség tűnik szemünk elé. Nagybritannia, miután elhagyta az ottavai angol világbirodalmi együttműködést biztosító egyezmény alapjait, rá lépett a Bretton-Woods-i egyezmény talajára és ennek keretén belül kell elérnie az angol exportnak legalább 50%-os emelését, hogy fizetési mérlege egyensúlyba jusson. Technikailag fokozottan kell szolgálnia a minőségi termelést megfelelő szervezési és modernizálási eszközökkel. Az Amerikai Egyesült Államoknak hihetetlen nehéz feladatra kell vállalkozniuk akkor, amidőn mint hitelező államnak rá kell szánnia magát arra, hogy a külföldről többet vásároljon, mint amit oda kivisz, külföldi szolgáltatásokat fokozottan vegyen igénybe és kölcsönöket adjon beruházási célokra. A gazdasági államvezetés művészete lesz az, ha ezt Amerika meg tudja oldani, úgy, hogy belső gazdasági életének egyensúlya megmarad és a munkanélküliség jelenségei nem kopogtatnak ajtaján.

A Szovjetunió eddig a világkereskedelemben sokkal kisebb mértékben vett részt, mint az angolszász hatalmak, ezért érdekes a Szovjet állami tervgazdasági bizottság elnökének, Vozsnyeszenszkynek nyilatkozata, melyszerint „a Szovjetunió a jövőben is fejleszteni fogja gazdasági kapcsolatait a határontúli országokkal, miközben megőrzi a Szovjetkormány tapasztalatban bevált vonalát, a Szovjetunió technikai, gazdasági függetlenségének biztosítását“.

Hiszszük azt, hogy a jövő gazdasági fejlődése a szabadkereskedelem irányában fog haladni. Nem kétséges azonban, hogy a régi gazdasági rendhez visszatérni nem lehet és a szabadkereskedelem irányában tendáló erőfeszítéseknek is figyelembe kell venni azt, hogy átmenet nélkül minden változás megingatja a kérdéses állam belső népességi strukturáját, ár- és hitelpolitikáját.

A jövő szervezés munkáját a nemzetközi kereskedelmi szervezet jól el fogja látni akkor, ha igyekszik azokat a hagyományokat folytatni, illetve több merészséggel és lendülettel fejleszteni, amelyeket a Népszövetség pénzügyi és gazdasági osztálya évtizedeken keresztül megindított. Mindezek az erőfeszítések azonban hiábavalók, ha nem születik meg a nemzetközi bizalom légköre. Mert csak erre épülhet fel a világ ezer baján hatékonyan javítani tudó, szabadabb gazdasági távlatokat megnyitó világ-kereskedelem.

Az igazgató-választmány ülései.

Az 1946. III. 12-én tartott ülésén az elnök beszámol a fővárosi középiskolai tanárok részére a Társaság által rendezett közgazdasági tanfolyam eredményes működéséről. Majd az igazgató-választmány a tagdíjnak — a pénzromlás által előidézett helyzetnek megfelelő — újbóli megállapításával foglalkozott. A kérdés tárgyalása során többen a tagdíj megállapításának kétféle módját javasolták: a Szemle megküldésével együtt nagyobb összegben és enélkül alacsonyabb összegben. A kérdést végül is az igazgató-választmány az elnöki tanács hatáskörébe utalta. Hasonlóképp döntött a Szemle újból való megjelentetésének kérdésében. Az elnök bejelenti továbbá, hogy a rádió vezetőségével tárgyalásokat folytat közgazdasági tárgyú előadások tartásáról, melyek a rádió műsorába lennének beiktatandók, és amelyeket a Társaság állítana össze.

Az igazgató-választmány ülésén egyébként a következő tagok voltak jelen: Éber Antal elnök, Heller Farkas alelnök, továbbá Dabasi-Schweng Lóránd, Domány Gyula, Gróh István, Gyömrei Sándor György Ernő, Guóthfalvy Zoltán, Hegedűs Márton, Jirkovsky Sándor, Judik József Kádas Kálmán, Kelemen Móric, Legéndi Rudolf, Major Róbert, Makay Miklós, Molnár Ernő, Morótz Kálmán, Rapaich Richárd, Szalay Zoltán, Takaróné Gáll Beatrix, Theiss Ede, Varga István, Varga József, Vágó József.

Az 1946. V. 14-én tartott ülésén a választmány elfogadja Éber Antal elnök indítványát, hogy az évi tagdíj a továbbiakban 50.000 adópengőben állapíttassék meg, melyben a Közgazdasági Szemle előfizetési díja nem foglaltatik benne. A Társaság azonban gondoskodik arról, hogy a tagok a folyóiratot a nyomdai előállítás költségeihez mértén megfelelő kedvezményes árban kapják meg.

Az ülésen jelen voltak: Éber Antal elnök, Heller Farkas alelnök, továbbá Bene Lajos, Dabasi-Schweng Lóránd, Homolyai Rezső, Kádas Kálmán, Major Róbert, Molnár Ernő, Morótz Kálmán, Nötel Rudolf, Párniczky Ede, Székely Artur, Takaróné Gáll Beatrix, Theiss Ede, Varga József.

Az 1946. VII. 4-ére összehívott választmányi ülésén Éber Antal elnök kifejti, hogy az általános gazdasági helyzet romlásával párhuzamosan bizonyos közöny és érdektelenség tapasztalható éppen a fontosabb gazdasági kérdések iránt, amelyek helyes szemlélete éppen most lenne a legidősebb. A Társaság kissé ellanyhult tevékenységét e kérdések behatódó tárgyalásával kívánja újra felélénkíteni. Javaslatokat kér a felvetett kérdés

megoldására. A kifejlődött vitában a Társaság ez irányú további működésére vonatkozóan Csejkey-Meixner Ernő, Kelemen Móric, Legéndi Rudolf, Nizsalovszky Endre, Bene Lajos, Gyömrei Sándor, Rapoch Jenő és Major Róbert vetnek fel tanulságos terveket. Végül is megállapodik a választmány abban, hogy az év őszén az egyik legfontosabb ilyen kérdésben megindítja vitaelőadásait. Az ülésen jelen voltak: Éber Antal elnök, Bene Lajos, Domány Gyula, Gyömrei Sándor, György Ernő, Halla Aurél, Homolyai Rezső, Jirkovsky Sándor, Kádas Kálmán, Kelemen Móric, Legéndi Rudolf, Major Róbert, Csejkey-Meixner Ernő, Mórotz Kálmán, Nizsalovszky Endre, Párniczky Ede, Rácz Jenő, Schmidt Ádán, Theiss Ede és Vágó József.

Az 1946. IX. 26-i választmányi ülésen jelenti be Éber Antal elnök, hogy a Közgazdasági Szemle ostrom utáni első száma megjelenik. Bejelenti továbbá, hogy a stabilizáció lehetővé teszi a tagdíjak végleges összegben való megállapítását. György Ernő javaslatára az ülés úgy határoz, hogy az évi tagdíj természetes személyek részére 20—50 frt., jogi személyeknek pedig 50—100 frt összegű lesz. Ezután szavá teszi az elnök a gazdasági szakoktatás szélesebbkörűvé tételének kérdését. Urbanovich Zoltán, Kelemen Móritz és Heller Farkas szoltak hozzá a kérdéshez. A kialakult hosszas vita igen sok értékes megállapításhoz vezetett. A jelen volt tagok névsora: Éber Antal elnök, Heller Farkas alelnök, Csizik Béla, Domány Gyula, Éber Ernő, Gróh István, Guothfalvy Zoltán, György Ernő, Halla Aurél, Homolyai Rezső, Kádas Kálmán, Kelemen Móric, Nötél Rudolf, Párniczky Ede, Rapaich Richárd, Schmidt Ádám, Teiss Ede, Varga József, Vágó József és Urbanovich Zoltán.

Vita a „szabadkereskedelmi vagy védvám-rendszer“ kérdéséről.

Társaságunk a fenti kérdésről, *Heller Farkas* elnöklésével, 1946 november hó 7-én, 14-én és 21-én folytatódólagos vitát rendezett, melyen nagyszámú hozzászóló vett részt. Főelőadóként *Éber Antal* és *Ferenczi Izsó* szerepeltek. A szaktanácskozmány lefolyását kivonatossan a következőkben ismertetjük:

Éber Antal utalt a szabadkereskedelmi elméletnek *Smith Ádám* által lefektetett alapjaira, a munkamegosztás és a nemzetközi munkamegosztás tanára, majd annak *Ricardo* komparatív költségelmélete által történt kifirmitására. Ezek azonban nem régi, elavult teóriák. *Sir* (most már *Lord*) *William Beveridge*, akinek szociálpolitikai állásfoglalása korunkban oly nagy hatást váltott ki, a következő számszerűséggel illusztrálta a nemzetközi munkamegosztás kölcsönös és elvitázhatatlan előnyeit. Ha A. ország 1 q gabonát és 1 pár cipőt 4—4 óra alatt, B. ország pedig 1 q gabonát 7 óra és 1 pár cipőt 5 óra alatt készít el, akkor 2 q gabona és 2 pár cipő készítése 20 órai munkába kerül. Ha ellenben A. áttér arra, hogy csak gabonát készítsen, mert abban nagyobb az előnye B. fölött, B. pedig rátér arra, hogy csak cipőt készítsen, mert abban kisebb a hátránya A.-val szemben, akkor az lesz az eredmény, hogy A. 2 q gabonát 8 óra, B. pedig 2 pár cipőt 10 óra alatt fog elkészíteni, vagyis 2 q gabona és 2 pár cipő elkészítése 18 órába fog kerülni. Vagyis a nemzetközi munkamegosztás a két országnak együtt 2 órai munkaidőt takarít meg anélkül, hogy bármelyik is harcba vagy személyeskedésre lenne kényszerítve. Ezt az előnyt semmi planifikáció, semmi dirigizmus nem hozhatja be. De ha ezt csak teoretikus

megállapításnak minősítjük, akkor nézzük a gyakorlatot. A Biz egyik évi jelentése előadja, hogy 1850 és 1910 között, tehát a szabadkereskedelmi korszakában Európa lakossága megduplázódott, a világkereskedelem valutáris és értékösszeg tekintetében egyaránt megötszöröződött, a termelési érték évi átlag 3 %-ot emelkedett, a reálmunkabér pedig háromszorosára duzzadt. Viszont 1918-tól 1925-ig a védővám-index egyre emelkedett, 1929—1930-ban pedig az U. S. A. a prohibítív Hawley-Smart tarifát léptette életbe, aminek hatásaként a világkereskedelem 1929—32 között évi 69 milliárd dollár értékről 27 milliárdra zuhant. Ez már nyilván nem teória, hanem gyakorlati valóság.

Melyek a protekcionizmus hátrányai? Először gazdasági jellegűek. Mezőgazdasági országban az iparcikkekre vetett vámokkal megrágítják a mezőgazdasági gépeket, a műtrágyát, a vegyi védőszereket, ipari országban pedig az agrárcikkek megvámolásával drágítják a munkások élelmét és ruházatát. Társadalmi szempontból a protekcionizmus azért káros, mert állandó érdekellentétet teremt az egyes termelési ágak közt. Erkölcsi szempontból súlyos hatású, hogy a vámok megállapításánál politikai és pénzügyi befolyások érvényesülnek, a csempészek undort keltő visszaélései kapnak lábra. Végül vitás politikai szempontból, mert a protekcionizmus, az elzárkózás a háborús szellem melegágyai.

Ezen utóbbi szempontból hivatkozik Börschardtnak a német agrár problémáról írt cikkére, amely kimutatja, hogy amikor a németek 1905-ben a magas védővámok rendszerét állították helyre, ez Oroszországban a gyűlölet hullámát indította meg. Hivatkozik továbbá Robbinsra, aki azt demonstrálja, hogy Kínának Japán által történt megrohanása egyenes függvénye volt annak, hogy az U. S. A. és utána más országok is lezárták határaikat, a japán selyem s Ceylon bizonyos japáni szövetek előtt. A magunk szerezte tapasztalatokból pedig felidézhetjük, hogy a Szerbiával szemben páratlan ridegséggel életbe léptetett sertésimport tilalom majd az olasz borimport megnehezítése nagyban mozdították elő Szerbiának, illetve Olaszországnak az Osztrák-Magyar Monarchia iránti éles ellen-szenvét.

De ha mindez áll általánosságban, úgy különösen áll kisországok tekintetében. Már List Frigyes megírta nagy védővamos irányzatú művében, hogy „egy kis állam a védővámrendszert nagy államokkal és birodalmakkal szemben nem alkalmazhatja és nem tarthatja fenn sikerrel“. Ez világos is két okból. A kis ország saját szűkre szabott határai közt a munkamegosztás elveit nem ültetheti át a gyakorlatba. Ha pedig kereskedelmi szerződéses tárgyalásokba bocsátkozik, nincs ütőkártyája a vele tárgyaló nagyokkal szemben. Ez készítette most Hollandiát és Belgiumot arra, hogy vámunióra lépjenek. Bár Belgium fejlett ipara ártani fog a hollandi gyengébb iparnak, viszont Hollandia nagyszerű mezőgazdasága erős versenyt jelent Belgium kevésbé fejlett mezőgazdaságának, mégis tömörülnek egy vámterületbe, hogy így erőteljesebben legyenek képesek érdekeiket megvédeni.

Azzal szokták a szabadkereskedelem elve mellett állókat rémítgetni, hogy az munkanélküliséget idéz elő. Csakhogy ez alapvető tévedés, vagy tudatos megtévesztés. Pillanatnyilag, a termelés egy-egy ágazatában a szabadkereskedelemre való átállás okozhat munkanélküliséget. Általánosságban azonban az áll, amit Crowther így fejezett ki: „Aki kanadai húst, vagy újjélandi vaját, vagy ausztráliai gyapjút, vagy dán szalonnát vásárol, az munkát szerez valakinek az angol acéliparban, vagy az angol hajózásban, vagy valamely más export-iparban“. Ez világos. Ha az angol szalonnát vásárol Dániában, előbb vásárolnia kell angol fontért dán koronát a londoni piacon. A dán korona csak azon az úton juthat a londoni piacra,

ha egy dán iparos vagy kereskedő vásárolt valamit — árut vagy szolgáltatást — Angliában. Ezért van az, hogy az angol, aki dán szalonnát vásárol, egyúttal munkát ad annak az angolnak, aki viszont dán koronáért árut adott el vagy szolgáltatást teljesített angoloknak.

A másik ijesztés, hogy szabadkereskedelem esetében dömping útján fog az áru beözönlöni és versenyével meg fogja károsítani a hazai ipart vagy mezőgazdaságot. Sir Andrew Faydyean azonban a *Contemporary Review*-ban megjelent tanulmányában, amelynek „A dömping mumus” jellegzetes címét adta, helyesen mutatta ki, hogy ez az aggodalom teljesen alaptalan. Ellenkezőleg a dömping veszélye sokkal inkább fenyegeti a védővámot, mint a szabadkereskedő országot. A szabadkereskedő országban mindenki behozhat árut és azzal szabadon versenyezhet minden ország árujával, de ezt a versenyt ki kell bírnia, míg a védővám országban éppen a protekcionizmus folytán mesterségesen, a védővámot meghaladó mértékben felemelt árszint alakul ki, ott tehát a dömpingelő a védővám nyújtotta haszonban is részesedik.

Nekünk, különösen ma, ettől a dömping veszélytől nincs mit tartanunk. Legfőbb bajunk az áruhiány, legfőbb gondunk, hogy a szaporodó pénzforgalommal szaporodó árumennyiség kínálatát tudjuk szembeállítani. Ha tehát dömping útján, vagyis olcsón áru jön be, akár nyersanyag, akár készáru, azt örömmel üdvözölhetjük. Minek ellenében adná el a külföldi ezt az árut nekünk? Vagy hitelbe adná — ez ellen nem lehet kifogásunk, vagy módjában lenne az árujéért kapott forintot saját valutájára átváltani. Ez pedig azt jelentené, hogy előzetesen mi adtunk el árut külföldi valuta ellenében. Akkor pedig egészséges áruforgalom következett be, amely igazán nem lehet ártalmunkra.

Az a kérdés, vajjon a londoni „Ito” (International Trade Organisation) konferencia eredménnyel fog-e végződni. Nem sok reményünk lehet, hogy a szabadabb külkereskedelemre irányuló USA-kezdeményezés sikerre fog vezetni. Az iparilag gyengébb államok, élükön Indiával, különleges kedvezményeket kívánnak, vagyis előjogot magasabb vámvédelemre. Ennek koncedálása megdöntené az egész tervezet lényegét. Anglia pedig húzódik a dominiumaival érvényben álló preferenciás rendszer meglazításától. Az USA-nak viszont fontos érdeke, hogy valami történjen. Steelmann, a Reconversio igazgatója kiszámította, hogy az USA 172 milliárdnyi árutermelésével csak 134 milliárd dollár hazai vásárló erő áll szemben. Tehát 38 milliárd értékű árut kellene egyenlegképpen a külföldön elhelyeznie. Ha az új organizáció ezt nem biztosíthatja, akkor annak az USA szemszögéből nem lenne értéke. De éppen ezért nem is akarnak egyes országoknak, vagy országsoportoknak külön protekcionizmusra engedélyt adni. Ha támogatni akarják kezdő iparaikat — mondta igen helyesen Vilcax, az amerikai küldöttség vezetője — akkor adjanak szubvenciót nekik, de ne akarjanak fokozott védővámokkal operálni.

A mi érdekeink szempontjából a konferencia megghiúsulása esetén világos a helyzet. Nekünk ez esetben külön kellene országunkat szabadkereskedelmi területté nyilvánítani. Ebből reánk semmi anyagi kár, csakis haszon származhatna. Nekünk az import csak hasznot jelenthetne. Emellett pedig annyi oktalán és ellenszenves politikai lépés után, amennyit az utóbbi időben jóhírnevünk elrontása irányában tettünk, végre olyan valamit cselekednénk, ami presztizsünket a külföld szemében helyreállíthatná.

Ferenczi Izsó felszólalását szubjektív visszaemlékezéssel kezdi. Azzal, hogy szinte napra, pontosan 23 éve annak, hogy ugyancsak a Magyar Közgazdasági Társaság keretében vita folyt a vámpolitika problémájáról, amely vita felszólalónak az új autonóm vámtarifáról szóló törvénytervezet indokait és célkitűzéseit ismertető előadásához fűződött.

E visszaemlékezésének bizonyos kísérteties színezetet ad az a véletlen koincidencia, hogy a mai vita napja egyúttal évfordulója Gaál Gaszton halálának, aki — mint a magyar vámpolitika engesztelhetetlen ellensége — azt szünet nélkül támadó parlamenti felszólalásaiban állandóan éppen a Magyar Közgazdasági Társaság porondján lefolytatott vitából merítette anyagát.

A mai vita tárgyához közeledve mindenekelőtt észrevételt kell tennie azzal szemben, hogy annak megjelölésénél a szabadkereskedelem ellenébe a „vámprotekciónizmus“ állíttatott. Úgy érzi, hogy a protekciónizmus kifejezéssel már a jogosulatlanságnak, a — tárgyilagosan megítélve — indokolatlanságnak, sőt gyanús összefüggéseknek némi árnyalata vetítetik a szabadkereskedelemmel szembenálló irányzatra. Ezt elkerülendő, a következőkben vámvédelemről és nem vámprotekciónizmusról fog beszélni.

Az előző felszólalás hivatkozott a szabadkereskedelem tanait megalapozó és továbbfejlesztő nagyságaira a közgazdaság tudományának. A Magyar Közgazdasági Társaság-ban fölöslegesnek érzi annak bizonygatását, hogy a vámvédelemnek is meg van a közgazdasági tudomány mezején a maga jól kiépített elmélete. De követni óhajtja Éber Antal példáját s az elmélet ismertetésébe nem bocsátkozik. De céltalannak is tartaná a vitát arról, vajjon melyik irányzatnak szolidabbak az elméleti alapjai. Ha Huxley „Brave New World“-jának mintájára a lombikokban kitermelt embertömegek számára valamelyik új planétán berendezendő gazdasági élet legalkalmasabb formájáról kellene döntenünk, akkor — nézete szerint — egyforma esélyekkel kerülhetne mérlegelésre, vajjon szabadkereskedelem vagy pedig a vámvédelem valamilyen rendszere kerüljön-e alkalmazásra. Valójában azonban a gyakorlati gazdaságpolitikáról, tehát a reális adottságokkal számoló feladatról van szó, mely a kérelhetetlen kényszerűséggel a szabadkereskedelem ideológiáját a lefekvés-től ébredésig képzeletünket gyönyörködtető színes álomvilágba száműzik; ez az álomvilág azonban szertefoszlik az ébredéstől elalvásig rákimeredő le nem tagadható valóság rideg légkörében. Bár az előbb elhangzott felszólalás alapján nem nyert semmi támaszt annak elképzelésére, vajjon gyakorlatilag mit is jelentene a szabadkereskedelem univerzáltságvá válása a nemzetközi árucserében, mégis fel kell tételnie, hogy az lebeg Éber Antal szeme előtt, miszerint nagyhatalmak és kisebb államok kontinenseken innen és túl, lemondva ezidőszereint annyira akcentuált öncélúságukról, feladva gazdasági s ezen alapuló társadalmi strukturájuk biztosítását célzó hatalmi eszközeikről, egy nagy mindent átfogó egység paradicsomi békés összeműködésébe álljanak be. A politikai és gazdasági adottságok ismeretében ily elképzelés kilátástalanságának igazolása bizonyára mellőzhető, annál is inkább, mert tisztában kell lennünk azzal, hogy szabadkereskedelem a nemzetközi árucserében nem jelenti csupán a vámtarifák kiküszöbölését, hanem egyúttal a gazdasági együttműködés elvégzésére hivatott közös legislatív és végrehajtási szervezet kiépítését s ezzel óhatatlanul a politikai egybeolvadásnak egy szélesbedő folyamatát.

Előadó meggyőződése szerint egyébként a szabadkereskedelem megvalósíthatatlanságába bele is lehet nyugodni annál is inkább, mert a vámvédelemnek Éber Antal által felrőtt súlyos bűnei közelebbi vizsgálat kritikáját nem állják. Közülük e helyütt csak kettővel óhajt foglalkozni. Az egyik az, hogy míg a szabadkereskedelem periódusaként magasztalt évtizedek alatt a népesség, az államközi árucseré és a munkabérek erősen emelkedtek, addig a vámvédelem stigmiáját viselő időszakban minden téren vissza-

esés vagy legalább is stagnálás jelentkezik. A szembeállítás azonban nincs figyelemmel arra, hogy az első időszak — melyben ugyancsak nem volt szabadkereskedelem, csupán a későbbihez képest mérsékeltebb vámvédelem — (nem szólva arról, hogy több évtizedre terjed ki) egy aránylag békés, csupán viszonylag helyi jellegű rövidebb tartamú háborúktól megszakított korszaka volt a szerény tervezetekből rohamosan kibontakozó technikai fejlődéshez, a jóformán semmiből kialakuló szociális politikának és a közegészségügy áldásainak. A százalékszerűen nagy emelkedések az alacsonyan való kezdés természetes velejárói. Ezzel szemben a második korszak az első világháború fergetegétől megtépázott országok sínylődésének, majd lassú regenerálódásának éveit foglalja magában, melyek alatt ezért is, de meg a már addig elért színvonal relatív magasságánál fogva is, a százalékok kényszerűen másképp alakulnak.

De fontosabb — de ugyanannyira tarthatatlan — az a vád, hogy a vámvédelmi rendszer előidézője a politikai feszültségeknek, melyek végül is háborúkban robbannak ki. Előadónak szilárd meggyőződése az, hogy önmagukban gazdaságpolitikai ellentétek nem váltanak ki háborúkat, hanem ellenkezőleg hatalmi ellentétek, politikai aspirációk összeütközéséből eredő nyugtalanságok és bizalmatlanság, a háború lehetőségével számoló katonai felkészülődés kiváltói a gazdasági feszültségnek, a gazdasági elzárkózásnak is. Napnál világosabban igazolta ezt a két világháború közötti időszak, a totális háborúra való előkészületek jegyében álló fegyverkezés és a háború alatti gazdasági élet szükségleteinek biztosítását célzó gazdaságpolitikájával. Előadó számára ezt különösen szemléltetővé tette számtalan genfi tartózkodása, melyek során láthatta a Népszövetség gazdaságpolitikai irányítóival folytatott eszmecserékben ezek vergődését és reménytelenségét annak láttára, mikép vall kudarcot a gazdasági pacifikálásra irányuló minden törekvésük — csak a Van Zeeland-tervre utalok — a német birodalom alig leplezett háborús felkészülődéseiből táplálkozó általános bizalmatlanság és feszültség miatt. De közelebbről vett és kevésbé tragikus következményekkel járt példára is lehet hivatkozni: a harmincas évek legelején kitört csehszlovák—magyar vámkonfliktusra, melyre Éber Antal is utalt. Mint az akkori vámpolitikai tanács tagja, ő is bizonyára még jól emlékezik arra, hogy ezt a konfliktust nem a magyar vámpolitika valamilyen kilengése idézte elő, hanem az, hogy a csehszlovák belső politikában kialakult koalíció jobboldali eltolódást képviselt, mely koalíciós politikában nagy súllyal bíró agrárpárt árvédelmi követeléseinek honorálását tette szükségessé. De mindezek ellenére valószínűleg nem került volna szakításra sor, ha a két ország közötti politikai atmoszféra ridegsége azt elő nem segítette volna.

Miként hallottuk különben, Éber Antal beéri a szabadkereskedelem gyakorlati érvényesítésével a kis államok részéről s hivatkozik ez irányban arra a megegyezésre, mely szerint Belgium, Luxemburg és Hollandia a közeljövőben vámunióra szándékoznak lépni. Mai elszigeteltségünkben fogyatékosan vagyunk értesülve e megegyezés részleteiről, nem ismerjük a fenntartásokat, az életbeléptetés feltételeit. De mindenesetre figyelembe kell vennünk, hogy Belgium és Hollandia meglehetősen kiegyenlített színvonalú két ország — noha az utóbbi kétségtelenül többet szenvedett a háborútól, mint Belgium — s hogy mindkét ország gazdag gyarmatbirodalomra támaszkodhatik, ha a holland esetben ez a támasz egyelőre némileg ingadozónak látszik is. Ha már most ezt a példát mint szabadkereskedelmi útmutatást akarjuk értelmezni — amivel a szabadkereskedelmi gondolatnak már eléggé szűk térre való korlátozásával érjük be — s Magyarország esetére óhajtanók alkalmazni, lehet-e egy percre:

is állítani, hogy az adottságok ugyanazok mint Belgium és Hollandia esetében? Időnkint valóságos társasjáték-szerű divatként foglalkoznak nálunk különböző szomszéd-államokkal való gazdasági unió terveivel s az ilyen vagy olyan kombináció várható előnyeiről statisztikai bizonyító anyag lát napvilágot. Mindenki előtt világos azonban, hogy a kérdés megítélésénél gazdasági előnyök vagy hátrányok szerepe egészen másodrendű: tisztára politikumról van szó, melyről való határozat nyilván nem is országunk kompetenciájába esik s amelyhez való beállítottságát mindenkinek világnézeti koncepciója befolyásolja.

Marad tehát Éber Antalnak az a javaslata, hogy mindentől függetlenül s tekintet nélkül más országok magatartására vagy gazdaságpolitikájára Magyarország — mint a szabadkereskedelem szigete — egy szép napon egyoldalúan kezdje alkalmazni a szabadkereskedelmet, vagyis korlátlanul engedjen be és engedjen ki határain minden árut, mindennemű vámcsúszás vagy más beavatkozás nélkül, visszaszerzendő ezzel azt a megbecsülést és rokonszenvet, melyet a közelmúlt években követett politikájával eljátszott. Előadó meggyőződése szerint Magyarország ily magatartása sehol követésre nem találna, de megértésre sem; ezt rendszerint szélsőségekben mozgó ország extravaganciájának tekintenék, mely felett egy-két sajtókommentáron túl vállvonogatással napirendre térne a világ, mely nem tudna ezzel az orzággal mit kezdeni. Mert mi volna ily operációval elérhető? Vajjon a szabadkereskedelmi elmélet által hirdetett nemzetközi munkamegosztás érvényesülne-e Magyarországon? Joggal lehet kérdezni: vajjon melyik az a termelési ág, melynek tekintetében Magyarország minden más országgal szemben előnyös termelési feltételekkel rendelkezik? Vajjon a búzatermelésünk az Egyesült Államokkal vagy Kanadával szemben, vagy állattenyésztésünk Argentínával vagy akárcsak Romániával szemben, vagy bortermelésünk Francia- vagy Olaszországgal szemben, vagy gyümölcsstermelésünk Kaliforniával vagy akárcsak Bulgáriával szemben, nem is szólva ipari termelésünk bármelyik ágáról? Az operáció nyilvánvalóan azzal a halálos következménnyel járna, hogy a saját szükségleteit fedező, kis földjét extensíven művelő gazdarétegen kívül alig maradna valakinek itt megélhetési lehetősége s — amennyiben megnyílnék a kivándorlási lehetőség — munkaalkalmat keresendő, el kellene, hogy hagyja ezt a szabadkereskedelmi szigetet. Hogy ezzel az önálló állami lét lehetősége is problematikussá válnék, nem kétséges; ami fennmaradna, az talán bizonyos helyi közigazgatási és kulturális autonómiával rendelkező függvénye valamelyik szomszédos államnak. Mert Magyarország esetére az a tétel nem áll, melyet egy angol író nyomán Éber Antal kétszer is körvonalazott. Mert, ha van talán abban valami igazság, hogy minden Dániából behozott szalonna, minden Argentínából importált fagyasztott húsnak, vagy minden Kanadából beszerzett gyümölcs ellentételeként angol munkás munkatöbblete nyer elhelyezést, vajjon mondhatjuk-e azt is, hogy minden Csehszlovákiából behozott textil- vagy üvegáruért, vagy Svájcból behozott csokoládéért a magyar mezőgazdasági adottságok rendkívüli korlátozottságánál fogva több búza vagy több bor vagy több liszt fog kiszállítatni? Nyilvánvalóan Magyarországra alkalmazva e tételben már semmi igazság nincs, a szabadkereskedelmi szigetszereplésünk mindössze arra korlátozódna, hogy talán egy rövid kezdeti időn át valóban a javak bizonyos beáramlása jelentkezne, mivel azonban a hitelezés nem jótékonyági akció, a megfizetésnek csakhamar jelentkező fennakadása hamarosan megállítaná a szabad importot, annál inkább, mert a kevés ellenértékként rendelkezésre álló magyar termékek ellenőrizetlen exportja sem biztosítaná a kívánatos javak behozatalát.

Bármely oldalról vizsgáljuk a szabadkereskedelem útján való elszigetelődés experimentumát, az menthetetlenül csődbe torkollik. E negatívummal szemben egyetlen pozitív lehetőség ma a vámvédelemnek józan célkitűzések határain belül maradó, helyesen adagoló rendszere. Teljes meggyőződéssel állítja előadó, hogy Magyarországnak a két világháború között alkalmazott vámpolitikája ilyen mértéktartó s kellő eredményekkel is járt gazdaságpolitika volt — minden támadás ellenére, mely különösen belpolitikai alapokon érte. Legjobban igazolja e vámpolitika mérsékeltségét azt, hogy a magyar vámtarifa alapján a huszas években kötött kereskedelmi szerződések olymértékű importot — készáruimportot is — tettek lehetővé, hogy ugyancsak a magyar Közgazdasági Társaság indokoltan vélte a külkereskedelmi mérleg aggasztó passzívuma kérdésében nagyarányú enquête rendezést. Oly vámpolitika, mely a magyar tömegszükségletek fedezését magyar munkának és vállalkozásnak tartja fenn — megelőzendő azt, hogy a külföldi munka díját is rendkívül gyér kivitelű javainkkal kelljen megfizetnünk — ma is az egyetlen helyes, sőt az egyetlen járható út, annál is inkább, mert a természetadta előfeltételek (főleg nyersanyagok tekintetében) az európai országok legtöbbjénél alig különböznek a mieinktől. Ilyen, minden excessustól tartózkodó, kompromisszumra kész és a védelemre jogosult termelési ágak között egyensúlyra törekvő vámpolitika követésével senki sem jár rosszul, mert hiszen a termelő szervezetben mindenki érdekelve van, kivéve a közületi alkalmazottakat és a szabadfoglalkozásúakat, de úgy ez utóbbiak, mint pedig az előbbieket fizető közületek csupán egy prosperáló termelést fenntartó szervezetből meríthetik anyagi eszközeiket. Még azt a közkeletű vádat, hogy a vámvédelem önmagában feltétlen megterheléssel jár a fogyasztásnak, ezt igazolja a gyakorlatból szerzett tapasztalat. Megállapítható volt, hogy oly külföldi termelők, kik Magyarországra vámtelher és belső verseny nélkül exportálhattak, itt magasabb árakon adtak el, mint oly országokban, hol versennyel találkoztak bizonyos mértékben kárpótolandók magukat az ott hozott áldozatokért. Viszont nem egy esetben, mikor viszonylag magas vámvédelem itt egymással versenyző számos üzem létesítésére vezetett, a vámvédelem elhárította ugyan a külföldi versenyt, de az egymással versenyző belföldi termelők a vámot nem használhatták ki áraikban; legerősebben jelentkezett ez a magyar műselyemárak gyártásában.

Végezetül Éber Antalnak még egy konkluziójával kell előadónak, foglalkoznia s ez az a tétele, mely szerint, ha valamely termelési ág támogatásra szorul, ám lépjen a kormányzat ily szubvencionáló javaslattal a törvényhozás elé s ez döntsön az adatok ismeretében minden konkrét esetben. Ha Éber Antal a vámvédelemmel állítólag együttjáró erkölcsi veszedelemtől óv, akkor azt kell mondani, hogy az ad hoc subvencionálások rendszerével a politikai befolyásolás, a bürokrácia megnyerhetősége révén kínálkozó lehetőségek sokszorosan fokozott fenyegetést rejtenek magukban, nem szólva arról a bizonytalanságról, mellyel minden termelési ág állandóan szemben találja magát. Éppen erkölcsi szempontok, mint pedig a vállalkozás és minden munka biztonságához és folytonosságához fűződő nagy érdek követelik egyetlen helyes megoldásként a pártoktól, változó erőviszonyoktól, bürokratikus önkénnytől, gyanús eszközöket használó befolyásoktól mentesen hosszabb időre való érvénnyel törvénybeiktatott vámvédelmi rendszert, melyre mindenki termelő tevékenységét vagy a behozatalban való közreműködését biztonsággal és az egyenlő mértékkel való mérés tudatában alapíthatja.

A hozzászólók közül *Fried Béla* hangoztatja, hogy a két főelőadó után nehéz ebben a kérdésben újat mondani. Ha mégis felszólal, akkor

ezt azért teszi, mert 40 év óta mint gyáriparos és mint kereskedő az import, és export ügyekben aktív részt vett. A gyakorlati ember szempontjából a következőket jegyzi meg.

Minden demokratikusan gondolkozó ember elméletileg a teljes szabadság elvét vallja és természetes, hogy a szabadkereskedelemnek híve, azonban Éber Antal úr a magyar közgazdaságtól ennél többet kívánt akkor, amikor kijelentette, hogy Magyarország legyen egy sziget a világban, ahová minden áru vámmentesen jöhessen. Ha Magyarország csupán egy úgynevezett szabad kikötő volna, amelyben semmi mást nem csinálnak, mint az árut tárolják, ez helyes volna. Azonban Magyarország egy agrár és ipari termékeket előállító ország, amely nem engedheti meg azt a luxust, hogy a külföldi termelvények vámmentesen jöhetnek be, ugyanakkor az agrár és az ipar termékei egyáltalán nem, vagy csak a legnagyobb technikai nehézségekkel helyezhetők el a világpiacra. Vámmentes behozatal bármely országból, ha nem nélkülözhetetlen ipari nyersanyagokról van szó, csak abban az esetben engedélyezhető, ha az illető ország azonos értékben magyar export cikket szintén vámmentesen enged be.

Ferenczi államtitkár úr Éber elnök úrnak válaszolva azt fejtegette, ha Magyarországra minden cikk vámmentesen jönne be, akkor az egész ipar elpusztulna. Azt hiszi, hogy itt Ferenczi államtitkár úr tévedésben van, mert hiszen ahhoz, hogy külföldről áru jöhessen be, devizára van szükség, amely deviza csak export útján teremthető, miután Magyarországnak nincsen olyan ú. n. láthatatlan importból származó jövedelme, mint Svájcnak, nálunk minden import tételért exportálni kell. Már pedig valószínűtlen, hogy ha vámmentesség is van, a Nemzeti Bank korlátlanul adná a devizát export nélkül az import kereskedelem számára.

Szerinte a helyes szabadkereskedelemnek az alapfeltétele az, hogy azonos gazdasági adottságok és tényezők mellett működő területeken vámmentesség legyen, mert egyenlő feltételek mellett semmi szükség nincsen arra, hogy a magyar piac termékeinek mesterséges előnyöket nyújtsanak, ilyen esetben egyforma versenyben a jobbnak kell győznie. Ugyancsak vámmentesség adandó mindazon termékeknek, amelyek Magyarországon egyáltalán nem állítatnak elő, mert ez esetben a vám sem nevelő, sem tiltó, hanem egy egyszerű pénzügyi vám, amelynél esetenként kell megvizsgálni, hogy vajon a közösség szempontjából a pénzügyi vám helyett nem egy másfajta pénzügyi megoldás volna helyesebb.

Szabadkereskedelem helyett, amely teljességében csak elméletben a valóságban azonban csak részletekben oldható meg, általánosan szabadabb kereskedelmet kell a mai viszonyok között propagálni. A régi magyar vámrendszer egy teljesen intakt Magyarországra volt felépítve, amelyben minden egyes vámtételnek és annak magasságának meg volt a magyarázata, vagy nevelő vagy tiltó, vagy pénzügyi vám volt. Mivel az ország gazdasági struktúrája sajnos erősen megváltozott, a vámtételeknek az alkalmazását a jelenleg fennálló viszonyokhoz kell alkalmazni és cikkenként és esetenként kell megállapítani, hogy vajon azok a vámok, amelyek jogosak és indokoltak voltak 1920-ban, szükségesek és célravezetők-e? Ma kézenfekvő volna az a gondolat, hogy a Kereskedelem és Iparkamara keretén belül egy vámügyi ankétet hívnának egybe szakmánként, ahol minden egyes iparral kapcsolatosan megállapítanák, melyek azok a cikkek és vámtételek, amelyeket ezidőszertint alkalmazni lehet és kell.

Hein János felszólalásában a következőket hangsúlyozta:

A vámvédelem és a szabadkereskedelem híveinek vitájában magyar szempontból döntő jelentőségű kérdés, hogy mely cikkekben versenyképes Magyarország a világpiacra. A szabadkereskedelem hívei ugyanis

azzal szoktak érvelni, hogy ha a vámvédelmet feladjuk, úgy azon cikkek ellenében, melyek termelésére a természeti adottságok belföldön leginkább adva vannak, külföldön olcsón be tudjuk szerezni, itthon csak drágábban előállítható szükségleteinket. A vámvédelem hívei ezzel szemben arra szoktak rámutatni, hogy Magyarország nem rendelkezik ilyen, a nemzetközi piacon versenyképes cikkekkel és ennek következtében a vámvédelem feladása az ország általános elszegényedéséhez vezetne.

Magyarországnak mint agrárállamnak elsősorban mezőgazdasági terményeit kell a világpiacra értékesíteni. Nagy népsűrűsége azonban arra kényszerítette az országot, hogy iparát is fejlessze. A gazdaságföldrajz tanítása szerint Magyarországon elsősorban a mezőgazdasági ipar fejlesztésének vannak meg a lehetőségei és ennek megfelelően a kiviteiben is ezeknek kellene döntő szerepet játszani.

Ha figyelemmel kísérjük Magyarország kivitelének alakulását a két világháború között, úgy azt látjuk, hogy a huszas évek elején a mezőgazdasági iparcikkek csakugyan jelentős szerepet játszottak a kivitelben, de később azok részesedése nagy mértékben hanyatlott. A mezőgazdasági ipar részesedése a kivitelünkben a két világháború között a következőképpen alakult:

Magyarország mezőgazdasági iparcikk-kivitelének értéke az összes kivitel értékének százalékában.

	%		%
1921	28.1	1930	14.4
1922	23.8	1931	8.8
1923	27.4	1932	6.9
1924	27.3	1933	4.6
1925	20.1	1934	5.3
1926	14.1	1935	4.9
1927	15.7	1936	4.5
1928	16.4	1937	5.5
1929	16.4		

A mezőgazdasági ipari kivitelünk a két világháború között rendkívül nagy mértékben hanyatlott, de a hanyatlás nem trendszerűen, egyenletesen következett be. Világosan látható, hogy a kivitel 1925-ben és 1931-ben, 1932-ben zsugorodott össze azt megelőzően és követően, nem különben a két időpont között nagyjából egy szinten mozgott. A mezőgazdasági ipari kivitel visszaesésének időpontja az autonóm magyar vámtarifa életbeléptetésével, 1931-ben pedig a devizakényszergazdálkodás bevezetésével esik egybe, 1921-től 1924-ig a mezőgazdasági ipari kivitel az összes kivitel 27%-a körül ingadozott, 1926 és 1930 között 15% körül volt, 1933-tól 1937-ig pedig kb. 5%-ra volt tétel. Nehezen lehet eldönteni, hogy ez a sajnálatos fejlődés mennyiben volt a külföldi piacok elzárkozásának és mennyiben a magyar vámvédelmi politikának a következménye. Tény, hogy a magyar mezőgazdasági ipar külföldi piacait teljesen elvesztette és nem is számíthatunk arra, hogy azokat valaha is vissza tudja szerezni.

Felmerül a kérdés, hogy ezután mely termékeivel lehet Magyarország versenyképes a nemzetközi piacokon. Bár pillanatnyilag gabona iránt igen nagy kereslet mutatkozik külföldön, nem kétséges, hogy gabonában Magyarország tartósan nem bírja a versenyt az olcsón termelő tengerentúli államokkal. Az ország nagy népsűrűsége és a földreform által teremtetett törpebirtok különben is szükségessé teszi a mezőgazdasági ter-

melés belterjessé válását. Magyarország ily módon elsősorban baromfit, tojást, gyümölcsöt, főzeléket konzervet, stb. exportálhat. Minthogy a jólét növekedésével a kereslet ezek iránt a külföldön is növekedni fog, feltehetőleg meglesz a lehetőség a belterjes mezőgazdasági termelés terményeinek fokozott külföldi elhelyezésére is. Kereskedelmi politikánk feladata lesz a külföldet meggyőzni arról, saját érdekük, hogy ezen cikkek egyrészét nálunk szerezzék be, mert a kedvező természeti adottságok következtében azok itt olcsóbban és jobb minőségben állíthatók elő.

Az elmúlt években erősen emelkedő ásványolajtermelés révén egy fontos nyersanyag birtokába jutottunk, amelyet szintén könnyen el lehet helyezni a nemzetközi piacokon. Másik fontos bányatermékünk a bauxit, a magyar bauxittelépek a világ legnagyobb lelőhelyei közé tartoznak. Nehézséget okoz, hogy az alumíniumipar a háború alatt külföldön erősen fejlődött és így jelenleg az alumíniumipar termelési kapacitása a szükségletet jelentősen meghaladja. Az alumínium iránti kereslet azonban állandóan fokozódik s így idővel talán mégis sor kerülhet a magyar alumíniumipar kifejlesztésére. Alumíniumiparunk versenyképessége érdekében az áramot vízi energiából kellene nyerni. Minthogy mind az öt szomszédunk jelentős, még ki nem épített vízi energiákkal rendelkezik, van rá remény, hogy a szomszédainkkal való együttműködés útján meglesz a lehetőség az alumíniumtermeléshez szükséges áram biztosítására.

A létesítendő magyar alumíniumipar jelentőségét mutatja, hogy ha 1938-ban az exportált bauxitot alumíniummá dolgoztuk volna fel és azt alumínium alakjában értékesítettük volna a külföldön, úgy ennek az alumíniumnak az értéke 1938. évi tényleges kivitelünknek 50%-át tette, illetve azt 50%-kal növelte volna. Ha el tudnánk érni azt, hogy a magyar bauxitot alumínium alakjában exportáljuk, jelentős ásványolaj kivitelünk legyen és a belterjes mezőgazdaság nagy tömegekben exportálja a kisgazdaságok termékeit, úgy ezáltal oly exportcikkek birtokába jutnánk, melyekkel a világpiacon feltétlenül versenyképesek vagyunk, ha csak a vásárlóink egészen esztelen elzárkózási politikát nem folytatnak. Ha ezt elértük, nem lenne többé értelme, hogy mindent itthon akarjunk előállítani és arra az álláspontra helyezkednénk, hogy mindent, amit itthon olcsón, racionálisan előállítani nem lehet, külföldről hozunk be és az eddig folytatott erősen elzárkózó politikát feladjuk.

Frey Zoltán felszólalásában a kereskedelem szabad tevékenységét védte. Részletezve annak fontos közgazdasági előnyeit.

Juhász Kálmán hozzászólásában kifejtette, hogy a szabadkereskedelem és védvám alkalmazásának kérdése alapján világnézeti síkra vezethető vissza. Ezt bizonyítják a már évtizedek óta húzódó viták, melyek során a legkiválóbb közgazdák az emberi elme legnemesebb fegyverével, a szenvedélymentes érvek tömegeivel igyekeztek hebizonyítani az egyik, vagy másik felfogás helyességét.

A szabadkereskedelmi rendszer hívei azt igyekeznek bebizonyítani, hogy az emberiség számára a legnagyobb jólét akkor következik be, ha minden határt lebontunk és a világgazdaságot a teljes szabadság alapjaira helyezzük. Ekkor érvényesül legtökéletesebben a munkamegosztás, ahol mindenki akadálytalanul termeli azt, amiben neki a legnagyobb termelési előnye van, ami a termelési költségek elérhető legnagyobb csökkenéséhez és ezen keresztül az elérhető legnagyobb jóléthez vezet.

E véleménynel szemben mindjárt közbe lehetne vetni azt, hogy a szabadkereskedelem deklarálása önmagában még nem vezet az említett költségleszállításhoz és azon keresztül az elérhető legnagyobb jóléthez, amint azt a múltban a piaci verseny korlátozódása megmutatta. Ez u. i.

épp úgy megakadályozza a legkisebb termelési költségek érvényesülését, mint ahogy azt a nemzetek közötti viszonylatban a vámok teszik. A lényeges ellenvetés azonban nem is ezen a téren keresendő, hanem azon, hogy a szabadkereskedelem eszmei harcosainak szemei előtt, mint kiindulási alap a térbeli adottságoktól, a hagyományoktól, a kölcsönös nyelvtől, a különböző közösségeket alkotó minden erőtol mentes, egyedül a gazdasági jólétre törekvő „világpolgár“ lebeg. Ebben az esetben u. i. mindegy az, hogy pld. valamely vasmunkás Budapesten, Londonban, Vladivostokban, vagy Tokióban dolgozik. A lényeges az, hogy ott dolgozzon, ahol a gazdasági lehetőségek a legkedvezőbbek.

A fentiektől eltérően a védővamos rendszer — szolgálja az csupán egyetlen nemzet, vagy akár államszövetségek érdekét — végsősorban mindig azt célozza, hogy *szuverenitása alá tartozó polgárai számára* biztosítja a legnagyobb jólétet. Ebben az esetben az illető állam vagy államszövetség számára nem mindegy az, hogy dolgoz polgárai a határokon belül dolgoznak, vagy kivándorolnak, illetve, hogy a jólétet és haladást biztosító ipar határain kívül, vagy belül fejlődik ki.

A nemzetben vagy államszövetségben rejlő gazdasági erők kifejlesztése nem lehet közömbös e felfogás hívei számára. Ilyen esetben pedig a cél eléréséhez legbiztosabb eszköznek eddig a védővám bizonyult. Kétségtelen, hogy a védővámok túlzásba vitele az államok között viszálykodáshoz és néhány esetben konfliktushoz vezethet, de szó sincs arról, hogy feltétlenül oda kelljen vezetnie, mint ahogy azt egyesek állítják.

Anélkül, hogy a kérdésben állásfoglalás történne, meg kell állapítani, hogy a szabadkereskedelem vagy védővám nem tárgyalható úgy, mint valami abszolút jó, vagy rossz, hanem csak mint két különböző világnézet eszköze.

Virány Egon úgy látja, hogy a vitát felesleges kielezmi, miután a szóbanforgó problémából a mai kor már erősen kinőtt. A nemzetközi forgalom u. i. határozottan csökkenő irányt mutat, annak folytán, hogy hovatovább majdnem mindenütt ipar fejlődik és nagy előrehaladást mutat a természeti kincsek feltárása. Párosulva mindez a termelékenységre nagy emelkedésével, nincs messze az idő, mikor árubőség és önellátás a föld legtöbb részén biztosított lehet. A munkaidő fokozatos rövidülése pedig mindenképpen elejét fogja venni a nagyobb arányú munkanélküliségnek. Mindenestre kétségtelen az is, hogy közben a munkanélküliség exportja nem lesz mindig elkerülhető. Úgy látja, hogy az atomkorszakban bekövetkező nagy árubőség a vámpolitikai kérdéseket teljesen időszerűtlenné fogja tenni. A szegényállamok transzfer-problémája természetesen addig is sok nehézséget okozhat.

Kürti Dezső rámutat, hogy a szabadkereskedelem és protekcionizmus kérdése gazdaságpolitikai probléma, melyet nem lehet elméleti síkon exponálni. Elméleti vonatkozásban csak azért lehet a szabadkereskedelem kérdésére gondolni, mert a protekcionizmus gyakorlati és elkerülhetetlen alkalmazásával szemben annak korlátlan bevezetése eddig mindig csak teoretikus óhaj és ideál volt, melynek megvalósítása csak a tökéletes internacionális munkamegosztás megvalósulása esetén remélhető. Úgy látja, hogy a kérdés eldöntése nem általános érvényű törvényszerűségek felismerésétől függ. Azt, hogy valamely ország milyen elvet követ külkereskedelmi politikájában, az illető ország gazdasági helyzete és érdeke dönti el. Más ország külkereskedelmi politikáját eldöntő érveket csak teljesen azonos gazdasági és politikai helyzetben lévő ország fogadhatja el saját gazdaságpolitikájának alapjául, ami már csak azért is természetes, mert a másutt megfogalmazott érvek és elvek megállapításá-

nál kizárólag az illető ország viszonyai voltak döntőek. Így tehát nem nagyon meggyőző hatású más merőben eltérő struktúrájú nemzet szerzőinek kompetenciájára való hivatkozás; ezek a megállapítások ugyanis nem absztrakt igazságok és ezért nem tolhatók más rendszer felépítményei alá annak veszélyeztetése nélkül, hogy annak a rendszernek gazdasági struktúrája össze ne omoljék. A szabadságért való küzdelem gazdasági sikra a szabadkereskedelem elvét vetíti, de ennek a gazdasági ideálnak az elérése egyelőre romantikus óhaj mindaddig, amíg nemzetgazdaságok mozaikjaiból tevődik össze világ gazdaságunk.

A protekcionizmus szükségessége sok szempontból támasztható alá, de a legmeggyőzőbb érv mellette az, hogy védelem nélkül mezőgazdasági, vagy minden olyan ország, mely nem áll iparilag megtámadhatatlan alapon, igen hátrányos és teljesen kiszolgáltatott helyzetbe kerülne és le kellene mondania mindazokról a szociális, kulturális és gazdasági előnyökről, melyeket az iparosodás és a technikai fejlődés nyújt.

Major Róbert felszólalásában kiemeli, hogy nagyon nehéz ma valakinek, akinek szigorú elvi álláspontja van a kereskedelmi szabadság kérdésében, ezt a nyilvánosság előtt elmondani, ha nem akar naiv idealistának látszani. Aki következetesen vallja a kereskedelmi és általában a gazdasági szabadság egyedüli helyességét és jogosságát minden más rendszerrel szemben, annak — mint Éber Antalnak — logikusan azt kell mondania, hogy ha a kereskedelem szabadsága hasznos valamely országra nézve, akkor ez a hasznosság nem függhet attól, hogy más országok énmagukat megfosztják tőle. A tudomány is foglalkozott már ezzel a problémával és felvázolta a gazdasági fejleményeket, amelyek egy országra nézve bekövetkezhetnek akkor, ha más országokkal való viszonyosság nélkül egymaga megnyitja határait és megszünteti vámjait s más megszorításait a be- és kimenő árukkal szemben. Anglia is ezt tette — ha nem is teljes tisztaságában — szabadkereskedelmi időszakában és, mint tudjuk, nem járt rosszul vele. Mégis — ha nem is térünk rá itt az érvekre, amelyekkel vámvédők (List és társai) már akkor igyekeztek azt kimutatni, hogy ami jó Angliának, mint a legfejlettebb ipari országnak, az még nem feltétlenül jó más országok számára — azt hisszük, illetve attól félünk, hogy a mai bel- és külpolitikai viszonyok között igen sok oldalról meg kellene vizsgálni a kérdést, áttérhetünk-e mi egyedül a szabadkereskedelmre még ha az a mai bel- és külpolitikai erőviszonyok közt nem is volna olyan lehetetlenség, mint amilyen. E kérdés minden oldalról való megvilágítására itt nincs idő; csak arra kell feltétlenül rámutatnunk, hogy száz évvel ezelőtt a szabadkereskedelem körüli vita sokkal gyakorlatibb jelentőségű, de egyben elvi szempontból is instruktívabb lehetett, mint ma.

Meggyőződésünk, hogy a vámvédelem képviselőjével szemben a szabadkereskedő elméletileg akkor is fölénybe kerül, ha egyetlen ország szabadkereskedelmének előnyeit kell biztosítania a többi vámvédővel szemben. De csak abban az esetben — és az egész vitának csak akkor lehet igazi értelme — ha ugyanakkor nincsenek más olyan hatósági rendszabályok, az állami és más közhatalmi beavatkozásnak, de a gazdaság szabad menetét akadályozó és módosító egyéb behatások is, amelyek az illető országban az árak és a termelési költségek, általában az áru- és pénzpiac alakulását külkereskedelmi szempontból is hasonló erővel befolyásolnák, mint azt a jelentős magasságú vámok, valamint a velük egyhatású egyéb külkereskedelmi megszorítások.

Világos, hogy a vámoknak csak fokozatos lebontása, még reciprocitás mellett is válságot idézne fel a legkülönbözőbb termelési és foglalkozási ágakban és nagyon valószínű, hogy — aminek itt elméleti tagla-

lására ugyancsak hiányzik az idő — ez általános gazdasági válságot is felidézne. Mi több, termelési apparátusunk és vele szakmunkás-gárdánk és technikusaink egy komoly hányada tartósan munkanélkülivé válnék általa, illetve befektetett tőkeink jelentős hányada téves és használhatatlan beruházásnak bizonyulna s legfeljebb ócskavasnak volna használható, vagy — ami alig valószínű — külföldre eladható. Mindezt az igazi szabadkereskedő nem tekintheti túl nagy árnak egy egészségesebb gazdasági struktúra érdekében és számolhat is vele; hiszen az elhullók helyett rentábilisabb termelési ágaknak kell az elmélet szerint kifejlődniök. Ez azonban csak abban az esetben képzelhető el a kellő gyorsasággal, ha a normális nemzetközi tőkeáramlás már megindult és bősége elegendő a külföldön szükséges befektetésekre, illetve, ha legalább arra az időre, amíg a szabadkereskedelemre áttért ország kieső exportja külkereskedelmi mérlegét jelentősen lerontja, áthidaló, kereskedelmi hitelek kaphatók.

Még ebben az esetben is a mainál sokkal nyugodtabb politikai légkör, kevesebb gazdasági demagógia az előfeltétele annak, hogy a válságot nagyobb társadalmi és belpolitikai bonyodalmak nélkül meg lehessen úszni, nem is beszélve arról, hogy demokráciában, ahol a tömegek gyors eredményeket követelnek, az ilyen fejlemények igen gyorsan elsöpörhetnék a liberális kormányt s megsemmisíthetnék a közvéleményben a szabadkereskedő felfogást, amelynek általunk való elterjesztése az egész reformnak legfőbb előfeltétele.

De tegyük fel — és ez még a kevésbé valószínűtlen —, hogy nonsokára eljutunk a világgazdaság ehhez a megkívánt konszolidációjának fokára és nemzetközi akadályai többé nem volna gazdaságunk átállításának. Ebben az esetben sem látjuk annak a lehetőségét, hogy közgazdaságunk automatikusan hozzáidomuljon az új helyzethez, hogy a munkabérek a kínálat és kereslet megváltozott viszonylatának megfelelően alakulnának, tőkeképződésünk oly mértékben fokozódhatnék, hogy saját erőnkől is kellően finanszírozhatnók az átállítást, tartunk attól, hogy végül is a közvetlenül érdekeltek olyan egyenes támogatást eszközölnének ki a közpénztártól, ami olyan messzire elvinne a természeti adottságokhoz simuló termeléstől, mint amennyire a vámvédelem lebontása közelebb vinne hozzá.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy mindenekelőtt a közvéleménnyel és az illetékesekkel elvileg ne fogadtassuk el, ne ismertessük el a szabadkereskedelem igazát, azután folytonosan ne törekedjünk a vámok és korlátozások lebontására, beleértve természetesen a kötött devizagazdálkodást és tőkeforgalmat is. Gondolunk itt természetesen a közbeeső intézkedésekre is, a legtöbb kedvezmény elvére, a kölcsönös vámleszállításokra, a tilalmak eltörlésére, egészen az útlevél- és vízumkényszer eltörléséig és az egyes országokkal sorban megvalósítandó vámuniókra is. Hogy azután az Európai Egyesült Államok elkerülhetetlen, bár ma még utópisztikusnak látszó magasabbrendű struktúrájához is eljuthassunk.

Mindez azonban szerintünk még mindig nem teremtené meg az előfeltételeit az igazi és teljes szabadkereskedelemnek, mikép azt Henry George definiálta Vámvédelem és Szabadkereskedelem című könyvében. Bár elméleti megállapításai még alapos tudományos megvilágításra szorulóknak, annyit mégis elfogadhatunk tőle, hogy a szabadkereskedelem azonos a szabadpiac fogalmával, ami viszont Smith Ádám szavaival annyit jelent, hogy „minden embernek, amíg az igazságügyi törvényeket meg nem sérti, teljes szabadságára bízassék, hogy a saját érdekeit a saját

módja szerint mozdítsa elő, a munkájával és tőkájével versenyre lépjen minden más emberrel vagy osztállyal.“ Ez pedig e felfogás szerint csak ott lehetséges, ahol az állam nem biztosít egyes embereknek monopóliumot másokkal szemben s ahol az állam maga nem lép versenyre a gazdaságban saját polgáraival. Azt, hogy az állam — mint ma egyre többen történik — nemcsak versenyre lép polgáraival, hanem kizárja őket a versenyből s egyedül maga szerepel, mint vállalkozó, Smith nem említette — holott a mai inkább többé, mint kevésbé szocializált közgazdaságú államoknak a szabadkereskedelemmel összefüggő problémái még külön, beható megvitatást igényelnének. Itt csak annyit akarunk mondani mindezzel, hogy ha a mai körülmények között a szabad külkereskedelem meg is szüntetné a kizsákmányolást, monopolizálást, kartellizálást s mindezzel a természetellenes gazdasági fejlődés egyik főokát, a szabadpiac többi főakadálya: a jogi monopóliumok és a földmonopólium megmaradnának és kérdés — amit itt nem fejtegethetünk —, hogy ez utóbbiak nem szívnák-e fel azokat az előnyöket, amelyeket a szabadpiac ez egyik előfeltételének megteremtése nyújtana. A szabadkereskedelem egyaránt alapul a javak és emberek országhatárokon túl való szabad forgalmán, mint a jogi- és földmonopólium nélküli belső forgalmon.

Mindezekkel tehát nem helyezkedünk szembe Éber Antal elvi álláspontjával és nem igyekszünk Ferenczi Izsó fejtegetéseit a magyar vámvédelem fontosságáról alátámasztani. Csupán rámutattunk a kérdésnek arra az oldalára, amelynek figyelembe vétele szerintünk — persze, csak ha jobb idők jönnek el — elősegítenék ez ideál megvalósulását, amelyről az emberiség bármennyi viszontagság közt és az ellenkező irányban való bármily messze való haladás után sem mondhat le.

Judik József felszólalásában hangoztatja, hogy a szabadkereskedelem és védővámok között folyó vitában az alapkérdés nem lehet az, vajjon a szabadkereskedelmi, vagy a védővamos álláspontot kell-e helyesnek tekintenünk. A teljes szabadkereskedelem gyakorlatilag nem jöhet figyelembe, viszont a vámvédelemmel szemben méltán emelhetők komoly gazdasági kifogások. Ezért a gyakorlati gazdaságpolitika szempontjából ilyen természetű kérdéseket kell vizsgálnunk:

nem lehet-e enyhíteni a vámvédelem hátrányait;
nem lehet-e középutat találni a két szélsőséges álláspont között;
nem jöhet-e szóba a két rendszer valamilyen szintézise, amely lehetővé tenné, hogy mindkét rendszer előnyei érvényesüljenek hátrányaik nélkül?

A vámvédelemmel szemben a legfőbb kifogások a következők:

1. akadályozza a nemzetközi munkamegosztás megvalósulását és az annak révén várható előnyök bekövetkezését;

2. azáltal, hogy viszonylag gondtalan életet biztosít a védett ipar-nak, azt eredményezheti, hogy az ipar elhanyagolja a termelési költségek csökkentésére, a racionalizálásra, a fejlődésre és haladásra irányuló erőfeszítéseket.

Nézetem szerint a nemzetközi munkamegosztás és a szabadkereskedelem egymástól nem elválaszthatatlan jelenségek. Nemzetközi együttműködés létrejöhet az érdekeltek megállapodása alapján is, aminek a vámvédelem nem állja útját. Minél inkább a tervgazdaság és az állami irányítás jegyébe kerül a gazdasági élet, annál inkább lehet az érdekelt tényezők megállapodásán alapuló nemzetközi munkamegosztásra gondolni vámvédelem mellett is. Nemzetközi munkamegosztást legkönnyebben kevésszámú területileg szomszédos ország építhet ki. Sok előfeltétele megvolna ilyen nemzetközi munkamegosztásnak a délkelet európai országok

között és ez akkor is megvalósítható volna, ha ezeknek az országoknak vámunióban való egyesítése nem jöhetne figyelembe. Ennek az előnyei teljes egészükben akkor érvényesülnének, ha ez a munkamegosztás és együttműködés a kooperációban résztvevő országok által egymásnak nyújtott vámkedvezményekkel nyerne alátámasztást.

A vámvédelem passzivitásra készítő hatásainak kiküszöbölésére szintén állnak eszközök rendelkezésre. A nemzeti termelésnek nyújtott védelmet nem volna szabad korlátozás és ellenszolgáltatás nélkül adni. Attól a vállalattól, amelyik ilyen védelemben részesül, meg lehet kívánni, hogy termelését technikai berendezés és üzemvezetés tekintetében korszerű szinten tartsa. Ha ennek a követelménynek nem tesz eleget, csökkenteni lehet a vámtételt, meg lehet vonni a vállalatnak nyújtott adó- vagy egyéb kedvezményeket, de alkalmas eszköz lehet a gyártmányok árának hatósági leszállítása is arra a szintre, amely a racionális termelés költségeinek megfelelne. Megfontolásra érdemes volna az a javaslat is, nem volna-e kívánatos a vámvédelmet főleg a szorosabb gazdasági együttműködésben résztvevő országok között, bizonyos áruk tekintetében előre megállapított terv szerint fokozatosan csökkenteni akként, hogy a vámtételek évről-évre meghatározott százalékkal leszállíttatnának.

Nemény Vilmos Béla szerint az az antagonizmus, mely a neoklasszikus gazdaságelmélet szigorúan szabadkereskedelmi álláspontja és a gyakorlatban tapasztalható, valamint politikai ideológiák által inspirált nem-klasszikus elméletek által hirdetett mindinkább erősödő protekcionizmus között fennáll, arra vezethető vissza, hogy a klasszikus elmélet igen nagy mértékű elvonatkoztatásokon alapuló szuppozíciókra van felépítve. A valóság elméleti magyarázata ennél fogva szükségessé teszi az elvonatkoztatások megejtésénél elhanyagolt, a valóságban azonban sokszor döntő mértékben érvényesülő tényezők újbóli bevezetését. Különösképpen áll ez a külkereskedelem esetében, mely — ellentétben az elmélet egyéb részeivel — par excellence olyan kutatási terület, ahol nem-gazdasági, nevezetesen történeti tényezők igen nagy mértékben befolyásolják a gazdasági folyamatot, mivel a külkereskedelem elhatároló kritériuma — az országhatárok — nem gazdasági, hanem történeti kategóriák. Ennek felismerése folytán a Moore-féle szintetikus gazdaságelmélet a klasszikus iskola szuppozíciói közül — általános érvénnyel — néhányat elejtett. Mindek ezek közül a szabad — helyesebb szóhasználat — a tökéletes verseny feltételezésének elejtése érdekel. Tökéletes verseny annyit jelent, hogy a kereslet, illetve kínálat oldalán fellépő egyedi kereső, illetve kínáló által forgalmazott mennyiség befolyása a kialakuló árra elhanyagolható. Mihelyt a keresők vagy kínálók száma oly mértékben csökken, hogy az általuk forgalombahozott mennyiség megváltoztatása érezhető befolyást gyakorol a piacon kialakuló árra, létrejön a korlátozott, helyesebben tökéletlen verseny. Könnyen belátható mármint, hogy a világpiac nem más, mint egy ilyen korlátozott versenytípusú piaci alakzat, ahol a nemzetek kis száma versenyez egymással. Mihelyt a nemzetközi kereskedelmet így fogjuk fel, az összes az egyes országok által igénybevett gazdaságpolitikai eszközök hasonlóak a nagyvállalatok által harcaikban igénybevett eszközökhöz. Vagyis: a vámok is piaci harci eszközökként magyarázhatók. Ezt a gondolatot azonban az idevágó szakirodalomban még nem dolgozták ki. A gazdaságelmélet feladata jelen ankéton tárgyalt kérdéssel kapcsolatban ezek szerint nem lehet más, mint a külkereskedelmi elméletnek a vázolt alapelgondolás szerinti új megfogalmazása. Ez — kellő statisztikai eljárás kidolgozásával egyetemben — módot nyújtana arra, hogy minden adott esetben a gazdaságelmélet választ tudjon adni arra a kér-

désre, vajjon valamilyen cél elérésére a proponált vám alkalmas-e és — ami szintén nagyon fontos — milyen áldozatokat jelentene a szóbanforgó vám az illető nemzetgazdaságra nézve. Nem lehet azonban feladata a gazdaságelméletnek, annak a kérdésnek *általános érvényű* eldöntése, hogy a szabadkereskedelem vagy a protekcionizmus a helyes megoldás-e. Az elmélet nem tehet mást, mint hogy a valóságban létező gazdasági folyamatot magyarázza, már pedig, ameddig szuverén államok létezni fognak, addig protekcionizmus is lesz, mert addig ezek az államok harcolni fognak azért, hogy minél nagyobb előnyt szerezzenek a külkereskedelmi cseréből, ez a harc pedig harci eszközök igénybevétele nélkül elképzelhetetlen. Mihelyt azonban megvalósul a kétségtelenül kívánatos világállam, automatikusan megszűnik a nemzetközi kereskedelem és vámprotekcionizmus is. Vagyis a szabadkereskedelem felülétezi a világállam létezését.

Éliás Endre kizárólag elméleti síkon akar hozzászólni az ankét kérdéséhez, mert nem biztos benne, hogy a gyakorlatban akár az egyik, akár a másik megalapozás jogosult-e még. Az elméletben azonban nincsenek jogosult vagy jogosulatlan problémák.

Mindenekelőtt bejelenti, hogy abból a szemszögből akarja bírálni a két álláspontot, hogy gazdasági szempontból melyik előnyösebb. Az ankét két álláspontjából végeredményben a különbség a közgazdasági eszközök megválasztásában csúcsosodik ki. Hogy melyik álláspont, illetve melyik eszköz a helyesebb, annak eldöntése kizárólag annak kérdése, hogy a közgazdaság szempontjából melyik eredményesebb. Az egyik eszköz a protekcionizmus, amely a gazdasági cselekvéseket akadályozza, közgazdasági szempontból hátrányosabb, mint a szabadkereskedelmi eszköz. Ilyen könnyen azonban nem mellőzhetjük a protekcionizmust. Szemügyre kell vennünk és megbírálnunk, továbbá cáfolnunk azokat a főbb szempontokat, amelyekkel a protekcionizmus képviselői saját magukat igazolni igyekeznek. Ezek közül az első az, hogy a protekcionizmus a nemzet érdekeit képviseli. Hogy ez mennyire nem így van, az kétségbe nem vonható, ha tudjuk azt az alapvető közgazdasági normát, hogy a fogyasztó érdeke az, hogy minél jobb árut minél olcsóbb áron vásároljon. Már pedig a protekcionizmus nyilvánvalóan drágítja az árut. Miután pedig egy nemzet keretein belül fogyasztók nagy többségben vannak és ezek érdekei ellentétesek a protekcionizmussal, nem vitás, hogy ez a rendszer nem mondhatja magáról, hogy a nemzet érdekeit képviseli. Legfeljebb egy kicsiny vállalkozói réteg érdekeit, illetve azok kifejlődését, mégpedig a fogyasztók költségén, tehát erkölcstelen is. Van még egy „fontos” érvük a protekcionistaiknak, hogy a „hazai munkásoknak munkát kell biztosítani.” Ezt az érvet a valóság döntötte meg, mert soha olyan munkanélküliségek nem voltak, mint a protekcionizmus bevezetése óta. Viszont ma már nem kétséges, hogy a munkanélküliségek okát nem ezen a területen kell keresnünk.

Legjobban azonban az ésszerűség és a gazdasági elv cáfolja meg a protekcionizmust, mert az ésszerűség elve és a gazdasági elv az, hogy a javakat ott kell termelni, ahol ez legjobban, legolcsóbban és legkisebb eszközökkel lehetséges.

Útoljára pedig elméleti síkon legjobban az szolgál a szabadkereskedelem előnyösebb voltának bizonyítására, hogy a gazdasági okokból előtérbe lépő háborús esélyeket bizonyos mértékig csökkentí

Kádas Kálmán hozzászólásában rámutat arra, hogy nem szerencsés a kérdésnek a feltevése: szabadkereskedelem vagy védvám? A gazdaságkodás u. i. előnyös kompromisszumok keresése. A szabadkereskedelem a

kívánatos, ha az előnyös a közgazdaság számára. Viszont a vámvédelem, ha ez az előnyös. Ez időről-időre, áruk szerint is erősen változhat. Annak eldöntése már most, hogy mi előnyös gazdasági szempontból a közgazdaságra, csak attól függhet, hogy az emeli-e a nemzeti jövedelmet, illetve a nemzeti munka termelékenységét tartósan vagy sem.

A szabadkereskedelem előnyös volta kétségtelen, ha mindegyik ország rendelkezik valamiben abszolút termelési fölényvel, még pedig olyan mértékben, hogy transfer- és foglalkoztatási akadályok nem állhatnak elő. Hasonló a helyzet relatív termelési fölények esetén, azzal a különbséggel, hogy itt már „szükség“ lehet a termelési költségeket meghaladó ártorzításokra. Ez az a pont, ahol a szabadforgalom feltételnélküli előtérbe helyezése máris problematikussá válik. Ehhez járul, hogy a nemzetekközötti csere csaknem mindig monopolisztikus csere, amelyben az árbefolyásolásnak tág tere van. A költségektől jelentősen eltérő árak pedig már magukban rejtik a csere előnytelen voltának a legkülönbözőbb fokozatait. Úgyannyira, hogy a cserének a belső termelés megfelelő kifejlesztésével való feleslegessé tétele előnyösebb lesz sok esetben, még akkor is, ha ez terhes védvámokkal jár. Arról nem is szólva, hogy ez esetben inkább lehet a transfer- és foglalkoztatási nehézségek enyhülésére számítani, mint ú. n. torzáraikon folyó szabadforgalom esetében. Kétségtelen, hogy a vámvédelem általános alkalmazása, még az abszolút termelési fölényekkel rendelkező ország számára is, hátránnyal jár, de — erősen monopolisztikus forgalom esetén — rendszerint még mindig kisebb, mint amennyi előnyt hozhat a nemzeti munka termelékenységének a honi termelés tervszerű fejlesztése és kiterjesztése útján való emelése. A dolog természetéből következik, hogy esetenként és áruk szerint kell eldönteni azt, hogy alkalmazandó-e védvám vagy nem és, ha igen, milyen mértékben és mennyi ideig?

Dinamikai közgazdaságtudomány és társadalmi folyamat.¹⁾

Tartalom: 1. Az exakt gazdaságelmélet szociológiai irányú kiépítésének szükségessége. 2. A társadalmi relációk típusai. 3. A társadalom logisztikai reláció-elmélete. 4. A társadalmi egyensúly elmélete. 5. A társadalmi folyamat szerkezete és dinamikája. 6. A gazdaságpolitika szociológiai alapjai. 7. A gazdaságpolitika hatása a társadalmi egyensúlyra. 8. A tudomány szerepe a gazdasági és társadalmi bajok orvoslásában.

* * *

1. A modern közgazdasági kutatásnak alaptörekvése, hogy az elmélet területén a gazdasági élet lehető legszorosabb megközelítését érje el. A közgazdaság a társadalom egészének egy része, ezért a gazdasági élet *teljes* valósága nemcsak a sajátos gazdasági mozzanatokat foglalja magában, amelyek más társadalmi jelenségeköröktől elkülönítik, hanem ugyanolyan mértékben társadalmi vonatkozásokat is tartalmaz, amelyek egybefűzik a társadalom összességével. A gazdasági életnek tehát *két* összetevője van: az egyik *tiszta gazdasági*, a másik *társadalmi* jellegű; a realisztikus gazdaságelméletnek mind a kettőt egyformán figyelembe kell vennie. E feladat megoldása azonban rendkívül nagy nehézségekbe ütközik, úgyhogy rendszeren az egyik összetevő a másik mellett háttérbe szorul a közgazdaságtan keretében. Ez az egyoldalúság megnyilvánul már a klasszikus iránynál.

A klasszikus közgazdaságtan a gazdasági jelenségeknek a társadalmi élet szövedékéből való kiemelésére törekedett absztrakt, elszigetelő módszere segítségével. Ez kétségtelenül elősegítette az önálló tárgykörrel bíró gazdaságtudomány kialakulását. Ez a törekvés a klasszikusok azon meggyőződéséből származott, amely szerint a gazdasági tüneményeknek a

¹ A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának 1947. március 10-én tartott ülésén felolvasott székfoglaló értekezés.

többi társadalmi jelenségektől elkülönülő, sajátos vonásaik vannak, és önszabályozó képességgel rendelkeznek. E klasszikus elvek legkövetkezetesebb megvalósítását és betetőzését képezi később az úgynevezett tiszta ökonomia, amely a gazdasági mozzanatokat tisztán önmagukban kölcsönös összefüggéseikben vizsgálja, és elsősorban azok egyensúlyának felteteleit vezeti le, tehát *sztatikai* jellegű.

A klasszikus és neoklasszikus elmélettel szemben fellépő kritika viszont állandóan azt hangsúlyozta, hogy a gazdasági jelenségek *dinamikai, történeti* jellege, továbbá szoros kapcsolata a társadalom egészével éppen a leglényegesebb vonásaikat képezik. Az ezektől való elvonatkozás a klasszikus elméletet túlságosan eltávolítja a valóságtól. Így német nyelvterületen a történeti iskola, angol nyelvterületen az institucionális irány. Főképp ez utóbbi irány hatása alatt a konjunktúrakutatás kifejlődésével párhuzamosan a neoklasszikus elmélet dinamikai vonatkozásban messzemenően kiépült. A tiszta ökonomia törvényeit ilyen módon sikerült *dinamizálni*, úgyhogy ezek immár nemcsak a gazdasági egyensúly, hanem az attól való eltérések sajátosságait is felölelik. Ez lehetővé tette a dinamikai elmélet megállapításainak a gazdaságstatisztikai idősorokkal való egybevetését, s ezzel a gazdasági törvények *számszerű* igazolása és konkrétizálása megoldást nyert. A két világháború közötti gazdaságkutatásnak ez kétségtelenül korszakalkotó teljesítménye, amely a társadalmi tudomány területén addig lehetetlennek minősített, exakt törvénykutatásnak vetette meg az alapjait.

Így rövidesen a közgazdaságtannak új, kvantitatív ágazata alakult ki: az *ökonometria*, amely a gazdasági törvények mennyiségi meghatározását és statisztikai igazolását tűzte ki feladatául. Az ökonometria módszereivel sikerült kimutatni, hogy a tiszta ökonomia dinamikai elmélete a gazdasági valóságnak széles körben jó megközelítést adja, a számított és megfigyelt értékek között az eltérések sok esetben csak néhány százalékot tesznek ki.² Ez élesen rácsfolt arra a főképp

² L. a szerzőtől: Konjunktúrakutatás, Budapest, 1943.

német nyelvterületen uralkodó felfogásra, amely szerint a gazdasági törvények mérő fikciók és így számszerűleg nem igazolhatók. Ugyanekkor e kutatások azt is megmutatták, hogy az eddig elért eredmények a valóságnak csak az *első* megközelítését jelentik, további feladat a megközelítés körét és mértékét kiterjeszteni. E célból sok tenni való van még a tiszta ökonomia területén. De kétségtelen, hogy az elmélet lehető legrealisztikusabb kiépítése érdekében az ökonometria kvantitatív kutatásai egyedül nem elegendők, hanem egyidejűleg a *qualitativ* vizsgálatok hasonló színvonalú kifejlesztésére kell törekedni. A gazdasági jelenségeknek ugyanis számos igen lényeges minőségi vonásaik vannak, amelyek főképp a gazdasági és társadalmi mozzanatok kapcsolatából származnak. A tiszta ökonomia azonban kizárólag csak a gazdasági mozzanatok kölcsönös összefüggését vizsgálja, és így a gazdaság és társadalom kapcsolatával nem foglalkozik. *Realisztikus* elméletnek azonban ezt az interdependenciát is figyelembe kell vennie, tehát a *gazdasági elméletet szociológiai irányban kell kiépíteni*.

Hasonló célkitűzések már korábban is felmerültek a közgazdaságtan történetében. Így elsősorban a *szocializmus* szempontjából a gazdaság és társadalom összefüggése alapprobléma, úgyhogy a tudományos szocializmus megalapítói, különösen *Saint-Simon* és *Marx* úttörő tudományos munkát végeztek e téren. Nevezetesen először *Marx* munkássága eredményezett egy olyan átfogó elméletet, amely a gazdasági és társadalmi jelenségeket egységes szerves rendszerbe foglalja, és egyúttal azok kölcsönös összefüggéseit és törvényszerűségeit mindkét területen egyformán megállapítja. Ilymódon *Marx* elmélete a közgazdaságtan és szociológia első olyan szintézisét valósítja meg, amelynek mindkét összetevője a lényegszemlélet egyenlő színvonalán áll.

A szoros értelemben vett közgazdaságtan ugyan mindig magában foglalt olyan fejezeteket, amelyek szociológiai természetűek voltak; ezeket az elméletnek a tiszta ökonomia körén kívül álló részei képezték. Ezek a részek azonban fejlett-

ség tekintetében kétségtelenül messze elmaradtak a tiszta ökonomia mögött.³ Ez főképp annak tulajdonítható, hogy a szociológiának sokáig *nem* volt megfelelő színvonalú elmélete. Újabban azonban a szociológia, levette korábbi enciklopedikus jellegét, Európában és Amerikában egyaránt a sajátos társadalmi mozzanatok vizsgálatára összpontosította törekvéseit. Így a korábbi szétforgácsolódás megszűntével az elméleti és empirikus kutatás területén egyformán lényeges haladást ért el. Ezen eredményeket felhasználva és továbbfejlesztve ma már megkísérelhetjük a tiszta ökonomiát szociológiai irányban kiépíteni, illetőleg egy olyan *exakt* elméletet kidolgozni, amely a közgazdaság és társadalom összes lényeges kapcsolatait magában foglalja. A hangsúly itt az elmélet exakt jellegén van, e tekintetben mutat ugyanis a kvalitatív törvénykutatás elmaradottságot. A továbbiakban ezen elmélet legfontosabb alapelveit tárgyaljuk vázlatosan. Megjegyezzük, hogy ezen elvek vizsgálataink szerint részletproblémák megoldására eredményesen alkalmazhatóknak bizonyultak, ezek ismertetése azonban már meghaladná a jelen értekezés kereteit.

*

2. A szociológiai elmélet kiindulása szükségszerűen a legsajátosabb társadalmi mozzanat: az emberek egymáshatása vagy kölcsönhatása, amelynél fogva viselkedésük és lelki világuk társaik befolyása alatt áll. Ezen kölcsönhatások az emberek között sajátos vonatkozásokat, társas viszonyokat teremtenek, amelyek a lelki élet természetének megfelelően állandóan változnak, módosulnak. A társadalom ily módon változó vonatkozások kölcsönösen összefüggő rendszere gyanánt jelenik meg előttünk, amelynek egyes elemei és ezek egymáshoz való viszonyai folytonosan átalakulnak. A *társadalom* tehát egy gyökerében *dinamikai természetű valóság*, azaz folyamat.

³ A különböző ilyen irányú kutatások rendszeres és kritikai elemzésére nézve l. a *szerzőtől*: Közgazdaság, történet és társadalom szellemtudományi megvilágításban. Közgazdasági Szemle, 87. k. (1944.) 141. old. — Közgazdaság és társadalom a törvénykutató módszer megvilágításában. Közgazdasági Szemle, 87. k. (1944.) 477. old.

A társadalmat alkotó relációk a modern szociológiai kutatás⁴ alapján több típusba sorozhatók, amelyek a relációk természete, a relációk által érintett lelki rétegek kiterjedése, a kölcsönhatások intenzitása és tartóssága szerint különböznek egymástól. A társadalmi relációk legalapvetőbb típusa a *közösségi* viszony, amely a vérségi kötelék vagy történeti mult révén kialakuló kapcsolat. A család, a törzs, a primitív népek tagjai közt fennálló viszonyok képviselik legtisztább formáit. A közösségi viszony úgyszólván a lélek egészét áthatja, igen intenzív és tartós reláció. Sajátos vonása a közösségi tudat, amelyben az egyén egy szélesebb csoport céljait és törekvéseit, mint sajátját érzi. Ezért hajlandó áldozatokra, önzetlen cselekedetekre. Az embereket ez a viszony fűzi a legszorosabban össze, az egyének között az idegenség érzése itt minimális.

A közösségi viszonnal sokban ellentétes tulajdonságokat tüntet fel egy másik alapvető társadalmi vonatkozás: a *szerződési* viszony. Ez szerződés vagy bármely megállapodás esetén áll fenn az egyének között. Ez nem szubjektív, lelki, hanem objektív, szellemi kapcsolat. Ez a viszony nem extenzív, a léleknek rendszeren csak kis részét érinti, legtöbbször időben is korlátozott. Itt nem az érzelem, hanem az érdek fűzi össze legtöbbször az egyéneket és így az észszerű önzés érvényesül benne. A felek ezért racionális mérlegelés alapján minél nagyobb hasznot, minél kisebb áldozat árán törekednek elérni, amit a *csereviszony* mutat legjobban. A szerződési viszony lényegcs elemei a gazdasági életben legtöbbször racionális és quantitativ jellegűek. A felek e viszony keretében lelkileg idegenül állnak egymással szemben.

A társadalmi vonatkozások további alaptípusa a *hatalmi* viszony. Itt az egyének nem egyenrangúak egymással. Az egyik fél akaratát rá tudja kényszeríteni a másikra akár lelki befolyás, akár fizikai erőszak segítségével.

Végül, mint külön alaptípust említjük a *harci* viszonyt,

⁴ L. pl.: E. A. Ross: Principles of Sociology, New York, 1923., — L. v. Wiese: Allgemeine Soziologie. I. k. 1924., II. k. 1929., München. — A. Vierkandt: Gesellschaftslehre. Stuttgart, 1928.

amelynél a két fél egymásnak ártani törekszik. Lényeges itt hangsúlyozni, hogy ez szintén társas kapcsolat, amelynek fellépése nem ellenkezik a társadalom fennállásával.

A valóságban a felsorolt alaptípusoknak több alosztálya különböztethető meg, amelyek rendszeren keverten fordulnak elő. Továbbá figyelembe kell venni, hogy e relációk voltaképpen folyamatok és így állandóan változnak, egymásba átalakulnak. A legősibb közülük a közösségi viszony, amely a primitív társadalmakban az uralkodó reláció. Ebből válik ki fokozatosan a hatalmi viszony, amelynek döntő szerepe van a társadalmi strukturák felépítésében. A szerződési viszony jó ideig szerény közbeékelts szerepet tölt csak be a többi reláció között. Csak a fejlettebb civilizáció korszakában, különösen a kapitalizmus kialakulásával nyomul előtérbe. Egyidejűleg a közösségi viszony fokozatosan háttérbe szorul a többi relációval szemben. A kapitalizmus kibontakozása során a szerződési viszony uralkodó szerepének megfelelően a társadalmi kapcsolatokban tudatos célok és érdekek dominálnak. A társas viszonyok személytelenné válnak, racionalizálódnak és eldologiasodnak. Az egyének lelkileg elkülönülnek egymástól, ami éles ellentétben áll a közösség belsőseges, személyes kapcsolataival.

A társadalomnak az előbbieik alapján két egymástól lényegesen eltérő típusát különböztethetjük meg aszerint, hogy a közösségi viszony tölt be uralkodó szerepet, vagy pedig az egyéb társadalmi viszonyok állnak előtérben. *Tönnies*⁵ érdeme a kétféle típus tulajdonságainak éles szétválasztása, amit külön elnevezések (közösség és társaság) bevezetésével is kihangsúlyoz. A társadalom típusainak sajátosságai kimerítően azonban csak a társas vonatkozások szerepének tisztázása segítségével állapíthatók meg, amikor a főtipusoknak nagyszámú válfaja különböztethető meg.

Az *individualista* társadalmi szemlélet a társaságnak megfelelő állapotot tekintette alapvetőnek és a társadalmat izolált, kész egyénekből racionális alapon felépítve képzelte el.

⁵ Gemeinschaft und Gesellschaft. 7. kiadás. Berlin, 1926.

Az individualista elmélet ilymódon nem vette kellően figyelembe a közösségi viszonyt és főképp azt, hogy az egyén nem kész adottság, hanem csak a társadalmi kapcsolatok révén válik személyiséggé. Az individualizmus voltaképpen csak a társadalmi fejlődés egy különleges fázisát tükrözi vissza, azt, ami a korai kapitalizmus korszakára jellemző. Ezért természetes, hogy a klasszikus közgazdászok társadalmi szemléletüket innen vették, amikor azonban főképp a csereviszonynak tulajdonítottak jelentőséget, míg a hatalmi és harci viszony szerepét mellékesnek tekintették. Ez következik abból, hogy a *szabad verseny* tökéletes érvényesülését tételezték fel a gazdasági életben, a monopóliumhelyzetek fellépését kivételesnek minősítették, ami a korai kapitalizmus gazdasági viszonyait eléggé megközelítő feltevés volt.

A kapitalista fejlődés azonban idővel mindjobban eltávolodott a klasszikus feltevésektől, amennyiben a piaci versenyt monopolizáló tényezők mindinkább korlátozták. Ezzel párhuzamosan a hatalmi és harci viszony szerepe a gazdasági életben fokozatosan erősödött és azokon keresztül a társadalmi mozzanatok befolyása a piac működésére egyre jobban előtérbe nyomult. Ezért a *korlátozott verseny* modern elméletének a társadalmi relációk szélesebb skálájával kell számolnia, mint a tiszta ökonómia eddig tette. A monopóliumok által korlátozott versenytől természetesen nem várhatjuk a gazdasági élet optimális önszabályozását, úgyhogy az ebből eredő hiányokat a gazdaságpolitikának kell pótolnia. Ez a gazdaság és társadalmi hatalom problémáját veti fel, amikor a közösségi viszony szerepét is behatóan figyelembe kell venni. Mindez a gazdaságelmélet szociológiai kiépítését teszi szükségessé. A hatalom szerepével a gazdasági életben eddig legbehatóbban az osztrák iskola foglalkozott. Wieser⁶ ezért külön szociológiai elméletet dolgozott ki, amely azonban a hatalom szerepét a többi társadalmi viszony rovására egyoldalúan döntőnek minősíti.

*

⁶ Das Gesetz der Macht, Wien, 1926.

3. Az előzőkben a társadalmi folyamat mint folytonosan változó relációk bonyolult rendszere bontakozott ki előttünk. A rendszert felépítő relációk zöme kvalitatív jellegű, különösen azok, amelyek a mélyebb lelki rétegekben gyökereznek. Bár a kvantitatív elem itt sem hiányzik teljesen, ezt a minőség különböző erősségi fokozatai képviselik. Minél inkább a lélek felszínéhez, a materiális világhoz tapad valamely társas reláció, annál jobban előtérbe nyomul benne a kvantitatív elem, amely dominál a legtöbb gazdasági relációban. A társas reláció-rendszer ezen kis töredékét vizsgálja a dinamikai közgazdaságtan kvantitatív módszerekkel. A társadalmi relációk túlnyomó többsége kvalitatív jellegénél fogva azonban csak az okozatos összefüggés kategóriái számára hozzáférhető. A relációk sokasága és az összefüggések bonyolultsága itt súlyos módszertani nehézségeket okoz, ami a szociológiai elmélet exakt kiépítését erősen gátolta eddig.

A szociológia ugyanis mostanáig kénytelen volt a hagyományos logika módszereit alkalmazni, amelyek elsősorban *egy* ok okozatának, továbbá az ebből származó következmények sorozatának, tehát *egy* oksági láncnak a megállapítására szolgálnak. A társadalmi folyamat ezzel szemben nem *egy* oksági láncból, hanem *egy szétágazó, igen soktagú* oksági hálózattól áll, amelyben minden mozzanat az összes többit befolyásolja és fordítva maga is az összes többi tényező hatása alatt áll. A relációknak tehát mindig *egy sokdimenziós* rendszerével van dolgunk, míg a hagyományos logikai következtetés egydimenziósnak jellegű. A relációrendszerek vizsgálatának e logikai nehézségeit hidalta át újabban a *logikai reláció-elmélet*, amely a logika modern továbbfejlesztésének, az ú. n. logisztikának legfontosabb része.⁷ Ennek lényege, hogy bizonyos, eddig főképp a matematika körében érvényesült logikai elveket a kvalitatív relációk elméletére is kiterjeszti.

A logisztika e célból a logikai tételek szerkezetéből in-

⁷ L. pl.: A. N. Whitehead and B. Russell: Principia Mathematica, I.-III. 2. ed. Cambridge, 1925—1927. — D. Hilbert und W. Ackermann: Grundzüge der theoretischen Logik, Berlin, 1928.

dul ki, nevezetesen abból, hogy a tétel a legegyszerűbb esetben egy tárggyal kapcsolatban valamilyen általános érvényű tulajdonság (predikátum) fennállását állapítja meg. A tétel igaz vagy hamis aszerint, hogy milyen tárggyal kapcsoltuk össze a predikátumot. A tétel tehát a matematikai függvény logikai analogonja gyanánt tekinthető, mint ú. n. tételfüggvény, amelynek a jelen legegyszerűbb esetben csupán egyetlen független változója van: az általános tárgy. Ez azért minősíthető logikai változónak, mert különböző konkrét változatai vannak: az individuális tárgyak, amelyek a logikában a matematikai állandóhoz hasonló szerepet töltenek be. Ha már most a tételfüggvényben a változó helyébe egy konkrét tárgy, tehát egy logikai állandó kerül, akkor a tételfüggvénynek határozott igazságértéke lesz, amely kétféle lehet: igaz vagy hamis. A különböző, határozott igazságértékű tételek azután egymással bizonyos logikai kapcsolatokba hozhatók; ilyen kapcsolatok: a konjunkció, diszjunkció, implikáció, stb. Ilymódon több tételből egy új tétel vezethető le, amelynek igazságértéke az egyes összetevő tételek értékeitől függ. Ez a logikai következtetés hagyományos elmélete, amely szimbólumokat rendszeresen nem alkalmaz és így főképp csak az egy-változós tételfüggvények kapcsolatainak körében alkalmazható áttekinthető és szabatos módon.

A valóságra vonatkozó tételek többsége azonban nem ilyen egyszerű természetű. Nevezetesen valamely relációt kifejező tétel mindig olyan predikátumot állapít meg, amely legalább két tárgyra vonatkozik, pl. egy bizonyos társadalmi vonatkozás legalább két egyén között áll fenn. A relációt kifejező tételfüggvény tehát két vagy több változót tartalmaz, amelyek mindegyikének helyébe egy-egy logikai állandót kell helyettesíteni, hogy a tétel igazságértéke határozott legyen. A relációkat kifejező tételekből való következtetésnél már most a több változó egyidejű fellépése miatt igen célszerű, sőt bonyolultabb esetekben elengedhetetlen, a szimbólumok bevezetése. Ilymódon a több-dimenziós szerkezetű következtetés is áttekinthetővé válik és a tévedések elkerülhetők.

Nyilvánvaló, hogy két mennyiség egyenlősége, egyenlőtlensége, az egyiknek a másiknál kisebb vagy nagyobb volta szintén bizonyos fajú relációkat jelent a két mennyiség között. Ha tehát az egyes tételfüggvények szerkezetét és a tételek között fennálló logikai kapcsolatokat megfelelő szimbólumokkal fejezzük ki, akkor egy olyan általános logikai elméletet építhetünk ki, amelynek speciális esete a matematika, mint a kvantitatív relációk elmélete, s amely általános alakjában pedig a kvalitatív mozzanatok relációinak rendszerét öleli fel. A szociológia exakt elmélete így logikai szempontból tekintve egy különleges reláció-rendszer, amely a társas viszonyok összességét fejezi ki, amikor e relációk egy része — elsősorban a gazdasági relációk — kvantitatív jellegű. A logikai szimbólumok explicit bevezetése azonban csak bizonyos részletkérdések vizsgálatánál szükséges, egyébként már a logisztikai reláció-elmélet általános elveinek alkalmazása, minden szimbolizmus nélkül is, a társadalmi folyamat interdependens és szétágazó összefüggéseinek mélyrehatóbb és exaktabb tárgyalását teszi lehetővé, mint a hagyományos logika. Különösen a dinamikai gazdaságelmélet egyenleteivel kifejezett gazdasági vonatkozások beleilleszkedése a társadalmi relációhálózatba nyer ily módon exakt megvilágítást, úgyhogy a gazdasági endogén változásokat befolyásoló exogén impulzusok hatása ez úton kvalitatív és kvantitatív, valamint funkcionális és sztochasztikus vonatkozásaiban teljes mértékben tisztázható.

Itt rá kell mutatnunk arra, hogy az ökonometria implicit formában már eddig is a reláció-elméletre támaszkodott. A *statisztikai korreláció* ugyanis az általános reláció-elméletnek egy különleges fejezete. Elsősorban pedig a korrelációszámítás rendszeres alkalmazásával sikerült a gazdasági törvények számszerű, statisztikai igazolása és az ökonometria kiépítése.⁸ Hasonlókép a logisztikai reláció-elmélet segítségével lehetségessé válik a társadalmi összefüggések kvantitatív

⁸ L. a szerzőtől: Statisztikai korreláció és keresleti törvény. Közgazdasági Szemle, 80. k. (1937.) 1. old., — továbbá: Az ökonometria főbb szempontjai és problémái. Ünnepi dolgozatok Balázs Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulója alkalmából. Szeged, 1927.

mozzanatainak empirikus, statisztikai meghatározása. E célból különösképen a statisztikai korreláció-elméletet a minőségi fokozatok összefüggéseire kell következetesen kiterjeszteni, ami a pszichológiai jelenségek statisztikai vizsgálatával kapcsolatban már részben megtörtént. A társas relációk minőségi fokozatainak különböző kvantitatív vonatkozásai vannak. Nevezetesen a két egyén között fennálló kapcsolat a lelki folyamatok kisebb vagy nagyobb körét ölelheti fel. Továbbá ugyanazon körön belül a kapcsolat pszichológiai intenzitása különböző mértékű lehet. Erre való tekintettel beszélhetünk egyrészt valamely társadalmi reláció kisebb vagy nagyobb szorosságáról vagy pedig az egyének közötti társadalmi távolság kisebb vagy nagyobb voltáról. A statisztikai módszereknek a logisztikai elvek alapján való továbbfejlesztése révén ily módon az egyes társas relációk, továbbá ezek csoportjai között fennálló összefüggések kvantitatív sajátosságai számszerűleg megállapíthatóvá válnak. Ezáltal az ökonometria szociológiai továbbfejlesztése fokozatosan statisztikai téren is megvalósul. A társadalmi statisztikának ezt az új tökéletesebb válfaját nevezhetjük *szociometriának*, amely tehát nemcsak az egyes társadalmi mozzanatok számszerű jellemzésére törekszik, hanem az ezek között fennálló relációk kvantitatív sajátosságainak meghatározását is elsőrendű feladatának tekint. A szociometria a társadalmi statisztikából hasonlóképp fejlődik ki és vele ugyanolyan kapcsolatban áll, mint az ökonometria viszonylik a gazdaságstatisztikához.

A logisztikai reláció-elmélet segítségével a statisztika eddigi területén kívül is a gazdaság és társadalom összefüggésének számos problémáját sikerül tisztázni.⁹ Ezt legjobban szemlélteti a társas relációk egymáshoz való viszonyának, tehát e relációk relációinak a problémája. Ez felmerül akkor, ha azt az alapvető társadalmi tényállást elemezzük, amely szerint a társadalom nem az egyének merő halmaza, hanem

⁹ A logisztikai elvek gazdaságsszociológiai részletproblémák elemzésére való alkalmazását a szerző egy külön értekezésben fogja rendszeresen tárgyalni.

egy szerves egész, amelynek sajátos szervezete vagy struktúrája van. Ez az egész és a részek viszonyának a kérdését rejti magában, amelynek logikai lényege az, hogy az egész tulajdonságai különböznek a részekétől. Ez a különbség éppen az egészben megnyilvánuló *rend* vagy *struktúra*, ami a részek között fennálló relációk egymáshoz való viszonyai-ból áll.

A struktúra voltaképp *reláció-elméleti* fogalom. Ez következik abból, hogy már egy reláció is két vagy több mozzanat kapcsolatát, tehát ezek bizonyos kombinációját, csoportját jelenti. A különböző relációk által képviselt részcsoporthoz kombinatórikus lehetőségei és az ezen csoportok között fennálló újabb relációk szabják meg a struktúra sajátos természetét. Így az egyes részcsoporthoz egymáshoz képest alárendeltségi vagy mellérendeltségi viszonyban állhatnak, ez esetben a struktúra hierarchikus felépítésű. Máskor viszont egyes részcsoporthoz centrális helyzetűek lehetnek, amelyekhez képest a többiek különböző szimmetriájú periferikus fekvést foglalnak el. A strukturális vizsgálatok szükségszerűen geometriai fogalmak alkalmazására, így lépcsőszerűen, centrálisan, radiálisan, periferikusan stb. elhelyezett részek megkülönböztetésére vezetnek, ami következik abból, hogy a geometria sem egyéb, mint egy bizonyos strukturájú relációrendszer. A relációrendszerek strukturális sajátosságait, mint a relációk relációinak kombinatorikus lehetőségeit az általános csoportelmélet vizsgálja, amely a logisztikai reláció-elmélet egy része, és mint ilyen kvantitatív vonatkozásaiban a matematika keretében (a csoport-elméletben) is részleges kiépítést nyert. A reláció-elmélet segítségével meghatározhatjuk azokat a *morfológiai* építőköveket, amelyekből, mint a zenei szimfónia a motívumokból, a társadalmi struktúrák felépülnek. Ez *Eucken*¹⁰ morfológiai gazdaságelméletének is kitűzött feladata. Ennek rendszeres és kimerítő megoldása azonban csak az exakt szociológiai elmélet segítségével lehetséges, amit *Eucken* már nem vett figyelembe.

A szociológia reláció-elmélete nemcsak a társadalmi és

¹⁰ Die Grundlagen der Nationalökonomie. Jena, 1940.

gazdasági struktúrák felépítési, alkati törvényeinek megállapítását teszi lehetővé, hanem feltárja e struktúrák kapcsolatát egymással és a társadalom egészével. A gazdaságelmélet törvényei, mint ezt különösen *Heller Farkas* módszertani vizsgálatait¹¹ mutatják, kétféle típusba sorozhatók. Az egyikbe tartoznak a tiszta ökonomia *funkcionális* összefüggései, pl. a kereslet és kínálat törvényei, amelyek főképp kvantitatív jellegűek. Ezekről élesen elkülönülő csoportot képeznek a *strukturális* törvények, amelyek elsősorban minőségi jellegűek, s amelyek a gazdasági szervezet felépítését határozzák meg. A valóságban azonban e kétféle törvény igen szoros, szerves kapcsolatban áll egymással. Így a strukturális összefüggéseknek is vannak mennyiségi vonatkozásaik, amelyeket az úgynevezett *strukturális* paraméterek fejeznek ki. Ezek sajátosságait és általában a strukturális és funkcionális összefüggések kapcsolatát az elmélet eddig kevésbé vizsgálta. E hézag betöltésére alkalmas a szociológiai reláció-elmélet, amelynek segítségével a kétféle törvény logisztikailag közös nevezőre hozható és így a strukturális paraméterek törvényei is megállapítást nyerhetnek. Ily módon tág lehetőség nyílik a gazdasági és társadalmi szervezetek és struktúrák kvantitatív jellemzésére és törvényeik exakt meghatározására.

Különös fontosságú a strukturális változás törvényeinek megállapítása a dinamikai gazdaságelmélet számára. Ennek hiánya a modern konjunktúra-elméletnek legérezhetőbb fogyatékosága. A strukturális változás mindenkor részben kvantitatív természetű. Így a struktúrát felépítő relációk száma növekedhetik vagy csökkenhet, azaz a relációszövedék sűrűsödhet vagy ritkulhat. Például az állami beavatkozás kiépítése a gazdasági életben bizonyos relációk számának erős szaporodását eredményezheti. Módosulhat továbbá a relációk konfigurációja, ami már átmenet a minőségi változás felé. Végül a relációk minőségileg is átalakulhatnak, így a közösségi reláció szerződési vagy hatalmi relációba mehet át. Mindezen változások törvényeit közös, egységes rendszerbe fog-

¹¹ Közgazdaságtan, I. kötet. V. kiadás. Budapest, 1945. 25. old.

lalja a reláció-elmélet, amely egyúttal a dinamikai gazdaság-elmélet funkcionális törvényeit is felöleli. A logisztikai *reláció-elmélet* tehát a *gazdasági élet összes törvényeinek átfogó, exakt és egységes rendszerét*, továbbá *meghatározásuknak statisztikailag is konkretizálható, heurisztikus módszerét adja.*

*

4. A társadalmi folyamat az előzők szerint lelki szálakból sodort, tűnékeny relációk és folytonosan újra szövődő struktúrák szakadatlan áramlása. Az egyetemes és gyökeres változásnak e látványára felmerül a kérdés, hogyan maradhat meg egyáltalán valami állapot vagy struktúra változatlanul a társadalmi folyamat keretében. Ez a *társadalmi egyensúly* problémája, amelynek egy különleges esete a gazdasági egyensúly.

A társadalmi egyensúly megértése céljából eddigi túlnyomóan analitikus elemzéseinket *szintetikus* szemlélettel kell kiegészíteni. Mindeddig az egyes relációkból, mint elemekből indultunk ki, hogy ezekből a strukturált egészt felépítsük. Az élet és társadalom megfigyelése azonban azt mutatja, hogy sokszor a fordított eljárás a célravezető. Minden élőlény természetes egység, és az életnek ez az elsődleges egysége teremti meg az élőlény működéséhez szükséges szerveket. Hasonlóképp a társadalom is elsődleges egység, amelyből az egyes részletfolyamatok struktúrája leszarmaztatható. Nevezetesen, ami az egész szempontjából egyensúlyi állapot, az a rész számára *teleológikus*, célos folyamat, amelyben a rész működésének az a célja, hogy az egészben megfelelő helyet foglaljon el. Ily módon a társadalom, mint egész, megszabja az egyes részstruktúrák célját, illetőleg jelentését. Minden társadalmi struktúra ebből a szemszögből nézve külső megtestesülése, objektivációja egy belső jelentésnek. E jelentés önmagában tekintve szellemi mozzanat, amely a külső struktúrával ugyanolyan viszonyban áll, mint a mondat jelentése az azt kifejező szavakkal. A társadalom tudományos vizsgálatának ezért *kettős* irányúnak kell lennie. Egyfelől a *külső objektivá-*

ciók sajátosságainak megállapítására törekszik, amivel eddig foglalkoztunk. Ezzel azonban nem elégedhetünk meg, hanem másfelől az objektivációk belső forrását: a *jelentést*, a *szellemi tartalmat* is meg kell ragadnunk, ha a társadalmi valóság lényegét teljes egészében meg akarjuk ismerni.

Maga a cél vagy jelentés származékos jellegű, önmagán túlmutató mozzanat, amennyiben mindig valamilyen értékben gyökerezik. Ezért az *érték* és *értékelés* a társadalmi folyamatban éppen úgy *központi* szerepet tölt be, mint a gazdasági életben. A társadalmi értékrendszert és értékelést éppen úgy objektív tudományos vizsgálat tárgyává kell és lehet tenni, mint a gazdasági értéket. Különös fontosságú az értékrendszer és a társadalmi folyamat interdependenciája, amellyel azonban a *Windelband* és *Rickert* irányát követő értékelmélet eddig keveset foglalkozott. Inkább önmagukban vizsgálta az értékeket, nevezetesen az értékek különböző kategóriáit és ezek sajátosságait. Ezek közül szociológiai szempontból különös fontosságú az értékek *egyénefeletti* és *időtlen* természete.

A társadalmi folyamat szellemi vonatkozásai rányomják bélyegüket az egyéni lélekre is. Az emberi lélekben ily módon egyénefeletti és időtlen mozzanatok érvényesülnek. A társadalmi, objektív szellem így létrehozza a személyes, szubjektív szellemet. Ez képesíti az embert arra, hogy szemléletét a jelentől függetlenül a múltra és jövőre terjessze ki, s ezáltal az időbeliség fölé emelkedjék. Ezzel megnyílik előtte a jelentések időtlen és határtalan világa. Következésképpen az embert, bár az idő sodrában áll, az időfeletti értékek irányítják tevékenységében. Ez emeli ki az embert a merő animális létből, úgy, hogy élete több, mint biológiai ösztönök kielégítése. Az ember tehát két világ: az időtlen jelentések és az időbeli élmények világának az összekötője. Ez a forrása belső feszültségének, ami folytonosan új gondolatok és cselekedetek alakjában, tehát alkotásban nyilvánul meg. Ez a társadalmi folyamat dinamikájának legfőbb éltetője.

Az értékrendszer kisugárzása hozza létre a szellemi jelenségekben megnyilvánuló magasrendű egyediséget. Minden

jelenségnek végtelen sok egyedi vonása van, de a szellemi életben ezek közül egyes vonások bizonyos értékekkel való kapcsolatuk révén különleges reális jelentőséget nyernek. Ez a *történetiség* lényege. Tehát a társadalmi folyamat megismerése csak akkor lehet teljesen realiztikus, ha annak egyedi, azaz történeti vonásait is felöleli. Ezért a dinamikai elmélet és a gazdaságtörténet egymással szerves összefüggésben állnak és egymást kölcsönösen kiegészítik. Ezt különösen elősegíti a társadalmi és történeti tudomány közös módszere: a *megértés*, azaz a társadalmi jelenségek jelentésének valamely értékrendszer szemszögéből való objektív érvényű megállapítása.¹²

Az előzők szerint *a szellem főjellemvonása az időtlen megnyilvánulása az időbeliségben*. Ez egyúttal a társadalmi egyensúlynak is főtenyezője. Az egyensúly úgy jön létre, hogy minden társadalomban egy sajátos értékrendszer uralkodik, amelyhez az egyének magatartásukban igazodnak, ami által bizonyos társadalmi relációk és struktúrák állandósulnak. A gazdasági egyensúly hasonlóképp a gazdasági értékelés normáihoz való alkalmazkodás révén alakul ki, tehát a társadalmi egyensúly ezt is magában foglalja. A társadalmi és gazdasági egyensúly között a főkülönbség abban áll, hogy az előbbi létrejövételében és fennállásában az ösztönös, irracionális tényezőknek sokkal nagyobb szerepük van, mint a gazdasági életben, ahol a racionális cselekvés dominál.¹³ Ezért a társadalmi egyensúly alapvonása, hogy egyrészt ösztönös, tudattalan erők, másrészt szellemi mozzanatok kölcsönhatásából születik meg. E kettősségnek az egyidejű figyelembevételre okozza a legtöbb nehézséget a társadalmi elméletben, ahol sokszor az egyik tényező-csoport túlzott jelentőséget kap a másik rovására.

E kettősség szempontjából a társadalmi egyensúlynak három alaptípusát célszerű megkülönböztetni. Az első típus

¹² L. a *szerzőtől*: Közgazdaság, történet és társadalom szellemi tudományi megvilágításban. Loc. cit.

¹³ L. a *szerzőtől*: Közgazdaság és társadalom a törvénykutató módszer megvilágításában. Loc. cit.

határeset, amikor az *ösztönös* erők egyedül biztosítják az egyensúlyt. Ez csak az állati társadalmakban következik be. A második típus a *primitív* népek társadalma, ahol az ösztön mellett a szellem is érvényesül ugyan, de csak kisebb mértékben, nevezetesen a szellemi élet objektivitása még nem alakult ki teljesen. Végül a harmadik típus a *civilizált* társadalom egyensúlya, ahol a szellem már kiemelkedő szerepet tölt be. Itt az egyensúly lehet *sztatikai* jellegű, ami a tradicionális kultúrájú társadalom esete. Vagy pedig az egyensúly *dinamikai* természetű, mint ezt a modern társadalom mutatja, ahol a gazdasági életnek különleges domináló szerepe van.

*

5. A dinamikai társadalmi egyensúly a leglabilisabb és legbonyolultabb típusa az egyensúlynak, amelynek megértése céljából figyelembe kell venni a társadalmi értékrendszer struktúráját. Az értékek, mint ismeretes, két főosztályba sorozhatók: önértékek és származékos értékek. Az önértékek legfontosabb kategóriái: a logikai, esztetikai és vallás-erkölcsi értékek. A származékos értékek főtypusait legcélszerűbben azon társadalmi relációk fajai szerint lehet osztályozni, amelyekkel elsősorban kapcsolatosak. Ez alapon kapjuk a közösségi érték, a gazdasági érték és a hatalom, mint érték, kategóriáit. Az egyes értéktípusok által irányított cselekvéseknek megfelelően a társadalmi élet külön szektorokra tagozódik; ezek a tudományos, művészi, vallási, gazdasági, politikai stb. élet területei. Ezek mindegyike a társadalmi valóság egy-egy tartományát képviseli, amelyek között interdependencia áll fenn. Ez az interdependencia nagy mértékben függ attól, hogy a társadalom tagjai az egyes értéktípusokkal szemben milyen magatartást tanúsítanak. Ez az értékelés általános problémája, amikor az egyén *több* különböző típusú érték megvalósítási lehetőségei között választ. Ez jóval bonyolultabb kérdés a gazdasági értékelésnél, ahol csak a gazdasági érték, tehát *egytípusú* érték megvalósításának különböző alternatívái között kell döntenet.¹⁴

¹⁴ A társadalmi értékelés gazdasági vonatkozásainak részletes vizsgálata a szerző egy másik értekezésének tárgyát fogja képezni.

A társadalomnak az egyes értéktípusok alá tartozó szektorai kölcsönös összefüggéseik dacára bizonyos autonómiával rendelkeznek és így egy-egy viszonylagosan különálló dinamikai folyamatot képeznek. A társadalom tehát több részfolyamatra tagozódik, amelyek sajátosságait az illető társadalmi tartomány *immanens* törvényei szabják meg, mint *endogén* változást. Így beszélhetünk a tudományos, művészi, gazdasági stb. élet egyensúlyáról, illetőleg fejlődéséről. Ez teszi jogossá a klasszikus gazdaságelmélet, illetőleg a tiszta ökonómia eljárását, amikor a gazdasági jelenségek kölcsönös összefüggéseit önmagukban vizsgálja. Az endogén változást minden tartományban *exogén* hatások zavarhatják meg, amelyekkel szemben az autonóm folyamat sajátos módon reagál, a zavaró hatást elháríthatja vagy asszimilálhatja. Mindegyik ilyen autonóm folyamat az egyensúlyt ciklikusan váltakozó kilengések, azaz *hullámozások* során törekszik megvalósítani.

A hullámozás fellépése a társadalmi-kulturális élet minden szektorában érthetővé válik abból, hogy az egyensúly legegyszerűbb sémája két ellentétes erő vagy tendencia egymáshatásából áll, amelyek közül hol az egyik, hol pedig a másik jut túlsúlyba. A *Hegel*-féle *dialektika* az ilyen ellentétek között ingadozó változás logikai vetülete. A reális társadalmi folyamatnak ez a dialektika vagy polaritás kétségtelenül igen fontos eleme, aminek szociológiai jelentőségét elsősorban *Marx* hangsúlyozta ki. A *Hegel*-féle dialektika a társadalmi-történeti folyamat olyan közvetlen megragadására törekszik, hogy joggal nevezhetjük dinamikai logikának, amellyel szemben a hagyományos logika sztatikainak minősül. Egyidejűleg azonban figyelembe kell vennünk, hogy a társadalmi folyamat nem egyetlen, hanem igen nagyszámú dialektikus mozgásból tevődik össze, tehát egy sokdimenziós interdependens rendszer. Ezért a dialektika elveinek átfogó és exakt érvényesítését a társadalmi folyamat vizsgálatában a logisztikai reláció-elmélet nagy mértékben előmozdítja.

A társadalmi hullámozás minőségi és mennyiségi sajátosságainak s törvényeinek megállapítása az exakt szociológia

egyik fontos feladta. A hullámozás statisztikai vizsgálata és törvényeinek empirikus igazolása, illetőleg konkrétizálása viszont a szociometria problémakörébe tartozik. Ez jórészt még csak a jövő programja, amelynek eddig csak egy része: a gazdasági konjunktúrák elméleti és ökonometriai vizsgálata valósult meg. Kétségtelen, hogy a dinamikai közgazdaságtan számos fontos problémája, így a népesedés, a tőkeképződés, a strukturális átalakulás, a trend és a hosszú hullámok kérdéseinek tisztázása csak a társadalmi folyamat exakt elméletének kiépítése útján érhető el. Összefoglalva eddigi fejtegetéseinket megállapíthatjuk, hogy a *közgazdaságtan szociológiai kiépítése a reláció-elmélet alapján* egyrészt a gazdasági törvénykutatásnak kvalitatív és kvantitatív tekintetben egyaránt új lehetőségeket nyit meg és azt lényegesen közelebb hozza a valósághoz, másrészt új, exakt módszert nyújt a strukturális törvények vizsgálatára, továbbá a társadalmi jelenségek statisztikai vizsgálatának a kiterjesztésére.

*

6. A közgazdaságtan szociológiai továbbfejlesztése nemcsak elméleti jelentőségű, hanem ennek döntő kihatása van a *gyakorlati gazdaságpolitika* eredményességére is. A klasszikus közgazdaságtan a gazdaságpolitikai kérdésekkel alig foglalkozott, mert a gazdasági élet önszabályozásában bízott. A gazdasági hullámozás szükségszerűsége folytán azonban ez az önszabályozás olyan hiányosnak bizonyult, olyan súlyos időszakai munkanélküliséggel jár, hogy az emberiség értékfelfogását nem elégítheti ki. Ezért főképpen Angliában a neoklasszikus és dinamikai gazdaságelmélet gyakorlati alkalmazása gyanánt kialakult a *welfare economics*,¹⁵ a jólét gazdaságtana, amely a jólét maximumának biztosításához szükséges gazdaságpolitikai intézkedéseket vezeti le a gazdasági törvények alapján. E célból egyrészt a modern piaci verseny monopolisztikus korlátozottságából származó hiányokat törekszik kiegyenlíteni. Másrészt a munkanélküliség elhárítása céljából

¹⁵ L. pl.: A. Lerner: The Economics of Control. The Principles of Welfare Economics. New York, 1944.

a minél teljesebb és állandóbb foglalkoztatottság biztosítására, főképp *Keynes* nyomán, nagyarányú közületi beruházások végrehajtását javasolja. Ez a gazdaságpolitika elsősorban konjunktúrapolitika, amely a skandináv és angolszász államokban kitűnően bevált és a modern dinamikai elmélet gyakorlati igazolását jelenti. A welfare economics elveinek széleskörű alkalmazása — ami a gazdasági élet tervszerű irányításának előtérbe nyomulásával kapcsolatos — azonban csak akkor lehet teljesen eredményes bármely gazdasági fejlettségű országban, ha az elmélet szociológiai irányban is kiépül.

A welfare economics művelői ezt a követelményt eddig még nem vették eléggé figyelembe. Egyelőre teljesen az *utilitarisztikus* értékelés alapján állanak és az összhason maximumát tekintik a jólét zsinórmértékének. Ezzel szemben már *Pigou*¹⁶ helyesen hangsúlyozta, hogy a társadalmi jólét szempontjából a gazdasági értékelés nem egyedül mértékadó. Különösen szembevetendő ez az állami beavatkozás kérdésében. Ez mindig korlátozó vagy kényszerintézkedések és uniformizálás bevezetését jelenti. Ezek helyes mértékét azonban nem lehet egyedül a gazdasági összeredmény alapján megállapítani, hanem a gazdasági cselekvés szabadságának és az egyéni iniciatívának társadalmi értékét is figyelembe kell venni. A gazdaságpolitika lényege éppen az, hogy a tiszta ökonomiával szemben a társadalom *egész* értékrendszere szemszögéből nézi a gazdasági életet és *nem* csupán a gazdasági értékelés alapján áll.

Ezért minden gazdaságpolitikai iránynak, illetőleg társadalmi mozgalomnak megvan a maga sajátos értékrendszere, melynek elemzése és társadalmi vonatkozásainak feltárása a gazdaságpolitika egyik fontos feladata. Ezt helyesen hangsúlyozza ki a svéd *Myrdal*,¹⁷ aki azonban a feladat megvalósításának módjával már nem foglalkozik. Erre a célra kiválóan alkalmas a társadalom reláció-elmélete. Nevezetesen a logisz-

¹⁶ The Economics of Welfare, III. ed. London, 1929.

¹⁷ Das politische Element in der nationalökonomischen Doktrinbildung. Halle—Berlin, 1932.

tika *axiomatikus* módszerének elvei segítségével megállapíthatjuk azokat az értékaxiomákat, vagy értékpremisszákat, amelyekből valamely gazdaságpolitikai irány eszmevilága és cselekvési programja levezethető. A szociológiai elemzés azután feltárja az értékpremisszák és az irány híveinek társadalmi helyzete közötti kapcsolatokat, aminek alapvető fontosságát *M^{arx}* ideológia-tana mutatta ki elsősorban. Ez már azért is szükséges, hogy a közgazdaságtanból kiküszöböljünk minden ott lappangó, nem tudatos értékelést, azaz ideológiaszerűséget. Nyilvánvaló, hogy a logisztika exakt módszere segítségével valamely közgazdasági elmélet vagy okfejtés értékmegszámlái, mint irracionális elemek, teljes biztossággal megállapíthatók. Ilymódon tehát a közgazdaságtan területén az *exakt* tudományosság *legnagyobb*, egyáltalán elérhető *mértékét* sikerül megvalósítani.

Az értékpremisszák és társadalmi vonatkozásaik feltárása mellett a gazdaságpolitika további fontos feladata megállapítani azokat az intézkedéseket, melyek a gazdasági életnek a kérdéses értékrendszerrel összhangban álló alakulását biztosítják. Az e célból szükséges gazdasági irányítás a szabadság és a kényszer, az egyéni követelés és a társadalmi igazság szempontjainak állandó összeegyeztetését kívánja meg, ami különösen a *jog*, mint társadalmi intézmény feladatkörébe tartozik. Ilymódon a gazdasági élet irányításának kiépítésével a gazdaság társadalmi vonatkozásainak jelentős része a jogrendszeren keresztül érvényesül.

A gazdaságpolitikai intézkedések egyrészt *funkcionális*, *menyiségi*, másrészt *strukturális*, *minőségi* jellegű változásokat hoznak létre a gazdasági életben. A funkcionális hatásokat az ökonometria módszereivel határozhatjuk meg. Itt hangsúlyozni kell azonban, hogy a gazdaságpolitikának nemcsak a célkitűzése, hanem úgyszólván minden intézkedése át van szöve a társadalom értékelésével. Nevezetesen a teljes foglalkoztatottság biztosításához szükséges közületi beruházások megválasztását nem egyedül a gazdasági értékelés, hanem ezen kívül a beruházások társadalmi sürgös-

sége, tehát társadalmi értékelése is lényegesen befolyásolja. A nagyméretű közületi beruházások finanszírozásáról a *pénzügyi* politikának kell gondoskodnia, amelynek feladata a teljes foglalkoztatottság szempontjából kedvező jövedelemeloszlás előmozdítása is. A pénzügyi politika ily módon mélyreható befolyást gyakorol a gazdasági életre és egyúttal a *társadalmi* értékelést is erősen érvényesíti benne. Ez az irányított gazdaság lényeges különbsége a liberális gazdasággal szemben, ahol a gazdasági értékelés úgyszólván tisztán érvényesül.

A modern gazdaságpolitika a közgazdaság *szerkezetében* is változásokat hoz magával. Különösen a nagyobb beruházások létesítésének *tervszerű* irányítását kell biztosítani *institucionális módon*. Az e célból szükségessé váló strukturális átalakulásnak különböző fokozatai vannak aszerint, hogy a beruházások és a piaci feltételek szabályozásába az állam mennyire avatkozik bele. Az egyik szélsőség, ha az állam egyáltalán nem szabályoz, ez a liberális gazdaságpolitika esete. A másik szélső álláspont, ha az állam a termelés és a piaci forgalom összes feltételeit maga állapítja meg. Ez a teljes tervgazdálkodás. E két szélsőség között a gazdasági irányítás helyes mértékét az illető ország gazdasági adottságainak ökonometriai lemérése, továbbá társadalmi-történeti strukturájának az előzőekben kifejtett gazdaságszociológiai elvek szemszögéből való mérlegelése alapján határozhatjuk meg tárgyilagosan.

*

7. A gazdaságpolitika eddig tárgyalt szempontjai a gazdaság és társadalom általános összefüggésein alapulnak és így *nem* veszik figyelembe a társadalom *jelenlegi* állapotát és fejlődési irányát. A gazdaságpolitika irányelveinek kialakításánál pedig döntő fontosságú az a körülmény is, hogy a társadalom, amelynek érdekeit szolgálni hivatott, jelenleg egy olyan hatalmas *egyensúlyzavar* rázkódtatásai között vajúdik, amire a történelemben alig találunk példát. Ez az egyensúlyzavar következménye a társadalom strukturális átalakulásának. A sok baj és szenvedés az áldozat, amit a fejlődésért fizetni

kell. Vajjon érdemes-e ilyen nagy áldozatot fizetni? Mikép lehetne az áldozatot csökkenteni? A gazdaságpolitikának e kérdésekkel a legkomolyabban foglalkoznia kell.

E kérdések megválaszolásánál figyelembe kell vennünk, hogy az ember leglényegesebb vonása, amely az élőlények közül legjobban kiemeli, *alkotó képessége*, újításokat teremtő ereje. Ez nyilvánul meg minden kezdeményezésben, sőt minden egyéni működésben, ha még oly kis mértékben is. Az újítás, az alkotás *Schumpeter*¹⁸ helyes meglátása szerint a gazdasági és társadalmi fejlődés legfőbb éltetője. Ezért az alkotó munka különleges jutalomban részesül. Ez az *öröm*, amely az alkotásból fakad. Az öröm jól megkülönböztetendő a haszonélvezettől, ami a szükséglet-kielégítést kíséri. Az élvezet csak arra szolgál, hogy az élet fennmaradását és folytatódását biztosítsa. De semmi köze sincs az élet előrehaladásához. Ezzel szemben az öröm az élet magasba lendülésének, a haladás győzelmének a jele. A gazdasági cselekvés motivációjában eddig az utilitarizmus hatása alatt főképp csak a haszonélvezet részesült figyelemben, holott dinamikai viszonyok között ez távolról sem magyaráz meg mindent. Nevezetesen a kapitalizmus kifejlődésének és az ezt felváltó új gazdasági rend kialakulásának számos lényeges vonása nem utilitarisztikus motiváción alapszik. Ebből származik a tudományos szocializmus idegenkedése a haszonérték-elmélettől, mivel érdeklődése elsősorban a dinamikai folyamatok felé irányul.

Kétségtelen, hogy a vállalkozót tevékenységében a nyereségből származó haszonélvezet mellett döntően serkenti az alkotó munka öröme is. A kapitalisztikus termelés keretében azonban a dolgozók széles tömegei olyan tevékenységet kényszerülnek kifejtetni, amely egyhangú, gépies és kevés egyéni iniciatívát enged meg, s ezért örömtelen. Ha a modern termelés materiális és szellemi vonatkozásait erre való tekintettel összehasonlítjuk, úgy a lehetőségek kihasználása tekintetében igen nagy különbségeket találunk. *Materiális* vonatkozá-

¹⁸ Die Theorie der volkswirtschaftlichen Entwicklung. Leipzig, 1912. — Business Cycles. London—New York, 1939.

sokban a modern termelés az energiák lehető-legjobb kihasználására törekszik, tehát az energiákkal való helyes gazdálkodás elveit követi. *Szellemi* vonatkozásban azonban ezek az elvek nem érvényesülnek. A modern lélektan¹⁹ szerint pedig az *energetikai szemlélet* bizonyos korlátozásokkal jól alkalmazható a szellemi tevékenységgel kapcsolatos életfolyamatokra is. E téren az energia-kifejtés akkor a legeredményesebb, ha az alkotásban, egyéni iniciatívában nyilvánul meg. A gazdasági tevékenység során tehát mindenkinek alkalmat kellene adni egyéni képességeinek teljes és szabad kifejtésére. Itt természetesen figyelembe kell venni, hogy az alkotó képesség, illetőleg egyéniség mértéke egyénenként igen különböző. A jelenlegi termelési rend keretében azonban ez az elv széles körben nem valósul meg, és így szellemi vonatkozásban az energiák nincsenek kellően kihasználva. Ez a széles néprétegek életét nemcsak örömtelenné teszi, hanem a szellemi tevékenységben érvényesüléshez nem jutó energiák a mélylélektan törvényei szerint az egyénben éppen úgy, mint a társadalomban elégedetlenséget, egyensúlyzavarokat eredményeznek.

Míg tehát az emberiség a természeti energiák meghódításában hatalmas eredményeket ért el, addig a társadalmat felépítő lelki folyamatok irányítása és a szellemi energiák kihasználása terén a materiális haladással nem tudott lépést tartani. Ez az elmaradottság a mai társadalmi bajok egyik fő forrása, ezért a gazdaságpolitikának minden eszközzel ennek leküzdésére kell törekednie. Az industrializálódásnak, a gépesítésnek kétségtelenül megvan az az irányzata, hogy lehetőleg minden mechanikus munkát gépek végezzenek. A gazdasági élet megfelelő irányításával és a dolgozók társadalmi viszonyainak szabályozásával tehát idővel elérhető, hogy mindenki egyéni képességeivel összhangban álló munkát végezzon. Ezúton a gazdaságpolitika nemcsak a termelékenységet növeli, hanem a társadalmi egyensúly megszilárdítását is előmozdítja.

¹⁹ L. a szerzőtől: Közgazdaság és társadalom a törvénykutató módszer megvilágításában. Loc. cit.

Ez természetesen hosszúlejárátú feladat, aminek hathatós megvalósítása azonban a társadalom jelenlegi egyensúlyzavarainak kiegyenlítése céljából különleges fontosságú.

*

8. A gazdaságpolitika előbb tárgyalt elvei a gazdasági életnek a tudomány közreműködésével való szabályozhatóságán alapulnak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a társadalmi és gazdasági bajok terén mindent a tudománytól kell várnunk, mint azt a XIX. század szcientizmusa gondolta.

A modern szociológiai kutatás kétségtelenül kimutatta az irracionális, ösztönös mozzanatok fontos szerepét a társadalomban.²⁰ Ezért a társadalmi jelenségek körében a racionális kategóriák, így az energetikai szemlélet is, csak korlátozott mértékben alkalmazhatók. Következésképpen társadalmi téren a tudománytól nem várhatunk olyan gyorsan bekövetkező, nagy eredményeket, mint a materiális világban. A tudományos módszer szükségszerű korlátozottságának a felismerése azonban nem jelenti azt, hogy a gazdasági élet tudományos elvek alapján való irányítása eredménytelenségre van kárhóztatva, mint azt a hagyományos gazdasági liberalizmus modern képviselői, így különösen *Hayek*²¹ hirdetik. A társadalom itt tárgyalt reláció-elmélete alapján nyilvánvaló, hogy az irracionális társadalmi mozzanatoknak is vannak racionális vonatkozásaik. Ezek ismeretében pedig az irracionális tényezők szerepe is, legalább bizonyos fokig, befolyásolható.

Ezért indokolt, hogy a racionális elemzést, az exakt kutatást a társadalmi jelenségek minél szélesebb körére terjesztjük ki addig, ameddig ez csak az alkalmazott módszerek korlátainak szigorú szemmeltartása mellett egyáltalán kivihető. Igen súlyos társadalmi bajok keletkeznek abból, ha a racionális vonatkozások körében is az irracionális szemlélet érvényesül, ami pedig a társadalmi jelenségek megítélésénél igen gyakran megtörténik. Kizárólag a tudomány képesít arra,

²⁰ L. a szerzőtől: Loc. cit.

²¹ *The Road to Serfdom*, Chicago, 1944.

hogy a társadalmi valóságot és a jövő fejlődés irányát illúziók, mítoszok és pszseudológikus ideológiák torzításától mentesen szemléljük. Ezért döntő fontosságú a társadalmi tudományban a minél nagyobb logikai szabotosság és objektivitás. Ennek a célnak a lehető legteljesebb megvalósítására irányul az előzőekben általunk bevezetett logisztikai módszer, illetőleg a társadalom reláció-elmélete.

Csak az objektív, exakt kutatástól várhatjuk az egymással harcoló társadalmi ideológiák reális és irreális elemeinek megállapítását. Ilymódon az exakt-kutatás egyfelől az objektív kritika, másfelől pedig a megértés szellemét érvényesíti a társadalmi küzdelmek porondján. De csak akkor, ha a racionális gondolkodás szükségszerű, éppen a logisztika által tisztázott korlátainak világos tudatában van és így felismeri, hogy az értékszemlélet területén az egymástól eltérő álláspontok racionális érveléssel nem szüntethetők meg, mert ezek irracionális mozzanatokban gyökereznek. De ez nem is volna kívánatos. A különböző értékfelfogások fennállása szükséges ahhoz, hogy a társadalmi élet egyensúlya ne sztatikai, hanem dinamikai jellegű legyen, hogy a társadalom fejlődése ne álljon meg. Az értékelentétek kétségtelenül társadalmi surlódásokat, bajokat okoznak; ezek a fejlődés elkerülhetetlen kísérői. A valóságban azonban e bajok különböző egyéb okokból kifolyólag súlyosbodnak és más zavarok is járulnak hozzájuk. Következésképp a bajok enyhítését, illetőleg kiküszöbölését érhetjük el a gazdasági és társadalmi élet megfelelő szabályozásával; ugyanakkor a széles néprétegek életszínvonalának igen jelentékeny emelésére nyílik lehetőség.

Az exakt társadalomtudomány nem hagy kétséget az iránt, hogy a jelenlegi társadalmi válság leküzdhető és hogy egy magasabb szellemi színvonalú társadalom és kultúra alakul ki idővel a mai kácszból. Nincs ok tehát a pesszimizmusra, ugyanakkor azonban óvakodni kell a túlzott optimizmustól is. A mai súlyos társadalmi zavarok az irracionális értékszemlélet változásának lassúsága folytán máról holnapra nem szüntethetők meg, hanem csak fokozatosan csökkenthetők.

Ezért döntő fontosságú, hogy a gazdaságpolitika a társadalom jelenlegi helyzetének és fejlődési irányának exakt tudományos felmérése alapján végezze feladatát, amit csak a gazdaságelmélet szociológiai továbbfejlesztése tesz lehetővé. Ekkor a cél, amelynek megvalósításához a gazdaságpolitika aszimptotikusan közeledni törekszik, többé nem egyoldalúan a teljes foglalkoztatottság sem a maximális szükségletkielégítés, hanem mindenki számára az emberhez méltó élet biztosítása. Olyan életé, amely nemcsak gazdasági, hanem szellemi értékek után igazodik, amelynek célja elsősorban nem az élvezet, hanem az alkotó munka öröme.

Theiss Ede

Az egyéni adóteher igazságos progresszivitásának elméleti alapjai.

(Folytatás)

III.

Az állam lényegéről alkotott mai általános felfogást — az individualista államelmélet háttérbe szorításával — csakis az univerzalisztikus, vagy másként közösségi államelmélet fejezi ki. Ezen államelmélet szerint az állam nem mesterséges szerződés útján létrejött alkotás, mint ahogy azt az individualista államelmélet tanítja, hanem az emberiség fejlődésével összefüggő szükségesség; egy egyénekből alkotott, de az egyes egyének fölött álló öncélú kollektív személy. Az államnak eme felfogás szerinti lényegéből következik azután, hogy minden állampolgárnak kötelessége — közvetlen ellenszolgáltatás élvezése nélkül is — viselni az állam fenntartásához és működéséhez szükséges költségekből azt a részt, ami reája igazságos teherelosztás alapján esik. Ennyit mond az univerzalisztikus államtan az adózásról. A kérdés most már az, hogy mit jelent az ittemlített igazságos teherelosztás. Ezt a kérdést próbálja megoldani az **univerzalisztikus adóelmélet**, mely két elméletet foglal magában: *a szolgáltatási képe sségen alapuló adóelméletet* és *az áldozatelméletet*.

A pénzügytani szerzők nagyrésze teljesen külön elméletnek szokta a kettőt tekinteni; de többen, — így nálunk első sorban *Hegedüs Lóránt*³⁹ — hangsúlyozzák, hogy ez a szétválasztás nem egészen helyes, mert mindkettő ugyanannak az államelméletnek a folyománya. Minthogy ez az utóbbi fel-

³⁹ A *Közgazdasági Lexikonban* az adóról írt tanulmányában.

fogás kétségtelenül helytálló és egyéb szempontok is indokolják a két elmélet együttes tárgyalását, ezt az utat követjük jelen értekezésünkben is. Szükségessé teszi ennek az útnak a követését az a körülmény is, hogy az egyes szerzők akár a szolgáltatási képesség elve szerinti adózás elméletének, akár az áldozat-elméletnek előnyeit, vagy hibáit akarják bizonyítani, ezt rendszerint a másikkal való összehasonlítás útján igyekeznek elérni. Indokolja végül az együttes tárgyalást az a körülmény is, hogy a két elméletnek egymással versenyző irányokként való felfogása teljesen helytelen, mert tulajdonképpen a szolgáltatási képesség elve az tágabb értelmű fogalom, míg az áldozat-elmélet vezető elve: áldozat-egyenlőség szűkebb.⁴⁰ Más szerepe van tehát az egyiknek és más a másiknak és ílymódon a két elmélet szerepe és térfoglalása az adóelméletben szépen összeegyeztethető.

Hogy eme állításunkat bebizonyíthassuk, meg kell előbb ismerkednünk e két elmélet lényegével. A szolgáltatási képesség elvére alapított elmélet lényege az, hogy minden adófizető gazdasági teljesítőképessége szerint járuljon hozzá a közterhekhez. Az áldozat-elmélet pedig azon alapszik, hogy minden adófizetőnek ugyanazt az áldozatot kell hozni az adó lefizetésével a köz érdekében. Vizsgálva most már először a szolgáltatási képesség elméletét: ez ellen elsősorban azt szokták felhozni, hogy határozatlan. Ez a határozatlanság onnan ered, hogy a gyakorlatban a szolgáltatási képességet nem veszik teljesen igénybe, mert ez abszurdum lenne; viszont egy részé-

⁴⁰ Ez a felfogás eléggé régóta ismert a pénzügytanban. Ezt mutatja pl. hogy hasonló álláspontot mutat egy hét évtizeddel ezelőtt írt munka: *F. J. Neumann: Die progressive Einkommensteuer in Staats- und Gemeindehaushalt.* (1874.) E könyv 62. oldalán a köv. sorokat találhatjuk:

Opfer und Leistungsfähigkeit in dem hier in Rede stehenden Sinne sind also nicht disparate Dinge, sondern stehen in inniger Beziehung zu einander.

Továbbá ugyancsak ilyen felfogásról tesz tanúságot *Seligman*, aki előbb idézett műve 192. oldalán a következőket írja: „Faculty is the larger, sacrifice the smaller conception.”

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy *Neumann* és *Seligmann* más okok alapján jutottak erre a megállapításra, mint amiket a későbbiek során ki fogunk fejteni és ennek folytán más következtetéseket is vontak le megállapításaikból.

nek igénybevétele esetén szükség van még egy elvre a határozottság szempontjából. A helyzet ugyanis az, hogy általában minden egyén jövedelmének azt a részét, mely saját és családja élete fenntartásához okvetlenül szükséges összegen felül van, — vagy amint nevezni szokták: szabad jövedelmét — végső esetben fel tudja áldozni a köz érdekében. Ebben az esetben tehát a szolgáltatási képesség elve tényleg egy határozott megoldást eredményez. Gyakorlatban azonban eddig a határig általában nem lehet igénybe venni az adófizetőket és ezáltal határozatlanná válik a szolgáltatási képesség elve, mert nincs objektív alap arra, hogy milyen mértékig vegyük igénybe az egyes egyének szolgáltatási képességét, hogy egyúttal igazságosan is járjunk el. Ha pl. ugyanis kimondjuk, hogy minden ember szolgáltatási képességét, azaz a létminimum feletti jövedelemrészt ugyanolyan mértékig ugyanolyan százalékgig vesszük igénybe, még egyáltalában nem tettünk eleget az igazságosságnak, mert egyrészt egyeseknek az elvett hányad nem jelent nagy áldozatot, míg másoknak igen; másrészt a megmaradó szolgáltatási képesség, amivel az illető a saját, illetőleg családjának élete közvetlen pusztta fenntartásán kívüli szükségleteket kívánja fedezni, ugyancsak nem az igazságoknak megfelelően alakulna a különböző jövedelmű egyéknél, mert az eredeti — adózás előtti — szolgáltatási képességek aránya éppen a kisjövedelműek hátrányára változna meg. Tehát a teljes szolgáltatási képességek valamely egyéb megosztására van szükség, amely az igazságosság és méltányosság követelményeinek megfelel. De, hogy mi legyen ennek az igazságos és méltányos megosztásnak az alapja, arra a szolgáltatási képesség elve nem tud önmagában objektív alapokat szolgáltatni. Amellett további nehézség az, hogy „a szolgáltatási képesség egy része“ egyáltalában nem olyan határozott, jól elképzelhető fogalom, mint a „szolgáltatási képesség“ teljes egészében véve.

Ezeket a nehézségeket csak úgy tudunk segíteni, ha a szolgáltatási képesség elve mellett bevezetünk még egy elvet, mely azután határozottá teszi az igazságos adóteher elosztási

problémáját. Ez a határozott megoldást szolgáltató elv éppen az áldozategyenlőség elve, mely azt kívánja, hogy minden egyes adófizető a köz érdekében ugyanazt az áldozatot hozza. Itt érintkezik tehát a szélesebbkörű szolgáltatási képességi elv az áldozatelmélettel. Az áldozategyenlőség elve mindenestre egy határozott megoldás, egy határozott mértéket szolgáltat, mert megszab egy egyenlőségi relációt, amelynek alapján — mint későbbiek során látni fogjuk — megfelelő számítások végezhetők. A probléma itt csak az, hogy az áldozat fogalmát és annak objektív mértékét kell tisztázni. Evvel azonban majd csak később foglalkozhatunk, mert most először még tisztázni kell a szolgáltatási képességnek és az áldozat egyenlőség elvének egymással és a progresszió kérdésével való kapcsolatát.

Ezt a kétirányú kapcsolatot röviden a következőkben foglalhatjuk össze: Az adóteher igazságos elosztásának és így a progresszió mértékének közvetlen alapjául csak az áldozatelmélet szolgálhat, mert csak ez képes önmagában is eleget tenni az adózás mai államtani főkövetelményének: az egyenlő mértékű közteherviselésnek. Az alapoktól felfelé menve azonban figyelembe kell vennünk az adóteher elosztásnál a tiszta jövedelem nagyságán kívül még egyéb szempontokat is, melyeket az igazságosság mai értelmezése megkövetel. Ilyenek elsősorban: speciális személyi viszonyok figyelembevétele, a fundált jövedelmek nagyobb teherbíró képessége, „a megérdemelt” jövedelmek megkülönböztetése a „nem megérdemelttől” (pl. értékelkedésből származó nyereség, túlzott háborús nyereségek,) stb.⁴¹ Ezek figyelembevétele bár az adóteher elosztás közvetlen alapjainak megállapításánál nem okvetlenül szükséges, utólag a közvetlen gyakorlati alkalmazásra kerülő adótarifák kiadása előtt nem mulasztható el. Ilyenkor azután ezeknek figyelembevétele inkább magyarázható meg a szolgáltatás képesség elvével, mint az áldozatelmélettel. Ez azonban nem jelenti azt, mintha most már egyes kérdéseket az áldozat-elmélettel, másokat pedig a szolgáltatási képesség el-

⁴¹ V. ö. pl. Szüdeczky—Kardoss T. id. tanulmánya.

vével kellene magyarázni, mert nyugodtan arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy az igazságos adóteherelosztás kérdése általában a szolgáltatási képesség elve alapján magyarázható; ugyanis a közvetlen alapokat szolgáltató áldozat-elmélet nagy általánosságban nagyon jól megmagyarázható és összeegyeztethető a szolgáltatási képesség elvével. Ez történhet két oldalról is: egyrészt a hozott egyenlő áldozat jellemző a szolgáltatási képességre, másrészt az adólerovás után fennmaradó szolgáltatási képesség szintén közvetlen összefüggésben van a hozott áldozattal. De éppen ebből a szoros összefüggésből következik, hogy megoldható az egységes magyarázat kérdése oly módon is, hogy egységesen tisztán az áldozatelmélet segítségével próbáljuk megmagyarázni a fentemlített, speciális szempontoknak a figyelembevételét. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az áldozatelmélet ebben az irányban még nem épült ki; de ez több-kevesebb nehézséggel megoldható. Természetesen ebben az esetben sem szorítja ki az áldozatelmélet a szolgáltatási képesség elvét, mert az átfogó, szélesebb értelmű fogalom és így — mint már említettem — nem egyenrangú vetélytárs. A helyzet ugyanis az, hogy ilyen esetben is az adózás általános elveként megmarad a szolgáltatási képesség elve, csak mivel pl. az egyes személyeket terhelő jövedelmi adó (beleértve az értekezés elején definiált jövedelmi adót is) alapkérdéseinél szükség van a konkrét megoldás végett a belőle is levezethető áldozatelmélet segítségére, az egységes magyarázat kedvéért a két elv közötti szoros kapcsolat folytán a jövedelmi adó egész területén az áldozatelméletet alkalmazzuk. De ekkor sem tekinthetjük az áldozatelméletet a szolgáltatási képesség elvének a kiszorítójaként, hanem csak az általános irányelveket adó szolgáltatási képességi elvnek a speciális körülményekhez jobban alkalmazkodó tökéletes helyettesítőjeként. Felmerülhet most már az a kérdés, hogy ha az áldozatelmélet tökéletesen helyettesítheti a szolgáltatási képesség elvét, akkor minek van szükség egyáltalában a szolgáltatási képesség elvének a fenntartására. Erre a kérdésre a feleletet a szolgáltatási képesség elvének — már többször

hangsúlyozott — átfogóbb jelentése, értelme adja meg. A szolgáltatási képesség elvét ugyanis az áldozatelmélet csak bizonyos fajta adóknál helyettesítheti; de vannak olyan adók, — ma különösen, — ahol ez a helyettesítési lehetőség egyáltalában nincs meg. Ilyenek pl. a mai gazdasági életet jellemző tőkekoncentrációt megvalósító vállalatokra kivetett adónemek, amelyek mértékének megszabásánál a mai közfelfogás szerint nem indulhatunk ki az áldozategyenlőségből, hanem csakis a szolgáltatási képesség általános elvéből.

Értekezésünk tárgya: az egyéni adóteher, illetőleg jövedelmi adó igazságos progresszivitásának elméleti alapjai szempontjából viszont az a helyzet, hogy az általános elvnek, a szolgáltatási képesség elvének alkalmazása a kérdés konkrét jellege miatt nem vezet eredményre, hanem kizárólag csak a másik elv: az áldozatelmélet, mert egyrészt ez szabja meg „közvetlenül” az igazságos adóteher-elosztást, másrészt — mint a későbbiek során látni fogjuk — egyedül ez rendelkezik kellő objektív ismérvekkel a progresszió mértékének megállapításához. Ez az utóbbi tény a legfontosabb és ez adja meg elsősorban az igazi értékét az áldozatelméletnek. Ez különösen kitűnik akkor, ha áttekintjük, hogy milyen módon próbálta a progresszió mértékét megszabni egyrészt a szolgáltatási képesség elve, másrészt az áldozatelmélet anélkül, hogy először bármelyik is sikert ért volna el és hogyan jutott végre az áldozatelmélet a sikeres megoldás lehetőségéhez.

A szolgáltatási képességen alapuló elméletnek az adóláb meghatározására vonatkozó vizsgálatai kezdetben az arányos adózásból indultak ki; azonban tekintve, hogy a létminimumot adómentesen kellett hagyniok, — mert hiszen a szolgáltatási képességre vonatkozóan csak az ennek levonásával kapott ú. n. szabad jövedelem a mértékadó — ez már eredményezett egy bizonyos fokú progressziót, vagy helyesebben a progressziónak egy bizonyos speciális esetét, melyet degressziónak neveznek. (Ennek lényege abban áll, hogy egy egész nagy jövedelemtől kiindulva visszafelé az alacsonyabb jövedelmek felé az adókulcs csökken; tehát tulajdonképpen ez egy késlel-

tetett progresszió, de nem a növekvő jövedelmek nézőpontjából, hanem a csökkenő jövedelmekéből. Ennek a fordított nézőpontnak oka az, hogy bizonyos esetekben — mint pl. a jelen esetben — a kiindulópont egy állandó adókulcs, de ez csak nagyobb jövedelmeknél jut érvényre, míg kisebb jövedelmeknél erősen csökken az adókulcs, mert egy állandó összeget, pl. az adómentes létminimumot levonunk minden jövedelemnél. Ez a levonás ugyanis a nagy jövedelmekhez képest elenyészően kicsi és így az egész jövedelemre számított adókulcson nem sokat változtat, viszont kis jövedelmeknél a levonás jelentékeny részét teszi ki az egész jövedelemnek és így ennek folytán az egész jövedelemre számított adókulcs erősen csökken.⁴²

Később azonban továbbmentek a progresszivitás irányában a szolgáltatási képesség elvének hívei. Azt kezdték hirdetni, hogy hasonló körülmények esetén a szolgáltatási képesség a jövedelem növekedésével nem arányosan, hanem annál gyorsabban nő.⁴³ Ennek a feltevésnek megokolására azonban csak nagyon gyöngye érveket tudtak találni. Így pl. *Seligman* egy régi közmondással: „Money makes money“ próbálja alátámasztani; továbbá azt hangsúlyozza, hogy egy gazdag ember az arányosnál nagyobb mértékű jövedelemre tehet szert.⁴⁴ Ebben az utóbbi gondolatban mindenesetre annyi igazság van, hogy akinek a közvetlen életszükségleteit jóval meghaladó jövedelme van, az ezt a többletet gyümölcsöző befektetésekben helyezheti el és így egy fundált jövedelemre is szert tehet. Ebben a vonatkozásban kétségtelen tehát, hogy annak, akinek jövedelméből megtakarításokra is telik, különleges lehetősége van jövedelmének megnövelésére azzal szemben, aki nem tehet félre semmit és így a nagyobb jövedelmű egyén szolgáltatási képessége tényleg az arányosnál nagyobb mérvű. De ez csak a kérdés egyik oldala, mert fel kell vetni azt is, hogy mi van akkor, ha mindkét egyénnek alkalma van megtakarításokra,

⁴² V. ö. *Heller Farkas: Pénzügytan*. II. kiadás, 144. old.

⁴³ V. ö. *Seligman*: i. m. 191—192. old.

⁴⁴ A következőket írja i. m. 191. old.: „A richman may be said to be subject, in some sense to the law of increasing returns.“

csak éppen nem egyenlő a jövedelmük. Itt már vitatható, vajjon tényleg szabad jövedelmei arányánál nagyobb mértékű a nagyobb jövedelmű egyénnek szolgáltatási képessége. Felvethető e feltevés ellen elsősorban az a körülmény, hogy azok az előnyök, melyeket a nagyüzemek bizonyos vonatkozásokban előnyösebb termelési lehetőségeik folytán nyújtanak, a kisebb összeggel rendelkezők számára is hozzáférhetők a különböző kereskedelmi társasági formák révén. Ezzel az utóbbi érvvel szemben viszont felhozható, hogy az „Investment trust”-ök eredményei ennek ellentmondanak.⁴⁵ Másik figyelembeveendő szempont, hogy aki keveset tud csak félretenni, az megtakarításaival elsősorban öreg napjaira, betegség esete, stb. akar biztos tartalékot szerezni és ebben az esetben leginkább az aránylag kisebb jövedelmezőséget biztosító takarékbetét, vagy valamely életbiztosítási forma az egyedüli szóbajöhető lehetőség; viszont a nagyobb összeggel rendelkezőknek sok más lehetőség is rendelkezésre áll, melyek nagyobb jövedelmezőséget nyújtanak. Kétségtelen viszont, hogy ez a különbség csak bizonyos nagyságú jövedelmekig áll fenn. Végeredményben tehát csak annyit mondhatunk *Seligman* elgondolására vonatkozóan, hogy az kétségtelen, hogy a gyümölcsöző befektetésekre fordítható összeg aránya az életfenntartáshoz szükséges összeghez képest nő a jövedelem növekedésével és ez a tény már magában is mindenesetre a különböző nagyságú jövedelmek arányánál nagyobb mértékben nyújt előnyt a nagyobb jövedelemmel rendelkezőknek; de, hogy ez az előny milyen mértékű és, hogy ennek folytán mennyire nő a jövedelem növekedésével a szolgáltatási képesség, az teljesen bizonytalan, sőt egyenesen meghatározhatatlan, mert az idevonatkozó számszerű vizsgálódások — amennyiben egyáltalán lehetségesek — magukban rejtenék az áldozatelmélet kapcsán újabban folytatott (és a későbbiek során tárgyalásra is kerülő) ú. n. „határhaszon-mérések” ellen felhozható összes hátrányokat, azoknak minden előnyük nélkül. Ezek után kimondhatjuk, hogy a jövedelem növekedése

⁴⁵ V. ö. *Elmer, D. Fagan*: i. m. II. fejezet.

és a progresszió mértéke közötti viszonyt a szolgáltatási képesség elve egyáltalán nem tudja megszabni.

Hasonló volt a helyzet hosszú ideig — sőt mondhatnánk napjainkig — az áldozatelméletnél is, mert a legújabb kutatók eredményeitől, melyeknek hasznosítása egyébként értekezésünk egyik főcélja, eltekintve objektív alapokon nyugvó összefüggést a jövedelem emelkedése és az adókulcs nagysága között ez sem tudott adni. Az áldozatelméletnek ugyanis, hogy e kérdést megoldhassa, valamilyen konkrét formát kellett keresnie alapelvének: az adó által okozott áldozat egyenlőségének megvalósítására. A régebben közvetlen rendelkezésre álló külső, objektív lehetőségek azonban erre egyáltalában nem voltak alkalmasak. Ilyen lehetőségként ugyanis szóba jöhetett volna az egyenlő adótétel, vagy az egyenlő adókulcs. Az első azonban szembetűnően a legnagyobb igazságtalanságot, a teljes egyenlőtlenséget valósította volna meg az áldozat terén. A másik lehetőség: az adókulcs egyenlősége, ha nem is ilyen szembetűnően, de szintén egyenlőtlen áldozatot eredményezett volna, mert kétségtelen, hogy egy szegény embert, aki jövedelméből éppen csak hogy el tudja tartani családját, sokkal jobban sújt jövedelme egy bizonyos hányadának elvesztése, mint egy gazdagot.⁴⁶ Hogy ilyen külső, alaki egyenlőségek nem valósíthatnak meg áldozat-egyenlőséget és nem eredményezhetnek igazságos teher-elosztást, az természetes is, mert minden áldozatnál nem az a döntő, hogy annak, amit feláldoznak, mik a külső, fizikai jellemzői, hanem az, hogy mi volt a jelentősége az áldozatot-hozó számára. Jelen esetben: az adófizetéssel hozott áldozatnál tehát az a döntő, hogy az adó lerovása folytán feláldozott pénzmenyiség mit jelentett az illető adófizető számára. Így itt tehát végeredményben nem a feláldozott pénzösszeg egységeinek mindenki számára nagyjából egyenlő vásárlóereje a lényeges elsősorban, hanem szubjektív értéke. Ez az utóbbi pedig különböző az egyes adófizetőknel elsősorban azért, mert ezt leginkább az szabja meg, hogy mi-

⁴⁶ Ezt a gondolatot Robert Meyer fejtette ki részletesen. V. ö. Heller Farkas: *Pénzügytan*. I. kiadás. (1921.) 100. old. és II. kiadás. (1943.) 148. old.

Ilyen nagy mennyiség áll belőle rendelkezésre, azaz éppen az, aminek tekintetében a legnagyobb különbségek vannak az egyes adófizetők között. Áldozat-egyenlőséget tehát csak úgy tudunk megvalósítani, ha a teher-elosztást meghatározó adókulcsokat a szerint számítjuk ki, hogy az egyes adófizetők között milyen különbségek vannak az adófizetésnél feláldozott pénz szubjektív értéke tekintetében. A kérdés csak az, hogyan szerezhetünk e különbségekre vonatkozóan számításokhoz szükséges számszerű adatokat tekintve, hogy a pénznek ez a szubjektív értékelése *közvetlenül külsőleg* nem észlelhető.⁴⁷ Ennek a kérdésnek a megoldására a szubjektív értékelmélet gyakorlati megvalósítója: a határhaszon-elmélet nyújt legjobb lehetőséget a határhaszon számszerűséggel könnyen felruházható fogalmával annak folytán, hogy ez a fogalom elsősorban a pénz szubjektív értékelésénél legdöntőbb tényezőnek: a rendelkezésre álló mennyiségnek a hatását fejezi ki, amikor feltünteteti az utolsónak megszerzett egységnek a szükségletek kielégítésére már rendelkezésre álló készlet figyelembevételével tulajdonított hasznot. Ez a lehetőség azonban nemcsak az áldozatelmélet számára volt nyereség, hanem a határhaszon-elmélet számára is; ugyanis itt nyílt először tér a határhaszon-elmélet tételeinek gyakorlati alkalmazására.⁴⁸ Ezért hamarosan a határhaszon-elméletnek a múlt század második

⁴⁷ Az áldozatelmélet eme legnehezebb és legfontosabb kérdésével tekintve, hogy jelentősége messze túlmegy az itteni kereteken és megoldása minden adóelméleti meggondolástól független közgazdaságtani és ismeretelméleti probléma, önálló tanulmányban foglalkoztunk, mely *A pénz szubjektív értékelésének számszerű jellemzése* c. alatt a Közgazdasági Szemle 1943. évi 5. számában (80. kötet 499—542. old.) jelent meg. Főként a jelen tárgyalás során e kérdés részleteire nem térünk ki, hanem csak a progresszió-elmélet szempontjából rendkívül lényeges és jelen tanulmányunk teljessége által is feltétlenül megkívánt körülményeket és eredményeket említjük csak meg, utalva külön tanulmányunk idevágó fejtegetéseire.

Egyébként megemlítjük, hogy e két tanulmányunk közötti szoros kapcsolat folytán „A pénz szubjektív értékelésének számszerű jellemzése” címűben jegyzetek formájában foglalkoztunk azokkal a részletkérdésekkel is, melyeket a pénz szubjektív értékelésének számszerű jellemzésével kapcsolatosan csak az adóelmélet vet fel.

⁴⁸ V. ö. Heller. Farkas: *A határhaszon elmélete*. (Budapest, 1904.) X. fejezet.

felében történt kialakulása után felismerték a határhaszon-elmélet hívei e lehetőségeket és közülük elsősorban német-alföldi írók (különösen *N. G. Pierson*, *A. J. Cohen Stuart*) igyekeztek ezeket azután kiaknázni. Elméleti vizsgálataik során azonban csak annak kimutatásáig tudtak eljutni, hogy az áldozat-elmélet alapján történő adókulcsmegállapításhoz mindenekelőtt a pénz határhaszna és a jövedelem növekedése közötti összefüggést kell megismerni. *Cohen Stuart* evvel kapcsolatban még arra is rámutatott, hogy ennek az összefüggésnek *pontos* ismeretére van szükség, mert a szükséglet-telítési törvényből következő és valószínűsíthető ama tételnek, hogy a jövedelem növekedésével csökken a határhaszon, pusztán ismerete még semmit sem szab meg az adókulcs alakulásának módjára vonatkozóan; még azt sem, hogy a progresszió jelent-e egyenlő áldozatot, vagy éppen ennek az ellenkezője.⁴⁹ E felismerésnél megakadt a határhaszon-iskola az áldozat-elmélet tudományos megalapozása során, mert a jövedelem növekedése és a pénzhatárhaszon közötti összefüggést már egyáltalában nem tudták meghatározni. Ezen azután úgy segítettek, hogy önkényesen kiválasztott és éppen csak az akkori közgazdaságtani tudásnak nem kifejezetten ellentmondó matematikai törvényszerűségekkel igyekeztek pótolni a pénz szubjektív értéke, illetőleg az erre jellemző pénzhatárhaszon és a jövedelem nagysága közötti ismeretlen valóságos összefüggést.⁵⁰ Ez a tudományos kutatáshoz nem egészen illő kiegészítő megoldás egyrészt nagy eredményeket hozott, másrészt viszont teljesen megrendítette az igazságos progresszió kérdésének elméleti alapon való teljes megoldhatóságába vetett hitet és végeredményben így kialakította az áldozat-elmélet és közvetve a szolgáltatási képességi elv szerepének és jelentőségének tudományos megítélését, mely azután az elmúlt félévszázadban a gerincét képezte a progresszió kérdését tárgyaló munkáknak. A nagy eredmények abban állottak, hogy

⁴⁹ V. ö. *Heller Farkas: A határhaszon elmélete*, 150. old.

⁵⁰ Idevonatkozóan lásd *idézett tanulmányunk* 502–504. old. és a 387. oldalon 52. jegyzetet.

sikerült az áldozat-elméletnek az addigi többi elméletnél látszólag tudományosabb és az egyenlő teherviselés alapjaihoz közelebb férkőző módon megokolni a progresszió szükségességét és ugyanakkor az adózás más jelenségeit is egységesebben megmagyarázni. Ennek folytán a különböző pénzügytani munkák nagyrészének a szerzői a határhaszon-elméletre támaszkodó áldozat-elméletben látták a progresszió első komolyabb eméleti alátámasztását.⁵¹ Mégis ennek ellenére az volt az általános vélemény, hogy gyakorlatilag az adóztatást csak a szolgáltatási képesség elvére lehet felépíteni. Ez a vélemény annak folytán alakult ki, hogy a progresszió kérdésével foglalkozók látták, hogy az áldozat-elmélet idevonatkozó megfontolásainak és eredményeinek az alapja: a pénzhatárhaszon és a jövedelem nagysága közötti összefüggés kizárólag önkényes jellegű elképzeléseken alapszik és úgy látszott, hogy ezen nem is igen lehet segíteni a pénzhatárhaszon és egyáltalában az értékelés szubjektív, lelki természeté folytán. Ez az utóbbi annyira az akkori ismeretek alapján a szubjektív elemek megismerhetősége tekintetében vallható tudományos nézetet fejezte ki, hogy ezzel ellenkező reményeket még a határhaszon- és az áldozat-elmélet legbuzgóbb hívei sem igen tápláltak.⁵² Ilymódon az a nézet lett urrá a pénzügytanban, hogy a jövedelem nagysága és az adólab nagysága közötti összefüggést, azaz a progresszió mértékét az áldozat-elmélet egyáltalában nem tudja az igazságos teherelosztás eszménye által megkövetelt objektivitással és biztonsággal meghatározni teljesen szubjektív jellege miatt és mivel más elmélet még ennire sem tud közelférkőzni az igazságos progresszivitás alapjaihoz, mint az áldozatelmélet, kétségessé vált az igazságos mértékű

⁵¹ Így pl. *Sir Josiah Stamp* 1919-ben a következőket írta: (id. m. 42. old.): „It was not until the marginal theory was thoroughly worked out on its psychological side that progressive taxation obtained a really secure basis in principle.”

⁵² Mindössze az amerikai *Irving Fisher* volt már ebben az időben kivétel e tekintetben, aki 1892-ben írt doktori értekezésében (*Mathematical Investigations in the Theory of Value and Price*) megpróbálta a határhaszon mérhetőségét elméletileg bebizonyítani.

progresszió problémájának elméleti alapokon való megoldhatósága.

Végeredményben az lett ennek folytán az általánosan elfogadott — és nagyjából véglegesnek látszó — ítélet az áldozat-elmélet, illetőleg a szolgáltatási képességi elv pénzügytanban elfoglalt helye és értéke tekintetében, hogy igaz ugyan, hogy a progressziót az áldozat-elmélet tudja aránylag legjobban megokolni és egyúttal a teheregyenlőség kérdéséhez is a legmélyebben tud hozzáférkőzni, mégis az adóteher-elosztás elméleteként csak a szolgáltatási képesség elve jöhet számításba, mert ez általános irányelveivel még mindig több objektív alapot tud adni, mint a tisztán szubjektív áldozat-elmélet, mert — amint pl. *J. S. Nicholson* írja⁵³ — sokkal objektívabb alapokon jár el az állam, ha azért vesz el több pénzt a gazdagoktól, mert azok több pénzt adhatnak, mintha azért tenné ezt, mert azok kevésbé érzik. Az igazságos adóteher-elosztásnál — így az igazságos progresszió kérdésénél is — pedig elsősorban az objektivitás a legfontosabb.⁵⁴

Teljesen megváltoztatták azonban a helyzetet mind az áldozat-elmélet értékére, mind a progresszivitás mértékének objektív elméleti alapokon való megszabhatóságára vonatkozóan a matematikai-közgazdaságtan két kiváló művelőjének, az amerikai *Irving Fisher*-nek és a norvég *Ragnar Frisch*-nek az első világháborút követő másfél évtizedben a határhaszon „mérésével” kapcsolatban végzett kutatásai.⁵⁵ Munkásságuk eredménye ugyanis olyan módszerek kidolgozása volt, melyek lehetővé tették a pénz szubjektív értékelésére jellemző pénzhatárhaszon és a jövedelem nagysága közötti összefüggés, illetőleg eme összefüggés jellegének pontos megvilágítására különösen alkalmas pénzfleksibilitás (a szubjektív pénz-

⁵³ V. ö. *J. S. Nicholson: Principles of Political Economy*. New-York and London, 1901.

⁵⁴ V. ö. *Heller Farkas: Pénzügytan*. I. kiadás. 109—110. old.

⁵⁵ V. ö. idézett tanulmányunkon kívül: *James N. Morgan: Can We Measure the Marginal Utility of Money?* *Econometrica*, Vol. 13. No. 2. — 1945. április. Chicago, 1290.

értékelés visszhatási mértéke⁵⁶) és a jövedelem nagysága közötti törvényszerűség konkrét forgalomgazdasági statisztikai adatok alapján való megállapítását⁵⁷ és ez által a pénz szubjektív értékelésével, azaz éppen avval kapcsolatosan, ami a legszubjektívebb volt az áldozat-elméletben, nyújtottak *objektív* alapokat az áldozat-elmélet, illetőleg az ennek alapján történő teher-elosztást megvalósító adókulcs megállapítás számára. Tehát a szubjektív értékelés, ami éppen a legnagyobb vád volt az áldozat-elmélet ellen, lett egyszerre a legnagyobb előny forrása, mert ez olyan objektív alapokhoz kötötte a progressziót, amilyent egyetlen más elmélet sem tudott nyújtani és tette ennek folytán alkalmassá az áldozat-elméletet, — minden más elméletet háttérbe szorítva — az igazságos progresszió valóban tudományos elméleti megalapozására.

Ennek az utóbbi szerepnek a betöltését különösen az segíti azután elő, hogy a pénz szubjektív értékelésének objektív alapokon való számszerű figyelembevételét lehetővé tevő pénz határhaszon-mérési módszerek eredményeinek felhasználhatósága tekintetében fennálló ama általános korlátozások, melyeket részben a mérési módszerek gyakorlati kivihetősége érdekében tett egyszerűsítések, részben a mérésekhez rendelkezésre álló statisztikai adatok szűk köre okoznak, itt az adóelméletnél nem támasztanak nehézségeket; sőt bizonyos tekintetben még elő is segítik a pénzhatárhaszon-mérési eredmények adóelméleti felhasználását. Ha ugyanis ezeket a felhasználási lehetőségeket korlátozó lényegesebb tényezőket sorra megvizsgáljuk, a következőket tapasztalhatjuk:

Az első korlátozás közvetlenül a mérési módszerek ama alapgondolatából származik, hogy a pénz szubjektív értékelése csak egyéneknél megfoghatatlan; de már egy nagyjából azonos körülmények között élő tömegnél ezek a szubjektív érté-

⁵⁶ E fogalom értelmezésére vonatkozóan lásd id. tanulmányunk 536—537. old.

⁵⁷ A kapott eredményeikre vonatkozóan lásd id. tanulmányunk IV. fejezetét (535—542. old.). A módszerek ismertetése pedig id. tanulmányunk III. fejezetében (519—534. old.) található.

kelések nagy átlagban egységes hatást fejtenek ki a piaci helyzetre és az ezt jellemző statisztikai adatokban pontosan visszatükröződnek; úgyhogy ezek alapján a szubjektív értékelések is jellemezhetők közvetve, mint ahogy pl. a hőfokot jellemezzük az által, hogy milyen hatást fejt ki a hőmérő higany-szálára. Ennek a mérési alapelvnek gyakorlatilag az a következménye, hogy a pénzhatárhaszon-mérési módszerek által nyújtott eredmények csak az *átlag*-emberre jellemzők.⁵⁸ Ez azonban az adóteher-elosztásnál egyenesen előnyös, mert gyakorlatilag a túlzottan egyéni különbségeket úgylis lehetetlen lenne figyelembe venni és egyébként is lényegtelenek a közösség szempontjából az e tekintetben jelentkező túlzottan egyéni különbségek indító-okai. Különösen áll ez a kisebb jövedelmekre, amelyeknél tulajdonképpen egyelőre kizárólag lehetséges a pénzhatárhaszon-mérés. Ez a most említett korlátozás, amely onnan ered, hogy a nagy jövedelműek szubjektív pénzértékelésének jellemzéséhez nem állnak rendelkezésre kellő statisztikai adatok, nem okoz nagy nehézséget, mert — mint azt már jelen tanulmányunk elején (2. sz. jegyzet) is láttuk — az adókulcs alakulása itt már csak egészen szűk határok között történhet a progresszió gyakorlati, észszerű kivihetősége miatt; úgyhogy itt a progresszió alakulásával kapcsolatban komolyabb probléma fel sem merül. De ezen kívül még az is enyhíti a mérési lehetőségeknek a nagy jövedelmeknél történő megszűnésének esetleges következményeit, hogy a mért szakaszon (kisebb jövedelmeknél) mutatózó törvényszerűség annyira szinte a fizikai törvények határozottságával jelentkezik, hogy ez a törvényszerűség megfelelően alkalmazható nagy jövedelmeknél is.⁵⁹ A mérési eredmények felhasználhatóságának további korlátozottsága áll elő

⁵⁸ Egyébként, hogy az áldozat-elméletnek a megoldást ezen az alapon kell keresni, arra a gondolatra az osztrák határhaszon-iskola két híve: *Robert Meyer* és különösen *Emil Sax* jutott először, bár meglehetősen önművelatlanul. — V. ö. *Heller Farkas: A határhaszon elmélete* (X. fejezet), *Pénzügytan* (102. old.) és *Pénzügytan* c. előadásai a József-Nádor Műegyetemen az 1942—43. tanévben, valamint *Pénzügytan* II. kiadás 157. old. Továbbá id. tanulmányunk 511. old. 17. jegyzet.

⁵⁹ V. ö. id. tanulmányunk 540—541. old.

onnan, hogy a mérési módszerek csak a jövedelem nagysága szerint különböztetik meg az embereket. Ez azonban ugyan-csak nem okoz nehézséget, mert ma már ez az a külső ismérv, mely a legjellemzőbb az egyének életviszonyaira és társadalmi helyzetére; továbbá az adókivetés számára többnyire úgylis csak ez az adat áll rendelkezésre. Hasonlóképpen megfelel az adóteher-elosztás követelményeinek a mérési eredmények ama sajátása is, hogy a pénz szubjektív értékelését csak összehasonlítósszerűen jellemzik, azaz csak egymáshoz viszonyítják a különböző jövedelmek esetén jelentkező pénzhatárhasznokat az abszolút értékekkel való jellemzés helyett.

Látható- tehát, hogy a pénzhatárhaszon-mérési módszerek az adóteher-elosztás követelményeinek tökéletesen megfelelő formában bocsátanak objektív alapokat az áldozat-elmélet keretében történő igazságos adókulcs-alakulás megállapításához.

Az igazságos progresszió kérdése azonban eme objektív alapok megtalálásával még nem oldódott meg teljesen: ugyanis a pénzhatárhaszon-mérési módszerek folytán csak arra vonatkozóan kapunk jellemző adatokat, hogy hogyan értékelik a különböző jövedelmű egyének az adófizetés során feláldozott pénzegységet. Kérdés azonban még az is, hogy az ilyen módon megismert értékelésű pénzegységekből milyen mennyiség feláldozása jelent a különböző jövedelmeknél *egyenlő áldozatot*.⁶⁰

Ez a probléma sok tekintetben hasonlít az objektív alapokat nyújtó előbbi kérdéshez: a pénz szubjektív értékelésének számszerű jellemzéséhez annak folytán, hogy itt is a kérdés középpontjában valamely olyan lelki jelenség áll, amelynek csak közvetett megnyilvánulásai vannak és amelyről ennek alapján alkotott elgondolásaink, feltevéseink helyességéről sohasem tudunk abszolút biztonsággal meggyőződni. Súlyosbítja itt még a helyzetet az, hogy az *egyenlő áldozat* fogalma is rendkívül homályos. Ilyen fogalom ugyanis a *valóságban*

⁶⁰ V. ö. *Heller Farkas: Pénzügytan*. II. kiadás. 160. old.

csak az egyén bensőjében lejátszódó ama lelki folyamatokkal kapcsolatban fordul elő, melyeknek célja valamely olyan döntés, választás létrehozása, ahol a választási lehetőségek mind valamely áldozattal járnak. Az ilyen esetekben megnyilvánuló áldozategyenlőség fogalma is azonban annyira az egyénen belül marad, hogy még megnyilvánulási formái is alig vannak. Ennek folytán az áldozategyenlőségnek eme egyetlen ténylegesen létező fogalmát sem ismerjük. Az áldozategyenlőségnek az a fogalma pedig, amit a mindennapi életben használunk és aminek itt az adóteher elosztásnál is meg kellene nyilvánulni, tisztán különböző társadalmi és gazdasági cselekedetek aránylag homályos és többnyire csak elképzelt célhatásainak a kifejezése, sőt igen gyakran csak szólama, melyet az emberek erkölcsi nevelésük és társadalmi felfogásuk alapján kívánatosnak tartanak. Ez pedig azt jelenti, hogy az áldozat-egyenlőség fogalmát az szabja meg, hogy mit tartunk annak erkölcsi nevelésünk és társadalmi felfogásunk alapján. Az áldozat-egyenlőségnek a fogalmát tehát tulajdonképpen csak egy szabály, egy elv, egy definíció teszi valójában létezővé, mely olyan jellegű viszonyban áll az áldozat-egyenlőséggel, mint a jog az igazság fogalmával. Ezt az elvet, definíciót legcélszerűbb „áldozat-egyenlőségi elv”-nek neveznünk.

Eme áldozategyenlőségi elvnek a megállapítása most már egy jogalkotásszerű tevékenység, melynek előkészítése azonban nem a jogásznak, hanem a társadalom-bölcselőnek, az etika művelőjének a feladata.⁶¹ Ennek a feladatnak a megoldása során azonban szigorúan és *teljes* realitással alkalmazkodni kell az áldozat-egyenlőségnek alapját képező szubjektív értékelésnek a közgazdaságtani kutatás által rendelkezésre bocsátott megismerési lehetőségeihez. Ennek a reális alkalmazkodásnak elsősorban abban kell megnyilvánulni, hogy a pénz szubjektív értékelésének jellemzésére a közgazdaságtan rendelkezésére álló számszerű adatokhoz kapcsolódóan kell

⁶¹ V. ö. Ragnar Frisch: *New Methods of Measuring Marginal Utility*. Tübingen, 1932. II. fejezet. Továbbá Kádás Kálmán: „*Ilm. Fovero: Some Views on Marginal Utility and the Theory of Taxation*. Helsinki, 1933.” c. munka ismertetése. *Közgazdasági Szemle*. 78. kötet. (1935.) 245. old.

megszabni az áldozat-egyenlőségi elvet, azaz eme számszerű jellemzőket kell használni az áldozat-egyenlőségi elv kifejezésére. Bizonyos mértékig tudományos vizsgálathoz nem méltó önáltatás lenne ugyanis az, ha *általánosságban* keressénk azt, hogy mi jelent egyenlő áldozatot különböző jövedelmű embereknek, mert egy így megállapított áldozat-egyenlőségi elvnek azután semmi kapcsolata nem lenne az áldozat-egyenlőségnek mintegy tárgyát képező szubjektív értékeléssel. Ennek oka egyrészt az, hogy minden áldozat-egyenlőségi elv mesterséges alkotás, aminek a valóságos folyamatokkal természetes kapcsolata nem is lehet; másrészt az, hogy az áldozatot kifejező és egyenlővé teendő szubjektív értékekre jellemző, rendelkezésre álló számszerű adatok bizonyos mértékig szintén mesterséges alkotások; tehát, ha még lenne a valóságos folyamatokkal összefüggő általánosan megállapított áldozat-egyenlőségi elv, még akkor is kérdéses lenne, hogyan alkalmazható ez azután a valóságos folyamatokat jellemző részben mesterséges jellegű adatokra.

Az igazságnak tudományos alapon való kereséséhez sokkal méltóbb az áldozat-egyenlőségi elvnek a következő vonatkozásban való keresése: nyíltan bevalljuk, hogy a valóságos szubjektív értékeket nem ismerjük, de ismerünk helyettük olyan számokat, melyek kétségtelenül jellemzők arra, hogyan értékeli az átlag-ember a rendelkezésre álló pénzösszeg utolsó egységét, különböző nagyságú rendelkezésre álló pénzösszegek esetén. Az adófizetés által okozott áldozat, mivel ez végeredményben azt jelenti hogy az adófizető számára kevesebb pénz fog rendelkezésre állni, kifejezésre fog jutni ezen ismeretes jellemző számértékekben. Ha elképzeljük most már azt, hogy valamely természet fölötti és a lelkekbe belátó hatalom létrehozna egy olyan adótarifát, mely valójában mindenkinek egyenlő áldozatot jelentene, ennek megnyilvánulása számunkra csak annyi lenne, hogy a pénz szubjektív értékelésére jellemző számok azonos törvényszerűség szerint változnának meg az adófizetés hatása alatt. Mi is tehát csak olyan formában volósíthatunk meg valamely áldozat-egyenlőséget, ha ez abban nyil-

vánul, hogy a rendelkezésre álló pénzösszeg szubjektív értékelésére jellemző számok az adóbefizetés folytán azonos törvényszerűség szerint változnak meg. Az áldozat-egyenlőségi elv meghatározása tehát tulajdonképpen egy ilyen törvényszerűség meghatározását jelenti, mely kifejezi, hogy az adófizetés folytán milyen változásnak kell bekövetkezni a rendelkezésre álló pénzösszeg szubjektív értékelésére jellemző számokban. Két ilyen jellemző szám áll rendelkezésünkre: a pénzhatárhaszon és a szubjektív pénzértékelés visszahatási mértéke. Ezek közül az első a pénzhatárhaszon az alkalmasabb ilyen törvényszerűség meghatározására; míg a másik fogalomra, a visszahatási mértékre inkább az a szerep vár, hogy a pénzhatárhaszonra vonatkozóan megállapított egy-egy áldozat-egyenlőségi elv esetében segítséget nyújtson annak előzetes eldöntésére, hogy az illető elv alapján megállapított adótarifa milyen jellegű lesz.

A pénzhatárhaszonnak említett változást meghatározó áldozat-egyenlőségi törvényszerűség megállapítása *azonban* mint már említettük, nem a közigazda feladata, hanem a társadalombölcselelnök, a moralistának és esetleg a gazdaságpolitikuskának mintegy jogalkotásszerű funkciója. Ezen feladat megoldása után azonban, amikor már ismeretes az áldozat-egyenlőségi elvet kifejező törvényszerűség, ismét a közigazdának a feladata ennek vizsgálata és alkalmazási módjának kidolgozása. Ez az utóbbi végeredményben a következőképpen történik. Meghatározandó statisztikai adatok alapján a pénz szubjektív értékelésére jellemző pénzhatárhaszon és a jövedelem közötti összefüggést feltüntető pénzhatárhaszon-görbe ama tömeget jellemző átlagegyénre vonatkozóan, melyet az elosztandó adóteher terhelni fog. A kapott pénzhatárhaszon-görbén minden egyes jövedelem-nagyságra vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy az illető jövedelemhez mekkora pénzhatárhaszon-érték tartozik. Majd meghatározzuk, hogy a kiválasztott áldozategyenlőségi-elv milyen változást kíván eme pénzhatárhaszon-értékekben. Azután megkeressük a pénzhatárhaszon-görbén, hogy eme megváltozott pénzhatárhaszon-értékeknek milyen pénzösszeg felel meg. Ezt a pénzösszeget levonva a

jövedelemből, megkapjuk a fizetendő adó összegét és ezt viszonyítva a teljes jövedelemhez, megkapjuk az adókulcsot.⁶²

⁶² Eme eljárás matematikai összefüggései a következők:

Vezessük be a következő jelöléseket:

r az adózás előtti jövedelem

s az adóösszeg

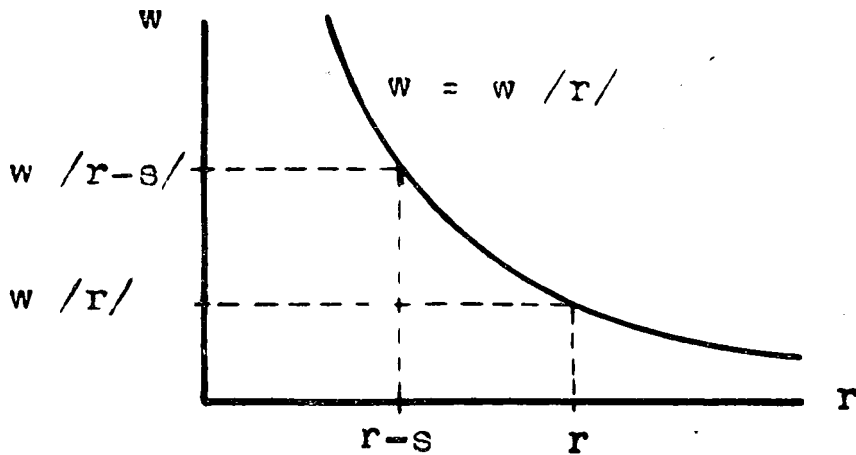
w a pénzhatárhaszon, amely a jövedelem nagyságának (r) a függvénye.

$w(r)$ az adólerovás előtti teljes jövedelem pénzhatárhaszna.

$w(r-s)$ az adóval csökkentett jövedelem pénzhatárhaszna. Mindkettő egy adott pénzhatárhaszon görbére vonatkozóan értendő.

Az áldozat-egyenlőségi elvet egy függvény alakjában adjuk meg, mely kifejezi, hogy az adólerovás utáni pénzhatárhaszon, hogyan függ az adólerovás előtti pénzhatárhaszon értékétől:

$$A(w(r)) = w(r-s)$$

2. sz. ábra

A $w(r)$ függvényt kell azután a társadalombölcselelőnek, stb. meghatározni.

Ennek ismeretében azután, ha az adókulcs:

$$a = a(r) \quad (2)$$

és az

$$w = w(r) \quad (10)$$

függvény inverz függvénye,

$$r = R(w) \quad (11)$$

akkor:

$$a(r) = 1 - \frac{R(A(w(r)))}{r} \quad (12)$$

Adókulcs-görbék vizsgálatánál jó szolgálatot tesz a flexibilitás vizsgálata. Ezért célszerű erre vonatkozóan is megállapítani az áldozategyenlőségi elvvel való összefüggést:

$$\text{az adóláb-görbe flexibilitása: } \check{a} = \frac{\frac{da}{a}}{\frac{dr}{r}} \quad (13)$$

Ezt a számítást több különböző jövedelemre elvégezve, megkapjuk, hogyan változik áldozat-egyenlőségre való törekvés esetén a jövedelem növekedésével az adókulcs, azaz kapunk végeredményben egy objektív alapokon nyugvó igazságos progresszivitású adótarifát.

A következőkben ismertetni fogunk néhány, az irodalomban szereplő lehetőséget az áldozat-egyenlőségi elv megszabására. Előrebocsátjuk azonban, hogy a pénzhatárhaszon-görbére vonatkozóan kapott eddigi mérési-eredmények⁶³ és ama előbb említett észszerű és jogos megoldás esetében, amikor is a mérési lehetőséget nem nyújtó nagyobb jövedelmekre vonatkozóan is meghosszabbítottnak tekintjük a pénzhatárhaszon-görbét, a mért szakaszon megállapított törvényszerűség szerint, a most ismertetendő áldozategyenlőségi elvek egyike sem ad teljesen jó megoldást. Mégis azért ismertetjük őket, mert egyrészt ezeknek megfelelő módosításával esetleg kialakítható megfelelő áldozategyenlőségi elv, másrészt ezekkel jól megvilágíthatjuk, hogyan értendő az áldozat-egyenlőségi elvnek a pénzhatárhaszon segítségével történő meghatározása és ezek helyes voltának vizsgálatánál hogyan kell a közgazdaságtan-

$$\check{a} = \frac{r-s}{r} \left[1 - \frac{\check{w}(r)}{\check{w}(r-s)} \check{A}(w(r)) \right] \quad (14)$$

\check{w} a szubjektív pénzértékelés visszhatási mértéke \check{A} az $A(w(r))$ függvény flexibilitása:

$$\check{A} = \frac{\frac{dA(w)}{A(w)}}{\frac{dW}{w}} \quad (15)$$

$a(r)$ függvényre vonatkozóan kell azután fennállni az elkobzási jelleg elkerüléséből származó (4) egyenlettel kifejezett követelménynek. Ez a követelmény, továbbá az, hogy a $w(r)$, függvény monoton csökkenő, azaz $w(r-s) > w(r)$, egyértelművé teszik az adókulcs-függvény: $a(r)$ és az áldozategyenlőségi elvet kifejező függvény $A(w)$ közti kapcsolatot.

Az áldozat-egyenlőségi elvnek ilyen általános alakban történő kifejezése egyébként az irodalomban először Ragnar Frisch: *New Methods of Measuring Marginal Utility*, op. cit. 11. fejezetében található „the general marginal principle” néven.

⁶³ Ezeknek lényege az, hogy a pénztárhaszon értéke és a visszhatási mérték abszolút értéke egyaránt fordítottan arányos az időegységenként rendelkezésre álló pénzösszeg, a jövedelem valamely *logaritmikus* függvényével. V. ö. id. *tanulmányunk*. 537–539. old.

nak eljárni. Továbbá bizonyos történeti érdekessége is van ezeknek a most ismertetendő áldozat-egyenlőségi elveknek, mert ezek szerepeltek az áldozatelmélettel kapcsolatos ama első próbálkozásoknál, amikor elképzelt pénzhatárhaszon-görbék alapján próbálták a progresszió törvényszerűségét vizsgálni;⁶⁴ de kiindulási alapjaiknak bizonytalan, komoly objektív alapot nélkülöző jellege miatt, eredményeik egyáltalában nem találtak elismerésre, — mint azt már említettük — sőt az áldozatelméletet is bizonyos mértékig lejáratták.

a) Egyik legegyszerűbb megoldás az, hogy az adó olyan nagy legyen, hogy a meghatározás alapjául szolgáló pénzhatárhaszon-görbén a pénzhatárhaszon értéke minden esetben ugyanazon abszolút mennyiséggel növekedjen. Ezt az elvet legegyszerűbben *állandó határhaszon-különbségi elv*-nek nevezhetjük. Ez az elv azonban azért nem alkalmas, mert minden jövedelem nagyságánál progresszióra vezet és így elkobzást okoz végeredményben.⁶⁵

β) Az *arányos határhaszon-különbség elve* csak annyiban különbözik az előzőtől, hogy az adófizetés folytán a pénzhatárhaszonnak nem abszolút értékében kell mindig ugyanannyival nőni, hanem ehelyett ugyanolyan arányban. Ez az elv egyéb-

⁶⁴ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a most ismertetendő áldozat-egyenlőségi elvek pontos szétválasztása ezen első próbálkozásoknál még nem volt meg és igen neves szerzőknél is tapasztalhatjuk, hogy összetévesztik a különböző elveket.

⁶⁵ Jelen esetben az áldozat-egyenlőségi elvet a következő egyenlet szabja meg:

$$A(w(r)) = w(r - s) = w(r) + c \quad (16)$$

az adókulcsot megszabó összefüggés: (amit az általános esetben a (9) egyenlet fejezett ki)

$$a(r) = 1 - \frac{R(w(r) + c)}{r} \quad (17)$$

c mindkét egyenletben egy állandó, melynek nagyságát az elosztandó adóteher nagysága szerint állapítjuk meg. (Ha az elosztandó adóteher nagy, ennek is nagynak kell lenni.)

Igazolható azután, hogy annak a feltétele, hogy az adókulcs progresszív legyen, az, hogy a pénzhatárhaszon és a szubjektív pénzértékelés visszahatási mértéke abszolút értékének szorzata állandóan csökkenjen. Mivel az eddigi megállapítások szerint mindenütt csökken mindkét tényező, a jövedelem növekedésével, tehát minden jövedelemnél progresszív lesz az adókulcs. (Lásd: *Ragnar Frisch*: előbb i. m. 11. fejr. III. sz.)

ként *K. Schönheyder*-nek e század elején felállított elméletén alapszik, de már bizonyos formában *Róbert Meyer*-nél is szerepel.⁶⁶ Ezen elv alkalmazása — ugyanúgy, mint az előzőé — minden jövedelem nagyságnál progresszív adókulcsot eredményez a pénzhatárhaszon és a jövedelem között eddig megismert törvényszerűség állandó érvényesülése esetén.⁶⁷

γ) Az eddigieknél még sokkal inkább elkobzás jellegű a *pénzhatárhaszon egyenlővé tételének elve*, mely a *legkisebb áldozat elve* néven is szerepel az irodalomban. Ennek alapelve az, hogy bármilyen nagyságú jövedelem esetén az adó lerovása után megmaradó pénzösszeg pénzhatárhaszna ugyanaz legyen. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy bármilyen nagyságú is volt a jövedelem, az adó lefizetése után megmaradó jövedelem ugyanaz lesz. Ez tehát teljes jövedelem-egyenlősítést eredményezne, ami megölné az emberekben levő becsvágyat.

A „legkisebb áldozat-elv“ elnevezés egyébként onnan származik, hogy ezen elv felállítói *F. Y. Edgeworth* és *T. N. Carver*⁶⁸ azt akarták elérni, hogy az adózással előteremtendő összeg elosztása olyan legyen, hogy az összes adófizetők által hozott áldozat, azaz az adófizetés folytán elvesztett teljeshaszon összege a legkisebb legyen. Ez más szóval azt jelenti, hogy az adólefizetés után az adófizetőknek megmaradó jövedelme szubjektív értékének, azaz teljes hasznának összege a maximális legyen; azaz mintegy az adófizetők az adólero-

⁶⁶ *Róbert Meyer: Die Prinzipien der gerechten Besteuerung* (1884.) 312. és 332. old.

⁶⁷ Az $A(w(r))$ függvényt jelen esetben a következő egyenlet szabja meg:

$$w(r-s) = (1+c) \cdot w(r) \quad (18)$$

A c egy állandó, mely ugyanúgy, mint az előző esetben, az elosztandó tétel nagyságától függ.

Az adókulcsot pedig a következő egyenlet szabja meg:

$$a(r) = 1 - \frac{R((1+c) \cdot w(r))}{r} \quad (19)$$

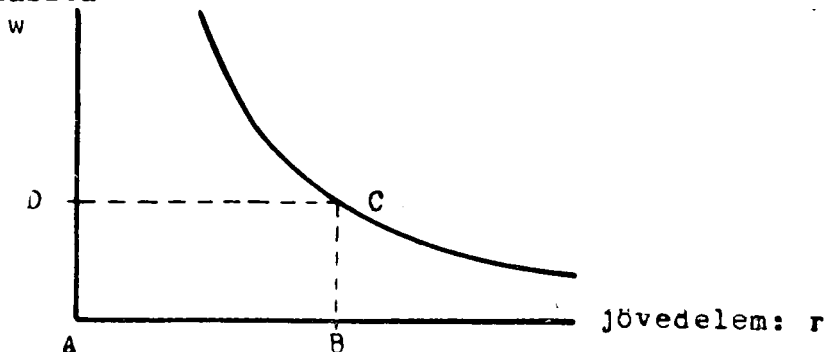
Annak, hogy az adó progresszív legyen, elegendő feltétele az, hogy a szubjektív pénzértékelés visszahatási mértékének abszolút értéke ($|w'|$) csökkenjen. L. *R. Frisch* előbb i. m. 11. fejelet IV. sz.

⁶⁸ *F. Y. Edgeworth: The Pure Theory of Taxation*. Part. III. *Economic Journal*. VII. kötet. (London, 1897.) 550. old. *T. N. Carver: The Minimum Sacrifice Theory of Taxation*. *Political Science Quarterly*. XIX. köt. (New-York, 1904.) 72—79. old.)

vás után megmaradó pénzt az összességet nézve legoptimálisabban használhassák fel.

Ez most már megkívánja azt, hogy megismerkedjünk azon módokkal, hogyan próbálták a teljes haszon nagyságát megállapítani a pénzhatárhaszon-görbék alapján. Itt két felfogás áll szembe egymással: Egyik a *Wieser*-féle, mely szerint a teljes hasznót úgy kapjuk, ha a határhasznót szorozzuk a rendelkezésre álló egységek számával, azaz az *AB* jövedelem teljes hasznára az *ABCD* négyszög területe a jellemző. (L. 3. sz. ábra.) A másik pedig a *Böhm—Bawerk* által

Pénzhatárhaszon

képviselt álláspont, mely szerint a teljes hasznót a w és az r tengely, a BC ordinata, valamint a pénzhatárhaszon-görbe által határolt terület jellemzi, azaz a pénzhatárhaszon-görbe függvényének (A, B) menti határozott integrálja. A két álláspont közül a *Böhm—Bawerk*-féle a helyesebb, mert egyrészt ez támasztható jobban alá különböző érvekkel,⁶⁹ másrészt a *Wieser*-féle megoldás alkalmazása bizonyos tekintetben abszurdumra vezet, mert a pénzhatárhaszon-görbe egyes szakaszain a *Wieser*-féle számítás szerint a teljes haszon a jövedelem növekedésével csökken.⁷⁰

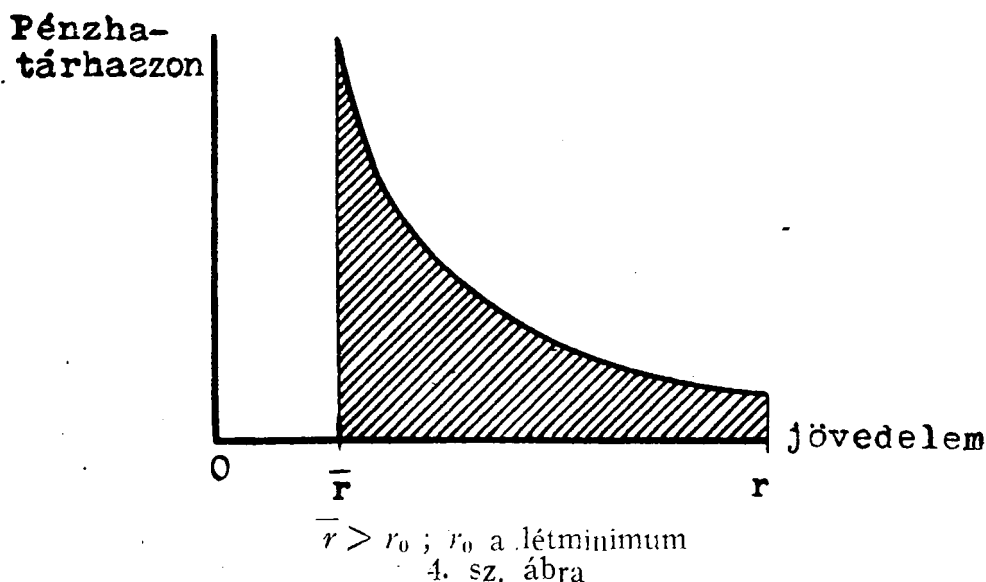
⁶⁹ L. Ilm. Kovero: *Die Prinzipien der Wertproportionalität und der Wertgleichheit in der Besteuerung*. (Helsinki 1938.) 23—34. és 101. old.

⁷⁰ Ezt legjobban flexibilitás számítás segítségével bizonyíthatjuk be: Jelöljük Q -val a *Wieser*-féle teljes hasznót, ami tulajdonképpen egy négyszög területe, amit oly módon kapunk, hogy a jövedelem nagyságát (r) szorozzuk a pénzhatárhaszonnal (w):

$$Q = r \cdot w \quad (20)$$

Ha kiszámítjuk Q flexibilitását (\dot{Q})-t, akkor abban az esetben nő Q , ha Q pozitív, ha pedig \dot{Q} negatív, akkor a Q , azaz a *Wieser*-féle teljes haszon csökken.

Igaz ugyan, hogy a Böhm—Bawerk-féle teljes haszonnál is megvan a veszélye, hogy abszurdumhoz jutunk, de itt ez aránylag egyszerűen elkerülhető. Itt a veszély onnan származik, hogy a pénzhatárhaszon-görbe határozott integrálja, ha az integrálás alsó határa 0, bármilyen létminimum feletti jövedelemnél nagyjából egy állandó igen nagy érték. Ennek az az oka, hogy a létminimumnál a pénzhatárhaszon — értéke egy igen nagy, szinte végtelen érték⁷¹ és így a létminimumon aluli jövedelem részen mintegy nincs is felülről határolva a

pénzhatárhaszon-görbe alatt levő terület és így ez végtelen nagy értéket vesz fel. Ezen azonban olymódon segíthetünk, hogy a pénzhatárhaszon-görbe határozott integráljának vala-

Mivel egy szorzat flexibilitása egyenlő a tényezők flexibilitásának összegével:

$$\check{Q} = \frac{dQ}{dr} \cdot \frac{r}{Q} = \text{Flex}(r, w) = \text{Flex } r + \text{Flex } w = 1 + \check{w} = 1 - (-\check{w}) = 1 - |\check{w}| \quad (21)$$

Tehát

$$\check{Q} > 0, \text{ ha } |\check{w}| < 1,$$

$$\check{Q} < 0, \text{ ha } |\check{w}| > 1.$$

Mivel a mérési eredmények, mint láttuk, azt bizonyították, hogy kisebb jövedelmeknél a szubjektív pénzértékelés visszhatási mértékének abszolút értéke ($|\check{w}|$) nagyobb az egységnél, ezen a szakaszon \check{Q} negatív, tehát a Wieser-féle módszer szerint számított teljes haszon a jövedelem növekedésével csökken a kisebb jövedelmeknél, ez pedig abszurdum.

⁷¹ V. ö. *id. tanulmányunk* 502—503. old.

mely létminimumot kissé meghaladó jövedelemben jelöljük meg az alsó határát, azaz a 4. sz. ábrán vonalkázott területet tekintjük a teljes haszonra jellemzőnek. Ez annál is inkább észszerű megoldás, mert a pénzhatárhaszon-görbének is tulajdonképpen csak egy ilyen határig van értelme. A megoldás egyébként nem okoz zavart, mert a kiválasztott alsó határon aluli pénzösszegnek megfelelő hasznot minden egyes adófizetőnél egyformán figyelmen kívül lehet hagyni.⁷²

A teljes haszon jellemzése mellett azonban felmerül még egy probléma. Ez onnan származik, hogy tulajdonképpen úgy értendő a legkisebb áldozat, illetőleg a megmaradó tiszta jövedelem haszon-maximuma, hogy különböző jövedelmű egyének megmaradó jövedelmének teljes haszna, illetőleg az adózásnál feláldozott pénzösszegek teljes haszna állapítandó meg és ezek összegezendők; azaz mintegy különböző egyénekre vonatkozó pénzhatárhaszon-görbéknél veendő az előző oldali ábrán levő vonalkázott terület és ezek összegének kell a maximálisnak lenni, ha a haszon-maximumot számítjuk. Mivel azonban csak egy ilyen görbe áll rendelkezésünkre, az adófizetők tömegének egy átlag-egyénére vonatkozóan, eme nehézségen úgy kell segítenünk, hogy az elv lényegét megpróbáljuk olyan formába átültetni, ahol elegendő lesz egy ilyen pénzhatárhaszon-görbe és az így kapott eredményeket fogadjuk el azután különböző jövedelmű egyénekre vonatkozó esetekben is; azaz az átlag-egyénre vonatkozóan kapott progressziót, illetőleg adótarifát elfogadjuk azon tömegre vonatkozóan, melyből az átlagegyént kiválasztottuk. Az átültetés oly módon lehetséges, hogy azt keressük, hogy egy egyén, aki az idők folyamán különböző jövedelmeket élvez és minden egyes jövedelméből adót kell fizetnie, hogyan állapítaná meg az egyes esetekben fizetendő adót, ha csak az van megszabva, hogy bizonyos hosszú idő alatt összesen mennyi adót kell fizetnie, de a felosztás az teljesen reá van bízva. Az

⁷² Ez a megoldás mintegy ahhoz hasonlít, amikor a teherjárművek szállítóképességének megadásakor a jármű súlyát figyelmen kívül hagyjuk és csak a szállítható hasznos súlyra vagyunk figyelemmel.

egyén kétségtelenül akkor jár el helyesen, ha arra törekszik, hogy az egyes esetekben visszamaradó jövedelmek hasznainak összege a maximális legyen. Megfelelő számításokkal kimutatható azután, hogy ez a maximum akkor következik be, ha különböző jövedelmei esetén az adóval csökkentett jövedelem határhaszna mindig állandó lesz és ez végeredményben, mint láttuk, teljes jövedelem egyenlősítést jelent, továbbá állandó progressziót.⁷³

A határhasznok egyenlőségét kívánó eme elvnek, bár közvetlenül nem alkalmazható abszolút elközbízási jellege miatt, bizonyos jelentősége mégis van. Ez a jelentőség annyiban áll fenn, hogyha valamely áldozat-egyenlőségi elv alapján már megállapították azt, hogy valamely jövedelemnél az adó lerovása után a pénzhatárhaszonnak mekkorának kell lennie, akkor, ha már a pénzhatárhaszon mérésével kapcsolatos lehetőségek annyira ki lesznek dolgozva, hogy figyelembevehető lesz az egyén megszokott átlagos jövedelmének a hatása a pénz értékelésére, különbséget lehet majd tenni, aszerint, hogy ugyanazon pénzhatárhaszon érték különböző megszokott átlagos

⁷³ Ezen elv matematikai gondolatmenete a következő:
Keresendő, hogy a

$$O = \sum_{i=1}^{i=n} \int_{\bar{r}}^{r_i = s_i} w(r) dr \quad (22)$$

összeg mikor a maximális, ha

$$s_1 + s_2 + s_3 + s_4 + \dots + s_0 = S \quad (23)$$

egyenletből S adva van.

Ez akkor következik be, ha

$$w(r_i - s_i) = \text{állandó}. \quad (24)$$

Mivel $w = w(r)$ monoton függvény

$$r_i - s_i = \text{állandó}. \quad (25)$$

Az adóláb:

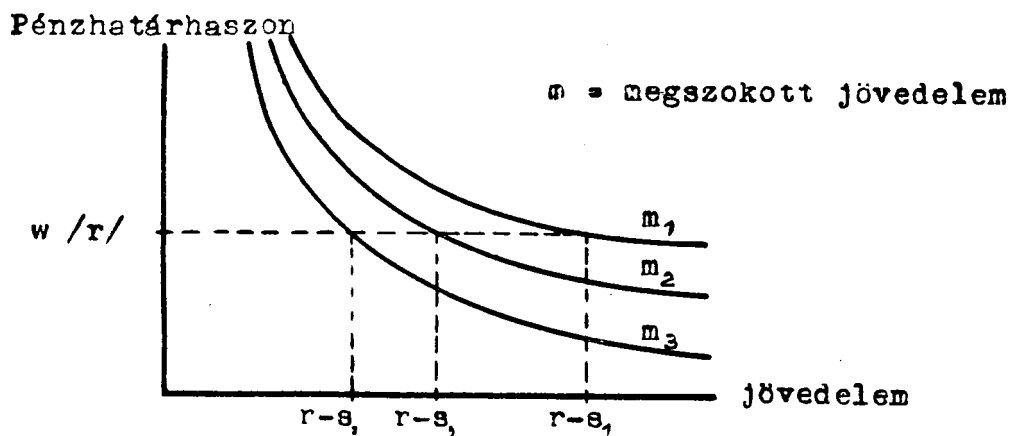
$$a(r) = 1 - \frac{r_c}{r} \quad (26)$$

r_c az az állandó jövedelem, mely az adólefizetés után megmarad, akár-milyen nagy volt is az eredeti jövedelem; r_c egyébként az elosztandó adóteher nagyságától függ.

Az adóláb itt monoton növekszik. Ha szószerint értelmezzük a jövedelem-egyenlősítést, ami a (26) egyenletből következik, akkor itten negatív adókulcsok is előfordulnak.

jövedelmek esetén milyen nagyságú jövedelemnek felel meg. Ezt jól megvilágítja az 5. sz. ábra. A magasabban levő pénzhatárhaszon-görbe felel meg a nagyobb megszokott jövedelemnek.⁷⁴

a) Míg a pénzhatárhaszon egyenlővé tételének elvénél csak a megindokolás során szerepelt a teljes haszon fogalma, addig szerepel a pénzügytanban két olyan áldozategyenlőségi elv, mely teljes egészében erre van alapítva, úgy, hogy még az adókulcsok megállapítása is közvetlenül ilyen teljes haszonra

5. sz. ábra.

vonatkozó számítások alapján történik. Ez a két elv a következő: egyik a *feláldozott teljes haszon egyenlőségének az elve*, a másik pedig a *feláldozott teljes haszon arányosságának az elve*. Mindkét elmélet a Böhm—Bawerk-féle előbb ismertetett teljes haszon számításán alapszik. Csak amíg a haszon-egyenlőség elve azt kívánja, hogy a teljes haszonból mindig ugyanazt az abszolút mennyiséget áldozza fel minden adózó, addig a másik elv azt kívánja, hogy a teljes haszonnak mindig ugyanazt a hányadát áldozza fel az adózó.

Mivel ezek az elvek is úgy értendők, hogy különböző egyéneknél legyen azonos abszolút mennyiségű, illetőleg azonos arányú feláldozott haszon, itt is kell valami megoldást találni, hogy olyan formába legyenek hozhatók ezek az elvek,

⁷⁴ V. ö. *id. tanulmányunk* 515—517. old. Továbbá: Ragnar Frisch: Előbb i. m. 12. fejj., valamint R. D. G. Allen: *On the Marginal Utility of Money and its Application*. *Economica*, 1933. 1j0—209. old.

hogy alkalmazhatók legyenek az egyedüli rendelkezésre álló, átlag-egyénre vonatkozó pénzhatárhaszon-görbével kapcsolatban. Ez oly módon történhet, hogy különböző egyének vizsgálata helyett azt keressük, hogy egy egyénnek, akinek az idők folyamán különböző jövedelmei vannak és ezek közül csak egy után kell adót fizetnie és azt maga választhatja ki, hogy melyik után, milyen adókulcs-változás esetén, azaz milyen progresszió mellett mindegy, hogy melyik jövedelme után fizeti meg az egyszeres adót. A haszon-egyenlőség elve szerint most már akkor mindegy, ha az adókulcsok olymódon vannak megállapítva, hogy bármilyen nagyságú jövedelemnél is fizet az egyén adót, a feláldozott pénzösszegnek a teljes haszna mindig ugyanaz az abszolút érték; a másik elv szerint pedig akkor, ha a feláldozott pénzösszeg teljes haszna mindig ugyanaz a hányada az egész jövedelem teljes hasznának. A két elv között levő felfogásbeli különbség onnan származik, hogy az arányossági elv hívei szerint, a nagyobb jövedelem esetén ugyanolyan haszonmennyiség elvesztése még nem jelent ugyanolyan nagy áldozatot, mert sok egyéb fontosabb szükséglet még mindig kielégíthető, mint kisebb jövedelemnél, mert az utóbbi esetben már alig áll az egyén rendelkezésére eszköz egyéb szükségletek kielégítésére. Ezzel szemben a teljes haszon-egyenlőségének szükségességét hirdetők azt mondják, hogy ez tulajdonképpen ugyanazon szubjektív körülménynek másodszor való figyelembevétele, mert ezen körülmény a pénzhatár-haszon csökkenésének megállapításakor már úgylis figyelembe van véve.

Ez a vita elég régóta szerepel az adóelméletben, mert tulajdonképpen eme két áldozat-egyenlőségi elvvel kapcsolatban történtek először kísérletek a progresszió igazságosságának az áldozat-egyenlőség alapján történő pontosabb megközelítésére és az igazságos progresszió jellegének meghatározására. A feláldozott haszon arányosságának elvével különösen holland tudósok próbálták a progresszió kérdését megoldani (*N. G. Pierson, Cort van Linden, A. J. Cohen Stuart*). A másik elvet pedig elsősorban *Emil Sax* hangoztatta és ezt az állás-

pontot fogadta el a progresszióval foglalkozó nevesebb szerzők legtöbbje is. Így: *E. R. A. Seligman, Knuth Wicksell, K. Th. von Eheberg, Oskar Jaeger.*

Különösen a holland *Cohen Stuart* mélyedt bele a problémába, aki — mint már említettük — helyreigazította azt a helytelen korábbi feltevést, hogy a pénzhatárhaszon csökkenésének pusztá tényéből feltétlenül következik a progresszivitás szükségessége és kimutatta, hogy valamely adótarifa progresszív, arányos, vagy esetleg regresszív legyen, az döntő módon függ attól, hogy a határhaszon-csökkenés törvényszerűsége milyen jellegű. Ez kétségtelenül helyes felismerés volt, mert ha megvizsgáljuk pontosabban a most szóbanforgó, az áldozat teljes hasznát szemmeltartó két áldozat-egyenlőségi elvet, mindkettőnél azt tapasztaljuk, hogy progresszió első sorban csak a kisebb jövedelmeknél van feltétlenül, ahol a pénzhatárhaszon-csökkenés rohamos mértékű, azaz ahol a pénzhatárhaszon-görbe különösen meredek. Ez különösen szembeötlő a feláldozott teljes haszon egyenlőségét hirdető elvénél, melynek alkalmazása kezdetben igen erősen siettetett progressziót eredményez, mely azután később regresszióba megy át. (Ez a körülmény egyébként eme áldozat-egyenlőségi elv helyessége ellen szól.)

Cohen Stuart-nak fenti helyes felismeréséből származó tudományos érdemét azonban erősen csökkenteti az a körülmény, hogy amikor eme felismerését alkalmazni akarva levezetett egy szerinte valóban helyes adótarifát, akkor ennek helyességének bebizonyítására célzatosan csoportosított önkényesen kiválasztott eseteket. Ez a bizonyítás azonban, mint arra a finn *Ilm. Kovero* mutatott rá, csak felületes szemlélő előtt igazolja *Cohen Stuart* adóláb-skálájának helyességét: de alaposabb vizsgálatnál azonnal szembetűnik a bizonyítás célzatos és hamis volta és *Cohen Stuart* adóláb-skálájának önkényessége.⁷⁵

⁷⁵ L. *Ilm. Kovero*: I. m. 100--117. old. Egyébként *Kovero* eme művének ama hibáját, hogy a pénzhatárhaszonnal kapcsolatos legújabb tudományos eredményeket figyelmen kívül hagyta, kárpótló jelentős tudományos érdeme *Cohen Stuart* ezen tudományos szempontból erősen kifogásolható

A továbbiakban azonban részletesen egyik ilyen teljes haszon alapján álló áldozat egyenlőségi elv tárgyalásába sem érdemes belemélyednünk,⁷⁶ mert tulajdonképpen alapjuk, a tel-

bizonyítási eljárásának helyes megvilágításba való helyezése. Bár már régen is sokan (elsősorban *Seligman* és *Sax*) támadták *Cohen Stuart* adókulcs skáláját és rámutattak érvei önkényes jellegére, érveinek tendenciózus és megtévesztő beállítását azonban nem fedezték fel; sőt több neves pénzügytani író nagyra értékelte *Cohen Stuart* ezen munkásságát.

⁷⁶ Röviden csak néhány matematikai kifejezéssel világítjuk meg alkalmazásuk és vizsgálatuk módját:

a) A feláldozott teljes haszon egyenlőségének elve:

Az áldozat egyenlőségi elv:

$$\int_{r_i - s_i}^{r_i} w(r) dr = c \quad (27)$$

c = állandó

r = az egyén azon jövedelmének valamelyike, melyek közül valamelyik után adót kell fizetnie.

$w(r)$ függvény és c ismeretében (27) egyenlet minden r_i jövedelemhez megszab egy s_i adóösszeget.

(Itt tehát nem játszik befolyásoló szerepet a *Böhm-Bawerk*-féle teljes haszon számítási mód ama önkényes lépése, hogy csak a létminimumnál nagyobb jövedelmektől kezdve számítja a teljes hasznót. Ez mindenestre előnye ezen elvnek. Ez az előny egyébként a feláldozott teljes haszon arányosságának elvénél nincs meg.)

Ha nem az adóösszegeket, hanem csak az adólábakat akarjuk vizsgálni, akkor (27) egyenlet írható a következő formában is:

$$\int_{(1-a) \cdot r_i}^{r_i} w(r) dr = c \quad (28)$$

Ha a teljes haszon jövedelem szerinti változásának jellemzésére bevezetjük a $W(r)$ függvényt, akkor

$$W(r) = \int_r^r w(r) dr \quad (29)$$

és $W(r)$ függvény inverz függvénye ($R_w(W)$)

$$r = R_w(W) \quad (30)$$

Ezek segítségével azután felírható a köv. két összefüggés:

$$W((1-a) \cdot r) = W(r) - c \quad (31)$$

$$a(r) = 1 - \frac{R_w(W(r) - c)}{r} \quad (32)$$

Sorbafejtéssel, valamint flexibilitás-számítással kimutatható, hogy infinitzimális adónál a progresszivitás szükséges és elégséges feltétele az, hogy a szubjektív pénzértékelés visszhatási mértékének abszolút értéke:

$$|\tilde{w}| > 1. \quad (33)$$

Kimutatható továbbá, hogy ezen feltétel véges adó esetében elégséges feltétel.

jes haszonnak számítása teljesen bizonytalan. A teljes haszon számítása a határhaszon alapján ugyanis egy rendkívül kényes eljárás. Egyrészt számtalan hibaforrás jelentkezik akkor, amikor a teljes haszonnal kapcsolatos lelki mozzanatokkal összefüggő külső objektív jelenségek alapján megállapítjuk a határhaszonra jellemző számértéket, másrészt megint számtalan újabb hiba csúszik be a számításokba, amikor eme határhaszonból visszafelé akarjuk számítani a teljes hasznót. Eme hibák egyes speciális fogyasztási javak teljes hasznának számításánál aránylag még nem fenyegetik az egész számítás értékét, a pénznél azonban, ahol a határhaszon-mérés során annyi feltevést, stb. kell tennünk, hogy tulajdonképpen a pénzhatárhaszon fogalom mesterséges alkotás, — bár a kapott eredmények tökéletesen azonos jellege igazolta a valóságos folyamatokkal való megfelelő kapcsolatot, — úgy, hogy most már ennek alapján teljes hasznót számítani, nagyon kétes értékű dolog. Ettől eltekintve is, elvi szempontokból jogosulatlan a pénzhatárhaszon alapján olymódon számítani teljes hasznót, hogy a pénzhatárhaszonnak a rendelkezésre álló pénzmenyiség szerinti integrálját vesszük. A pénznek ugyanis, mint olyannak, nincs teljes haszna, legfeljebb csak az általa megszerezhető javaknak. Egy határhaszon alapján történő teljes hasznó számításnak pénz esetében csak akkor

L.: *Ragnar Frisch*: előbb i. m. 11. fejelet, I. sz.

b) A feláldozott teljes hasznó arányosságának elve:

Áldozat-egyenlőségi elv:

$$\int_{r-s}^r w(r) dr = c \cdot \int_r^r w(r) dr \quad (34)$$

c r -től független állandó,

$$W((1-a(r)) \cdot r) = (1-c) \cdot W(r) \quad (35)$$

$$a(r) = 1 - \frac{R_w((1-c) \cdot W(r))}{r} \quad (36)$$

Infinitezimális adónál a progresszivitás szükséges és elégséges feltétele:

$$\frac{r \cdot w}{W} + |\ddot{w}| > 1 \quad (37)$$

Ez a feltétel véges adónál a progresszivitás elégséges feltétele.

¹ L. *R. Frisch*: e. i. m. 11. fejelet, 2. sz.

lenne jogosultsága, ha a pénzt számtalan jószágból összetett elképzelt jószágnak vehetnénk, melynek határhasznát is egy többváltozós függvény fejezi ki és ennek vennénk azután többváltozós integrálját.⁷⁷ Mivel azonban ilyen számítási mód gyakorlatilag kivihetetlen, leghelyesebb tehát a pénzzel kapcsolatban a teljes haszon fogalmát kikapcsolni. Ez indokolt már azért is, mert míg a pénzhatárhaszonnal kapcsolatban sikerült jogosan a rendelkezésre álló pénzmenyiség döntő befolyását minden emberre vonatkozóan egyaránt kiemelni, addig a teljes haszonnál már annyira egyéni hatások játszanak közre, hogy ott minden általánosítás teljesen jogosulatlan.

Végeredményben tehát egyedül helyes és a tudományhoz valóban méltó reális eljárás az, hogy az áldozategyenlőséget a méréseken alapuló pénzhatárhaszon fogalommal kapcsolatban közvetlenül szabjuk meg, mint arra több példát is hoztunk fel. — Az áldozategyenlőség problémájának egy tisztán közgazdasági és pénzügytani tárgyalása során ehhez még, mint azt már fentebb is hangsúlyoztuk, az a követelmény is járul, hogy ezt csak általánosságban tegyük és a konkrét megszabást bízzuk a társadalombölcsele, az etikus, esetleg bizonyos szempontok figyelembevételére végett még a gazdaságpolitikus együttes munkájára.

A szűkebb értelemben vett adóelmélet részéről ennyiben

⁷⁷ Ha a pénz helyett elképzelt jószágot X, Y, Z, \dots , javakból összetettnek képzeljük, ahol X, Y, Z, \dots , javaknak árai: p_x, p_y, p_z, \dots , és ezen javak határhasznai:

$$\begin{aligned} u_x &= u_x(x, y, z, \dots) \\ u_y &= u_y(x, y, z, \dots) \\ u_z &= u_z(x, y, z, \dots) \\ &\text{stb.} \end{aligned} \quad (38)$$

ahol x, y, z, \dots , a X, Y, Z, \dots , javak mennyiségei; ezen javakból a pénzben mint összetett jószágból ξ, η, ζ, \dots , mennyiségek vannak, akkor a pénz határhaszna:

$$\frac{\xi u_x + \eta u_y + \zeta u_z + \dots}{\xi p_x + \eta p_y + \zeta p_z + \dots} = w \quad (39)$$

A teljes haszon pedig:

$$W = \int_0^{\dots} \int_0^{\dots} \int_0^{\dots} w \, dx \, dy \, dz \, d\dots \quad (40)$$

meg is van oldva a progresszió lefolyásának az áldozat-elmélet alapján történő meghatározása, mert tulajdonképpen csak a kiválasztott áldozategyenlőségi elvet kell csak mintegy behelyettesíteni az általános megoldásba, és akkor már tisztán mechanikus számolási munkával pontosan meghatározhatók a különböző jövedelmeknek megfelelő adókulcsok és innen megállapítható azután az áldozat-egyenlőséget megvalósító, objektív alapokra épített progresszió jellege is.⁷⁸

IV.

Azáltal, hogy az adókulcsnak a megállapítása az áldozat-elmélet keretében a mérésen alapuló pénzhatárhaszon fogalom segítségével valóban objektív alapokon történhet, eldőlt a különféle progresszió-elméletek közötti vita az áldozat-elmélet javára, tekintve, hogy a többi elmélet ilyen tárgyi alapokat nyújtani nem tud. Legfőképpen megdőlt az a régebbi pénzügytani munkákban található és az előzők során már ismertetett felfogás, mely az egymással szoros összefüggésben levő áldozat-elmélet és a szolgáltatási képesség elve kö-

⁷⁸ Egyébként, hogy az ismertetett általános megoldás mennyire már kész megoldás, azt bizonyítja az a körülmény, amire *Ragnar Frisch* mutatott rá. (V. ö. *Ragnar Frisch* előbb i. m. 11. feje. és *Theiss Ede: A határhaszon mérésének problémája*. Közgazdasági Szemle. (1932.) 75. kötet. 712. old., és amelynek lényege abban áll, hogyha az áldozat-egyenlőségi elv hiányában valamilyen politikai, gazdasági, vagy szociális szempontból megállapítjuk azt, hogy három különböző nagyságú jövedelem esetén mekkora legyen az adókulcs, akkor a fent ismertetett általános megoldás közvetlen alkalmazása segítségével a pénz szubjektív értékelésének figyelembevételével történő interpolációt végezhetünk a közbeeső különböző jövedelmeknek megfelelő adókulcsok megállapítására. Az eljárás kivitele az, hogy az áldozategyenlőségi elvet kifejező függvényt annak alapján állapítjuk meg, hogy a megadott három adat alapján meghatározzuk az áldozategyenlőségi elvet megszabó függvény három pontját és ezeken át valamely empirikus közelítő módszerrel egy görbét fektetünk. Tehát bizonytalanság csak ezen a részen lép fel; de ez a végső eredmény szempontjából elenyésző hibát okoz. Abban az esetben viszont, ha az interpolációt az adókulcsra vonatkozóan végeznénk, akkor sokkal nagyobb igazságtalanságokat okozó hibák lépnének fel. Nagyon jól fejezi ki *Frisch* ezen interpolációs módszer előnyét, mikor azt mondja, hogy eme eljárás lényege az, hogy az interpolációs eljárásban levő bizonytalanság ezáltal a rendszer kevésbé fontos részére vihető át.

Ez egyébként az elmondottnak egyik közvetlenül alkalmazható gyakorlati eredménye.

zül minden tekintetben az utóbbit részesítette előnyben, mondván, hogy bár ez sem tudja megszabni a jövedelem nagysága és az adókulcs közötti igazságos összefüggést, még mindig több objektív alappal rendelkezik ezzel kapcsolatban, mint a teljesen szubjektív áldozat-elmélet.

Kerésve most már az igazságos adózás szempontjából az áldozat-elmélet helyét és jelentőségét, ezt abban találjuk meg, hogy az általa a mérésen alapuló pénzhatárhasznofogalom segítségével megállapított adókulcsok arra szolgálnak, hogy az igazságos adóteher-elosztás ama *alapjait* megadják, melyre nyugodtan felépíthetünk egy valóban igazságos adórendszert.

Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az adótehernek az elosztását mindenekelőtt ezen az alapon kell elvégezni, majd ennek megtörténte után már figyelembevehetők azok a különböző szempontok, melyeket egyrészt a többi progresszió elmélet fejez ki, másrészt a fennálló adópolitikai ideál. (Megvalósítandó ez bizonyos vonatkozásban oly módon is, hogy eme szempontokat az áldozategyenlőségi elvvel kapcsolatban már figyelembe vesszük a társadalmi bölcselő és az etikus által megállapított elv bizonyos módosításával. Ez egyáltalán nem változtatja meg azonban az áldozat-elmélet most vázolt azon szerepét, hogy az adóteher-elosztás alapját képezi, mert ez tisztán csak technikai kérdés.) Miután pedig az áldozat-elmélet alapján, illetőleg a különböző egyéb szükséges szempontok utólagos figyelembevételével megállapítottuk általánosságban az adóteher-elosztást, megtörténhet az egyeseket terhelő adótehernek szétosztása az adórendszer különböző adóneveire. Ez gyakorlatilag úgy történhet, hogy megállapítjuk, milyen cikkeket sújtunk fogyasztási adóval és hasonló jellegű közterhekkkel és ennek folytán mennyi adóteher terheli a különböző jövedelmű egyéneket. Erre egyébként jó lehetőség nyílik annak folytán, hogy az adóteher-elosztáshoz szükséges pénzhatárhaszn-görbe mérésénél szükség van különböző jövedelmű egyénekre vonatkozó háztartási statisztikák felvételére. Ezek nagyjából tartalmazzák ugyanis, hogy a külön-

böző jövedelmű rétegek fogyasztása milyen javakból és hogyan tevődik össze. Ha most már kiszámítjuk, hogy az egyes tételeket milyen fogyasztási, stb. adóteher terheli, akkor ezek összegezésével nagyjából megkapható a különböző jövedelmeket terhelő fogyasztási adóteher. Ennek megfelelően azután módosíthatjuk azokat az adókulcsokat, melyeket általánosságban a jövedelmi-adóra, mint elképzelt egyetlen adóra alapítottunk meg az áldozategyenlőség alapján és ezen módosított adókulcsok fogják azután adni a közvetlen gyakorlati alkalmazásra kerülő jövedelmi adónak valóban igazságos tarifáját. Felmerülhet ezzel kapcsolatban most már az a kérdés, hogy ezáltal nem válik-e egy jelentéktelen részletkérdéssé az egész fentebb ismertetett általános teherelosztási eljárás, ha a kapott eredmények a végleges gyakorlati alkalmazás előtt lényeges módosításon mennek át és nem tisztán illuzórikus-e megállapítani a teljes adóteherre vonatkozóan a pontos igazságos progressziót, ha ezt úgy is módosítani kell egy bizonyos mértékig becslésen alapuló fogyasztási adóteher figyelembevételével. Erre a kérdésre azonban, ha jobban megvizsgáljuk, a leghatározottabban nem-mel kell felelnünk, mert eme módosítások folytán esetleg fellépő hibák, — melyekre vonatkozóan egyébként megfelelő hibaszámítások kidolgozása is lehetséges, — aránylag csekély jelentőségűek, mert csak egy-egy kis részletben okozhatnak torzítást, míg a többi részletben az általánosságban megállapított igazságos elosztás hatása maradéktalanul érvényesül; viszont, ha éppen az alapokban lennének igazságtalanságok és hibák, akkor ezek azután minden egyes részletben egyaránt megnyilvánulnának, tehát az egész rendszer a maga egészében sokkal igazságtalanebb lenne. Látható tehát, hogy az egész probléma egyáltalában nem részletkérdése az adózásnak, hanem éppen centrális alapkérdése, mely éppen az egész adózás igazságosságát keresi.

Ez a jelleg adja meg azután a helyes feleletet az áldozat-elmélet és a pénzhatárhaszon-mérés alapján történő adóprogresszió-megállapítás tudományos értékének a vizsgálatá-

nál is. Kétségtelen ugyanis, hogy a talált megoldás nem abszolút tökéletes. Itt természetesen nem arra gondoltunk, hogy az áldozategyenlőségi elvet az adóelméletnek magának nem sikerül megállapítani, hanem erre mások segítségére van szükség, mert ez természetes következménye az adózás azon magasabb etikai jellegének, mely a közösségért hozott áldozatban nyilvánul meg és egyébként is a kapott megoldás az adóelmélet részéről befejezett egésznek alkot, bár kétségtelenül még számtalan tekintetben kívánatos bizonyos tökéletesítés. Ehelyett elsősorban azokra az abszolút tökéletesség szempontjából kifogásolható különböző általános megoldásokra gondoltunk, amikor a gyakorlati kivihetőség reális szempontjainak kedvéért számtalan speciális szempontot feláldoztunk egyrészt a pénzhatárhaszon-mérése, másrészt az ennek alapján történő adókulcs megállapítás során. Ezen megoldások ellen felhozható kifogásokra a legjobban *Heller Farkas*-nak a *Pénzügytan*-ában írt következő szavai adják meg a választ: „Tökéletes megoldások a társadalmi életben nincsenek; de nem kell-e azért a tökéletességet keresni? Így van ez az adó okozta áldozat egyenlősítésénél is. Ha az adó államtani természete az áldozat-egyenlőséget kívánja, legalább is törekedni kell arra.”⁷⁹ Annál is inkább törekednünk kell erre és nem elvetni az egészet azért, mert abszolút tökéletes megoldást evvel kapcsolatban nem tudunk elérni, mert kétségtelen, hogy az áldozat-elmélet alapján a pénz szubjektív értékelésének figyelembevételével történő adókulcsmegállapítás, ha az áldozat-egyenlőségi elvet a társadalom bölcselő és az etikus rendelkezésre bocsátja, — ami egyáltalán nem utópia —, minden kifogásolható elhanyagolása ellenére is egyet minden körülmények között biztosan tud nyújtani és ez az adónak a közösségért hozott áldozat jellege és ezen áldozat tárgyát képező pénz helyes értékelése által az adóteherelosztásban megkövetelt *irányzat*. Ez pedig a legtöbb, amit emberileg az igazságos adózás tekintetében el tudunk érni és itt ismét *Heller Farkas Pénzügytan*-ából idézhetünk: „Tudjuk ugyanis igen

⁷⁹ *Pénzügytan*: I. kiadás. Budapest, 1921. 100. old.

jól, hogy a gazdasági életben, de az emberi életben általában matematikai pontosságot nem szabad keresnünk, mert hogyha erre az álláspontra helyezkedünk, nem csak a létminimum adómentességének megvalósítását, hanem az adónak az adók államtani természetének megfelelő keresztülvitelét általában lehetetlenségnek kellene bélyegeznünk. Az életben meg kell elégednünk az államtani és egyéb fogalmak természetéből folyó *irányzatok* megvalósításával.“

Ennek az irányzatnak objektív alapokon való megállapítására pedig az áldozat-elméleten alapuló, most ismertetett eljárásen kívül más mód nincs, tehát ez az eljárás, minden más progresszió-elméletet háttérbeszorító, rendkívüli értéket jelent az államok alapját képező közteherviselés igazságossága szempontjából.⁸⁰

Szivós István

⁸⁰ Egyébként megjegyezzük, hogy nemcsak az adótehernek igazságos elosztása szempontjából rendkívül nagy jelentőségű ez az ismertetett, objektív alapokra felépített és egyenlő áldozat megvalósítására törekvő teherelosztási eljárás, hanem nagy értéket jelent minden egyéb olyan, társadalmi, illetőleg egyes társadalmi osztályok által fenntartott intézmény, akció, stb. költségeinek különböző jövedelmű egyénekre való igazságos felosztása szempontjából is, ahol az illető intézménynek az egyes egyének részéről való igénybevételenek a mértéke, stb. nem jöhet a terhek viselésénél számításba, hanem tisztán csak az, hogyan lehet a terheket igazságosan és objektívan elosztani ama egyének között, melyek ahhoz a társadalmi réteghez tartoznak, melynek a kötelessége az illető intézmény, akció stb. fenntartása. Így pl. kitűnően alkalmas az ismertetett teherelosztási eljárás társadalom-biztosítási intézmények ama költségeinek a felosztására, melyeket különböző jövedelmű biztosítottak viselnek és amelyek minden tag számára egyforma szolgáltatásokkal vannak kapcsolatban. Itt egyébként különösen azért tökéletes az eljárás, mert ezek a terhek éppen olyan jövedelmű rétegeket érintenek, melyekre vonatkozóan végezhető el a legpontosabban az eljárás alapját képező pénzhatárhaszonmérés.

KÖZLEMÉNYEK.

„Council of Economic Advisers“.

A Federal Reserve Bulletin 1947. januári száma ismerteti az USA új gazdasági szervének, a közgazdasági tanácsadónak első jelentését. Ezt a szervet az 1946. évi „Employment Act“ léptette életbe, amelyet a képviselőház 320 szavazattal 84 ellen, a szenátus pedig egyhangúlag fogadott el. Célkitűzését két pontban foglalta össze. Az egyik, hogy „olyan feltételeket teremtsen és tartson fenn, amelyek hasznos foglalkoztatásra — önfoglalkoztatást is beleértve — nyújtsanak azoknak alkalmat, akik képesek és hajlandók a munkára és keresik a munkát.“ A másik „a maximális foglalkoztatás, maximális termelés és maximális vásárlóerő előmozdítása szabad vállalkozások versenyével.“

Ezeknek a céloknak megvalósítására a törvény nem léptetett életbe semmiféle csúcsszervezetet, nem kreált semmiféle munkaterv- vagy termelési diktátort. Csak egyet tett: a közgazdasági tudást avatta fel a gazdaságpolitika irányítójává és ellenőrévé. Az egyik szerv, amely ennek a programnak szolgálatába állott, a törvény által az Elnök mellé kirendelt „közgazdasági tanácsadók testülete.“ Ez a három legkiválóbb közgazdából áll, akik maguk mellé alkalmazhatnak további, de legfeljebb 10 közgazdát és segédszemélyzetet. A testület egész évi költségvetése nem lehet több 345.000 dollárnál (egy harmada annak, amit mi állami pénzből két színházra költünk.) Ez a korlátozás biztosítja, hogy a testület nem avatkozhat be a kormánysszervek törvényes munkakörébe, nem zavarhatja azok tevékenységét, nem folytathat azokkal párhuzamos, vagy azokkal versenyző munkát. Nem is végezhet külön statisztikai vagy gazdasági kutatásokat. De összegyűjti, egybefoglalja, szintetizálja mindazokat a terveket, eszméket, javaslatokat, amelyeket a különféle kormányzati ágazatok és hivatalok, az üzleti élet, a pénzügyi és mezőgazdasági intézmények, a munkásszervezetek, az USA egyes államai és a többi autonómiák feltártak és előtérbe állítottak.

Ennek a munkának az alapján a testület mindenestre egyszer évenként, de szükség esetén többször is összefoglaló

jelentéssel járul az Elnök elé, aki azt saját javaslatával együtt a kongresszus elé terjeszti. Ezt a jelentést, illetve javaslatot azután a másik új szerv, a törvény által most alkotott, a képviselőház és a szenátus által kiküldött együttes közgazdasági bizottság letárgyalja és a tárgyalás alapján terjeszt javaslatot a képviselőház és a szenátus elé.

Az első jelentés tartalmának lényege: *a munkanélküliség kiirtásának közgazdasági filozófiája*. Ez azon a megfontoláson alapszik, hogy „ha közgazdasági gondolkodásra való képessé-
günket és az üzletek vezetőinek, a munkásság vezéreinek és másoknak eszét és tapasztalatait mozgósítjuk, akkor a jövőben képesek leszünk a gazdasági válságok pusztító időszakait mérsékelni.” De milyen módszer segítségével? Az egyik rendszer, amelynek hívei voltak, a spártai tantétel, a laissez faire. Ennek a követői azt tartják, hogy, ha a spártaiak példája szerint a fiatalokat és gyengéket éppen úgy kiteszik a természet szabad erőinek, mint az erőseket, akkor csak az erőtlének fog-
nak elbukni, míg az erősek, az életképesek fennmaradnak.

Az ezzel szemben álló tantétel a római, amely abból származik, hogy egy bizonyos időben a római polgárok felmentve érezték magukat attól, hogy saját erejükből legyenek kénytelenek a kíváncsú életszínvonalat fenntartani. A „panem et circenses“-t mindenki számára az államhatalom nyújtotta. Modern nyelven kifejezve ez annyit jelent, hogy ne törődjünk a munkanélküliséggel, mert mindig tudunk teljes foglalkoztatást nyújtani azzal, hogy a gazdasági szervezetbe beleszivattyúzunk megfelelő mennyiségű vásárló erőt. „Csakhogy mi — mondja a jelentés — a „közgazdasági tanácsadók testülete“ azt hisszük, hogy a gazdasági élet belső viszonyait maguknak a gazdasági élet részeseinek kell gondosan összeegyeztetniük olyan légkörben, amelyet a kormány kedvezővé alakít, de maga a kormány is most — és a jövőben még valamennyivel inkább — kell, hogy a gazdálkodás tetteles ösztönző és vezető eleme legyen. *A kormányzat szerepe tehát a magángazdálkodás kiegészítője.*“

Igy alakul ki — a spártai és római tantételek elvetésével — az amerikai demokrácia tantétele a kölcsönös összeegyeztetésből. Ezt a tantételt állítja előtérbe az 1946. évi törvény. Ez világosan megállapítja, hogy célkitűzése — maximális termelés, foglalkoztatás és vásárlóerő — a következő úton érhető el: *„Elő kell mozdítani és ösztönözni a Szabad versenyre felépített vállalkozást és az általános jólétet.*“ Egyidejűleg azonban fennáll a Szövetségi Kormány kötelezettsége és

felelőssége azért, hogy megfelelő politikát folytasson. Nem az az intenció, hogy a kormány mesterségesen teremtsen állásokat és fokozza az állam személyi kiadásait, hanem az, hogy olyan feltételeket teremtsen és tartson fenn, amelyek között mindenki, aki akar és képes dolgozni, hasznos foglalkoztatást kapjon.

Vagyis a jelentés nyomatékkal hangoztatja, hogy a kormány részére bőséges működési terület nyílik abban, hogy ösztönözze, könnyítse és egészítse ki a — bármily jól vezetett — magángazdasági vállalkozásokat. „Ez a funkcionális megkülönböztetés és összeműködés a magán- és a közületi vállalkozás között véleményünk szerint teljesen különbözik az angol rendszertől és sokkal jobban illik a mi helyzetünkhöz és temperamentumunkhoz, mint az iparoknak államosítása, amelyhez angol rokonaink folyamodtak. Ez nem vonja maga után a létező gazdasági működés rendszabályozását, amely bürokratikus fegyelmezésre vezetne.“

Végül a jelentés utal a közvetlen gazdasági és termelési teendőkre. Figyelembe kell venni, hogy úgy a hazai, mint a külföldi közönség törekszik kielégíteni a háború alatt visszaszorított szükségleteit tartós — termelési és fogyasztási — árukban. Népünknek — mondja — magas jövedelme és háborús megtakarításai most lehetővé teszik, hogy tartós és fogyasztási javakban is emelje életszínvonalát. Mindenki, akinek még nincs háza vagy autója, már az idén akar ilyent szerezni. „A 47. és 48. évek sikerét jelzi, hogy képesek vagyunk 6 millió autót, 1½ millió lakás-egységet és hasonló számú frigidáiret, mosógépet és hasonló eszközöket évente termelni és eladni.“ De ezeken felül „termelési egyvelegünkbe bele kell illeszteni azokat a félig fényűzési, kulturális és jóéti cikkeket is, amelyek beszerzése népünk számára páratlan termelő képességünk folytán rendelkezésre áll.“ Ezek a körülmények le fogják küzdeni a depressziós áramlatokat és felfelé fogják irányítani azoknak az éveknek a munkáját, amelyek eddigi hagyományok szerint visszaesést hoztak.

Végeredményben tehát a tanácsadó testület véleménye abban kulminál, hogy mindazok számára, akik képesek is, akarnak is, igyekeznek is dolgozni, ezt lehetővé kell tenni, hogy így ellássák magukat ahelyett, hogy időszakonként nyomorúságban kénytelenek legyenek munkátlanul lézengeni. Ennek útja a versenyre alapított, a kormány által megkönnyített és támogatott szabad vállalkozás.

Éber Antal

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok valutaforgalmi kötöttségei.

Kezdetről fogva világos volt minden szakember előtt az a tény, hogy a nemzetgazdaságok megrendült gazdasági egyensúlyának a helyreállításához az áruforgalmi kötöttségek nem elegendők, illetőleg, hogy ezekkel párhuzamosan szükség van az egész fizetési forgalomnak, a tőkemozgalmaknak és a fedezetül szolgáló nemesfémek forgalmának a megkötésére is. A kereskedelmi egyezmények ennek megfelelően az áruforgalom szabályozásán túlmenőleg egyre inkább foglalkoztak a nemzetközi fizetések mikéntjével és a valutáris kérdésekkel. *Rist* hangsúlyozza, hogy végzetes következményekkel járna az a tény, ha a mai időkben a kereskedelmi és pénzügyi politika külön úton haladnának.¹ A valutapolitikai intézkedéseknek ugyanis szorosan hozzá kell simulniok az egyéb kereskedelempolitikai rendszabályokhoz. Ha azonban az újabb keletű valutáris intézkedéseket vizsgálat tárgyává tesszük, úgy azt látjuk, hogy ezek nagyjából a hagyományos valutapolitika körében mozognak és nem alkalmazkodnak mindenben az idők által megkövetelt új kereskedelempolitikai irányokhoz. Sőt nem egy abba a hibába esik, hogy régi következtetlenségeket akar a modernség jelszava alatt új beállításban érvényrejuttatni.

Tudjuk, hogy a valuta szabad vagy kötött rendszerű lehet. A kötött rendszerű valuták a szilárd árfolyamokért harcolnak, míg a szabad valuták az ingadozó váltóárfolyamok előnyös voltát ismerik el. Az organikus kereskedelempolitika álláspontjára helyezkedve, a valuta belföldi értéke látszik első sorban védelemben részesítendőnek, amivel természetesen együttjár a váltóárfolyamok ingadozása. Mert a valuta belső és külső értékét egyszerre megvédelmezni csak a legerősebb kényszerintézkedések bevezetésével lehetséges. *Knapp* szerint magától értetődő jelenség, ha a váltóárfolyamok a fizetési mérleg ingadozásait megfelelő hullámzásokkal követik, mert a váltóárfolyamoknak nincsen szerinte olyan természetes állapota, amelyben azok önmaguktól megmaradnának.² Ezért törekszik a devizakényszergazdálkodás a fizetési mérleg szabályozására, hogy ezen keresztül a valuta külértékét megvédelmezhesse, illetőleg viszonylag szilárd szinten tarthassa.

A devizakényszergazdálkodás a kötött valutarendszerek legmerekvebb alapja. Létrehozója, akár csak a vele rokon áru-

¹ *Ch. Rist*: Monnaie et commerce, Rev. écon. intern. 1936.

² *G. F. Knapp*: Staatliche Theorie des Geldes. Leipzig, 1905.

forgalmi korlátozásoknak, a szükségszerűség. A közgazdasági szempontból nem kívánatos devizaigények kielégítését meg kellett akadályozni azért, hogy a rendelkezésre álló külföldi fizetőeszközök mennyiségét a közgazdasági szempontból legjelentősebb szükségletek kielégítésére lehessen fordítani. *Frei* szerint a devizakényszergazdálkodásnak a bevezetése hármas cél megoldása érdekében történt: *a)* az első a világháború és a gazdasági válság által megrendített valutáknak a teljes összeomlástól való megmentésére való törekvés, *b)* a második, a külfölddel való fizetési forgalom rendezése, *c)* a harmadik, a fizetési és kereskedelmi mérlegek megjavítására irányuló törekvés.³ *Domány* szerint a devizagazdálkodás bevezetését a pénz értékállandóságának fenntartása, a belső hitelügyi szervezet épségének megóvása és a legszükségesebb külföldi fizetések ellátásának a biztosítása indokolja.⁴

A devizagazdálkodás, mint valutáris rendszer, az aranyvalutával rokon; eszménye és törekvése a szilárd váltóárfolyam. Hibája, hogy ez a törekvés rendszerint autonóm konjunktúra- és hitelpolitikával kapcsolatos, ami azt jelenti, hogy a szilárd külső árfolyamok következtében előálló belföldi áringadozásokat minden téren a legszigorúbb ellenőrzéssel, hatósági árszabályozással igyekeznek megakadályozni. Valutáris szempontból a külső és belső egyensúly együttes megteremtése lehetetlen, azaz csupán egy olyan merev tervgazdálkodási rendszer keretén belül lenne lehetséges, melyben az esetleges elérhető előnyök a mutatkozó hátrányokkal szemben eltörpülnének. *Luckas* ezzel szemben a devizakényszergazdálkodást a hitelpolitikai autonómia elérésének igen célravezető eszközéül tekinti, mert nemcsak a tőkemenekülés veszélyét zárja ki, szerinte, hanem nagyméretű hitelteremtést is lehetővé tesz. A tőkemenekülések megakadályozásában a kötött devizagazdálkodás valóban jelentős előnyt nyújt a nemzetgazdaságok számára, de a hitelteremtés nem kell, hogy feltétlenül hozzákapcsolódjék.

A devizagazdálkodásnak jelentős nehézséget okoz az árfolyamok kérdésének rendezése. Rendszerint két árfolyam áll fenn egyidejűleg: egy *hivatalos* és egy *természetes* árfolyam. Az összehangolást rendes körülmények között a váltóárfolyam hullámozása és az arbitrage végzi el. Végső esetben pedig rendelkezésre áll a valutakiegyenlítő alap is, mely szükség esetén a két árfolyam közötti összhangot sikerrel teremti meg. Devizakényszergazdálkodás esetében ezeket a ható-

³ *G. Frei*: Kontingentierung und Einfuhrbeschränkung, Luzern, 1941.

⁴ *Domány Gy.*: Új gazdasági jelenségek, Budapest, 1942.

cröket az *engedélyezési eljárás* és a *beszolgáltatási kötelezettség* van hivatva pótolni. A cél az, hogy a belföldre szóló követeléseknek a kínálata külföldön ne mulja felül a keresletet. A hivatalos ellenőrzést kikerülő „zugforgalom” a hazai devizák kínálatát a külföldön azonban olymértékben fokozza, hogy az árfolyamot természetellenesen mélyre nyomja le, ugyanakkor, amikor belföldön a beszolgáltatási kötelezettséget elkerülő külföldi devizákért a természetesnél jóval magasabb árfolyamot fizetnek. Így egy harmadik, ú. n. „zugárfolyam” is ki fog alakulni, ami, hacsak az illető állam árucikkei iránt megnyilvánuló kereslet fokozódása következtében az illető valutával szemben előálló nagyobb érdeklődés nem tudja ellensúlyozni, a hivatalos és a természetes árfolyam alatt fog állani. Az államközi forgalom a hivatalos — rendszerint legmagasabb — árfolyamon bonyolódik le, ami gyakorta annak nem kívánatos mértékben való csökkenésére vezet. Felmerül a *felárpolitika* alkalmazásának a szükségessége, a külforgalomnak a fenntartása és helyes arányok közé való szorítása érdekében. A devizagazdálkodás nem tudja azonban megakadályozni, hogy a nemzetközi csereforgalom, hatása alatt, természetellenes irányba ne fejlődjék. Nagyon tanulságos erre nézve, amit az argentin Központi Jegybank 1941. évi jelentésében olvashatunk: „Behozatalunk irányát nem az árra, vagy a minőségre irányuló megfontolások, vagy a fogyasztók egyéni tetszése határozza meg... kényszerítve vagyunk, hogy ahhoz az országhoz forduljunk, amelyben devizákkal rendelkezünk”.⁵ Ezek a devizák nem fordíthatók ugyanis szabadon más országokban foganatosítandó vásárlásokra vagy fizetésekre, hanem csak abban, amely az általa tett vásárlások ellenértékeképpen bocsátotta azokat rendelkezésre. Természetes ugyanis, hogy egy ilyen rendszerben minden állam arra fog törekedni, hogy bevitelét a kivitel szolgálatába állítsa.

A devizagazdálkodás által az árfolyamoknak elérni kívánt szilárdsága nem célja a modern kereskedelempolitikának. *Bresciani-Turroni* is azt hangsúlyozza, hogy a főcél a fizetési mérlegek egyensúlyának a megteremtése, amelyhez mind az aranyvaluta, mind a papírvaluta, mind pedig a többoldali clearingelszámolás rendszere mellett egyformán el lehet jutni, azonban csak akkor, ha a nemzetközi váltóárfolyamok viszonylagos szabadsága („relativa libertà”) fennáll. *Knapp* és *Whittlesey*, sőt régebbi munkáiban *Keynes* is, a váltóárfolyamok szabad alakulása és az autonóm belső pénzügyi politi-

⁵ *Banque des Réglements Internationaux*. Douzième rapport annuel. Basel, 1942.

kának az előnyös volta mellett szálltak síkra. A váltóárfo-
lyamok túlzott kilengéseit megakadályozandó *valutakiegyen-
lítő alapokban* ugyanis egy olyan eszköz áll a valutapolitika
rendelkezésére, melyet sok esetben sokkal hatályosabban lehet
érvényesíteni, mint a devizagazdálkodás megkötöttségeit.
Ezeknek az alapoknak a magját a valuták leértékeléséből
adódó aranyfedezet-feleslegek alkotják, melyek túlmenő igé-
nyeiket nem jegykibocsátás vagy hitelteremtés, hanem rövid-
lejáratú kölcsönök felvétele útján nyerik, pl. kincstári váltók
formájában (Anglia). Az ilyen váltóknak az adás-vétele (nyilt-
piaci politika) nemcsak a külföldi, de a belföldi pénzmozgal-
makat is nagyban semlegesíti. Így *Neubauer* a valutakiegyen-
lítő alapokban a rövidlejáratú, azonnal visszavonható külföldi
letétek zavaró hatása ellen való igen eredményes védekezési
lehetőséget lát.⁶ Szerencsés megoldásnak tartja azt is, hogy
a valutakiegyenlítő alapok az aranykészletek felett szabad
rendelkezési lehetőséget biztosítanak és pedig oly módon, hogy
ez a belföldi fizetési forgalom pénzellátását nem veszélyezteti.
(*Domány* a valutakiegyenlítő alapok végső feladatát abban
látja, hogy olyan irányított valutarendszert teremtenek, mely-
ben az arany, mint értékmérő és a tőkemozgalmak szabá-
lyozója továbbra is kiemelkedő szerepet játszanék.⁷) *With-
tlessey* *Neubauer*rel azonos állásponton van. Különbség csu-
pán ott van közöttük, hogy míg *Neubauer* az aranydeviza-
valutát tartja a kibontakozás új valutarendszerének, addig
Whittlesey a „jó” papírpénzéért száll síkra.⁸

A tapasztalat már korán megmutatta, hogy sem a pusztá
áruforgalmi korlátozások, sem a pusztá devizaforgalmi kor-
látozások a kívánt célt egymagukban el nem érhetik. Így jöt-
tek létre azok a szerződések, melyeket clearingmegállapodá-
sok név alatt ismer a közgazdaságtan. A *clearingszerződés*
ek rövidlejáratú államközi megállapodások, melyek mind az
áru-, mind pedig fizetési forgalomból adódó követeléseket ösz-
szefoglalják és kétoldali elszámolásnak vetik alá, úgy hogy
csupán a fennmaradó követelések (csúcsok) kiegyenlítése vá-
lik szükségessé. A technikai lebonyolítás módja közismert. A
megbízott pénzintézeteknél hazai valutában történő import-
befizetések és az exportőrök számára szintén hazai valutában,
az import alakulása szerint történő várakozási idővel egybe-
kötött kifizetések a jellegzetes ismérvei.

⁶ *Neubauer Gy.*: Hitelpolitika és aranyvaluta. Kg. Szle. 1936.

⁷ *Domány Gy.*: op. cit. 111. o.

⁸ *Ch. Whittlesey*: Gebundene und ungebundene Wechselkurse
Jena, 1936.

A clearingrendszer természeténél fogva mind az áruforgalmi, mind pedig a devizaforgalmi korlátozásokról elmondottakat egyesíti magában. A clearingszerződésekben megtaláljuk a kontingenseket éppen úgy, mint a nemzetközi fizetési forgalom lebonyolítását szabályozó intézkedéseket. A clearing mégis a kompenzációs rendszerhez áll a legközelebb. A clearinget a kompenzációkhoz hasonlóan *offenzív* kereskedelem-politikai eszközként foghatjuk fel, bár bizonyos, hogy a clearingban a támadó jelleg sokkal kevésbé ismerhető fel, mint a kompenzációban. Vannak, akik a két rendszer között csupán abban látnak különbséget, hogy a kompenzációban az elemi, közvetlen árucseréigyletek állanak előtérben. *Luckas* szerint a különbség a két rendszer között abban van, hogy a kompenzációban résztvevő országok részéről csak egy-egy személy, vagy hely vesz részt a lebonyolításban, míg a clearing két ország között a teljes elszámolás lebonyolítását végzi.⁹ (A kompenzációban tehát az egyes önálló áruüzletek állnak egymással szemben, míg a clearingben az üzletkötések összessége az üzletkötések összességével.) Lényegileg azonban a kompenzáció vonatkozhatik két ország teljes áruforgalmára is, de csak arra és semmi másra. A clearing ezzel szemben az áruforgalmon túlmenőleg rendszerint egyéb tételeket is felölel. Lényeges különbségnek kell tekintenünk azt a tényt is, hogy a clearing megadja a lehetőséget követelések teremtésére, míg a kompenzáció erre nem nyújt módot. A clearing ily módon a *járuvékos hitelnyújtás* eszközévé válik, mert biztosítja az export folytatásának lehetőségét még abban az esetben is, ha az ellentételt képező behozatal nem nyújt erre elegendő fedezetet, illetőleg, ha importbefizetések hiányában az export folytatására megfelelő hitelkeret a clearingintézetnél nem áll rendelkezésre. Világos azonban, hogy az ilyen esetekben a jegybank által az exportőrök részére folyósított összegek a belső pénzpiac helyzetére és az árszínvonalra igen káros hatással lehetnek, mert járuvékos vásárlóerőt jelentenek, melynek az áruoldalon nem felel meg hasonló gyarapodás. Erre a Magyar Nemzeti Bank elnöke is rámutatott egyik közgyűlési beszédében, mikor azt mondta, hogy a növekvő export finanszírozása céljából az idegen országok számára nyújtott hitel az egyensúlyt a jövedelemelosztás és a rendelkezésre álló árumennyiség között megbontotta, ugyanis a belső vásárlóerőt megnövelte anélkül, hogy az árumennyiséget megfelelő import által hasonló arányban növelte volna.¹⁰

⁹ *H. Luckas: Theorie der Devisenzwangswirtschaft, Jena, 1940.*

¹⁰ *Banque des Réglements Internationaux. Douzième rapport annuel. Basel, 1942. 143. o.*

A clearingcsúcsot képező összeget, ha az jelentősebb kereteket ér el, az állam átvállalhatja. Ez az eset pl. Svájcban. Ily módon az államkassza alimentálja követelt hitelnyújtással a clearinget és teszi lehetővé az exportot, biztosítva az exportőröknek a haladéktalan kifizetést. *Hotz* szerint azonban ilyen módon a clearingmérleg egyensúlybahozatalának kérdését nem oldottuk meg még, hanem csak egy későbbi időpontra elodáztuk.¹¹

Hauswirth a clearing és a kompenzáció között a leglényegesebb különbséget abban látja, hogy a clearingszerződés fix árfolyamával szemben a kompenzációban rendszerint nincs kikötött árfolyam. Ez a szempont kétségtelenül igen jelentős a két rendszer között fennálló különbségek megítélésénél, bár ezzel kapcsolatban rögtön rá kell mutatnunk arra, hogy a kompenzációs ügyletek praemizálása és a clearingnél alkalmazott felárpolitika gyakran ugyanabban az irányban fejti ki hatásukat. Végső fokon a clearingszerződések sem mások, mint 1:1 értékarányra beállított értékkompenzációs megállapodások, melyek nyomán a csúcsoknak a kiegyenlítését sokszor igen erőszakosan eszközlik ki. *Lényegileg tehát mindkét rendszer alapelve a kompenzálódás*, míg azonban a szorosabb értelemben vett kompenzáció az áruforgalom mennyiségi, vagy értékbeli kiegyenlítésére törekszik és ezért *árukompenzációs* rendszernek nevezzük, addig a clearingrendszer lényege az összes követeléseknek az összes tartozások által való kompenzálása és ezért ezt a rendszert *devízakompenzációs* rendszer névvel illetjük. A németek ennek megfelelően Verrechnungs- és Abrechnungs-Geschäfte cím alatt tárgyalják a külforgalmi kötöttségek vonatkozó szakaszát. *Bolberitz Károly* egyensúlybiztosító és értékbiztosító rendszereket különböztet meg, és pedig *a)* árucseré (kompenzációs), *b)* könyvelési (clearing), *c)* preamios és *d)* árfolyamváltoztató rendszert.¹²

Hotz a clearingszerződések következő osztályait sorolja fel:

- a)* irányítás nélküli clearing
- b)* kontingentálás által irányított clearing
- c)* preamiosok által irányított clearing
- d)* kompenzációs forgalom.

Hotz tehát globálisan a clearing fogalma alá sorolja a

¹¹ *H. Hotz*: Clearing und Kompensation aus dem Werk: Geld und Kreditsystem in der Schweiz, 1944.

¹² *Bolberitz K.*: A külkereskedelmi politika újabb eszközei, Kgszle, 1941.

kontingensek rendszerét és a kompenzációs forgalmat. Világos azonban, hogy bár az értékforgalom ezen kötöttségei a clearing-rendszer keretében is előfordulhatnak, nem állnak azzal szükségszerű szoros kapcsolatban, sőt önállóan is alkalmaztatnak.

Hátránya a clearingnek, hogy miként az előbb tárgyalt rendszerek is, a teljes kiegyenlítődést keresi, bár már tágabb alapon. Ebben a tekintetben a clearing és a kompenzáció között nincsen különbség. Nincs különbség a tekintetben sem, hogy a clearing, akárcsak a kompenzáció, a benne résztvevő országok előnyös termelési lehetőségeit nem hagyja kifejleszteni, mert az áruforgalom csupán az előre lerögzített kontingensek keretében mozoghat, illetőleg ezeknek a határáig terjeszkedhet. A clearing továbbá, akárcsak a kompenzáció, előnytelen tőkeirányításokhoz is vezet, improduktív termelési ágak kifejlesztésével, amire a serkentést a fix árfolyamon való biztos értékesítés lehetőségének a tudata adja meg. *Weber*, a svájci Nemzeti Bank elnöke, egyik közgyűlési beszédében¹³ nyomatékosan kihangsúlyozta a clearingnek ezeket a hátrányait. A clearing — mondotta többek között — a kétoldali kötelező kompenzációt erőszakolja az áruk, tőkék és szolgáltatások eddigi szabad mozgása helyébe, anélkül azonban, hogy számot vetne azzal, vajjon a két szerződő ország gazdaságilag kiegészítik-e egymást, vagy sem. A Népszövetségnek 1935-ben megtartott, a clearing-szerződésekkel foglalkozó ankétja, hasonló értelemben, ezekkel a szerződésekkel szemben foglalt állást. „A clearing-szerződések — olvashatjuk az ankét anyagát összefoglaló jelentésben — mesterséges irányban fejlesztik a forgalmat a szerződő felek között, részint mert devizák hiányában a gyöngye és irányított valutájú ország kényszerítve van arra, hogy szerződő társával szemben emelje vásárlásait, részint mert a clearing-egyenlegek nem transferálhatók, hanem fel kell azokat használni az adóssá vált országban.“¹⁴ A clearing-szerződés célja ugyanis a teljes kiegyenlítődés, a készfizetés lehető kikapcsolása, tehát még az esetleg fennmaradó csúcsok (Clearingspitze) kiegyenlítését is igyekezni fognak természetszerűleg elkerülni. A leszámolás

¹³ *M. E. Weber* beszéde a Schw. Nat. Bank. 1943 március 6-i közgyűlésén.

¹⁴ *Société des Nations* Enquête sur les accords de clearing, Genève, 1935. 51. o. „les accords de clearing stimulent artificiellement le commerce entre les parties contractantes, soit parce que, faute de devises, le pays à monnaie faible et contrôlée est amené à augmenter ses achats dans l'autre partie soit parce que les soldes de clearing ne peuvent être transférés, mais doivent être employés dans le pays resté débiteur.“

után a fennmaradó többletet vagy kihitelezik az adós országban, vagy módot nyujtanak rá, hogy az járulékos áruforgalmat credményezhessen. Az így előálló helyzet meggátolja az államokat természetesen abban, hogy olyan effektív bevételi többletre tegyenek szert, melyet másutt adósságtörlesztésre, vagy az áruforgalomból adódó tartozások kiegyenlítésére fordíthatnának. Olyan clearingszerződést keveset ismerünk, amely megengedte volna, hogy az egyik félnek a másikkal szemben jelentős többlet álljon rendelkezésére, noha a kisebbségben maradó fél nem volt hitelezője a másiknak, illetőleg az utóbbi nem rendelkezett ritka és elsőrendű szükségleti jószágnak minősülő termelvények felett. Kivételként említsük meg az Ausztria és Magyarország kereskedelmi forgalmát szabályozó 1933-as clearingmegállapodást, mely szerint a forgalom értékaránya 1:1.5 lehet Magyarország javára. Az 1931-es svájci-magyar clearingszerződés Magyarország javára ugyanígy szabad clearingcsúcsot biztosított, amit ez az ország tetszőleges célra használhatott fel. Az ilyen megállapodások kétségkívül a tények helyes ismeretéből fakadnak és tekintettel vannak az áruforgalom történelmi alakulására, illetőleg szem előtt tartják azt, hogy ha az adós országok egyes viszonylatokban nem tudnák fizetési mérlegüket tartósan aktívvá tenni, akkor kötelezettségeiknek a nemzetközi kamatszolgáltatás és tőketörlesztés terén nem tudnának megfelelni.

Lényeges nehézsége a clearingrendszernek az elszámolás *árfolyamának* megállapítása. Tekintve, hogy a clearingszerződésekbe az áruforgalom tételei mellett a nemzetközi szolgáltatások különböző tételeit is rendszerint belefoglalják (idegenforgalom, adósságszolgáltatás, stb.), a különböző célokra, fontosságuk sorrendjében, különböző árfolyamok megállapítása válik szükségessé.¹⁵

Mi szerint igazódnak mármost ezek a különböző árfolyamok? Világos, hogy ha a szerződő államok közötti forgalom természetes, azaz tényleges szükségleteken és elvitathatatlan termelési fölényeken nyugszik, úgy az árfolyam rendszerint magasabb szinten kerül rögzítésre. Ha ezzel szemben az áruforgalmat, vagy pl. az idegenforgalmat serkenteni akarják, úgy egy alacsonyabb árfolyamot fognak megállapítani. A rosszul megállapított clearingárfolyamoknak éppen olyan

¹⁵ Az olasz-magyar clearingben pl. négyféle számlán, különböző árfolyamokon végezték az elszámolást. A „conto globale“ az áruforgalomra vonatkozó, a „conto finanziario“ a fizetési, a „conto trasporto“ a szállítási, a „conto turismo“ pedig az idegenforgalmi tételeket fogta össze. Az ú. n. „pénzügyi“ (finánc) líra más árfolyamon került elszámolásra, mint a „turista líra“.

végzetes hibái lehetnek, mint a rossz alapokon történt valuta-stabilizációnak. Fiktív árfolyam esetében az adós állam importőrje igyekezni fog a hitelező államból minél több árut behozni, mert ezeknek valóságos ára a hazai jegybanknál ténylegesen befizetendő „arany“-árat felül fogja mulni. Az exportőr az elérhető árat a külföldi árszínvonalhoz képest alacsonynak fogja találni és ezért az export az import emelkedésével szemben lanyhulni fog. Ilyenkör áll be a *felárak* alkalmazásának a szükségessége. Szükséges ugyanis, hogy az importőr nyereségének egy részét arra a célra ajánlja fel, hogy az illető országba irányuló export a nemzetgazdaság számára versenyképessé, illetőleg rentabilissá tétessék. A felárat azonban nem fizeti szükségképpen mindig az importőr. Fizetheti maga az állam is, bár a túl magasán megállapított valutaárfolyamból adódó pénzügyi terheket szívesebben hárítja át az érdekeltekre. Az importőr a fizetendő felárat a maga részéről gyakran szintén igyekezni fog továbbhárítani a fogyasztóra. Ezáltal azonban a behozott cikkek árában olyan emelkedés állhat elő, ami kérdésessé teheti azt, érdemes-e az elszámolási árfolyamot a fiktív, magas színvonalon továbbra is megtartani. A felár terhét viselheti az exportőr is, ha az árfolyam alakulása reá nézve kedvező; viselheti végül a tőkehitelező, aki befagyott követeléseinek realizálása ellenében a felárnak legalább is egy részét szívesen vállalja magára. Ez utóbbi eset főleg az addicionális áruforgalom szempontjából jön tekintetbe.¹⁶

A *várakozási idő* a clearingnél szintén jelentős gyakorlati nehézséget jelent. Ezt elkerülendő, valamint azért, hogy egyes államok javára vagy hátrányára túl magas clearingcsúcsok létre ne jöhessenek, a szerződésekben kikötik, hogy az exportkötelezettségek csak olyan ütemben teljesíthetők, amint arra megfelelő importfedezet rendelkezésre áll (háborúban), illetőleg az átvételi kötelezettségeket csak oly mértékben teljesítik, amint a kivitel lebonyolításának az üteme azt lehetővé teszi (békében). Az első esetben az exportot állítják az import, a másodikban a behozatalt a kivitel szolgálatába. A *diszponibilitás elve* lép mindkét esetben előtérbe, ami azt jelenti, hogy az egyik állam a másik részéről rendelkezésre bocsátott kontingensek terhére csak olyan mértékben eszközölhet vásárlásokat, amint a saját kontingensek terhére történő szállításai azokat értékben lefedezik. Ezáltal a várakozási idő, amely a teljesítés és a belőle származó követelésnek a clearingintézet által történő kifizetése között telik el, elesik ugyan, azonban így maga az export fog, elegendő importfedezet hiányában,

¹⁶ Geiser A.: Zehn Jahre Clearingverker mit Ungarn.

késedelmet szenvedni, ami az érdekeltek részéről érthetőleg ellentétes törekvéseket fog kiváltani. A küzdelem az u. n. *diszponibilitási jegyzékbe* való felvétel vagy fel nem vétel körül folyik, ami számos visszaélésnek lehet a forrása, pl. az exportországokban követelésekkel rendelkező nagybankok a diszponibilitási jegyzék megkerülésével meghitelezhetik ügyfeleiket oly módon, hogy így egyes importtételek lehívása soronkívül történhetik meg. Természetes, hogy a sorrend megkerülésének ez a lehetősége a gazdasági számítás biztonságának a megrendítéséhez nagyban hozzájárul.

Tarnóczy Loránt

A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara 1947. évi kongresszusának határozatai.

A kamara vaskos füzetben közzétette 1947 június 2—7-iki XI. kongresszusának határozatait. Sajnos, nem áll módunkban a nagyjelentőségű és igen érdekes határozatokat teljes terjedelemben közölni, így csak arra szorítkozhatunk, hogy egyes határozatok lényegét emeljük ki.

A „*gazdasági expanzió és stabilitás*” c. határozat azt emeli ki, hogy a gazdasági stabilitásnak az expanzióval való kombinációja a világkereskedelem plurilaterális rendszerét tételezi fel, amely mellett a javak, a tőkék és az emberek forgalma és a szolgáltatások cseréje az egyes országok között a lehető legnagyobb szabadság mellett megy végbe. A kereskedelemnek két irányban kell lefolytatódnia, hogy a hitelező államok számára lehetséges legyen követeléseiket behajtani és az adós államoknak az, hogy fizethessenek. Ha a kereskedelemnek és a pénzszámadásnak kétoldalú egyensúlyára törekszünk, ez épp oly veszedelemes a gazdasági stabilitásra, mint az elküionülés politikája. Mind a kettő ezt jelenti: stagnálás, alacsonyabb életszínvonal és gazdasági konfliktusok.

Különös figyelmet érdemel a „*termelés és állami kereskedelem*” tekintetében hozott határozat. Ez hangsúlyozza a kamarának azt a meggyőződését, hogy a világ összes országai által szem előtt tartott célok — a társadalmi kötelezettségek, nagyobb jövedelem és magasabb életszínvonal — könnyebben érhetők el, ha a magánvállalkozás — megfelelő kormánypolitika keretei közt — fejlődik, mint ha a direkt állami tevékenység terjeszkedik. De ha már az állam vállalkozóvá válik, akkor 5 követelményt kell szem előtt tartani. a) A vál-

ialatnak legyen pénzügyi autonómiája, a szokásos rendszerek szerint számoljon el, gondoskodjon a normális törlesztések, kötelezettségek és a beruházott tőkék kamatoztatása tekintetében. *b)* Ne élvezzen semmi kiváltságot, különleges hitelt vagy szubvenciót és ugyanazokat a pénzügyi terheket viselje, mint a magánvállalatok. *c)* Alkalmazottai a magánvállalatok alkalmazottainak illetményeihez hasonló fizetéseket élvezzenek. *d)* A vállalati vezetőket ne politikai vagy egyéb megfontolások, hanem képességük, tekintélyük, jó hírük alapján szemeljük ki, ezek képesek a vállalatot jövedelmezővé tenni. *e)* Termékeiket ugyanazon az áron adják el, mint egy jól vezetett, az állam által elfogadott általános politika keretében működő magánvállalat.

Nagyon érdekes az a határozat, amely „*a jelenlegi világ pénzproblémáival*” foglalkozik. A kamara előrebocsátja, hogy az árak emelkedése nagy mértékben nem monetáris okokra, hanem a háború által okozott pusztításokra és dezorganizációra vezethető vissza. Az áruhiány, a deficites termelés és a termelési költségek emelkedése, amelyet nagyrészen a fokozódó munkabérek idéznek elő, az áremelkedések legfőbb tényezői. Azonban sok országban az inflációs nyomást monetáris okok, nevezetesen a deficitek finanszírozásából, a mestersegesen leszorított pénzkamatlából származó vásárlóerő-halmozás erősíti. Sürgős feladat a túltengő adminisztráció és minden felesleges kiadás lebontása. Ha komoly infláció veszélye fenyeget, úgy részlet-intézkedések már nem használnak, hanem rendszeres, kimerítő terv készítése és átfogó, erélyes keresztvitele szükséges. Érdekes a határozat ama része, amely utal a Népszövetségnek az első világháború után kifejtett értékes tanácsadó tevékenységére. „Sajnálatos — mondja a határozat, — hogy most az inferioritás jelének tekintenék, ha az állam ilyen illetékes tanácsadást venne igénybe. Európa történelmének újabb korszakában, mint pl. a XVI. és XVII. században a leghatalmasabb országok sem haboztak abban, hogy külföldi kiváló személyiségek tanácsait meghallgassák. *Nagyon előnyös lenne, ha ez a szokás megint elterjedne.* A külföldi szakértő, aki más környezetben működik, gyakran inkább képes új szemszögből nézni valamely ország problémáit, mint magának az országnak a polgára. Ezenkívül egy nemzetközi intézmény képviselői általában valóságos tárgyilagossággal fogják a problémákat szemügyre venni, ez pedig a pénz és a nemzetközi kölcsönök tekintetében nagyon fontos”.

Érdekes és aktuális az a terjedelmes határozat, amelynek

tárgya: „*Külföldi kihelyezés és gazdasági expanzió*“. A kamara helyesli a kormány-kölcsönöket, de előnyben részesíti a magán-hiteleket, mert ezek olyan területekre is behatolnak, amelyekre a közpénz nem jut el. Helyes lenne, ha az Egyesült Nemzetek gazdasági és szociális tanácsa nemzetközi kódexet hozna létre, amely a külföldi pénzkihelyezések méltányos törvényeit összefoglalná. A határozat 7 pontban sorolja fel a sikeres külföldi kihelyezések feltételeit. Ezek közül legérdekesebb az első, amely így szól: „Minthogy a multilaterális és diszkriminálás nélküli külkereskedelem a nemzetközi munkamegosztást hatékonyabbá teszi és megkönnyíti a nemzetközi fizetések lebonyolítását, a külföldi kihitelezések a külkereskedelemnek ezt az irányát mozdítják elő. Ebben az eszmemenetben tehát ellenezni kellene azt a gyakorlatot, hogy a külföldön való kihelyezések kapcsán az adós ország bizonyos, a hitelező ország által exportált áruk, illetve teljesített szolgáltatások átvételére kösse le magát“.

Végül az „*aktuális monetáris helyzet*“ című határozatból akarjuk idézni azokat a kitűnő megállapításokat, amelyek a bizalom légkörének helyreállításával kapcsolatosak: „Először is valószínű, hogy mihelyt a bizalom helyreáll, azokat a külföldi devizákat és azt az aranyat, amelyet most teaurálnak, produktíve fogják elhelyezni. Az első világháború után meg lehetett állapítani, hogy a közönség által halmozott arany- és deviza-mennyiség meghaladta a becsléseket. Másodszor a bizalom helyreállításával a legkülönbébb külföldi kereskedelmi hiteleket fogják nyújtani, amelyeknek az összege a multban sokkal nagyobb arányú volt, mint ahogy gyakran gondoljuk. Harmadszor több, mint valószínű, hogy a külföldi társaságok közvetlen befektetéseket fognak eszközölni, ami nemcsak könnyíteni fogja a pénzforgalmat, de elő fogja mozdítani azoknak az országoknak a modern ipari berendezéssel való ellátását, amelyekben a befektetés történik. Végül arra is kell gondolnunk, hogy mihelyt a bizalom helyreáll, a nagyközönség több pénzt lesz képes megtakarítani és megtakarításait produktív célokra irányítani. Ez pedig csökkenteni fogja a külföldi tőke iránti keresletet.“ Ez a határozat azonban a siker feltételül előtérbe állítja azt is, hogy az egész világ kövessen olyan politikát, amely az áruk, a tőkék és az emberek szabad forgalmát és a szolgáltatások szabad cseréjét biztosítja, mert az ilyen szabályozás legmesszebbmenő mértékben megnyitná az összes országok piacait és ezzel megkönnyítené az adósságok visszafizetését is.

Csak szemelvényeket mutattunk be, amelyek megvilágítják a határozatok irányát és célkitűzéseit. A kongresszus működése egészben véve igen eredményes és célravezető volt. Talán csak azt az egyet kifogásolhatjuk, hogy a részletekbe menő határozatokat nem előzte meg egy külön elvi deklaráció, amellyel a kamara magát ünnepélyesen a free trade mellett lekötötte volna. Ez nem lett volna akadálya annak, hogy rebus sic stantibus a mai állapotok orvoslására tegyen gyakorlatias javaslatokat. De a nemzetközi kereskedelmi kamara egyetlen kongresszusának sem lenne szabad úgy lefolytania, hogy a tárgyalásokat meg ne előzze az egyedül üdvözítő szabadkereskedelmi elvnek külön és ünnepélyesen való kiemelése és annak újabb elméleti és gyakorlati szempontokkal való alátámasztása.

(é. a.)

IRODALOM.

Csoportos könyvismertetés.

Négy tanulmány mezőgazdaságunk gépszükségletéről:

1. *Farkas Árpád*: A mezőgazdaság gép- és eszközfelszerelésének üzemi összefüggései. (A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdaságpolitikai Intézetének közleményei. 6. szám. I. Budapest, 1944. 71. old.)
2. *Ihrig Károly*: A magyar mezőgazdaság „elméleti géphiany“-a. (A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdaságpolitikai Intézetének közleményei. 6. szám. II. Budapest, 1944. 17. old.)
3. *Szentkirályi Miklós*: Magyarország mezőgazdasági gépszükséglete. (A Magyar Gazdaságkutató Intézet 29. számú különkiadványa. Budapest, 1946. 90. old.)
4. *Szentkirályi Miklós*: Tízéves terv a mezőgazdaság gépesítésére. (A Magyar Gazdaságkutató Intézet közleményei. 3. füzet. Budapest, 1947. 12. old.)

Mezőgazdaságunk gépellátásának problémáját ma különösen két körülmény: a háborús pusztulás és a földbirtokreform, a gazdaságpolitika egyik legfontosabb kérdésévé teszi. Ezért az alábbiakban röviden ismertetjük a közelmúltban publikált idevonatkozó tanulmányokat:

1. *Farkas Árpád* „A mezőgazdaság gép- és eszközfelszerelésének üzemi összefüggései” című tanulmányában az első részben a gépfelszerelés üzemi jelentőségére és alkalmazásának korlátaira mutat rá. A továbbiakban elsősorban azokkal az üzemi tényezőkkel foglalkozik, amelyek a gépfelszerelés fokának kialakulását befolyásolják, s amelyek alapján a felszerelés elégséges vagy elégtelen volta eldönthető és az esetleges hiány megállapítható.

Számításaiban 1935. évi mezőgazdasági üzemiösszeírás gép- és eszközfelszerelési adatait veszi alapul és az abban feltüntetett gépekre végzi el számításait. A gépekkel való ellátottság szemponjából az egyes tájak közt fennálló mélyreható különbségek felmérését vármegyei egységek alapulvételével igyekszik megállapítani. A gépellátottság fokára hatással levő tényezők gépnemenként igen különbözők. Így általában az ösz-

szes gépeknél szerepel az általa felvett tényezők közül: a gazdaságok száma és nagyságkategóriák szerinti megoszlása, a gazdaságok vásárlóerejének mértéke s a növénytermelési színvonal magassága. Ezeken a tényezőkön kívül még figyelembe jön a gépek minemősége szerint a következő tényezők közül egy vagy több: a szántóterület nagysága, a talajviszonyok, a csapadékviszonyok, a népsűrűség, a kapás-, kalászos termények és szálastakarmányok vetésterületaránya, az állatsűrűség (takarmányelőkészítésnél) és a tehénsűrűség (tejgazdasági gépek). Ezen tekintetbe jövő tényezők foka alapján minden tényező hatásának vizsgálatánál három csoportba sorolja a trianoni országterület vármegyéit. felállítva egy átlagon felüli, egy átlagköriüli és egy átlagon aluli csoportot és ezzel állítja párhuzamba az ellátottság fokát jelző gépsűrűségi arányszámokat. Így megállapítja gépfajtánként az ellátottságra ható tényezők közül a döntően ható tényezőt. A gépszükségletet úgy határozza meg, hogy a döntőnek mutatózó tényezőt alapulvéve megállapítja először az egyes gépeknél az üzemtanilag normálisnak tekinthető gépsűrűséget és ezt módosítja a többi ható tényezővel. A szükséglet megállapítását részben az egy gazdaságra eső gépsűrűség alapján végzi el, másrészt a területhez viszonyított sűrűséget veszi figyelembe. A szükségletet külön határozza meg a területi színvonal foka szerint képzett megyecsoportokra nézve.

A tanulmány különösen módszertani szempontból érdekelni fogja a figyelmet. A szerző eredeti célja is a gépszükséglet megállapítására vonatkozó módszer megállapítása volt, de a gépszükségletet kifejező számadatok különben is időszertlenekké váltak a tanulmány megjelenése óta, a háborús pusztulás és a földreform folytán.

2. *Ihrig Károly* „A magyar mezőgazdaság elméleti géphiany” c. tanulmányában objektív statisztikai módszert igyekszik megállapítani a gépszükséglet kiszámítására. Elméleti géphíányon az egyes gépeknek azt a mennyiségét kell érteni, amennyivel azokból kevesebb található ahhoz képest, amennyinek lennie kellene. Hogy mennyinek kellene lennie, azt objektív és nem szubjektív módszerrel kell meghatározni. Tévesnek tartja a gépszükséglet megállapításának azt a módszerét, mely üzemnagyságcsoportok szerint a legjobban felszerelt üzemek színvonalára akarja az átlagos gépesítési színvonalat felemelni. Ez a módszer elsősorban azért nem helyes, mert a gép felszerelés foka az üzemnagyságon kívül számos fontos más tényezőtől is függ. Hangsúlyozza továbbá, hogy a gépfelszere-

lés az üzem szerves egységének egyik része és optimumra való emelése anélkül, hogy egyidejűleg a többi üzemi körülményt is az optimálisan gépesített gazdaságok színvonalára emeljük fel, semmiesetre sem okszerű. Ezenkívül a legjobb gazdaságok kijelölése szubjektív módszerrel történik s így nincs biztosíték arra nézve, hogy azok nem különleges szélsőségek-e?

A gépesítés elérendő színvonalát a szerző szerint a „jó átlag“-ot képviselő gazdaságokéra kell tenni, ezt az elérendő átlagot objektív módszerrel, mégpedig járási egységek alapulvételével az üzemi viszonyok szempontjából nagyjából egységesnek vehető országrészenként, ú. n. üzemi tájanként kell megállapítani, az üzemnagyságon kívül az egyéb gépszükségletre ható üzemi tényezőket is figyelembe véve.

A szerző számításait az 1935. évi gépösszeírás adatai alapján 18 gépre vonatkozólag, üzemanyagcsoportok szerint, az V. üzemi tájnak nevezett területre nézve végezte el, mely 45 járást foglal magában és nagyjából egybeesik a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara területével. A ható (csoportképző) tényezők közül az egyes gépekre nézve ki kell keresni a döntőleg ható tényezőt. Ehhez először elméleti üzemtani elgondolások alapján meghatározza a tekintetbe jövő tényezőket az egyes gépeknél. Az egyes tényezők foka szerint csoportosítja a járásokat, illetve az illető gép sűrűségét mutató viszonzyszámokat. Amelyik tényezővel a gépsűrűség a leghatározottabb összefüggést mutatja, az a döntőleg ható tényező, ugyanazon üzemi tájra és ugyanazon gépre nézve. E döntő tényező megállapításának módját a szerző a kapálógép példáján számos ábrán grafikailag is bemutatja.

A leginkább ható üzemi tényező alapján képzett járáscsoportok átlagos gépsűrűségi viszonyait minden egyes gépre vonatkozólag megalkotja. Ugyanazon csoporton belül a legmagasabb gépsűrűséget mutató járási viszonzyszám — figyelmen kívül hagyva az egészen szélsőséges magas viszonzyszámokat — vehető a „jó átlag“-nak az illető üzemnagyságokban az illető gépre nézve. Elérendő színvonalnak ez a jó átlag vehető, mely tehát a közepesen felszerelt és a legjobban felszerelt üzemek közt képviseli az átlagot. Ennek a jó átlagnak az elérése azt jelentené, hogy azonos viszonyok közt levő üzemek valamennyien annyira lennének géppel felszerelve, mint amennyire a legnagyobb mértékben felszerelt járásokban levők. A gépfelszerelésre ható (csoportképző) tényezők közül a kapálógépnél a kukoricaterület aránya, a takarmányelőkészítő

gépeknél az átlagsűrűség, a kaszáló-, aratógépnél és lógereblyénél, a mezőgazdasági munkássűrűség, a legtöbb gépnél pedig a termelési színvonal bizonyult a számítás szerint döntőleg ható tényezőnek.

A tanulmány különösen abból a szempontból nagyon tanulságos, hogy miképpen lehet kifinomított objektív módszerrel a célszerű, elérendő gépfelszerelési színvonalat meghatározni. Maguk a szükségletet mutató abszolút számadatok ma már nem időszerűek.

3. *Szentkirályi Miklós* „Magyarország mezőgazdasági gépszükséglete” c. tanulmánya két főrésze oszlik. Az I. részben a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara területén az 1943. évben a Gazdaságkutató Intézet által végrehajtott és feldolgozott reprezentatív adatfelvétel módszerét, eredményeit és az ennek alapján az akkori viszonyoknak megfelelően megállapított gépszükségletet tárgyalja.

A reprezentatív felvétel mintaszerű üzemeket választott ki járásonként és üzemnagyságcsoporthoz szerint, amelyek az elérendő korszerű gépfelszerelési fokot képviselik. Az egész Kamara területén levő 88.000 gazdaságot 195 gazdaság képviselte. Ezek reprezentációs alkalmasságát a szerző részletes adatokkal bizonyítja. A mintaszerű gazdaságokban kapott eredményeket a Gazdaságkutató Intézet nem sematikusan vetítette ki, hanem azokat bizonyos üzemgazdasági szempontból mérlegelés alá vonta, korrigálta. A szükséglet megállapítása kétféle módszerrel történt. Az 50 kat. holdon aluli gazdaságokra nézve gazdaságonként ugyanannyi gép állítatott be kívánatosnak, amennyi a mintaüzemekben volt, az 50 kat. holdon felülieknél pedig a releváns (a kérdéses gép alkalmazása szempontjából elsősorban tekintetbe jövő) terület alapján történt a kivetítés. A kivetítés alapos és gondos korrekcióra szorult, mégpedig üzemnagyságok és gépek szerint más és másra. Az 5 kat. holdon aluli gazdaságok figyelmen kívül maradtak azon megfontolás alapján, hogy ezekben az egyéni géphasználatnak alig van tere.

A vizsgálatban 31 gép szerepelt. A számítások eredménye szerint a hiány mértéke gépek szerint igen különböző, 7—66% között ingadozott, a legáltalánosabban elterjedt gépeknél 36—66%-os hiány mutatkozott a számítás szerint. A vizsgálat alapján általánosságban tehát azt állapították meg, hogy a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara területén a kiválasztott mintaszerű gazdaságok közel kétszer jobban voltak felszerelve géppel, mint az összes gazdaságok.

A II. részben a szerző Magyarország jelenlegi gépszükségletével foglalkozik. Ennek megállapításához az I. részben ismertetett, a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara területén végrehajtott 1943. évi reprezentatív felvétel adatait vette alapul. Hangsúlyozza, hogy a Tiszántúl túlnyomóan sík területű, könnyű talajú, viszonylag extenzív jellegű, ha tehát az országos gépszükségletet e tájon mutatkozó szükséglet sematikus kivetítésével állapítjuk meg, akkor az adódó országos gépszükséglet mindenképpen a minimumot képviseli.

A jelenlegi gépszükségletet a közben végrehajtott föld-reform döntően befolyásolja. Mivel a gazdaságok számának jelenlegi megoszlása nem ismeretes, minden kivetítés a releváns terület alapján történt, a gazdaságokénti kivetítéstől tehát el kellett tekinteni. Figyelemmel volt a szerző a reform folytán a termelés szerkezetében beálló változásokra is. Erre való tekintettel az országos gépszükségletet kétféle feltevésből kiindulva állapította meg. Az egyik feltevés szerint a vetésterület megoszlása változatlan marad, a másik szerint a gabonavetésterület rovására a kapások, szálastakarmányok és ipari növények területe emelkedni fog. A gazdaságok szántóterületét, amely a gépszükséglet megállapításának alapja, részletes és körültekintő becsléssel állapította meg az Országos Földbirtokrendező Tanács adatai alapján.

A gépállományban bekövetkezett háborús károk megállapításánál feltételezte, hogy 1942. és 1945. közt a gépek felújítása a szükségletnek csupán $\frac{2}{3}$ részében történhetett meg, a háborús cselekmények által okozott károk nagyságát pedig minden gépnél átlagosan 20%-ban vette fel. Így a felújítás elmaradásából és a pusztulásból származó összes háborús károk nagysága gépek szerint 25—35% között ingadozhatott.

A gépszükséglet jelenlegi nagyságát 13 legáltalánosabban használt gépre nézve állapította meg, nem hagyva figyelmen kívül az 5 holdon aluli törpegazdaságok gépszükségletét sem. A törpeüzemekben közös géphasználat megvalósulását feltételezte. A traktorszükséglet megállapításánál úgy járt el, hogy a 20 kat. holdon aluli gazdaságokra nézve nagyobb teljesítményű, 25—35 lóerős traktorokat számított, mivel ezek a közös használatban beválnának. A nagyobb gazdaságokban azonban az egyéni géphasználat előnyeinek figyelembevételével kisebb traktorokat tart kívánatosnak. Így az 50 kat. holdon felüli gazdaságokban 10—20 lóerős, a 20—50 kat. holdas gazdaságokban pedig 5—10 lóerős kistípusú traktort vesz figyelembe. Így a traktorszükséglet az 1942. évi állomány 3.6-szere-

sére emelkednék. Ekkora traktorszükségletet nem tart túlzottnak.

A számításszerűleg mutatózó hiány gépnemenként igen eltérő. A nagyobb típusú traktorokban mutatózó hiány annak feltételezésével, hogy ezek a 20 holdon aluli gazdaságok szükségletének kielégítésére fognak szolgálni közös használat mellett, ezer darabra tehető. Közepes típusú traktorokból a szükséglet mintegy 15—20 ezer darab, kis traktorokból pedig 50 ezer darabra becsülhető. A vetőgéphiány 150—200 ezer, a kapálógéphiány 400—500 ezer, a fogatos fogasboronahiány 450—500 ezer, a fogatos símahengerhiány mintegy 60 ezer darab. Hasonló arányú hiány mutatózik a takarmányelőkészítő gépekben és magtisztítógépekben is.

A szerző a gépszükséglet és géphiány értékét is felbecsülte. E szerint a gépszükséglet értéke 880—890 millió 1938. évi pengő, a hiány értéke pedig 420—430 millió pengő, vagyis a szükséglet értékének kereken fele. A továbbiakban a géphiány pótlásának lehetőségeivel foglalkozik közgazdasági szempontból, különösen figyelmet fordítva a tőkeképződés lehetőségeire.

4. Szentkirályi Miklós *„Tízéves terv a mezőgazdaság gépesítésére”* c. tanulmánya szerves folytatás a 3. alatt ismertett tanulmány II. részének. Célja az, hogy az ott megállapított gépszükséglet kielégítésére 10 éves keretben bizonyos sorrendiséget állapítson meg. E sorrendiség kereteinek meghatározását a mezőgazdaság pénzbevételeinek és a mezőgazdasági gépipar teljesítőképességének az elemzése útján kíséri meg.

Számításaiban a jelenlegi gépállomány felújítási szükségletén felül minden egyes évre vonatkozóan gépnemenként megállapított egy kívánatosnak mutatózó többletet, melynek értéke a mezőgazdaság vásárlóképességével párhuzamosan évenként fokozatosan nő, úgyhogy a tíz év elteltével az ideálisnak vélt gépszükséglet kielégítették. A gépesítési terv elkészítésénél figyelembe vette a gépállomány felújítását és szükségletét is.

A sürgősségi sorrendet illetően a gépesítési program első 3 évében elsősorban a nagytípusú traktorok, a vetőgépek és kapálógépek szaporítását állította be. A magtisztítógépállomány növelését a 3. évtől, a közepes típusú traktorokét a 4. évtől kezdődően, a takarmányelőkészítőgépeket pedig szintén a 4. évtől kezdődően vette számításba. Az időszak utolsó éveire veszi tervbe a kistípusú traktorok és cséplőgépek pótlását. Szá-

mításait évenkénti részletezéssel, táblázatosan is összefoglalja. Számítást végzett a felújítási szükségletre és a gépállomány növelésére évenként fordítandó összegekre is. A tíz év alatt pótlandó gépszükséglet értéke mintegy 4 milliárd forint. Ebből a terv első évében, a felújítást és a tervnek megfelelő pótlást együttesen véve, 150 millió forint válnék esedékessé.

A továbbiakban kimerítően foglalkozik azzal, hogy a gépesítés kereteit elsősorban a mezőgazdaság pénzbevételeinek alakulása alapján kell megítélni. Részletesen taglalja a mezőgazdaság 1946/47. évi pénzbevételeinek felhasználását. Ez számítászerűleg 1475 millió forint, melynek azonban igen nagy hányada fordítódik a fix jellegű terhek fedezésére, úgyhogy mintegy 150 millió forint maradna tartós befektetések céljaira felhasználható megtakarításként. Ennek egyrészét a gépállomány növelésére lehetne fordítani.

Számítása szerint a kívánatosnak tartott gépesítés elérése révén az utolsó békeévvvel szemben elérhető bruttó terméstelebb-let, az egész mezőgazdasági termelésre vonatkoztatva a gépesítési program befejezésekor legalábbis 10%-ra tehető. A piacra kerülő mezőgazdasági termények és termékek volumene így 8—10 év alatt a jelenleginek legalább háromszorosára emelkedhetik. A gépállomány felújítására és növelésére fordítható összegnek hasonló mértékben kellene növekedni ahhoz, hogy a gépesítési program 10 év alatt lebonyolódhassék. A mezőgazdaság rentabilitásának fokozódása sem kétséges ilyenformán, úgyhogy valószínűen a mezőgazdaság pénzbevételeiből valóban gépesítésre tudja fordítani a programban előirányzott összeget.

A program megvalósítását lényegesen befolyásolja a mezőgazdasági gépipar teljesítő képessége. Itt két kérdés a lényeges: egyrészt elő tudja-e állítani a mezőgazdasági gépipar mindazokat a gépeket és eszközöket, amelyekre szükség van, másrészt tudja-e teljesítményét olyan mértékben fokozni, mint az ismertett terv lebonyolítása megkívánná? Hogy ez miképpen alakul, azt az ipari jóvátétel, másrészt az újjáépítési szükséglet, és az ipari kivitelnek a szükségessége dönti el. Az esetleges termelési hiányt külföldi gépbehozattal kellene fedezni.

A tanulmány befejező részében a szerző rámutat arra, hogy a földreform következtében megszorodott törpeüzemek géphasználata jelentős szervezési feladatokat kíván meg. Nyilvánvaló, hogy ezekben a géphasználat gépszövetkezet közbeiktatásával biztosítaná a racionális felhasználást és alkalma-

zást. Hangsúlyozza továbbá megfelelő feltételű gépvásárlásra nyújtott hitel feltétlen szükségességét.

Mindenesetre a szerző mind a gépesítés végrehajtásához szükséges időtartam, mind a megvalósítás lehetőségei tekintetében megfontolt, reális elgondolásokkal számol.

Kiss Albert

Könyvismertetések.

Büky József: A papírpénz fejlődésének történelmi vázlata (különös tekintettel Angliára). Budapest, 1947. 140. l.

Valaki, aki sokat olvasott a papírpénzről, aki sokat gondolkozott a papírvaluta problémáiról, aki gyakorlati tevékenysége során (szerző a Magyar Nemzeti Bank ügyvezető igazgatója) a papírpénz kohójában működik, szükségét érzi annak, hogy ezen a nehéz, sikamlós téren szerzett tapasztalatait és a sok olvasás és tanulmány során szerzett tudását a nagyközönség közkincsévé tegye. Ez a gondolatmenet vezette nyilván Büky Józsefet arra, hogy ezt a tanulságos, tartalmas, érdekes kis könyvet kiadja és ezzel hozzájáruljon közgazdasági irodalmunk gazdagításához. Eredetileg pénzülméleti munkába akarta belefoglalni elmondandóit, utóbb azonban úgy találta, hogy a papírpénz történeti vázlata lehetővé teszi számára, hogy gazdaságtörténeti ismertetésen felül a pénzülméletbe is betekintést nyújtson és bőséges gyakorlati tapasztalatait is hozzáférhetővé tegye.

Az aranyvaluta hívéül vallja magát, de szemléltető és meggyőző módon bizonyítja, hogy az aranyvaluta hamisítatlan formájában csak a liberális, kötöttségek nélküli szabad gazdaságpolitika mellett működhet. „Nem az aranyra épülő pénzürendszerünk romlott el — írja —, hanem megváltozott a világ termelési, gazdasági és politikai helyzete, sőt a szociális állapota is és ez az oka annak, hogy a liberális kapitalisztikus rend által kialakított pénzürendszer ma nem tudja feladatát úgy betölteni, mint abban az elmúlt korszakban, amely azt céljainak megfelelően kialakította.” (13. l.) Majd munkája végén mint gazdaságtörténeti fejtegetéseinek végső eredményét fejezi ki és szinte a könyv zárókövét fekteti le, amikor kimondja, hogy a klasszikus aranyvaluta „kialakítása csakis a liberális közgazdasági rendben következhetett be és feltételei

voltak: a kapitalizmus, expanzív imperialisztikus közgazdasági politikai és az ipari forradalom. Éppen ezért az aranyvaluta visszaállításának előfeltétele is az, hogy az annak megfelelő liberális közgazdasági és politikai elvek legalább is bizonyos fokig érvényesüljenek.“

A munka gazdaságtörténeti részét nem akarjuk részletesen ismertetni, inkább arra szorítkozunk, hogy egyes elméleti és gyakorlati megállapításaira rávilágítsunk. Igen sikerült rész például az, amely a „bankpénz“ fogalmát tisztázza. Hangsúlyozza, mily nagy jelentősége van egy nemzetközi számítási egységnek, egy olyan „képzelt pénzerme formájában, melyet semmiféle király nem tudott értékben csökkenteni.“ (29. l.) Részletesen ismerteti a Hamburgi Bank bankpénzét, amely úgy alakult ki, hogy „ez a bank úgy az idegen pénzt, mint saját államának könnyű és kopott pénzt az állam jó pénzlábjában kifejezett valódi belső értéke fejében vette át, csak annyit vonva le, amennyi szükséges volt a pénzverés költségének és más kezelési költségeknek fedezésére. E csekély levénás után visszamaradt értéket jóváírta könyveiben. Ezt a jóváírást bankpénznek nevezték...“ Az azóta eltelt évszázadok tapasztalatait leszűrve, joggal vonja le szerző azt a következtetést, hogy „egy általánosan elismert pénz rendelkezésre bocsátásával a hamburgi bank nagyban hozzájárult városa felvirágoztatásához.“

Meg akarjuk még említeni a munkának azt a részét, amely a most divatosá vált „open market policy“ jellemzésével foglalkozik. Az, hogy a kibocsátó bankok állampapírokat szereznek meg, nem bír el minden kritikát, mert ha a bank ezt nagy mértékben használja és tárcájában nagymennyiségű állami járadékpapír van, akkor hitele végül is az állammal összevegyül. Ezen intézkedés javára az egyedüli érv, de egyúttal a kormányok szempontjából döntő momentum, hogy ez több rugalmasságot ad a járadékoknak a piacon és megkönnyíti az állam vagy az állam közbenjárása által a kölcsönök felvételét. Ez olyan gyakorlatot jelentett, amelyet időnként siralmasan kihasználtak.“ (87. l.)

Munkája végén szerző az igazsághoz híven domborítja ki, hogy „a közgazdaság területén kevés olyan tényező van, amely annyi zavart okozott volna, mint az a bizonytalanság, amely az aranyra és általában a fizetőeszközök természetére vonatkozó megállapításokban foglaltatik.“ A könyv, amelyet itt röviden és hézagosan mutattunk be, nagyon alkalmas arra, hogy ezt a bizonytalanságot eloszlassa és olva-

sóit felvilágosítsa azokról az alapproblémákról, amelyek ismerete nélkül korunk sorsdöntő valutakérdéseihez még hozzászólni sem lenne szabad. (é. a.)

Rézler Gyula: A munkásosztály felemelkedése és az életforma átalakulása Európában. Faust kiadása. Budapest. 1945. 31. old.

Rézler e munkája az utolsó másfélszázad társadalmának fejlődését, a munkásosztály mindenkori politikai hatalma szempontjából vizsgálva, mutatja be.

A francia forradalom óta Európa nyugati országaiban mindjobban elterjedő liberális-demokrata politikai berendezkedés a munkásság felemelkedésének útját politikai síkra terelte. A felemelkedés, a politikai hatalomban való részesedés a választásra jogosultak körének kiterjesztésétől függött. Mindaddig, míg a választók köre csak arra a társadalmi osztályra korlátozódott, amely a liberális-demokrata életformát élte, ez az életforma rányomta bélyegét az egész nyugati társadalomra. A munkásság gazdasági szervezkedéssel alátámasztott politikai pártalakítása és e pártoknak erősödése a parlamentekben, az eddigi életforma uralmát is válságba juttatta. A munkásság céljai között a liberális-demokrata berendezkedés megváltoztatása és a társadalom szocialista átalakítása szerepel.

A szocialista életformától való félelem miatt az egyes országok uralkodó osztályai parancsuralmi, fasiszta rendszerhez menekülnek (Németország, Olaszország, Spanyolország). A szocialista életforma a munkásosztály radikális uralomjutása következtében eddig csak a Szovjetunióban valósult meg.

A második világháborúban azonban a fasizmus vereséget szenvedett és ezáltal „elhárult minden akadály a munkásság társadalmi fejlődésének útjából”. S minthogy a demokratikus választási rendszerben a munkásság parlamenti többsége biztosítottak látszik, szerző felteszi a kérdést:

1. mit fog csinálni a győztes munkásosztály a jelenleg uralkodó európai életformával a liberális demokráciával és

2. mi történik majd a korábban uralmon lévő, de akkor már legyőzött társadalmi osztályokkal, elsősorban a polgársággal.

A szerző válasza az első kérdés az, hogy a munkásság győzelme nem fog a jelenlegi európai életformának gyors és gyökeres változásával járni. A régi életforma elemei közül átveszi azokat, amelyek beváltak, amelyek a társas együttélést tovább fejlesztették, elsősorban a népi demokráciát.

A második kérdésre válaszolva a szerző annak a véleményének ad kifejezést, hogy a munkásság politikai győzelme a polgári osztálynak, még mint társadalmi alakulatnak sem fogja végső pusztulását, megsemmisülését jelenteni, hanem a társadalmi fejlődésnek ez a szakasza is szintézissel fog lezárulni.

A jövőben azonban „a munkásosztály fog a kisebbségben maradt polgársággal egyességet kötni, hogy a munkásosztály vezetése alatt a társadalom olyan új életformát alakítson ki, amelyben minden társadalmi tényező megtalálja a maga szerepét és feladatát, végeredményben pedig a lehetőséget az európai kultúra továbbfejlesztésére“.

Szociológiai munkásságáról már jól ismert szerzőnek ez a háború utáni első munkája remélhetőleg csak kezdet volt ennek a tudománynak intenzívebb művelése felé.

Szára János

Kiss Albert: Mezőgazdaságunk fejlődése, 1896—1935. Statisztikai tanulmány, bevezetéssel ellátta Ihrig Károly. Budapest, 1944. Mezőgazdaságpolitikai Intézet kiadása. 137 old.

A tanulmány egy oly korszak mezőgazdasági fejlődését veszi statisztikával lemérhető vizsgálat alá, amelyet az első világháború cezurája választ el egymástól, s egy oly korszakban tárja fel, amely a második világháború után nyílt meg. Nem világítja meg előttünk a jövőt, de nem tanulság nélkül mutatja meg a múltat. Elmult idők adatait sorakoztatja fel nagy alaposággal, s mert az ország ugyanaz maradt, a közgazdasági politikus, a statisztikus sok helytálló megállapításából hasznos következtetéseket vonhat le a jövőre nézve is.

A feladat, amit a tanulmány szerzője maga elé tűzött, nem új, mert már előtte is többen foglalkoztak azzal a kérdéssel, fejlődött-e, illetőleg fejlődött-e *elég* mezőgazdaságunk az utolsó évtizedekben, abban az időszakban, amikor az ország lakosságának a földművelésből élő százalékos aránya 60-ról 57-re, majd 52 alá esett. A munka szép bevezetése azt mondja,

hogy mezőgazdaságunk fejlődése a négy évtizedben lassú volt, de üteme feltűnő maradottságot nem mutat.

Ha nem új is a tanulmány feladatának célja, helyesen mondja a tanulmány írója, hogy az exakt statisztikai kutatás szigorúan alkalmazott módszerei ehhez a célhoz nem vezetnek el, s a feladat csupán a pontosság feláldozásával oldható meg. Azt az elvet vallja, hogy az elfogadható, bár nem feltétlenül pontos és szabatos adat is jobb a semilyen adatnál, s mi is azt hisszük, hogy ha az ily adatfeldolgozás hozzáértően történik, a gyakorlati közgazdasági politikus hasznot meríthet belőle. A tanulmány írója az 1895. és az 1935. évi adatok feldolgozásának és összehasonlításának módszertanára tett megjegyzéseiből látjuk az 1895. és 1935. mezőgazdasági összeírás adatai elvételeinek és az adatfeldolgozásmódnak eltéréseit, s ehhez az ország területi változásától okozott nehézségeket. Az eltérések áthidalásával Kiss közös alapot teremt az összehasonlításhoz, s ha a statisztikai tudomány szerint talán nem is teljesen szabatos ebben az esetben az épségben maradt vármegyék összehasonlításából az egész területre érvényes következtetéseket levonni, a változás *arányainak* és *irányvonalának* szemléltetéséhez ez elfogadható lehet. Ezért érdekes az 1895-től eltelt és 1935-ig terjedt négy évtized mezőgazdasági fejlődését, illetőleg változásait a tanulmány vezetésével végigkísérni.

Az adatok első csoportja a *birtokviszonyok* változására világít rá, és kimutatja, hogy a vizsgált negyven év alatt a törpegazdaságok száma 10.7%-kal nőtt, és pedig elsősorban a kisgazdaságok számának rovasára, amelyeknek száma 10.1%-kal csökkent, s ugyanakkor a középbirtokok száma 0.5%-kal, a nagybirtokoké 0.1%-kal lett kisebb. Legtöbb a törpegazdaság az Alföldön, legnagyobb a kisgazdaságok szétforgácsolódása itt, és már maga ez a tény is gondolkodásra ösztönözheti az agrárpolitikust. Más oldalról nézve a változásokat, azt látjuk, hogy a gazdaságok területe úgy alakult, hogy a csonkaországban a törpegazdaságoké 4.3%-kal, a kisgazdaságoké 10.7%-kal nőtt, a középbirtoké 1.5%-kal, a nagybirtoké pedig 13.5%-kal csökkent. Míg 1895-ben az összes kisgazdaságokra a területből 39.5% esett, ezek területe 1935-ben 50.2% volt. Ez idő alatt a középgazdaságok területe 16.8-ról 15.3%-ra, a nagygazdaságoké 38.1%-ról 24.6%-ra csökkent. A közép- és nagygazdaságok térvesztése az Alföldön volt a legnagyobb, a Dunántúlon volt a legkisebb. Bár az 1945. évben végrehajtott földreform után ezek az adatok már anakronizmusnak látszanak, mégis érdekes lehet ezeknek megismerése.

A vizsgált negyven év alatt a gazdaságok területének *megoszlása művelési ágak szerint* is jelentős változást mutat, s a tanulmány adata szerint a *szántóföld* területe 60.1%-ról 66.1%-ra, a szőlőé 2.3%-ról 2.7%-ra emelkedett, viszont a rét területe 9.5%-ról 7.6%-ra, a legelőé 10.4%-ról 7.1%-ra, az erdőé 12.2%-ról 10.8%-ra esett. A szántó térhódítása legnagyobb mértékű volt az Alföldön, ahol 65.3%-ról 72.1%-ra nőtt, s az Alföldön legnagyobb mértékű Békésmegyében, ahol a szántó 1935-ben a 83.8%-ot elérte. Hogy azután az alföldi szarvasmarhatenyésztés elmaradottsága nem a legelők feltörésének következménye-e, mellyel az Alföld szántóföldállományát növelte, az újabb tanulmány tárgya lehet azzal együtt, hogy az alföldi alacsony termésátlagok nincsenek-e okozati összefüggésben azzal, hogy szántóföldi művelésre nem alkalmas legelőterületeket is feltörték az Alföldön. Kiemeljük még a tanulmánynak azt az adatát, hogy a kisk gazdaságokban az egész reájuk eső terület 74%-a volt szántó 1895-ben és 78% volt 1935-ben, a nagy gazdaságokban pedig 44.1% volt mind két évben, s ezeknél az erdő területe 24.5%-ról 32.9%-ra nőtt.

Behatóan foglalkozik a tanulmány a gazdaságok tökefelszerelésével, és különösen az *állatállományban* negyven év alatt beállt változásokkal, figyelembe véve az 1911. évi állatszámolás eredményeit is. Állatállományunknak a második világháború következményeül beállt szörnyű pusztulása után a tanulmány adatai, akárcsak egy régletűnt kornak emlékei hatnak bennünk. Nem sok célja lenne tehát ezeknek az adatoknak részletes ismertetése. Azoknak az adatoknak, amelyek a tanulmányban a szarvasmarha-, a ló-, sertés- és juhállomány tájtabeli, és ezeknek az állatfajoknak kor- és ivarbeli megoszlására vonatkoznak. Érdekes lehet azonban az az adat, hogy szarvasmarhaegységben kifejezve (szarvasmarhaegység = 1 db szarvasmarha = 1 db ló = 5 db sertés = 10 db juh) 1895-ben a törpe- és kisk gazdaságokban volt az állomány 64.6%-a, 1935-ben 72.8%-a, a közép- és nagybirtokon 1895-ben 35.4%-a, 1935-ben pedig csak 27.2%-a. Az állatsűrűség a szántóföldhöz viszonyítva a figyelt időszakban általában változatlanak látszik, de az irányzat mégis inkább csökkenő volt a szántóföld területének erős növekedése következtében, és különösen az Alföldön, s elsősorban az ottani kisk gazdaságokban. Jelentősen romlott az állatállomány aránya a népességhez viszonyítva a figyelt időszakban. 1895-ben 1000 lakosra jutott 317 db szarvasmarha, 478 db sertés és 445 db juh; 1935-ben 199 db szarvasmarha, 492 db sertés, 149 db juh. Legerősebben rom-

lott a szarvasmarhánál az arány, ahol csaknem 50%-os ez. Még csak azt az adatot kívánjuk itt közölni, hogy a törpe- és kiscgazdaságokra 1895-ben a baromfiállomány 87%-a, 1935-ben 90%-a esett.

A mezőgazdaság fejlődésének felméréséhez a tanulmány a fontosabb *gépek* állományát is kimutatja 100 kat. hold szántóföldhöz viszonyítva, s e szerint 100 h szántóra esett 1895-ben 6.13 db eke, 5.45 db borona, 0.23 db vetőgép, 1.52 db rosta, 0.91 db szecskavágó, 0.05 db géphajtású cséplőgép, 1935-ben 4.77 db eke, 4.39 db borona, 1.06 db vetőgép, 0.58 db rosta, 2.50 db szecskavágó és 0.16 géphajtású cséplőgép. A talajművelő eszközök száma tehát nem tartott lépést a szántóterület arányának emelkedésével — állapítja meg a tanulmány, a vető- és géphajtású cséplőgépeket illetően azonban szembetűnő a fejlődés.

Az egyes *mezőgazdasági termények* százalékos részesedésének fejlődését is érdemes lehet a tanulmány nyomán megismerni. A búza és rozs vetésterülete a vizsgált időszakban és területen a bevetett terület 45.3%-ról 43%-ára *csökkent*, a kukoricáé 16.5%-ról 21.4%-ára, a burgonyáé 4.4%-áról 5.3%-ára, a cukorrépáé 0.5%-áról 0.8%-ára, a szálas takarmányoké 10%-áról 11.4%-ára *emelkedett*, az ipari és kereskedelmi növények termesztése a vetésterületnek alig egy-két százalékán folyt mindkét időszakban. A főbb termények *átlaghozamát* a vizsgált területen kevéssé emelkedettnek mutatja a tanulmány. 1893/97. és 1933/37. közt a búza kat. holdankinti termése 7.4 q-ról 7.8 q-ra emelkedett, a rozsé 6.5 q-ról 6.4-ra, a burgonyáé 41.8 q-ról 40.6 q-ra esett, az árpaé 7.1-ről 7.7-re, a zabé 6.7-ről 7.8-ra, a kukoricáé 9.1 q-ról 10.7 q-ra emelkedett. Ezek a termésátlagok bizony elég alacsonyak s a fejlődés is alig látható rajtuk.

Végül azt az adatot emeljük ki a tanulmányból, amely azt mutatja ki, hogy a trianoni szerződéstől érintetlenül hagyott 15 megyében 100 lakos közül *őstermelő* volt 1890-ben 73.9, 1930-ban 57.6. A dunántúli 73.7%-ból 64.4% maradt őstermelő, az alföldi 74.4%-ból csak 53.3%. Az Alföld arányát Pestmegye rontja, ahol (a főváros figyelmen kívül hagyásával is) 71.8%-ról 43.1%-ra esett az agrárlakosság.

Kiss Albert tanulmánya sok figyelemreméltó és hasznos adatot és statisztikai következtetést tartalmaz, amelyeket szakavatottsággal és szorgalommal tárt fel. A mai agrárpolitika is nem egy irányító szempontot találhat bennük.

E. E.

Jócsik Lajos: A Közép-Dunamedence közgazdasága. Magyar Élet kiadása. Budapest, 1944. 429 oldal.

A Népkönyvtár-sorozat második kötete a Közép-Dunamedence 400 éves gazdasági fejlődéséről szól. A szerző a Duna-völgy ama részével foglalkozik, melybe a Duna a dévényi kapun lép, és melyet Orsovánál hagy el. Ezt a területet magyar állam szervezte meg politikai egységgé az első világháborúig. A terület gazdasági fejlődésének megismerése céljából visszatekint a medence történetére. Előbb igyekszik az itteni gazdasági élet mozgató törvényeit is megállapítani.

Nagy Lajos, majd Mátyás évszázadából indul ki a gazdasági és történeti szemlélődés. Ebben az időben a magyarság politikai ereje megszervezte nemcsak a Közép-Dunamedencét, hanem az Alsó- és Felső-Duna vidékét is. A politikai erő következtében a gazdasági erő is túlment a medence határain. A Mátyás alatt meginduló nagy fejlődés ennek halálával abbamarad. A medence két hatalom, a török és az osztrák terjeszkedésnek útjába kerül. A keleti és nyugati imperializmus a Duna-medencében mérkőzik meg egymással. Ebben a másfél évszázados harcban visszafejlődik az ország közgazdasága. Az osztrák hatalom gyarmatosító jellege legjobban gazdasági területen mutatkozik meg. A politikai és gazdasági események, valamint a területi széttagoltság nagymértékben leapasztják a medence embertartalmát, s a kipusztuló magyar elem helyébe a nemzetiségek jönnek. Ezzel megváltozik a medence nemzetiségi képe.

A török kiűzése után az osztrák-német hatalom a medencét egyeduralmi módon kezeli, részben gátolja, részben késlelteti a Közép-Duna-medence gazdasági fejlődését. Megakadályozta azt is, hogy belekapcsolódjon az akkori európai gazdasági munkamegosztásba. A XVIII. században nagyarányú, amerikai méretű, telepítéseket végez gazdaságpolitikai és hatalmi célok szolgálatában.

A XIX. század nagy magyar gazdasági harcáról számol be ezután szerző, nevezetesen, miképen küzdött a magyarság a gyarmati sors ellen és miképen tudna abból kiemelkedni? A kibontakozás ideológiai lehetőségeit a nyugati demokráciában keresi a Közép-Duna-medence számára. Nemcsak árucseréforgalom bonyolódik le a medencében ebben az időben, hanem eszmék és gondolatok is forrnak és vándorolnak. Ausztria változatlanul a gyarmati sorsot szánja a medencének, sőt a fizikai megsemmisítés eszközeit is igénybeveszi, hogy elpusztítsa a

magyar demokrata nemzedéket, mely a nyugati eszmék értelmében akarta a medence magasabbrendű létformáját kiépíteni. Statisztikai adatokkal szemléltetett képet kapunk itt a medence állapotáról és a nagy erőfeszítésekkel elért gazdasági eredményekről. A szabadságharcos emigráció, melynek vezére Kossuth, kijelöli az egész Duna-völgy boldogulásának útját.

A kiegyezésben Ausztria továbbra is gyarmatosító állásponton áll. A közös vámterületen kétféle iparpolitikát sugalmazott. A Közép—Duna-medencében magasabb terhek alá fogta az ipart, mint az Észak—Duna-medencei osztrák területen. A pénzügyi politikának is hasonló céljai voltak, késleltetni és megakasztani a medenceország iparosodását. De a számtalan akadály ellenére is kifejlődött a medence mind ipari, mind kereskedelmi téren.

A XX. században többszázados egyoldali függés után, megváltozik a Duna-völgy hatalmi erőtere, a három nagyhatalmi csoport, Németország, Oroszország és az entente, küzdenek e terület befolyásolásáért. A balkáni és ausztriai népek pedig nacionalista, imperialista törekvésekkel lépnek fel. Oroszország bukásával kikapcsolódik az egyik nagyhatalmi törekvés, Németország bukásával pedig a szövetségesek egyedurai a medencének. Ezek a hozzájuk csatlakozott államok kielégítésére szét-tördelik a medencét. Feldarabolják mind gazdasági, mind politikai tekintetben. Kimutatásokat kapunk az egyes elszakított területek helyzetéről. Külön tárgyalja a szerző a Felvidék, Erdély és a Délvidék helyzetét az új állapotában. Széles terjedelmű összeállítást kapunk a csonka medenceország két háború közötti időszakra eső fejlődéséről. Az 1938-ban bekövetkező területi kiegészülése és Szlovákia megalakulása új helyzetet állít elő a medencében. Megismerjük Szlovákia ipari, mezőgazdasági, erdőgazdasági, valamint pénzügyi helyzetének fejlődését és lépten nyomon találkozunk az új államnak a Közép-Duna-medencére való ráutaltságával.

Befejezésül a szerző elkövetkezendő időkre jósol. Kifejti, hogy nemcsak a mai nemzedék, hanem a jövő nemzedék életében is az öncélúsági harc lesz a döntő tényező. A medenceország ma is külső hatások alatt áll, amelyek nem mindig párhuzamosak gazdasági, társadalmi és kulturális öncélúságának célkitűzéseivel. Megállapítja a szerző, hogy öncélúságunkról való lemondással önkéntesen sülyednénk el abban a gyarmati sorsban, mely ellen a magyarság 400 esztendeje harcol kisebb-nagyobb szerencsével. Kossuth Lajos elképzeléseit ismerjük meg s részben a Duna-medencével kapcsolatban. Ugyáltszik, Kossuth jövőbe-

látása mutatja a Duna-medence útját, melyen szabadon és öncélúan fejlődhet.

Kiss Károly

„A Budapesti kereskedelmi és iparkamara működése 1946-ban.” Bpest, 1947. 177 lap.

Ha a kamara jelentése sokkal szűkebb terjedelmű is, mint a háború előtti jelentések voltak, mégis nagyon hasznos és célravezető volt beszámolni a kamara 1946. évi működéséről. Hasznos volt már azért is, mert megnyugvással látjuk a jelentésből, hogy annak a — hálátlanságból, stréberségből és gyávaságból összealakult — szellemnek ellenére, amelyet a kamara úgynevezett vezetősége 1940-től 1945-ig meghonosított, sikerült a tisztikart újból a korrekt, törekvő és ambíciózus munkának arra a fokára felemelni, amelyen az öt éves szomorú korszak előtt állott. A jelentés előszava, amelyet Székely Artur főtitkár írt, helyesen utal arra, hogy a tisztikar által, autonómia nélkül kifejtett derekas munka természetszerűen nem helyettesíthette „a választott kamarai parlament véleményalkotó szerepét, nyilvánosságát és gazdasági irányítását.” De a jelentésből tárgyilagosan megállapíthatjuk, hogy az autonómia nélküli kamara szervi fogyatékkossága mellett konstruktívabb, hasznosabb munkát nem lehetett végezni, mint amelyről az évi jelentés frázisok és öndicsekvés nélkül, száraz tárgyilagossággal beszámol.

A jelentés egyik legértékesebb része Székely főtitkárnak, aki mint a magyar békedelegáció tagja részt vett a párisi tárgyalásokon, ezekről szóló jelentése. Ez plasztikusan domborítja ki a békeszerződés gazdasági vonatkozásait és kiemeli a Gyömrey Sándor h. főtitkár irányításával lefolytatott kamarai előtanulmányokat. A „pénzügyek és hitelpolitika” című fejezet áttekinthetően ismerteti az infláció idejében jelentkező súlyos hibákat és zavarokat, majd a stabilizációs intézkedéseket. Bírálatot — megértjük — nem gyakorolhat, de jelzi azt a súlyos helyzetet, amely abból adódott, hogy adóterheink folytán „a magyar árszínvonal elérte, sőt sok esetben túlhaladta a külföldi árszínvet.” Elégge nem méltányolható, hogy a kamara a stabilizáció után részletes tervezetet dolgozott ki a készpénzkímélő forgalom kiszélesítése érdekében leendő intézkedésekről. A mai vezetőségnek igen nagy érdeme lesz, ha ezt a fontos kérdést napirenden tartja és az újjáébredő auto-

nómia figyelmét és érdeklődését rátereli erre a problémakörre. Ugyancsak az autonómia erélyes fellépésére vár a szövetkezeti kérdés rendezése.

A jelentés azután részletesen foglalkozik azokkal a bürokratikus intézkedésekkel, amelyek „a kereskedelem állítólagos túlméretezettsége” eszmeköréből származtak. Hogy ez mennyire csak „állítólagos”, azt a kamara által feltárt számszerű adatokból már tudjuk. Összesen 41.527 kereskedő jelentkezett felülvizsgálatra a kamarakerületben — közli a jelentés —, holott 1932-ben, tehát a világgazdasági válság leg súlyosabb idejében 45.631 volt a kerület kereskedőinek a száma. A külkereskedelmi kérdésekkel foglalkozó fejezet megmutatja, hogy a kamara szervei nagyon aktív és szakavatott tevékenységet fejtettek ki a külkereskedelem felélénkítése és az arra nehezedő adminisztratív és valutapolitikai nehézségek feloldása érdekében. Ha ezen a téren nem is értek el sok eredményt, de maga a kamara szakszerű tanácsadásával és felvilágosításaival nagy szolgálatokat tett az exportkereskedelemnek.

Nagy figyelmet érdemel a jelentésnek az a része, amely az építőiparok foglalkoztatását tárgyalja. Megállapítja, hogy „a magánépítkezések úgyszólván teljesen megszűntek”, mert „fedezetlen bankjegyekből való lakásépítés csak az infláció katasztrófális fokozását eredményezheti.” A stabilizálás után azt javasolta — igen helyesen — a kamara, hogy a bérjövödelmet első sorban a ház karbantartására, másodszorban a házadóra vagy az épület helyreállítására s harmadszorban a háztulajdonos szerény jövedelmére fordítsák. Tudjuk, hogy ennek a világos útiránynak a követése helyett a jóakarató, de egymást keresztező intézkedések egész láncolata következett, amelyek csak összebonyolították a kérdést és egyre nehezebbé tették az egészséges kibontakozást.

A kisipari közigazgatásról szóló fejezet kifogásolja, hogy a kormány egyre több iparágra írja elő a jogosítvány kiadásának előfeltételéül a miniszteri engedélyt. A kamara ezzel szemben amellet foglal állást, hogy a rendeletek korlátozása alól vegyék ki legalább azokat az iparokat, amelyekre a tapasztalat szerint csak ritkán kérnek jogosítványt és amelyeket csak kisszámú iparos folytat, valamint azokat az iparokat, amelyekben az anyagellátás viszonylag javul és amelyeknél szociális szempontok indokolják a korlátozások megszüntetését. Ez a jelentés szerint annyival is indokoltabb, mert éppen a korlátozás alá eső iparokban szaporodott leginkább a konkardódás.

A közüzemi kérdések tárgyalása előtérbe állítja a Községi Élelmiszer versenyt, amelyet a magániparral és kereskedelemmel szemben folytat. Ez az üzem elárúsító helyeit 40-nel szaporította és ezzel a kisipar és kiskereskedelem életképességét rendszeresen ássa alá. A kamara h. főtitkára, *Gyömrey Sándor* ez ellen az illegitim verseny ellen állandó éles harcot folytat a törvényhatósági közgyűlésen és annak bizottságaiban. Végül ki akarjuk emelni a közlekedésügyről szóló, nagyon szakszerű fejezetet, amely különösen kifogásolja a Máv. magas exporttarifáját. A kamara éppen ezért külön felterjesztésben utalt arra, hogy az ily rendkívül magas tarifa folytán a tranzitoforgalom is elkerüli a Máv. hálózatát és ezért azt javasolta, hogy a Máv. oly módon állapítsa meg tranzitódíjszabásait, amely alkalmazkodik a versenyvonalakon fennálló díjtételekhez.

Befejezésül nagy elismeréssel kell megemlékeznünk a Kisipari Kiviteli Intézet kitűnő és eredményes működéséről. Állandó, buzgó, szakavatott, fáradhatatlan és önzetlen munkával segítette a kisipart exporttörekvéseiben. A piackutatás, a konkrét üzleti kapcsolatok létesítése, az idegen nyelvű levelezés, számlázás és az export adminisztrációjának teljes lebonyolítása által nem csak megkönnyítette, de valósággal csak ezzel tette lehetővé a kisipar kiviteli tevékenységének folytatását. Ha a kivitel 1946-ban csak $\frac{1}{2}$ millió Ft értékösszeget tett is ki, mégis a fennforgó viszonyok között ezt az intézet kiváló munkájának és csakis annak tulajdoníthatjuk. Reméljük, hogy a pótolhatatlan veszteség ellenére, amely az intézetet kitűnő, lelkes, nagy tudású és gyakorlatias érzékű vezetőjének, dr. *Gábor* Lászlónak korai elhalálozásával érte, az intézet az ő szellemében és az ő egyszerűségével fogja a kisipar exportügyét továbbra is újabb sikerek felé vezetni. (é. a.)

Fisher, Allan G. B. Economic Progress and Social Security. London, Macmillan & Co. 1946. XII. 362. o.

A szabad kereseti rendszerben termelő ú. n. kapitalista gazdasági rend egyik legjellemzőbb sajátossága a gazdasági élet ciklikus hullámozása, melynek társadalmi viszonylatban legfeltűnőbbben jelentkező megnyilvánulása az időről-időre kisebb-nagyobb hevességgel fellépő gazdasági válság. A kapitalista államok, nevezetesen Nagybritannia és az Egyesült Államok közgazdái érdeklődésének középpontjában, nem utolsó sorban a politikai

vezetés és a közvélemény nyomása alatt, az a probléma áll, hogyan lehet a szabad kereseti rendszer fenntartása mellett a gazdasági élet túlságosan erős ingadozásait kiküszöbölni. A dilemma onnan származik, hogy a kapitalizmus hívei szerint a gazdasági haladást csupán a szabad kereseti rendszer, a szabad vállalkozás tudja biztosítani. A vállalkozó kezdeményező és kockázatvállaló erejével és akaratával hajtja a gazdasági életet. A tőke fölötti szabad rendelkezése folytán, annak felhasználásával szervezi — a minél nagyobb nyereség elérésére való törekvéstől vezetve — a gazdasági folyamatot mindig új és új, nagyobb hasznot ígérő módon. Ezzel az igyekezettel biztosítja a produktivitás állandó emelésével járó többletermelésen keresztül az általános életszínvonal emelését, ami gyors gazdasági haladást jelent. A kapitalizmus ellenségei ezzel szemben — a közelmúlt példáira hivatkozva — azt állítják, hogy az így biztosított gazdasági haladás ugyan gyors, de nem egy állandóan emelkedő trendvonal, hanem az ilyen elképzelt trend körüli mind erősebben oszcilláló hullámvonal alakját ölti, mely hullámvonal völgyei társadalmi szempontból milliók nyomorát, bizonytalanságát, esetleg éhhalálát jelentik. Vagyis, hétköznapi módon kifejezve: a gazdasági haladás ára állandó társadalmi bizonytalanság, munkanélküliségtől való rettegetés. Az életszínvonal emelkedése hosszú távban megvalósul ugyan, de — Keynes szavaival — „in the long-run we are all dead“. Tehát: fel kell adni a szabad kereseti rendszert, állami tervgazdálkodást kell bevezetni, és ha kell tompítani, lassítani a gazdasági haladást a társadalmi biztonság érdekében. Ezt az ellenérvet a német nagy-térgazdálkodás és „autonóm konjunktúrapolitika“ hívei ugyanúgy hangoztatták, mint ma a különböző szocialista gazdaságpolitikusok. Teljes foglalkoztatottságot, „full employment“-et (ez mindig csak az emberi munkaerő teljes foglalkoztatottságára vonatkozik) kell biztosítani a nemzetgazdaságban, akár a gazdasági haladás feladása árán is.

Fisher munkájának egyik fő érdeme az, hogy — nagyon helyesen — minduntalan hangsúlyozza és igyekszik a széles olvasóközönség tudatába is belevinni, hogy ez a dilemma csak látszólagos. Nem kell u. i. gazdasági haladás és társadalmi biztonság között választani, hanem ellenkezőleg: az egyik a másik nélkül nem, és mind a kettő csak szabad kereseti rendszer mellett valósítható meg. Természetesen a közhatalom támogatásával. Ennek megértéséhez kissé mélyebben kell a gazdasági hullámvázások okai után kutatni, amire a gazdasági

folyamat makrodinamikai vizsgálata nyújt lehetőséget. Stacionér állapotban a nemzeti jövedelem teljes egészében fogyasztásra kerül, természetesen a meglévő termelőberendezés változatlan színvonalon való fenntartásához szükséges rész, valamint a növekedő népesség változatlan életszínvonal mellett felmerülő többletkeresletének kielégítéséhez szükséges többtermelést lehetővé tévő beruházások levonása után. Gazdasági haladás, más szóval emelkedő életszínvonal és többtermelés, stacionér állapotban nem létezik. A valóságos dinamikus közgazdaságban azonban, mely a gazdasági haladás jegyében áll, a fentemlített levonásokon túl a nemzeti jövedelemnek még további része sem kerül fogyasztásra, hanem megtakarítások formájában az életszínvonal emelkedéséhez szükséges többtermelés által megkívánt többlet-beruházásokat szolgálja. Hogy ezek a megtakarítások önkéntesek (mint egy magas életszínvonalú kapitalista békegazdaságban), kényszerjellegűek (mint egy háborús erőfeszítésre beállított gazdaságban, vagy nagy ütemben iparosodó állami tervgazdaságban: p. o. szovjet ötéves tervek), vagy a jövedelemeloszlás befolyásolásán keresztül történnek (indokoltnál alacsonyabb munkabérek: kizsákmányolás, erősen progresszív jövedelemadók), az ebből a szempontból közömbös. Lényeges az, hogy ezek a megtakarítások olyan beruházások felé irányíttassanak, ahol tényleg felmerülő szükségletek kielégítésére használják, vagyis hogy a téves beruházások (Kapitalfehleitung-ek) elkerültesse. Mihelyt ugyanis ezek a járulékos beruházások tévesnek bizonyulnak, diszparitás áll elő a kereslet és kínálat között — nem parciális, hanem makrodinamikusan szemléletben — és ez az oka annak a paradox jelenségnek, mely minden gazdasági válságot jellemzi, hogy kielégítetlen szükségletekkel elhelyezhetetlen túltermelés áll szemben (Unterkonsumtion — Überproduktion). A feladat tehát lényegében téves beruházások elkerülésében, vagyis a beruházásoknak helyes irányban való irányításában áll.

Itt ismét szembekerül egymással a szabad kereseti rendszer és az állami tervgazdaság híveinek tábora. Utóbbiak szerint a beruházások irányítása — mivel a szabad kereseti rendszer szemmel láthatóan csődöt mondott — nem lehet másnak a feladata, mint az államhatalomnak, tekintve, hogy azt nem alacsonyrendű nyereségvágy, hanem a köz érdeke vezeti és nagyobb áttekintéssel és személyi érdekektől mentesen jobban tud különbséget tenni a különböző kínálkozó tőkefelhasználási lehetőségek kívánatosságai között. Fisher ezzel szemben két fő-

érvet hoz fel: egyrészt nem valószínű, hogy belátható időn belül az állam olyan jólképzett tisztviselői gárda fölött rendelkezék, mely képes lenne gazdasági intézkedések helyes megtételére ott, ahol még a gazdasági életben felnőtt és azt jól ismerő vállalkozók, kiknek — ellentétben a tisztviselőkkel — vagyoni helyzetük is elhatározásaik helyességétől függ, sorozatos tévedésekbe esnek. A másik, sokkal nyomósabb érv pedig az, hogy a társas gazdálkodás végcélja végeredményben a fogyasztóközönségnek olyan javakkal való ellátása, melyeket ő valójában fogyasztani kíván. Államilag irányított gazdaságban pedig a társadalom a tervező hivatalok által előírt javakat kénytelen fogyasztani, mivel egy önkényesen döntő állami szerv sohasem tudja olyan bizonyossággal kitapogatni — még ha meg is van benne a jóakarát — a fogyasztók kívánságait, mint ahogy azt a kereslet szabad gazdasági rendben automatikusan kifejezésre juttatja. A javasolt fogyasztói érdekképviselőkbe (Consumer's Board) pedig kézenfekvő okokból nem helyez túl nagy bízalmat.

A megoldás módját akkor lehet a legjobban megtalálni, ha megvizsgáljuk, mi az oka annak, hogy téves beruházások egyáltalában létrejönnek és hogy jelentőségük a kapitalizmus fejlődésével mind nagyobb lesz, vagyis a válságok mind súlyosabbakká válnak. A szabad kereseti rendszer eleinte a tökéletes verseny jegyében állt. Ez többek között azt jelentette, hogy sem kínálati, sem keresleti oldalon egyik félnek sem lévén döntő befolyása a piaci árra — a piaci automatizmus meglehetősen surlódásmentesen működött olyan irányban, hogy minden termelőt nagyobb tökeveszteségek nélkül olyan vállalkozás felé irányította, ahol azt az éppen uralkodó gazdasági helyzet megkívánta. Mivel azonban az életszínvonal növekedésére a kereslet nem oly módon reagál, hogy az eddig fogyasztott áruk iránti kereslet arányosan nő, hanem azoknak a szükségleteknek telítődése után, melyek kielégítésére szolgáltak, új szükségletek keletkeznek új javak iránt, még pedig körülbelül az élelem-iparcikkek-szolgáltatások sorrendben és ezen belül is a rosszabb minőségűtől a jobb minőségű felé, ennek hatása nemzetgazdaságilag abban nyilvánul — mint Colin Clark kimutatta, — hogy a nemzet gazdagodásával a primér (mezőgazdaság) termelés jelentőségében veszít a szekundér (ipar) és terciér (szolgáltatások) termeléssel szemben. Utóbbi két termelési szektornak pedig általában az a sajátossága, tekintve, hogy hosszabb termelési körutak nagyobb termelékenységet eredményeznek, hogy csak igen nagy üzemi, illetve vállalati

egységeknél éri el az üzemi optimumot, vagyis igen jelentős állótőkével dolgozik egyrészt és kevés számú termelőt tűr meg egy szakmában másrészt. Vagyis ugyanakkor, amikor a tőkeletes versenyből korlátozott verseny lesz, melyben az egyes termelőnek van már befolyása a piaci árra, ugyanakkor a változó gazdasági helyzethez való alkalmazkodás a vállalkozót komoly tőkeveszteségekkel fenyegeti és kevésbé hajlamossá teszi strukturális alkalmazkodások megtételére. Minél erősebben tőkésített tehát a gazdaság, annál nehezebben hajlandó a gazdasági haladás által megkívánt strukturális változásokat keresztülvinni, annál nagyobb surlódásokat okoz az életszínvonal emelkedése következtében beállott keresletváltozáshoz való alkalmazkodás, annál merevebb és kevésbé rugalmas a közgazdaság. Az igazi antinómia tehát tulajdonképpen abban rejlik, hogy maga a gazdasági haladás merevíti a gazdaság szerkezetét, a feladat pedig az, hogy a gazdasági haladás további biztosítása mellett megőrizzük a gazdasági szerkezet rugalmasságát, lehetetlenné tegyük a „beruházott érdekek” (vested interests) obstrukcióját. Itt nyílik aztán tág tere az állami irányításnak, mely tehát nem a termelés teljes államosításának, hanem egy, a gazdasági haladást támogató intervencionizmus alakját ölténé, olymódon, hogy elősegíti a tőke és munkaerő gyors és lehetőleg fájdalommentes átmenetét olyan javak termelésére, melyek iránt a kereslet az általános életszínvonal emelkedése következtében megnövekedett, valamint teljes tekintélyével letöri az ennek az átmenetnek ellenszegülő érdekek kontreminjeit.

Ezzel kapcsolatban Fisher pozitív javaslatokat is hoz, vagyis felsorolja azokat az állami intézkedéseket, melyek szívesen alkalmasak lennének a fent kijelölt feladat megoldására. Ezeket két csoportba oszthatjuk: 1. intézkedések, melyek a munkaerő könnyebb mozgékonyságát biztosítják és 2. intézkedések, melyek a tőke mobilitását hivatottak elősegíteni. A munkaerő mozgékonyságát a következő három körülmény akadályozza: a munkás idegenkedése helyváltoztatásoktól, a szakmunkás ragaszkodása a már megtanult szakmához és a szakszervezetek tagjaikat védő politikája, mellyel az egyszer elért magas bérszínvonal érdekében megakadályozzák a kellő számú utánpótlás lehetőségét. Az első pont érdekében Fisher családi pótlékot, új munkahelyeken jól felszerelt munkástelepek építését és önként vállalkozó munkásokból álló, államilag fizetett mozgó tartaléksereg felállítását javasolja. A második pont érdekében jólszervezett munkás ki- és átképző tanfolya-

mokat javasol. A szakszervezetek monopolista törekvéseiről Fisher nem emlékezik meg.

A tőke mobilitását elősegíti egyrészt a beruházott érdekeknek a „növekvő pontokon“ (a közgazdaság azon szektorai, ahol új beruházások szükségessé válnak) mutatkozó obstrukciójának elmozdítása főleg kockázatot vállalni hajlandó vállalkozók nevelésével, a hitelszervezet reformjával és a terciér termelés részbeni államosításával ott, ahol az nem jövedelmező, másrészt pedig a monopóliumok ellenőrzésével és felosztatásával. Ez utóbbi (a legnehezebb feladat) a következő módon oldható meg: bírósági eljárás ármegállapodások, kartellek és trustök ellen közvád alapján; holding társaságok megszüntetése; a szabadalmi jog olymódoni reformja, hogy ne lehessen szabadalmakat avégből megvásárolni, hogy kihasználatlanok maradjanak; közüzenimé alakítása minden olyan termelői ágnek, mely szükségszerűen monopoljellegű; a tőkeberuházásokért felelős gazdálkodó egyének jobb és pontosabb informálása a beruházási lehetőségeket illetően.

Fisher igen nagy elméleti felkészültséggel megírt munkájának nagy jelentősége nem annyira a megoldási program újszerűségében mutatkozik — hiszen semmi újat nem mond, — hanem sokkal inkább abban, ami népszerű hangja szerint ítélve a munka célja is lehetett, hogy igyekszik eloszlatni azt a tévedést, miszerint a gazdasági haladás és a társadalmi biztonság vagy összeférhetetlenek, vagy csak államszocializmus keretében lehetnének összeegyeztethetők. Ellenkezőleg meggyőzően mutatja ki, hogy a társadalmi biztonság gazdasági haladás nélkül megvalósíthatatlan és a megvalósítás sokkal eredményesebben leltséges csekély állami intervencióval támogatott szabad kereseti rendszerben.

Nemény Vilmos Béla

Hirst, Francis W.: The Repeal of the Corn Laws.
„The Cobden Club, Dunford House“ kiadása. 1946. 47. l.

A kis füzet a szabadkereskedelem korszakának megindulását ismerteti a centennárium alkalmából. Hirst, a szabadkereskedelem régi fáradhatatlan harcosa, először az angol állami pénzügyek fejlődését ismerteti az 1815—1846. közti időszakban. Ez az időszak volt az, amelyet később az „Éhező 40-es évek“-nek („The hungry forties“) neveztek el és amelyben Cobden megkezdte sorsdöntő küzdelmeit a szabadkeres-

kedelem érdekében. A legnagyobb nyomor és éhínség közepette — írja Hirst — „Cobden különleges dicsősége lett, hogy a nyomorúság és bűnözés tudatlan kitöréseit egy nagy konstruktív mozgalomba ültette át, amelynek vége a protekciós és prohibíciós vámtarifa eltávolítása, a gabonavámok eltörlése lett.“ Nyilvánvaló, hogy Cobden befolyása bírta Peelt a gabonavámok eltörlésére. Ezt ő maga elismerte abban a remek beszédében, amelyben — közvetlenül a gabonavámok eltörlése után bekövetkezett — lemondását bejelentette a képviselőháznak. Ismertetvén a gabonavámok megszüntetését, így folytatta: „Az a név, amelyet mindig együtt fognak említeni és együtt kell, hogy említsenek ennek az intézkedésnek a sikerével, olyan férfiúnak a neve, aki — hitem szerint — tiszta és érdeknélküli indokokból, fáradhatatlan eréllyel és észbeli érvekre támaszkodva annál bámulatosabb ékesszólással, mert minden affektálás nélkül és minden külső dísz nélkül jelentkezett, képviselte az ügyet — ez a név Cobden Richárd neve.“ Azután a kis füzet áttér Gladstone szabadkereskedő politikájára, végül pedig ismerteti a jelenlegi angol protekcionista vámpolitikát, amelyet így jellemez: „Kinek lesz haszna a védővámokból? Az exportőrnek? Nem. Sokkal többet fog a külföldi piacokon veszteni, mint amennyit a birodalmi piacokon nyer és egyben mindkét ponton veszteni fog a nyersanyag áremelkedésén. A hazai piac számára dolgozó termelőnek? Nem. A nyersanyag többre fog neki kerülni, a hazai vevőknek pedig az életszínvonal általános drágulása folytán kevesebb elkölteni való pénzük marad. A farmernek? Nem. A dominiumok — akiknek termékeire nem esik vám — épp oly buzgó versenyzők, mint a külföldi országok, ezenkívül szenvedni fog a takarmányok áremelkedésétől és mindennek az áremelkedésétől, amit vásárol. A munkásnak? Nem. Mindezek az importvámok és kereskedelmi korlátozások kétségtávol csökkenti fogják a munkaalkalmakat és a munkabér vásárló erejét. A gazdaszszonynak és az általános főgyasztónak? Nem, mert a csekélyebb kínálat és a behozatali vámok szükségképpen emelik az élelem, a ruházat, a lakberendezés árát és általánosságban szegényebbé teszik a háztartási berendezést. A *protekcionizmus súlyos közgazdasági hiba és a béke ellen való fenyegetés.*“

(É. a.)

Smith, Harold D.: The Management of Your Government. Whittlesey House, Div. of the Mc. Graw-Hill Book Co. Inc. Newyork, 1945. 177. old.

A háborús évek és az azóta eltelt idő amerikai közgazdasági irodalma a háborút megelőző világ gazdasági válság hatása alatt áll. A megoldandó feladat egy újabb válság elkerülése, az általánosan elfogadott cél a teljes foglalkoztatottság (full employment). A megvalósítás módját illetően persze, már megoszlanak a vélemények és a vitában minden iskola és árnyalat képviselve van. Harold D. Smith könyve komoly állásfoglalást jelent e kérdés komplexumban, annál is inkább, mert szerzője — hivatásánál fogva — abban a helyzetben van, hogy nézeteit a gyakorlatban is messzemenően érvényesítse.

Harold D. Smith a Federal Bureau of the Budget vezetője. Ez a legtöbb magyar olvasónak keveset mond és ezért talán érdemes először könyvének azt a részét ismertetni, amelyben saját hivataláról szól. A Bureau of the Budget-et 1921-ben hívták életre, közvetlenül az Egyesült Államok elnökének van alárendelve, feladata eredetileg az egységes szövetségi költségvetés összeállítása volt. Ezt végzi ma is a 600 tisztviselőt számláló hivatal első ügyosztálya. A közgazdász részére már érdekesebb a második ügyosztály (Fiscal Division) munkaköre: ez hozza összhangba a költségvetési politikát a mindenkori gazdasági helyzettel, gondoskodik arról, hogy a gazdaságpolitikai célok — az életnívó emelése, a teljes foglalkoztatottság stb. — a közkiadási- és közbevételei tervekben, a szövetségi kölcsönök felvételénél és törlesztésénél megfelelően érvényesüljenek. 1939 óta e két osztály ellenőrzi a költségvetés végrehajtását is. Meg kell még említenünk a IV. ügyosztályt is (Division of Statistical Standards), amely a különböző kormánysszervek adatgyűjtéseit hivatott koordinálni és amelynek jóváhagyása nélkül 1942 óta központi kormánysszerv statisztikai adatgyűjtést nem végezhet, továbbá azokat az Unió egész területén elszórt kirendeltségeket, amelyek az egyes állami beruházásoknak az érintett területre gyakorolt gazdasági hatását hivatottak tanulmányozni és az Unió, az egyes államok és az önkormányzatok beruházási terveit összehangolni. A Bureau of the Budget az utóbbi években az újabbkeletű Executive Office of the President (nem kabinetirodának, hanem inkább miniszterelnöki hivatalnak felel meg) mellett működik, vezetője tehát tökéletes információkkal és messzeható befolyással rendelkezik.

Könyvének első fejezeteiben Smith szembeszáll azzal az

idegenkedéssel, amelyet számos amerikai gazdasági tervekkel és „tervezőkkel” szemben ma is érez. „Mindenki rég elfogadta azt a tényt — írja, — hogy fizikai struktúrákat tervezni kell. A társadalom azonban annyira bonyolulttá vált, az emberek egymástól való függése olyan sokoldalúvá, hogy szükségesnek mutatkozott a tervezést a gazdasági és szociális területre is kiterjeszteni, az egyéni tervezésen túlmenően.” Ezen feladat elől az állam már csak azért sem zárkózhat el, mert az amerikai közvélemény tekintélyes része már az állami feladatok közé sorolja a polgárok életlehetőségének biztosítását is. Gazdasági és szociális tervezés még nem jelent diktatúrát, hiszen e terveket legfelsőbb fokon a törvényhozás állapítja meg. Ilyen feladatok megoldásához, persze, közelebbi kapcsolatot kell létrehozni törvényhozás és végrehajtó szervezet között.

Ez a gondolat a következő fejezetben nyer igazi tartalmat, amelyben Smith a végrehajtóhatalom egyik legfontosabb eszközeként — a költségvetést nevezi meg. A költségvetést ebből a szempontból nézve a hagyományos költségvetési elveket elavultaknak találja és nem habozik új költségvetési elveket felállítani. Elismeri, hogy ez a szempont talán egyoldalú, másrészt azonban utal arra, hogy, ha szükség van is a törvényhozás által gyakorolt ellenőrzésre, ezt az ellenőrzést ma nem vonakodó királyok, hanem felelős végrehajtószervek felett gyakorolják. A javasolt változások közül egyesek csak az amerikai költségvetési jog ismerői számára érdekesek. Szakítani kíván azonban a költségvetés egységességének elvével, mert az eredményes végrehajtás érdekében szükségesnek tartja, hogy a közigazgatási, üzemi és egyéb gazdasági természetű részei a költségvetésnek eltérő elvek szerint állíttassanak össze és bizonyos engedményt tesz azon irányzat felé is, amely a teljes foglalkoztatottságot a közkiadásoknak a mindenkor konjunktúra-alakulásához képest való időzítésével kívánja elősegíteni, amennyiben a nagy közmunkatervek végrehajtásához hosszabb lejáratú, kb. ötéves felhatalmazást sürget, amely időn belül azok a konjunktúra-alakulás figyelembevételével lennének bármikor elvégezhetők.

A közvetlenül megoldásra váró feladatok tekintetében a szerző álláspontja talán óvatosabb, de nem kevésbé határozott. Stabil gazdasági helyzet fenntartása, szerinte, ma nehezebb feladatot jelent, mint akár a világválság idején, mert Amerika termelési kapacitása a háború alatt megkétszereződött és ennek békeviszonyok között való állandó kihasználásához a gazdasági tevékenység ütemét minden békeidőben

eddig ismert mértéknél magasabbra kell fokozni. A teljes foglalkoztatottság megvalósítása nem várható egyetlen rendszabálytól, tehát a közkiadások növelésétől, nagyarányú középítkezésektől sem. Ez nem jelenti azt, hogy hosszúlejáratú állami beruházási tervre ne lenne szükség, ilyen tervek kidolgozását már 1943-ban megkezdték és a szerző hosszú és komoly fejezetet szentel a közmunkaprogramm sokat vitatott kérdésének.

A beruházási terv összeállításánál követendő legfőbb szempontoknak tartja, hogy a tervezett művek a közösség számára hasznosak legyenek és új magánberuházásokra ösztönzőleg hassanak. Ha emellett kivitelezésüket időbelileg úgy lehet beosztani, hogy maradandó érték mellett éppen hiányzó munkalehetőséget lehessen pillanatnyilag pótolni — úgy annál jobb. De az elsődleges szempont a berendezésekben magukban rejlő érték (public service value), a mindennapi élethez szükséges közszolgáltatások biztosítása, új beruházási- és munkalehetőségek teremtése.

Szükségesnek tartja, hogy a tervezett beruházások költsége és az ezekből származó előnyök valamilyen módon „dollár és cent alapon” összevettessenek. Ez nem jelenti azt, hogy csak azok a tervek kerüljenek megvalósításra, amelyeknek költsége megtérül. De a közkiadások abszolút és relatív tekintetben egyaránt hatalmasan megnövekedett méretei szükségessé teszik valamilyen kalkulációs alap megteremtését és ezt lehetőség szerint olyan tervekre is alkalmazni kívánja, amelyek természetüknél fogva kézzelfogható anyagi eredményt nem produkálnak.

A közmunkák szerepének kérdésében Smith végül arra a megállapításra jut, hogy azok részei lesznek annak a beruházási tevékenységnek, melytől egyedül várható tartós gazdasági stabilizáció. Hogy ez a rész mekkora lesz, azt elsősorban az szabja majd meg, hogy milyen szükség lesz azokra a közszolgáltatásokra, amelyeket e közmunkák biztosítanak. És hogy állásfoglalásának még több nyomatékot adjon, a fejezet végén megnyomja a ceruzát: „A Bureau of the Budget a közmunkák tervezésének koordinálásában és a kormány-programm összeállításában megillető hatáskörét ezen alapelvek szerint fogja gyakorolni.”

A következő fejezetben az állam és a magángazdaság szorosabb együttműködéséért száll síkra. Megállapítja, hogy államvezetés és magángazdaság megegyeznek a főbb célok tekintetében. Ezek a nemzeti jövedelem magas színvonalon tartása és a nagyfokú foglalkoztatottság biztosítása. Az állam-

vezetés e célok érdekében kétirányú erőfeszítést fog tenni: egyfelől igyekszik a fogyasztók vásárlóerejét magas színvonalon tartani, másfelől ösztönözni igyekszik a magánberuházást. A magángazdaságnak viszont több figyelemmel kell lennie az általános gazdaságpolitikai célkitűzésekre és különösen az állam pénzügyi helyzetére, mely utóbbi ma már nagymértékben determinálja a magángazdaság lehetőségeit.

A Keynes tanai körül folyó vita ismeretében különösen érdekes az utolsó fejezet. Smith szerint a nemzet egészét tekintve az összes bevételek egyenlők a kiadások összességével. A megtakarítások összessége egyenlő a beruházások összességével és fordítva. Megtakarítások és beruházások vagy magas, teljes foglalkoztatottsági nívón, vagy alacsony depressziós nívón hozhatók egyensúlyba. Több módszer van arra, hogy ez a magas, teljes foglalkoztatottsági nívón történjék: a fogyasztók kiadásainak növelése, a magánberuházások növelése és nagy állami beruházások útján, vagy, ami a legheylesebb, e három módszernek a mindenkori gazdasági helyzetnek megfelelő kombinálása révén.

A szerző igyekezett az aktuális problémák politikai, gazdasági és közigazgatási oldalát egyaránt ismertetni. Amilyen készségesen hajlandó minden új elgondolást megfontolás tárgyává tenni, olyan óvatos a gyakorlati konzekvenciák levonásánál. Okfejtésein mindig észrevehető, hogy a Bureau of the Budget vezetője beszél. Ez azonban nem teszi művét egyoldalúvá, hanem ellenkezőleg, érdekesebbé és reálisabbá válik.

Lénárt Richárd

La Politique Commerciale entre les deux Guerres ; Propositions Internationales et Politiques Nationales.
Genève, 1942., 151. oldal.

S. B. Fay kitűnő amerikai történész a mult világháború okainak vizsgálatánál Thukydides módszere után különbséget tesz a háború közvetlen és távolabbi, mélyebben fekvő okai között.¹ Ez utóbbiak közé sorolja a titkos szövetségek rendszerét, a militarizmust, a nacionalizmust, a sajtó hatását ebben az irányban és nem utolsó sorban a gazdasági imperializmust.²

¹ Fay: *The Origins of the World War I. Before Sarajevo: Underlying Causes of War, II. After Sarajevo: Immediate Causes of the War*, New-York, 1928.

² Id. m.: 32—49. l.

A második világháború előidézésében, meg kell állapítanunk, a gazdasági tényezőknek még sokkal nagyobb szerepük volt, mint egy negyedszázaddal azelőtt. A kérdés vizsgálatát jelentősen megkönnyíti az a körülmény, hogy a Nemzetek Szövetségének mindig elsőrangú munkát végző gazdasági szakosztálya még 1942-ben közzé tette a két háború közötti időszak kereskedelmi politikájára vonatkozó tanulmányát, mely éles fényt vet a nemzetközi javaslatok és a ténylegesen alkalmazott nemzeti gazdaságpolitikák közötti mély szakadéokra.

A. Loveday, a szakosztály igazgatója, a munka előszavában rámutat, hogy az Atlanti Kartában körvonalazott együttműködés számára csak úgy lehet építő javaslatokat tenni, ha a múlt tanulságait levonjuk, minthogy a jövő ezen épül fel. A munka hármas tagolással igyekszik ezeket a tanulságokat megközelíteni. Első részében az alkalmazott módszerek és a ténylegesen kifejtett kereskedelempolitika történeti tárgyalását adja, a második részben a nemzetközi javaslatok sikereinek, illetve sikertelenségeinek okait elemezi és harmadik részében tömör végkövetkeztetésekben foglalja össze a fő eredményeket.

Már az *első rész* áttekintése önmagában is, minden különösebb kommentár nélkül, élesen kidomborítja ennek a korszaknak kettős arculatát.

Köztudomású, hogy az első világháború utáni gazdasági elgondolások mind abból indultak ki, hogy a világkereskedelem szabadságát helyre kell állítani, hogy ezáltal a háborút megelőző „normális” viszonyok megvalósulása mielőbb bekövetkezhessenek. Wilson 14 pontja, a Nemzetek Szövetsége alapokmányának 22. és 23. cikkelyei a párizskörnyéki békeszerződések megfelelő pontjai és a Közvetlenül a háború után tartott több konferencia, a brüsszeli és portorosei, londoni és génuai konferenciák, mind ennek a szellemnek voltak megnyilvánulásai.

Az átmeneti időszakban, 1920 és 24 között, a nyersanyag-nehézségek és pénzügyi megrázkódtatások minden nemzetgazdaságot megtépáztak és ezek hatása alatt még majdnem minden országban érvényben voltak a külkereskedelem mennyiségi korlátozásai és a devizaellenőrzés rendszere. A Nemzetek Szövetsége közgazdasági szakosztályának erőfeszítései éppen ezért a külkereskedelem egyenlő kezelését iparkodtak mindenáron elérni. A vámszerződések önkényessége, a külföldi állampolgárok és az egyes államok kereskedelmi szempontból igazságtalan kezelése, a tisztességtelen verseny, a kereskedelmi döntőbíróság, a váltójog és a kettős adózás körüli rendszabályok azok, melyek ezeknek az erőfeszítéseknek eredményeképpen létrejöttek.

A gazdasági és pénzügyi helyzet stabilizációja folytán, főleg a locarnói szellemű megállapodások hatására, a világkereskedelem terjedelme 1924-től valóban háború előtti méreteket kezdett öltetni, és legalább is a kereskedelem részleges szabadságáról lehetett beszélni. A Nemzetek Szövetsége is több sikert könyvelhetett el ezekben az időkben a nemzetközi kereskedelmet akadályozó rendszabályok leküzdése terén. 29 állam, köztük több nagyhatalom, u. i. a tilalmak eltörlése mellett foglalt állást az 1924—29 közötti konferenciákon. Mégis a kereskedelem szabadságát pregnánsan kifejező legtöbb kelvezmény-elvet nemzetközi jogszabállyá kodifikáló 1927-es egyezményt nem sikerült elfogadtatnia. A kedvező irányú fejlődés közben sem volt tartós, mert az 1929-es világgazdasági válság hatalmas megrázkódtatásai rövidesen nyilvánvalóvá tették, hogy a háborúokozta alkati eltolódások alapjaiban rendítették meg az egész világ gazdasági életét és hogy a helyzet a valószínűleg sokkal súlyosabb, mint azt bárki is feltelezte.

A válság hatása alatt eleinte minden ország a protekcionizmus és a devizagazdálkodás kényszerű rendszeréhez nyúlt, még Anglia (az Emergency Duties és az első általános vámtarifa bevezetésével, 1931—32.) és az Egyesült Államok is (a Hawley-Smoot vámtarifa elfogadásával, 1930).

A vámbéke helyreállítását célzó kísérlet a Nemzetek Szövetsége részéről sikertelen maradt és az európai gazdasági unió létrehozását célzó munkálatok, köztük a legismertebb stresi konferencia sem vezettek lényeges eredményekre. Az új protekcionista hullám uralmát 1933—36 között a regionalizmus, az egyenlőtlen kezelés, a kétoldalú szerződések és a stabilitás hiánya jellemezte. Az állami-irányítás ilyen mértéke mellett természetesen a vámpolitika jelentősége is teljesen aláhagyatott.

A legradikálisabb útra ezidőben kétségtelenül a válságtól legjobban sújtott Németország lépett. A kétoldali szerződésekhez való visszakanyarodás és a külkereskedelemben bevezetett tervgazdálkodás a centralizált nemzeti érdekre való hivatkozással állandósította a szociális optimumtól távol álló kényszermegoldásokat. A hatalmas fölfegyverkezési és közmunkaprogramot olyan kereskedelmi politikával támasztotta alá, mely kizárólagosan a nyersanyagkérdést tartotta szem előtt. Behozatalát többé nem azokból az országokból fedezte, melyek az ellenértéket szabad valutában kérték fizetni, hanem azokból, melyek német kiviteli árukat fogadtak el helyette, vagyis elsősorban a délkelet-európai és délamerikai államokból. Ez a kez-

deményezés, amely természetesen minden devizagazdálkodást folytató államra hatással volt, szükségszerűen az autarkia felé terelte a hasonló módszert követő országokat. Az autarkia légkörét háborús kényszerszerveződések és nem a gazdasági jólét jellemzi és valóban, belőle csakhamar honvédő gazdaság, majd hadigazdálkodás nőtt ki.

Az autarkias országok veszedelmes kezdeményezését a nagy válság utáni években több oldalról felismerték és nagyon is heves reakció indult meg ezek ellen. Az Egyesült Államok a viszonzási alapra helyezkedéssel és a legtöbb kedvezmény-elv melletti sikraszállással, Anglia az ottawai szerződés kiterjesztésével, az Osló-csoport államai, Norvégia, Dánia, Svédország, Hollandia és Belgium, pedig az egymásközötti gazdasági közeledéssel szálltak síkra a protekcionista hullám ellen. A nemzetközi fizetési rendszer felbomlása és egyes ipari államok nyakló nélküli agrárprotekciónizmusa azonban a helyzetet tovább mérgeztette, hiába ajánlotta a Nemzetek Szövetsége az előbbinek a kliringunió tervével való rendezését, az utóbbinak az elfogadható mértékre való leszállítást; és nyersanyagankétja sem járt sikerrel.

A hármasegyezmény hatalmai, Anglia, az U. S. A. és Franciaország, 1936-ban újabb kísérletet tettek, hogy megfelelő deflációs rendszabályokkal és a devizagazdálkodás enyhítésével fellendítsék a világkereskedelmet. A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara, a buenos airesi konferencia és a hágai egyezmény, valamint a Nemzetek Szövetségének gazdasági albizottsága hiába kísérelték azonban meg, hogy a többi államokat hasonló szellemű megállapodásokba vonják bele.

Van Zeeland belga miniszterelnök terve (1938), mely egy nemzetközi gazdasági együttműködési paktumban látta a kiutat, rámutatott egyben arra is, hogy a nemzetközi gazdasági együttműködésnek politikai előfeltételei is vannak. Ezek beállta ekkor viszont már nem volt remélhető. A 11. óra politikája sem a Nemzetek Szövetsége, sem az érdekelt kormányok részéről nem lehetett már sikeres. Németország és Olaszország teljesen az autarkia vizein eveztek már és a hármasegyezményhez valóban nem is csatlakoztak, a háború veszélyének felmerülése pedig a tőkeforgalom és külkereskedelem még szigorúbb ellenőrzésére vezetett náluk. Az angol részről Németország nyersanyag nehézségeinek rendezésére irányuló megbeszéléseket a londoni konferencián a Cseh-Szlovákia elleni fellépés szakította félbe.

A teljesség kedvéért meg kell röviden említeni még azt

is, hogy a nagyhatalmak mintájára Németország is igyekezett egy, a nemzetközi munkamegosztás részbeni előnyeivel kecsesgető gazdasági nagyteret kialakítani. Az ilyen irányú blokkképződésben Németországra rántalt kisállamok azonban csak hamar kénytelenek voltak a háborús félelem miatti restriktív hullám folytán gazdasági kapcsolataikat vele egyre szorosabbra fűzni, érdekeik egyidejű legmesszebbmenő feláldozásával.

A munka *második részében* azt látjuk, hogy a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi törvényhozás terén elért kezdeti sikerek azzal voltak magyarázhatók, hogy az egyes államok szívesebben változtatták meg adminisztratív eljárásukat, mint tulajdonképpen kereskedelempolitikájukat. Ezen a téren az ú. n. „vitális“ nemzeti érdekekre való hivatkozással továbbra is protekcionista politikát folytattak, és az együttműködés „elyben“ elfogadott rendszabályai is többé-kevésbé holt betűk maradtak. A Dunavölgy a két világháború között melegágya volt ennek a kereskedelempolitikának, mert új gazdasági egység az osztrák-magyar monarchia helyén nem tudott kialakulni. A háttérben itt az ipari és mezőgazdasági országok súlyos strukturális eltolódásból eredő problémái húzódnak meg és az a szemlélet, amely a behozataltól való függésben látta a válságok főokaát és szilárdan hitt a gazdasági elzárkózás előnyeiben. Az Egyesült Államok fejlődése az elmúlt 60 évben a Fordney-Mc Cumber vámtarifa alatt méginkább megerősíteni látszott ezt a helytelen felfogást.

Ennek a kereskedelempolitikának emellett a belső és gazdasági természetű indokolása mellett oly külső politikai természetű indoka is volt, amely az első háború után kialakult rendszer bizonytalanságában jelelhető meg. A béke valójában oly gyenge lábakon állott, hogy egyetlen nemzet sem akarta vállalni a gazdasági függést az elsőrendű fontosságú anyagokban. Az 1930 és 39 közötti kereskedelempolitika problémája az volt, hogy miképpen lehetne a gazdasági válság hatásait elnyomni, minthogy a kialakult felfogás szerint ezek tették szükségessé az új protekcionizmus szabályainak fenntartását a nyersanyagbeszerzési lehetőség érdekében. Ez azonban főleg azért volt nehéz feladat, mert éppen a válság hatására a legtöbb államban teljesen eltérő helyzetek alakultak ki, amelyek még a hasonló megoldásokat is lehetetlenné tették.

Az 1933-as pénzügyi és gazdasági konferencia eredménytelensége, amelynél a hitelező államokat igen súlyos felelősség terhelte, csak megerősítette az egyes államokat abban a

felfogásukban, hogy az elzárkózás politikája a helyes. A tisztán pénzügyi rendezés természetesen csak pillanatnyi orvoslást hozott volna különben is. Végeredményképpen a tanulmány arra a megállapításra jut itt, hogy a világkereskedelem egyensúlyzavarai inkább lennének itt oknak, mint okozatnak tekinthetők mint a világkereskedelem akadályai és a csak az utóbbiakat figyelembevevő megoldás a hatást cserélte fel az okkal. A járható út kétségtelenül a hármasegyezmény szellemének kiterjesztése lett volna, azonban a háborútól való félelem az ellenkező politikai helyességét látszott igazolni.

A jövőre vonatkozólag két szempontból tanulságosak a fenti vizsgálódások. A kereskedelempolitika csődjének okai az átmenetgazdasági szempontok teljes elhanyagolásának, a politikai bizonytalanságnak és a gazdasági bizonytalanságnak tulajdoníthatók. E mellett majdnem hasonlóan fontos további ok volt, hogy a kereskedelempolitika nem alkalmazkodott a fizetési mérlegeket befolyásoló körülményekhez és az egyes országok különleges gazdasági struktúrájához. Tekintve, hogy 1930 után egyre inkább előtérbe nyomult az a felismerés, hogy a kereskedelempolitika szoros összhangba kell, hogy álljon az általános gazdaságpolitikával és ezzel a mezőgazdasági termelés feleslegeinek a kérdése is felmerült. A konstruktív megoldás itt is a forgalmat gátló rendszabályok leépítése volt, de a legtöbb ország ennek az ellenkezőjét választotta. Ilyen körülmények között a legtöbb kedvezmény-elve sem tudta hivatását betölteni, sőt megakadályozta egyes helyeken a preferenciális zónák kialakulását is. Egy további tanulság az iparosodott és féligiparosodott országok konjunktúra-érzékenységből adódik, amelyek mindig hajlamosak a stabilitás érdekében megkülönböztető rendszabályokkal dolgozni.

A követett módszerek vizsgálatából az derül ki, hogy könnyebb és helyesebb a közvetlenül érdekelt államok közötti és konkrét tárgyra vonatkozó egyezményekre építeni, mint egy általánosan kötelező érvényű egyezményt létrehozni. Helyesebb továbbá az egyezményeket követendő például vagy kiindulási alapul ajánlani, mint elfogadásra vagy ratifikálásra. Jó eredményekkel bíztat végül egyes direktívák és általános irányelvek kidolgozása, melyek alkalmazását teljesen az érdekelt államokra bízzák.

Horváth Róbert

Rechnungsführung in Unternehmung und Staatsverwaltung. Festgabe für Otto Juzi. Zürich 1946. 209 l.

Ez a kötet ünnepi adomány Juzi Otto zürichi egyetemi tanár 70. születésnapja alkalmából. Az ünnepeltet 1915-ben választották meg a zürichi egyetem rendes tanárává az akkor létesült következő tanszékre: „A kereskedelem technikája és általános elszámolástan, a kereskedelmi tanszékek rendszertana és szemináriumi gyakorlatok.“ Ezt a tanszéket Juzi több, mint 30 évig töltötte be, közben 28 éven át volt az ösztöndíjasok felügyelője és a zürichi egyetem tanulói kölcsönpénztárának irányítója. Az ünnepi kötet 10 értekezést közöl Juzi tanártársainak, tanítványainak és tisztelőinek tollából. Sajnos, nincs elég hely rendelkezésünkre ahhoz, hogy mindezeket a tartalmas tanulmányokat csak vázlatosan is ismertessük, éppen csak jelezni akarjuk azokat, amelyek tárgyköre a mi szempontunkból is aktuális.

Metzger, a Rhätische Bahn kereskedelmi igazgatója, a svájci vasútak számviteli rendszerét ismerteti. Ez különös fontossággal bír azért, mert a magánvasútak esetleges megváltása esetén az időközi számvitel egysége és áttekinthetősége biztosítja a megváltási feltételek méltányos megállapítását. A szövetségi tanács időszakonként rendelettel szabja meg a vasúti vállalatok számadásainak és mérlegeinek módzatait. Különösen fontos persze a leírások részletes szabályozása. Ha a megváltás bekövetkeztekor az illető társaság a kormánnyal nem tud megegyezni, úgy a szövetségi bíróság dönt a megváltás módzatairól és feltételeiről. Az államvasút számadásait az állami előírások szerint évenként közzéteszi. Ezek a számadások az előírások szerint világosan és pontosan mutatják ki a vasútak eredményeit, még pedig nem elavult kamerális módszer, hanem az általánosan ismert kereskedelmi könyvvitel elvei alapján összeállítva.

Karl *Kläfer* egyetemi tanár „A vállalatnak, mint egésznek értékelése“ címen tett közzé értékes és aktuális tanulmányt. Utal arra, hogy egy vállalat összértékének megállapításánál — ebben elméleti és gyakorlati szakemberek egyetértének — nem lehet csak az évi mérlegadatokat figyelembe venni, hanem tekintettel kell lenni az elért eredményekre is. Ha ezek jelentősek, akkor olyan vállalati értékelést kapunk, amely lényegesen meghaladja a mérlegben szereplő vagyoneértékeknek esetleges adósságokkal csökkentett értékét. A különbség az ú. n. Goodwill, amelyet német írók rendszerint

közvetve állapítanak meg, és pedig úgy, hogy előbb a vállalat összértékét kalkulálják és abból vonják le a vagyontárgyaknak az adósságok által csökkentett értékét. Az angolszász üzemgazdák megfordítva járnak el. Előbb megállapítják a Goodwill értéket és ezt hozzáadván a vagyontárgyak értékéhez jutnak el ahhoz az összvetelárhoz, amely az egész vállalat tulajdonosát megilleti.

A vagyontárgyak értékelésénél kiindulhatunk a likvidációs, vagy a reprodukciós értékből, ez utóbbi alatt az értendő, hogy mi lenne hasonló teljesítő képességű berendezések létesítésének mai költsége, levonva a korosodás szerinti értékcsökkenést. Mindezek azonban csak segédértékek, mert a vállalat értéke a vevő szempontjából az a haszon, az a jövedelem, amelyet neki a jövőben juttatni fog. A nehéz feladat tehát a várható jövőbeli bevételek felbecsülése és kapitalizálása. Mint abszolút legmagasabb ár az az összeg tekintendő, amennyiből egy tökéletesen hasonló vállalat létesíthető volna. Ezután részletesen ismerteti a különféle módszereket, amelyek segítségével a számítások eszközöndők. Mindazok a módszerek azonban, amelyeknél a goodwill-összeget nem az előre látható túlnyereségek készpénzértékének mértékében veszik fel, amelyeknél a Goodwill értékelése és leírása nem felel meg a jövedelem elérése előrelátható időtartamának, tarthatatlanok jogikai szempontból.

Bickel egyetemi tanár a községek számadási rendszeréről tesz közzé tanulmányt. Ebből csak a leírásokra vonatkozó részt kívánjuk mint általános érvényűt idézni: „A normálisan kívánatos leírások mértékét soha sem lehet pontosan megállapítani. Ez a befektetés természetéhez képest természetesen változó. Ha azonban valamely község céltudatosan az erős leírások politikáját követi és azok még magas igényeket is túlhaladnak, úgy idővel valamely befektetés tényleges értéke lényegesen meg fogja a könyvértéket haladni. Ez azután lehetővé teszi, hogy a bevételek csökkenése vagy a kiadások emelkedése idején az illető község a leírási kvótát lényegesen csökkentse, sőt ezt esetleg még a technikai és gazdasági szempontok szerint normálisan kívánatos minimum alá is szállítsa le és ezen az úton az adócsavar túlerős megfeszítését megakadályozza.” Egyébként a svájci törvény szerint 2% a minimális leírási kvóta.

Gygax zürichi egyetemi m. tanár a zürichi kanton költségvetéséről és állami számadásairól közzétett dolgozatában idézi Basel-város kanton nagytanácsi bizottságának következő elvi megállapítását: „Minél inkább igénybe vesszük adózta-

tás útján a polgárt az állami kiadásokhoz való hozzájáruláshoz, annál szükségesebb abba a helyzetbe hozni a nyilvánosságot és a népképviselőt, hogy az állami pénzügyek vezetésébe teljes betekintést nyerjen.“ A „*Berner Bund*“ 1945. december 28.-i számában a közület előirányzatára és zárszámadására nézve szakkörök a következő követelményeket helyezték előtérbe: „Még egyet-mást meg kell tennünk, míg a négy büdzsé-elv: világosság, valóság, teljesség és bruttokönyvelés teljesen érvényesülni fognak“.

Mürki, a zürichi kereskedelmi iskola főtanítója a „könyvelési oktatásról“ értekezik és igen szabatosan így fejezi ki a könyvelési tudás nagy jelentőségét: „A könyvelési oktatás minden tanuló számára, azok számára is, akik soha sem lesznek könyvelők, a legfontosabb üzemtani gondolkodás-gyakorlatot nyújtja. Egyedül ez adja meg a valódi és helyes betekintést az üzemi események lényegébe.“

Pedagógiai szempontból külön figyelmet érdemel *Fischer* tanárnak, a zürichi leánykereskedelmi iskola rektorának tájékoztatása a kereskedelmi iskolai tanárok kiképzéséről Svájcban. Érettségi után a tanárjelöltnek az egyetemen legalább 6 félévet kell hallgatnia, valóságban ez 1—2 félévvel megnyúlik. Maga az egyetemi oktatás csak három tárgycsoportra oszlik: közgazdaságtan, üzemgazdaságtan és gazdasági jog. Idegen nyelvek, gép- és gyorsírás, áruismeret, gazdasági földrajz, technológia, levelezés *nem* tartoznak az egyetemi tanulmányok keretébe. Mikor az egyetemi képesítést elnyerte, akkor 1—2 éven át kell lélektani-pedagógiai szemináriumot és ezekhez fűződő szemináriumi és tanítási gyakorlatokat — ez utóbbiakat kereskedelmi iskolákban — végeznie. Ezenfelül minden kereskedelmi tanár kell, hogy legalább egy évi, kereskedelmi üzletben, vagy üzemben kifejtett gyakorlati tevékenységet igazoljon. A tanulmány a következő szavakkal végződik:

„Hozzá nem értők sokszor állítják, hogy a kereskedelmi iskolai tanár hivatása túlságosan reális feladatokra van irányítva. Talán azt hiszik, hogy a kereskedelmi tanárnak az a kötelessége, hogy az ifjúságot arra oktassa, miként juthat a leggyorsabban vagyonhoz. Igen, a tanárnak van egy nagyon reális feladata: tanítványait arra kell vezetnie, hogy hivatásukban megállják a helyüket. Svájc a háború utáni időben kemény gazdasági létküzdelmet kell, hogy folytasson. Ez az összes erők teljes kifejtését igényeli. Akik a kereskedői új nemzedék kiképzésében és ezzel gazdasági jövőnk biztosításában működnek közre, olyan hivatást teljesítenek, amelynél ideálisabb alig lehet.“

(é. a.)

Rutishauser, H.: „Publikum und Behörde.“ A „Schweiz. Kaufmännischer Verein, Zürich“ kadása. 1946. 30 oldal.

Ez a kis füzet azt a gyakorlati kérdést tárgyalja, hogyan érintkezzenek egymással a hatóságok és a közönség, mi az üdvös érintkezés módja. Ezt a kérdést a kereskedői egyesület 40 vezető cégnek és hivatalnak adta fel és a beérkezett válaszok feldolgozásából alakult ki Rutishauser tanulmányos füzete. A hatóságoktól nyert válaszokból ki akarnók emelni a zürichi városigazgatását. Ez azt hangsúlyozza, hogy az ő hivataluk pár év előtt visszatért régebbi gyakorlatához, hogy a közönséggel folytatott levélbeli érintkezésben alkalmazzák a szokásos udvariassági formákat. A közönség azt szereti, ha inkább túlságosan alapos és kimerítő, mint ha túl szűkszavú választ kap. Egyik hadigazgatási központ megemlíti, hogy még akkor is, ha hadigazdasági kihágásokról van szó, érdemes a vádlottakat első sorban mint embereket és polgárokat kezelni. Ugyanez a hivatal tisztviselőit arra kötelezte, hogy minden gyakorlati esetben ne csak a negatívumot, hanem a pozitívumot is ragadják meg, mindenek előtt pedig korrektül és igazságosan járjanak el és ne csak a paragrafusokat, hanem az emberek különbözőségét és eltérő gondolkodásmódjukat is vegyék figyelembe. Viszont a másik oldalról egy kereskedő így nyilatkozik: Ha felkeresünk egy hivatalt és végül megtaláltuk a helyes szobaajtót, kit találunk ott: a „hatóságot“? Egy embert találunk ott, éppen olyant, mint te vagy én, aki szintén fogékony a nyílt modor és az emberi melegség iránt. Olyan embert, akivel lehet értelmesen beszélni, bár olyan kötelelességeket kell is teljesítenie, amelyek esetleg az adott pillanatban nekünk nem nagyon rokonszenvesek. Egy másik kereskedő figyelmezteti kartársait, hogy ha valamely hatóságnak a levele nem is tetszik, vegyék figyelembe, hogy a hatóság nem üzletfeleket szolgál ki, hanem a jognak kíván érvényt szerezni. (é. a.)

Külföldi folyóiratok szemléje.

Journal of Farm Economics.

Menasha, Wis., Vol. XXVII. No. 3., August 1945.

John M. Brewster: Farm Technological Advance and Total Population Growth: Az utolsó negyedszázad folyamán a mezőgazdaság viszonya a közgazdasághoz gyökereiben megváltozott, amennyiben a mezőgazdasági munka termelékenységének növekedése nagymértékben túlszárnyalta a népesség növekedését. Ennélfogva a történelemben először a megoldandó probléma nem a népesség élelmiszer-ellátása, hanem a termelt élelmiszer elhelyezése, vagyis olyan teljes foglalkoztatottságú közgazdaság megteremtése, melyben gondoskodás történik arról is, hogy a közgazdaság képes legyen egyrészt a gyorsan növekvő mezőgazdasági munkatermelékenység következtében előálló mezőgazdasági többletermelés, másrészt pedig az ugyanazon okból felszabaduló mezőgazdasági munkaerő felvételére. Ha ezt a követelményt sikerül megvalósítani, akkor biztosítható jól vezetett családi mezőgazdasági üzemek fenntartása. Ellenkező esetben érvényesülne a nagy mezőgazdasági egységek (nagyfarmok) felé való tendencia, a fennmaradó kisfarmokon pedig a helytelenül vagy csak részben foglalkoztatott munkaerő az átlagosnál jóval alacsonyabb életszínvonalon élne. — *R. G. Bressler, Jr.: Research Determination of Economics of Scale:* Minél inkább lép az érdeklődés előterébe a közgazdaság átiógó racionális tervezésének követelménye, annál nagyobb jelentőségű az optimális üzemnagyság szakmankénti empirikus megállapítása. Erre a célra legalkalmasabb a long run-költséggörbe megszerkesztése, mely a különböző üzemnagyságok mellett nyert átlagköltséggörbék minimumainak geometriai helye. Ennek a görbének a megszerkesztése a szokásos átlag-regresszióvonal segítségével nem megbízható, mivel a vonal alakját nemcsak az üzemnagyság változásai, hanem a vizsgált üzemek adott kapacitásának kihasználási foka is befolyásolja. Célravezetőbbnek látszik különböző nagyságú üzemek egyéni költséggörbéinek megszerkesztése és azokból a longrun-görbére való következtetés a fentieltzett módon. — *E. Fenton Shepard: Costs of Federal Agricultural Activities: Their Meaning and Classification for Purposes of Economic Analysis.* — *J. Wayne Reitz: War-Time Price Control of Fresh Citrus Fruits.* — *F. F. Elliot: A Proposed World Trade Board for Expanding International Trade:* A háború végével az összes számottevő nemzetgazdaságok különböző fokú ellenőrzés alatt állanak, ezenkívül különféle nehézségekkel küzdenek. Ennélfogva az egyes árszínvonalak nagymértékben egymástól eltérőek, a devizaárfolyamok erősen ingadozók, erős nemzetközi eladósodás uralkodik. Mindennek következményeként a külkereskedelem is több-kevesebb állami ellenőrzés alatt áll és nagy a hajlandóság a nemzetközi kereskedelem további korlátozására. Mindazonáltal erősen átérzik világszerte az államok közötti szorosabb gazdasági együttműködés szükségességét, és feltehető, hogy az említett autarkias tendenciák ellenére néhány év múlva ez a nagyobbfokú kollaboráció megvalósul. Ez azonban nem képzelhető el az első világháború előtti egyszerű szabadkereskedelmi formák között, mivel ez feltételeznél, hogy az egyes államok az azóta nagy tökélyre fokozott belső ellenőrzési és irányítási apparátust is feloszlatták. Olyan együttműködési formára van tehát szükség, mely az új gazdaságpolitikai adottságokat számbaveszi, vagyis nemzetközi szervezetre. Ilyen szervezet lenne a szerző által javasolt Világkereskedelmi Hivatal, nemzetközi kereskedelem kérdéseinek megoldásával megbízott hivatalos nemzetközi szerv. Három főfeladata:

a) a nemzetközi kereskedelem kiterjesztése, lehetőségeinek kutatása, b) nemzetközi magánkartellek szabályozása és államközi kereskedelmi egyezmények igazgatása, c) mezőgazdasági termékek és ipari nyersanyagok felkínálatának elhelyezése. Nem említi a szerző, milyen eszközökkel indítaná ez a szerv a tagállamokat utasításai betartására. — *John D. Black: Agricultural Credit Policy in the United States. 1945.* — *Pao-Chuan Chao: The Agricultural Economics Program of China:* Szerző a Csunking-kormány Földművelésügyi Minisztériuma mezőgazdasági osztályának vezetője és annak munkásságát ismerteti. Főcélja ennek egy lassú földreform keresztülvitele, melynek során el akarják érni, hogy a föld azé legyen, aki műveli, vagyis megszűnjék a földtulajdonos és bérlet közötti különbség. Az első lépés a bérleti összeg erős limitálása, a bérleti szerződésnek a földbirtokos által való önkényes felmondásának lehetetlenné tétele és a földművelőknek megfelelő termelési hitellel való ellátása. Mivel a kínai mezőgazdasági üzem átlagban kb. 1.5 ha nagyságú, több helyen kb. 100 üzemet magába foglaló kooperatív nagyfarmokat létesítettek kísérleti célokra. A nagyüzem közösen termel, feldolgoz, bevásárol és értékesít. Ezek a szövetkezeti nagyüzemek olyan jó eredményeket értek el, hogy p. o. Szezsuanban a kísérleti nagyüzem körül önkéntes társulás alapján még hat ilyen szövetkezet létesült. — *Karl Brandt: A Public Farm Land Appraisal Service. — Its Desirability and Practicability:* Szerző egy hivatásos, jól képzett és közfunkciót betöltő földértékbecsüsi kar felállítását sürgeti, a földérték állandósítása érdekében. — *Daniel K. Andrews: Old-Age Security for the American Farm Population.* — *Tyler F. Haygood: How Would a Federal Sales Tax Affect Farmers?* — *Arthur P. Chew: Postwar Planning and the Rural—Urban Balance:* A háború utáni tervezésnek egyik fő problémája a mezőgazdasági termelés növekedése egyidejűleg csökkenő mezőgazdasági munkalehetőségek mellett. Egy teljesfoglalkoztatottságú közgazdaság tehát kénytelen arról gondoskodni, hogy az így nyert többtermelés elhelyezhető is legyen. Az Egyesült Államok szempontjából általában a kivitel javasolja kiútként, ez azonban nem oldja meg a kérdést. Kivittel ugyanis behozatal áll szemben, a kérdés tehát arra redukálódik, hogy másfajta javakat kell a belgazdaságban elhelyezni, mint amiket az termelt. Behozatal nélküli kivitel pedig nagymérvű külföldi érdekeltségek vállalását jelentené, ami szükségszerűen harmadik világháborúra vezetne. Az egyetlen megmaradó helyes megoldás tehát a belföldi jövedelemelosztás olymódoni megváltoztatása, hogy a többtermelés, vagy az azért behozott áruk belföldön vásárlóképes piacot találjon. A háború utáni gazdasági tervezés feladata tehát a mezőgazdaság és ipar között kielégítő egyensúly megvalósítása, ami mélyenszántó társadalmi átalakulásokat tesz szükségessé.

Bulletin of the Oxford University Institute of Statistics.

Vol. 9. No. 1.

Oxford, 1947. január.

J. Steindl: The Economic Position of Austria. Az osztrák lakosság napi 1540 kalóriára felelt meg a normálfejadagjának fedezésére a következő aratásig 530.000 tonna kenyérmag bevitele elkerülhetetlen. A belföldi mezőgazdasági termelés u. i. még a békeévekben is a szükségletnek csupán háromnegyed részét tudta kielégíteni. 1946-ban pedig a kenyérgabonatermelés a háború előtti évek átlagának mindössze 60–70%-át tette. Igás-állatban hiány nincs. A mezőgazdasági termelést érzékenyen érinti a mun-

lakerőhiány. A termelés fokozására nem hat ösztönzőleg az a diszparitás sem, amely a mezőgazdasági árszínvonal és az ipari termékek igen magas feketepiaci árai között fennáll. A fémkohászat, az elektromos ipar és a vegyészeti ipar súlyos háborús káraitól eltekintve, az ipar többi ágában aránylag csekély beruházással elérhető a békebeli termelési volumen. Általában az ipari termelés legtöbb szektorában a szén- és nyersanyaghiány képez szűk keresztmetszetet. Az ipari termelésnek csak kis hányada jut legális kereskedelembe, míg annak zömét a fekete piac szívja fel, mely cserekereskedelem alakját ölti, mert az alkalmazottak bérüket gyakran áruban kapják meg. Ausztria munkapiacát olyan munkaerőhiány jellemzi, amely a jövőben mint a termelés legszembetűnőbb „bottleneck”-je jelentkezhetik. Bár a foglalkoztatottság megközelíti az 1937. évi átlagot, az igen alacsony termelékenység következtében az ipari termelési volumen a háború előttinek alig 50%-a. Ausztria külkereskedelmének középpontjában az UNRRA élelmiszerbevitel áll. Ennek az importnak az értékét 1947-ben 260 millió dollárra becsülik. Ha Ausztria kiviteli cikkei számára piacait ismét megtalálja, akkor helyreáll külkereskedelmi mérlegének egyensúlya és ezzel közelebb jut a gazdasági megszilárduláshoz. Az árak rögzítve vannak. A fekete piac óriási méreteket ölt, melynek árai a hivatalos árnál kenyér esetében 20-szorta, zsírnál 70–100-szorta magasabbak és állandóan emelkedő irányzatúak. Ennek a tendenciának több oka van. Először is az államháztartás költségvetésének hiánya, mely a megszállítás költségeivel együtt 1946-ban 1250 millió schillinget tett. Másodsor a felszabadulás első félévében a közvetlen termelőmunka helyett a telepek helyreállításával kellett foglalkozni, mialatt a kiízetett bérek a fogyasztási javak piacán, mint kereslet léptek fel. Ugyanekkor hasonló áremelkedés volt észlelhető a termelési javak feketepiacán is. Végül a takarékoságtól való tartózkodás (dissaving) a fekete piac legfontosabb inflációs oka. A múlt év októberében végrehajtott részleges bankzárlat a bankjegyforgalmat a felére, 2500 millió schillingre apasztotta. Az a 40%, amelyre a betét- és letétzárlat nem vonatkozott, erősen összpontosult a fekete piac hiányai és a parasztok kezében. Az osztrák kormány jelenlegi ár- és bérpolitikájának végső célja, hogy a hivatalos és feketepiaci árakat egymáshoz közelebb hozza. E cél érdekében egyrészt a hivatalos árak felemelése vált szükségessé, másrészt a feketepiaci árszínvonal leszorítására a felesleges vásárlóerőt a reáljövedelmek csökkentésével szívták fel. Ausztria gazdasági helyzetét bonyolítja a szállítási övezetekre való tagoltsága és a potsdami egyezménynek az Ausztriában lévő német tulajdonra vonatkozó része. Ha Ausztria visszakapja a németek által elhurcolt 100 millió schilling értékű arany- és devizakészletét, úgy a következő aratásig szükséges élelmiszerbehozatal fedezetéről nem kell gondoskodni. — *Dr. P. J. Verdoorn: Problems of Recovery in the Netherlands.* Hollandia súlyos háborús károkat szenvedett. Közgazdasága az infláció veszélyét az 1945. szeptemberében életbeléptetett pénzügyi reformmal tudta elkerülni. Ezáltal a pénzforgalom egy hónapon belül harmadára zsugorodott. Azóta a bérszínvonal a megélhetési költségekkel párhuzamosan és lassan emelkedik. Az ipari termelés volumene 1946. szeptemberében a háború előttinek 75%-a volt. Megdöbbentő az alacsony munkatermelékenység, amely háború előtti mértékét a hollandok ötéves terve szerint csak 1950-ben éri el. — *A. Pochi: The Reconstruction Boom in Switzerland.* A szerző rövid cikkben elemzi Svájc közgazdaságának egyik kényes pontját: az árkérdést. A bonyolult árstruktúra oka egyrészt a belföldi piac lanyha áremelkedése, amit a behozatali cikkek árcsökkenése ellensúlyoz, másrészt a kiviteli javak tetemes áremelkedése. Legutóbb a megélhetési költségek indexszáma ismét emelkedett, ami újabb bérkövetelésnek enged teret. A *Függelék* nagyon tanul-

ságos táblákat közöl. Ezekből ki kell emelnünk három tábiát, amely az ipari termelésnek, a nagykereskedelmi áraknak és a bérszínvonalnak országok szerinti alakulását mutatja.

Vierteljahresbericht der Skandinaviska Banken.

Jahrg. 27. Nr. 1. — Januar 1946.

Erik Lundberg: Wandel der Funktionen der Preisbildung: A klasszikus piaci ármechanizmus teljes tisztaságában nem valósul meg. A szabad áralakulás hátrányai, hogy a termelési tényezők teljes kihasználása nem valósul meg benne, a termelő nagymértékben meghatározza az árakat és ezzel megghusítja a fogyasztók szabad választási lehetőségét a kínált árak között, ezzel pedig a fogyasztó központi helyzetét a gazdaságban meggingatja. Mindezek a hiányok arra vezettek, hogy a szabad áralakulásba vetett hit megingott és növekszik az állami vagy magán-írányításra való hajlandóság. Ez oda vezet, hogy az ár funkciója, mint a kereslet és kínálat kiegyensúlyozója mindinkább háttérbe szorul jövedelemi szabályozó funkciója mögött. Ma már az ármegállapítás elsősorban a jövedelemkategóriák egymáshoz való viszonyára való tekintettel történik, így p. o. az ipar-mezőgazdaság viszonylatban. Ez arra is vezet, hogy a termelékenység növekedése többé nem árleszállítások útján az összes fogyasztók javát, hanem béremelések útján az illető szakma munkásainak javát szolgálja. Végül pedig az ármechanizmus kikapcsolása mind merevebbé teszi a nemzetgazdaság struktúráját, ami újabb szabályozások szükségességét vonja maga után, úgy hogy az áralakulásba történő beavatkozás kumulatív tendenciájú — *O. Sillén: Die Konsolidierung von Aktiengesellschaften:* Szerző az 1948. január elsején életbelépő új svéd részvénytársasági törvény rendelkezéseit ismerteti. — *Fredrik Nilsson: Aussichten für den schwedischen Obstbau:* A svéd gyümölcsstermesztésben elsősorban alma-, körte-, cseresznye- és különböző bogyós gyümölcsök játszanak döntő szerepet az ottani klimatikus viszonyoknak megfelelően. Ma már különösen Dél-Svédországban és elsősorban az almatermesztés terén igen jelentős eredményeket sikerült elérni, úgyhogy a svéd alma minőségben bármely külföldi fajtával felveszi a versenyt. Mivel sikerült több triploid (51 kromozomos) és néhány tetraploid (68 kromozomos) fajta kitermesztése (előbbi különösen magas c-vitamintartalmú), racionális termelési módszerek mellett, melyek Svédországban általában uralkodnak, még kivitelre is kilátás van. Különösen figyelemreméltó ez a körülmény, mivel a mostani háború előtt a svéd gyümölcsstermesztés a hazai fogyasztásnak csak 50%-át fedezte. A házi befőzésnek mind erősebb háttérbe szorulása folytán a gyümölcskonzervipar is jó fejlődési lehetőségek előtt áll, ha sikerül az említett módon jó minőségű hazai nyersanyaggal ellátni.

Zeitschrift für schweizerische Statistik und Volkswirtschaft.

80. Jahrgang, 3. Heft — Juni 1944.

V. F. Wagner: Die Währungspläne und die Schweiz. A tanulmány az angol, az amerikai, a kanadai és a szakértői valuta-tervek ismertetése után az ezek ellen Svájcban felhozott kifogásokat vizsgálja. Többek között nagy kockázatot véltek abban felfedezni, hogy a kvóta egy részét aranyban kell befizetni. A szerző abból indul ki, hogy Svájc kvótája aranykészletéhez ugyanolyan arányban fog állani, mint az Egyesült Államoké, tehát az 1944. évi aranykészletnek 11–12%-a lenne, vagyis Svájc aranybetéte legfeljebb 125 millió frankra rúgna. Ez szerinte nem túl magas ár egy

olyan nemzetközi valutarendszerben való közreműködésért, amelynek célja, hogy a két háború közötti kaotikus állapotok megismétlődését megakadályozza. Az utolsó 25 évben a monetárius szabadság és autonómia idején Svájc jelentős összeget kockáztatott; és ennek nagy részét el is veszítette. Nagy hátránynak tekintik azt is, hogy az egyik ország betétét egy másik ország fizetőeszközeinek a megvásárlására használják, tehát ennek a másik országnak az exportját finanszírozzák, amely az első országnak a világpiacon esetleg versenytársa. Ez ellen a felígás ellen a szerző két érvet hoz fel: valamely ország betéte első sorban azt a célt szolgálja, hogy a passzivumot felmutató országok számára a betevő ország fizetőeszközeit megszerezze, tehát nem valószínű, hogy harmadik országok számára aranynak vagy értékeknek hosszúlejáratú átadása lehetséges lenne. De főképpen azért nem helytálló a kifogás, mert Svájc normális tőkeexportjának olykor ugyanaz a hatása, mint amelyet a valutaalapnak tulajdonítanak. Ha Svájc külföldi befektetéseinek eredményeit a külföldön hagyja, akkor adósa esetleg egy harmadik országnak hitelt nyújthat vagyis ebben az esetben Svájc teszi lehetővé annak az exportjait, amennyiben ezeket finanszírozza. A tervek néhány hátránya tehát nem a tervek rovására írandó, hanem a dolgok természetében rejlők. — Wagner megjegyzi, hogy Svájc a valutaegyezményekkel, a latin unióval és az aranyblokkal is rossz tapasztalatokra tett szert, tehát még egészen újkeletű valutapolitikai szabadságát és önállóságát nem akarná kényszerítő ok nélkül feláldozni, mert hiszen még alig volt ideje, hogy ezt a szabadságot igazán élvezze. Nehéz dolog lenne előre lemérni, mily mértékű és horderejű következményekkel járna az, ha Svájc valamely nemzetközi valutatervezetbe csatlakoznék és ezzel valutaautonómiáját korlátozná. Azt kell tehát követelni, hogy a nemzetközi valutarendszer úgy legyen felépítve, hogy ne vezessen nyilvánvaló gazdasági és végül politikai üggyőséghez. Svájcnak, mint ama kevés számú boldog országok egyikének, amelyeket a sors megkímélt a háborútól, nemcsak hasznos részesedést kell vállalnia az újjáépítésben, hanem készen kell állnia arra, hogy esetleg költséges hozzájárulással vegyen részt az újjáépítésben; lehet, hogy ez a költség csak az úgyszólván 100%-os valutaönállóságról való lemondást jelenti. — *H. Küng: Die Kreditprüfung.* Az eddigi, úgyszólván klasszikus elveket a biztonság kérdésében nem lehet elhanyagolni. A hitelek mértéke és célszerűsége kérdésében eltérhetnek a vélemények, de az első helyet annak a törekvésnek kell elfoglalnia, hogy a bankok a meglepetések és csalódások ellen biztosítva legyenek. Bizonyos ironia van abban, hogy a bankoknak egyrészt felróják konzervatív beállítottságukat, másrészt pedig keserű szemrehányásokkal illetik, ha a nem kellőképpen fedezett hiteleknél veszteségeik származnak. Ebben a dilemmában minden banknak meg kell találnia a helyes utat. A szerző két olyan tételt említ fel, amelyet megdönthetetlen tények bizonyítanak: 1. minden országnak magának legnagyobb érdeke, hogy bankszervezete egészséges legyen, 2. a bankösszeomlásokat világszerte, kevés kivételtől eltekintve, helytelen és — enyhén szólva — gyakran dilettáns hitelpolitika okozta. A szerző részletesen taglalja a fedezetek vizsgálatának szükségességét. A hitelüzletben két szempont bír elsőrendű fontossággal: 1. a saját liquiditás, 2. az intézet felelőssége a közzel, különösen a betevőkkel szemben. A legutolsó válság megmutatta, mennyi veszéllyel jár, ha a hitelüzlet legelémibb alapelvét sértjük meg, azt az elvet, hogy csak azt a hitelt szabad továbbadni, amely a miénk. A hitel-volumentól, mint a konjunktúra-befolyásolás eszközétől nem sokat várhatunk, minthogy a svájci gazdaság fontos részei kinőttek a bankhiteltől, maguk intézik sorsukat és önmagukat finanszírozzák. A közvetlen

befolyás csak ritkán lehetséges, pl. a jelzálogüzletben. A banküzletben rendkívül fontos a gazdasági viszonyok és fejlődési fázisok világos és idejében történő felismerése, mert ez az általános tájékozottság a legmegbízhatóbb tanácsadó a hitelüzletben. A hozam szempontja másodsorban jön tekintetbe; safety first — ezt az elvet minden bankárnak kitörölhetetlenül emlékeztetnie kell vénsie. — A bankok, mint hitelforrások, már nagymértékben elvesztették jelentőségüket. A háború után fog megmutatkozni, mily mértékben és hol működhetnek közre a bankok az újjáépítésben. A bankoknak az állammal és a közösséggel szemben kötelezettségeik vannak; de másrészt az államot is figyelmeztetni kell, hogy kötelessége a fennálló jog tiszteletbentartásával a hitelüzlet ápolásához elengedhetetlenül szükséges jogi alapokat fenntartani. Ahol a jog már nem megengedhetetlen valóság és ahol a legcsekélyebb ellenállás irányában a leghangosabban kiáltozó érdekek védelmére alkalmi törvényeket hoznak, ott automatikusan aláássák a hitelüzlet alapjait és ezzel a gazdasági élet egyik legfontosabb tartóoszlopát. Nem csoda azután, ha a betevők veszteségeket szenvednek, vagy ha a bankok más mértékeket alkalmaznak. Mindnyájan a jognélküliség alatt szenvedünk; ez kell hogy mindenkit arra figyelmeztessen, hogy a régi törvényeket csak a legszükségesebb esetben szabad megrendíteni. Az az olcsó érvelés, hogy a hitelező fizessen, sajnálatos módon már mindenhol hallatszik és hamarosan nem is fog ellenmondásra találni. Ez fölöttébb veszélyes és sokatmondó tünete széles körök lelki állapotának. Félős, hogy a különféle adósvédelmi törvények után, amelyek a valóságban egészen mások, mint papíron, alkalmilag más olyan szükségrendelkezések fognak következni, amelyek alkalmasak az adósmorál aláadására. Ahol pedig ez nincs meg, ott véget ér a bankár tudománya is. — *Emil J. Walter: Statistische Untersuchungen über das Handwerk auf der Landschaft im alten Zürich.* — *Willi Peterli: Über das gerechte Verhältnis der Besteuerung von Einkommen und Vermögen bei natürlichen Personen.* — *Steuer- und finanzstatistische Übersichten 1942/43. Von der Eidgenössischen Steuerverwaltung, Sektion für Steuer- und Finanzstatistik.* — *Besprechungen.*

80. Jahrgang, 4. Heft — August 1944

Ez a szám a Schweizerische Gesellschaft für Statistik und Volkswirtschaft 1944. június 23-án Frauenfeldben tartott évi gyűlésének anyagát tartalmazza. A gyűlésen elhangzott előadások és felszólalások tárgya a *teljes foglalkoztatottság* problémája volt. Az első előadást *E. Böhler Vollbeschäftigung und Wirtschaftssystem* címen tartotta. Szerinte a foglalkoztatottság tekintetében a gazdasági rendszerek körüli harc a következő alapproblémák körül forog: 1. hogy a szabad piacgazdaság rendszere mint ilyen a gazdaság egyensúlyát és ezzel a termelőerők kihasználását biztosítja-e, 2. hogy a felmerülő zavaró jelenségek és a zavaró következmények a piacgazdaságban és a központosított tervgazdaságban közösek-e, 3. hogy a zavaró jelenségek kiküszöböléséhez szükséges-e a gazdasági rendszer megváltoztatása, 4. milyen eszközöket kellene a piacgazdaság keretében a zavaró momentumok kiküszöbölésére felhasználni, 5. összeegyeztethetők-e ezek az eszközök a piacgazdaság alapelveivel. Az előadás mindezeket a kérdéseket végigtanulmányozza. — *Fritz Marbach: Mehrbeschäftigung durch Mehrkonsum.* A fázisokkal való magyarázatot reménytelennek tartja; minden újabbkori válságnak ugyanaz a jellegzetessége van: az, hogy nem lehet eladni, holott a lakosság nagyobb részének nagy, gyakran létfontosságú szükséglete van. Azt kell tehát kutatni, melyik az a gyakorlatilag képviselhető mód, amellyel a piaci válságot, ha

megint jelentkeznek, torkon lehet ragadni; ez a torok azonban azoknak a hiányzó pénze, akik az ú. n. árubőség idején sem tudnak vásárolni, mert nincs pénzük. — *Jacob Lorenz: Sozialwirtschaftliche Betrachtungen zur Frage der „Vollbeschäftigung“.* — A füzet ezután a vitában résztvevő következő felszólalók beszédeit tartalmazza: *C. Eder, Jean Golay, Hans Reutlinger, P. Rosset, Emil J. Walter, W. A. Jöhr, Per Jacobssen, A. Amonn, Emil Küng, E. Salin, M. Iklé, Heinrich Spoerry, V. F. Wagner, Hans Böhi, Fritz Schwartz, Ed. Kellenberger, J. Lorenz, Fr. Marbach, E. Böhler.* — A gyűlés egyébként elhatározta, hogy a folyóirat címét *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik*-re változtatja. A folyóirat szerkesztőjévé Prof. Dr. V. F. Wagnert választották. — A füzet tartalma még: *Bibliographie über Vollbeschäftigung und Arbeitsbeschaffung.*

80. Jahrgang, 5. Heft — Oktober 1946.

H. R. Meyer: Wesen und Aufgabe der Verkehrswissenschaft. — *Albert Kunzemüller: Ein vergessenes Kapitel aus der Geschichte der Schweizerischen Nationalbahn.* — *Walter Fischer: Die Einwirkung des Krieges auf die SBB-Tarife und ihre Kostengrundlage.* — *Frédéric Scheurer jun.: Le Bureau fiduciaire suisse pour les petits industriels en horlogerie.* — *Schweizerische Bankstatistik 1943. Von der Volkswirtschaftlichen und Statistischen Abteilung der Schweizerischen Nationalbank.* — *Mitteilungen: Zum Andenken an Bundesrat Edmund Schulthess.* — *Besprechungen.* — *Buchanzeigen.* — *Dissertationen.*

80. Jahrgang, 6. Heft — Dezember 1944.

Arnold Schwarz: Die Anfänge der Statistik. — *P. Nolfi: Ein Beitrag zur mathematischen Darstellung statistischer Vorgänge.* — *Eine Haushaltsrechnung über 40 Jahre.* — *W. Sommer: Die Volkszählung der Stadt Bern im Jahre 1764.* — *W. Bäggi: Die Landwirtschaftsstatistik im Kriege.* — *G. Erhard: Gedanken zum Mietindex.* — *Max Grünfeldt: Die schweizerische Bankstatistik.* — *Mitteilungen.* — *Besprechungen.* — *Buchanzeigen.* — *Dissertationen.*

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG.

A Társaság LI. rendes évi közgyűlése.

Társaságunk 1946. évi május hó 14-én *Heller Farkas* elnöklésével tartotta LI. rendes közgyűlését. Az elnök megnyitó beszédében utal azokra a nehézségekre, amelyek a mai időben a közgazdasági tudomány terjesztésének útjában állanak. A mult hasonló korszakainak tapasztalatai viszont azt mutatják, hogy éppen az ilyen gondterhelt időkben fordul a közérdeklődés, kibontakozást keresve, a közgazdasági kérdések felé. A Napoleon-i háborúk utáni pénzügyi zavarok vezettek a banking és currency iskola megütközésére, amely végeredményben gazdagította a közgazdasági tudományt.

Az elnöki bevezető után *Kádas Kálmán* főtitkár jelentésében beszámol a Társaság 1945. évi működéséről. A felszabadulást követő 1945-ös csonka évben a Társaság két szaktanácskozmányt rendezett: Május 3., 8., 15., 22. és 29. napján a *valuakérdésről*, majd november és december hónapokban a *mezőgazdasági újjáépítésről*. A szaktanácskozmányok anyagát a Szemle előző számai ismertették.

Mindent megtett a Társaság annak érdekében, hogy a Közgazdasági Szemlét újból megjelentethesse. Ez irányú törekvéseink azonban részben a lapengedély és papír hiánya következtében, részben a nyomdai előállítás költségeinek óriási emelkedése és még inkább a pénzhiány folytán nem vezettek eredményre.

Régi tagjaink létszámáról egyelőre nem lehet megbízható adatot közölni. Tagdíjfelszólításunkra eddig 180 tagtársunk jelentkezett. A többiek felkutatása folyik.

Pénzügyi helyzetünkről *Theiss Ede* főpénztáros jelentése ad számot.

Ezután a közgyűlés *Kádas Kálmán* főtitkár javaslatára dr. Domány Gyulát, dr. Kuffler Ervint, dr. Mórotz Kálmánt, dr. Nötél Rudolfot és dr. Varga Józsefet a számvizsgáló bizottság tagjaivá egyhangúlag megválasztotta. Majd pedig dr. Molnár Ernő indítványára dr. Antos Istvánt, dr. Faragó Lászlót, dr. Halla Aurélt, dr. Homolyai Rezsőt és dr. Rapoch Jenőt az igazgató-választmány tagjaivá egyhangúlag megválasztotta.

A jelentések elhangzása és a választások megtörténte után *Éber Antal* elnök mondott emlékbeszédet *Fellner Frigyes* egyet. ny. r. tanárról.

Éber Antal meleghangú, emelkedett beszédét a Szemle 1946-os füzeté közölte.

A közgyűlésen jelen voltak névsora: György Lajos, Niamessny Mihály, Dobrovits Sándor, Kelemen Móric, Szántó Ödön, Havas György, Domány Gyula, Róz Jenő, Takaróné Gáll Beatrix, Kuncz Ödön, Kovalóczy Rezső, Bernát Gyula, Bene Lajos, Tolcsvay Henrik, Passuth László, Mórotz Kálmán, Nötél Rudolf, Ajtay József, Párniczky Ede, Szigeti Gyula, Csizik Béla, Felkay Ferenc, Balabán Imre, Halla Aurél, Teghze-Gerber Ferenc, Varga József, Homolyai Rezső, Korda Zoltán, Nagy László, Tószeghy Emil, Vermes Gyula, Varga István, Székely Artur, Eperjessy Sándor, Fábíán Tibor, Groó István, Hamar József, Tolnay Vilma, Szent-jóby Staub Elemér, Rapaich Richárd, Peregi Sándor.

A gazdasági élet fejlődése és a közgazdaságtan.¹

I.

A közgazdaságtannak a laikusok megítélése szerint a tudományágak között egészen különleges helyzete van: sok laikus, aki a közgazdaságtan megállapításaiból egy-egy tételnél többet nem és újabb fejlődéséből semmit sem ismer, magát hozzáértőnek véli, mások ismét hiábavaló, meddő tudományágnak mondják, főként azzal az indokolással, hogy a közgazdasági viszonyok és az egyesek szerint azoknak alapját, mások szerint azoknak felépítményét képező és ismét mások szerint azokkal kölcsönhatásban lévő jogi berendezések megváltozása esetén megváltozott közgazdaságtani megállapításokra is van szükség. A magukat hozzáértőnek vélő laikusok nem ismerik a modern közgazdaságtan megállapításait és hasznosságát, míg a közgazdaságtant haszontalannak minősítők eltévesztik azt, hogy a közgazdaságtani megállapításoknak csupán egy — mégpedig viszonylag kisebb — része időhöz, illetőleg a viszonyokhoz kötött és pedig abban a formában, hogy eme változékonyság a közgazdaságtan egyes, minden időben és viszonyok közt érvényesülő alaptételeinek alkalmazásából következik. A félreértéseknek egyik forrása, hogy a közgazdaságtan csak úgy, mint a többi tudományág az utolsó évtizedek során vitathatatlanul jelentősen fejlődött. Kívülálló az e fejlődés velejárójaként jelentkező vitákból arra véltek következtetni, hogy a közgazdaságtan megállapításai részben olyan ingadozóak, hogy ez a tudományágnak értékét aláássa. Nem ismerték fel, hogy a közgazdák nézeteltérései nem abból fakadnak, mintha az alap-

¹ A Magyar Tudományos Akadémia 1947 évi június hó 8-i 107. ünnepélyes közülésén tartott előadás.

tételek volnának vitások. Sőt nem csupán az alaptételek tekintetében van úgyszólván teljes egyetértés, hanem a sajátos közgazdaságtani — a jogászival párhuzamba helyezhető — gondolkodással nyert dedukciós láncolatok hosszú sora tekintetében is megvan az egyetértés. A tudomány fejlődése tehát részben abban nyilvánul meg, hogy a logikai láncolatok újabb és újabb feltételezések hozzáfűzésével egészülnek ki, ami új megállapításokhoz és a régebben általánosított megállapítások érvényességének korlátozásához, de nem megcáfolásához vezet.

A közgazdaságtanban hosszú időn keresztül nagy tere volt a módszertani vitáknak: indukció, vagy dedukció, a történeti fejlődés megismerésére irányuló törekvés, vagy a feltételezésekből kiinduló logikai levezetés, végül az értékeléstől mentes, vagy azt alkalmazó tudomány fikciója lett ellentétként kidomborítva. Ma már nem tekintik ezeket és a mellettük még felsorakoztatható egyéb irányzatokat ellentéteseknek, hanem olyanoknak, amelyek egymás mellett jól megférnek, sőt egyaránt szükségesek a közgazdaságtan egész problematikájának feltárásához. Ha az egyes közgazdák nem is, maga a közgazdaságtan eklektikussá vált: a jelzett irányzatokat mind elfogadta, sőt a régebbiek mellé egy újabbat is állított: a statisztikai-matematikai irányzatot, az u. n. econometriát, amelynek — sok gyakorlati gazdaságpolitikus által hátrányos következményekkel minduntalan figyelmen kívül hagyott — alaptétele, hogy egy adott mennyiség, lényegileg a nemzeti jövedelem, felosztása során valamely célra csak úgy juthat több, ha ezt a többletet egy másik céltól elvonjuk, amikor azonban az is figyelmet érdemel, hogy a felosztás mikéntje befolyásolhatja a termelést és így a nemzeti jövedelem alakulását.

Nem minden közgazda foglalkozik gazdaságpolitikával. Vannak olyanok, akik értéktelmentesen, értékelések nélkül igyekeznek a gazdasági életben megnyilvánuló kauzális összefüggéseket felderíteni, leírni és megmagyarázni. Az ilyen vagy olyan irányzatot művelő közgazda képességeinek és hajlamainak megfelelően törekszik az igazságot szolgálni. De a

hajlamánál fogva értékítéletmentes jellegű tudományt művelő számára is axióma, ami nem csupán minden társadalmi, hanem minden természettudomány művelője számára is alaptétel: a tudományos megismerés, a tudomány művelése hasznos és hasznosítható az emberiség javára, jobb jövőjének megalapozására és előmozdítására. A megteendő út, az alkalmazandó eszközök és azok időszerűsége tekintetében fennállhatnak ugyan véleménykülönbségek, akad is közgazda, aki irodalmi munkásságában nem idézi Jeremiah Benthamet, aki szerint „a cél a lehető legtöbb ember számára a lehető legnagyobb boldogságot nyújtani”,² olyan közgazda azonban nincs, aki ne azt vallaná, hogy az elmélet megállapításait a Bentham-féle elv megvalósításának szolgálatába kell a tudományosan művelt, vagy gyakorlatban alkalmazott gazdaságpolitikának állítania. Nyíltan meg kell mondani: nem érdemli meg a közgazda nevét, akiről nem állítható, hogy — angol kifejezéssel élve — legalábbis sentimental socialist (érzelmi szocialista). Ezért vált lehetségessé, hogy Angliában úgyszólván minden közgazda résztvett a fábiánusok mozgalmában, míg a német közgazdák több évtizeden keresztül a Verein für Sozialpolitik-ba tömörültek mindaddig, amíg a Bentham-féle elvet félredobó és minden emberességi és szociális szempontot sárba tipró az a náciizmus fel nem oszlatta ezt a nagymúltú egyesületet, amely frazeológiájában ugyan az egyének érdekei elé helyezte az attól elkülönítettnek beállított állami, illetőleg közösségi érdeket, a valóságban azonban csupán néhány elvakult és önző akarnok hatalmi céljait szolgálta.

Ismétlem, nincs közgazdája a világnak, aki a Bentham-tételt ne vallaná. A közgazdaságtan másik alaptételeként szereplő és a racionális gazdasági cselekvést magyarázni próbáló lex minimi alkalmazása tekintetében már jelentkezik egy bizonyos fejlődési vonal. A lex minimi régebbi formulázása szerint az emberek gazdasági cselekvésük során arra töreksznek, hogy a legkisebb áldozattal a legnagyobb eredményt

² *Jeremiah Bentham*: Introduction to the principles of moral and legislation. 1789.

érjék el. Utóbb rámutattak e formulázás matematikai bizonytalanságára és így hibájára és két résztételre bontották: eszerint az emberek gazdasági cselekvésük során vagy arra törek-szenek, hogy adott eredményt a legkisebb áldozattal, vagy arra, hogy adott áldozattal a legnagyobb eredményt ériék el. Ennek a tételek a közgazdaságtani fejtegetések élére állítása jogosultnak látszik azért, mert a közgazdaságtan feladata valóban a gazdasági cselekvések folyamatának leírása és megmagyarázása és ezért Mises-nek igaza van, amikor a politikai ökonomiát a praxeologia, az emberi cselekvés általános tana egy részének nevezi.³ A lex minimi-re épülő logikai levezetéseknek hosszú sora a határhaszonelmélet építményének jelentős része. Deduktív folyamatokból áll, amelyeknek az életben való érvényesülése függ a deduktív levezetéseknek helyességétől — amelyekben ritkán fordul elő hiba — és attól, hogy maguk az alaptételek a valóságban mely mértékben érvényesülnek. A modern közgazdaságtan különböző vonatkozásokban figyelmeztet arra, hogy az emberek gazdasági cselekvéseit nem kizárólag a lex minimi irányítja. Van egy felfogás (*Cassel*), amely szerint a gazdálkodás alatt absztraktan a lex minimi egyik alkalmazását kell érteni. Ennek előfeltétele a javak szűkössége, mert ha a javak bőségben állnának rendelkezésre, tehát kizárólag u. n. szabad javakkal állnánk szemben, úgy nem volna gazdálkodás, noha a gazdasági tevékenység egyik folyamata, az egyes javaknak bizonyos célok megvalósításának szolgálatába állítása akkor is meg volna. De hiányoznék a gazdálkodás másik momentuma, a szűkösséggel összefüggő mérlegelése, amelynek a módozatait a Gossen-féle törvények írják le. De ez a közgazdasági irányzat nagyon nyomatékosan rámutat arra is, hogy a gazdasági mérlegelés, a céloknak és eszközöknek értékelési rangsorolása és utóbbiaknak rangsorolássszerű racionális felhasználása nem mindig következik be, ezzel az elvvel az élet gyakran szembehelyezkedik és ilyenkor a gazdasági életben, a gazdasági cselekvések köré-

³ *Ludwig von Mises: Nationalökonomie, Theorie des Handelns und Wirtschaftens, Genf 1940, 3. lap.*

ben a nemgazdaságosság (Unwirtschaftlichkeit) jelenségeivel találkozunk. És az is gyakori eset, hogy a gazdaságosság hiánya a célkitűzések megváltozásából következik. A gazdaságosság hiánya tehát mind a termelő, mind a fogyasztó gazdaságban előfordulhat.⁴

Pigou⁵ szintén hangoztatja, hogy lehetséges egy gazdaságelméleti rendszert a megszokottakkal megegyező plauzibilitású, azokkal azonban mégis ellentétes feltevések alapján is kidolgozni, amely rendszernek következtetései a dolog természete szerint eltérnének a közgazdaságtan megszokott rendszereinek megállapításaitól. John Maurice Clark pedig egy tanulmányában azt részletezte, hogy pl. melyek lehetnének ezek a feltevések.⁶ Legújabbban pedig egy Amerikába szakadt hazánkfi, Neumann János, egy osztrák emigránssal, Oskar Morgensternnel közösen írt könyvében hatalmas lökést adott a közgazdaságtannak anélkül, hogy annak alapjait megrendítette, új tételekkel helyettesítette volna.⁷ Neumann és Morgenstern a közgazdasági magatartásnak és cselekvésnek merőben újszerű elméletét dolgozták ki. Felfogásuknak és levezetésüknek alapja az, hogy a racionális magatartást nem lehet egyszerű maximum-problémaként kezelni, hanem olyan problémaként, ami hasonlít a stratégiai játékok⁸ elméletéhez. Ezek szerint tehát fel szabad ugyan azt tételezni, hogy a közgazdaság minden egyes tagja arra törekszik, hogy hasznát, vagy nyereségét a lehetőséghez képest növelje, de számításba kell venni azt is, hogy rendszerint egy, a közönséges maximum-problémától eltérő problémával kerül szembe, mégpedig a kö-

⁴ Othmar Spann: Fundament der Volkswirtschaftslehre. Jena, 1918. 56. és következő lapok.

⁵ Economics of welfare, 2. kiadás, London, 1924. 6. lap.

⁶ V. ö. Varga István: A közgazdaságtan elhatárolása az ú. n. segédtudományaitól c. tanulmánya (megjelent az Ünnepi dolgozatok Navratil Ákos születésének 60-ik és egyetemi tanári kinevezésének 30-ik évfordulója alkalmából című műben, Budapest, 1935.) 468. oldalának 2) jegyzetében idézett tanulmányokat és tézisek és antitézisek szembeállítását.

⁷ John von Neumann and Oskar Morgenstern: Theory of games and economic behavior. Princeton, 1944. — V. ö. A. Wald ismertetését is, The Review of Economic Statistics, 1947 február, 47. és köv. lap.

⁸ „Monopoly“; „Capitaly“, stb.

vetkező okoknál fogva: nyeresége vagy haszna rendszerint egy sor változó közgazdasági tényezőtől függ, de ő rendszerint eme változásoknak csupán egy részét kontrollálja, míg a többinek alakulása a gazdasági szisztéma más résztvevőinek cselekedeteitől függ. Így pl. egy bizonyos áru eladásából származó nyereség függ mind az illető áru árától, mind az eladott mennyiségtől. Az árat az eladó állapíthatja meg, de az eladott mennyiség nagysága a vevők elhatározásán múlik. Miután a gazdasági tranzakciók minden résztvevőjének az a törekvése, hogy nyereségét, vagy hasznát lehetőleg növelje és mert ezek a célkitűzések gyakran egymással szembekerülnek, nem egyszerű maximum-problémával állunk szemben, hanem nagyszámú, egymással összeütközésbe kerülő maximum-problémák különleges keverékével. Ez megfelel a stratégiai játékok teóriájának. Ezeknél a játékoknál minden egyes játékosnak részesedése, tehát az az összeg, amelyet a játék bevégezésekor kap, nem csupán saját játéktól, hanem valamennyi többi résztvevőnek játékmozdulataitól is függ. Minden játékos a neki jutó részt lehetőleg növelni igyekszik, de a játékosok érdekei rendszerint nem azonosak, miután az egyik játékos haszna rendszerint egyik, vagy másik, vagy valamennyi többi játékos számára veszteséget jelent. Azonban a Neumann és Morgenstern-féle elmélet sem cáfolata, hanem csupán továbbfejlesztése a régebbi elméleteknek. Így pl. az általuk kifejtett probléma egyes amerikai közgazdaságtani tankönyvekben mint ú. n. hallgatólagos kartell már szerepelt. Az ilyen kartellnek példaként megemlékeznek pl. arról, hogy valamely utcában egymással szemben van két egyenlő színvonalú penzió 20—20 szobával. Mindegyik vendégenként egy hétre 30 dollárt számít, de mindegyiknek csupán 10 vendégé van. Az általános költségek kedvezőbbé váló elosztására való tekintettel nyilván mindegyiknek érdekében állna a penzió díját valamelyest leszállítani és ily módon a vendégeket a versenytárstól elhódítani. Mégsem teszi ezt meg egyik sem, mert megérzi azt, hogy árműsége esetén a versenytársa ugyanezt tenné és így mindketten elesnének a remélt helyzetjavulástól és ellenkezőleg, mindketten veszítené-

nek. Míg azonban régebben ez a példa csupán valamennyire kivételként szerepelt, addig az ilyenféle jelenségek a Neumann és Morgenstern-féle elmélet szerint a gazdasági életben igen gyakoriak.

Nem forradalmasította a közgazdaságtant a behaviorista pszichologia megállapításainak a közgazdaságtan alaptételeivel történt kapcsolatbahozatala sem. A közgazdaságtan nem igen vett tudomást a Hartley-féle⁹ asszociációs pszichológiáról, amely szerint a pszichikai cselekvések lefolyását teljességgel idegéletani folyamatok határozzák meg. A közgazdaságtan ezzel szemben az önzést, az önérdek érvényesülésére irányuló törekvést sokáig az ember veleszületett tulajdonságának tekintette. A határhaszonelmélet lélektani jellegű megalapozása a tudományos lélektan fejlődésétől hosszú ideig független volt. Kapcsolatba csupán a behaviorista pszichologiai irány kifejlődésével jutott, amely az addig Wundt¹⁰ hatása alatt álló lélektani iskola helyére lépett. Az emberi magatartást empirikusan megfigyelő behaviorista lélektani irányzat a közgazdaságtan tételeinek színesítését szolgálja, azzal, hogy a levezetések kiindulásául szolgáló premisszákat kezdeti egyszerűsítése helyére az élet komplikációit állítja, mint ahogy pl. ezt a célt szolgálja a Neumann—Morgenstern-féle elmélet a racionális cselekvés érvényesítési lehetőséget illetően, vagy pedig a Weber Alfréd-féle gazdasági települési elméletnek¹¹ Predöhl-féle továbbfejlesztése¹², aki szerint a települést nem a jelenben fennálló tényezők racionális mérlegelése és egymásrahatása dönti el, hanem a múltbeli ilyen helyzetek és folyamatok.

⁹ *H. D. Hartley*: Observations on man, his frame, his duty and his expectations, London, 1749. és u. az: Theory of the human mind, London, 1775.

¹⁰ *Wilhelm Wundt*: Grundriss der Psychologie, Leipzig, 1896.

¹¹ *Alfred Weber*: Industrielle Standortlehre (Grundr. d. Sozialökonomik VI. rész, 2. kiad. Tübingen, 1923.)

¹² *Andreas Predöhl*: Das Standortproblem in der Wirtschaftstheorie. Weltwirtschaftliches Archiv, 1925. 294 és köv. lap.

II.

E kiragadott néhány példa bizonyítja, hogy a közgazdaságtan fejlődése a régi tételek továbbfejlesztése formájában jelentkezik. A közgazdaságtan fejlődésének nincsenek forradalmi, hanem egy összefüggő fejlődési láncsal állunk szemben. El kell azonban bírálni, hogy a közgazdaságtan tételei a jogrend megváltoztatása esetén érvényességüket megtartják-e, vagy sem. Különösképen két jogi institúció módosulása érdemel e tekintetben figyelmet, a tulajdonjogi és a kötelmi jogi rendé: a magántulajdonnak a termelési javak köztulajdonba vételével való helyettesítése, valamint a szerződési szabadságnak korlátozása az a két változás, amelynek következményeit a közgazdaságtan tételeinek érvényessége szempontjából el kell bírálni. A régi feltevések szerint szemben állt az u. n. polgári közgazdaságtan a szocialista közgazdaságtannal. A modern elmélet szerint ez a szembeállítás nem helytálló.

Különbséget kell tenni a közgazdaságtani elmélet és a gazdaságpolitikai megfontolások között. Utóbbiak szempontjából természetesen van különbség a szocialista gazdasági rend és a magántulajdonon és szerződési szabadságon felépülő gazdasági rend között. Sokáig az ellentéteknek kidomborítására helyezték a hangsúlyt, újabban az ellentétek kidomborítása mellett mind gyakrabban találkozunk azonban a párhuzamoságok kidomborításával is. Korlátlan magántulajdon és szerződéses szabadság ugyanis sohasem áll fenn és szocializmus mellett is fennmarad mindkettőnek valamelyes rudimentér formája. Az átmeneteknek hosszú sora fordul elő. A gazdaságpolitikai szempontból való célszerűség kérdése pedig a megvalósulás mikéntjén és a tömegek lélektani beállítottságán múlik. A kapitalista társadalmi rend működésének sok fogyatéksége van, amelyeket a gazdaságpolitikai irányítás különböző mértékű intézkedéseivel, gazdaságpolitikai beavatkozással igyekeznek csökkenteni. A termelési javak köztulajdonbavétele organizációs és adminisztratív problémákat vet fel, amelyek tekintetében nem a megvalósítás elméleti lehetősége, ha-

nem gyakorlati eredményessége alapján lehet csupán ítéletet mondani. Nem elméleti, hanem ténykérdés, hogy melyik gazdasági berendezés mellett nagyobb a termelés eredményessége. amikor azonban a kérdés teljesen objektív eldöntését úgyszólván lehetetlenné teszi a kísérletezés lehetőségének hiánya, az tehát, hogy nincs mód teljesen azonos előfeltételek mellett a két rendszert párhuzamosan kipróbálni, nem is szólva arról, hogy egy ilyen kísérletezés eredménye is csupán az adott esetet, de nem az elméleti lehetőségek végtelen sorozatát döntené el. Az pedig, hogy a különféle jövedelemeloszlási és tulajdoni rend közül a tömegek melyiket tekintik érdekeiknek jobban megfelelőnek, tömeglélektani ténykérdés. Az ezirányú tömeglélektani magatartást nevelési, ha úgy tetszik propagandisztikus szempontok döntik el. Az Egyesült Államokban pl. úgy látszik a tömegek többsége az ottani gazdasági berendezéssel nagy általánosságban meg van elégedve, noha vitathatatlanul óriási vagyoni és jövedelmi különbségek állanak fenn, de az ottani közvélemény a magángazdasági és konjunkturális lehetőségek kihasználását jogosnak és nem kifogásolandónak véli még olyankor is, amikor pl. a magunk szokásai mellett elítélendő cselekménnyel vélünk szembenállni. Eme állításomnak bizonyosságaképpen szabadjon egy élményemre hivatkoznom. Amerikai tartózkodásom idején a bírői jellegű hatáskörben a vasúti tarifákat megállapító Interstate Commerce Commission a szén vasúti tarifájának megállapításával foglalkozott. A pennsylvaniai bányák az általuk termelt szén tarifájának leszállítását követelték ugyanis, hogy versenyhelyzetüket a kedvezőbb termelési feltételek mellett működő west-virginiai bányákkal szemben meg tudják javítani. Az eljárás éveken át folyt. Hirtelen nagy tőzsdei hossz zajlott le a pennsylvaniai szénbánya részvényeiben. Ezeknek árfolyama úgyszólván napok alatt megháromszorozódott. A sajtóban nagy viták indultak meg, hogy ezt a tőzsdei mozgalmat mi indította el, az acéltrösztnek, vagy valamely vasútmágnásnak vásárlásai, stb. Senki sem tudott bizonyosat. De a hossz lezajlása után az Interstate Commerce Commission közzétette a pennsylvaniai

bányák számára kedvező döntését. Erre a lapok nyíltan megírták: most már nyilvánvaló a hosszak az indoka, valaki előre tudta a várható döntést és azt a tőzsdén megjátszotta. Ekkor én ottani egyetemi tanári körben megemlítettem, hogy a közvéleménynek ilyen jelenségbe való belenyugvása Európában elképzelhetetlen volna. Erre válaszul — és ez jellegzetes az amerikai gondolkodásra — a következőt mondták: „Nem történt visszaélés. A bíróság nyilván lelkiismerete szerint ítelt. Hogy információját megjátszotta, nem kifogásolható. *They took their chance*, éltek a lehetőséggel. Ha másként akartak volna itélni, besszre is játszhattak volna. Ne tőzsdézzék az, akinek nincs jó információja“. Más országban más a közvéleménynek ezirányú beállítottsága. Ha más — mint ezt épp Szovjet-Oroszországban ellenkező végletben tapasztaljuk — úgy demokratikus társadalmi berendezés mellett más gazdaságpolitika indokolt. Ez tehát csupán ilyen értelemben tudományos, alapvonatkozásaiban azonban tömeglélektani és politikai kérdés.

Amikor azonban szembeállítjuk egymással a szocialista és a magántulajdoni rendben felépülő gazdasági berendezést, el kell döntenünk, hogy a közgazdaságtan mely megállapításai azok, amelyek mindkét rend mellett egyaránt érvényesek. Azok, amelyek mindkét rendben érvényesek, Navratil Ákos terminológiája szerint a gazdasági élet elemi jelenségei.¹³ Régebben az volt az általános felfogás, hogy a gazdasági élet elemi jelenségeinek köre korlátolt. A modern gazdaságelméleti fejlődés

¹³ Navratil Ákos: Közgazdaságtan, 1936, I. kötet, 37 és köv. lap. — Mások hasonlóan vélekednek. Így közel ugyanezt a terminológiát, de mindenesetre ugyanezt a nézőpontot találjuk Dietzelnél, aki szerint a közgazdasági jelenségek bizonyos kategóriái, a „természetes kategóriák“, a közgazdasági létezésnek és mozgásnak lényegükből folyóan konstans elemei és így a gazdaságsszervezés változásaitól érintetlenül maradnak. (V. ö. H. Dietzel: Theoretische Sozialökonomik, Leipzig, 1895. Első kötet, 118 és következő lap.) A gazdasági élet elemi és összetett jelenségeinek megkülönböztetését hangsúlyozó felfogás rokonságban áll egyrészt a történeti materializmussal, amely a jogi rend alakulását a gazdasági élet függvényének tekinti, másrészt a gazdaságjogi iskolával, amelynek németországi legkitűnőbb képviselői, Knies, Stammeler, Stolzmann, Diehl, az angolszász nyelvterületen pedig Commons, de az institucionalisták is, amely felfogások a történeti materializmus nézetével ellentétben a jogi rendnek a gazdasági életre való befolyását igyekeznek előtérbe helyezni.

dés viszont arról győz meg, hogy tulajdonképpen a gazdasági élet összetett jelenségeinek a köre a szűkebbik. E tétel igazolására csupán néhány példára kívánok hivatkozni:

A termelés jelenségei szükségszerűen azonos jellegűek mindkét, mereven csupán végletes elgondolásban egymással szembehelyezhető, a valóságban azonban — mint erre már utaltam — egymáshoz közelebb eső társadalmi rendben. A termelés kitagozódásának gazdaságelméleti magyarázása is lényegileg azonos elvek alapján történik mindkét rendben: rentabilitási megfontolások irányítják a szovjet vállalatokat is, mert csupán ilyen megfontolások alapján lehet a vállalatvezetés célszerűségét ellenőrizni.¹⁴ A verseny sincs kikapcsolva a Szovjetunióban. A szovjet gazdaságvezetés súlyt helyez arra, hogy konkurens vállalatok működjenek egymás mellett, hogy ilyen módon a racionalizálás és eredményesség fokozásának lehetőségeit ne elméletileg, hanem gyakorlati tapasztalatok alapján lehessen elbírálni. A szövetkezeti termelés és elosztás kibővítése a fogyasztási javak gyorsuló ütemben piacra hozatalán kívül kifejezetten a célból történt, hogy az állami és szövetkezeti termelés egészséges versenyét támassza fel. A vállalatvezetés eredményességének stimulálására is olyanféle eszközöket használnak fel, mint a kapitalista gazdasági rendben. A vállalatvezetők díjazását prémiumokkal az elért eredménytől teszik függővé. Ezek a prémiumok részben igen jelentősek. Nemrég szerveztek minden vállalatnál egy ú. n. vállalatvezetői alapot, amelyet a nyereség 2—4%-ával dotálnak, de olyan iparágban, amelynek fejlesztése nagy súlyt helyeznek, főként a gépiparban, kivételesen 10 %-ával is. Sőt a vállalatvezetői alapot az előirányzattal szembeni többletnyereségnek még magasabb százalékkal (50—75%-ával) dotálják, igaz, hogy az ilyen dotációt a munkabérösszeg 5%-ával maxímálva. Nyilvánvaló, hogy megfelelő közvélemény kialakítása esetén az ilyen prémiumok a vállalatvezetők ambíciót éppúgy stimulálhatják, mint amilyen stimulust a magángazdasági rend nyújthat számukra. Sőt le

¹⁴ V. ö.: Kulcsár Aurél: A szovjet „könyvelőszámvitel” elmélete. Gazdaság, II. évf., 10. szám, 438. és köv. lapok.

kívánom szegezni azt, hogy megfelelő közvélemény kialakítása esetén a vállalatvezetők eredményes munkára irányuló törekvésének alátámasztását részben egyéb pszichológiai ösztönzések pótolhatják, mert sok ember számára — tulajdonképpen az egész köztisztviselői kar számára — az elért eredményekre való visszatekintés, azoknak tudatossá válása is kielégültségi érzést és örömet biztosít és így elégséges cselekvési indítók.

A gazdasági cselekvés kitagozódási rendje mindkét jellegű gazdasági berendezés mellett egyaránt értéktételek által vezéreltetik és az üzemgazdasági eredmény bizonyos mértékig eme értéktételeknek és technikai adottságokból folyó költségtenyezőknek és költségalakulásoknak egybevetéséből származik.¹⁵

Központi irányítás mellett sem lehet elzárkózni a tömeget alakító egyének értéktételeinek figyelembevétele elől. A termelésnek minden társadalmi rend mellett ezen szükségletekhez kell alkalmazkodnia. Ilyen szempontból távolról sem áll fenn akkora különbség a „profitra termelés“ és a szükségletekhez igazodó termelés között, mint azt gondolni lehetne. Profitra ugyanis csak akkor lehet szert tenni, ha a termelés az — esetleg nem szerencsés vagy igazságos alakulású — piac szükségleteihez alkalmazkodik. Az ellentét nem a termelés ösztönzésének pszichológiai és gazdasági hátterében nagy, hanem abban, hogy a belátásos modern államvezetés a szükségletek alakulását igyekszik befolyásolni, esetleg pedig — pl. gazdagok vonatkozásában — egyes gazdaságilag intenzíven, vagyis nagy

¹⁵ Nagy hasonlatosság áll fenn *Marx* és *Marshall* szemlélete között. *Marx* a *Kapital* III. kötetében szembetalálkozik azzal a kérdéssel, miként alakul a javaknak értéke akkor, amikor azonos jószágnak munkával mért termelési költsége különböző vállalkozásokban eltérő. A megoldást abban látja, hogy a „társadalmilag szükséges munka“ fogalmát hozza létre, ami az egyes javak előállításához átlagosan szükséges munkamennyiségnek felel meg. (Amikor persze fennáll még az a probléma, miként kell eltérő jellegű emberi munkának egymáshoz viszonyított értékét megállapítani.) A modern klasszikus iskola legkiválóbb képviselője, *Marshall* Alfréd viszont szintén megérezte azt, hogy az egyes javaknak ára nem alakul egyszerűen a határtermelési költség szerint és ezért kreálta a jellegzetes vállalat (representative firm) fogalmát.

vásárlóerőt megmozgatóan jelentkező szükségletek kielégítési lehetőségeinek letiltásában. Erre is áll azonban, ami főként sok szociológiai megállapításra vonatkoztatható, hogy színes szóhasználatnál és egyes fogalommeghatározásoknál nem az a döntő, hogy mi a valóság, vagy hogy a fogalom körülírója azt hogyan definiálja, hanem csupán az, hogy mit ért alatta a tömeg, milyen asszociációkat vált ki a kifejezés.

Olyankor, amikor az egyéni értékeléseket a közületi gondoskodás pótolja, különleges probléma, vajjon a központi hatalom megfelelően alkalmazkodik-e az egyéni értékítéletekhez. S így, bár liberális közgazda javaslata, de mégis a demokratikus szocializmust illetően is elképzelhető volna Knut Wicksell elgondolásának megvalósítása, amely szerint minden az államháztartást terhelő kiadás megszavazását junktimba kellene hozni a kiadás fedezetéül szolgáló bevételnek, tehát valamiféle adó- vagy más köztehernek a megszavazásával. Önként értődik, hogy Wicksell javaslatának technikai megvalósítása a közületi kiadások nagy tömegét illetően elképzelhetetlen, de az új kiadásokkal összefüggésben talán még megvalósításra is érdemes és mindenestre éles kidolgozásban jelzi a probléma mibenlétét.

Az elmélet szempontjából közömbös, hogy a szükségletek és azok intenzitásbeli rangsora felvilágosítással és propagandával befolyásolható. És ebből ismét az is következik, hogy termelési tényezők értékelésénél is figyelemmel kell erre lenni. Erre legjobb bizonyosság, hogy az utópisták elméletével szemben a modern szocializmus is különbséget tesz a különböző munkanemek értékelése között. Elismeri ugyan és érvényesíteni igyekszik a munka teljes ellenértékére vonatkozó jogot, de a tömegek értékítéletéből deriválva a különböző munkafajták munkateredményét eltérőnek misősíti.¹⁶ Jellegzetes, hogy az angol szocialista Hobson mily mértékben fogadja el ezt, illetőleg a szubjektív értékelméletnek álláspontját és helyezkedik szembe ilyen értelemben a liberális Smith Ádám munkabérelméletével,¹⁷ aki

¹⁶ V. ö. J. A. Hobson: *Free-thought in the social sciences*. London, 1926, 131 és következő lap.

¹⁷ Adam Smith: *Wealth of Nations*, 1776, első könyv.

szerint a különféle munkák értéke nem az eredmény, hanem inkább a munkás áldozata szempontjából mérlegelendő.¹⁸ A probléma a munka teljes ellenértékével kapcsolatos jog elismerésénél az, hogy mi tulajdonképpen a munkának az eredményessége. Mi az a munka eredményéből, ami a mi munkánk, mi az, ami más termelő tényezőnek tulajdonítható.¹⁹ A szovjet gazdasági rend is elismeri a munka mellett a többi termelési tényezőnek ilyen jellegűt és a szovjet gazdaságelmélet is számot vet az egyik körnek csökkenő, a másik körnek növekvő hozadékjelenségével. Így a szovjet gazdaságelmélet, de a szovjet jog is elismeri a földjáradék jelenségét, mint a föld csökkenő hozadékának következményét. A szovjet alkotmány ennek megfelelően kimondja azt, hogy a földjáradék a közösséget illeti, ugyanolyan gazdaságelméleti és igazságossági szempontokat hangsúlyozó szociáletikai felfogás alapján, mint amilyent a más vonatkozásban ultraliberális amerikai Henry George²⁰ hangsúlyozott. A tőkekamatot is szerepelteti a szovjet gazdasági rend a jövedelemelosztás elemeképpen. Az egyes vállalatok rendelkezésére bocsátott tőkék után nyereségnek kell jelentkeznie, illetőleg azok után kamatot kell fizetni. Olyan beruházást, amely ezt a kamatot, illetőleg nyereséget nem tudja biztosítani, nem tartanak célszerűnek. A kamat nagyságát ugyan részben az államvezetés egyoldalú elhatározással állapítja meg, de az elhatározásában szerepe van értékelésjellegű megfontolásoknak is, másfelől pedig ismeretes, hogy kapitalista országokban is sokféle egyoldalú, vagyis nem piaci jellegű megfontolás és gazdaságpolitikai elgondolás járul közre a kamatszintnek kialakí-

¹⁸ A szocialista elmélet egy része nem fogadja el a Hobson-féle megállapítást. Ennek a szocialista felfogásnak és az ú. n. polgári közgazdaságtan munkabérelméletének egymásbafolyását a szocialista Anton Menger épp Smith Ádám vonatkozásában hangsúlyozza. V. ö. *Anton Menger: Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag. Geschichtliche Darstellung, 2. verbesserte Auflage, Stuttgart, 1891, 56. lap.*

¹⁹ A tényleges helyzet tehát nem igazolja Navratil elgondolását, amely szerint a szocialista államban a termelés eredményének szétosztása olyan kényszerhatalmi úton történék, amely a jövedelemelosztás megállapításánál nem venné figyelembe a termelési folyamatok, illetőleg tényezők természetét. A fent kifejtettekkel szemben Navratil szerint a szocialista állam nem ismerné a munkabér kategóriáját.

²⁰ *Henry George: Progress and Poverty. San Francisco, 1879.*

tásához. A kamatszintnek és minden más termelési költségte-
nyezőnek a kereslet és kínálat játékatól független megállapí-
tása mindkét gazdasági rendben hasonlóan hat: egyrészt befo-
lyásolja visszahatásaival a termelés kitagozódási rendjét, más-
részt más felhasználás elől elvon vásárlóerőket vagy azok
részére felszabadít ilyeneket. Mindezt a szabadgazdálkodás
mellett mint a gazdasági erők, túlnyomórészt a kereslet és
kínálat játékanak eredőjét, a tervgazdálkodás mellett pedig mint
az államhatalom intézkedéseinek következményeit kell figye-
lembe venni.

A közgazdaságtani elmélet tételeinek mindkét jellegű gazda-
sági rendben való alkalmazási lehetőségét legdöntőbben az ár-
és jövedelemeloszlási elméletek összefüggése, továbbá a jelen-
legi gazdaságpolitika főproblémája, a hároméves terv egyik
alapelemét képező beruházási politika mutatja meg. Az ár- és
jövedelemeloszlási elmélet egyaránt kiindul egy egyensúly-
elgondolásból, amely a szociálproduktum felosztását taglalja.
A vonatkozó elgondolási mód minden gazdasági rendben azo-
nos jellegű mindaddig, amíg pénzgazdálkodással állunk szem-
ben, de akkor is, ha a pénzgazdálkodásról letérünk. A probléma
első megközelítéseképpen a nemzeti jövedelem szétosztásával
állunk szemben. Ennek a statikusan adottnak tekinthető jószág-
tömegnek felosztása árakon és jövedelemmegosztási jogcíme-
ken keresztül történik és az elmélet szempontjából közömbös,
bár gazdaságpolitikai kihatásait illetőleg természetesen nem az,
hogy magántulajdon, vagy köztulajdon van-e és hogy utóbbi
esetben a tulajdoni jogcímeken vagy azokkal összefüggésben
állóan különbözeti járadékképpen a közösségre háramló nem-
zeti jövedelemrészesedések felhasználása miként történik: a
közületi kiadások fedezésére, a tőkeakkumulációt megtestesítő
beruházások végrehajtására, vagy a tömegek fogyasztási szín-
vonalát emelő munkabérpótlékok, vagy fogyasztási javak árai-
nak a termelési költségeknél alacsonyabban történő megállapí-
tásához szükséges ú. n. árszubszenciák folyósítása formájában.
A valóság megmagyarázásának további megközelítéseképpen
ismét mindkét gazdasági rend feltételezése mellett számolni kell

azzal, hogy a termelés folyamataképpen állótőkék válnak cseppfolyósakká és alakulnak át fogyasztási javakká, amikoris ténykérdés, hogy azok pótlására, felújítására sor kerül-e, vagy sem. Másfelől mindkét gazdasági rend mellett ismeretesen monetáris intézkedésekkel felborulhat a jószág- és pénzszektornak egyensúlya, aminek mindkét társadalmi rendben árpolitikai konzekvenciái lehetnek. A konjunktúrapolitikai konzekvenciákat illetőleg azonban már vannak különbségek.

III.

Ez a rövid áttekintés, amelynek példáit meg lehetne sokszorozni, megvilágítja azt, hogy szocialista és magántulajdoni rendben épülő gazdasági berendezés között a közgazdaságtani elmélet szempontjából sokkal több párhuzam van, mint ahogyan ezt általában feltételezni szokták. Nem szabad szem elöl téveszteni azt sem, hogy az ellentétes elméleti állásfoglalások sok esetben a világnézetek eltérő voltán és temperamentumbeli különbségeken alapulnak. Bár az ilyen ellentétek — éppen a legalapvetőbb felfogásbeli és érzelembeli különbségek miatt — sokszor kiegyenlíthetetlenek, mégsem szabad az eltérő álláspontok valamelyikétől a tudományos jelleget kategorikusan megtagadni.²¹ Érdekes itt arra a különbségre utalni, amely Hobson és Pigou között megállapítható az emberek értékelése tekintetében. Míg az individualista Pigou²² az emberek értéke között nem tesz különbséget, addig a szocialistának tekintett Hobson²³ különbséget tesz az emberek társadalmi értéke és társadalmi jutalmazáshoz való jogának mértéke között. Ennek megfelelően a szükségletek rangsorolását Pigou az emberckre bízta, Hobson viszont maga végzi el ezt a feladatot.

Ha a fentiekben ki is domborítottam a különféle rendszerek fennállása esetén is érvényesülő elméleti tételeket, termé-

²¹ V. ö. A. B. Wolfe: *Conservatism, Radicalism and Scientific Method* c. művével. (New-York. Macmillan, 1924.)

²² V. ö. Pigou: *Wealth and Welfare*. London, Macmillan, 1912. továbbá már idézett műve (*Economics of Welfare*).

²³ V. ö. Hobson idézett munkájával.

szetesen nem kívánom a különbségek fennállását tagadni és leplezni. Nyilván alapvető különbség áll fenn például a munkabér és kamatelmélet tekintetében, amely különbségeket nem szüntetik meg azok az azonosságok, amelyekre fentebb ezek tekintetében is utaltam. De mert általában inkább a különbségeket szokták kidomborítani, úgy véltem, hogy talán nem haszontalan, ha alkalmilag a hasonlatosságokra mutatunk rá, ezt egyidejűleg annak igazolásául is tekintve, hogy a gazdasági rend megváltozása esetén a közgazdaságtan nem válik haszontalanná, hanem a magántulajdoni rend mellett, illetőleg arra vonatkozóan kialakított tételeinek túlnyomórésze továbbra is alkalmazható marad. Nem lehet tehát tervgazdálkodó és nem tervgazdálkodó közgazdaságtant mereven szembeállítani. Minden kormány és minden magános kénytelen bevételeit és kiadásait előirányozni és tervezni, ha ezt illetőleg természetesen az eredmények eltérőek is. Másrészt Szovjet-Oroszország is biztosít a gazdálkodók egy része számára bizonyos cselekvési szabadságot: így pl. a gazdák számára rendszeresen lehetővé teszi azt, hogy a beszolgáltatási kötelezettségük teljesítése után fennmaradó terményeiket szabadon értékesítsék. Ez a szovjet-rendszer „szabad” piaca, amelyen az árak teljesen a kereslet és kínálat alapján alakulnak ki. A hivatalos tervezés problémája tehát a fokozatosság problémája: a kérdés az, hogy a kormány mely pontig teszi önmagát felelőssé és mely mértékben kíván polgárainak cselekvési szabadságot biztosítani. Mindkét esetben azonban elkerülhetetlen a tervezés. A kormány saját tevékenységét és a gazdasági életbe való beavatkozást illetően tervekét készít, a magánosok pedig tervek alapján cselekszenek a számukra biztosított szűkebb, vagy tágabb körben.²⁴ E tervek kidolgozása közgazdaságtani megfontolások nélkül nem lehetséges, de az eredmények nem csupán az elméleti szempontból helyes tervezésen múlnak, hanem legalább oly mértékben azon, amin az államok fennmaradása is: a pénzügyi és gazdasági technikánál fontosabb az

²⁴ Per Jacobsson: Planen und Preise, Viterteljahresberichte der Skandinaviska Banken, 28. évf., 2. szám, 1947. 32. lap.

etikai szint. Az eszménykép természetesen egyaránt az, hogy az általános politika és a gazdaságtechnika alkalmazása azonosan magas szintet érjen el. A közgazdaságtanra ezzel összefüggésben nagy felelősség hárul. Egy fiatal nép könnyen hajlamos arra, hogy minden problémát megoldhatónak véljen. Bölcsen mondja Salin,²⁵ hogy „egy olyan nép, amely túlárado ifjúságában minden problémát megoldhatónak, minden betegséget gyógyíthatónak tart és egy olyan ember, aki Atlasz erejét érzi magában, bizonyára könnyű szívvel ragadná meg ezeket a világot átfogó feladatokat. Aki azonban a szerény emberi erőket mérlegeli és visszaemlékezik arra, hogy a két világháború között sokkal könnyebb feladatok megoldására milyen tehetetleneknek bizonyultak egyes nemzetek, éppúgy, mint több nemzet együtt: az csak a legnagyobb aggodalommal fogja a közgazdaságtudományt az illetékes tanácsadó szerepében látni akkor, amikor a világnak gyökeresebb megújulásra és hathatósabb gyógyszerre van szüksége, mint aminőt a gazdaság nyújtani tud. Minden bizonnyal már csak ezért is nagy érdeme lesz az eljövendő évek közgazdaságtudományának, ha majd nem kell olyan szigorú ítélet alatt állnia, mint aminő alatt áll ma a XIX. század gazdasági liberalizmusa és ha majd az utókor megállapíthatja, hogy a mai közgazdáknek elég felelősségérzetük volt ahhoz, hogy ne vitassák el a fizikusoktól a világ sírásóinak rangját.”

Varga István

²⁵ *Edgar Salin*: Wirtschaft und Wirtschaftslehre, Kyklos, Internationale Zeitschrift für Sozialwissenschaften, 1947, I. kötet, 56. lap.

Beruházások és a nemzeti jövedelem emelkedése.¹

1. A gazdaságtörténelem különleges korában élünk. Egyetlen nemzedék életében már harmadszor kerül a gazdaságpolitika és vele a gazdaságtudomány rendkívüli feladatok elé. Csaknem meglepetésszerűen köszöntött be 18 évvel ezelőtt a világgazdaság válsága. Tíz év múlva hirtelen lett szükség-szerűség a totális háború gazdasága. Napjainkban pedig ebben a háborúban tönkrement közgazdaságok gyorsított újjáépítése vár a megvalósításra.

A feladat súlyosságában és sürgősségében hasonló a háborús gazdaság problémájához. Megoldásánál így tehát bizonyos gyakorlati tapasztalatok és elméleti felismerések már rendelkezésre állanak. A feladat erősen gyorsított megoldása és evégből a közgazdaságoknak határozott társadalmi célú szervezetekké való átalakítása azonban új kérdéseket is vetnek fel. A gazdaságpolitikának már is sok gondot okoznak. De az elmélet sem hagyhatja azokat válasz nélkül. Ilyenek elsősorban: a közgazdasági tervezés kérdései. Továbbá: a társadalmi és közgazdasági életfolyamat még mindig fennálló ellentéteinek mérséklése.

A rekonstrukciós feladat, mellyel a gazdaságpolitika jelenleg Európaszerte el van foglalva, lényegében véve a következő: a háború hagyatékaként ránk maradt nélkülözés és nyomor gyors felszámolása és pedig a *nemzeti jövedelem*, illetőleg a közgazdaságban folyó termelési tevékenységek egyesített netto hozadékanak, megfelelő *gyorsított emelése* révén.

¹ A Magyar Közgazdasági Társaság 1947. június 12-iki, LII. közgyűlésén tartott előadás.

Akár gyakorlati, akár elméleti szemmel nézzük a dolgot, a fogyasztási rendelkezésre álló javak csökkenésének közvetlen okozói ezekben az években: 1. termelés visszaesése, 2. tartós használati javak (p. o. házak) pusztulása. Az újjáépítési probléma megoldása — bármelyik okot is keljen kiküszöbölni — nyilvánvalóan és elsősorban: *a termelés gyors fokozása.*

A gazdasági adottságok további tanulmányozása arra mutat, hogy a jelenlegi termelés ki nem elégítő voltának a termelő erők pusztulása csak részben oka. Sok tekintetben ezzel csaknem egyenlő jelentőségű a megmaradt termelő erők hiányos foglalkoztatása és fogyatékos felhasználása. Részben ez is a háború, mégpedig a társadalmi és gazdasági visszahatásainak, részben azonban a termelő erők tulajdonában végbement gyors változásoknak a következménye.

A többtermelés megvalósítása mindenképpen tehát két részfeladatból áll: *a)* a meglévő termelő erők gazdaságosabb felhasználása, *b)* a termelő erők áliagának erősítése. Az előbbi a könnyebbik. Jórészt *foglalkoztatási kérdés.* Az utóbbi, a nehezebbik, pedig nem más, mint a *kapacitásbővítés* terhes problémája. Terhes, mert a jelen szűkös gazdasági tartalékainak nemcsak a jelen és a közvetlen jövő, hanem egyszersmind még a távolabbi jövő számára való kényszerű feláldozását is megköveteli.

E problémák megoldásánál figyelembe kell venni mármost, hogy forgalmi gazdaságban élünk. Itt a dologi, u. n. *reál folyamatot*, — ezuttal a helyreállítást — *az árakon keresztül, a pénzfolyamat dirigálja.* Ezt pedig általában az eredményesség irányítja. Világos tehát, hogy az említett kettős feladat gazdasági megoldása elsősorban is a szükséges javak feletti gazdasági rendelkező erő és ennek gazdaságos felhasználását jelentő pénzfolyamat biztosításában áll. Forgalmi gazdaságban mobil tőkéknek ilyencélú felhasználásai, a *beruházások* szolgálnak e célra. Hogy ezek a beruházások tényleg létrejöjjenek, a szükséges tőkék előteremtésén kívül még az is megkívántatik, hogy a beruházások gazdaságosak, illetve

jövedelmezőek, összességükben pedig a kívánt célnak megfelelően termelékenyek is legyenek.

2. Ami mármost magukat a feladatokat illeti, a nemzeti jövedelem fokozása tekintetében, *könnyebb* a gazdaságpolitika helyzete, ha csak a meglévő *termelő erők fogytékos foglalkoztatásának javításáról* van szó. Amikor a termelés valamennyi tárgyi, műszaki feltétele meg van, csupán a termelő munka megszervezésének a gazdasági követelményei, nevezetesen a pénzfolyamatban rejlők, hiányoznak. Ilyenkor — mint ezt angol közgazdák (Kahn², Keynes³), a nagy válság idején kipuhatolták — bizonyos, aránylag nem nagy egyszeri beruházással, határozott idő alatt, annak többszörösét kitevő, rendszerint egyszeri nemzeti jövedelememelkedés gerjeszthető. Annak következtében mégpedig, hogy a kezdeti beruházás egy része a közgazdaságban tovább gördül — bár állandóan csökkenő arányban —, de további vásárlóerőket, illetve foglalkoztatásokat indukál, melyek mint járulékos foglalkoztatások együttesen a kezdeti beruházás többszörösét kitevő jövedelmet hoznak létre. A többszöröző az ismert *beruházási szorzószám* (multiplikátor). Nagysága (k) az ú. n. fogyasztási (határ)

hajlandósággal, a $\left(\frac{\Delta F}{\Delta Y}\right)$ -el van egyszerű kapcsolatban:

$$k = \frac{1}{1 - \frac{\Delta F}{\Delta Y}}.$$

A *fogyasztási határhajlandóság*⁴ pedig a társadalom — beruházások által létrehozott — többletjövedelmének az a hányada, melyet fogyasztásra fordítanak. Ha ez a hányad p. o. $3/4$, akkor $k = 4$, vagyis a kezdeti beruházás a négyszeresét kitevő nemzeti jövedelemtöbblet gerjesztésére alkalmas. Feltéve, hogy közben a közgazdaság a teljes foglalkoztatás állapotát el nem éri, vagy pedig a termelés folyamatában esetleg előálló szük-

² The Relation of Home Investment to Unemployment (Economic Journal, 1931. július).

³ General Theory of Employment, Interest and Money. (London, 1936) 115. old.

⁴ A fogyasztás jövedelemelaszticitásához hasonló fogalom.

keresztmetszetek a további foglalkoztatást meg nem akadályozzák⁵. Ilyen keresztmetszetszűkülés a forgó- és állótőkével megjelölt termelő erők csoportjában egyaránt bekövetkezhet. Nemrégén nálunk a széntermelés alkotott ilyen szűk keresztmetszetet. Megjegyzendő, már az esetben is, ha csupán a forgótőke alkot szűk keresztmetszetet, a beruházási szorzószám máris könnyen lecsökkenhet. Sőt az egység alá is eshet.

A multiplikátor értéke szegény országokban általában nagyobb, mint a jómódúakban. Valószínű, hogy az elpusztított országokban négynél is nagyobb lehet. E tekintetben tehát kedvező lenne a helyzet. Aránylag kis tőke beruházásával is igen nagy jövedelemnövekedés érhető el. Alkalmas visszatérő beruházásokkal (p. o. megfelelő újjáépítő munkákkal) azután az így elért jövedelmi színvonal tartóssá tehető.

Nehézség ott van, ha ezt a termelésemelkedést gyorsabban kell megvalósítani, mint amennyi idő alatt az egyébként bekövetkeznék. Ilyenkor azután csak csökkentett nagyságú multiplikátort lehet számításba venni. Ez azután az elérni kívánt termelésnövekedés beruházási tőkeszükségletét erősen növelheti.

További bonyodalmat jelent az a körülmény, ha — mint Közép- és Keleteurópa nagy részében — a közgazdaság jelentős része nincs (p. o. önellátó), vagy csak lazán van bekapcsolódva a forgalmi gazdaságba. Ilyen elsősorban a mezőgazdaság. A foglalkoztatottság emelésére ilyenformán a mezőgazdaságban az említett iniciáló beruházások vagy csak nagyon vontatottan vagy egyáltalán nem alkalmasak. Termelési jutalmak, termelési szerződések inkább megfelelnek e célnak. Sokszor az agrárrolló, az adóztatás, esetleg a terménybeszolgáltatás még ennél is hamarabb és jóval nagyobb eredményt tud itt elérni. A háború alatt e módszerekkel kapcsolatban értékes tapasztalatokra tettek szert, melyek az új körülmények között hasznosíthatók.

⁵ A szerző: Termeléselméleti megfontolások a foglalkoztatási fok nagyságrendjének statisztikai megállapításánál. (Közgazdasági Szemle. 1942.)

Megjegyzendő, a mezőgazdaság még az esetben is nehezen gerjeszthető nagyobb termelésre, ha teljes mértékben a forgalmi gazdaságban él. Termelési periodusai, az apró állatok és a konyhakerti növények tenyésztésén kívül, számottevően hosszúak. Külső zavaró momentum is jelentkezik itt: az időjárás.

3. A nemzeti jövedelemnek az említett iniciáló beruházásokkal és így kevés tőkével való emelése sikerrel nyilvánvalóan csak addig folytatható, míg a közgazdaság meg nem közelíti az u. n. *teljes foglalkoztatottság* állapotát vagy, míg a közgazdasági termelő folyamatban valahol *szűk keresztmetszet* nem keletkezik. Egyszóval: amíg a termelő folyamat valamennyi vagy egyes keresztmetszeteinek kapacitásai nincsenek teljesen igénybevéve.

A termelés további fokozásához az ilyen esetekben már kapacitásbővítés szükséges. Ez megtörténhetik ú. n. szélességi és mélységi bővítéssel. A *szélességi bővítés* minden esetben újabb beruházást jelent. Ennek a kapacitásbővítő vagy másnéven: termelőerőszaporító beruházásnak azonban teljesen más a természete, mint az imént ismertetetté, mely csupán a termelőerőket, foglalkoztató vásárlóerőt kívánja bevinni a közgazdaság pénzfolyamatának vérkeringésébe.

A kapacitásbővítésnél már nemcsak arról van szó, hogy a pénzfolyamat hozzánövekvő vevőerőkkel erősödjék, hanem arról is, hogy maguk a termelőerők szintén gyarapodjanak. Vagyis arról, hogy a termelés reálfolyamatának keretei táguljanak.

A mai termelés technikája mármost olyan, hogy a termelőerők egy része (eszközök, berendezések) tartós élettartamú, többszöri termelésre méretezett, u. n. állótőke. Ezáltal a jelenlegi termelő kapacitás bizonyos arányú megnöveléséhez egyidejűleg a jövő nagyobb kapacitását is elő kell állítani. E körülmény a kapacitásbővítést igen költségessé teszi. Úgyannyira, hogy a jelenlegi termelési technika mellett, teljes foglalkoztatottság esetén, a nemzeti jövedelem, pontosabban: nemzeti termelő kapacitás bizonyos mértékű növeléséhez ennek

többszörösét kitevő állótőkebővítés szükséges. A többszöröző, amennyiben zárt, folyamatos termelő körfolyamatról van szó, az u. n. *gyorsulási állandó*. Jelentőségét amerikai közgazdák ismerték fel először.⁶

Érdekes értelmezése a gyorsulási állandónak, itt a termelésben az, mely az u. n. variábilis tőkével kapcsolatos. Eszerint az nagyjából nem más, mint annak megállapítása, hogy egy addicionális dolgozó megieelő foglalkoztatási lehetőségnek biztosításához — átlagosan — hány másik dolgozó munkája szükséges.

A gyorsulási állandó értéke gyakran 2—3 között szokott lenni. A tárgyi forgótőkeszükségletet is figyelembe véve, elérheti a 4-et is. Annyit jelent ez, hogy p. o. *ahány Ft-al kell emelni a nemzeti termelő kapacitást, azt megelőzően 3-szor, 4-szer annyi tőke beruházása szükséges ahhoz!*

Ez, a beruházások tőkeszükséglete szempontjából, oly fontos parameter szakmák szerint erősen változik. Általában kicsi a munkaintenzív ágazatokban és ott, ahol a tőke forgási sebessége nagy. Nagy értékű viszont, a gyorsulási állandó a tőkeintenzív szektorokban és ott, ahol a tőke forgása lassú. Így nagy a nehéziparban és a vegyi iparban. Különösen nagy az energiatermelésben. Továbbá a közlekedésben. A háború sújtotta országokban különösen ez utóbbi érezteti súlyosan hatását. Gondoljunk csak egy pesti dunai híd helyreállítására, melyhez több ezer munkásév termelési eredménye szükséges.

A gyorsulási állandóban kifejezésre jutó többszörös tőkeszükséglet nemcsak a tartós termelési javak, hanem a tartós fogyasztási javak (p. o. házak) szaporítására is vonatkozik. A gyorsulási állandóra tehát egyaránt figyelemmel kell lenni akár termelési, akár fogyasztási, akár közlekedési állótőkék bővítéséről van szó.

A dolog természetéből következik, hogy a gyorsulási állandó — pénzfolyamaton belül — számottevő mértékben függ-

⁶ Clark, J. M.: Business Acceleration and the Law of Demand. (Journal of Political Economy, 1917. március), Haberler, Gottfried: Prosperité et dépression. (Genève, 1939) 95. old.

het, a termelő, éppenséggel beépítendő javak viszonylagos, a többi cikkekhez viszonyított *relatív áraitól*.^{*} Ahol ezek magasak, ott a gyorsulási állandó is, egyébként változatlan körülmények között, nagyobb lesz. Minthogy a beruházás és megtakarítás elsősorban pénzfolyamatban megy végbe, az említett relatív árakra külön figyelem fordítandó.

Felesleges hangsúlyozni, hogy a kapacitás bővítésére szolgáló beruházások egyúttal biztosíthatják a keletkező többlet kapacitás foglalkoztatását.

4. A nemzeti jövedelem egységnyi növelésének tőkeszükséglete, mint látható, nagymértékben attól függ, hogy a közgazdaság megszervezett vagy megszervezhető termelőerőinek foglalkoztatottsági állapota milyen. Aránylag igen kicsi a tőkeszükséglet a részleges foglalkoztatásnál. Viszont aránylag igen nagy a termelőkapacitás teljes kihasználtsága esetén. Következik ebből, hogy a termelés és nemzeti jövedelem fokozása csak addig valósítható meg aránylag kevés tőke beruházásával, míg az ú. n. teljes foglalkoztatottság állapota be nem következik.

Szerencsére a gyakorlatban rendszerint e két szélső eset különböző arányú kombinációi szoktak előfordulni. Jobbára arról van szó, hogy a termelő körfolyam, vagy körfolyamok valamelyik részén ú. n. *keresztmetszet-szűkülés* áll elő, p. o. a szén-, vagy nyersvastermelésben esetleg a közlekedésben, a nyersanyagellátásban. Vagy bárhol máshol. Ilyenkor ahhoz, hogy az egész termelőegyesítés újra nagyobb és működőképebb kapacitású legyen, elegendő bővíteni ezt az egy-két szűk keresztmetszetet. Nyilvánvaló, hogy a szűk keresztmetszetek bővítése kevesebb beruházást igényel, mint a közgazdasági termelőkapacitás egészének a nagyobbítása. A jelen tőkeszegény helyzetben ez nagy könnyítész. A háború ugyanis az egyes termelőberendezéseket — a felújítások elmaradását figyelmen kívül hagyva — nem egyforma mértékben pusztította el. Ennek folytán jobbára csak keresztmetszetszűkülést okozott a termelő körfolyamatban. Ezek bővítése természet-

^{*} Heller Farkas: Közgazdaságtan. I. köt. (Budapest, 1945.) 58. old.

szerűleg általában kevesebb állótőkét igényel, mintha az egész termelőapparátust kellene fejleszteni. Az átlagos gyorsulási állandó az ilyen esetekben 3—4-ről leszállhat 1 közelébe, sőt, ha csak állótőkebővítésről van szó, még ez alá is (p. o. a 3 éves magyar gazdasági tervnél ez a gyorsulási paraméter 0.6 körül van).

A szűk keresztmetszetek elhárításának igen eredményes és igen mérsékelt beruházást igénylő módját teszi lehetővé a *nemzetközi munkamegosztás*, a külkereskedelem. Sőt ezzel a termelő körfolyamba teljes egészében be nem kapcsolódó kapacitások is teljes egészükben működésbe helyezhetők, aminek révén jelentős állótőkék újra hasznosíthatók. Ezek termékeinek elcserélésével azután külföldön megszerezhetők azok a termelőjavak, melyekben az ország éppen szűkében van. Ezzel a keresztmetszetszűkülés esetleg teljesen kiküszöbölhető, sőt a hazai „feleslegben lévő” termelő erők pillanatnyi foglalkoztatása is gazdaságosabb lehet (p. o. nálunk a mezőgazdaságban).

Azok a kapacitások viszont, melyek még ilyen módon sem állíthatók üzembe, lényegileg a közgazdasági termelő körfolyamból kikapcsoltnak tekinthetők és a közgazdaság foglalkoztatási állapotának megítélésénél figyelmen kívül hagyhatók. Ilyen p. o. nálunk a malomipar jó része.

Megjegyzendő az egyes nemzeti újjáépítési tervek ilyen kiegészülésénél van helye egy *nemzetközi gazdasági újjáépítési tervnek*, mely sok tekintetben megkönnyítené a jelenlegi európai gazdasági rekonstrukciót.

5. A termelési kapacitást nemcsak állótőkével lehet növelni. A kapacitásnak van egy ú. n. *mélyégi* fokozási módja, mikor az állótőke változtatása nélkül, vagy legalább is nem lényeges módosításával növelik a termelőegyüttes teljesítő képességét.⁷ Célravezető e tekintetben már maga a folyamatos munka (megszakítás nélküli munkanap) bevezetése. Méginkább a *munka termelékenységének növelése*. Igen alkamas erre a termelés technikájának és a szervezés módjának a javítása. Általában pedig a racionalizálás.

⁷ A szerző: i. m.

A jelen tőkeszegény helyzetben óriási jelentősége van a munkatermelékenység fokozásának. Ezzel minden különösebb beruházás nélkül annyi százalékkal emelkedhet a nemzetgazdaság termelése, ahány százalékkal nagyobbodik a dolgozók termelékenysége. A többlettermelésnek ezúttal csupán tárgyi forgótőke szükséglete van, ami azzal jár, hogy a gyorsulási állandó az *egység* alatt maradhat. Ha pedig szűk keresztmetszetek ilyen módon való tágításáról van szó, az átlagos gyorsulási állandó a minimális lehet.

A munka termelékenységének — különlegesebb beruházások nélkül történő — tervszerű és céltudatos fokozása termelőgazdasági szemmel nézve lényegében nem más, mint a közgazdaság állótőketerhének a könnyítése. Erre a magángazdaságokban, különösen, ha a tőke viszonylagosan drága, már régóta nagy a törekvés. Mindenképpen indokolt tehát, hogy a mostani helyzetben, mikor munkaerő inkább áll rendelkezésre, mint tőke, a közgazdaság is törekedjen a beruházási teher ilyen-olyan mérséklésére.

Nem véletlen, hogy Európa valamennyi jelenleg érvényben lévő és életbelépő gazdasági tervében⁸ a munka termelékenység növelésének, vagy ami ugyanaz, a termelési sebesség fokozásának jelentős szerep jut. Hiszen a termelés növelésénél — teljes foglalkoztatottság esetében — minden termelékenységi javításnak 3—4-szer annyi tőkeszükségletmegtakarítás felelhet meg. Míg komolyabb munkanélküliségi zavarokat nem okoz, a munka termelékenységének emelése e tekintetben igen előnyös lehet.

Közelebbről nézve a dolgot, az emberi munkateljesítmény növelésének két fő összetevője van: egy testi és egy szellemi. Előbbi a *munkaképesség* növelése. Utóbbi a *munkakészség* fokozása. Igen sok éppen ez utóbbin múlik. Szerencsére erősen

⁸ Rapport general sur le premier plan de modernisation et d'équipement. (Paris, 1946.), Balogh, T.: French Reconstruction Plan; Lundberg, E. & Olson I.: Swedish National Income Models; Verdoorn, P. J.: Problems of Recovery in the Netherlands; (Bulletin of the Oxford University Institute of Statistics 1946—47.). 3 éves terv (Magyar Kommunista Párt javaslata, Budapest 1947.); Goldmann, J.: Czechoslovakia Test Case of Nationalisation (Prague 1947.), stb.

befolyásolható. Részben a gazdasági motívumokkal. Jórészt erkölcsi hatással is. *A munkásság vezetői e tekintetben igen sokat tehetnek.*

A háború alatt és közvetlenül utána, jórészt a hiányos táplálkozás folyamán, a teljesítmények erősen lemorzsolódtak. Úgyannyira, hogy sok esetben még a háború előtti 50%-át sem érték el. A nemzeti termelőképesség növelésének e vonatkozásban tehát igen nagy *tartalékai* kell, hogy legyenek. Ezeket megfelelő módon a termelés fokozása kapcsán igénybe kell majd venni. Különösen ott, ahol kevés tőkére van kilátás. Szegény ember, szegény nemzet egyformán rá van utalva a keményebb munkára. Belgium mintaszerű példát adott e tekintetben.

Persze, amilyen mértékben könnyítheti a munka termelékenységének növekedése a rekonstrukció finanszírozását, olyan arányban nehezítheti azt az a körülmény, ha a munkateljesítmények csökkenő irányt vesznek. Ha a munkafegyelem lazul. Sztrájkok, szabotázsok és hasonló munkazavarok elszaporodnak.

A termelékenység fokozásának főképp, ha annak gyorsított keresztülviteléről van szó, lehetnek olyan eszközei is, melyek tárgyi jellegűek és beruházást igényelnek. Ezek tőkeszükséglete általában szintén kisebb, mint a meglévő állótőke, változatlan minőségben való bővítése.

A szűk keresztmetszetek mérséklésére számos lehetőséget nyújt az államosítás, az állami kezelésbe vétel, a mezőgazdaságban pedig a megmaradt eszközök közös használatba vétele.⁹ Mindezek olyan lehetőségek, melyek új tőkeszükséglete minimális, úgyhogy kimunkálásuk — a jelen helyzetben — mindeképpen célirányos.

6. A kapacitásbővítés azonkívül, hogy jelentékeny tőkét igényel, még számottevő időbe is kerül. Ez felveti annak a gondolatát, hogy a bővítés állótőkeszükségletének üzembehelyezését alkalmas finanszírozási módszerekkel gyorsítsák.

⁹ L. a szerző előadását a Magyar Közgazdasági Társaság 1945. évi Mezőgazdasági újjáépítési ankétján.

Erre főképp az a felismerés ad útbaigazítást, mely szerint az állótőkével kapcsolatos beruházásnak voltaképpen nemcsak az a feladata, hogy a szükséges pénzügyi rendelkező erőt biztosítsa, mellyel a kérdéses beruházás, (ezúttal termelő kapacitás megvalósítása) szervezhető, hanem emellett legtöbbször az is, hogy e beruházás dologi megfelelőjét a közgazdaságban olyan javakban testesítve teremtsse elő, melyekre éppen szükség van. A szükséges megtakarítást és beruházást, ha lehet tehát, — a reálfolyamaton belül — *szinkronizálni kell*. A folyó termelésnek e célra kihasítandó részét úgy irányítani, hogy mindjárt az éppen szükséges termelőeszközök termeltessenek. Bizonyos keretek között kitűnően alkalmas erre megfelelő hitelek útján való finanszírozás. Éppenséggel a hitelteremtés, melynél éppen a pénzfolyamat végzi el ezt a szinkronizálást. Ezáltal jelentősen megrövidíthető az időköz, mely a beruházás pénzfolyamatának és a megvalósítás reálfolyamatának létrejötte közé ékelődik.

Így azután a bővítés pénztőkeellátása a tőkeképződéshez nincs többé szorosan hozzákötve, hanem változtatható, a bankrendszer likviditása és az áralakulás stabilitása szerint.* Mint-hogy ezek a hitelműveletek több szempontból is kényesek, természetesen külön gond fordítandó azok szakszerű irányítására. Sohasem szabad ugyanis szem elől téveszteni, hogy a hitelteremtéssel a megtakarítások kereteiből még nem szabadítottuk ki magunkat, csupán azok között szabadabb mozgást kaptunk. Legfeljebb csak azok kereteit bővítettük ki némileg. Feltéve, hogy a hitelteremtés olymódon megy végbe, hogy az a szükséges reáltőkeképződést még előmozdítja.

7. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy semmiféle bűvészkedés sem képes — következmények nélkül — számottevően túltenni magát *azokon a kereteken és kötöttségeken*, melyek a közgazdasági folyamat elemeit egymásba kapcsolják. E keretek között a jelen problémánál döntő fontosságú a közgazdaságban folyamatosan rendelkezésre álló szabad tőke nagysága.

Amennyiben a *közgazdaság önmagát finanszírozza*, két

* Heller Farkas i. m. 115. old.

tőkeforrásra számíthat: 1. megtakarítás a folyótermelésből, 2. tartalékok (nemzeti vagyon, felújítási tartalékok stb.) igénybevétele. Mindkét forrás erősen korlátozott. Előbbit a megtakarítási képesség, utóbbit a termelőerők fenntartásának szükségessége és bizonyos társadalmi követelmények is limitálják. Mindenesetre a legtermészetesebb tőkeforrás lenne a folyó termelésből való megtakarítás és az ezzel való ú. n. közgazdasági önfinanszírozás.

Nyilvánvaló, ha az ú. n. önfinanszírozásból történő termelésfejlesztés az életszínvonal emelését is célul tűzi ki, a fejlesztésre előirányzott *tőke nagysága semmiképpen sem lehet nagyobb, mint a nemzeti jövedelem gyarapodása, hozzáadva az előző évi szabadon maradt megtakarítást*. Abban a pillanatban, amint az nagyobb, a termelésfejlesztés, hacsak átmenetileg is, de öncéllá lesz és életszínvonalsüllyedést von maga után, mely súlyos társadalmi visszahatással járhat. Különösen akkor, ha az életszínvonal egyébként is alacsony.

Mint az előbb már említett két makroökonómiai paraméter, a *beruházási multiplikátor*, az *átlagos gyorsulási állandó*, úgy a *megtakarítási hányad* is a közgazdaság alkatától függ. És természetesen az alkalmazott megtakarítási módokatól.

8. Részleteiben vizsgálva a tőkeképződés kérdését, ismeretes, hogy a folyó tőkeképződés kétféle megtakarításból merít: *a)* egyéni önkéntes megtakarításból és *b)* a társas úton végbemenő, jobbára kikényszerített megtakarításokból. Általában ez utóbbiak aránya domináló. Néha eléri a $\frac{1}{5}$ -öt is.

Az *önkéntes megtakarítás* főképp a hajlamtól és a jövedelem nagyságától függ. Kiseb mértékben a kamatlábtól. *Társadalmi úton végbemenő és jobbára kikényszerített megtakarítás* nagysága elsősorban szintén a jövedelem nagyságától függ. Majd az alkalmazott módszerek keménységétől. Szokásos módzatai: áralakulásból származó különféle árnészesedések, különbözeti nyereségek és járadékok, tulajdoni járadékok, adók, egyéb közszolgáltatások és hasonló jellegű erőelvonások, melyek között lehetnek meglehetősen brutálisak is.

Háborús tapasztalatok mutatják, hogy a mezőgazdaság,

ilyen kemény megtakarítási formák között, igen nagy gazdasági erők létrehozására képes. A Szovjet-Unió ötéves tervei szintén alátámasztják ezt.

Az előrebocsátottak magyarázzák egyébként azokat a különbségeket, melyek egyes nemzetgazdaságok folyó megtakarításai között mutatkoznak.¹⁰

A közgazdaság struktúrája és a termelésfejlesztési terv célkitűzése egyértelműen meghatározzák az átlagos gyorsulási állandót. Ezzel elosztva a folyó maximális megtakarításokat, nyerhető jó megközelítéssel az a megvalósítható maximális kapacitásnövelés, amely — közgazdasági önfinanszírozás esetén — még életszínvonnalsüllyedést nem von maga után.¹¹ Ennél nagyobbarányú termelésfokozás életszínvonal csökkenése nélkül már csak akkor érhető el, ha más tőkeforrások is rendelkezésre állanak. P. o. a közgazdaság erre a célra mozgósítható tartalékai. Esetleg *külső kölcsön*, mely rendkívül alkalmas a kapacitás *hirtelen* bővítésére. A külföldi kölcsönt általában legcélszerűbb azokban a szakmákban felhasználni, melyekben a gyorsulási állandó nem túl nagy.

Beruházások, melyeket külföldi kölcsönrel finanszíroznak, a nemzeti jövedelem emelkedésére különböző hatással szoktak lenni aszerint, hogy a kölcsönök áruban, vagy vásárlóerőben jönnek be az országba.

9. Adott esetben előfordulhat természetesen az az érdekes, bár az árstabilitás szempontjából nem kívánatos eset is, hogy a termelésfejlesztés terve jóval nagyobb beruházásokat irányoz elő, mint amekkorát a folyó megtakarításokból, vagy egyéb forrásokból fedezni lehet. Könnyen bekövetkezhetik ilyenkor, hogy, bár a pénzfolyamat programszerűen bonyolódik, a reálfolyamat azonban azt nem követi. Legtöbbször és főképp a reálbérek merevsége folytán. A pénz és reálfolyamat e szétválása azután természetesen megfelelő *árváltozásokban*, még pedig áremelkedésekben jut kifejezésre, melyek a két folyama-

¹⁰ Clark, Colin: The Conditions of Economic Progress. (London, 1939.) 406. old.

¹¹ Domar, Evsey D.: Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment. (Econometrica, 1946. No. 2. 141. old.)

tot az új árhelyzetnek megfelelően ismét összehangolják. Az ilyen, rendszerint inflációsjellegű áremelkedések jelzik, hogy a pénzügyi terv a dologi lehetőségekhez viszonyítva túlméretezett. Ha az árak stabilitását meg akarják óvni, megfelelően változtatni kell rajta.

Mindenesetre az inflációs úton általában igen nagy kényszermegtakarítás érhető el, ami pillanatnyilag kiugró beruházásokra nyújthat lehetőséget. Ez a túlhajtott kényszermegtakarítás azonban tartóssá nem tehető. Sőt az infláció előrehaladtával erősen csökkenhet, különösen utóbb az infláció visszahatásaképpen. Még pedig legtöbbször tartósan.

10. Az életszínvonal gyorsított felemelése az addig tapasztalt gazdasági fejlődéstől mármost két irányban is eltérést kíván. Először is a szokottnál nagyobb nemzeti jövedelememelkedést irányoz elő. Másodszor pedig szokatlanul rövid idő leforgása alatt. Hogy ezek megvalósuljanak, megfelelő módon a közgazdaság működésébe bele kell avatkozni. A beavatkozás egyrészt releváns makroökonómiai mennyiségek célnak megfelelő összehangolásában, másrészt ezek megfelelő dinamikai elrendezésében, egyáltalában a beruházási program alkalmas összeállításában áll. Mindkettő jórészt ökonometria és gazdaságstatisztikai feladat, melynek részletezésétől itt el kell tekintenünk.

E feladat megoldására hivatott *tervezésnek* mindenekelőtt a beruházások tőkeszükségletét a rendelkezésre álló tőkeforrásokkal kell összhangba hoznia. Tulajdonképpen ezt az egyeztetést meg kell előznie annak a felderítő kutatásnak, mely a rendelkezésre álló, vagy keletkező tőkéket felfedi. Esetleg kipuhatolja az erre a célra igénybevehető megtakarítási módozatokat. A tőkeforrások és az itt figyelembevehető *közgazdasági és társadalmi paraméterek* ismeretében lehet csak pontosabban körülhatárolni annak a nemzeti jövedelememelkedésnek a nagyságát, melyet megfelelő beavatkozások mellett mint gazdaságpolitikai célt meg lehet jelölni.

E beavatkozásokra szükség azért van, hogy a termelés-

emelkedés üteme nagyobb legyen, mint lenne a beavatkozások nélkül.¹²

E beavatkozások szükségesek már a megfelelő megtakarítások kikényszerítésénél, továbbá a közgazdaság tökeforrásainak racionális felhasználása tekintetében. Különösen pedig a beruházási program időrendi lebonyolításának biztosítására.

Minél több ilyen beavatkozásra van szükség a célul kitűzött jövedelememelkedés megvalósítása érdekében, annál kívánatosabb e beavatkozások tervszerűsítése és egységes irányítása és annál kívánatosabb egységes koordinálásuk érdekében ezeket külön ezzel foglalkozó szervre rábízni.

A nemzetgazdaság tökeforrásai ugyanis hasonló szerepet töltenek be az ország életében, mint a jövedelemforrások az egyén életében. Gazdálkodás mindkét esetben a jövedelem, illetve a rendelkező erő célnak megfelelő racionális felhasználásában áll. Magángazdaságban biztosítja ezt az egyén gazdálkodása. Nemzetgazdaság esetében ilyen gazdálkodó alany nincs. Eszményi szabadverseny esetében talán nem is kellene, hogy legyen. Egyébként azonban, hogy mégis *egységes* legyen a társadalmi gazdálkodás, különösen a jelenlegi szükséghelyzetben, a megfelelő szervet erre a célra életre kell hívni. Egy pillanatra sem szabad ugyanis szem elől téveszteni, hogy a jelen helyzetben arról van szó, hogy — minél előbb — a közgazdaságot egységes *célszervezetté* formálják át, mely képes lesz arra, hogy a háború gazdasági következményeit gyorsított ütemben jóvá tegye. Ennek az egységes célszervezetnek pedig, a megfelelő megtervezésen kívül, egységes irányításra van szüksége.

* * *

Befejezésül legyen szabad idézni egy tanulságos visszaemlékezést. A háború folyamán az u. n. tengelyhatalmak közgazdászai között nagy vita folyt arról, hogy a háború után elérendő jóléthez könnyen, vagy csak nehéz munkával lehet-e

¹² A szerző: Átalakulás irányítása és a piaci egyensúly. (Közgazdasági Könyvtár, XXV. kötet. 1941.) 93. old.

majd eljutni. Az optimisták, akik előtt a bizonytalan győzelem és a háborúban nagyot fejlődött termelési mechanizmus állott, szilárdan hittek a könnyen biztosítható jólétben. A pesszimisták, kiknek szemei előtt a háború biztos pusztításai lebegtek, figyelmeztettek arra, hogy csak hosszú és nehéz tökeképző munka útján juthat el Európa egy tűrhető gazdasági helyzet-hez. Azt hiszem, nem szükséges bizonygatni, hogy az óvatos pesszimistáknak lett igazuk. Európa népeinek nemzeti jövedelmük gyorsított növelése érdekében, ha maguk erejéből akarják ezt megvalósítani, súlyos gazdasági áldozatot, az elpusztított tőkék siettetett újrateremtését kell most magukra vállalniok.

Kádas Kálmán

Infláció és pénzérték.

I.

Egy esztendeje ért véget Magyarországon a gazdaságtörténetben egyedülálló mértékű infláció, most stabilizálták a magyar stabilizációhoz hasonlóan a román valutát. Egy nemzedék életében immár másodszor jelentkezik ugyanaz a pénzügyi művelet, amely — közismert tény — az államháztartás kiadásainak zavaros gazdasági és politikai viszonyok alkalmával jóformán egyetlen, de legdrasztikusabb és legkevésbé szociális alapja. A jelen inflációban hozzájárult a pénzszaporítás növeléséhez az a tény is, hogy a magángazdaságok hiteligényeit a jegybank elégítette ki olyan kölcsönökkel, amelyek kibocsátása nem bankszerű úton történt. A közgazdaságtan szempontjából ezért van jelentősége ennek a pénzügyi műveletnek és ezért is foglalkozunk vele a napisajtó közleményein túlmenően, a tudomány egyetlen szempontját: *a tárgyi igazságot keresve, mert a pénz ilyen nagy mértékű szaporítása a pénz mennyiségi elmélete számára különleges statisztikai vizsgálati lehetőséget nyújt.*

A két világháborút követő infláció vizsgálata felveti azt a kérdést, hogy tapasztalhatók-e törvényszerűségek az inflációs úton szaporított pénzmennyiség és a pénz értéke között. A rendelkezésre álló statisztikai adatok ösztönző erőként hatnak a pénz mennyiségi elméletének fejlesztésére és lehetőséget adnak olyan törvényszerűségek megfigyelésére, amelyek normális gazdasági és pénzügyi viszonyok között nem észlelhetők. A múlt világháború után gyűjtött népszövetségi adatok az egyes országok közgazdaságáról, tették lehetővé *Jankovich Bélának*, hogy az infláció folyamán mutatkozó jelenségeket számszerű összefüggésekben vizsgálja. Eredményeit a Közgazdasági

Szemlében tette annakidején közzé.¹ Tanulmánya két irányban haladt: módszert dolgozott ki a pénzmennyiség és pénzérték viszonyának vizsgálatára és ezzel a módszerrel összehasonlító kutatást végzett az egyes európai országok inflációjában jelentkező törvényszerűségek kimutatására.

Jankovich módszerének felelevenítése és alkalmazása a második világháború utáni viszonyok tanulmányozására, a kapott eredmények összehasonlítása, valamint végső következtetések levonása a célunk. Rávilágíthatunk egyúttal a módszer helyességére és arra, hogy tapasztalhatjuk-e ugyanazokat a törvényszerűségeket a változott gazdasági helyzetben, amelyeket az első világháború után Jankovich Béla felismert.

II.

Jankovich Béla tanulmányában kifejtett módszert, amellyel egyes vonatkozásaiban matematikailag is kiépített, vázlatosan a következőkben foglaljuk össze.

Normális pénzügyi viszonyok és aranyalapon álló valuta mellett a forgalomban lévő pénzmennyiség, valamint a nemzetgazdaságban csereforgalom tárgyát képező, Jankovich Béla által *forgalmi tőkének* nevezett jószágok értéke között egyszerű összefüggés állapítható meg. Ha a forgalomban lévő, arannyal fedezett pénz mennyiségét *egységnek* veszik és az ugyancsak forgalomban lévő dologi javak összesége, az úgynevezett *forgalmi tőke* értékét ennek (p)-szeresével, továbbá (g)-vel jelöljük a pénz forgási sebességét (J. B. szerint *forgalmi gyorsaságú*) a változó pénzmennyiséget pedig (x)-szel, akkor adott időpontban a következő egyenlőség állítható fel a pénzmennyiség és a forgalomban lévő javak értéke között²:

$$p = gx_1$$

Amennyiben valamelyik itt szereplő mennyiségi mozzanatban, tehát akár a forgalmi tőkében, akár a pénzmennyiségben vál-

¹ Jankovich Béla: A papírpénz inflációja és értéke az utolsó évtized tapasztalatai nyomán. (M. Közgazdasági Szemle, 1925. I.)

² Irving Fisher közismert megjelölése: $PQ = MV$, ahol $PQ = p$, $M = x$, $V = g$.

tozás, mondjuk növekedés következik be (pl.: egyrésztől növekvő termelési költségek, vagy növekvő kereslet folytán emelkedő árak, másrésztől az aranytermelés emelkedése következtében a pénzmennyiség növekedése), ez a növekedés a másik tényezőben az állandónak tekinthető forgási sebességgel megfelelő arányban álló változást fog előidézni. Legyen a növekedés a forgalmi tőke oldalán (h), akkor az előbbi egyenlet

$$p + h = g \left(x + \frac{h}{g} \right)$$

A forgalmi tőke (h) mennyiséggel való növelése tehát a pénz mennyiségét is növeli, de nem (h) mennyiséggel, hanem (h)-nak csak a pénz forgási sebességéhez viszonyított törtrészeivel. Ha pedig a változás, a növekedés, először a pénz mennyiségében áll be, ez a forgalmi tőke oldalán (g)-szeres áremelkedést okoz. Az áremelkedés, a normális gazdasági helyzetnek megfelelően szabadpiacot tételezve fel, külföldről árubehozatait indít meg és a megszorodott aranypénz eloszlik az egyes nemzetek között a szerint, hogy az egyes nemzetek forgalmi tőkéje hogyan viszonylik az egész világ együttes forgalmi tőkéjéhez. Ezzel a belső áremelkedés mérséklődik.

Az előrebocsátott, Irving Fisher által népszerűsített forgalmi egyenlet azonban csak rendes pénzgazdasági viszonyok mellett áll meg. Amíg arany valuta van forgalomban, az aranytermelés, vagy aranyimport növekedése nem okozhat különösebb gondot, kivéve egyes ritka eseteket (így az Amerika felfedezése utáni arany-infláció, az első világháborúban a Svédországba özönlött arany, a második világháború folyamán ez utóbbihoz hasonló svájci viszonyok) annál is inkább, mert az arany mennyiségének szaporodása nem lehet túl nagy. Abban az esetben, ha az államháztartás pénzügyi zavarokkal küzd, vagy más gazdasági okok kényszerítik erre, bármikor meg lehet indítani a bankóprést. Ez a megnövekedett papírpénzmennyiség rendszerint csak a belföldi fizetési forgalmat táplálja. A felesleges aranypénzért ugyanis mindig lehet külföldön árut kapni, papírpénzt azonban csak akkor fogad el a külföld,

ha annak állandó belföldi vásárlóerejét és vásárlóképességét biztosítottnak látja.

Felmérülhet már most az a kérdés, hogy papírpénz szaporítással nem lehet-e valamilyen módon forgalmi tőkét képezni. Számos körülmény ellentmond ennek. A fölös papírpénz ugyanis nem gazdasági termék, létrejöttének alapja nem gazdaságilag termelékeny tevékenység, szaporításával tulajdonképpen, amint az ismeretes is, csak *vizezzük a pénzmennyiséget*. A papírpénzszaporítás új vásárlóerőt teremt és azok számára biztosítja meghatározható értékig a forgalomban lévő javak és szolgáltatások (munka) megvásárlásának lehetőségét, akik az új fizetési eszközök birtokába jutnak.

Feladatunk a továbbiakban Jankovich Béla gondolatmenetét vázolni, amellyel igazolta, hogy az *infláció új tőkét nem teremt és, hogy csak állandóan csökkenő vásárlóerőt biztosít az új forgalmi eszköz birtokosai számára*.

Gondolatmenetünk elején jeleztük, hogy ha az aranypénz, vagy az arannyal fedezett pénz összegét egységnek vesszük, a forgalmi tőke ennek (p) -szerese. A forgalmi gazdaságban lévő összes jóságok értéke, beleszámítva az aranypénzt is, tehát $(p + 1)$. Helyettesítsük már most az aranypénzt papír fizetési eszközzel és jelöljük ennek változó mennyiségét (x) -szel, akkor a forgalmazott javak összértéke:

$$p + x.$$

A papírpénz összmenyisége, (x) , állandóan változik, a szerint, hogy az állam pénzügyi helyzete és a gazdasági élet hogyan követeli meg. Ezt a változást szembeállíthatjuk a forgalmi tőke értékének változásával, a szembeállítás tanulságos megállapításokra ad módot. Amennyiben ugyanis a szaporodás vagy csökkenés megfelel a forgalmi egyenletből következő mennyiségnek, akkor a forgalomban lévő javak aranyban, vagy papírpénzben kifejezett értéke azonos. Ha a kettő között eltérés mutatkozik és a két értéket arányba állíthatjuk egymással, az arány mutatója nem az egység.

A

$$\frac{p + 1}{p + x}$$

arány értéke mutatja meg a forgalomban lévő javak aranyban és papírpénzben kifejezett értékviszonyát. A papírpénz nagymértékű szaporítása esetében, tehát inflációs időben minden ár kettős: aranyban kifejezett és papírban kifejezett ár. Jelleniző azonban, hogy infláció alatt az aranyat teaurálják, kivonják a fizetési forgalomból. Így a fenti arányból kihagyva az aranyat

$$\frac{p}{p+x}$$

arányhoz jutunk, amely a pénz szaporítása, tehát (x) növekedése esetén csökken és amely nem más, mint *az aranyban kifejezett árak és a papírpénzben kifejezett árak viszonya*. Ez az arány, lényegében *a papírpénz aranyhoz viszonyított értéktelenedési szorzószáma, fejezi ki tehát a pénzegység értékének súlyedését*. Azt mutatja, hogy a papírpénz mennyiségének szaporodásával hogyan csökken a pénzegység értéke, vagyis mekkora lesz a papírpénz diszázsója.

Az előbbi arányt felhasználhatjuk arra, hogy kiszámítsuk az infláció folyamán forgalomban lévő papírpénzmennyiség mindenkor aranyértékét, úgy, hogy a forgalomban lévő papírpénz mennyiségével, (x)-szel, megszorozzuk a papírpénz egységének aranyértékét, vagyis az előbbi arányt. Az így kapott szám, a pénzegység aranyértékének és a papírpénz mennyiségének szorzata, két tényező, a forgalomban lévő javak értéke és a forgalomban lévő pénzmennyiség változása következtében változik. E szorzatot nevezzük *pénzértékkoefficiensnek* és jelöljük (k)-val:

$$k = \frac{px}{p+x}$$

A papírpénz mennyiségét elosztva a papírpénz aranyértékével, a pénzértékkoefficienssel, megkapjuk az *arany ázsóját*,

$$A = \frac{x}{k}$$

Ennek reciprok értéke a *diszázsó*.

A papírpénz mennyisége elvben a végtelenségig szaporítható, a forgalmi tőke, (p), azonban, feltéve, hogy különleges technikai fejlődés nem következik be a termelés terén, a mai viszonyok között állandónak tekinthető a pénzszaporítás alatt és közvetlenül utána. A papírpénz mennyiségének szaporodásával (k) értéke növekszik, algebrai értelemben a végtelenségig. Közgazdaságilag azonban ennek nem volna értelme. A *pénzmennyiség értéke* nem haladhatja meg a vele szemben álló forgalmi tőke értékét, legfeljebb elérheti azt. De csak papíron. Mert ha a papírpénz értéke tényleg elérné a forgalmi tőke értékét, akkor a pénz forgási sebessége forgalmi egyenletünk szerint 1-gyel volna egyenlő. Ez az eset pedig csak egyszeri cserelehetőség mellett áll fenn, gyakorlatilag tehát számításba nem vehetjük. Ahhoz, hogy a pénz forgási sebességéről egyáltalán beszélhessünk, szükséges, hogy a pénz legalább kétszer legyen csere eszköze, vagyis legalább kétszer annyi áruval álljon szemben, mint amennyi saját értéke. Ebben a határesetben szükséges, hogy

$$p = 2k$$

összefüggés fennálljon, vagyis

$$k = \frac{px}{p+x} = \frac{1}{2}p$$

legyen. Ez pedig nyilvánvalóan az esetben következik be, ha

$$x = p.$$

A papírpénz mennyiségének értéke tehát bármilyen pénzmennyiség esetében nem haladhatja meg a forgalmi tőke értékének felét, ezen a ponton ugyanis *a forgalom telitődik pénzzel*. Ha tovább szaporodik a pénz, mint amilyen számszerű értéket a forgalmi tőke fele értékének elérésekor képvisel, csak belső értékének rovására fog elterjedni. A pénzértékkoefficiens, amely a pénzmennyiség növekedésével nagyobbodott, itt éri el értékének maximumát. Ha a pénz tovább szaporodik, kell, hogy értéke csökkenjék. „Ha a papírpénz egy mennyiségről (p) értéknek megfelelő mennyiségre szaporodva elérte (p) érték felét.

akkor... ismét elveszti az értékét, amidőn a pénzmennyiség egyenlő lesz a forgalmi tőke kétszeres értékével. E folytonos süllyedéssel a pénzérték koeficiense ismét egység lesz, mint volt kezdetben, amikor a pénz mennyisége még nem volt szaporítva.³ Ki is számíthatjuk azt az értékvesztést, melyet a pénz

$$x = 2p$$

mennyiségre való szaporodása esetében szenved, ha kikeressük az elméleti értékből levonandó értékvesztést jelző számot. Tudjuk ugyanis, hogy ebben az esetben

$$k = 1.$$

Jelöljük a levonandó értéket (q)-val, akkor

$$k_{x=2p} = \frac{px}{p+x} - q = 1$$

helyettesítve az (x) értékét (2p)-vel

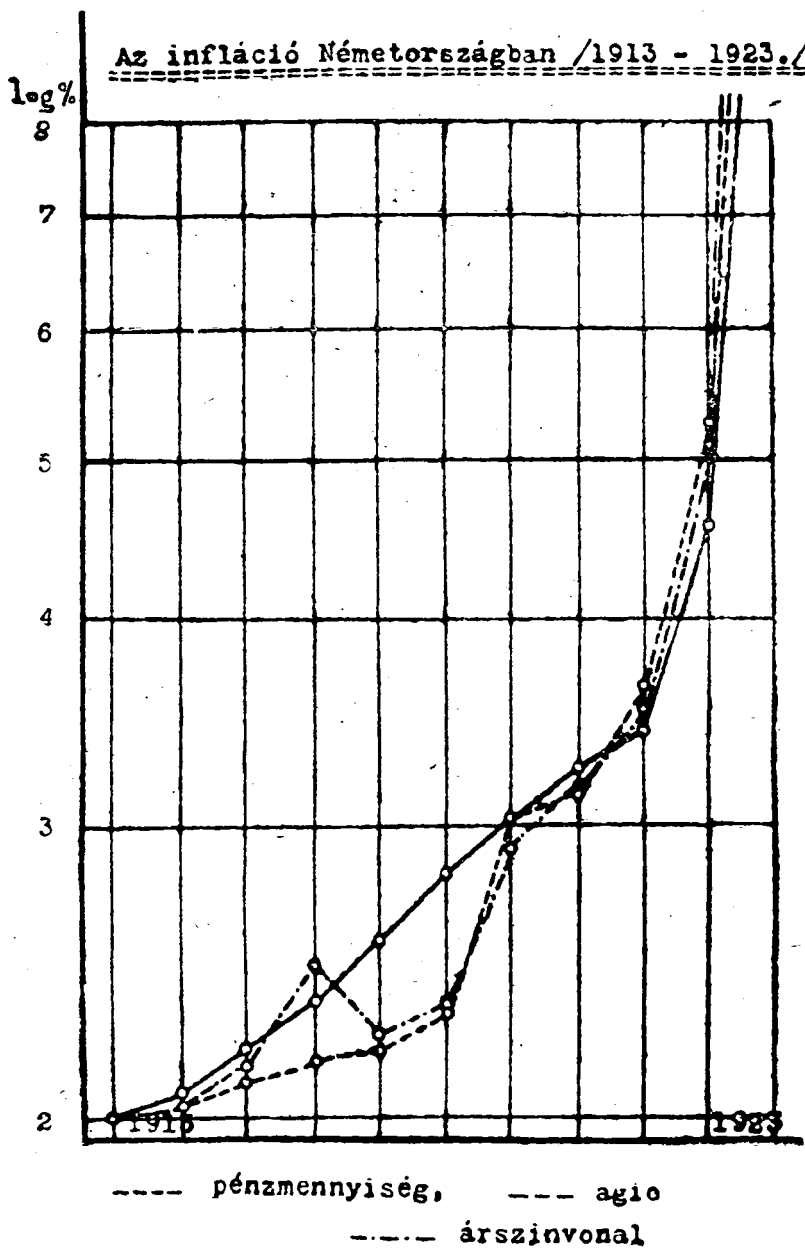
$$q = \frac{2p-3}{3}.$$

Kiszámíthatjuk (q) értékét az $x = 3p, 4p$, stb. értékekre nézve is és így megkapjuk az értékvesztés táblázatát.

Ez a bizonyítás azt tartalmazza, hogy inflációs úton a forgalomban lévő pénzmennyiség értékét csak kis mértékben, egy kiszámítható felső határig lehet növelni, amelyet mindenkor befolyásol a forgalomban lévő javak értéke. *Csak eddig a felső határig lehetséges az inflációval kapcsolatos gazdasági célok elérése* anélkül, hogy pénzszaaporítás a forgalomban nagyobb bajt okozzon, vagyis, hogy az egyes jövedelmek vásárló ereje ne süllyedjen olyan mértékben, mint amilyen mértékben a pénz mennyisége szaporodik. Szintén csak eddig a felső határig lehetséges inflációs úton, nemcsak új vásárlóerőt teremteni a már meglévő vásárlóerő rovására, hanem a termelés kiterjesztését lehetővé tenni, tehát *megteremteni az új vásárlóerő alapját*. Az infláció további fokozása már a meglévő vásárlóerő csökkentésével bővíti a termelést.

³ Jankovich Béla i. m. 50. old.

Számbavéve azokat a vázlatos megállapításokat, amelyeket az inflációval kapcsolatban tettünk, az *infláció időszakát* a következő három fontos szakaszra bonthatjuk:

1. ábra.

Első időszak. A pénz forgalomban lévő mennyisége szaporodik, de a pénzmennyiség szaporodása nagyobb mértékű, mint a pénz értékvesztése. Így a pénzvolumen értéke növekszik. Az infláció jó konjunkturaként jelentkezik és a gazda-

sági jelenségek ellentmondanak annak a tételnek, hogy a pénzmennyisége és értéke fordított arányban áll egymással. Ez az időszak addig tart, amíg a pénzmennyiség az említett telítettséget eléri. Itt kezdődik a

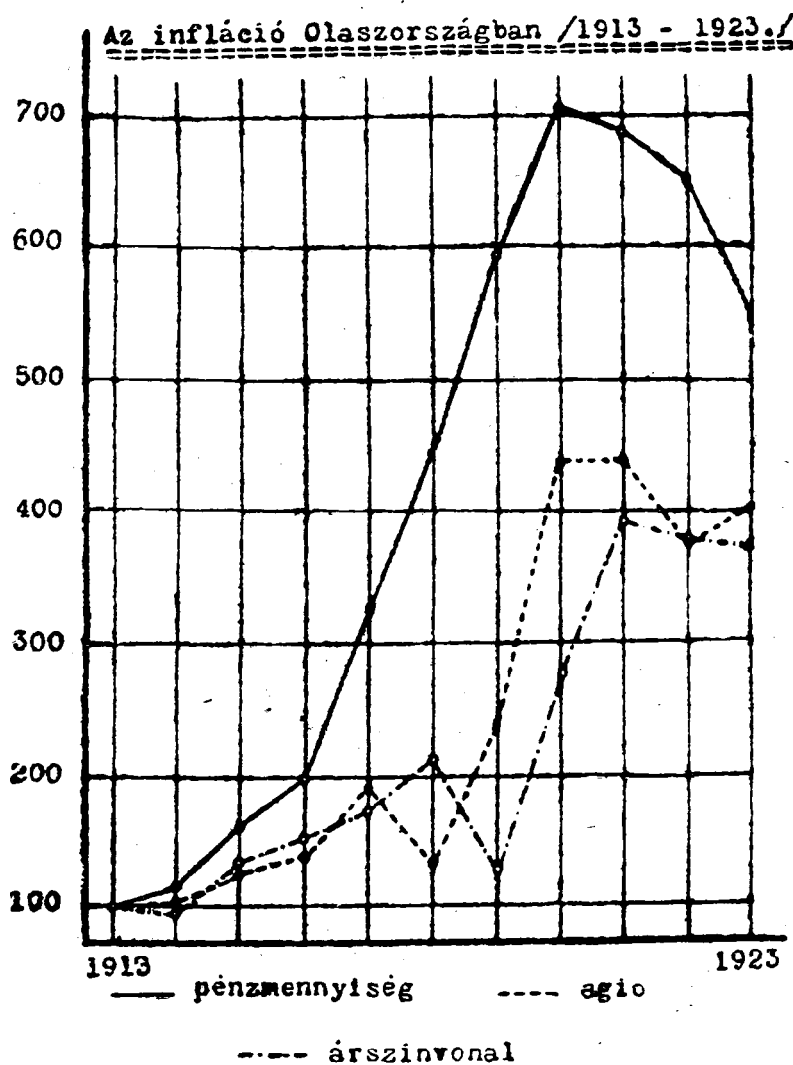
második időszak, amelyben a pénzmennyiség értéke csökken arra az értékre, amely az előbb megállapított egyenletnek megfelel. A növekvő pénzmennyiség nem talál ellenértékre a forgalomban, így saját belső értékének rovására terjed. Ez a mérsékeltebb pénzérték süllyedés mindaddig tart, amíg a pénzmennyiség értéke a forgalmi tőke értékét eléri, az árszínvonal, a valuta-, vagy aranyárfolyam az eddiginél nagyobb arányban növekszik és eléri a pénzmennyiség arányszámának növekedését (1. ábra). „A találkozási pont szükségszerűen ott van, ahol a pénzmennyiség egyenlő a forgalmi tőke kétszeres értékével, mert egyenlő feltételekkel a papírpénz összmenyiségében felgyűjtött értéket ugyanazon pénztöbblet kibocsátásával veszti el, mint amilyenel azt előzetesen felgyűjtötte. E pontot elérve a pénz értéke teljesen megfelel a mennyiség fordított arányának, ami egyuttal azt jelzi, hogy a pénz ázsioja egyenlő a pénz szaporodási százalékaival.”⁴ Kisebb méretű infláció, mint a múlt világháború után a francia és olasz valuta esetében, a pénz értékének süllyedése nem olyan mértékű, mint a pénz mennyiségének növekedése: ezeknél az infláció mértékét mutató jelzőszám görbáját grafikusan ábrázolva, nem metszi az árszínvonal vagy valutaárfolyam jelző számának szintén, de nem olyan mértékben emelkedő görbéje (2. ábra). Jankovich szerint „e pontot elérve a pénz értéke teljesen megfelel a mennyiség fordított arányának”⁵, ezzel azt a tételt állítja fel, hogy csak itt igaz a pénzmennyiség és pénzérték közötti fordított arány. Az ismertetést folytatni kívánva, erre a tételre az adatok feldolgozásával kapcsolatban még visszatérünk.

Az említett fordított arány a pénz értéke és mennyisége között fennállna az infláció *harmadik időszakában* is, ha a pénzt forgató közönség nem tudná, hogy a pénz értéke napról-

⁴ i. m. 55. old.

⁵ i. m. 55. old.

napra süllyed, ha nem anticipálná ezt a pénzürték süllyedést. Így nemcsak a szaporodó mennyiség arányában, hanem annál nagyobb mértékben is csökken a pénz értéke és — ellentétben az előző két időszakkal — a forgalomban lévő pénzmennyiség értéke is csökken⁶. Folyton kisebb a lehetőség a csökkenő értékű pénz forgalomba hozására, az igen nagy mennyiség folyton

2. ábra.

szűkülő körben forog és csak állandóan csökkenő vásárlóerőt biztosít kibocsátójának. A pénzmennyiség süllyedő értékének

⁶ Jankovich Bélától függetlenül a pénztári egyensúly elméletét vizsgálva ugyanerre az eredményre jutott *D. H. Robertson* is 1926-ban megjelent könyvében (*Banking Policy and the Price Level*): az infláció processzusa alatt az árszínvonal növekedése legtöbbször, nagyobb a pénzkészlet növekedésének arányánál.

van azonban alsó határa, amit egy minimálisra zsugorodott, de szükségszerű csereforgalom és csak készpénzben kifizethető szolgáltatási kötelezettség biztosít számára. Így állami adókat, közüzemi díjakat csak pénzben lehet fizetni, ennek a pénznek a megszerzésére marad fenn az egészen kis értékű áruforgalom is.

Mindezeknek a feltevéseknek számszerű bizonyítás esetében az az alapja, hogy az infláció folyamán a forgalomban lévő javak értéke nem változik, vagyis az infláció kezdetén fennálló arányt a pénzmennyiség és forgalmi tőke között $[1:p]$ csak a pénzmennyiség növekedése bonthatja meg $[x:p]$. Erre az esetre alkalmazhatók Jankovich számításai is az első világháború utáni viszonyokkal kapcsolatban.

III.

Ha végigkísérjük az előrebecsült fejtegetésekhez kapcsolódó számításokat, érdekes számszerű összefüggéseket ismerhetünk meg.

A forgalmi tőke és a pénzmennyiség viszonyát *Irving Fisher* vizsgálatai alapján 10:1-ben állapítja meg Jankovich Béla. Feltéve, hogy a papírpénz kétszeres mennyiségre növekszik,

$$\frac{p}{p+x} = \frac{10}{12} = 0,833.$$

Az értékkoefficiens ugyanekkor ennek a kétszerese, vagyis 1,666 aranyérték, míg az árszó 1,2.

Amikor a pénzmennyiség eléri a $(2p)$ -nek megfelelő számszerű összeget, vagyis $x=20$,

$$\frac{px}{p+x} = 6,6; \quad q = \frac{2p-3}{3} = 5,6$$

$$k = \frac{px}{p+x} - q = 6,6 - 5,6 = 1.$$

Az első világháború utáni statisztikai adatok azt mutatják, hogy grafikonon ábrázolva a pénzmennyiség növekedését jelző görbe és az árindex görbéjének metszéspontjánál a valuták értéke

körülbelül 1 cent newyorki árfolyammal egyenlő. Ez kitűnik számításainkból is. Mint tudjuk, ezen a ponton a pénz mennyisége és értéke fordított arányban állnak egymással, a húszszoros pénzmennyiség értéke az eredeti érték huszadrésze. Az érmeparitás alapján 1 dollárcent = 4,2 pfennig, 5,2 centimes, 4,9 fillér, eredeti értéküknek körülbelül 5%-a.

A papírpénz mennyiségét és a pénzértékkoefficienszt ismerve számításokat végezhetünk a nemzetgazdaság forgalmában lévő javak értékének felbecsülésére, de kiszámíthatjuk azt is, hogy a pénzforgalmat helyesen méreteztük-e. Így *Németországban* az 1921. augusztusi infláció az 1913. évi bankjegyforgalomhoz viszonyítva 1.960%. Ebben a hónapban keresztezi egymást a pénzmennyiség, az árszínvonal és az árszínjelzőszámainak görbéje, vagyis az áremelkedés, a valuták árfolyamának emelkedése és a pénzszaporítás ebben a hónapban azonos nagyságú az 1913. évi szinthez viszonyítva. A majdnem húszszoros infláció az $(x = 2p)$ egyenlőség bekövetkezésekor $p = 10$ értéket mutat, a forgalomban lévő javak értéke tehát valóban az eredetileg forgalomban lévő pénzmennyiség tízszerese. Ha tehát 1913-ban 5 millió márká (bankjegy és fém-pénz) volt forgalomban, a forgalmi tőke összértékét 50 millió 1913-as értékű márkára becsülhetjük.

A *Magyarországra* vonatkozó statisztikai adatok szerint az infláció és az árszínjelző mértéke 1919 októberében egyenlő. A bankjegyszaporulat itt 1.823%, vagyis 18-szoros. A forgalmi tőke tehát kilencszerese a pénzforgalomnak. Ha ez utóbbit 466 millió aranykoronára becsüljük, a forgalmi tőke értéke 4.200 millió aranykorona. A becslést más úton elvégezve azt találjuk, hogy az ipari termékek értéke körülbelül 900—1000 millió korona volt, a forgalomba hozott mezőgazdasági termékek értéke pedig valószínűen az ipari termékek háromszorosa, a forgalomban lévő javak értéke objektív becslés alapján szintén 4.200 millió koronára tehető, ha az előbbihez a becsült értéken felül a kereskedelem értéktermelő tevékenységét is számítjuk.

Ugyanígy módon kiszámíthatjuk a meglévő adatokból

Románia és Bulgária forgalmi tőkéjének értékét az első világháború utáni esztendőkből. Bulgáriában 1.568 millió levára, Romániában 6.850 millió arany leire becsülhető a forgalomban lévő javak értéke. Nem tudunk azonban ilyen becsléshez folyamodni az előbb említett olyan országok forgalmi tőkéjének kiszámításánál, amelyek inflációja folyamán az áremelkedés és a pénzértéksüllyedés mértéke az infláció mértéke alatt marad.

IV.

Jankovich Béla tanulmányának vázlatos ismertetése és a tanulmányt kiegészítő számszerű vizsgálatba való bepillantás után elérkeztünk a bevezetőben említett célunkhoz: a második világháború folyamán bekövetkezett két nagyméretű infláció, a magyar és román valuta inflációjának számszerű vizsgálatához. Válaszolni kívánunk arra a kérdésre, hogy az előzőekben ismertetett és az első háború utáni infláció adatainak kiértékelésénél alkalmazható-e a Jankovich által kidolgozott módszer a második világháború utáni infláció számszerű vizsgálatánál. Meg kell elsősorban állapítani, nem *történtek-e* olyan *változások a közgazdaság szerkezetében és működésében*, amelyek lehetetlenné teszik, vagy legjobb esetben is módosítják a módszer alkalmazását.

Így különösen figyelmet érdemel az a tény, hogy az ipar és a kereskedelem 20 esztendő *nagy eltolódás* következtét be Magyarországon és Romániában *a forgalomban lévő pénzmennyiség és az általa forgatott javak mennyiségének viszonyában*. Magyarországra vonatkozóan az első világháború előtti időkre Jankovich az östermelés által termelt értékeket az ipar által termelt értékek háromszorosának tekinti, a két világháború között azonban lényeges változás következett be az ipar javára. Magyarországon az 1924/25. gazdasági évben az östermelés által értékesített áruk értéke 1.454,5 millió pengő volt, amelyből az östermelésre 1.298 millió pengő jutott, a gyári és kézműipar által forgalomba hozott javak értéke 2.668,1 millió pengőt tett ki. 1938/39. évben az östermelés 1.158,1 millió pengő értéket, ebből a mezőgazdaság mindössze 947,4 millió

pengőt forgalmazott. Az ipar forgalma 4.180,8 millió pengő, amelyből a gyáripár az 1924/25-ös 1.961,9 millió pengővel szemben 3.398 millió pengővel részesedett.⁷ A nagyobb készpénzt igénylő mezőgazdasági és kisipari forgalom mellett a termelésben csaknem kétszeresére bővült ipar a hitelszervezeti útján tehát készpénz igénybevétele nélkül bonyolítja le ügyletei egy részét. Így magyarázható az 1938/39-ben a közgazdaság 12.243,5 millió pengőt kitevő áruforgalmával szemben 1938/39-es átlagban 785,2 millió pengő, tehát az áruforgalom 1/15,6 része elégíti ki a bankjegyforgalom szükségleteit.⁸ Jankovich az áruforgalom egytizedében jelöli meg Irving Fisher után a bankjegyforgalom szükségletét, a pénz forgási sebessége a második világháború előtti időkben Magyarországon így 56%-kal nőtt. Ugyanez feltehető részletes adatok ismerete hiányában is a romániai viszonyokról.

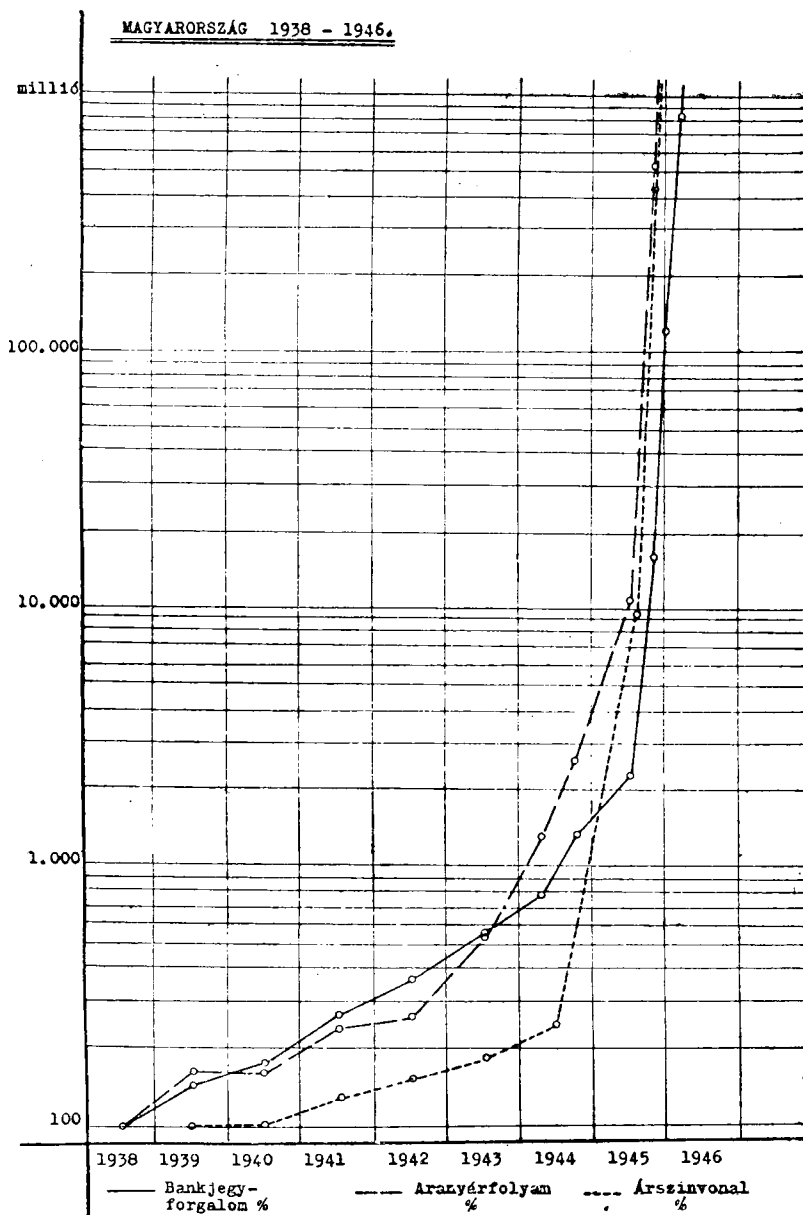
A másik lényeges változás, amit figyelembe kell venni: *a háború előtti gazdálkodás megszervezésének különbsége.* A második világháború folyamán a fogyasztási javak kontingentálásával, tehát az életszínvonal erős süllyesztésével igyekeztek az árszínvonalat mesterséges úton alacsonyan tartani. Az így vizsgált megélhetési költségek, amelyekben a lakberek változatlan 1939-es értékkel szerepeltek, nem alkalmasak arra, hogy egy magasabb életszínvonalat biztosító gazdasági év adataival összehasonlítsuk, amennyiben nem végzünk sok tekintetben szubjektív megítélésünkre, tehát nem objektív bázsíra alapozott korrekciókat. Az árszínvonal mesterségesen alacsony voltát bizonyítja, hogy 1945-ben az összeomlás utáni napokban részben a felgyülemlett és piacra igyekvő fölös pénzmennyiség hatása alatt a létfenntartási költség indexe az 1944. évinek 40---50-szeresére növekedett.

A háború folyamán a pénz egyrésze a tiltó rendelkezések ellenére is aranyban, vagy valutákban igyekezett értékét fenntartani. Míg az árszínvonal a közhatósági intézkedések követ-

⁷ Magyar Gazdaságkutató Intézet közleményei (1947. január 30. 15. old.)

⁸ U. o.

keztében a szaporodó pénzmennyiséghez viszonyítva alacsony maradt, *a valuta és aranyárfolyam erősebben emelkedett* és a valuta-árfolyamemelkedés mértéke jóval előbb haladta meg a

3. ábra.

pénzmennyiség szaporodásának mértékét, mint az árszínvonalé. Szükségtelen részletezni, hogy ez mennyire következménye a várható pénzérték süllyedés anticipálásának. Szokás a lezajlott magyar inflációt az első világháború utáni német inflációval

összehasonlítani, de a két infláció lefolyását ábrázoló grafikon rögtön rámutat lényeges különbségükre. Míg a német infláció folyamán az egymáshoz szabályszerűen igazodó valutaárfolyam és árszínvonal emelkedése egyidőben éri el a pénzmennyiség szaporodásának mértékét, vagyis megtalálható a már tárgyalt és az inflációt két lényeges periódusra bontó metszési pont, addig a magyarországi inflációnál nem találjuk meg ezt a helyet. (3. ábra.) A szubjektív tényezők hatása az aranyárfolyam emelkedésére, az államhatalom beavatkozása az árszínvonal lehető egyszinten való tartására pénzügyi egyensúlyának fenntartása céljából, egymással ellenkező irányban hatva, megakadályozták a metszési pont egy helyen való kialakulását. Ha Jankovich számításaihoz híven az aranyárfolyam alapján számítjuk a pénzmennyiség reálértékét, azt találjuk, hogy 1942-ben éri el maximumát, amikor a bankjegyforgalom 2.313 millió pengő volt. A vásárlóerő alapján számítva 1944-ben, tehát 8 milliárd pengőt meghaladó mennyiség elérésekor, volt a bankjegyforgalom értéke legnagyobb. Ha figyelembe vesszük az imént kiszámított 15.6 forgási sebességet, 1942-ben 36.082,8 milliárd pengő 1938-as értékű áruforgalmat kellene feltételeznünk. Tudjuk azonban, hogy ez 1942-ben nem volt. Az 1938/39. évi 16.948,8 millió pengőt kitevő áruforgalom még háborús túlfoglalkoztatottság esetében sem kétszereződhetett meg. Csakis a pénz forgási sebességének mesterséges fékezésével lehetett ezt a helyzetet az adott árszínvonalon fenntartani. A bankjegy-volumen értékének a vásárlóerő alapján való kiszámítása 1944-re vonatkozóan az előbbi forgási sebesség figyelembe vételével ezekután fölösleges, hiszen a német megszállás következtében nem hogy szaporodott volna, de erősen csökkent a forgalmazott jószágmennyiség.

A közgazdaság működését befolyásoló negyedik tényező: *a háborús pusztítások következtében alacsonyra süllyedt termelés.* A Gazdaságkutató Intézet 1945/46-ban az áruforgalom volumenét 4.721,9 millió pengőre, az 1938/39. évinek 38,6%-ára becsülte. Feltehetjük, hogy az 1945. évre a fenti összeg kisebbik része jutott, hiszen ebben az évben a termelés teljesen megál-

lott és csak a meglévő, el nem pusztult készletek kerültek piacra.⁹

Megállapíthatjuk tehát, hogy jelen esetben nem alkalmazhatjuk Jankovich módszerét a pénzmennyiség és a forgalomban lévő javak értékviszonya, tehát a pénzürtékkoefficiens kiszámítására. Jankovich egyik alapvető feltétele, hogy a pénzürtékkoefficiens akkor süllyed először az egységhez, amikor a pénzmennyiség eléri a forgalmi tőke értékének kétszeresét, ugyanakkor az árindex és a valutaárfolyam indexének emelkedése eléri és elhagyja a pénzmennyiség szaporodásának mértékét. Másik feltétele, hogy a forgalmi tőke értéke az infláció folyamán változatlan, szintén nem áll fenn jelen esetben. Az előbb tárgyalt módosító körülmények következtében *a Jankovich által konstansnak tekintett tényezők az újabb inflációk folyamán nem állandók, hanem változnak*, tehát módszerét nem alkalmazhatjuk.

A második világháború utáni inflációban Magyarországra vonatkozóan döntő körülményként jelentkezik az államszervezet 1944 és 1945 folyamán történt felbomlása és újjászervezése, ezért a magyarországi inflációt két, egymással lazán összefüggő részre bonthatjuk. Az infláció első része a győri beruházási, majd fegyverkezési program kezdetétől az 1944-es összeomlásig tart, míg a második 1945 májusától a stabilizációig. Szükséges és érdemes ezt a megkülönböztetést tenni, mert mindkét periódusban más okok vezettek az inflációra. Az infláció lefolyását és annak okait részleteiben is annyira ismerjük, hogy annak magyarázatára ma már kár lenne időt és papírt pazarolni, de nem is tűztük célul magunk elé.

⁹ A román nemzeti jövedelem becsült értéke

1938-ban	243	milliárd leu
1945-ben	140	„ „
1946-ban	126	„ „

1938. évi értékű leuben számolva. A leu dollárparitása 1 \$ = 140 leu; az 1945. évi nemzeti jövedelem 1 milliárd \$-nak felel meg és így azonos értékű a 11,8 milliárd forintba becsült 1946/47. évi magyar nemzeti jövedelemmel. Magyarországon azonban a nemzeti jövedelem értéke növekvő irányzatú és a békebeli nemzeti jövedelemnek 60%-a, a román nemzeti jövedelem egy esztendő alatt 13%-kal csökkent és a békebelinek mindössze 50%-a.

A magyar infláció 1938—1946.

É v	Bankjegy- forgalom (millió pengő)	A bankjegyforgalom mértékszámai 1938 = 100	Törtarany árf. 1 kg arany ezer pengő	Törtarany ártolyam mértékszámai 1938 = 100	Törtarany indirekt ártolyama ¹⁾	Bankjegy- volumen arany- értéke (ezer kg)	A bankjegy- volumen dollárértéke (millió dollár)
1938.	640,3	100,—	3,75	100,—	,26670	170,77	
1939.	930,1	145,26	6,21	165,60	,16103	149,77	
1940.	1 151,4	179,82	6,10	162,67	,16393	188,75	
1941.	1 720,6	268,72	8,75	233,33	,11429	196,647	
1942.	2 313,—	361,24	9,80	261,33	,10204	236,019	
1943.	3 515,8	549,09	20,25	540,—	,04938	173,610	
1944. I—VII.	4 988,5	779,09	49,25	1 313,33	,02030	101,25	
1944. VIII—IX.	8 487,6	1 135,57	95,—	2 533,34	,01053	89,12	
1945.							
I. 31.	11 135,3	1 739,08	195,—	5 200,07	,00514	59,5	
II. 28.	11 133,8	1 738,84	350,—	9 333,45	286	29,4	
III. 31.	11 134,6	1 738,97	400,—	10 666,80	250	36,1	
IV. 30.	11 638,8	1 817,71	750,—	20 000,—	136	22,2	
V. 31.	12 098,—	1 889,43	—	28 000,35	0953	23,2	
VI. 30.	14 461,3	2 258,52	—	120 000,—	0221	9,78	
VII. 31.	16 323,3	2 549,32	1 050	20 000,—	0050	5,32	
VIII. 31.	24 410,4	3 812,34	4 500	533 000,—	0105	3,73	
IX. 30.	41 923,4	6 547,46	20 000	6 666 750,—	00040	3,06	
X. 30.	106 850,8	16 687,61	250 000	—	—	—	
XI. 30.	355 481,3	55 517,93	—	—	—	—	
XII. 31.	765 446,4	119 544,96	—	—	—	—	
1946.	milliárd P						
I. 31.	1 646	257 067,—	700 000	18 667 000	,0000143	1,001	2,1
II. 28.	5 238	818 054,—	2 500 000	66 668 000	040	1,—	1,9
III. 31.	34 002	5 310 323	17 millió	453 339 000	00588	1,—	2,—
IV. 30.	434 304	67 828,000	270	7 200 000 000	00037	1,—	1,9
V. 31.	65 589 000	—	70 000	1 866 700 000 000	—	—	1,2
VI. 30.	—	—	—	—	—	—	0,3
VII. 31.	—	—	—	—	—	—	—

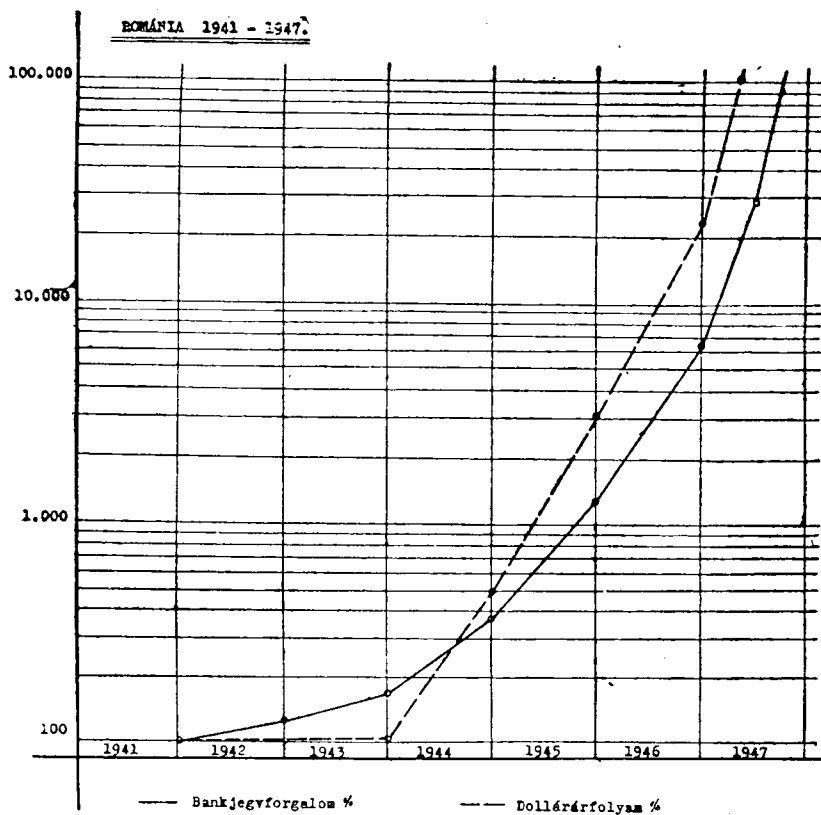
A kihagyott adatok a törvényeszerűség megállapítása szempontjából lényegtelenek, a számok magas helyértéke miatt hagytuk ki azokat.

¹⁾ Hány kg arany 1.000 P?

V.

Visszatérünk Jankovich azon állításához, hogy a valuta-árfolyam az árszínvonal és az infláció növekedésének találkozásánál a pénzmennyiség és pénzérték között fennáll a fordított arány, de előtte és utána nem áll fenn.

Pénzérték alatt a pénz egységének értékét értjük, megkülönböztetjük ettől a pénzvolumen értékét, ami a forgalomban lévő pénzmennyiség és a pénzegység értékének szorzata.

4. ábra

A pénzszaorítás következtében a pénzegység értéke kétségtelenül süllyed, ezt kvalitatíve megállapíthatjuk. A pénzvolumen értéke azonban növekedhetik akkor, ha a pénzegység értéksüllyedése kisebb, mint a pénzmennyiség szaporodása. A tapasztalt infláció folyamán a pénzvolumen értéke az infláció kezdetén kis mértékben növekszik is. A pénzegység változó értékéhez viszonyítva az arany, vagy bármely aranyvaluta értékét stabilnak tekintve ennek az értékében fejezhetjük ki a pénzvolumen

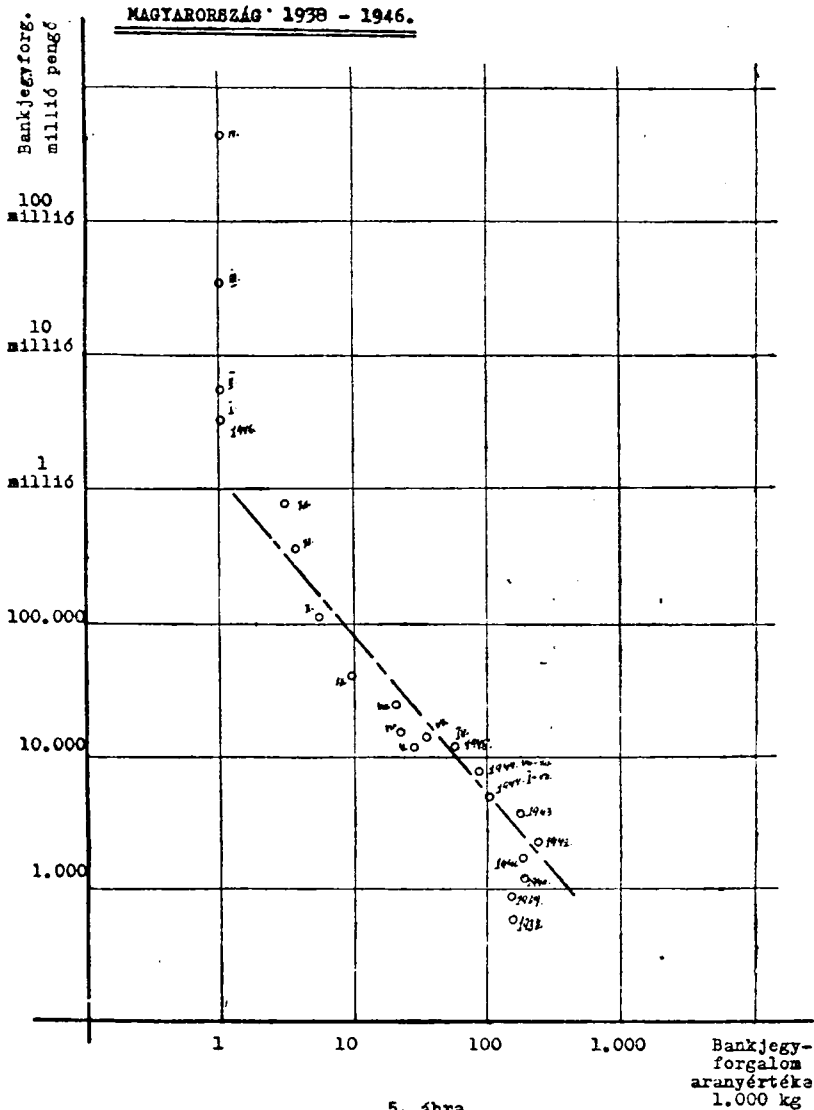
A román infláció 1941—1947.

É. v (A hó-utolsó heti jelentése)	Bankjegyforgalom (millió leu) ¹⁾	Bankjegyforgalom mértékszámai 1911. XII. = 100	Dollár árfolyam ²⁾	A dollár árfolyam mértékszámai	A dollár indirekt árfolyama (millió leu)	Bankjegyvolumen dollárértéke (millió dollár)
1941. XII. 1942. XII. 1943. XII. 1944. XII. 1945. XII.	96 650,— 117 351,— 160 016 356 893 1 212 925	100,— 121,42 165,17 369,26 1 254,97	XII. 1. — XII. 1. XII. 15. XII. 15.	876 — 878 4 250 27 000	100,— — 100,20 485,16 3 082,19	1 141,55 — 1 138,95 235,294 37,0370
1946.	1 260 401 1 348 044 2 282 801 1 827 657 1 970 673 2 282 801 2 577 778 3 025 824 3 650 797 4 376 069 5 277 762 6 117 603	1 304,09 1 394,77 2 361,93 1 891,— 2 038,98 2 361,93 2 667,12 3 130,70 3 777,34 4 527,75 5 460,60 6 329,65	I. 2. II. 28. III. 30. IV. 30. V. 31. VI. 26. — VIII. 1. IX. 27. X. 31. XI. 30. XII. 31.	34 000 30 500 42 000 56 000 41 000 33 000 — 35 000 51 000 77 000 100 000 200 000	3 881,28 3 481,73 4 794,52 6 392,69 4 680,36 3 767,12 — 3 995,43 5 821,92 8 789,95 11 415,52 22 831,04	29,4198 32,7868 23,8095 17,8571 24,3902 30,3030 — 28,5714 19,6078 12,9870 10,0000 5,0000
1947.	6 420 602 7 050 993 8 338 546 10 021 826 19 031 640 27 361 183	6 643,15 7 295,39 8 627,57 10 572,44 19 691,30 28 309,55	I. 31. II. 28. III. 30. IV. 30. V. 31. VI.	277 000 303 000 480 000 900 000 1 140 000 2 600 000	31 620,09 34 589,02 54 794,50 102 739,68 130 136,93 296 803,52	3,61011 3,30033 2,08333 1,1111 8,77192 3,84615
						17,785 23,271 17,372 11,135 16,694 10,523

¹⁾ A Román Nemzeti Bank jelentései alapján.

²⁾ A Bank of International Settlement jelentései alapján.

men értékét. Azt találjuk, hogy az első világháborúban, de a másodikban is, az inflációban lévő országok bankjegyvolumenének értéke növekszik. Ez a növekedés Magyarországon 1942-ben a legnagyobb: 138,2%, 1938-ban 100%-nak véve; Romániában 1943-ban 165,5%, 1941-ben 100-nak véve. A bankjegyvolumen

értékének növekedése azonban össze sem hasonlítható a további infláció során bekövetkezett értékvesztéssel. A 4. és 5. ábrákból látjuk, hogy az *infláció* ezen *első szakaszában* (Magyarországon 1943-ig, Romániában 1944-ig) a *bankjegyvolumen értékét átlagosan állandónak tekinthetjük*, ami a pénzmenyiség és értéke közötti fordított arányt tételezi fel. Ezekről

az időpontoktól kezdve azonban a rajz azt mutatja, hogy *a fordított arány a bankjegyvolumen és a bankjegyvolumen értéke között áll fenn.*¹⁰ A magyarországi bankjegyforgalom értéke lényegesen magasabb volt az infláció kezdetekor, mint a romániai, az infláció befejezésekor azonban az utóbbinak $\frac{1}{5}$ -ére süllyedt. A bankjegyforgalom viszont alacsonyabb volt névértékben a román bankjegyforgalomnál, de 1946 első negyedében már meghaladta azt.

A pénzegység értékének és a pénzvolumen értékének megkülönböztetését nemcsak azért tartottuk lényegesnek, hogy a fenti összefüggést kiemeljük. A pénzsaporítással az állam vásárlóerőt kíván biztosítani vagy saját magának, vagy hitel nyújtása révén magánosoknak. Az így szerzett vásárlóerő attól kezdve, hogy a pénzvolumen értéke süllyed, csak folyton csökkenő értékű lehet.¹¹

Kiszámítható az előbbi összefüggés algebrai kifejezése és a konstansok meghatározása útján, hogy a pénzmennyiség megkétszereződése, megháromszorozódása, stb. esetében a pénzsaporítással keletkezett vásárlóerő mennyire csökken. Leolvashatjuk az ábrákból, de már az előzőekből is következik, hogy

¹⁰ Jelöljük a pénzmennyiség értékét (x)-szel és legyen

$$\log x = v,$$

jelöljük a pénzmennyiséget (y)-nal és legyen

$$\log y = z.$$

Az adott koordinátákat legjobban megközelítő egyenes egyenlete a kettős logaritmikus léptékű koordinátarendszerben

$$v = -mx + b,$$

ahol $b = \log a$, vagyis

$$\log y = -m \log x + \log a,$$

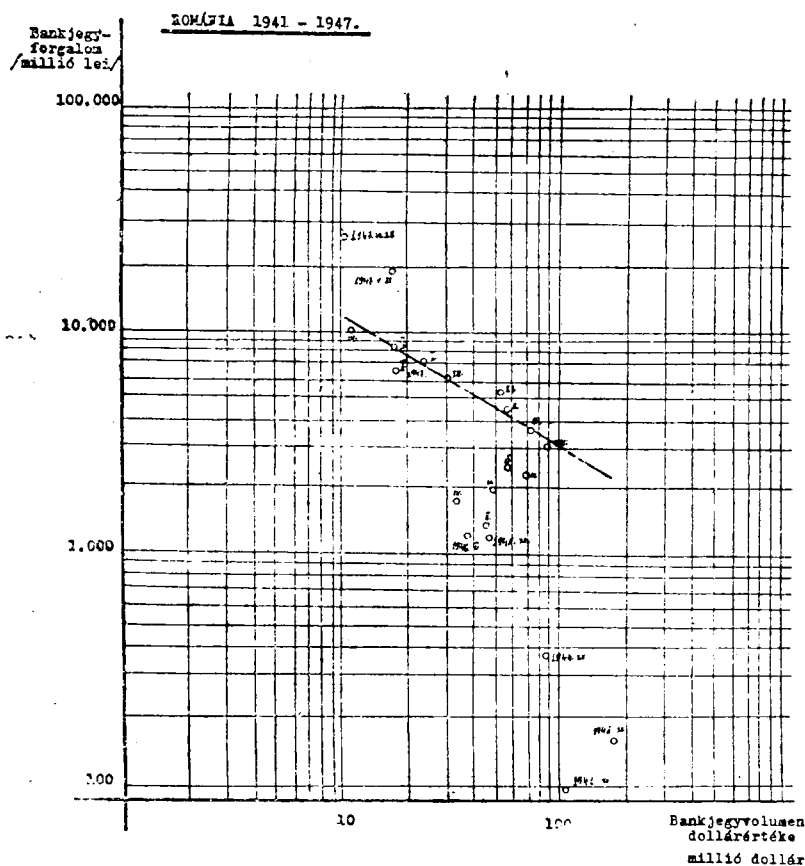
ahonnan

$$y = \frac{a}{x^m}.$$

A fordított arányt ábrázoló hiperbola helyét a koordináta-rendszerben a meglevő adatokból kiszámítható két konstans, (a) és (m) határozzák meg. Első pillanatra is kitűnik, hogy a két konstans más a magyar és más a román infláció folyamán és nyilván *jellemzőek a közgazdaság struktúrájára*. A fenti egyenletből a pénzmennyiség és a pénzegység értékének összefüggését is meghatározhatjuk erre az időszakra és azt kapjuk, hogy a fordított arány az (x) kitevőjében szereplő egynél nagyobb számmal bővül.

¹¹ L.: Barsy Gyula könyvomatoss tanulmányát: A pengővaluta elértéktelenedése. Budapest, 1946.

Romániában ez az értékvesztés kisebb volt, mint Magyarországon. A pénzvolumen értéksüllyedésének a magyarországi nagyobb inflációban volt alsó határa, kb. $1\frac{1}{2}$ millió dollár, vagy 1000 kg arany (3,000.000 békepengő).¹² Ez az alsó határ jellemző a közgazdaság szerkezetére. A heti- és a havibéres munkások és tisztviselők fizetésüket pengőben kapták az infláció

6. ábra

egész folyamán. 1946-ban egy munkás, vagy tisztviselő jövedelmének havi átlaga $\frac{1}{2}$ és $1\frac{1}{2}$ dollár között változott. Tekintetbe véve a dolgozók számát, ez megfelel a bankjegyvolumen lehetséges legalsó értékének. Romániában a bankjegyforgalom legalacsonyabb értéke $10\frac{1}{2}$ millió dollár volt, ekkor stabilizálták a valutát. A tisztviselői és munkásfizetések a stabilizáció előtt a magyarországihoz hasonlóan $\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ dollárt tettek ki, élelmiszerekben kifejezve azonban magasabb volt értékük a mezőgazdasági időleges áresések folytán.

Fábián Tibor.

¹² A dollár és arany paritásának eltolódását az infláció folyamán a spekulációs játék okozta.

Stabilizáció és közös tervgazdálkodás a délkeleteurópai államokban.*

Magyarország és délkeleteurópai szomszédainak gazdasági életében két közös problémát találunk az aktuális kérdések között a legelső vonalban: az egyik a valuta-stabilizáció, amelynek két része van. Az első az új valuta bevezetése, amelyet Magyarország szerencsésen megoldott. A másik pedig az államháztartás és az ország kereskedelmi mérlegének egyensúlybáhozatala. Ezen a téren még Magyarországnk is sok ten-nivalója van. A második közös kérdésünk balkáni szomszédainkkal az egész nemzetgazdaságra kiterjedő állami tervgazdasági program végrehajtásával kapcsolatos. Magyarország 1947-ben kezdte meg hároméves tervének végrehajtását, Jugoszlávia ötéves tervvel dolgozik, Bulgária kétéves tervvel, Lengyelország négyéves, Csehszlovákia szintén kétéves tervvel, az ú. n. „Gottwald-tervvel“, melyet 1949 január 1-én új ötéves tervvel vált fel, míg Romániának egyelőre még nem készült el a több évre előirányzott tervgazdasági programja, amelyen most dolgoznak. Egyes iparágak és a mezőgazdaság részére már ő is készített azonban külön tervgazdasági előirányzatot. Ezenfelül Románia csak most, 1947 őszén hajtotta végre a valutareformot, amelyen Magyarország már 1946 augusztus 1-én átesett. Jugoszlávia a felszabadulás után még korábban végrehajtotta a valutareformot, mint Magyarország.

Nyilvánvaló ma már, hogy a délkeleteurópai államok a gazdasági újjáépítésük során elsősorban csak a maguk erőire számíthatnak. Ennek kétségtelenül meg lesz az az előnye, hogy a politikai és kulturális szempontból is egymásra tált délkelet-

* A Magyar Balkán-Társaságban 1947 december 15.-én tartott előadás. (A Balkán Intézet közleménye.)

európai népek gazdasági téren is egyre nagyobb mértékben egymásra kell, hogy találjanak és összeszedjék erőiket az újjáépítés érdekében. A fasiszta háború valamennyi délkeleteurópai országot kifosztotta. Meg kell találni a módját annak, hogy ezek az országok egybehangolják hosszabb lejáratú tervgazdaság, állami beruházási programjukat, újjászervezzék külkereskedelmi kapcsolataikat egymás között; megvizsgálják a speciális vámszerződések, sőt a vámunió lehetőségét is, valamint még további lépésnyánant megvizsgálják és igyekezzenek megteremteni a valutáris egység lehetőségét is.

Ez utóbbi tekintetben történelmi előfutár gyanánat hivatkozhatunk az első világháború előtt gyakorlatilag is hatályban volt és ámbár nem csupán a Balkánra kiterjedő, de négy balkánállamot is magábanfoglaló, úgynevezett *latin éremunióra*. Ez nem azt jelentette, hogy a latin éremunió tagjainak azonos valutájuk lett volna abban az értelemben, hogy önálló jegybankrendszerüket és pénzügyi szuverénitásukat feladták volna, azonban gyakorlatilag mégis azt jelenti hogy a latin éremunió államainak valutája azonos aranyalapon volt rögzítve, tehát a pénzláb azonos volt.

Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Svájc, Belgium, Luxemburg, Románia, Szerbia, Bulgária és Görögország voltak a tagjai a latin éremuniónak. A svájci, francia, belga és luxemburgi frank, az olasz líra, a spanyol peseta, a román lej, a szerb dinár, a bulgár leva és a görög drachma aranyárfo-lyama 1914 előtt úgy viszonylott az osztrák-magyar koronához, hogy 95 koronafillér volt egyenlő egy frankkal, illetve lírával, lejjel, dinárral, vagy a latin éremunió többi államai valutájának pénzegységével.

Ez a rendszer nagy mértékben megkönnyítette abban az időben a külkereskedelmi forgalom lebonyolítását. A latin érmeuniónak sajnos, még az emlékét is elmosta az első világháború. Svájc kivételével ugyanis az unió valamennyi tagjának valutája már abban az időben inflálódott. Ezenkívül az infláció különböző időpontokban kezdődött, különböző arányú volt és ezért már akkor tökéletessé vált a valutáris bizonytalanság. Meg-

szűnt a legtöbb jegybank aranyfedezeti rendszere, sőt még a bankszerű fedezet is és áttértek az úgynevezett manipulált valutákra. Ebben az időben, már a második világháború előtt a legtöbb ország valutája megszűnt állandó értékmérő lenni és csupán a számolási egység szerepét töltötte be. Sőt a mesterséges beavatkozással előidézett kétszeres, sőt többszörös valutaárfolyamok folytán — mint nálunk is volt 1931-től kezdve már a második világháború előtti időben belföldi pengő, külföldi pengő, zárolt pengő, kliringpengő stb. — ezek a valuták még a számolási egység szerepét is egyre bizonytalanabbul töltötték be.

Ami a másik kérdést, a délkeleteurópai államok tervgazdálkodásának összhangbahozását, egymásközti kereskedelmi forgalmuk akadályainak lebontását és ezzel kapcsolatban a vámhatárok lehető megszüntetését illeti, a legutóbbi évben láttunk biztató előjeleket, nemcsak Délkelet-Európában, hanem Európában máshol is. Belgium, Hollandia és Luxemburg vámközössége, a „*Benelux*“ lényegileg befejezett tényré vált. Dánia, Norvégia és Svédország szintén előkészítő tárgyalásokat folytatnak a skandináv vámunió ú. n. „*Danosve*“ megalkotására.

A mi viszonylatunkban emlékeztet, hogy Romániának magyarbarát minisztereinnöke, *Groza* Péter dr. kormányrajutása után egy sajtónyilatkozatában rögtön megpendítette a magyar-román vámunió eszméjét, amely a magyar közvélemény előtt kedvező fogadtatásra talált és a hivatalos körök is kijelentették, hogy a kérdés megvizsgálásával foglalkozni kell.

Jugoszlávia és Bulgária viszonylatában a tavaly nyár végén tartott bledj konferencia nyomán került napirendre a vámunió kérdése. *Dimitrov* bulgár minisztereinnök Bledből való hazaérkezése után nyilatkozatot adott a sajtónak, amely szerint sem Balkán konfederáció, sem Balkán-Duna-konfederáció létesítése közvetlenül nem aktuális ugyan, hozzáfűzte azonban, hogy a bulgár és jugoszláv nép egyre jobban meg van győződve együttműködésének szükségességéről, amely a jövőben a két ország közötti vámunióra vezethet. Ugyancsak ez utóbbira tett célzást *Titó* marsall, amikor röviddel budapesti útja előtt Bul-

gáriában járt, Várnában, a bulgár-jugoszláv barátsági és kulturális szerződés megkötése alkalmából.

Délkelet-Európa államainak közös jellemzője, hogy a nagyhatalmak méreteihez képest kicsiny az államterületük és kicsi, de sűrű a lakosságuk. Ez utóbbi tekintetben különösen Magyarországra kell utalni, ahol az utolsó évszázadban a mai államterületet számítva, a négyzetkilométerenkénti népsűrűség 45 lélekről 103 lélekre emelkedett. Azonfelül ezeknek az országoknak mindegyike a saját vámhatárain belül híjjával van valamilyen fontos nyersanyagnak, például Magyarországnak nincsen vasércbányája, de nincsen reze, sója sem, fája is nagyon kevés van, viszont igen gazdag bauxitban. Jól áll szénben, barnaszénben is, azonkívül a legutolsó évek feltárásai után petróleumban is, míg Jugoszlávia gazdag fémekben, bauxitban is Magyarország után következik, viszont szene nincsen az ország szükségletének megfelelő mennyiségben és petróleuma sem, Bulgária pedig szintén sok nyersanyagból behozatalra szorul.

Magyarország nem tudja nélkülözni a román sót, fát, sőt ezekre a cikkekre még a két világháború közötti időben is szüksége volt, amikor pedig az akkori magyar gazdaságpolitika éppen délkeleti szomszédainkkal az elzárkózás álláspontjára helyezkedett. Románia sem nélkülözheti a magyar mezőgazdasági gépeket, vasúti felszerelési tárgyakat, izzólámpát, elektromos cikkeket stb. A második világháború előtti időben Németország és Itália kényszerítette a délkeleteurópai kisállamokat, hogy főleg mezőgazdasági exportjuk ellenértékét a clearing rendszer útján náluk vásárolják le, még pedig tekintélyes részben hadiipari cikkekben, másrészt pedig olyan cikkekben, amelyekre ezeknek a mezőgazdasági exportországoknak komoly szükségük nem volt, (pl. különféle hang- és játékszerek, stb.). Ez a rendszer a délkeleteurópai agrárországok mezőgazdasági kiviteli cikkeinek olcsó megszerzését célozta, olyan fiktív ellenértékért, amely az illető kisországok nemzetgazdasága szempontjából nem jelentett értékgyarapodást.

Kezdőlépés gyanánt feltétlenül meg kell vizsgálni a délkeleteurópai országok egységes vámterülete megteremtésének

előfeltételeit. Hogy az ellenérvekkel kezdjük, az első és talán legkomolyabbnak látszó az, hogy ennek megvalósítása esetén az egyes államok háztartása jelentős vámbevételtől esnék el és a különben is egyensúlyhiánnyal küzdő állami költségvetések még jobban felborulnának. Ez azonban nem közgazdasági, hanem kizárólag fiskális érv. Ennek ellentétele lenne az, hogy a nyersanyagok beszerzése mindegyik országban számos iparág számára könnyebbé válhatnék, mint a múltban és mivel a legtöbb délkelet-európai országban a jelentékenyebb iparokat, különösen a nehéziparokat már állami kezelésbe vették, a vám-bevételek kiesésével előálló költségvetési hiány pótolhatóvá válik az egyes iparágak fokozódó bevételeivel.

Ezenkívül nagyobb vámegység esetén gyakorlatilag is könnyebben valósulna meg az a régi közgazdasági célkitűzés, amelyet a klasszikus nemzetgazdaságtan az ú. n. *komparatív termelési költségek tana* gyanánt említett. Ennek az a lényege, hogy elsősorban olyan iparágakat kell kifejleszteni, amelyekre a nyersanyag rendelkezésre áll, tehát az ú. n. „üvegházi iparok” helyett, amelyeket csak mesterkelt és túlzott vámvédelem tud fenntartani, természetes, nemzeti iparágakat kell kifejleszteni.

Plasztikus hasonlattal illusztrálva ezt a tételt, illetve az annak ellenkezője gyanánt követett helytelen gyakorlatot, azt mondhatnánk, hogy nem volna okos dolog, ha pl. Izland szigete paprikás szalonna készítésére hentesárugyárat állítana fel és ehhez a nyersanyagot, a szükséges sertéseket Magyarországból vagy Jugoszláviából inportálná, Magyarország viszont északi-tengeri heringpácolásra konzervgyárat állítana fel, amihez a szükséges nyersanyagot, a heringet a Farői szigetekről inportálná.

Magyar-román viszonylatban a felszabadulás után már azonnal megindult a közvetlen árucsereforgalom, a két ország között.

1946 augusztusáig a magyar valuta inflációja akadályozta meg, hogy még nagyobb méretű kereskedelmi forgalom alakulhasson ki Magyarország és Románia között. A román

valuta gyorsabb és nagyméretű romlása pedig már a magyar valutastabilizáció után következett be és tartott 1947 augusztus 15-éig, amikor Románia is megalkotta a valutareformot.

A román stabilizációnál 20.000 régi lejért adtak egy új lejt. A munkások és közalkalmazottak személyenként hárommillió régi lej erejéig, a parasztok ötmillió lejig, a lakosság nem termelő rétege pedig fejenként másfélmillió lejig válthatott be pénzt. A be nem váltott régi lejbankjegyeket 15 nap alatt kamatozás nélküli betét gyanánt el kellett helyezni valamelyik pénzintézetnél. Ezeket a betéteket zárolták, feloldásuk csak minisztertanácsi határozat útján történhetik meg. A stabilizáció előtti tartozások valorizált lejben fizetendők meg, ugyanez vonatkozik a köztartozásokra is.

Az új valutára való áttérést követő intézkedések közé tartozott, hogy azok a kereskedők, akik adójukat az előírt időben nem fizetik be, kötelesek árucikkeiket az állam rendelkezésére bocsátani. A román nemzeti bank úgy határozott, hogy magánkereskedőknek nem nyújt többé hitelt, hanem csupán a meglévő négy állami érdekeltségű kereskedelmi vállalkozásnak.

A stabilizáció után a román kollektív szerződés alapján a dolgozók fizetése 3500 lejtől 13.000 lejig váltakozik havonta. A kenyér ára kilónként 14 lej, a liszté 12 lej, a tojás ára: 2 lej, a tej literje 8 lej, stb.

Románia az új valutareform előtt már ismételten kísérletezett az infláció megállításával, de akkor sikertelenül. A kudarcoknak az volt az oka, hogy az inflációt kizárólag pénzügyi műveletekkel akarták megakadályozni, nem pedig a mezőgazdaság és ipar termelési kapacitásának növelésével és a termelt árucikkek kivitelével. Románia már a két világháború között is átélte egy stabilizációt — Magyarországhoz hasonlóan, — amely náluk 1929-ben történt. Akkor Amerika, Anglia, Franciaország és Svédország aranykölcsönével hajtották végre a valutastabilizációt. Akkor Románia a kölcsönök ellenértéke gyanánt a gyufamonopóliumát átengedte a svédeknek, a telefont az amerikai Morgan bankháznak, Anglia pedig petróleumkoncessziót kapott.

A mostani valutareformnál a románok a jugoszláv, magyar és bulgár tapasztalatokat vették figyelembe.

A magyar-román pénzügyi kapcsolatok régi eredetűek és az első nagy bukaresti pénzintézet, a Banca Marmorosch, Blanc et Comp alapításában annakidején, jóval az elsővilágháború előtt, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank is résztvett.

1947-ben a román Nemzeti Bankot is államosították, eddig az időpontig azonban a kulcsiparok államosítása még nincs végrehajtva akkora mértékben, mint nálunk. Most térnek át a fokozottabb tervgazdálkodásra és megteremtették a Gazdasági Ellenőrző Tanácsot.

Romániában 1946-ban, tehát körülbelül két évvel az ország felszabadulása után az ipari termelés az 1938. évnek még mindössze 48%-át érte el, holott ugyanakkor az iparban foglalkoztatottak száma statisztikai adataik szerint az 1938-ban foglalkoztatottak számát 140%-kal haladta meg. 1947 júliusában a dolgozó tömegek életszínvonala náluk az 1938-as életszínvonalnak 18—25%-ára esett vissza, pedig az 1938. évi életszínvonal is alacsonyabb volt már, mint a környező országok egy részében.

A valutareform után Románia is egyes iparágakban bevezette a tervgazdálkodást, bár a több évre szóló egységes program még nem készült el. Ennek az évnek a végére el akarják érni az 1938. évihez viszonyítva a nemzeti jövedelem 65%-át, míg tavaly csak annak 50%-át érték el. Az idei év végéig a nehézipari termelésben el akarják érni az 1938. évi színvonal 70,2%-át, a vegyiparban 78,2%-át, az építőiparban 80%-át, a szénbányászatban 95,5%-át, a petróleumtermelésben 60,8%-át. A gazdasági szakminisztériumok jelentései szerint ezeket az arányszámokat már általában el is érték. A petróleumtermelés visszamaradásának az az oka, hogy a háború alatt a németek rablógazdálkodást folytattak, továbbá kivonulásuk alkalmával a kutak tekintélyes részét elpusztították és azoknak helyreállítása csak fokozatosan történhetik.

A román többtermelési program mennyiségi adatai szerint 1947 végéig havonta el akarnak érni kőolajban 450.000 tonna,

szénben 200.000 tonna, vasércben 15.000 tonna, öntött vasban 12.000 tonna, acélban 25.000 tonna termelést.

A legújabb jelentések szerint az olajfinomítókat 85%-ban 1947 novemberéig már újból üzembe helyezték és ezek a finomítók már évi 6,700.000 tonna nyersolajat tudnak feldolgozni. A román petróleumtermelést 1948-ra 13%-kal nagyobb mennyiségben irányozták elő mint 1947-ben.

Újabb gyárüzemeket is állítottak fel, így a Kiskapus-kudzsirj művek precíziós műszerek, mérőeszközök és lakatosáruk gyártására rendezkedtek be, amelyeket eddig Romániában nem állítottak elő. A szovjet-román faipari társaság pedig (az ú. n. „Szovromlemn”) 6 új fűrésztelepet állít fel, összesen évi 120.000 köbméter termelési kapacitással.

Román a 1947 októberében a kompenzációs üzlet keretében Magyarországból a következő árucikkeket szállította be: fonalakat 350.000 lej értékben, vasúti sínanyagot másfélmilliárd lej értékben, izzólámpát 107.000 lej értékben, vascsöveket négy és negyedmillió lej értékben.

Déli szomszédunk, *Jugoszlávia* a valutareformját már 1945 áprilisában végrehajtotta, amikor is új dinár került forgalomba. A dollárral szemben 50 dinárban, az angol fonttal szemben 200 dinárban állapították meg az árfolyamot, körülbelül a háború előtti színvonalon, amikor viszont egy magyar békepengő egyenlő volt 10 dinárral. A reform célja az volt, hogy az új dinár vásárlóereje a réginek feleljen meg. A legmagasabb állami fizetés havi 6000 dinár (tehát körülbelül 120 dollár), a legalacsonyabb fizetés, a nemszakmunkásoké pedig havi 1800 dinár (tehát körülbelül 36 dollár).

A jugoszláv ötéves tervgazdálkodás úgy a mezőgazdaságot, mint az ipart és a bányászatot nagy mértékben növelni akarja. Az ország mezőgazdasága a német megszállás után teljesen tönkrement. Jugoszlávia állatállománya pld. országos átlagban 50%-ban elpusztult, Boszniában, Dalmáciában és Horvátország déli részén azonban 90%-ban. A jugoszláv mezőgazdaság talpraállításához az első segítséget az UNRRA nyújtotta, amely 5000 tenyészállatot, 10.000 öszvért, 3000 traktort,

7000 ekét, továbbá 10.000 tehérgépkocsit és százezer tonna búzát szállított.

Jugoszlávia tudvalevően aránylag gazdag különböző fémekben, így rézben, vasércben, krómban, ellenben nagyon szegény szénben. Így az iparosításhoz vízierőtelepek létesítésére és a meglévők fejlesztésére van szükség, hogy ipari villanyáramot nyerjenek. A háború előtt ezermillió kilowattóra szolgált Jugoszláviában az ipart, valamint a köz- és magánvilágítást. Ezt a négyszeresére akarják felemelni az ötéves terv során. Még pedig 1951-re 4350 millió kilowattóra kapacitást akarnak elérni, a meglévő energiatelepek fejlesztésével és ezenkívül új erőműtelepeket is akarnak létesíteni 1,550.000 kilowattóra kapacitással. Szakértői becslés szerint a jugoszláv vízierők összesen 16 millió kilowattóra kapacitást jelentenének és ezeket a vízierőket 50%-ban gyakorlatilag is kielehetne használni. A Szovjet-Unióban pl. 1 négyzetkilométer földterületre 13 kilowatt vízierő esik, az Egyesült Államokban 23, Jugoszláviában pedig 60 kilowatt. Különösen a boszniai nagy esésű, sebes folyású hegyi folyók használhatók ki vízierőművek létesítésére. Cirkvenicában, az Adriai tenger partján építés alatt áll egy nagy vízierőmű, amely az egész horvát tengerpartot és Isztria egy részét el fogja látni villanyárammal. Isztriában és Dalmáciában is több erőműtelepet létesítenek.

A jugoszláv ötéves terv keretében statisztikai adatok szerint Horvátországban 1400 ipari üzem áll építés alatt. Ezek között vannak textilüzemek, élelmiszeripari üzemek, villamoserőműtelepek, továbbá hozzáfogtak a Fiume—Susáki kikötő berendezéseinek újjáépítéséhez. Zágráb mellett, Zijakban szerszámgépgyár, továbbá hidraulikus gépek és gőzkazánok előállítására szolgáló gyártelep épül. Fiumében, mostani nevén *Rijekában* és *Susákban* kibővítik a régi papírgyárat, valamint hajóépítőgyárat, gépgyárat és olajfinomítót. *Szlavónbródban* a már meglévő üzem kibővítésével új lokomotív, vagon és híd-szerkezeti gyár épül, *Splitben* (Spalato) szintetikus gumi előállítására szolgáló gyárat létesítenek. Észak-Horvátországban egy gyümölcskonzerváló gyárat építenek, Dalmáciában több

halkonzerv üzemét, azonkívül kibővítik a zágrábi textilgyártó üzemeket, Vukováron, Eszéken, Sziszekén és Goszpicsban pedig nagy szilókat és aszalóüzemeket létesítenek. Tervbe van véve, hogy ez év végéig a Zágráb—Fiume-i autótút egy részét, a Zágráb—Karlovác (Károlyváros) közötti szakaszt, valamint a Zágráb—Belgrád autótútnak egy 32 kilométeres szakaszát elkészítik. Dalmáciában és Isztriában több műgyapotgyártó üzemét rendeznek be. Zágrábban hanglemezzgyárat is létesítettek, amely már meg is kezdte működését. Karlovác (Károlyváros) mellett új téglagyárat és hat kemencével ellátott mészégetőt építettek.

Városépítési ötéves tervet is dolgoztak ki és ennek keretében a szerb szövetségi köztársaság területén Belgrádot és még több várost modernizálják, azonfelül 12 új várost és 3 bányásztelepet akarnak létesíteni. Horvátországban Zágráb és még 15 város fejlesztését vették tervbe az ötéves program során, míg a Vajdaságban 215 község további kiépítésére dolgoztak ki programot.

A mezőgazdasági ötéves terv keretében a termelést 1951 végéig Jugoszlávia 20%-kal akarja a békebeli termelés fölé emelni.

Jugoszláviában tavaly október végén egyes árucikkek felszabadítottak és szabadkereskedelmi listára helyeztek, így a cementet, az ablaküveget, az összes háztartási cikkek és a spirituszt.

Egyébként a Belgrádban hivatalosan közzétett statisztikai adatok szerint az ötéves tervnek ipari és bányászati részét az 1947-es év első felében 103%-ban végrehajtották, tehát 3%-kal túlhaladták az előírányzatot.

A *jugoszláv mezőgazdaságot átszervezték* és jelenleg a mezőgazdasági termelés *termelőszövetkezetek* formájában történik. Itt a régi délszláv ház- és földközösség, az ú. n. *zadruga* történelmi multra visszatekintő népi intézményét lényegében fenntartották és a szövetkezeti termelés új elemeivel egészítették ki.

Szövetkezeti gazdálkodás esetén is a lakóház és az ingat-

lan háztáji része, *a belsőség a családi házközösség tulajdonában marad*, ami a régi *zadruga* intézménynek átvitelét jelenti.

A szövetkezetek tervgazdálkodást folytatnak. Minden esztendőre ki kell dolgozniok a termelési és pénzügyi terveket, amelyeket a közgyűlés hagy jóvá. A szövetkezetek munkatervé az állami tervgazdálkodás munkatervéhez igazodik.

A szövetkezeti kollektív mezőgazdálkodás bevezetésére Jugoszláviában első sorban azért volt szükség, mert a fasiszta háború óriási pusztításokat végzett az ország mezőgazdaságában. A háborús mezőgazdasági kár összegét kereken 270 millió dinárra becsülik az ország területén.

Az ilyen módon előállott helyzetben a kis gazdasági egységek önmagukra utalva, aligha tudták volna az újjáépítés nehézségeit leküzdeni.

Mindhárom dunai államnak, Magyarországnak, Jugoszláviának és Romániának közös nemzetgazdasági problémája az újjáépítéshez szükséges tőke előteremtése, a belföldi tőkeképződés megindítása, mezőgazdaságuk talpraállítása, de azonfelül az iparosodás hatékony előmozdítása, hogy a mezőgazdaságban kenyerüket meg nem találó rétegek az iparban helyezkedhessenek el és teremthessenek maguknak egzisztenciát. Mivel ezek az államok mezőgazdasági export-államok, piacukat közösen kellene megszervezniök, hogy ott segítőtársak gyanánt és egymást kiegészítve léphessenek fel és az egymás közti versenyt letompítsák, illetve kiküszöböljék. Vámunió esetén az abban résztvevő államok számára egymás nyersanyagkészlete behozatali vámok nélkül rendelkezésre állhatna és ez az illető országok iparának fejlesztése szempontjából nagy lehetőségeket teremtene, egyszersmind azonban szükségessé tenné iparfejlesztési terveik koordinálását és az egész állami tervgazdaság egybehangolását. Figyelemreméltó, hogy Jugoszlávia és Bulgária között már megszűnt a vízumkényszer és ezzel ez a két ország nyújtott példát először Délkelet-Európában a második világháború után az utasforgalom megkönnyítésére.

A délkelet-európai államokat gyakran szeretik Európa élőkamrájának nevezni. Az eddigi tapasztalatok szerint azonban

mezőgazdasági kivitelből csak az olyan országok tudják biztosítani népességüknek aránylag magas színvonalát, melyeknél a népsűrűség igen gyér. Pl. egyes tengerentúli, délamerikai államok négyzetkilométerenként 5—8 főnyi népsűrűség mellett fejlett mezőgazdasági kivittel rendelkeznek és lakosságuk aránylag magas életszínvonalon áll.

Ezzel szemben az alsódunai országokban a népsűrűség négyzetkilométerenként 60—70 fő között van, nálunk pedig, mint láttuk, még több, 103 fő. Ezek az országok tehát csak *erős iparosodás útján* remélhetik, hogy egyre szaporodó népességüket el tudják tartani. Az ipar kifejlesztése sokkal könnyebben lehetséges nagyobb államterületen, illetve nagyobb vámegység keretében, ahol több nyersanyag is áll rendelkezésre, közbeneső vámok nélkül. Így tehát be kellene következnie a határok bizonyos mértékű spiritualizálódásának. A gazdasági élet egyes szektoraiban ezenfelül hosszabb lejáratú tervgazdálkodási program végrehajtása is könnyebben megy nagyobb területen, mint kis területen. Különösen áll ez pl. a vízierők tervszerű kihasználására, amelynél rendszerint igen nagy akadály az, hogy a politikai határok egyes folyamok, illetve folyók vízrendszerét részekre szaggatták.

A Duna-völgye jellegzetessége, hogy a földön alig találunk hasonló helyet, ahol aránylag kis területen és viszont gazdaságilag lényegében azonos létfeltételű területen a lakosság olyan ethnográfiai mozaikból állana, mint a Duna völgyében. A franciák által *imbroglio ethnographique*-nak nevezett ez a jelenség azt mutatja, hogy a 12 millió délszláv népnek, a 13 milliós román népnek, a kisebbségekkel együtt 11 milliós magyar népnek, az 5 és félmillió bulgár népnek, a másfélmillió albán, sőt még a 8 milliós cseh és 3 milliós szlovák népnek is meg kellene találniuk a politikai és kulturális közeledésen túl a szervezettebb gazdasági közeledés lehetőségeit is.

Még Csehszlovákia nélkül is, de Ausztriával együtt az 5 dunai ország vámközössége azt jelentené, hogy kerekén 50 millió ember 850.000 négyzetkilométeres területen összekötné egymással a sorsát és egységes létfeltételeket igyekezne magá-

nak biztosítani. Az így kifejlődő ipar mindenesetre nagyobb erőkre támaszkodhatna, mint a mostani kis államok iparai, bár számolni kellene azzal, hogy egyes eddig kedvezményezett iparágak visszafejlődnének. Ilyen esetben, ha t. i. Csehszlovákia nélkül, de Ausztria bevonásával tudna az 5 dunai állam vámközösségre lépni, akkor a magyar mezőgazdasági kivite'nek mintegy 35%-át lehetne elhelyezni a vámunio határain belül, míg ha Csehszlovákia is résztvenne, abban az esetben a magyar agrárkivitel 65%-át lehetne a vámunio területén elhelyezni. Igaz ugyan, hogy a magyar iparnak erős versenytársává válna az egységes vámterületen belül az osztrák, s még inkább a csehszlovák ipar, azonfelül a magyar agrárcikkeknek az alsódunai államok mezőgazdaságának a magyarénál alacsonybb termelési költségeivel is meg kellene küzdenie.

Aki a háború előtt beutazta Európát, tapasztalhatta azt a jelenséget, hogy nyugatról keletre haladva, általában csökkent az iparosodás mérete és ezzel kapcsolatban csökkent a lakosság életszínvonala is. Magyarországon az iparosodás nagyobb mértékben haladt előre, mint délkeleti szomszédainál. Jugoszlávia, Románia és Bulgária lakosságának 75—80%-a foglalkozik őstermeléssel, iparral pedig csak 8—10%-a. Ezzel szemben Magyarországon a mezőgazdasági lakosság arányszáma már 50%-ra csökkent és ugyanakkor az iparban foglalkoztatottak számaránya 23%-ra emelkedett.

Jugoszláviában a háború előtt az iparvállalatok 70%-a külföldi érdekeltség kezében volt. Ezek a nyersanyagokat külföldre vitték, ott feldolgozták féltermékké, majd bevitték Jugoszláviába és ott a könnyű ipari vállalatoknál a félterméket feldolgozták kész árucikké. A bori rézbányák francia tulajdonban, más fontos bányák és vállalatok részben angol, részben francia, részben svájci tulajdonban voltak. Romániában az olajérdekeltség angol-holland kézben volt. Ezen a téren is jelenleg új adottságokkal kell számolni.

Igen jelentős tényező még külkereskedelmi téren a német verseny kikapcsolódása. A dunai államok külkereskedelmi forgalmában a második világháború előtt Németország részvétele

elérte a 30%-ot, Bulgáriában pedig az 50%-ot is. A német ipar versenyének kikapcsolódásával számos magyar iparágnak lehetősége volna a balkáni piacok megszerzésére, az ottani érvényesülésre, az eddigi részvételének keretein felül is. Az alsódunai államok általában jelentős készárubehozatalra szorulnak. Románia ezt két ellentétellel fedezte, a kőolajkivitellel, amely az összkivitelnek 55%-át tette, továbbá az élelmiszerkivitellel, amely normális termés esetén a román összkivitel 40%-át tette, azonfelül, hogy az ország belföldi szükségletét teljes mértékben biztosította.

Jugoszlávia nyersanyaghelyzete annyiban eltérő Romániáétól, hogy Jugoszlávia a nehézipar kifejlesztése szempontjából számításba kerülő fémekben gazdag, ezeknek kitermelése és feldolgozása azonban még nagyobb tőkebefektetést igényel, mint a kőolaj kitermelése és finomítása. A kőolaj azonkívül Európában rendszerint könnyebben is értékesíthető. Jugoszláviában az élelmiszerkivitel az élőállat export beszámításával normális körülmények között az egész kivitel 55%-át tette ki. A jugoszláv ércnek Magyarország a legközelebbi és legtermészetesebb piaca. Ami a bauxitot illeti, ebben Jugoszlávia is gazdag a dalmáciai bányák révén, úgyhogy Magyarország és Jugoszlávia együttesen az egész világ bauxittermelésének több mint 25%-át tartják birtokukban.

Remélhető volna, hogy egy alsódunai vámunió esetén Magyarország azt a szerepet tölthetné be a Balkán felé ipari szempontból, mint az 1918 előtti Osztrák-Magyar Monarchia egységes vámterületén belül a szoros értelemben vett Csehország, a cseh medence gyáripára, amely a volt dunai Monarchia területén aránylag a legfejlettebb volt és az akkori Magyarországon megtalálta a maga természetes piacát.

Ismeretes, hogy a magyar külkereskedelmi mérleg *1947 szeptemberében 54.22 millió forint passzívumot mutatott fel.* 1947 novemberében pedig 144.5 millió forint magyar behozattal 123 millió forint kivitelünk állott szemben, tehát külkereskedelmi mérlegünk 21.5 millió forinttal volt passzív. Nálunk

is tehát szükség van a külkereskedelmi mérleg organikus rend-behozatalára.

Mindez megokolttá teszi, hogy Magyarországon is szakszerűen és komolyan foglalkozzunk azokkal a lehetőségekkel, amelyeket egy délkeleteurópai vámuniós megoldás jelenthetne a magyar mezőgazdaság és az ipar számára.¹

Kétségtelen, hogy a kérdést legalább tanulmányi szempontból és közgazdasági szakszerű előkészítés szempontjából ki kell zökkenteni a holtpontról.

A század legnagyobb magyar költője, Ady Endre írta az első világháborút megelőző évtizedben:

„A Duna-táj bús villámhárító,
Félemberek, félnemzetecskék számára készült szégyenkaloda
Ahol a szárnyakat lenyesték s ahol halottasak az esték...”

Remélhető, hogy a dunai népek most valóban egymásra találnak és kitörülk életükből a múltnak azt az átkát, amelyet a széthúzás teremtett meg.

Kürthy Sándor

¹ A délkeleteurópai vámunió és a valutastabilizáció kérdéseivel foglalkozó legújabb szakirodalomból említésreméltó tanulmányok: Facsády Kálmán: Dunavölgyi gazdasági együttműködés („Gazdaság”, II. évfolyam, 17. szám). Betlen Oszkár: A dunavölgyi országok jövője (U. o., II. évf. 15. sz.) Sándor Pál: A román stabilizáció. U. o., II. évf. 17. sz.)

A takarékoság egyéni és nemzetgazdasági jelentősége.

A közelmúltban, október 31-én ünnepeltük a takarékosági napot, amely 1924 óta a legtöbb államban a takarékoság ünnepének nyilvánított. Ez a nap az 1924 október 26—31-ig Milánóban tartott nemzetközi takarékpénztári kongresszus határozatai alapján kapta jelentőségét. Az első világháborút követő inflációk nagyarányú tőkepusztításai u. i. arra késztették a világ művelt nemzeteit, köztük a győzteseket is, hogy a tőkeképződés újbóli megindulása érdekében a világháború által demoralizált takarékosági szellemet új életre keltsék. Ilyen takarékosági kongresszus összehívására azonban csak az értéktelenedett valutájú államok devalvációi után lehetett gondolni, amikor már az illető államok az inflált valutájuk helyébe értékes, stabil pénzt tudtak teremteni. Az 1920-as évek elején és közepén ez a feladat már megvalósíthatónak látszott és így éppen jó alkalmat nyújtott erre 1924-ben a milánói Cassa di Risparmio delle Provincie Lombarde 100 éves fennállása. Az első nemzetközi takarékosági kongresszust ennek alapján 1924 október 26-ára hívták össze Milánóba, amelyen 49 államból 7.261 takarékpénztár képviseletében 497 kiküldött vett részt. A gyűlésnek a takarékosági hajlamot előmozdító határozatai között szerepelt többek között egy nemzetközi takarékosági intézetnek felállítása, amely az olasz kormány segítségével Milánóban meg is alakult és október 31-ének, a gyűlés bezárása napjának takarékosági nappá történő nyilvánítása. Nálunk az első takarékosági napot 20 évvel ezelőtt, 1927-ben tartották. Azóta — a háborús évek kivételével — minden évben megrendeztük ezt a takarékosági ünnepet.

Nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy a takaré-

kossági nap emlékűnnep csupán, amelyet a milánói kongresszus bezárása napjának emlékére ünnepelünk, hanem mindnyájunknak tudnia és éreznie kell azt, hogy ma az 1924-es évekhez hasonló idöket élünk. A második háborús inflációban szenvedett államok legnagyobb része már szintén megkísérelte pénzügyi viszonyainak rendbehozását és valutájának stabilizációját, de, hogy ez sikerüljön is, ehhez elsösorban népeik fokozott munkájára és takarékoságára van szükség.

Ha Magyarország 1946. évi stabilizációját vizsgáljuk, akkor el kell ismernünk, hogy ezen a téren nagyon szép eredményt értünk el, mert az infláció hatalmas lendületét egyik napról a másikra sikerült lefékeznünk és az augusztus elején történt devalvációval jó pénzt adtunk a nemzet kezébe. Az 1946. év második felében a lakosság életszínvonala, bár még messze volt a békebelihez, mégis aránylag elég magas volt. A nagykereskedelmi árindexek és a létfenntartási költségindexek változásait, emelkedését tekintve, azonban, sajnos, azt tapasztaljuk, hogy az 1946. évihez képest életszínvonalunk némi csökkenést mutat, mert a munkabérek és fizetések nem emelkedtek olyan arányban, mint az említett indexszámok. Éppen ezért az 1946. évi devalvációt nem szabad úgy tekintenünk, mint az összes gazdasági nehézségek és problémák megoldásának egyedüli eszközét, hanem ezenkívül biztosítanunk kell a tartós piaci egyensúlyt is. Az első világháború utáni devalváció egészen más körülmények között történt, mint az 1946. évi. Amidön a koronáról a pengőre áttértünk, akkor a korona inflációja már megállott, tehát egy megállapodott értékű valutát devalváltunk, míg 1946-ban a pengő és ádópengő inflációja éppen a legnagyobb lendületben volt. Ebből az következik, hogy az első (1924—26. évi) devalvációnál a tartós piaci egyensúly feltétele már fennállott, ami az árszínvonal stabilitását is jelentette, viszont 1946-ban, a második devalváció idején ez a feltétel még nem volt meg, ezért az árszínvonal stabilitásáról egyáltalán nem lehetett beszélni. A második devalváció tehát sokkal kedvezötlenebb gazdasági helyzetben történt, mint az első és így sikerének biztosítása,

vagyis a pénz stabilitásának megőrzése egyéb súlyos feladatokat is ró egyrészt a gazdasági kormányzatra, másrészt az egész nemzetre. Az első devalváció esetében nem kellett mást tenni, mint megállapítani azt, hogy a régi, inflált valuta hány egysége egyenlő az új pénz egységével. A második devalvációnál azonban előbb az árszínvonalat kellett stabilizálnunk, azért, hogy az árszínvonal esetleges ingadozása, főképpen emelkedése, az újonnan bevezetett, devalvált pénz értékére káros befolyással ne legyen.

Az 1946. év augusztus elején történt devalváció sikere érdekében a gazdasági kormányzat nagyfokú deflációs politikát folytatott és a stabilizáció bevezetéséhez tartalékolt árukat ebben az időpontban piacra hozta, úgyhogy a forint stabilitását ily módon valóban sikerült is biztosítani.

A forint bevezetésével az életszínvonal — bár a békebelinek még messze alatta volt — az inflációs életszínvonalhoz viszonyítva, mégis óriási emelkedést jelentett. Az életszínvonal emelkedésének azonban piaci és áralakító hatásai vannak. Az életszínvonal emelkedésének előfeltétele u. i. a reálbérek, általánosságban a reáljövedelmek emelkedése. Ez azt jelenti, hogy változatlan árak mellett a nominális jövedelmek emelkednek, vagy változatlan jövedelem mellett az árak csökkennek. Bármelyik eset álljon is elő, ez mindig életszínvonal emelkedést jelent. Az életszínvonal emelkedése folytán a társadalom tagjainak vásárlóereje növekedni fog, ami az egyéni piaci egyensúlyok, vagy röviden egyéni egyensúlyok megváltozását eredményezi. A háztartások vásárlóerejük növekedése által szükségleteiket nagyobb mértékben elégíthetik ki és igyekeznek is kielégíteni, mert ebben az esetben a pénz határhaszna és a megvásárolható javak határhasznai, az ár figyelembe vételével, egy alacsonyabb haszonintenzitásnál, vagy határhaszonnál fognak színterődni. Másszóval ez azt jelenti, hogy a javak mérlegelt határhasznai, a jövedelem növekedése folytán, vagy az árak csökkenése esetén mindenféleképpen csökkenni fognak. Ebből viszont az következik, hogy a társadalom tagjai nagyobb mértékben elégíthetik ki szükségletei-

ket, vagyis egyéni keresletük a javak, vagy azok egy része iránt növekedni fog, miáltal az egyéni, vagy individuális piaci egyensúlyok is megváltoznak. Az egyének piaci egyensúlyának megváltozása viszont hatással lesz az általános piaci egyensúlyra, röviden piaci egyensúlyra is, mert ez utóbbi az előbbiekből tevődik össze. Az egyéni egyensúlyok kvantitatív tényezőinek, vagyis az egyéni keresletek és kínálatok összegezése által megkapjuk a piaci keresleti és kínálati mennyiségeket. Ha az egyéni keresletek és kínálatok összegezéséből adódó piaci keresleti és kínálati mennyiségek, röviden a kereslet és kínálat, egymással megegyeznek, akkor előáll az általános piaci egyensúly is. Ha ez nincs így, azaz az egyéni keresleti és kínálati mennyiségek összegei egymással nem egyenlők, akkor a piaci egyensúly nem jön létre. A kereslet és kínálat törvényének a piacon történő érvényesülése folytán a piacnak azonban megvan az az irányzata — szabad áralkulás mellett —, hogy az ár segítségével önmagát szabályozza.¹ Ez valóban meg is történik, tehát előáll ez esetben is a piaci egyensúly, csak hogy az egyéni piaci egyensúlyok tervezésének alapját képező más ár mellett. Az ár, vagy árak változása következtében a háztartások revídiálni kénytelenek előző piaci tervezésüket olyan irányban, ahogy az ár, illetve árak a piacon a kereslet és kínálat alapján kialakultak. Ily módon a piaci egyensúllyal összhangban kialakulnak az egyéni egyensúlyok is. Láthatjuk tehát, hogy a piaci egyensúly és egyéni egyensúlyok egymással kölcsönhatásban állanak.²

A fentiek ismertetése az életszínvonal változásainak piaci és ármódosító hatásának magyarázatához volt szükséges. Ha ugyanis egy előre meghatározott életszínvonal-magasságot akarunk elérni, vagy a már elértet biztosítani akarjuk, akkor ehhez nem elegendő a nominális jövedelmeknek az emelése, vagy az áraknak a szabadáralakulás esetének fennállása mellett történő csökkentése, hanem ezenkívül biztosítanunk kell az egyének nagyobb reáljövedelme következtében kialakuló

¹ L. Kádas Kálmán: Áralakulás irányítása és piaci egyensúly.

² L. Heller Farkas: Egyensúlyi elmélet. Közgazd. lexikon.

egyéni egyensúlyoknak megfelelő piaci egyensúlyt is. A reáljövedelmek növekedése olyan vásárlóerő növekedést jelent, amely lehetővé teszi a szükségletek nagyobb mértékű kielégítését, ezért a gazdasági alanyok egyéni piaci egyensúlyukat ennek megfelelően fogják tervezni. Ha mármost az összes egyének piaci egyensúlyának egymásra hatásából nem alakul ki a piaci egyensúly, más szóval az egyéni keresleti és kínálati mennyiségek végösszegei egymással nem egyenlők, pl. a kereslet nagyobb, akkor a piacon sem lesz egyenlő a kereslet a kínálattal, hanem itt is a kereslet lesz a nagyobb. A fent mondtak szrint ebben az esetben magasabb ár mellett fog kialakulni a kölcsönös piaci és egyéni egyensúly, ami viszont az egyének szükségletkielégítésének mértékét csökkenteni fogja. Az előirányzott életszínvonal magasságot tehát csak akkor érhetjük el, ha az ehhez szükséges javakat, szabad áralakulás esetén, oly mértékben tudjuk termelni, hogy a piacon a kereslet ne haladja túl a kínálatot, mert ez esetben áremelkedés, vagy ha ez általános jellegű, akkor árszínvonal emelkedés fog bekövetkezni.

Az általános árszínvonal változása a pénz vásárló erejére fordított arányban hat, vagyis emelkedése csökkenti, csökkenése pedig növeli azt. Az árszínvonal változása, különösen annak emelkedése, a pénz értékállandóságát nagy mértékben veszélyezteti. Az életszínvonal emelésének fontos előfeltétele lehet tehát az árszínvonal rögzítése és ezen keresztül a pénz stabilitásának biztosítása is.

Az árszínvonal magasságát kialakító két legfontosabb tényező a pénz mennyisége, valamint a kereslet és kínálat törvénye. Az árszínvonalat ezek alapján két oldalról érheti jelentékeny változás, egyrészt a pénz oldalról, másrészt az áruoldalról. E két oldalról jövő változások összefüggését a forgalmi egyenlet szépen fejezi ki, amelynek egyszerűbb alakja a következő:

$$M \cdot V = P \cdot Q,$$

ahol M a pénz mennyiségét, V a pénz forgási sebességét, P az árszínvonalat, Q pedig a forgalmazott árumennyiséget jelzi.

A fenti egyenlet értelmében a pénz növekedése, ha az árumennyiség változatlan, rendszerint az árszínvonal emelkedésében fog jelentkezni. De ugyancsak árszínvonal emelkedést okoz rendszerint, a pénz oldal változatlansága esetében a forgalmazott árumennyiség csökkenése is. Az árszínvonal és a pénz stabilitásának feltételei általában a pénzmennyiségnek vagy a forgási sebességének az árumennyiséggel arányos változása. Ez azt jelenti, hogy ha a pénz mennyiségének növekedését hasonló mértékben követi az árumennyiség növekedése is, akkor ez az árszínvonalat nem fogja megváltoztatni, ellenkező esetben azonban igen.

A piaci kereslet és kínálat változásai a forgalmi egyenlettel kapcsolatba hozhatók, mert a kínálat növekedése megfelel a forgalmi egyenletben a forgalmazott árumennyiség növekedésének, míg a kereslet növekedése — az egyének vásárló erejének növekedése alapján — a forgalmi egyenletben a pénzmennyiség növekedésével azonos hatású. Ez érthető is, mert a forgalmi egyenlet bal oldala tulajdonképpen vásárlóerőt jelent, vagyis ez a keresletnek pénzben kifejezett értéke, a forgalmazott árumennyiség pedig végeredményben a kínálat kifejezőjének is tekinthető. A fentiek alapján a kereslet növekedése, illetve a pénzmennyiség szaporodása, a kínálat, azaz a forgalmazott árumennyiség változatlansága esetén, az árszínvonalat emeli, csökkenése pedig süllyeszti. A kínálatnál, vagy a forgalmazott árumennyiségnél ez éppen fordítva van. A forgalmi egyenlet valójában egy bizonyos időpontban mutatkozó totális piaci egyensúlyi állapotot fejez ki, csak hogy itt a kereslet nagysága nem az illető áruk egységeiben, hanem vásárlóerőben (pénzben) van értelmezve, amely — a forgalmi egyenlet szerint — a kínálati árumennyiségek és áraik szorzatának összegezéséből adódó, vagyis a kínálatnak pénzben kifejezett értékével, tehát az egyenlet jobb oldalával egyenlő. Az árszínvonal, amely itt egy átlagárnak fogható fel, a kereslet és kínálat közötti nivelláló, vagy beszabályozó tényezőnek tekinthető. A forgalmi egyenlet, bár nem fejezi ki olyan konkrétan a piaci egyensúly feltételét, mint a kereslet

és kínálat mennyiségi kitagolódásainak viszonya, mégis fontos összefüggést mutat, mivel az árak beszabályozó szerepét, az árszínvonal útján, egyszerű és rövid matematikai formulába tudja önteni. A kereslet és kínálat törvénye, valamint a forgalmi egyenlet azt bizonyítják tehát, hogy a kereslet változásával az árak (árszínvonal) megközelítőleg egyenes, a kínálat változásával pedig fordított arányban változnak.

A pénz stabilitásának előfeltétele az árszínvonal rögzítése, az árszínvonal rögzítéséhez viszont a tartós piaci egyensúlyok kialakulása szükséges. Itt most az a kérdés merül fel, hogy egy előre meghatározott életszínvonal hogyan érhető el a pénz stabilitásának veszélyeztetése nélkül és az árszínvonal rögzítése, valamint a tartós piaci egyensúly kialakítása hogyan oldható meg akkor, amidőn a termelés nem fedezi azt a fogyasztási szükségletet, amely az előírányzott életszínvonal megvalósulásához, szabad piaci áralakulás esetében, szükséges lenne. Hogy erre a kérdésre helyes feleletet adhassunk, először a jelenlegi termelési viszonyainkat kell tüzetesebb vizsgálat alá vennünk.

A háború pusztítása nemzeti vagyonunkban, a Magyar Statisztikai Hivatal felvétele alapján³, 22 milliárd pengő értékű kárt okozott, amely egymagában is elég súlyosan érinti nemzetgazdaságunkat, de ha ehhez még a nemzetközi kötelezettségeinket is hozzászámítjuk, akkor ez nemzetgazdaságunk szempontjából igen súlyos teher gyanánt fog jelentkezni. Habár a nemzetközi kötelezettségeink, a háborús károkhoz viszonyítva, aránylag nem nagyok, ezeknek a folyó termelésből történő teljesítése a háború pusztítása által lecsökkent termelési kapacitásunk számára, mégis igen komoly igénybevétel jelent. E súlyos veszteségeink pótlása és kötelezettségeink teljesítése, valamint az életszínvonal emelése csakis nemzeti termelésünk minél gyorsabb és minél nagyobb növelése által valószínűsíthető meg.

Termelésünket kétféle módon növelhetjük, egyrészt meglévő üzemünk kapacitásának megfelelő kihasználásával, más-

³ Magyar statisztikai zsebkönyv. 1947. évf.

részt újabb üzemeknek a termelésbe való beállítása által. Az első teendők természetesen meglévő üzeink termelő kapacitásának helyes kihasználása, mert ennek hatása a termelésben gyorsabban fog mutatkozni. Az említett feladatok teljesítéséhez azonban jelenlegi termelőkapacitásunk nem elégséges, tehát nagyarányú beruházásokra van szükség, ha legalább a békebeli szintet akarjuk is csak elérni.

A beruházásokat két csoportra oszthatjuk u. m. magángazdasági és közületi beruházásokra. A magángazdasági beruházások — amint már elnevezésükből is következik — a magángazdaságban, azaz magánvállalkozások útján történik, míg a közületi beruházásokat az állam, vagy valamely közület eszközli. A magángazdasági beruházások azonban szoros kölcsönhatásban vannak a közületi beruházásokkal⁴, mert a magángazdasági beruházások hatása a nemzeti termelésben jut kifejezésre, ami a nemzeti jövedelem emelkedését is jelenti. A nemzeti jövedelem emelése lehetővé teszi az államháztartás bevételeinek emelését is, miáltal a közületi beruházások eszközzése nagyobb lehetőséget nyer. A közületi beruházások, mint pl. utak, hidak, csatornák, stb. építése, viszont a magángazdaságok érdekeit is szolgálják, ezért a magángazdasági és közületi beruházások szükségessége együttesen jelentkezik.

A beruházások eszközzésénél azonban vigyáznunk kell arra, hogy azok a különböző termelési ágakban, illetve szakmákban a beruházási szükségletek sürgősségi és intenzitási nagysága sorrendjében történjenek, azaz a sürgősebb és fontosabb beruházásokat a kevésbé sürgősek és fontosak előtt valósítsuk meg, vagyis ne tegyünk téves beruházásokat (Kapitalfehllitung-okat). Éppen ezért a beruházások eszközzését és ezáltal a termelés alakulását nem bízhatjuk a gazdasági élet bizonytalan automatizmusára, hanem ezt központilag és tervszerűen kell irányítanunk, azaz tervgazdálkodást kell folytatnunk. Ennek céljából határozta el a legfelsőbb kormányzat a 3 éves terv keresztülvitelét, illetve megvalósítását. A három-

⁴ L. Bud János: Beruházások és a pénz kérdései. Kartell és kartellpolitika.

éves terv elsősorban nemzeti termelésünk növelését tűzte ki céljául, ami a nemzeti jövedelem gyarapodása által, végeredményben az életszínvonal emelését is jelenti. A hároméves terv sikere tehát attól függ, hogy elérjük-e a tervben előírányzott termelési mennyiségeket, másodszor pedig attól, hogy tudjuk-e biztosítani az életszínvonal emelését. Az első követelmény előfeltétele a szükséges beruházások mielőbbi megvalósítása, a másodiké pedig, hogy a nemzeti termelésből megfelelő árumennyiség kerüljön a piacra, ami biztosítani tudja azt a piaci egyensúlyt, amely a gazdasági alanyok egyéni egyensúlyának is megfelel, a tervezett életszínvonal érvényesülése mellett. Ha a termelésből a fogyasztásra kerülő volumenek ehhez még nem elégségesek, akkor azoknál az árucikkeknel, amelyeknél a kínálat — a feltételezett életszínvonal mellett — még nem éri el a keresletet, nem szabad megengednünk a szabadáralakulást, hanem az árakat hatóságilag kell maximálnunk. E mellett az ár mellett ki fognak alakulni a kívánt életszínvonal fennmaradásával az egyéni egyensúlyok, de ezekből nem fog kiadódni a piaci egyensúly, mert ebben az esetben a kereslet lesz a nagyobb és a piacon felvásárolják az illető árucikket. Hogy ez ne történjék meg, ezt az árut, a készleteknek megfelelő mértékben, a fogyasztók között jegyre kell adagolnunk.

Sokan vannak talán, akik a kötött áralakulást és a jegyrendszert ellenzik, de ezt mint szükséges rosszat átmenetileg el kell fogadnunk, mert csak így biztosítható az árszínvonal és a forint stabilitása. Hiába van meg nekem pl. és velem együtt sok más dolgozónak, az az elvi lehetőség, hogy akár 10 öltöny ruhát is csináltathatok magamnak, de a fizetésemből valóságban egyre sem telik. A kötött áralakulás politikáját addig kellene fenntartanunk, amíg az áruk kereslete és kínálata alapján olyan piaci egyensúlyok nem alakulnak ki, amelyek a maximált árakat túllépéssel nem fenyegetik. A hároméves tervben előírányzott életszínvonalnak helyes árpolitikával való biztosítása a gazdasági kormányzat feladata, de ehhez a nemzet minden egyes tagjának közreműködése és támogatása is szükséges.

Amint fentebb már említettük, a többtermeléstől pénzünk stabilitása és életszínvonalunk kedvező alakulása függ, ezért ennek megvalósulása mindnyájunk egyéni érdeke is. Hogy termelésünket minél nagyobb mértékben fokozhassuk, szükséges a beruházások ütemének fokozása is. A beruházásokhoz azonban pénzre, jobban mondva tőkére van szükség, így a beruházások finanszírozásának kérdésével, eljutunk a tőkeképződés kérdéséhez.

A tőkeképződés alapja a megtakarítások, amelyek két nagy csoportra oszthatók és pedig magángazdasági és közületi megtakarításokra. A magángazdasági megtakarítások szintén két csoportra tagozódnak, ú. m. vállalati megtakarításokra és egyéni (háztartási) megtakarításokra. Vállalati megtakarítások alatt értjük a vállalatoknak azt a tőkeképző tevékenységét, hogy nyereségeik egy részét tartalékolják valamilyen jövőbeli cél érdekében. Ebből az következik, hogy minél nagyobb a vállalati nyereség, annál nagyobb lehetőség nyílik a vállalati megtakarításokra. A racionalizálásnak a vállalatoknál, illetve üzemeknél történő keresztülvitele a vállalat nyereségét jelentékenyen növeli, ezért a racionalizálás és rentabilitás a vállalati megtakarítások és tőkeképződések szempontjából igen jelentős tényezőknek tekintendők. Természetesen nem minden vállalat fog, vagy legalább is nem egyenlő arányban, nyereségéből beruházások céljaira tartalékot képezni, annál is inkább, mert a háború pusztítása a különböző üzemeknél különböző mértékű károkat okozott. Éppen ezért a gazdasági kormányzatnak rendeletileg kellene biztosítani azt az arányt (%-ot), amelyet a vállalatoknak nyereségükből beruházások céljára tartalékolniuk kellene. Ezt nevezhetnénk „beruházási tartaléknak“. Azoknak az üzemeknek, amelyeknél háborús károk nincsenek, vagy csak kis mértékűek, beruházási tartalékaikat betétként kellene a bankoknál, illetve pénzügyintézeteknél elhelyezniük, hogy e tőkék azután a magángazdaságban oda áramolhassanak, ahol az új beruházási szükségletek jelentkeznek.

Ehhez hasonló intézkedésnek fogható fel a gazdasági

kormányzatnak a vagyondézsmá rendeletere, de itt a különbség az, hogy a vagyondézsmá állami, vagy legalább is az államilag irányított beruházások céljait szolgálják majd a három-éves terv keretében, tehát ezek már a közületi beruházások területét érintik. A vállalati megtakarítások mindenesetre a magángazdasági beruházások finanszírozásának egyik legjelentősebb eszközeivé válnak.

A vállalati megtakarítások mellett nagy szerepet játszanak az egyéni megtakarítások is, amelyeket a vállalati megtakarításokkal szemben háztartási megtakarításoknak is nevezhetünk. Az egyéni, háztartási megtakarítások összegben talán nem bírnak olyan jelentőséggel, mint a vállalati megtakarítások, a piaci keresletre gyakorolt hatásukat vizsgálva azonban jelentőségük ebből a szempontból a vállalati megtakarításokénál is nagyobbak mondható. Megtakarítások, illetve takarékoság alatt azt értjük, hogy a gazdálkodó alanyok jövedelmeik egy részének a jelenben történő elfogyasztásáról, a jövő szükségletek kielégítése érdekében, önként lemondanak. A takarékoság fogalmához hozzátartozik tehát a jelenbeni fogyasztásnak egy részéről a jövő szükségletek kielégítése érdekében történő lemondás. Ennek a fogalommeghatározásnak piaci síkra való kivetítése azt jelenti, hogy az egyének a takarékoság által vásárlóerejük egy részéről a jelenben lemondanak. E vásárlóerő, amelyet az egyének a jövő szükségletek kielégítése céljából tartalékolnak, konzerválnak, természetesen nem vész el, hanem a jövőben bármikor felhasználható. A takarékoskodás hatása az egyének piaci egyensúlyra történő tervezésében azáltal jelentkezik, hogy a takarékoskodó egyének szükségleteiket nem elégítik ki olyan mértékben, mintha nem takarékoskodnának. Más szavakkal úgy is mondhatjuk, hogy az egyének a takarékoskodás esetében jövedelmükből csak annyit fordítanak fogyasztásra, amennyit annak a jószág-mennyiségnek megszerzése igényel, melynek határhaszna egyenlő a jövőbeli szükségletek kielégítésére szolgáló javaknak a jelenbeni határhasznával. Az egyének takarékoskodás esetében, gazdasági egyensúlyukat szükségleteik kielégítésé-

nek korlátozásával fogják tervezni, és ennek a piaci egyensúlyra gyakorolt hatása a piaci kereslet csökkenésében jelentkezik, ami viszont árcsökkenést, vagy a totális piaci egyensúly esetében — értjük ez alatt az összes árukra vonatkozó piaci egyensúlyokat — árszínvonal csökkenést eredményez.

A fentiekben részletesen kifejtettük, hogy az árszínvonal csökkenése a pénz értékállandóságára kedvező hatással van és az életszínvonal emelését is elősegíti, ezért a takarékoság hármas célt szolgál, éspe dig: 1. a beruházásokhoz tőkét bocsát rendelkezésre, 2. a pénzérték stabilitását növeli, 3. közvetve az életszínvonal emelkedését előmozdítja.

A beruházások nagyobb jövőbeli termelési volument eredményeznek, miáltal a jelenbeni fogyasztástól való tartózkodás a jövőben a szükségletek sokkal nagyobb mértékű és kedvezőbb kielégítését teszi lehetővé. Ez azt jelenti, hogy a jelenben tartalékkolt vásárlóerő a jövőben sokkal nagyobb vásárlóerőnek felel majd meg, mintha azt a jelenben fogyasztásra felhasználtuk volna. A beruházások megvalósításához azonban bizonyos időre van szükség, ezért ennek hatása a piacon nem jelentkezik azonnal, hanemcsak bizonyos idő múlva. Ezt az időt viszont módunkban áll megrövidítenünk azáltal, hogy megtakarításainkkal a tőkeképződést előmozdítjuk. A megtakarítások csak akkor válnak közgazdasági értelemben is hasznos tőkékké, ha azok a pénzintézeteknél betétként elhelyezést nyernek, mert csakis így folynak a termelés csatornáiba.

A pénz stabilitásának biztosítása, amint a közelmúlt inflációjából tapasztalhattuk, saját érdekünk is. Az inflációban önkéntes takarékoság nincsen, de annál nagyobb a kényszer-takarékosság. Kényszertakarékosság alatt azt értjük, hogy a gazdasági alanyok — különösen a kisebb jövedelműek — az árak emelkedése következtében fogyasztásaikat kénytelenek megszorítani, mert a jövedelmek rendszerint nem követik ugyanolyan arányban az áremelkedéseket, tehát hatása olyan, mint az önkéntes takarékoságé, azaz a fogyasztást csökkenti. A kényszertakarékosság különösen infláció idején érvényesül

legnagyobb mértékben. Ha mármost választanunk kell az önkéntes, vagy az inflációs kényszerszertakarékosság között, akkor mindenki előtt világossá válik — a fentiek alapján — az önkéntes takarékoság sokkal nagyobb előnye, mert az önkéntes takarékoságnál csupán tartalékoljuk a jelenben rendelkezésünkre álló vásárlóerőnk egy részét, amely később felhasználható, míg a kényszerszertakarékosság esetében ez a vásárlóerő elvész.

Az életszínvonal emelését a takarékoság közvetve mozditja elő a beruházásokon keresztül, nemzeti termelésünk növelése által.

Azt kérdezhetjük azonban, hogy miből takarékoskodjunk? Hisz a jelenlegi árszínvonal a jövedelmekhez képest olyan magas, hogy jövedelmünkből takarékbba nem igen tudunk tenni. Ez teljesen igaz, de még sem szabad szem elől tévesztünk azt, hogy a jövedelmek nem egyformák, vagyis jelenleg is vannak olyanok, akiknek jövedelme jóval meghaladja a létfenntartási költségek összegét. Elsősorban tehát ezeknek a nagy jövedelműeknek kell takarékoskodniuk, ami saját érdekük is, mert a tartalékolt vásárlóerővel a jövőben nagyobb vállalkozásba kezdhetnek. A létminimumot éppen meghaladó jövedelműek természetesen nem takarékoskodhatnak, de akiknek jövedelmük ennél valamivel is nagyobb, már módjuk van bizonyos mérsékelt megtakarításra. Bármilyen kicsinyek legyenek is az egyénenként megtakarított összegek, összegezve azonban komoly tőkét jelenthetnek. Mindnyájunknak vannak olyan szükségletei, amelyeket egyszeri jövedelmünkből nem tudunk kielégíteni, ezért az ilyen szükségletek csak úgy elégíthetők ki, ha több jövedelmi periódusban élvezett jövedelmeinkből rendszeresen félre teszünk bizonyos összeget. Ezek az összegek azonban csak akkor szolgálják a nemzetgazdaság érdekeit, ha felhasználásukig a pénzügyintézeteknél elhelyezést nyernek, ami különben a takarékoskodó egyének érdeke is, mert ezáltal megtakarításaik a felhasználás időpontjáig gyümölcsözőnek, kamatoznak. A takarékoság első, tárgyi előfeltétele tehát a megfe-

elő jövedelem. Ezt az előfeltételt takarékosági képességnek nevezzük.⁵

A megtakarításoknak azonban hiába van meg a tárgyi előfeltétele, vagyis a takarékosági képesség, ha az egyénnek takarékosági hajlama nincs, vagy ez csak nagyon kicsiny. A takarékosági képesség mellett szükség van tehát a takarékosági akaratra, vagy hajlamra is, amit takarékosági készségnek nevezhetünk. A takarékosági készség, vagy hajlam fokozásának eszközei a takarékoságra való nevelés és a takarékosági propaganda. A takarékoságra való nevelésnek különösen a fiatalság, tanuló ifjúság körében van nagy jelentősége, mert a fiatalság fogékonyabb minden eszme iránt, így a takarékoság eszméje iránt is. A takarékosági propaganda eszközök közül ki kell emelnünk az évenként október 31-én megrendezendő takarékosági napot, amelynek különös jelentősége a takarékoság fontosságának nemzetközi felismerésében mutatkozik. Ezenkívül fontosabb takarékosági propaganda eszköznek tekintendők a plakát, újságok, film, rádió, reklám, hirdetések, takarékosági előadások stb. A takarékosági propaganda célja felkelteni, illetve növelni az emberek, gazdasági alanyok takarékosági hajlamát. A takarékoságnak a takarékoskodó egyén szempontjából tehát két előfeltétele van, ú. m. a takarékosági képesség és a takarékosági készség.

Az egyéni takarékoságon kívül szükség van az állami és a közületi takarékoságra is. Az államnak és más közületeknek szintén vannak megvalósítandó beruházási feladatai, melyeknek teljesítését az államháztartás bevételeiből kell fedezni. Ebből a szempontból különös fontossággal bír az államosított üzemek, illetve vállalatok racionális és rentabilis vezetése, mert ezeknél az üzemeknél jelentkező beruházási szükségletek fedezését lehetőleg ez üzemek vállalati megtakarításaiból kell eszközölni, nehogy az amúgyis túlterhelt költségvetésünket még ezekkel a tételekkel is terheljük. Az állami üzemek veszteséges, nem rentabilis vezetése a közületi megtakarításokat igen károsan befo-

⁵ Kőszegfalvi Miklós: A takarékoság a takarékoskodó egyén szempontjából. „Közgazdasági szemle” 1943. évi január—február hava.

lyásolja. Azoknál az állami, vagy államosított üzemeknél, ahol a háború olyan nagy mértékű pusztításokat okozott, hogy ezek újjáépítéséhez az illető vállalat megtakarítása nem elegendő, természetesen indokolt a költségvetési bevételekből történő beruházások eszközlése.

A megtakarításoknak legjelentősebb és a beruházások szempontjából is legfontosabb megnyilvánulási formája a takarékbetét, ezért a takarékbetétképződés fokozása elsőrendű nemzetgazdasági feladat. A takarékbetétek, szemben a folyó- és girószámlai betétekkel, hosszabb időre elhelyezett összegek, amelyek ily módon hosszabb időre is hitelezhetők ki.

Ha a stabilizáció utáni takarékbetétképződést vizsgáljuk, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a takarékbetétállomány, bár szépen fejlődik, mégis nagyon kedvezőtlennek mondható a békebeli (1937—1938-as) viszonyokhoz képest. A „Gazdaságstatisztikai tájékoztató” 11. száma szerint a takarékbetétállomány 1946. VIII. hó óta a következőképpen alakult:

Év, hó	Takarékbetét- álladék	Index ⁶	Bankjegy- forgalom	Betétálladék a bj f. %-ában
1937.	788,100.000	100	466,170.000	169.1
1938.	685,500.000		863,370.000	79.4
1946. VIII.	12,200.000	0.5	355,640.000	3.4
1946. IX.	18,800.000	0.7	606,580.000	3.1
1946. X.	35,200.000	1.4	842,670.000	4.2
1946. XI.	47,900.000	1.9	937,230.000	5.1
1946. XII.	64,500.000	2.5	967,630.000	6.7
1947. I.	70,100.000	2.7	1,016,760.000	6.9
1947. II.	81,400.000	3.2	1,093,110.000	7.4
1947. III.	96,700.000	3.8	1,173,000.000	8.2
1947. IV.	131,200.000	5.1	1,258,170.000	10.4
1947. V.	159,600.000	6.2	1,407,670.000	11.3
1947. VI.	166,600.000	6.5	1,468,290.000	11.3
1947. VII.	202,700.000	7.9	1,592,230.000	12.7
1947. VIII.	206,700.000	8.1	1,753,700.000	11.8

⁶ Index alapja — a Gazdaságstatisztikai tájékoztató megjegyzése szerint — 1937/38 = 100; az alapul vett pengőösszegek aranyalapon, 3.48 szorzószámmal vannak forintra átszámítva (3.794 a. pengő = 13.210 a. forint).

Ezekből az adatokból láthatjuk, hogy 1937-ben a takarékbetétálladék jóval nagyobb volt, mint a bankjegyforgalom. Éppen ezért ezen a téren még sok tennivalónk van, hogy az 1937—38-as viszonyokat legalább távolról is megközelítsük.

A takarékbetétképződés fontos előfeltétele azonban a nyugodt politikai légkör is, mert belpolitikai válságok és külföldi háborús híresztelések mind csökkentő hatással vannak a betétképződésre.

A fenti fejtegetéseinket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy életszínvonalunk emelése nemzeti termelésünk növelésétől függ, nemzeti termelésünk növelése viszont a beruházások függvénye, a beruházások előfeltétele pedig a tőkeképződés, vagyis a megtakarítások. E feladatok teljesítését, azaz lerombolt országunk és tönkrement gazdasági életünk mielőbbi újjáépítését, illetve talpraállítását külföldi kölcsön felvétele nagy mértékben gyorsítaná, de mivel erre jelenleg mód nincs, ezért e feladatokat saját erőnkől kell elvégeznünk, amihez azonban szükség van a legteljesebb nemzeti összefogásra és a politikai élet konszolidációjára, mert enélküli sikeres újjáépítést végeznünk nem lehet.

Némedi Mihály

KÖZLEMÉNYEK.

HALÁLOZÁSOK. Társaságunkat és egész gazdasági életünket súlyos veszteség érte *Párniczky* Ede ny. pénzügyminiszteri osztályfőnöknek, a Budapesti Gíró- és Pénztáregylet volt vezérigazgatójának elmúlásával. Évek sora óta lelkes, buzgó tagja volt igazgatóválasztmányunknak, aki soha sem maradt távol üléseinkről és nagy szeretettel mozdtotta elő törekvéseinket. Mint a pénzügyminisztérium hitelosztályának vezetője nagy szakértelemmel, éles gazdasági érzékkel és felül nem múlható önzetlenséggel irányította a reá bízott nehéz ügykört. A magyar pénzügyi bürokráciának azok közé a vezető tagjai közé számított, akiknek érdektelensége, hozzáférhetetlensége, tárgyilagossága minden kétségen felül állott és akik — mint *Párniczky* Ede is tette — teljes szegénységben távoztak az élők sorából. Társaságunk értékes, kedves egyéniségének emlékét kegyelettel fogja megőrizni.

A kereskedelmi szakoktatás ügye lelkes és áldozatkész barátját vesztette el *Ledermann* Mór nagykereskedőben, társaságunk egyik legrégibb tagjában. A közgazdasági nevelés szempontjából hiányát érezte annak, hogy míg a gimnáziumok jeles tanulóit az érettségivel kapcsolatban a kultuszkormány évente tanulmányversenybe vonta be, addig hasonló intézményt a kereskedelmi középiskolákban érettségizők számára nem létesített. Ezen a hiányon *Ledermann* úgy segített, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium, a főváros közoktatásügyi osztálya, a kereskedelmi és iparkamarák és más közgazdasági érdekképviselők és szaktestületek bevonásával társadalmi úton szervezett tanulmányi versenyeket a kereskedelmi középiskolákon érettségizett és ezek által kiküldött legkiválóbb tanulók részére. Ezek a tanulmány-versenyek kitűnően beváltak. A vidékről felküldött tanulókat a vizsgák teljes tartamára *Ledermann* saját vendégeiként látta el, a nagyobb vállalatoktól a győzteseknek értékes díjakat és elhelyezkedési lehetőséget szerzett. Nagy kár, hogy az ő elhalálózásával ez az intézmény megszűnt. Lényeges tényezője volt a kereske-

delmi szakoktatás színvonala emelésének. Reméljük, hogy az az okos és szép példa, amelyet szolgáltatott, előbb-utóbb követőre fog találni.

Az angol font küzdelmei.

Szándékosan mellőztük azt a megjelölést, hogy az angol font válsága, mert kétségtelen ugyan, hogy Anglia gazdasági történetének egyik legkritikusabb időszakát élte át az 1946—47. esztendőben, mégis — ha kiéleződött is a gazdasági és a valutáris helyzet, — krízisről, válságról kevésbé lehet tárgyilagosan beszélni, sokkal inkább a valutáris helyzet átmenetinek látszó zavarairól célszerű megemlékezni. Az angol kormány 1947. január 23-án és február 12-én két részletben *Fehér Könyvet* adott ki „Gazdasági áttekintés Nagybritannia jelenlegi ipari és gazdasági helyzetéről” címmel.¹ A könyvhöz maga a miniszterelnök írt egy aránylag hosszabb bevezetést, amelyben azzal indokolja meg a Fehér Könyv kiadását, hogy „egy demokratikus kormányzatnak kötelessége, hogy a népet őszintén bizalmába avassa”.² Hangsúlyozza ez a bevezetés, hogy Anglia súlyos helyzet előtt áll ugyan, de minden reménység kézenfekvő a válság leküzdésére, ha megfelelő anyagi és erkölcsi felkészültséggel veszik kézbe a szanálás programját.

A Fehér Könyv külön fejezetben foglalkozik az 1945. július—1946. december vége között kialakult gazdasági helyzettel és ebből a célból néhány olyan körülmény kiragadása és adatokkal való alátámasztása elkerülhetetlen, amivel ezek megindokolják a font 1947. évi küzdelmeit és érthetővé teszik azokat az intézkedéseket, amelyeket az angol kormány a font dollárra való átválthatóságának felfüggesztésénél foganatosított. Az angol pénzügyminiszter ugyanis 1947. augusztus 20-án a

¹ A könyv pontos címe: *Economic Survey for 1947*. London, 1947. Négy nagy fejezetre oszlik. Az első a tervgazdálkodás, a második az 1945. július—1946. decemberi időszak gazdasági alakulását, az ezt követő rész az 1947. évi helyzetet ismerteti, s a negyedik és záró fejezet konklúziók címet viseli.

² *I*d. munka 4. lap.

világgazdaság meglehetősen nagy meglepetésére felfüggesztette, illetőleg *hatályon kívül helyezte az angol fontnak dollárra való konvertálását*. Ez a lépés jelzi azokat a nehézségeket, amelyek a többoldalú, a multilaterális kereskedelmi szerződések elé tornyosulnak, de egyúttal élénken rávilágít Nagybritannia valutáris válságának kiéleződésére is. Ennek a rendkívüli jelentőségű valutapolitikai intézkedésnek csíráját a többször említett Fehér Könyv oldalain találjuk meg. Elég arra utalnunk, hogy a második világháború befejezésének végén a haderő a nemzeti munkaerő 42%-át vette igénybe. A harci zaj elülése után legfontosabb feladattá vált ezeknek a munkáskezeknek a béketermelésbe való visszavezetése, mivel a leszerelés után 4 és $\frac{1}{4}$ millió munkás vált ki a hadsereg kötelékéből, s ezzel a haderő létszáma körülbelül 3 millióra csökkent. Hozzá kell tennünk, hogy annyira ügyesen szervezték meg a munkaerők átállítását, hogy a munkanélkülek száma a 400.000-t soha nem haladta túl.

A *termelési eredmények* — az 1938. évvel összehasonlítva — ennek dacára meglehetősen *sötét képet* vetítenek elénk. A széntermelés 18%-kal volt alacsonyabb 1946. évben, mint az utolsó békeévben, vagyis 1938-ban. Az építőanyagok termelése sem érte el a háború előtti színvonalat. A pamutfonal termelése 40%-kal, a gyapjúiparé pedig 20%-kal maradt alatta a békeszínvonal termelésének. Az 1946. évi — Európaszerte katasztrófálisan rossz mezőgazdasági termés ellenére, — Angliában alig maradt alatta a termés hozam a béketermés mennyiségének. Ezenkívül, ha az angol gazdasági helyzetet vizsgáljuk, mindenkor szem előtt kell tartanunk azt a jelentékeny veszteséget, amely Angliát aranyban és külföldi beruházásaiban érte a második világháború idején. Számadatok vannak forgalomban arról, hogy Anglia külföldi eladósodása a második világháború alatt 6 milliárd fontot tett ki, s ezenfelül kereskedelmi flottájában is jelentékeny veszteség érte. Behozatalra szorul élelmicikkekben és ipari alapanyagokban. A háború vége felé kivételéből mindössze negyed részét volt képes behozatalának fedezni, s ez a körülmény jut kifejezésre külföldi

eladósodásában, illetőleg teszi érezhetővé a nagy külföldi eladósodást. Most tehát Anglia legnagyobb gondja kivitelének gyors fejlesztése. Ez rá is nyomja bélyegét az angol külkereskedelmi mérleg alakulására, amennyiben 1945. harmadik negyedében kivitele 46%, 1946. első negyedében 84% és ugyanezen év utolsó három hónapjában már 110%-ra emelkedett az 1938. év megfelelő időszaka kivitelének. Ugyanezen idő alatt a behozatal lecsökkent 62%-ról 42%-ra. Mégis 1946. évben a kereskedelmi mérleg hiánya 450 millió font volt, amit az Északamerikai Egyesült Államok, illetőleg Kanada kölcsönéből fedeztek.

Az 1947. év a gazdasági erőfeszítés évének nevezhető Angliában, amelyet számszerűleg úgy jelképeztek, hogy az 1938-as év kiviteli mennyiségével szemben az 1947. év végére az exportra kerülő mennyiségi volumennek legalább 140%-nak kell lennie. Minthogy a szén kivitelével ebben az évben még számolni nem lehetett és az acél- és pamutárak exportját sem tudták fokozni, más cikkekben kellett a kivitelre kerülő mennyiségek összegszerűségét felszöktetni. Ezekhez az általános jellegű kérdésekhez járult még, hogy Angliának dollárt kellett szereznie s éppen ezek a dollárgcndok robbantották ki azt a válságot, amely a *font krízise* címszó alatt került a világgazdaság történetének lapjaira.

Az angol valutáris helyzet rosszabbodásához hozzájárult ugyancsak az a körülmény is, hogy az amerikai majdnem négy-milliárdos hitelt előbb kellett igénybe venni, mint ahogy azt Anglia tervezte. Amíg ugyanis az 1946. év folyamán a havi igénybevétel átlagban 100 millió dollárt tett ki, 1947 első negyedében már a havi lehívás 167 millió és a második évnegyedben pedig 317 milliót tett ki havonta, s egyszerre — minden átmenet nélkül, — 1947 júliusában már 700 milliót és augusztus első három hetében pedig 600 millió dollárt volt kénytelen Anglia a kölcsönből mozgósítani. Ilyen módon az eredetileg 3.75 milliárdos dollárhitel alig hosszabb idő alatt, mint egy év leforgásán belül 400 millió dollárra zsugorodott össze anélkül, hogy a legfontosabb célt Anglia elérte volna, nevezetesen azt, hogy Nagybritannia hozzájuthasson a szükséges lélegzetvételi szü-

nethez, hogy ezáltal a háború folytán megzavart fizetési mérlegének egyensúlyát ismét helyreállítsa.³

Nem kétséges, hogy a rendkívül kedvezőtlen fejlődés arra is visszavezethető, hogy Anglia már 1946. év őszén egy egész sor ország számára *átutalási könnyítéseket* engedélyezett, hogy előkészítse a font általános konvertibilitását, számítva arra, hogy az Északamerikai Egyesült Államok a nagy dollárkölcson ellenében ezt kívánni is fogják. Több állammal, amelyekkel Anglia állandó külkereskedelmi kapcsolatban állott, olyan megállapodásokat létesített, melyek szerint úgynevezett „*Transferable Accounts*”-okat szerveztek, amely egyezmények a szerződést kötő államoknak lehetőséget adtak arra, hogy a hozzájuk befolyó fontösszegeket már 1947. július 15-e előtt dollárra átváltoztathassák és másrészt harmadik országoknak megengedték, hogy fontot fizetésül elfogadhassanak, de az engedélyezett átutalási könnyítéseket csakis az úgynevezett folyó műveletekre vehessék igénybe. Nagybritannia azonban az Egyesült Államokkal szemben nemcsak arra kötelezte magát, hogy az egyezmény ratifikálása után egy éven belül az összes fizetési és átutalási korlátozásokat a folyó műveletekre hatályon kívül helyezi, hanem magára vállalta azokat a — később rendkívül terhesnek mutakozó — kötelezettségeket is mindazokkal az országokkal szemben, amelyekben a háborús évek alatt meglehetősen magas összegű fontkövetelések gyűltek össze, hogy ezeket az egyenlegeket lassanként le fogja építeni és dollárra változtatja át. Kitűnt, hogy az ilyen címek alatt mutakozó kötelezettségek Angliát 3.6 milliárd fontsterling erejéig terhelik. Jóllehet, ennek a rendkívül jelentékeny összegnek csak egy csekély hányadát kellett volna a jelzett időpontig konvertálni, a többi pedig 1951. végéig részletekben felszabadítani, Anglia most egyszerre egy változott helyzettel találta magát szemben. Sikerült azonban sok állammal olyan megállapodást létesítenie, hogy a régi fontkövetelés egyelőre lekerült a napirendről és mindössze 100 millió fontsterling az az összeg, amit Angliának a transfer céljaira nyomban szabaddá kellett tennie.

³ Die englische Währungskrise Schweizerische Kreditanstalt Bulletin, Jahrgang 1947, Oktober. 83 lap.

A nagy amerikai kölcsönből körülbelül 40 százalékot 1947. első negyedében kellett igénybe venni, egyrészt az Egyesült Államokból behozott áruk ellenértékének kifizetésére, másrészt azon áruk számlaértékének kiegyenlítésére, amelyeket Anglia nem az Északamerikai Egyesült Államokban, hanem főleg Argentínában és Kanadában, vagy pedig az európai államoktól vásárolt. További 17%-át a kölcsönnek Nagybritannia a sterling-blokk államainak bocsátotta rendelkezésére, amely országok dollárszükséglete tette szükségessé ezen összegek átutalását. Még egy további kötelezettség is származott Angliára, és pedig az 1947. július 5-ig lejárt bankbetéteket vagy angol kincstári jegyekbe fektetett fontköveteléseket a hitelezők kívánására részben dollárban volt kénytelen átutalni. Kénytelen volt ezért az angol devizagazdálkodás állandóan nagyobb külföldi fizetési-eszköztartalékot készenlétbe helyezni, hogy az átutalásoknak, illetőleg kifizetéseknek símán eleget tudjon tenni.

Anglia növekedő valutáris nehézségei teljesen megakadályozták azt, hogy fizetési mérlegét egyensúlyba hozhassa. Átalakult fizetési mérlegének minden tétele és amíg 1946-ban a fizetési mérleg kiadási oldalán 1662 millió és a bevételi oldalon pedig 1262 millió fontsterling jelentkezett, tehát a hiány 400 millió fontot tett ki, addig az 1947. évi előirányzat az 1936–1938-as évek átlagával szemben már csak 350 millió fontot tesz ki ugyan, de még mindig nyolcszorosa az utolsó békeév fizetési mérleg hiányának.⁴

⁴ A Fehér Könyv szerint az angol fizetési mérleg (millió fontokban) így alakul:

	1936–38 évek átlaga	1946. év	1947. évre előirányzat
<i>Aktívák:</i>			
Árukivitel	496	900	1200
A hajózás tiszta jövedelme	105	—	—
Külf. tőkebef. jövedelme	203	—	—
Egyéb jövedelmek	44	50	75
	<hr/> 848	<hr/> 950	<hr/> 1275
<i>Terhek:</i>			
Árubehozatal	884	1100	1450
A kormány külföldi kiadásai	7	300	175
	<hr/> 891	<hr/> 1400	<hr/> 1625
<i>Hiány:</i>	43	450	350

A fizetési mérleg deficitjét az 1946. évben az Egyesült Államoktól és Kanadától felvett dollárkölsönökből egyenlítették ki. A háború befejezésekor ugyanis az Egyesült Államok azonnal felmondták a kölcsönbérleti szerződést és így Anglia csak kölcsön útján fedezhette beviteli többletét. Az elképzelés akkor az volt, hogy a kölcsönök elegendők lennének a fizetési mérleg hiányának fedezésére mindaddig, amíg az angol kivitel azt a mértéket eléri, amelyből a behozatal finanszírozása bőségesen megtörténhetik. Egy körülmény azonban feltétlenül számításba veendő, nevezetesen az, mely szerint *a kivitel erőltetése a belső fogyasztás rovására történik*. Erre vallanak azok a számadatok is, amelyek a jelenlegi angol termelési viszonyokat vetítik elénk. Különösen az úgynevezett kulcsiparokban sok a kívánni való, egyrészt mert megfelelő szakmunkaerő nem áll rendelkezésre, másrészt pedig az üzemanyagok és félgyártmányok sem elégségesek a tökéletes teljesítőképesség kihasználására. Természetes, hogy az erőltetett kivitel sok olyan cikket elvon a belső piac forgalmától, amelyet egyébként teljesen szabad forgalom mellett megfelelő vásárlóerő jelentkezésével belföldön lehetne elhelyezni. Minden megfeszített erőlködés dacára — a belső piac ki nem elégítése ellenére is — több dollár volt szükséges a behozatal kifizetésére, mint ahogy tervezték, amennyiben 1947. első felében 1200 millió dollárt kellett behozatali célokra mozgósítani, holott az előírányzott összeg erre a célra az egész évre 1450 millió körül mozgott.

A külkereskedelem ezek szerint nem alakul olyan kedvezően, mint ahogy tervezték még akkor sem, ha a kivitel összmenyiségét az előírányzatnak megfelelően meg is fogják közeliíteni. Ez a körülmény az inflációs pénzgazdálkodás árnyékát veti előre és állandóan rányomja bélyegét a gazdálkodás hullámvonalára. A második világháború alatt az angol kormány főgondját az képezte, hogy bármennyire is elkerülhetetlenné vált a fizetési eszközök forgalmának emelése, mégis fékezze az áremelkedéseket. Ez a törekvése nagy mértékben sikerrel is járt. A létienntartási index a háború végéig mindössze 31%-kal emelkedett. Már ennél kedvezőtlenebb képet mutat azonban a

fogyasztói árindex növekedése, amely 1945-ben átlagban 49.4 %-kal volt magasabb az 1938. évvel szemben. Még kedvezőtlenebb a nagykereskedelmi index, amely 1945. év átlagában 166.7 (1938 = 100) s a mezőgazdasági nagybani árak indexe 203-on állott (1939. augusztus = 100). A pénzmennyiségnek a forgalomhoz viszonyított növekedése jóval nagyobb mértékű volt, mint az áremelkedés. Az *infláció* tehát részben *lappangó* maradt, a pénztöbblet egyrésze nem jutott el az áru- piacokig s így nem befolyásolta hatványozott mértékben az árszínvonalat.⁵ A pénzszaporodás nem szűnt meg azonban a háború befejezésével. A pénzszaporulat egy részének semlegesítésére törekedett a kormány állandóan és ezt a jól kiépített kötött gazdálkodás rendszerével sikerült elérnie. Már a háború alatt két tényező befolyásolta — viszonylag igen kedvezően — az áremelkedést, nevezetesen az állami beavatkozás a maga adagolási és árszabályozó rendszabályaival, másrészt pedig az angol nép fegyelmezettsége, amellyel belenyugodott a korlátozásokba és természetesen vette, hogy jövedelme egy részét nem használhatja fel saját akarata szerint. Ezek a fel nem használt jövedelemhányadok részben háborús kölcsönökben kerestek elhelyezést, s bizonyos, hogy az állam 12 milliárdot kitevő háborús kölcsöneinek címletei sok olyan vásárlót vonzottak, akik jövedelmük egy hányadát más módon elhelyezni nem tudták, és a rendkívül hatalmas összeg tulajdonosainak egy része kétségtelenül nem állandó befektetésként vette át az állami papirokat, csak jövedelme el nem költhető töredékét kívánta megfelelően tartalékolni arra az időre, amikor majd az összegek felhasználása lehetővé válik. Még sincs inflációs veszély, mert a 12 milliárd fontot kitevő új állampapírok tekintélyes hányada változatlanul szilárd kezekben összpontosul, amelyek állandó befektetést látnak benne. Másrészt az is bizonyos, hogy a magángazdaságok megnövekedett készpénz- és betéttartaléka nem fog hirtelen visszaesni a háború előtti arányra, még akkor sem, ha fokozatos visszatérés mutatkozna a béke-

⁵ Domanovszky Ákos: Anglia gazdasági helyzete. Huszadik Század, 35 évf. (1947) 4. szám 285 lap.

állapotokhoz. Ezek a körülmények mind arra vallanak, hogy inflációtól, mégpedig egy keleteurópai értelemben vett papírpénz-gazdálkodástól Angliában egyelőre tartani nem kell és bármennyire is kritikussá vált az angol font világpiaci helyzete, nem fenyegeti olyan válság az angol fontot, amely maga után vonná az angol gazdálkodás szervezetének gyökeres megváltozását.

Most még röviden vázolni kell a dollár-hiány, az úgynevezett *dollár-inség* okait. Ezek között sok olyan található, amelyek meglepetésszerűen jelentkeztek. Így kedvezőtlenebbül alakult a kereskedelmi mérleg az előirányozottnál, amire egyébként már utaltunk is. Nemcsak a szén kivitelének elmaradása okozta a kereskedelmi mérleg erősebb félrebillenését, hanem az a körülmény is erősen befolyásolta a helyzet rosszabbodását, hogy a behozott cikkek világpiaci áremelkedése folytán több mint 250 millió dollárral kellett Angliának többet fizetnie a behozott árukért, mint amikor számításait felépítette. Más oldalról az Egyesült Államok közgazdaságának különleges helyzete is hozzájárult ahhoz — nemcsak Európában, hanem úgyszólván az egész világon, — hogy dollárhiány tünetei jelentkeznek. Az Egyesült Államok külkereskedelmi mérlegének alakulása indokolja meg azt a leghatározottabb és legfeltűnőbb módon. Amíg ugyanis az Északamerikai Egyesült Államok 1938. évi kivitele 3.09, behozatala pedig 1.95 milliárd dollárt tett ki, tehát a kiviteli többlet 1.14 milliárd dollár különbözetet mutatott, addig már 1947. első kilenc hónapjában a kivitel 10.5, a behozatal 4.2 milliárd, tehát 9 hónap alatt a kiviteli fölösleg 6.3 milliárd dollárra rúgott.⁶ Ez a rendkívüli változás, amely az Egyesült Államok külkereskedelmi mérlegében bekövetkezett, első sorban annak a körülménynek tulajdonítható, hogy Amerika leszerelt hadseregének katonáit minden erejével a mezőgazdaság és ipar szolgálatába állította, megvalósította a teljes foglalkoztatást, küzd a munkanélküliség ellen, s még áldozatok árán is igyekszik — esetleg kihite-

⁶ Probleme des Dollarmangels. Schweizerischer Bankverein. Bericht Nr 4/1947—114 lap.

lezések révén, — árucikkeivel a világpiacokon megjelenni. A világ azonban rendkívüli módon elszegényedett a hosszú háború alatt és nem képes megfizetni azokat a 8—10 milliárd dollárnyi kiviteli többleteket, amelyek az Egyesült Államok külkereskedelmi mérlegében évenként jelentkeznek. Nem következhet ebből egyéb, csak az — aminek egyébként tanúi és részben szenvedő alanyai is vagyunk — hogy hajsza indul a dollár után, meg kell szerezni a dollárt, ha a leszegényedett és elpusztult európai és ázsiai államok közgazdaságukat újjá akarják építeni.

Ebben az újjáépítési lázban hihetetlen kitartást és önmegtartóztatást mutat Anglia, s mindazok a gazdasági bajok, amelyek kihatásaként ma fontkrízisről, dollárhiányról lépten-nyomon hallhatunk, a háború gazdasági pusztulásának következményeit mutatják anélkül, hogy bárki is jóslásokba bocsátkozhatna. Kétségtelen, hogy hosszú idő lesz szükséges, amíg a szorgos munka, a technikai fejlődés ki tudja termelni azokat a javakat, amelyek a pusztulás pótlására elengedhetetlen szükségesség gyanánt mutatkoznak. Nemcsak Angliában, hanem az egész világon akkor fognak mutatkozni a tényleges javulás jelenségei, ha a nemzetközi munkamegosztás elve ismételten érvényesül a maga teljességében, amely az államok közötti árucserreforgalom és tőkemozgalom feléledését és kiszélesítését vonja maga után.

Domány Gyula

Egyetemi magántanári próbaelőadások.

1947 december 18-án tartotta Székely Artur, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara főtitkára, majd pedig december 22-én Gyömrei Sándor, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara h. főtitkára a Pázmány Péter-Tudományegyetemen magántanári próbaelőadását. Székely Artur mint közismert kiváló kereskedelempolitikus, Gyömrei Sándor pedig mint mélytudású, éles ítélőképességű gazdaságtörténész országszerte élveznek nagy tekintélyt. Nagyon örvendetes, hogy mostantól az egyetemi katedráról is képesek lesznek jelentékeny tudásukat

az ifjúság felé közvetíteni. A két előadónak — akik egyébként a mi igazgatóválasztmányunknak is tevékeny és buzgó tagjai — eszmemenetét a következőkben van módunkban kivonatossan ismertetni:

Székely a „*Világkereskedelem és gazdasági tervezés*“ c. próbaelőadásában a havanai konferencia napirendjén levő Világkereskedelmi Szervezet alkotmánytervezetének legfontosabb határozatait ismertette és bírálta. Majd áttért a világkereskedelem és a gazdasági tervezés összefüggéseinek megvilágítására. Az első világháború kitörése óta van a külkereskedelmi forgalomban szerepük a vámokon kívül a beviteli, kiviteli és devizakorlátozásoknak is. E korlátozások a legtöbb országban nem voltak valamely átgondolt és egységes terv alkotórészei. Inkább a korlátozás volt az uralkodó szempont bennük, mintsem a tervszerűség. Ha nem is nevezhetők ötletszerűeknek, mert hisz a fizetési mérleg védelmének kívül termelési célokat is szolgáltak, sok tekintetben bizonytalan és határozatlan célú intézkedések voltak, amelyeknek létrejöttében és különösen végrehajtásuk során nem egyszer jogosulatlan magánérdekek, politika vagy gazdaságilag erős vállalkozások és csoportok érdekei is érvényesültek. Tervszerűség tulajdonképpen csak a háborús készülődések éveiben és különösen Németországban nyilatkozott meg ezekben a korlátozásokban. Egyébként azonban inkább izoláltan kezelték a külkereskedelmet, függetlenül a közgazdaság és a gazdaságpolitika egyéb területeitől.

E határozatlanságot és bizonytalanságot, a magánérdekek megokolatlan érvényesülését akarják elkerülni az állami gazdasági tervek a külkereskedelem terén is. Igyekeznek pontosan megállapítani, minő bevitelre van az országnak szüksége és minő kivittel, vagy mint a lengyel terv előirányozza, mily nagyságú külföldi kölcsönrel bírja ezt a bevitelt megfizetni. Az általános tilalmak, a határozatlan kontingensek, a bizonytalan és rendszertelen és — itt már használható a szó — sokszor ötletszerű engedélyek helyébe szabatosan megállapított mennyiségek lépnek. fölosztva az egyes országokkal kötött megállapodások keretei között.

A gazdasági tervek már természetüknél fogva sem lehetnek elzárkózók. A nemzetközi együttműködés és munkamegosztás fontos alkotóelemük. Együtt kívánnak működni mindenekelőtt a tervező államokkal, de a világforgalomba egyébként is be kívánnak kapcsolódni. Tehát nem egyoldaliak. Vajda Imre közlése szerint az első magyar tervév 360 millió dolláros külkereskedelmi forgalmából kb. 50%-ot a tervező

országokkal és mintegy 50%-ot a nyugati országokkal kívánunk lebonyolítani. Az első tervév külkereskedelmi programja — a dollár időközi értékcsökkenésének természetszerű figyelembevételével is — megközelíti az 1938-as forgalom értékét és a másik két évben lényegesen fölül is múlja. Ugyanezt mutatják az egyes államokkal kötött áruforgalmi egyezmények, amelyek kontingenseinek értéke megközelíti vagy túllépi a két háború közti átlagforgalom vagy az etekintetben legkedvezőbb év forgalmának értékét, akár tervező, akár szabad gazdaságot folytató államról van szó. Ezt a folyamatot a külkereskedelmi statisztika is igazolja. Külkereskedelmi forgalmunk értéke augusztus, a terv működésének megindulása óta jelentősen emelkedett és egyaránt kiterjedt a határozott tervgazdaságot és a szabadabb gazdálkodást folytató államokra. A csehszlovák kétéves terv 1947 január 1-én lépett életbe. Az 1946. év első kilenc hónapjának forgalmával szemben a külkereskedelem értéke az 1947. évi első kilenc hónapban a beviteli oldalon mintegy a négyszeresére, a kiviteli oldalon mintegy a 2½-szeresére emelkedett.

Mindez azt bizonyítja, hogy a gazdasági tervezés nem áll ellentétben a világkereskedelem fejlődésével, ellenkezőleg, a nemzetközi kereskedelem előmozdítója az eddigi általános korlátozó rendszabályokkal szemben. De empirikus bizonyítás nélkül az elmélet és a logika is megállapítás mellett szól. *Keynes* mutat rá arra, hogy abban az esetben, ha az államok a teljes foglalkoztatottságot — ez a tervgazdálkodás legfőbb célja — belső politikájukkal biztosítani tudják, nem lesz szükség oly külkereskedelmi politikára, amely tulajdonképpen kétségbeesett kísérlet a teljes foglalkoztatottságnak a külföld költségén való biztosítására. Ezt úgy akarja elérni, hogy erőlteti a kivitelt és csökkenti a külföldön való vásárlásokat, így igyekeztve áttolni a munkanélküliség problémáját a küzdelemben alul maradt partnerországra.

A gazdasági tervezés másik célja az ipar fejlesztése. Ez pedig a fogyasztóképeségnek olyan emelkedésével jár, amely az iparcikkek bevitelét is emeli.

Minthogy a teljes foglalkoztatottság biztosítása és az iparfejlesztés a tervgazdaság fontos programmpontjai, törekvései már azért is párhuzamosak a világkereskedelmi konferencia programjával. Ezért a világkereskedelem fejlesztésére irányuló minden nemzetközi megállapodásnak vagy akciónak — ha sikert kíván elérni — tekintettel kell lennie a tervező országok szükségleteire, amelyek egymásközötti, de a nem tervező országokkal létesített egyezményeikkel is — esetleg

egyezményektől függetlenül is — az eddigi általános forgalmi korlátozások helyébe az árucseré kiterjesztését léptetik. Ha már a piac, az árak, a kereslet és kínálat automatizmusa nem működhetik, azok szemében is, akik ennek az automatizmusnak érvényesülését szeretnék, helyesebb a mai körülmények között a tervszerűség, mint a tervszerűtlenség.

Gyömrei Sándor „a gazdaságtörténetírás új feladatai” címen tartott próbaelőadása abból indult ki, hogy a világháborúk utáni rohamos gazdasági átalakulás természetesen tompítja a történeti érzéket. De a jelen problémái nyugaton sem kevésbé izgatók és még sem vezettek ott a történet iránti érzéketlenségre. Németországban és Olaszországban történetellenes ideológiák idézték elő a történeti tudat elsorvadását. *Ebben a szellemi légkörben meg kellett semmisülnie a Schmoller-Brentano-Bücher neveihez fűződő német gazdaságtörténeti iránynak, amely a múlt század közepe óta uralkodott a német egyetemeken és amelyhez olyan jeles angol gazdaságtörténészek is, mint Toynbee, Cunningham, Ashley és Unwinn jártak iskolába. A historizmus bukásával együtt következett be a gazdaságtörténetírás hanyatlása Németországban.*

Ugyanakkor azonban, amikor a német gazdaságtörténetírás elsorvad, Angliában és Franciaországban pompás új virágokat hajt. Különösen Angliában, ahol érdekes módon a két nagy egyetemen csak a 20-as évek végén létesítették a gazdaságtörténeti tanszéket, Oxfordban G. N. Clark-kal, Cambridgeben Clapham meghívásával. (Ebben az időben indulnak meg egymás után a nagy angol, amerikai, francia gazdaságtörténeti folyóiratok, az *Economic History Review*, a *Journal of Economic and Business History* és a *Annales d'histoire économique et sociale*. 1940-ben, a Luftwaffe bombázópóra közepette indul meg a legmonumentálisabb gazdaságtörténeti munkasorozat: a *Cambridge Economic History of Europe*.)

Itt látszólagos ellentmondásra bukkanunk. Az egyik oldalon Németországban az angolszász elméleti közgazdaságtan benyomulása a huszas években elfojtja a sajátosan német történeti irányt, a másik oldalon, az absztrakt elmélet bölcsőjénél, Cambridgeben a gazdaságtörténeti kutatás új erőre kap. Hogyan lehet ezt megérteni? Csak úgy, ha a német és angol tudományos gondolkodás sajátosságait szem előtt tartjuk. A mértékkel és arányokkal nem törődő, a mindig a végletekben kiéleződő német gondolkodás a historizmus terén, az ú. n. Methodenstreit során olyan túlzásokra ragadtatta magát a múlt-

ban, hogy már nem is a történeti, hanem az antiquarius jelző illeti meg.

A németek minden problémaállítás nélkül olyan óriási, összefüggéstelen és felhasználhatatlan anyaggyűjtést végeztek, hogy a történeti iskola nemcsak az elmélet terén mondott csődöt — *Heller Farkas* szerint a nagy Németország ennek következtében évtizedeken át alig tudott nagyobb elméleti tekintélyekkel dicsekedni, míg Bécs sorban kiváló elméleti tudósokkal ajándékozta meg a világot —, hanem a legsajátabb területén, a gazdaságtörténet terén is zsákutcába került.

Ezzel szemben az angol józanság mindig egyensúlyt tudott tartani az induktív és deduktív módszer között. Nem alaptalanul mondják, hogy a klasszikus gazdaságelmélet megalapítója, *Adam Smith* az első és még ma is a legnagyobb gazdaságtörténész. A *Wealth of Nations*-nek azok a kitérései, amelyekben történeti példákat hoz fel tételeinek illusztrálására, valóságos remekei a gazdaságtörténetnek. Nem csoda, hogy így az angol közgazdasági elmélet virágzása a cambridgei iskolában nemcsak, hogy nem vont el figyelmet a gazdaságtörténettől, hanem éppenséggel nagy része volt az angol gazdaságtörténetírás fellendítésében.

A gazdaságtörténelem nem a múlt tudománya, hanem a történelmi helyzetekben formálódó embereké. És a történelemnek ezeket az embereket kell megragadni. Aki magát történésznek tekint, de nem érzi magában a vágyat, hogy megkeresse az embereket, ahol vannak, vagy ahol elrejtőznek: az élő, az érzékeny, a szenvedélyes embert, ez csak a tudákosság mániákusa lehet, az állítólagos tények gyűjtője, aki ugyanannyira haszon nélküli, mint a gyufaskatulyák gyűjtője. A politikai és gazdasági intézmények több mint formák: ezek a hitnek, a croyance-nek realizálódásai. Ezt a croyance-t felfedi még a pénzrendszerek mögött is. Bloch egyik munkájának a címe: „*La lutte pour l'individualisme agraire*” rávilágító formulája egy történész egész magatartásának. Bloch nem dolgokat akar tanulmányozni, nem a birtokközösséget, vagy az enclosure-ok, vagy a robot problémáját, hanem mindenekelőtt az embert, mert az ember a történelem egyetlen és valódi tárgya.

Az 1918 után megindult magyar gazdaságtörténetírásnak első nagy alkotása ennek a fakultásnak a dicsősége: *Eckhart Ferenc* tisztázta gazdasági fejlődésünk sarkkérdését, a Mária Terézia-i vámpolitika szerepét ipari fejlődésünk csiráinak előjuttatásában. Számos kutató munkáján, *Szekfü* és *Domanovszky*

tanítványaién állapíthatjuk meg, hogy a német gazdaságtörténeti iskola szemponttalan módszerén túltették magukat és megszabadulva a német historizmus terhes örökségétől, el fognak jutni gazdasági multunknak termékeny problémafelvetések alapján való megismeréséhez.

A gazdaságtörténeti kutatások nagyrészenek hibája, hogy nem tartott lépést a gazdasági elmélet kifinomulásával. Ha a német történeti iskolát az elméletnélküliség jellemzi, a tulajdonképpeni gazdaságtörténészeket éppen tudatos 'elméletellenesség' vezeti.

Sajnálatos tévedés az elméletnélküliségből erényt alkotni. Gazdaságtörténetet csak azóta lehet írni, amióta a gazdasági gondolkodás tudományos apparátust teremtett magának. Adam *Smith* előtt is feljegyezték a történetírók gazdasági adatokat is, de nem tudták őket kiértékelni. Jó példa erre *Voltaire*-nek XIV. Lajos századáról írott remekműve, amely csodálatosan naív, amikor Colbert gazdaságpolitikai művét adja elő. Tévedés azt hinnünk, hogy az elmélet logikai felszereltsége nélkül le lehet írni egy gazdaságtörténeti folyamatot.

A kutatónak nem szabad megállnia az elmélet egy bizonyos elért fokánál, hanem lépést kell tartania a teoria haladásával. Meggyőző példa erre *Clapham*-nak három évvel ezelőtt megjelent utolsó nagy munkája, a „*Bank of England*”-nak története. Hányan és milyen kitűnő emberek írták meg ezt előtte! *Clapham* azonban, *Keynes* elméletén iskolázva, új szempontokat vitt be a kutatásba és elődeivel ellentétben megállapítja, hogy az angol jegybank soha sem tudta a pénzpiacot döntően irányítani.

A gazdaságtörténetet tehát nem lehet gazdaságelméleti tudás nélkül művelni. A történeti és elméleti tudásnak egyesítve kell lennie a kutatóban. A teoriát és historiát egymás mellett, nem pedig egybekötve művelni annyit jelent, mint a gazdaságtudomány alapproblémáját, azaz a gazdasági jelennek és multnak összefüggése iránti kérdést megoldatlanul kiengedni a kezünk közül.

A gazdaságtörténésznek meg kell járni az elmélet sokszor rögzös, sokszor meredeken emelkedő hegyi ösvényeit, mert csak így tud eljutni azokhoz a levegős csúcsokhoz, amelyekről széles tájat lehet áttekinteni.

Fejlettebb elméleti felkészültséggel vizsgálni a múlt dolgait, az elméleti apparátusnak a leghaladottabb módszereit alkalmazni, a történeti ábrázolást erősebben beállítani a közgazda-

ság dinamikus folyamatának vizsgálatára. Ezek ennek a műfajnak kissé figyelmen kívül hagyott szabályai.

Ezekhez a feladatokhoz még egyet fűznék. Gazdaságtörténetírásunk túlságosan izoláló, kevésbé törekszik arra, hogy egy adott időben megállapított tényeket hozzámérje a korabeli külföldi hasonló jelenségekhez. „*You cannot write English economic history*” — mondta helyesen *Marshall*. — *Csak magyar gazdaságtörténetet sem lehet írni*, illetőleg nem lehet megérteni a magyar múlt jelenségeit sem, ha nem ismerjük Európa konform gazdasági adottságait. Egy múlt század elejei adat holdankénti átlagtermésről keveset mond, ha nem ismerjük ugyan ezt a számot más országokban. A magyar jobbágy sorsát egy adott időpontban nem ítéltjük meg, ha a nyugati földművest nem ismerjük ugyanabból az időből.

A gazdaságteoretikus kissé lenézi a gazdaságtörténetést. Nincs igaza. Aki a gazdasági élet alapvető jelenségeit, pl. a tulajdont, a pénzt csak egy történeti fázisban ismeri, az egyáltalában nem ismeri. Igyekeznünk kell a társadalmi feszültségek között élő mai magyar ember lelkében a történeti érzéket újból elevenné tenni. A történelem módszerei változhatnak, de a történetírás rendeltetését minden időkre meghatározta *Bacon*: *Fundamentum prudentiae civilis*.

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Szász Antal: Banküzemtan. Budapest, 1947. 698 lap.

A Tébe és a Magyar Nemzeti Bank még a háború kitörése előtt közösen pályázatot hirdettek egy olyan munkára, amely a bank ügyvitelének technikai leírását adja, s egyidejűleg a bankpolitika fejlődését elméleti oldalról is bemutatja. Több munka érkezett a pályázatra és a bíráló bizottság Szász Antal fenti címen megjelent könyvét tartotta a pályadíj kiadására megfelelőnek, és így a pályadíjat ennek a munkának ítélte oda. A kitüntetett munka — a közbejött zavaros viszonyok folytán csak később — 1947. évben jelenhetett meg könyvalakban. A munka beosztása azt a rendszert követi, amelyet a hasonló németnyelvű könyveknel lehetünk fel, nevezetesen első sorban magáról a banküzemről emlékezik meg egy nagy fejezetben, ezt követőleg a részvénytársasági alapon működő bankok szervezetének és ügyvitelének szenteli fejtegetéseit s a harmadik részben — amely a könyvnek nagyobb felét tesz ki — a legfontosabb bankpolitikai elvekről, a rentabilitásról, a liquiditásról és a biztonságról ír. Csatlakozik a könyvhöz egy függelék, amely a banküzletben használatos nyomtatványokat, az üzletfelekkel létesíteni szokott megállapodásokat mutatja be másolatban.

A bank fogalmának szabatos körülírása nélkül banküzemtanról nehéz írni és szerző nem is marad adós ezzel a kérdéssel. Meglehetősen röviden foglalkozik azonban azoknak az elméleteknek feltárásával, amelyek a bank fogalmát akarták pontosan körülhatárolni. Ő is megállapítja a bank fogalmát, amelyet üzemnek tart, „amely a saját számlájára hivatászerűen vesz igénybe, illetve nyújt hitelt, s amelyet sajátos gazdasági szervezete pénz alkotására is alkalmassá tesz.” (3 old.) Ezzel kapcsolatban kell részletesen a hitelpénzről megemlékezni, amely tudvalevőleg a modern közgazdaságban oly kimagasló szerephez jutott és ennek szerző a rendkívül terje-

delmes könyvben mindössze pár mondatot szentel. Elkerülhetetlennek látszik ennél a kérdésnél H. Mannstaedt: Ein Kritischer Beitrag zur Theorie des Bankkredits könyvében lefektetett elméleteknek rövid ismertetése. A munka sem erről a szerzőről nem vesz tudomást, sem pedig a bankpénz, illetőleg hitel-pénz kifejlődésére részletesebben nem tér ki. Azzal magyarázható ez az álláspontja, hogy inkább a gyakorlati részre helyezi a fősúlyt, s magáról a banküzemtanról, arról a *technikáról* kíván megemlékezni, amely a bank belső szervezetével foglalkozik.

Miután nagy vonásokban, általánosságban tárgyalja a hitel-, értékpapír- és a devizaüzletek lényegét, rátér a könyv tulajdonképpeni tárgyának ecsetelésére, vagyis annak szabatos feldolgozására, hogyan fest belülről egy nagy pénzintézet, hogyan vannak az egyes üzletágak külön-külön, s az egész ügyvitel egységesen megszervezve, milyen egy nagy bankintézet belső adminisztrációja, hogyan végzik azokat a munkálatokat az egyes osztályok, amely részleges munka révén a bank szervezetében teljes összhang uralkodik. Kétségtelen, hogy a könyvnek ez a része igen szerencsés beosztású, megírási módja is megállja azt a mértéket, amelyet jogosan el lehet várni egy olyan könyvtől amely a bank belső életére kíván rávilágítani. Hogyan kell működnie belülről egy banknak, az elsősorban *szervezés* kérdése. Tudvalevő, hogy egy banküzem több üzletágra tagozódik. Legfontosabb üzletág a hitelüzlet, amelynek keretében helyeződnek el a váltó, a folyószámla, a takarékbetétek és a jelzálogosztályok. Természetes, hogy mindegyik tagozat külön alcsoportokra oszlik, mint például a váltóosztálynak külön van leszámítolási és behajtási osztálya, továbbá a tőzsdeosztály is különféle alcsoportokat egyesít magában, így pl. értékpapír elszámolási és nyilvántartási csoportokat, amelyek között mindenkor annak az *összhangnak* kell meglennie, amely nélkül bankadminisztráció, bankvezetés el sem képzelhető. Hogy ezeket az osztályokat milyen rendszerek szerint vezetik és milyen könyvelési technikát alkalmaznak, arról a könyv részletesen emlékezik meg és ismerteti mindazokat a szisztémákat amelyeket a modern banküzem adminisztrációjába igyekszik beilleszteni, hogy ez által a technikai üzletvezetés egyszerűbbé, könnyebbé és áttekinthetőbbé váljék. Nem kerüli el természetesen figyelmét a gépesített irodaüzem sem, és rámutat azokra a módszerekre, amelyeket ezzel kapcsolatban külföldön is már alkalmaznak. Oly részletességgel követi a banküzem minden egyes megmozdulási

állomását, hogy valósággal megeleveníti előttünk azt a szorgos munkát, amely egy bankban a beérkező megbízástól annak teljesítésén keresztül az ügyfél kiértékesítéséig lefolyik. Ahhoz nem férhet kétség, hogy egy ilyen leírásra nálunk szükség van, mert a banktechnika magyar irodalma meglehetősen szegényes és egy olyan átfogó munka felett korábban alig rendelkezett, amely az alap- és részletkérdéseket feldolgozta volna.

Magyarországon a bankok általában részvénytársasági alapon dolgoznak, magánbankház, különösen olyan értelemben mint Angliában, vagy a régi Németországban, alig fordul elő s ezért érthető, ha szerző a legnagyobb súlyt könyvében a részvénybank szervezésének és ügyvitelének szenteli. Hiszen a pályadíjat is annak idején úgy tűzték ki, hogy a banküzem-
tant kell megírni, amely alatt a részvénybankok működését értették. Egyik német szerző megállapítása szerint a banküzem szervezési feladata „a rend, a szabályosság, az egyöntetűség, a forma és a szervezet”. (159. old.) Ebben a rövid mondatban mindaz benne foglaltatik, ami a *banküzem feladata*. Rendet kell tehát teremtenie, szabályos egyöntetűséget mind a forma, mind pedig a belső szervezet tekintetében. Egy ilyen renden alapuló szervezet ügyviteli szabályzatot kíván meg, amely magában foglalja a vezetés kérdését, a munka megosztását, a végzett munka ellenőrzését, a munka racionalizálását és azoknak a nyilvántartási eljárásoknak kidolgozását, amelyek a bank helyzetét mindenkor hűen és könnyen áttekinthető módon vizs-
szatükrözik. Rájöttek idővel arra, hogy a bank belső életében az ügyfélszolgálat milyen le nem kicsinyelhető fontossággal bír, s ezért minden bank valóságos propagandaosztályt tart fenn, amely ösztönzi az ügyfeleket arra, hogy minél gyakrabban vegyék a bank szolgálatait igénybe, s minél változatosabb megbízásokat adjanak a banküzlet terén. Majdnem egyidejűleg alakult ki az ügyfél szolgálattal a propaganda és tudományos osztályok megszervezése, illetőleg bevezetése, amelyekhez újabban még a statisztikai osztály felállítása is hozzájárul. Mindezekből látható tehát, hogy egy nagybank milyen rendkívül hatalmas vértetéssel dolgozik a közgazdaság területén, hogy teljes erejével bele tudjon illeszkedni azoknak a feladatoknak megoldásába, amelyeket egy modern bankrendszerből kívánni lehet.

Ha most már nagy vonalakban a bank belső életét vázol-
tuk, röviden az *egy-egy üzletágak szervezetéről* és ügyviteléről kell megemlékezni. Ez a könyv legjobb része, s itt éli ki magát a szerző, hogy tollával bevilágítson abba a fáradhatatlan

munkába, amely a nagy bankpalota irodáiban folyik és amelyről a bankon kívülállók csak annyit tudnak, hogy egy pénzintézetbe kamatozásra lehet pénzt hozni és kamatfizetés mellett — megfelelő fedezetek és biztosítékok lekötésével — kölcsönt lehet kapni. A bankok legfontosabb üzletága a passzív oldalon a takaréket és ennek leírása, — a betétkönyvek mintáinak, s a kamatok kiszámításának feltüntetésével — meglehetősen részletességgel van a könyvben felvázolva, hasonlóképpen a folyószámla osztály adminisztrációjának szemléltetése is kimerítő, s ezt követőleg a váltóosztály szerveztének ismertetése is kifogástalan áttekintést nyújt mindazok számára, akik érdeklődéssel viseltetnek egy bank belső munkája iránt. Milyen egy pénzintézet összeműködése a Magyar Nemzeti Bankkal, hogy történik csekkek útján az átutalások gyors lebonyolítása, arra vonatkozólag is megtaláljuk az összes felvilágosításokat ebben a könyvben éppen úgy, mint ahogy az értékpapír-üzlet vázolója is kielégíti a kívánságokat, amelyek egy ilyen könyvvel szemben felmerülhetnek.

Nagy kérdés, hogy mikor rentabilis egy üzem és ez a probléma a banküzemnél is előtérbe nyomul. „A *jövedelmezőség* fogalmát“ (309. old.) általában a rentabilis szóval helyettesítik. Ismernünk kell tehát azokat a jövedelemforrásokat, s azokat a terheket, amelyek garanciáját képezik a bank helyes vezetésének. Röviden azt lehet mondani, hogy a pénz forgatásából származó jövedelem képezi a bank tiszta hasznát, illetőleg eredményét. A banküzletben azonban éppenúgy vannak konjunktúrális jövedelmek, (315. old.) mint ahogy más egyéb magánvállalkozásnál is a gazdasági élet hullámozása rányomja a vállalat fejlődésére bélyegét. A bankélet hullámvonalán változtatják egymást az emelkedések és horpadások. Így előfordulhat jó tőzsdei konjunktúra, viszont olyan időszakok is bekövetkezhetnek, amikor az értékpapír-üzlet vontatottsága és kimaradása helyett más üzletágak fejlesztésére kell a vállalkozási tevékenységet fordítani. Az apró részletek felvázolása helyett, amelyek egy könyvismertetés kereteit túlnövik, inkább arra kívánunk rámutatni, hogy két tétel az, amelyek a bankok jövedelmezőségének kérdését eldöntik, s ezek egyike a kamat-rés, a másik pedig a jutalék. Ezeknek a kérdéseknek megvilágítása — részletes feldolgozás mellett — világos és szabatos, hasonlóképpen az ezzel szemben álló költség csoportozat kimunkálása és felvázolása a könyv jobb fejezetét alkotja.

Miután így megismerjük a rentabilitás lényegét, nyitott kérdésként marad a *biztonság* problémája, amelynek a könyv

ez alatt a cím alatt fejezetet szentel. Itt sorra veszi az egyes üzletágakat és vizsgálja azt az üzletpolitikai összeműködést, amely jellemző a bank egyes üzletágaira. Természetes, hogy az üzemi hitel kérdése az üzletágak ismertetésénél nem kapcsolódhatik ki. Amikor letárgyalja az üzletpolitikai összefüggéseket, rátér az üzemviteli kapcsolatok vázolására, amely egyúttal befejezője is a terjedelmes munkának. A könyvhöz csatolt szerző egy *irodalmi összeállítást*, amely azonban meglehetősen sovány. A német és magyar szerzőkön kívül más nyelvű munkára nem is hivatkozik, pedig tudvalevő, hogy az angol-szász és olasz irodalom a bankpolitika és banktechnika területén nagyon jelentékeny munkákkal gazdagította ezt a tudományágat.

Domány Gyula

Közgazdasági olvasókönyv. A kereskedelmi középiskolák II. osztálya számára. Szerkesztették: dr. Solt Andor egy. m. tanár, keresk. középisk. tanár és *Takaróné dr. Gáll* Beatrix egy. m. tanár, keresk. középisk. igazgató. (Utóbbi a Magyar Közgazdasági Társaság igazgatóválasztmányának tagja.) „Hungária Hirlapnyomda” Rt. kiadása. 236 l.

Bár a könyvet tankönyvül engedélyezték, annak jelentősége lényegesen meghaladja egy tetszés szerinti tárgy bármily kitűnő tankönyvének jelentőségét. Úgy érezzük, mintha most, ennek a könyvnek a megjelenésével nyílna meg az a korszak, amelyben ifjúságunk érzékét a közgazdasági tudás iránt valóban fel akarjuk ébreszteni és figyelmét a közgazdaság törvényszerűségeire könnyed módon, kényszerítő eszközök nélkül akarjuk ráterelni. Hogy az első lépés ebben az irányban megtörtént, az *Csejkey* Ernő, a Magyar Nemzeti Bank elnökének az érdeme, aki — akkor még mint kereskedelmi államtitkár — mintegy 1½ évvel ezelőtt szűkkörű szakértekezletet hívott egybe a kereskedelmi szakoktatás fejlesztése kérdésében. Ezen az értekezleten jegecedett ki egy olyan közgazdasági olvasókönyv megjelentetésének a szükségessége, amely mind a szépirodalom, mind a szakirodalom köréből kiszemelt tanulságos, de szórakoztató és érdekes olvasmányokkal hozza közelebb az ifjúságot a közgazdasági kérdésekhez. A könyv előkészítését *Vincze* Frigyes keresk. szakoktatási főigazgató vállalta, ő szemelte ki igen szerencsés kézzel a két szerkesztőt, helyes útra

irányította munkájukat, amelynek eredménye most előttünk fekszik.

A két szerkesztő a kitűzött nehéz feladatot *kitűnően* oldotta meg. Nagy körültekintéssel, közgazdasági érzékkel és pedagógiai tudással válogatták össze azokat a — részben poétika, részben prózai — olvasmányokat, amelyek elolvastatásával az ifjú olvasókat egy — számukra eddig teljesen ismeretlen — területre be lehet édesgetni. Széchenyi és Kossuth, Jókai és Marx, Ady Endre és John Stuart Mill, József Attila és Smith Ádám, Henry George és Ady Endre, Goethe és Móra Ferenc stb., stb. váltakozva tárják fel szellemi kincseiket a serdülő ifjúság előtt. A könyv főelőnye, hogy szerkesztői mindenekelőtt szórakoztatni akarták olvasóikat. A szórakoztatással viszik beléjük az érdeklődést. Az érdeklődésen keresztül a tudást. *Igen nagy érdemük, hogy teljesen tárgyilagossak.* Nem akarták az ifjú olvasókat egyik vagy másik társadalompolitikai vagy közgazdaságtudományi irányzat részére meghódítani. Az egyes idézetek összeválogatásánál nem az volt az irányelv, hogy egyik vagy másik gazdaságpolitikai irányzatnak prozelitákat szerezzenek. Megelégedtek azzal, hogy bemutassák, tulajdonképpen miről van szó, hogy a közgazdasági tudás milyen érdekes, hasznos, sorsdöntő jelentőségű valami — azután később, mélyreható tanulmányok és komoly tudás alapján döntsék majd el az olvasók, milyen eszmeáramlatnak, mely iskolának, milyen irányzatnak akarnak hívei, esetleg előmozdítói lenni. Ez a tárgyilagoss és pedagógiai szempontból egyedül helyes kiindulási pont volt az, amelyből az olvasókönyv nehéz kérdését sikeresen lehetett megoldani. *Rónai* Sándor kereskedelmi miniszternek nagy érdeme, hogy ily tárgyilagoss könyvet tankönyvül engedélyezett és így nem akart az ifjúságra sem tudományos, sem világnézeti, sem politikai szempontból semmiféle előre kijelölt irányt rákényszeríteni.

Nagyon sikerült gondolat volt, hogy a szerkesztők az idézetek nyomán egyben közölték az egyes szerzők működésének, jelentőségének rövid, tömör ismertetését, az illető idézetben érintett problémák fontosságát és szinte utat nyitottak arra, hogy az illető tanár mely fogalmaknak, mely igazságoknak, mely tantételeknek bővebb megvilágításával akarja tanulóit érdeklődését elmélyíteni. Ha az irodalomtanár Móra Ferenc, Móricz Zsigmond, Veres Péter, Tömörkényi írásaiból vett idézetekkel nemcsak az írók zamatos magyarságát, hanem a parasztság közgazdasági és társadalmi problémáit is megvilágítja, ha Széchenyi, Kossuth, Berzeviczy Gergely műveiből

íróiknak nemcsak egyéni nagyságát, de egyúttal a kereskedői foglalkozás iránti nagyrabecsülését is előtérbe helyezi, ha a Jókai „Fekete gyémántok“-ából közölt gyönyörű részletből kiemeli azt, hogy a pénzcsinálás, a pénzszerzés „Szép tudomány! Tisztességes tudomány! S úgy látszik hogy eltartja az emberét“ — akkor ez az olvasókönyv egész új, termékeny és kedves pedagógiai irányt fog inaugurálni. És ha a kötet utolsó adalékaként közölt Jammes Francis verset, azt, amelynek első sora így szól: „*csupán a munka nagy s a dolgozó*“, szavaltatja el ifjú tanulóival a harcias, hőses versek helyett vagy mellett, ezzel is bizony helyes irányba tereli gondolkodásukat.

A szerkesztők kitűnő munkát végeztek. Teljes elismerés illeti őket. Sajnálunk, ha ez az értékes könyv éppen csak a kereskedelmi középiskolák II. osztályának tanulóit gazdagítaná. *Szerintünk ezt minden középiskolai tanárhoz el kellene juttatni és minden középiskolában kellene az ifjúsággal olvastatni.* Igen kis költséggel óriási eredményeket érhetnénk el a serdülő ifjúság közgazdasági tájékoztatása irányában. Ne mulasszuk el azt az alkalmat! A főváros járhatna elől jó példával. A Székesfőváros tanügyi osztályának vezetője, Szoboszlay Ferenc tanácsnok már többször tett tanúságot arról, mennyire értékeli a közgazdasági tudás terjesztését. Most ezzel a könyvvvel, amelyet éppen az ő tanárai írtak, jelentős segítséget nyert a gazdasági tudás megkedveltetése érdekében. Reméljük, hogy fel fogja ezt a segítséget használni. (é. a.)

Jirkovszky Sándor: A magyarországi pénzügyintézetek története az első világháború végéig. (Budapest, 1945.)

A magyar közgazdasági irodalomban egyes pénzügyintézetek történetét tárgyaló munkák elég nagy számban találhatók, de az összes magyarországi pénzügyintézetek történetével együttesen foglalkozó művek már ritkábban.

A szerzőnek e könyve a magyarországi pénzügyintézetek történetét csak az első világháború végéig tárgyalja. Az első világháborútól napjainkig bekövetkezett fejlődést könyvének második kötete fogja majd ismertetni.

A könyv két fő részre oszlik: 1. a kiegyezés előtti és 2. a kiegyezéstől az első világháború végéig terjedő korszakok pénzügyintézeteinek történetére. Az első rész a takarékpénztárak

tárgyalásával kezdődik, amelyben a szerző röviden ismerteti — a hazaiak mellett — a külföldi takarékpénztárak fejlődését is.

Hazánkban az első takarékpénztár Brassóban alakult 1836-ban. Alapítója Lange Péter, a bécsi udvari kancellária tisztviselője volt. A takarékpénztár tagja lehetett mindenki, aki kötelezte magát arra, hogy legalább 10 pengő forintot helyez el nála letétként s azt 5 évig nem veszi ki. A tagok betétjéből 3996 forint 12 krajcár gyűlt össze.

A Brassói Takarékpénztár mintájára alapította 1841-ben Herbert Mihály a Nagyszebeni Takarékpénztárt.

A takarékpénztáraknak az ország többi részében való felállításának szükségességét Fáy András hirdette először. Ő alakítja meg 1840-ben a Pestmegyei Takarékpénztárt, amely később Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület néven működött. A Pestmegyei Takarékpénztár megnyitása után az országban egymásután alakulnak takarékpénztárak. Így Aradon az Aradi Takarékpénztár 1840-ben, Pozsonyban a Pozsonyi Takarékpénztár 1841-ben, s majd Sopronban, Győrött, Kassán, Eperjesen, Komáromban, Miskolcon, Pécsen, Szegeden, Debrecenben, Szekszárdon stb. 1848-ban már 36 takarékpénztár működött Magyarországon. A későbbi takarékpénztárak letértek a philanthropia útjáról és többnyire részvénytársasági alapon alakultak.

A takarékpénztárak nagyarányú szaporodása szükségessé tette alapításuk és működésük állami szabályozását. A Kancellária 1844 szeptember 26-án kiadott decretumban, melynek címe: Regulativ über die Bildung, Errichtung und Überwachung der Sparkassen, szabályozta a takarékpénztárak alapítását és működését. A magyarországi takarékpénztárak alapszabályait azonban, mivel nálunk a takarékpénztárak bankok hiányában ezek szerepét is betöltötték, gyakran a Regulativum utasításaitól eltérő módon kellett meghatározni. Csupán az abszolutizmus idején akarta az osztrák kormány a magyarországi takarékpénztárakra is a Regulativum szabályait teljes mértékben alkalmazni, de még ekkor sem sikerült ezt teljesen keresztül vinnie.

A takarékpénztárak után a szerző a bankok keletkezését és fejlődését ismerteti. A XIX. században az ipar és kereskedelem nagyarányú fellendülése szükségszerűen életre hívta a bankokat is. Hazánkban kezdetben, magánbankházak működtek, amelyek közül különösen a Malveux és Wodianer bankházak tűntek ki.

Széchenyi István felléptével az iparosodási és a kereske-

delmet pártoló mozgalom nálunk is nagyobb mértéket kezd ölteni és csakhamar szüksége mutatkozik egy, az ipar és kereskedelem célját szolgáló bank felállításának. Ullman Mór pesti nagykereskedő kezdeményezésével a Helytartó Tanácshoz 1830 május 14-én fel is terjesztenek a kereskedők egy kérvényt, amelyben egy ilyen célú bank felállítását kérik. V. Ferdinánd 1841 október 14-én hosszú alapszabály-vita után — aláírja a bankszabadalom levelét, és 1842-ben megalakul a Kereskedelmi Bank. A bank alaptőkéje 2,000.000 ezüst forintban állapítottatott meg és üzletágai a váltóleszámitás, kézizálogkölsön, zsiró, betét és jelzálog kölsön voltak.

A szabadságharc idején a bank bankjegyeket is bocsátott ki.

Az abszolutizmus vége felé a fővárosban még két bank alakult: a Budai Kereskedelmi és Iparbank valamint, az Első Magyar Iparbank. Mind a két bank, amint a nevük is mutatja, az iparosok és kereskedők érdekében alakult.

Szinte gazdasági paradoxonnak tekinthető az, hogy Magyarországon egy kereskedelmi érdekeltségű bank sokkal előbb alakult, mint egy agrár jellegű, főleg jelzálogkölsönökkel foglalkozó bank. Amikor a Kereskedelmi Bank megalakult, nálunk, az ipar és kereskedelem még nem volt eléggé kifejlődve, úgyhogy a bank tőkéjét ezen a téren nem tudta eléggé gyümölcsoztetni és kénytelen volt jelentékeny mennyiségben jelzálogkötvényeket vásárolni. A földműves, illetve földbirtokos osztály ugyanekkor viszont nagy hiányát érezte egy kimondottan agrár jellegű banknak. Ezen a hiányon először az Osztrák Nemzeti Bank akart segíteni, olyképpen, hogy alaptőkéjét fel emelte és ebből 40 millió forintot jelzálogkölsön céljára kihasított. Ez a megoldás azonban nem volt kielégítő és hosszú tárgyalások után 1862 augusztus 20-án az uralkodó engedélyezte egy „Magyar Földhitelintézet” cím alatt működő agrár bank létesítését, amely azután 1863 július 1-ével kezdte meg működését. A Magyar Földhitelintézet főleg jelzálogkölsönök adásával foglalkozott, de a jelzálogkölsön kötvények elhelyezése mindig nagy gondot okozott az intézetnek.

A második részben a szerző a kiegyezéstől az aranyalapra való áttérésig ismerteti az akkori pénz-, hitel és bankpolitikát. Ebben az időszakban a francia Crédit Mobiliér bank mintájára u. n. alapító bankok kezdenek alakulni, amelyek főleg ipari vállalatok alapítását kultiválták, de emellett foglalkoztak minden jövedelmező üzletággal. Ilyen céllal alakult nálunk 1867-ben a Magyar Általános Hitelbank 15 millió, 1868-

ban az Angol-Magyar Bank 20 millió, 1869-ben pedig a Franco Magyar Bank 32 millió forint alaptőkével. 1882-ben a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, a kor szellemének megfelelően, szintén kiterjesztette üzletágát minden bankügyletre. A múlt század második felében történt nagyarányú gazdasági fennedülés, amely az egész világot érintette, természetesen nálunk is érezte hatását. Ebben az időszakban az egész országban gomba módra szaporodnak a különböző érdekeltségű bankok, amelyek közül azonban sok hamarosan meg is szűnt, különösen 1869. és az 1873. évi tőzsde-krachok következtében.

1892-ben, az aranyalapra való áttéréssel, a pénz értéke megszilárdult, sőt vásárló ereje állandóan növekedett. A bankok és takarékpénztárak ebben az időszakban különösen az iparosítás eszméjét karolták fel, amit maga az állam is hatékonyan támogatott. Mivel a saját tőke kevésnek bizonyult a hiteligények kielégítésére, ezért a bankok a betétgyűjtést is felvették üzletágaik közé és a takarékossgot széles rétegek propagálták. Fontos üzletága volt a pénzügyintézeteknek — különösen a budapestieknek — államkölsönök, községi kölcsönkötvények közvetítése és záloglevelek elhelyezése. További általános jellegű üzletág volt a külföldi pénznemekkel való kereskedelem, a deviza és valutaüzlet, ide értve az árbítrage üzletet is. A pénzügyintézetek sokszor erejüket meghaladó vállalkozásokba bocsátkoztak, ami gyakran bukásukat eredményezte. Az állam megkísérelte szabályozásukat és ellenőrzésüket, de a pénzügyintézetek akkori hatalmán ez megghiúsult.

A világháború alatt a pénzügyintézetek és az állam közötti szorosabb kapcsolat alakult ki, mert a háborús kiadások gyakran kényszerítették az államot arra, hogy kölcsönért a bankokhoz forduljon.

Ismerteti még a szerző a hitelszövetkezetek és a postatakarékpénztár megalakulásának körülményeit. Mind a két fajta pénzügyintézményt — nagyon helyesen — a kisemberek gazdasági érdekeit szolgáló intézménynek tekinti.

Könyvének utolsó fejezetében bővebben megemlékezik Jirkovsky az Osztrák-Magyar Monarchia jegybankjáról.

Jirkovsky munkája átfogóan bár, de a mellett mégis behatóan ismerteti a magyarországi pénzügyintézetek történetét az első világháború végéig és reméljük, hogy ezt mielőbb követni fogja könyvének második kötete.

Némedi Mihály

Friedrich A. Hayek: The Pure Theory of Capital. Mc Millan and Co. London, 1941. XXXI. + 454 pp.

Az előszó szerint a jelen könyv megírására a szerzőt konjunktúra-elméleti kutatásai késztették. Szükségét érezte ugyanis olyan tőkeelméletnek, amely a dinamikai gazdasági változások magyarázatára is felhasználható. Ezen tőkeelmélet alapjait a szerző *Jevons*, *Böhm—Bawerk* és *Wicksell* elméletéből veszi és így a tőke leglényegesebb vonását a kapitalisztikus termelés időmozzanatában látja. Mint ismeretes, a harmincas évek során F. H. *Knight* éppen a tőke ezen időelméletét támadta erősen, ami a nemzetközi irodalomban igen élénk és széleskörű vitát eredményezett. *Hayek* könyvének ebből a szempontból különleges jelentősége, hogy a tőke időmozzanatának alapvető fontosságát és szerepét messzemenő részletességgel kimutatja, és *Knight* ellenvetéseit eredményesen elhárítja.

A könyv másik polemikus vonatkozása a termelés időmozzanatának elemzése a konjunktúrafolyamattal kapcsolatban, ami *Hayek* és *Keynes* között szintén élénk és hosszú tudományos vitára vezetett. Ezen az előbbinél sokkal mélyebb elméleti kérdéseket érintő polemia szempontjából a könyv már alig nevezhető sikerültnek. *Keynes* elmélete a követők hatalmas táborát gyűjtötte maga köré, míg a vele szembenállók seregének zászlóvivője kétségtelenül *Hayek* lett. Ilymódon új könyve, mint a *Keynes*-féle alapelvek kritikai méltatása is érdeklődésre tarthatna számot, miután ilyen irányú rendszeres kritika az irodalomban eddig még alig jelent meg. *Hayek* egyik fő célja a könyv megírásánál kétségtelenül ez volt, ezt a célt azonban nem sikerült elérnie. A könyvet ugyanis általában az jellemzi, hogy igen mélyrenyúló elméleti kérdések tisztázását tűzi ki feladatának, az elemzésben azután igen absztrakt feltevések mellett egy darabig előre is halad, de a konkrét valóság közelébe már nem tud eljutni. *Hayek* így messze elmarad az elméleti összefüggések olyan realiztikus tárgyalásától, ami *Keynes* műveinek egyik főkiválósága.

A könyv hiányai szoros összefüggésben állnak a szerző módszertani és elméleti felfogásának korlátozottságával. Ezekkel a kérdésekkel a könyv első része foglalkozik. Itt a szerző a gazdasági egyensúly fogalmát a sztacionárius viszonyokon túlmenő érvényességgel igyekszik definiálni. Ezért egyensúly alatt azt érti, hogy az egyes vállalkozók gazdasági tervei egymással teljes összhangban állnak és így valamennyi terv aka-

dály nélkül megvalósulhat. Ilyen egyensúly természetesen a valóságban alig következhet be, de a szerző szerint a feltételezése alkalmas az ideális összhangtól való eltérések megítélésére. Elméletileg csak akkor képzelhetjük megvalósultnak, ha egy központilag irányított közgazdaságot tételezünk fel, mint ezt *Wieser* is tette, amelyben mindenki gazdasági tervét és tevékenységét központilag hangolják egybe, úgyhogy az egyetlen átfogó terv alkatelemét képezze. A könyv második részében a szerző ilyen egyensúly fennállása mellett vizsgálja a tőke szerepét a termelésben az időmozzanat beható figyelembevételével.

Az elméleti fejtegetések elvontságát még fokozza az a körülmény is, hogy a tőke szerepének kizárólag a reálgazdasági vonatkozásait elemzi behatóan, amikor a pénzbeli folyamatoktól, így a hitelforgalom jelenségeitől elvonatkozik. Kétségtelenül jogosult törekvés a tőke reálgazdasági szerepét önmagában tisztázni, azonban az így megállapított összefüggések a reális jelenségek, különösen a konjunktúrafolyamat magyarázatára természetesen nem elégségesek, illetőleg alkalmasak. Erről azonban *Hayek* könyvében lépten nyomon megfigyelkedezik.

A tőkeprobléma lényegét a szerző az elhasználandó gazdasági erőforrások szerepében látja szemben a permanens erőforrásokkal. Itt az alapkérdés az, hogy a nem-permanens erőforrások felhasználásával milyen nagyságú visszatérő hozadék, állandó jövedelem-áram (income stream) biztosítható. Ezzel foglalkozik a könyv második része, ahol a termelőerők felhasználása (input) és a termék kitermelése (output) közötti idő, valamint a termelési eszközök élettartamának a termelékenységgel való kapcsolatát elemzi igen behatóan. Itt főképp diagrammok segítségével igyekszik megállapítani a bonyolult kvantitatív összefüggéseket. Az elemzés hosszadalmassága dacára sem tudja azonban az alapösszefüggéseket áttekinthetően tisztázni, amit a megfelelő matematikai tárgyalás hiánya okoz. Holott éppen *Wicksell*, akitől a szerző által felhasznált alapelvek származnak, kitűnő útmutatást nyújtott arra nézve, hogyan lehet az időmozzanat kvantitatív vonatkozásait aránylag egyszerű matematikai eszközökkel eredményesen feltárni. A szerző azonban e téren inkább az osztrák iskola hagyományait követi a matematikai módszer kerülésében, ami kétségtelenül korlátozza bizonyos fontos alapösszefüggések tisztázását és érvényességi körének megállapítását. E rész legfontosabb eredménye, hogy a termelés időmozzanata nem fejez-

hető ki egy úgynevezett *átlagos* termelési periódussal, mint ezt különösen *Böhm—Bawerk* gondolta. *Knight* kritikai ellenvetései e tekintetben helytállóak; ez azonban nem jelenti azt, hogy az időmozzanatot megfelelő formában nem kell figyelembe venni a tőke szerepének vizsgálatában.

A könyv harmadik részében a szerző elejti a központilag irányított közgazdaság fikcióját és a tőke funkcióját szabad verseny fennállása mellett vizsgálja. Ez esetben szerinte kulcspozíciót töltenek be azok a vállalkozók, akik meglevő, vagy a közvetlen jövőben kitermelhető fogyasztási javakkal rendelkeznek. E javak egy részét u. i. megfelelő áron eladják a kapitalista termelőknek, akik ily módon az elhasznált termelési javakat újakkal pótolják és ezek segítségével a fogyasztási javaknak a jövőben való nagyobb mennyiségű előállítását teszik lehetővé. E jövőbeli mennyiség a termelés időmozzanatának a függvénye a termelési tényezők nagyságán kívül. Így módon a jövőbeli fogyasztási javakra irányuló kereslet jön létre, s az ennek hatására kialakuló ár szabja meg a tőkekamat nagyságát.

Hayek itt helyesen hangsúlyozza, hogy reálgazdasági szempontból a tőke nem homogén adottság, amely különböző alakokat ölthet és amelynek nagysága állandósítható. Csak a különböző termelési javak vannak meg a valóságban, amelyek állandó nagyságáról nincs értelme beszélni. Annál kevésbbé, mert reálgazdasági szempontból a tőkejavak felújítása és bővítése alig különböztethető meg egymástól. A vállalkozókat nem is a tőke-állag nagysága, hanem az abból származó jövedelem-áram érdekli. Ebből a szemszögből tekintve a szztacionárius egyensúly azáltal definiálható, hogy ilyenkor a jövedelem-áram állandó marad, ami nem jelenti mindig a tőkejavak összetételének változatlanságát. A tőkeakkumuláció pedig akkor következik be, ha a jövedelem-áram növekedik.

A tőkejavakból származó jövedelem-áram állandósítása vagy növelése szabja meg az amortizáció, illetőleg felújítás mértékét. A vállalkozóknak ezzel kapcsolatos anticipációi azonban legtöbbször nem teljesülnek és így a tervezett beruházások nem biztosítják a jövedelem-áram állandóságát vagy növekedését az eredeti intencióknak megfelelően. Az anticipációkkal kapcsolatban *Hayek* behatóbban csak a találmányok szerepét vizsgálja. Egyébként azonban nem elemzi a kérdést részletesen. Nevezetesen nem tárgyalja azt az alapvető problémát, hogy az anticipált és tényleg bekövetkezett változások közötti eltérések milyen befolyással vannak a beruházások alakulá-

sára. *Hayek* módszere ugyanis elsősorban csak egy bizonyos tervezési időszakon belül lefolyó változások vizsgálatára alkalmas, de nem használható *több* egymás után következő periódus összefüggéseinek megállapítására. Ez a folyamat-elemzés pedig nélkülözhetetlen a beruházások és megtakarítások egymáshoz való viszonyának tisztázásában. E kérdéssel ugyan *Hayek* egy külön fejezetben foglalkozik, de megfelelő módszer hiányában a *svéd* kutatók által e téren elért eredményeket meg sem tudja közelíteni, nem hogy tovább jutna.

Az anticipációkkal kapcsolatban *Hayek* hangsúlyozza, hogy e tekintetben a vállalkozókat a monetárius folyamatok tévesztik meg leginkább. A pénzmennyiség inflációs növelése ugyanis a javak iránt irreális keresletet eredményez, amelyre alapított anticipációk azután a jövőben nem teljesülnek. A könyv negyedik része kissé behatóbban foglalkozik a monetárius folyamatokkal, különösen a tőke kamatra gyakorolt befolyásuk szempontjából. Ezek a vizsgálatok azonban nem elég mélyrehatóak és átfogóak ahhoz, hogy a korábbi, részletes reálgazdasági megállapításokat a konjunktúra-folyamat magyarázatához szükséges mértékben kiegészítsék.

E fejezetben *Hayek* külön tárgyalja a *rövid* és *hosszú* időtartam jelenségeit, amikor a konjunktúraváltozást az utóbbi kategóriába sorozza. Ez magában véve már mutatja, hogy a hosszú és rövid időtartam megkülönböztetésében milyen önkényesen jár el és az ezekkel kapcsolatos reális változások nagyságrendjét mennyire nem veszi figyelembe. Innen ered konjunktúraelméletének alaptévedése, amikor a konjunktúrafolyamatot a *hosszú* időköz összefüggései alapján akarja megmagyarázni. Konjunktúraelméletében egyébként a *teljes* foglalkoztatottság állapotából indul ki, miután a részleges foglalkoztatottságot csak átmeneti jelenségnek minősíti. Ily módon természetesen figyelmen kívül marad a modern dinamikai elmélet egyik alapproblémája. Teljes foglalkoztatottság esetén már most a beruházási volumen változása *Hayek* szerint a termelés időbeli struktúrájának módosulásával jár szükségszerűen együtt. A helyzet válságos kiéleződése onnan származik, hogy a jövedelmek felduzzadása a fogyasztási javak iránti kereslet túlzott emelkedését eredményezi. Ezzel párhuzamosan a rövidlejáratú befektetések nyomulnak előtérbe a hosszú lejáratúakkal szemben. Így például egy 10 éves élettartamú gépet egy csak 5 évig tartó új géppel pótolnak a felújítás során. Ily módon a termelés időbeli dimenziója harmonika módjára összehúzódik és kitágul a depresszió, illetőleg a fellendülés folyamán. Az

ökonometriai vizsgálatok és empirikus megfigyelések azonban eddig a *Hayek*-féle konjunktúra-elmélet ezen megállapításait sehol sem erősítették meg. Ez érthető is abból, hogy *Hayek* tévesen a rövid időközben olyan hatások érvényesülését tételezi fel, amelyek kifejlődéséhez hosszú időtartamra van szükség. Ilyen hatás ugyanis a termelési folyamat struktúrájának az árak változásához való alkalmazkodása, ami jelentékeny időt vesz igénybe és így a konjunktúraciklus egy bizonyos részleges szakaszán belül nem tud megvalósulni.

Hayek konjunktúra-elméletének alaptévedése a gazdasági változások nagyságrendjének helytelen megítéléséből származik, miután a gazdasági vonatkozások kvantitatív méreteit nem vizsgálja. *Hayek* elmélete így kitűnő példa, hogy a kvantitatív szempontok mellőzése milyen súlyos kvalitatív jellegű tévedésekre vezethet.

A könyv utolsó fejezetében *Hayek* több ízben szembefordul *Keynes* elméletével. Ellenvetéseinek lényegét abban foglalja össze, hogy a rövid időköz összefüggéseire való koncentráció a modern közgazdasági kutatás végzetes eltévelyedése. Sokszor az, ami jó a rövid időtartam szempontjából, katasztrófális lehet a hosszú időtartam egyensúlyára nézve. A rövid idő, a mindennapi élet jelenségeivel való foglalkozás az üzletember dolga, amibe a közgazdász alig szólhat bele. A közgazdász kötelessége és kiváltsága a hosszú időre szóló hatások tanulmányozása, amelyek a laikusok előtt rejtve maradnak. Kétségtelen, hogy *Keynes* és követői sokszor a múltó pillanat és a rövid időtartam szemléletében megfeledkeztek a hosszúlejáratú törvényszerűségekről. Ez azonban nem mondható ki a *Keynes-féle* elméletéről általában. Voltakép a *Keynes-féle* irány, csak úgy, mint a modern dinamikai elmélet, elsősorban arra törekszik, hogy a valóság minél teljesebb megközelítését érje el. Ebből a szempontból tekintve a hosszú időtartam összefüggéseinek kizárólagos figyelembevétele éppen úgy helytelen és egyoldalú eljárás, mint a rövid időköz önmagában való vizsgálata.

A modern elmélet ezért a rövid és hosszú időtartam törvényszerűségeinek *egyidejű* vizsgálatára törekszik, amikor egyúttal azok kvantitatív méreteit is meghatározza az ökonometria módszereivel. Ez az, ami *Hayek* könyvéből teljesen hiányzik, amiért a könyv exaktság és realisztikus jelleg tekintetében elmarad a modern gazdaságtudomány színvonala mögött. E hiányok dacára a könyv érdemének kell minősíteni, hogy a tőkeelmélet számos fontos kérdését absztrakt vonatkozásaiban az

eddiginél nagyobb mértékben tisztázta. A termelés és a tőke időmozzanatának dinamikai vonatkozásait átfogó s realisztikus módon feltárni azonban a szerzőnek nem sikerült.

Theiss Ede

Goldmann Josef: Czechoslovakia Test Case of Nationalisation. Survey of Post-War Industrial Development and the Two-Year Plan. Orbis. Prague, 1947 Second Edition. 62 l.

A két pillér, amelyen Csehszlovákia új gazdasági korszakát igyekszik felépíteni, a nagyipar és a bankok államosítása, valamint a tervgazdálkodás. A címben jelzett kis összeállítás a különféle iparágakkal kapcsolatos államosítás általános áttekintésével, továbbá a német megszállás és a kétéves terv kezdete közt eltelt 18 hónapos eredmények fejlődésének vizsgálatával kezdődik, majd folytatódik az ipari munkaerőgazdálkodás megrázkódtatásának ismertetésével, amely bekövetkezett a német lakosság kitelepítése folytán. Tárgyalja az egy főre eső teljesítményeket. Külön fejezetet szentel az ipari szűk keresztmetszetek fontos kérdésének, majd a kétéves tervnek és az államosított ipar szervezetének.

Ami az államosítás mértékét illeti, a kulcsiparokat teljesen államosította az 1945. évi Államosítási Dekrétum, egybéként pedig a 300—500 alkalmazottat foglalkoztató vállalatokat. Bizonyos szektorokban teljes az államosítás (bányászat, vas- és acélipar stb.), másutt alig éri el az 50%-ot (élelmezési-, textilipar). Az egyes iparágakban alkalmazott személyek százalékának arányában kifejezve, Szlovákia nélkül, az egész ipar 62%-át államosították. Az elavult berendezésű üzemeket beszüntették. Az államosítás a bankokra és biztosító intézetekre is vonatkozott. A vasutak már a háború előtt is állami tulajdonban voltak.

Maga a termelés igen alacsony szintről indult el: 1945 szeptemberében a csehszlovák ipar mennyiségben kifejezve az 1937. évi teljesítménynek 50%-át érte el. 1946 végére ez 75—80 százalékra rugott. Vezetnek a termelési javakat előállító iparágak, míg ezek mögött elmaradnak a fogyasztási javak iparágai, bár utóbbiaknak jelenleg mintegy 20%-kal kisebb létszámú népességet kell ellátniuk, mint 1937-ben. Az ipari export értéke 1946 januártól dec.-ig 211,000.000 Kcs-ről 1.764,000.000 Kcs-ra növekedett.

Az ipari termelésnek eleinte nehézségeket okozott a munkaerőhiány. A német lakosság kitelepítése az ipart tekintélyes munkaerőtől fosztotta meg. Az alkalmazott németek száma 230.000-ről 60.000-re csökkent, de a beállított új munkaerők — főleg szlovákok — pótolták a német kitelepítés okozta veszteséget. 1946 decemberében 1,086.000 fő állott az ipar szolgálatában, szemben az ugyanezen év januári 1,041.000-rel és az 1947 decemberi 1,315.000-rel. A munkanélküliség teljesen megszűnt. A közölt számadatok csak a mennyiséget jelzik, belőlük a minőségre következtetni nem lehet. A helyzet azonban e téren is javulóban van.

Az egy főre eső teljesítmény az iparban állandóan emelkedik. — A háború utáni általános termelés-visszaesést az egy főre eső kis munkateljesítmény okozta és nem a teljes foglalkoztatottság hiánya. Az 1945 szeptember—novemberi időszakban az ipari termelés több mint 50%-kal emelkedett, holott az iparban foglalkoztatottak létszáma mindössze 10%-kal nőtt. A háború utáni alacsonyfokú termelékenység azonban nem speciálisan csehszlovákiai jelenség. Valamennyi megszállott országban hasonló a helyzet és egyenes folytatása a már megszállások alatt kialakult irányzatnak. A fejenkénti termelés csökkenése így már a háború elején kezdődött. Bár a megszállás alatt az iparban alkalmazott dolgozók száma és a teljesített munkaórák összege nőtt, a munkaórák teljesítményének reálértéke, minimális becslés szerint is kb. 10%-kal csökkent. A háború folyamán mindinkább érezhetővé vált a dolgozó népesség kifáradása és a háború közvetlen eseményeinek hatása. 1945 szeptemberében az ipari termelési volumen az 1937. évinek kb. 50%-át érte el. A foglalkoztatottak létszáma pedig az 1937. évinek kb. 75%-a lehetett. Így a fejenkénti teljesítmény 67% körül mozoghatott. Az 1946. év október—novemberi időszakára ezek a számok: 75—80%, 83%, illetve 93%. Tény azonban, hogy éppen a bányászatban és néhány kulcsiparágban ennél alacsonyabb teljesítményt értek el. A kétéves terv szerint az átlagos háborúelőtti termelési színvonalat 20%-kal kell meghaladni 1948. év végéig. A termelés jelenlegi irányvonalából arra lehet következtetni, hogy a kitűzött cél elérhető lesz.

Sok zavart okoznak az ú. n. szűk-keresztmetszetek. — A háborúutáni csehszlovák közgazdaságot a szűk-keresztmetszetek sora jellemezte, pl.: széntermelés, vasúti szállítás, nyersanyaghiány, alacsonyabb munkamorál. A kétéves terv elkészítésekor a legfontosabb a szűk-keresztmetszetek helyének és irányának megállapítása. A munkaerő megfelelő mozgósításával és a fejenkénti

teljesítmény fokozásával a legveszedelmesebb szűk-keresztmetszeteket sikerült kibővíteni. Ezzel a további szűkületek már csak helyi jelentőségűekké váltak.

A terv kezdetekor az ipar már sokkal magasabb szinten állott, mint egy évvel előtte, de éppen ezért szűk-keresztmetszetei is mindinkább differenciáltabbakká váltak. A főbb keresztmetszeti szűkületek különböző iparágakban különbözők és éppen ezért veszélyesebbek is bizonyos vonatkozásokban, mert elkerülik a nyilvános figyelmet. Ilyen helyi szűk-keresztmetszet pl. a hengerelt vasárak hiánya.

A *kétéves terv* célja lényegében a közgazdaság helyreállítása. Nem tőkeberuházást kívánó terv, mint a Szovjetunió háborúelőtti ötéves terve. Ipari részének főbb célja, hogy a termelést 1948. év végére 10%-kal az 1937. évi színvonal fölé emelje. A cél elérhető lényeges tőkebefektetések, új ipartelepek, gépek nélkül is.

A terv elkészülte után meg kellett vizsgálni, melyek azok a gátló körülmények, amelyek a terv alapcélját veszélyeztethetik. A potenciális szükségletek között a széntermelést, az elektromos erő előállítását, vas- és acéltermelést, szállítási eszközök hiányát találták a legkomolyabbaknak.

Észrevehető ellentmondás a tervben az újjáépítés célkitűzése mellett, hogy nagy összeget, a nemzeti jövedelem 20%-át fordítja évenként beruházásokra. Nem kívánják azonban a közgazdaságot a háború előtti szintnél tőkeerősebbé tenni. A megszállás alatt a termelési javakban keletkezett hiányokat akarják pótolni. A mezőgazdasági Szlovákia iparosítása bár szintén fontos, csak másodrendű célkitűzés a tervben. Újjáépítő célkitűzésére vall időbeli korlátozottsága is. Csupán két évre szól és termelési céljai vannak. Munkaproduktivitás, árpoltika, piac, pénzügy stb. nem tárgyai részletes és tudományosan kidolgozott mértékben. A termelést minden esetben a tényleges szükséglethez méri. Az árakat is vizsgálja, de csak alkalmasszerűen.

A részletes terveket az egyes iparágak részére az államosított vállalatok Központi Igazgatása dolgozta ki. Összhangbáhozatalukról az Iparügyi Minisztérium tervosztálya gondoskodott, magasabb síkon pedig az Állami Tervhivatal és a Központi Tervtanács. Utóbbi szakértői és politikai testület is. A munkaerő és a nyersanyagok arányos elosztásáról is a központi tervhatóságok gondoskodnak.

A terv végrehajtásának kilátásai kedvezőek. — A kétéves terv alatt az ipari termelést az 1937. évi színvonal 110%-ára

kell emelni. Az 1946. év folyamán a havi átlagos munkaerő-növekedés 1—2%-os volt. A terv indulásakor a foglalkoztatottság 85%-os volt a háborúelőtti állapothoz viszonyítva. Ennek 15% emelkedése előreláthatólag biztosítható a terv 24 hónapja alatt. A munkaerőtartalékok még nem merültek ki. Az egy főre eső teljesítmény az 1945 őszi 67%-ról az 1946. év végére 90 százalékra emelkedett. Feltehető, hogy a technikai haladás, a termelés racionalizálása és a tervgazdálkodás számos előnye révén a terv célja e téren is elérhető lesz, ha nem is egyformán minden iparágban. Ez első látásra talán zavarólag hat, de hangsúlyozni kell, hogy az elérendő eredmények a jelenlegi kapacitáshoz és a fellépő követelmények alapján mérlegeltettek. A relatív számokban mutatkozó különbségek hűen jelzi azt a ténnyt, hogy a szükségletek és a lehetőségek is iparáganként különbözőek.

Külföldi kölcsönrel a terv nem számol. Ha fel lehetne venni, könnyebb lenne a végrehajtása. Ha nem lehet, végrehajtják úgy, ahogy eredetileg tervezték.

A *terv finanszírozása* előreláthatólag könnyen megoldható. Az államosított üzemek közül több még veszteséggel dolgozik. A 17 államosított iparágból 1946-ban 4 mutatott fel tekintélyes veszteséget. Néhány másik — előzetes becslések szerint — könyveit 1947-ben ugyan még kis veszteséggel fogja zárni, de az a terv végére némi nyereséggé változhat. A deficit-es iparok közül 3 jelentős: a szénbányászat, a vas- és acél, valamint a gépipar.

A vas- és acélipar vesztesége azon alapszik, hogy az alapanyagként használt nyersanyagot az ipar részére termelési áron alul szállítja. Így más iparágak nyereségével az kiegyenlítődik. A szénbányászat helyzete hasonló, de a bányászok napi szakmánytelsítménye is alacsonyabb, mint a háború előtt volt. Ez pedig csökkent termelékenységre mutat. A gépipar vesztesége újjáépítési probléma. Háborús termelésről béketermelésre kellett átállnia. Az átállás alatt választani lehetett, elbocsátják-e a munkások egy részét, vagy megtartják-e mind, bár nagyrészüket nincs kellően foglalkoztatva. Az utóbbit választották. A terv indulásakor az átállás már jórészt befejeződött, az ipar újból teljes erővel dolgozik, így a veszteségnek el kell tűnnie.

A háború alatt a fogyasztást a nemzeti jövedelem 50—60%-ára korlátozták. A kétéves terv által előírt korlátozás kevésbé szigorú. A nemzeti jövedelem 20%-át kell megtakarítani és beruházásokra fordítani.

Külön feladat *Szlovákia iparosítása*. A csehszlovák egyseget csak Szlovákia iparosítása erősítheti meg. Amíg tekintélyes különbségek vannak az ipari fejlődésben és a cseh és szlovák részek életszínvonalában, a politikai feszültségek sem kerülhetők el. A kétéves tervben a Köztársaság keleti részének iparosítását is feladatként tűzték ki. 1952-ben elkészülő hydro-elektromos központok fogják ellátni az építendő üzemeket. A kétéves terv alatt ipartelepek alapítása, háborús károk helyreállítása, valamint a nyugati országrészek széleiről gépek átszállítása 50.000 munkás foglalkoztatását jelenti, ami az 1936. évi létszám felett 30%-os emelkedésnek felel meg.

Az államosított ipar szervezete igen tanulságos. — Összesen mintegy 2000 ipari vállalatot államosítottak és ezeket kb. 250 Nemzeti Vállalatba olvasztották össze. Általában egy iparághoz tartozó vállalatok egy nemzeti vállalatban egyesülnek. A legtöbb vállalat számos gyárból áll. Minden iparban van egy „Központi Igazgatás”, mely ellenőrzi az államosított vállalatoknak megfelelő ágát. Nemzeti vállalatok köztulajdönt képeznek és részvénytársaságként működnek. A nemzeti vállalat élén az igazgató áll, aki felel az üzletmenetért. Az igazgatót „Igazgatótanács” támogatja minden olyan kérdésben, mely nem a folyó üzleti tevékenységre vonatkozik. Az igazgatót és helyettesét a „Központi Igazgatás” nevezi ki. Az igazgatás személyzetét a műszaki intelligencia köréből vették. Sok esetben a megelőző tulajdonosból lett igazgató, de nem a saját gyárában.

A vállalatok nyereségének 10%-át a Munkatanács kapja, hogy az alkalmazottak javára fordítsa. A maradékot egy alapba fizetik be. Ebből fedezik az államosított ipar beruházását és a folyó veszteséget. Ez az alap fog fizetni megváltást a megelőző tulajdonosoknak.

A terv első eredményei kielégítőek. — Az első évnegyedben a tervet átlagban 104,9%-ban hajtották végre. Az áprilisi eredmények ettől nem különböznek lényegesen. Az ipari termelés az 1937. évnek 85%-át érte el, szemben az 1946. év őszének 75—80%-ával. A statisztikai adatok azonban csak mennyiségi tájékoztatást nyújtanak. Sok a panasz pl. a szén alacsony fűtőértéke miatt és rossz az acél minősége is.

A termelés általában jól megközelítette a tervezett szintet. Eltérés akár lefelé, akár felfelé, alig van. A terv és a valóság egyezése jó jel a jövőre nézve is, s azt jelenti, hogy reálisan alkották meg a tervet. Végső ítélet azonban ma még nem mondható.

Az első hónapok tanulsága nemcsak magában a végrehajtásban rejlik, hanem abban is, ahogyan végrehajtották a tervet. A célt a szellemi és fizikai munkások nagy erőfeszítéssel érték el. Mindkét csoport azonosította magát a terv követelményeivel. A munkahelyeken a teljesítményadatokat és az elérendő célokat általános érdeklődés kísérte. Legtöbbször a terv szellemében kezdtek gondolkozni és az valósággá vált, mert azok azonosították vele magukat, akik a bányákban, munkapadok mellett vagy bárhol másutt végrehajtották.

Szentes Vidor

„Elements of Economics.“ By Edmund Whittaker.
Longmans, Green & Co kiad. New-York—London—Toronto. 393 l.

Kitűnő bevezetés a közgazdasági tudomány elemeibe. Kiinduló pontja két tekintetben tér el a szokásos közgazdasági tankönyvektől. Nem követi azt a gyakorlatot, hogy először a szabad vállalkozás elméletét tárgyalják és csak utóbb hozzák be az ismertetésbe a kormány-irányítást, mint másodlagos és bonyodalmat okozó tényezőt. Whittaker tudatosan integrálja könyvében az egész vonalon a szabad vállalkozást és az irányítást, úgy, amint ezek a mai Amerikában tényleg összefolynak. A másik eltérés, hogy nem választja el az elméletet a gyakorlati kérdésektől, hanem kombinálja az elméletet annak mindennapi alkalmazásaival. A könyv célkitűzése első sorban az, hogy érthetővé tegye a gyakorlatban érvényesülő elveket, nem pedig az, hogy a világ üzletmenetének enciklopedikus ismeretét nyújtsa.

A könyv anyagát 26 fejezetre osztja. A fejezetek címei ilyenek: A közgazdaságtan célkitűzései, rendszere és szóhasználat, kínálat és kereslet a piacon, ár-irányítás, munkabér, kamat, járadék, pénz, kereskedelmi és más bankok, tartalékbankok, nemzeti jövedelem, stb. Minden egyes fejezet tárgyát röviden, de kimerítően, tudományos pontossággal, kristálytiszt stílussal fejt ki. Az a két fejezet például, amelyek egyrészt a kereskedelmi bankok, másfelől a Federal Reserve bankok komplikált és — távol álló megfigyelő számára — nehezen érthető rendszerét ismertetik, oly tökéletes világosságot nyújt összesen 27 oldalon, hogy az például szolgálhat ilyen tanítani, oktatni akaró könyvek szerkesztésénél.

A beosztás nagyon elmés és gyakorlatias. Minden fejezet

végén 3 külön toldalék következik: *összefoglalás, gyakorlatok, kérdések*. Például „a pénz” című fejezet végén a rövid összefoglalás után „*gyakorlatok*” cím alatt a következők szerepelnek: 1. Vegye ki a pénzét a zsebéből vagy tárcájából és nézze meg. Olvassa el, mi van az egyes bankjegyekre nyomtatva. 2. Nézen meg jól külföldi pénzjegyeket, amelyek keze ügyébe kerülnek. 3. Valószínűleg utazott a külföldön. Azt, amit ebben a fejezetben tanult, alkalmazza azokra a pénzekre, amelyeket látott vagy használt a külföldön. Kérdje meg tanárát, magyarázzon meg ezekről mindent, amit nem ért. A „kérdések” pedig a következők: 1. A fejezet elején a pénz 4 féle funkcióját említettük. Az a véleménye, hogy az amerikai dollár kielégítően teljesítette ezeket a funkciókat? Ha nem, hol volt funkcionálása nem kielégítő? 2. A következő pénz-standardok közül melyiket ajánlaná Amerikának: a) aranystandard arany-forgalommal, b) aranystandard aranyra nem beváltható papírpénzzel forgalomban, c) beválthatatlan papír-standard? Miért?

Ez a rendszer pedagógiai szempontból kitűnően beválthat és alkalmazása hasonló tankönyvekben melegen ajánlható.

(é. a.)

Walpole, G. S.: *Management and Man. A Study of the Theory and Practice of Joint Consultation at all Levels.* London. 1944. és 1945. 200. l.

A vezetés kérdései ma is élénken foglalkoztatják az angolszász szakirodalmat. A Taylor által megalapozott és követői által továbbfejlesztett ú. n. tudományos üzemvezetésnél (*Scientific Management*) a fejlődés nem állt meg. Az új irányzat egyrészt visszatérni látszik a Taylor előtti korszakhoz abban, hogy ismét magasra értékeli a személyi jótulajdonságokat a vezetésben, másrészt a gazdasági célok mellett komoly figyelmet szentel a szociális és ezzel kapcsolatban a pszichológiai tényezőknek is. Az, hogy a figyelem fokozott mértékben a szociális viszonyok hatásának tanulmányozása felé fordult, annak a felismerésnek köszönhető, hogy a régi viszony, mely az alkalmazó és az alkalmazott között fennállt, többé már nem tartható és azt újjal kell pótolni. A szociális öntudat növekedése a vezetés részéről új beállítottságot és más módszereket kíván.

Ez utóbbi gondolat hatja át a munka szerzőjét, mikor könyvében a háború alatt Angliában nagy térhódítást elért

és kiválóan bevált ú. n. *Joint-Consultation* kérdéseivel foglalkozik, mely nem más, mint a munkaadó és a munkásság közötti együttműködés közös tanácskozás révén. Ennek az intézménynek elég bőséges irodalma van és a nemzetközi munkaügyi hivatal is két füzetben ismertette. A szerző nem is az ismertetésre helyezi a fősúlyt, hanem egyrészt elméleti megalapozását kívánja adni, másrészt ezzel kapcsolatos saját tapasztalatait foglalja össze és tesz javaslatokat a rendszernek kiterjesztésére nemcsak a gyárakon belül, hanem országos vonatkozásban is.

Előljáróban rámutat, hogy új korszak kezdődik az ipar történetében, melyre a legjellemzőbb lesz, hogy a munka a tőkével egyenrangú helyet fog elfoglalni a termelésben. Az ipart az angol viszonyokra találó módon háromlábú székhez hasonlítja, melynek három lábát a tőke, a vezetés és a munka alkotja. Ezeken a lábakon nyugszik a közösség jóléte és mindenkinek a szociális biztonság iránti reménysége. Ebben az új helyzetben az ipar vezetőinek olyan álláspontra kell helyezkedniük, mely kielégíti a legmélyebben gyökerező emberi kívánságot, ami nem más, mint az emberi méltóság elismerése. Ennek révén olyan viszonyt kell megteremteni az alkalmazó és az alkalmazott között, melyben az alkalmazott érzi, hogy teljes értékű társa a munkaadónak és nem szolgálja napi meghatározott órára. Ez az álláspont alkalmas lenne az iparban mutatkozó beteges tünetek gyógyítására, ami főként abban nyilvánul, hogy az emberek nem fejtik ki teljes munkacseréjüket. A megértés alapja a munkaadó és a munkavállaló között nem lehet más, mint az állandóan fennálló közös érdek felismerése. Mindkét félnek be kell látnia, sem a vezetés, sem az alkalmazott nem tudja munkáját a másik nélkül elvégezni és nincsenek egymást keresztező céljaik. Együttműködésük mindkét félre csak hasznos lehet. A közös érdek alapelvéből következik, hogy egy vállalatban belül mindenki érdekelve van a másik munkájában, mert aki igazán szívén viseli a vállalat virágzását, az kell, hogy kritikus szemmel nézze a többiek munkáját. Ezért igen fontos a jó vezetés, mert azt mindenki figyeli. Ezért a vezetőknek legalább annyira hatáskörükben kell működniük, mint az alájuk tartozó alkalmazottaknak. A közös érdek megköveteli, hogy mindenki szabadon előadhassa javaslatait és észrevételeit, a javaslatokkal komolyan foglalkozzanak, az elfogadott javaslatokat hirdessék ki, az el nem fogadást részletesen indokolják meg. Fontos, hogy az alkalmazottak a lehető legtöbb felvilágosítást kap-

ják meg a vállalat üzletmenetéről. Természetesen abba, hogy milyen szerződéseket és milyen áron köt a vezetés, nem lehet beleszólásuk. Az alkalmazottnak felelősnek kell magát éreznie a vállalat ügyeiért, melybe belefektette életét. A munkaadónak sem szabad a munkás teljesítményét úgy tekinteni, mint megvásárolható nyersanyagot, hanem azt befektetésnek kell tekintenie éppen úgy, mint a tőkét.

Ezeknek az elveknek gyakorlati alkalmazását jelentették a gyárakban különböző neveken (*Joint Council, Joint Production Committee, Works Committee, stb.*) megalakult bizottságok. Ezeknek már Angliában bizonyos multjuk volt, mert egyes cégeknél 10—50 éves multra tekinthettek vissza, de valójában a második világháború alatt fejlődtek ki igazán. Ezek a bizottságok az alkalmazottak választott tagjaiból és a vezetők kiküldöttjeiből álltak, mindkét részről egyforma számú taggal. Elnökük a vezetőség tagja volt, de sok helyen az alelnök az alkalmazottak kiküldöttjei közül került ki. A bizottságok tisztán tanácsadó jellegűek voltak és nem volt végrehajtó hatalmuk, ha csak a vállalat vezetősége valamilyen különleges célra, vagy különleges alkalomból nem ruházta fel őket ilyenekkel. A vezetőség jogait semmiben nem csorbították. A felsőbb vezetés részére csak tájékoztatással, figyelmeztetéssel és tanácsadással szolgáltak. Ennek ellenére súrlódásmentes együttműködést tudtak biztosítani a vezetés és az alkalmazottak között. A szerző rámutat arra, hogy ez a rendszer olyan jól bevált, hogy az amerikai látogatók el voltak csodálkozva, milyen kiváló testületi szellem alakult ki ezek révén az angol gyárakban.

Az őszinte együttműködésre tényleg jellemző két kis példa, amit a szerző felemlít. Egy esetben, mikor egy ülésen a vezetőséget képviselve ő elnökölt és egy kérdésben egyforma szavazat esett az igazgatóság és az alkalmazottak álláspontjára és neki, mint elnöknek kellett volna a kérdést eldönteni, akkor ő az alkalmazottak álláspontját fogadta el azzal az indokolással, hogy nem zárkozhat el ez elől az egységesen megnyilvánuló kívánság elől még akkor sem, ha a vezetőség nincs is egészen egy véleményen velük ebben a kérdésben. De ugyanebben a bizottságban egy alkalommal, mikor az alkalmazottakból kiküldött alelnök elnökölt, egyenlő szavazatarány esetén a vezetőség álláspontja mellett döntött, mondván, nem tartja tanácsosnak olyant kívánni, amit a vezetőség egyöntetűen aggályosnak tart.

A szerző részletesen foglalkozik a bizottságok működésével.

désének gyakorlati kérdéseivel. Igen fontosnak tartja, hogy a bizottságok eljárási és a bizottsági tagok megválasztásának szabályzatát igen gondosan dolgozzák ki, melyben legyen lefektetve a bizottság célja, mely nem lehet más, mint egyrészt szabad és nyílt megvitatása a vezetőség és az alkalmazottak között minden kérdésnek, mely közösen érdekli őket, kivéve azokat a kérdéseket, amelyeket a szakszervezetekkel való megegyezések szabályoznak, másrészt építő együttműködés nagyobb gazdaságosság elérésére a termelésben és az alkalmazottak kényelmének és jólétének biztosítására. A bizottságok létszámára vonatkozólag úgy véli, hogy azok 10—10, összesen 20 tagnál nagyobbak ne legyenek, mert akkor eredményes tanácskozás nem folytatható. Nagyobb üzemekben, vagy ha szükség van rá, esetleg különleges kérdések megvizsgálására, vagy alkalmi, vagy állandó albizottságok alakuljanak. Ezeken kívül számos értékes gyakorlati tapasztalatot és javaslatot közöl.

Külön fejezetekben foglalkozik a rendszernek a bevezetésével országos viszonylatban is. Tehát ne csak a gyárakon belül legyen meg a tanácskozási rendszer, hanem a vállalatok érdekképviselői szervei és a különböző szakszervezetek között is. Erre vonatkozólag is javaslatokat közöl.

A munka, tekintettel arra, hogy ehhez az intézményhez hasonló nálunk is megvalósult, az üzemi bizottságok formájában, igen tanulságos olvasmány, mert e téren több éves tapasztalattal rendelkező és az ügyet igen nagy szeretettel felkaroló szakember véleményét kapjuk, ami egyúttal útbaigazításul is szolgálhat számos kérdésben.

Varga József

Bienstock G., Schwarz S. M., Jugow A.: Management in Russian Industry and Agriculture. Oxford University Press. London, New-York, Toronto. 1944. 198. l.

A vezetési és szervezési kérdésekkel foglalkozó munkák között külön érdeklődésre tarthat számot ez a könyv. Főként azért, mert ezt a kérdést, ami felé észrevehetően egyre több figyelem fordul, orosz viszonylatban tárgyalja. A szovjet rendszerről már sok munka jelent meg, azonban ezek mind átfogó szemléletet nyújtottak az olvasónak és ezt a hatalmas gépezetet teljes egészében igyekeztek ismertetni. A részletkérdésekbe már emiatt sem adhattak betekintést. Ez a könyv az első olyan

munka, amelyik az egész rendszert alkotó legkisebb egységek, úgymint az ipari üzemek és a mezőgazdasági kollektív farmok (kolhoszok) vezetésének és szervezésének ismerterése révén az egész szovjet gazdasági igazgatásba betekintést nyújt. Ilymódon a szovjet gazdasági élet elsődleges sejtjeit ismerhetjük meg, nemcsak a jelenlegi állapotukban, hanem képet kapunk az egyes szervek keletkezéséről és a bennük végbement fejlődésről. Mindezt az 1941 júniusi állapotig, tehát a német invázió bekövetkezéséig ismerhetjük meg.

A könyv első és terjedelmesebb része az ipari vezetés szerveit, a különböző funkciók megoszlását, illetve gyakorlását és fejlődés folyamán végbement változásokat tárja elénk. Megvilágítja a vezetésnek a párthoz és az alkalmazottakhoz való viszonyát, továbbá az ipari termelés tervezését vázolja. Foglalkozik a teljesítmény, haszon, az anyagokról való gondoskodás és a fizetések kérdéseivel. Megrajzolja a vezetők helyzetét minden vonatkozásban.

A második rész beszámol a földbirtok kollektivizálásának történetéről, annak üteméről, a traktorállomások kiépítéséről, majd rátér a tulajdonképpeni tárgyra és bemutatja ezek vezetését, a munka szervezését és a tervezés lényeges kérdéseit. A vezetők helyzetét ugyanúgy megvizsgálja, mint azt az ipari vezetőknel teszi.

Az ipari üzemek és kolhoszok vezetőinek száma az 1937. év elején 932.000 volt. Ebből ipari vezető 350.000, mezőgazdasági 582.000. Ez a vezetőréteg közel $\frac{1}{10}$ -ed részét képezi az egész szovjet intelligenciának, amelynek létszáma ugyanakkor a közölt táblázat adatai szerint kerekén 9.6 millió volt (beleértve a katonatiszteket is). Ezzel a számadattal kapcsolatban figyelembe kell venni azt, hogy a szovjet rendszerben a vezetést a legfelsőbb helytől a legalsóbbig fizetett tisztviselők végzik. Így van ez az ipari üzemeknél is, ellentétben a kapitalista rendszerrel, ahol a vezető egyszemélyben vállalkozó, esetleg maga a tőkés is lehet. Különbség a két rendszerbeli vezetők között az is, hogy a tőkés rendszerben a vezető tevékenységi köre sokkal kiterjedtebb, mert mindenről neki kell gondoskodnia a piaci helyzet figyelembevételével. A szovjet ipari vezető viszont elméletben csakis operatív, folyó funkciókat végez, mert különleges kormány szerv gondoskodik a tervezésről és látja el általános utasításokkal a párt révén. A piaci helyzet a vezető részéről figyelmen kívül hagyható, mert az árak és a teljesítmények előre le vannak rögzítve a tervben. Ez alól kibúvó csakis egyféleképpen, mégpedig gyengébb minőség szállítása

révén lehetséges, amit természetesen szigorú eszközökkel igyekeznek megakadályozni. Ezek a körülmények lehetővé teszik, hogy a vezető energiáját egyetlen pontra, a termelési költség csökkentésére összpontosítsa. Ezt munkaerőben és anyagfelhasználásban elért megtakarítások révén viheti véghez. Minden vezetőnek ez a legfőbb feladata és ezért, ha a költségek indokolatlanul túllépik az előírányzatot, az büntetést vagy áthelyezést von maga után.

A vezetők által elért megtakarítások folytán a szovjet ipari üzemekben is van „haszon“, azonban ez lényegesen különbözik a más országok ipari üremeiben mutatkozó profittól, mert itt a vezető jövedelme nincsen közvetlen összefüggésben a haszonnal. A haszon az államot illeti, de egyes különleges alapok is részesülnek belőle, melyek az alkalmazottak jólétét vannak hivatva emelni. A vezető jutalmát nem a haszon alapján kap, hanem különleges teljesítményei után. Ennek ellenére a vezető mégis igyekszik hasznot elérni, mert ez a jóléti és gazdasági alapok növelésével jár és ennek révén tekintélyre tesz szert a személyzet előtt.

Az ipari vezetés terén, amint ez a könyvből kitűnik, eléggé zeg-zugos úton történt a fejlődés. A vezetők hatáskörét ismételten csökkentették, majd növelték. A szovjet gazdasági élet 3 fő periodusában, úgymint a hadi kommunizmus (1918—21), az új gazdasági politika (1921—28) és az ötéves tervek (1928—) idejében a vezetés módja és a vezetők helyzete más és más volt. A helyes megoldás keresése okozta azt, hogy e téren annyi változást láthatunk. Kezdetben három tényező igyekezett irányt szabni az üzemek vezetésében, a párt, a szakszervezet képviselői (az üzemi bizottság) és maga az üzem vezetője. Ez a hármasság, illetve e három tényező egymáshoz való viszonyának tisztázatlansága eleinte sok zökkenőt okozott és nehezítette a vezető helyzetét, ami természetesen a munka eredményességének rovására ment. Ezt felismerve a kommunista párt már 1929-ben határozatot hozott, mely ezt a kérdést szabályozza. Eszerint a vezető teljes hatáskört kap minden téren. Az üzemi bizottság csak a napi életkörülményekkel és kultúrális kérdésekkel, továbbá a munkafegyelem biztosításával foglalkozik. A párt csak általános érvényű és nem részletkérdésekre menő irányelveket szabhat meg. Ez a határozat volt a kiindulópontja a további fejlődésnek, az egy ember által történő vezetés felé. Egyideig az üzemi főkönyvelő, aki egyuttal a fő pénzügyi ember is volt, még nem volt alárendelve a vezetőnek, de később ez is meg-

történt. Az eddigi személytelen vezetésről tehát fokozatosan áttértek a személyi, az egyéni felelősségen alapuló vezetési rendszerre. Az ipari üzemek vezetői ma már teljes hatáskörrel rendelkező emberek, akiknek szociális helyzete is állásuknak megfelelő. Mindez világosan azt mutatja, hogy a szervezési alapelvek bármilyen gazdasági rendszerben ugyanazok és minden fejlődés révén kialakuló rendszer, még ha más úton is indul el, visszatér a helyes elvekhez.

A második rész, mint említettük, beszámol a földbirtok kollektivizálásának történetéről. Számszerű adataiból ennek az utemére is következtethetünk, mert pl. 1940-ben már 6980 traktorállomás volt, melyek a kolhoszok 94.5%-át látták el. Ezzel szemben 1930-ban a traktorállomások száma mindössze 158 volt. A kolhoszok fejlődésére jellemző, hogy 1937-ben már ezek voltak a Szovjetunió mezőgazdasági termelésének a legfőbb oszlopai. Ekkor már a teljes mezőgazdasági termelésnek kerekén 63%-a került ki belőlük. Az állami farmok (szovhosszok) ugyanekkor csak 9.3%-kal részesülnek a termelésben.

A kolhoszokat megszervezni és azok vezetésének helyes módszerét megtalálni nem volt könnyű dolog. Társadalmilag és gazdaságilag új dolgot jelentettek és azok szervezésénél nem álltak rendelkezésre olyan tapasztalatok, mint az iparban. Mindennek empirikusan kellett kialakulnia, ami természetesen elkerülhetetlen zökkenőkkel járt, melyekre a tanulmány rá is mutat.

Kezdetben a kolhoszokban minden centralizálva volt, ami igen rossz eredményeket adott. A vezetők túl voltak terhelve, a munkásokat folyton egyik munkáról a másikhoz irányították és nem volt olyan egyén vagy csoport, akik valamilyen meghatározott munkaciklusért felelősek lettek volna. A munka tehát teljesen személytelené lett. Ezt felismerve, 1931-ben a kolhoszokat brigádokra kezdték felosztani munkanemek szerint. Később rendelettel is kötelezővé tették a kolhoszok decentralizálását a brigád rendszer szerint. A brigád még kisebb egységekre is tagozódik. Összetétele egy mezőgazdasági ciklusra rögzítve van. A kolhoszt ma a következő szervek vezetik: az elnök, a közgyűlés, az igazgató bizottság, az ellenőrző bizottság, brigád vezetők, könyvelők és különböző specialisták. Elvileg a kolhosz önkormányzatot élvez, azonban ez csak a helyi kérdésekre vonatkozik, mert a fontos dolgokban az állami szervek adnak utasításokat. A kolhoszban a vezető személye nem domborodik ki olyan élesen, mint az ipari yälla-

latoknál, ahol az irányzat az egy vezető felé mutat. Az a hármasság, amit az ipari vállalatoknál a vezető, a párt és a szakszervezet alkotott, itt némileg módosul. A paraszt szakszervezetek mindig gyengék voltak és soha sem szóltak bele a kolhoszok adminisztrációjába és ezért a kolhoszoknál az előbb említett hármasságot a kormány képviselője a párt és maga a kolhosz alkotja. Inkább a párt és a kormánysszervek között voltak tapasztalható nézeteltérések és maga a kolhosz csak passzív fél volt e téren. A kolhosz is tervek alapján dolgozik, melyet a traktorállomások programjával összehangolnak. A munka tervezéséről, továbbá a kolhoszok számviteléről, azok bérrendszeréről szintén jó tájékoztatást kapunk. Ugyan csak megrajzolja a könyv a kolhosz-vezetők társadalmi helyzetét is.

Ez a munka olyanok számára, akik a gazdasági szervezés kérdéseivel foglalkoznak, igen hasznos olvasmány már csak azért is, mert teljes őszinteséggel nemcsak az eredményekre, de az előfordult hibákra és balsikerekre is rámutat, ami alkalmat ad értékes tanulságok levonására.

Varga József

„Politik und Wirtschaft in den Entscheidungsjahren (1936—1946)“. A *Julius Bär & Co* zürichi bankház fennállásának 50 évi jubileuma alkalmából a cég heti jelentéseiből összeállította Dr. Jean *Halpérin*, a gazdaságtörténelem magántanára a zürichi egyetemen. A Francke A. G. Verlag Bern kiadása. 1947. 280 l.

Az u. n. „Bärbank“ heti jelentéseiből összeállított munka kitűnő összefoglalása a világtörténelem legmozgalmasabb 10 éve alatt lejátszódott politikai és gazdasági eseményeknek. Ha csak a gazdasági jelenségek feltárására szorítkozunk, az 1936. év története azzal kezdődik, hogy az ipari termelés 1933 óta Németországban 79, a USA-ban 49, Japánban 39, Angliában 35%-kal emelkedett. Svédország bevezette a „deficit spending“-et, a tervszerű hitelkiterjesztést és ezzel nagy eredményeket ért el. Belgium, amely már 1935-ben leértékelte frankját, erősen javult, majdnem teljesen megszűnt a munkanélküliség. Csehországban ellenben nem segített a leértékelés. 1936 szeptember 26-án értékelték le 30%-kal a svájci frankot. Franciaországban és Angliában a rugalmas valuta rendszerét vették gyakorlatba.

1937. október elején óriási feltűnést keltett Roosevelt elnök csikágói beszéde, amellyel „Mr. Babbit”-hez, az amerikai átlagpolgárhoz fordult és megmagyarázta, hogy vége a struccmadár politikának, az USA-nak ki kell lépnie a „splendid isolation”-ból. Ez a beszéd október 18—19-én a new-yorki tőzsdén óriási krachot idézett fel. A világ kezd az imminens háborús veszély tudatára jönni. Világszerte pénz-technikai újításokkal akarják a félelemből származó depressziót levezetni. 1938-ban a háború első etapé-ja, Ausztria megrohanása. Ez Németországnak már első pillanatban behozott 400 millió schilling aranyat és devizát, amelyet a bécsi jegybankban talált. Ezenfelül a magánemberek külföldi követeléseit, amelyeket lefoglaltak. Bekövetkezett a Szudetákért való idegháború, utána München, majd a német antiszemitizmus tombolása. Hitler kijelenti, hogy Németország megszabadította magát az aranyvalutá ostobaságától. A német valutát — mondta — a német nép munkája fedezi. És valóban — írta a Bär-jelentés — „ha Németország abba a helyzetbe kerülne, hogy a román kőolajat, Ukrajna gabonáját, a Balkán termését márkával vásárolhatja meg, illetve olyan árukkal, amelyeket ezeknek a nyersanyagoknak a termelőire ráerőszakolhat, akkor a német gazdasági terv funkcionálhat, mert így el lehet kerülni az inflációs árentelkedéseket”.

1938 végén a jelentés a svájci pénzügyekkel foglalkozik. Hangoztatja, hogy „a nemzeti jövedelem $\frac{1}{5}$ -ét minden további nélkül lehet az állam céljaira igénybe venni, másfelől annak $\frac{1}{5}$ -a már végső maximuma annak, ami mellett még a magánkezdeményezés számára lehetséges, hogy feladatát mind a belső piacon, mind a világkereskedelemben betöltse... *Nem lehet egyszerre erősíteni a fegyverkezést, kiterjeszteni a munkaalkalmakat, a legmodernebb nevelő és gondozó intézeteket tereimteni és fenntartani, ezenfelül pedig egész gazdasági ágazatokat támogatni*”.

1939 március 15-én vonultak be a németek Prágába. Első dolguk volt a Nemzeti Bank aranyának lefoglalása. Csehország egész arany- és devizakészlete, kerek 500 millió sv. frank német kézbe került. Májusban a szövetségesek igyekeznek az oroszokkal paktumra lépni. Ehelyett aug. 25-én Németország és Oroszország közt jön létre megegyezés. Erre a jelentés a következőt jósolja. A háború 4 hétig fog tartani, ha a német nép nem lesz képes a hadi követelményeknek megfelelni, 4 hónapig, ha a nyugati hatalmak rövidesen döntő hadi sikereket lesz-

nek képesek elérni, de 4 évig, ha a hadviselésben a gazdasági erő fog dönteni. A jóslat körülbelül be is vált.

1939 második felében Anglia már küzd a fontparitás fenn tartásáért. Keynes a gazdasági liberalizmus visszafojtását és az állami beavatkozás erősbítését sürgeti. Az ipart exportra kell szorítani az által, hogy az állam közvetlenül felügyeljen az exportra, vagy azt vegye saját kezeibe. A tőkekivitelt lehetetlenné kell tenni. A kormány még nem teszi teljesen magáévá Keynes elgondolását, de kezd az általa jelzett irányban haladni. Schacht visszalép, mert Hitler azt kívánta, hogy a jegybank feltétlenül rendelje magát az állam szuverénitása alá. 1940 elején Churchill felszólítja a semlegeseket kollektív cselekvésre. Szemükre hányja, hogy tartózkodásukkal csak táplálják a krokodilt abban a reményben, hogy így később fog a sor rájuk kerülni. Áprilisban rohanja meg Hitler Dániát és Norvégiát, majd májusban Belgiumot és Hollandiát. A svájci tőzsdeket május 10-től július 1-ig zárva tartották. Az 1940 augusztusi utolsó heti jelentés már Franciaország eleste után jelent meg, beszámolva arról, hogy a katonai sikerek Németországnak nagy könnyítéseket hoztak, úgy, hogy még tartalékokat is képezhettek. A lengyel siker szenet, Skandinávia ércet, Belgium, Hollandia, Franciaország óriási tömeg nyersanyagot, élelmiszert, érc- és szénbányákat jelentett. Ezen felül ezeknek az országoknak ipari termelését. Viszont Amerika aktíve belép a háborúba. Rooseveltt az USA helyzetét úgy jellemzi, mint amikor a szomszéd tűz esetén a mellette levő ház segítségére siet. Így jött létre a lend and lease. Németország úgy finanszírozza szükségleteit, hogy Dániának, Hollandiának százmilliókkal marad adós importjai fejében.

1940 végével már Svájc is szigorú élelmiszer-adagolást rendel el. Nagy is a panaszkodás. „Nálunk — mondja az egyik Bär-jelentés — a gazdaságpolitika még mindig első sorban a politikusok területe, akiknek nemcsak többnyire nincs gazdaságtudományos iskolázottságuk, hanem akiknél a pártérdek mindig az első“.

1941 májusában Rooseveltt kihirdeti a nemzeti szükség állapotát. Júniusban pedig Németország megrohanja Oroszországot. Az USA óriási ütemben fegyverkezik. „Csudálatos — írja az egyik jelentés —, milyen szokatlan formában választják ki az újabb magas tisztviselőket. A kormány előszeretettel a kereskedelem és ipar köréből szemel ki vezető egyéniségeket. Ezek rendszerint mint „one-dollar-men“ állnak rendelkezésre. Tevékenységükért évi 1 dollár fizetést kapnak és ennek ellenében

lesznek államtitkárok vagy más magas funkcionáriusok". Ebben az időben már minden ország termelő berendezkedése totálisan működik. Az infláció elleni küzdelem fő fegyvere az ár- és munkabér-stop. „Csakhogy — írja a jelentés — még semmikép sincs bebizonyítva, hogy még ha az ár- és munkabér-stopot a leghatályosabb módon is alkalmazzák, ezzel el lehet-e az inflációt kerülni, ha az államadósság a havi kiadások folytán egyre emelkedik". Érdekes, hogy a Bär-jelentés már akkor propagálja a fényűzési adót. Ha már a „Wust“, az áruforgalmi adó, bejátszotta magát, akkor már nem hosszú az út a „Lust“-hoz, a fényűzési adóhoz. Persze ezt a jelentés szerint nem szabad olyan árucikkekre korlátozni, amelyek csak a vagyonos osztályok számára elérhetők, hanem minden jó minőségű árura. Árhatárokat kellene kitűzni, amelyeken túl kezdődne a fényűzés, pl. 40 franknál drágább órák, 250 franknál drágább konfekcionált ruhák stb.

Tudott dolog, hogy 1942 hozta meg a fordulatot. Stalin-grad és El Alamein jelentik a német győzelmek végét. Ettől fogva a Bär-jelentések már főként a háború utáni közgazdaságnak vannak szentelve. Megjósolják, hogy nagyon kevés kilátás van a gazdasági liberalizmus visszatérésére. Még mérsékelt liberalizmusra sem. Ha mégis egyszer bekövetkezne ez a fordulat, az új berendezkedés egészen újszerű alapokon menne végbe. De azért az egyéni kezdeményezést és vezetést nem szabad mellőzni. „Vagy hiszi valaki, hogy az állam képes lett volna azokat a racionális üzemi rendszereket kitalálni, amelyeket — hogy csak egy nevet említsünk — pl. Ford léptetett életbe? Melyik államférfinak lenne érdeke, hogy éjszakánkon át gondolkozzon új terveken, hogy megkockáztatja, hogy esetleg kinevetik, hogy korlátolt és kishitű főnököket meggyőzzön egy találmány előnyeiről? Nyilvánvaló, hogy az állami gazdálkodás körében kimagasló képességeknek vagy pláne zseniális ötleteknek kevés kilátásuk lenne az érvényesülésre. Másfelől pedig a közgazdasági tisztviselő típusa, amelyik az állami gazdálkodásban a magánvállalkozó helyébe lépne, mindazokat az emberi gyengeségeket bizonyára feltüntetné, amelyek a magánvállalkozónak is néha hibái“.

1943-ban a jelentések vázolják az európai ipar jövőjét. Kidomborítják azt az aránytalanságot, hogy Európa — beleértve a Szovjetuniót — 565 milliónyi lakossal, tehát a világlakosság kb. $\frac{1}{4}$ -ével, a világ ipari tevékenységének 46%-át látja el, míg az amerikai kontinens 271 millió emberrel, tehát a világlakosság $\frac{1}{8}$ -ával majdnem ugyanannyit, t. i. a világ ipari

termelésének 45½%-át állítja elő. Hangsúlyozzák ennek a helyzetnek az Európára vonatkozó veszélyeit. Kimutatják, hogy az amerikai konjunktúra akkor lendült fel igazában, amikor a New Deal politikát lényegesen mérsékeltek. Egészen jól lehet — hangsúlyozza a jelentés — olyan álláspontot képviselni, hogy a történelem adta tapasztalatok szerint a gazdasági élet akkor is leküzdötte volna a 30-as évek válságát, ha azt magára hagyták volna. Felszólal a háború végén az ellen az irányzat ellen, amely főleg Angliában és Amerikában már akkor jelentkezett és amely Amerikában a „soak the rich” jelszó alatt folytatódott. Pedig — így fejezi be a jelentés fejtegetéseit — „ha a nagy jövedelmek túlnyomó részét éves adóprogresszióval eladóztatják, ennek nemcsak állampénzügyi jelentősége van. Ezek a túlzott adók azt jelentik, hogy az államnak nyereségrészesedése van a vállalkozásokból, míg esetleges veszteség csak a vállalkozót éri. Az ilyen adópolitika csak arra alkalmas, hogy megölje a vállalkozási kezdeményezést”.

A könyv tartalma és az előadás élénk üteme és szellemessége tanulságossá és élvezetessé teszik annak elolvasását.

(é. a.)

Külföldi folyóiratok szemléje.

Economica.

New Series, Vol. XII, No. 47. — August 1945.

Harry Norris: Profit: Accounting Theory and Economics. Szerző a könyvelő szempontjából bírálja a gazdaságelmélet nyereség-fogalmát és szorosabb együttműködést szorgalmaz a két tudományág művelői között. — *John Stuart Mill: Notes on N. W. Senior's Political Economy.* Mill sajátkezű kézírásos széljegyzeteit közli Senior *Political Economy*-jének első kiadásához. — *R. D. Black: Trinity College, Dublin, and the Theory of Value, 1832—1863.* Richard Whately 1832-ben a dublini egyetemen közgazdaságtani tanszéket alapított, melynek első tanárai a klasszikus költségértékelmélet vitatlan uralmának idején meglepően modern értékelméletet tanítottak. Így már Mountiford Longfield-nek nem csak világos képze volt a szubjektív értékelméletről, de még azt is tanította, hogy minden egyén kereslete folytatólagosan csökkenő intenzitású, vagyis az első Gossen-féle törvényt kevésbé precízen már megfogalmazta. Hasonlóan Isaac Butt is azt írta, hogy a javak értékét kizárólag hasznosságuk és ritkaságuk határozza meg. Csak a tanszék utolsó tanára, J. N. Cairnes, tért vissza a klasszikus költségelmélethez, éppen abban az időben, amikor Angliában a szubjektív értékelmélet már kezdett hívekre találni. — *A. H. Murray: Professor Hayek's Philosophy.* Tisztán bölcséleti szempontból foglalkozik Hayek dualista ismeretelméleti felfogásával. — *Ernest H. Stern: Capital Requirements in Progressive Economics.*

Szerző a nemzetgazdaság tőkeállaga és a nemzeti jövedelem nagysága között számít korrelációt. és pedig az Egyesült Államokra 1878-tól 1928-ig, Angliára 1924-től 1938-ig, Délafrikára 1929-től 1938-ig. A tőkeállaghoz számítja a termelési javak, épületek, egyéb berendezések és a földtulajdonba tett befektetések, az Egyesült Államok esetében az üzleti leltárak értékét is. A regressziókoeficiens az Egyesült Államok és Anglia esetében 327, Délafrikánál 189. Ez annyit jelent, hogy körülbelül 300—350 egységnyi (dólar vagy font) nemzeti beruházás eredményez 100 egységnyi nemzeti jövedelem többletet. A délafrikai alacsonyabb regressziókoeficiens az áraknak az aranyhoz viszonyított esésére vezeti vissza, ami a délafrikai aranytermelésbe befektetett tőke lényegesen nagyobb termelékenységet okozhatta. Ez a regressziókoeficiens tehát megadja a beruházott tőke nagyságát viszonyítva a nemzeti jövedelem egységnyi növekedéséhez. Ha ezt megszorozzuk a nemzeti jövedelem (nemzeti termelés) növekedési hányadával (vagyis az évi növekménnyel az egész nemzeti jövedelem %-ában kifejezve), akkor megkapjuk az évi beruházási szükségletet a nemzeti jövedelem százalékában, vagyis a szükséges megtakarítási hányadot. — *Yuan-Li Wu: A Note on the Post-War Industrialization of „Backward” Countries and Centralist Planning.* Szerző állást foglal Rosenstein-Rodannak az ellen a véleménye ellen, hogy fejletlen közgazdasággal rendelkező államok iparosítása csupán központi tervezett gazdálkodás útján valósítható meg, és felhívja a figyelmet a központi tervezés és irányítás veszedelmeire.

The Journal of Political Economy.

Chicago, Vol. LIV, No. 4. — August 1946.

L. R. Klein: A Post-mortem on Transition Predictions of National Product: Az Egyesült Államok 1945. évi bizonyos fokig inflatörikus politikájukat a Hagen—Kirkpatrick-féle ökonometria becslésére alapozták, mely 1945 negyedik negyedére 164.5 billió dólar nyers nemzeti jövedelmet és 8 millió munkanélkülit jövendölt. A valóságban a nemzeti jövedelem 182.8 billió dólar volt, a munkanélküliek száma pedig 3 millió. A legnagyobb tévedést a nem-tartós fogyasztási javaknál követték el, melyek fogyasztása nem 57.7, hanem 69.5 billió dollárt tett ki. Az össz-fogyasztást tartós javak, nem tartós javak és szolgáltatások fogyasztására osztják fel. Hagen—Kirkpatrick mármint a háromfajta fogyasztásra vonatkozó külön-külön számított 1929/41. évi regressziós egyenleteket extrapolálták, a tartós javakra és szolgáltatásokra kapott eredményt pedig ezeknek a háború utáni átmeneti időben várható volt drágasága miatt megfelelően csökkentették. Mivel azonban a fogyasztó jövedelmét ismert arányban osztja fel fogyasztás és megtakarítás között, valószínűbb, hogy a tartós javak drágasága vagy hozzá nem férhetősége következtében megmaradó jövedelmét nem megtakarítani, hanem szintén nem tartós fogyasztására fogja felhasználni. Tényleg megállapítható, hogy 1945 utolsó negyedében a fogyasztóknak nem tartós javakra fordított kiadásai éppen annyival haladtak túl az extrapolált regressziós vonalat, hogy az össz-fogyasztás és jövedelem extrapolált 1929/41. évi regressziós vonalát elértek. Hagen—Kirkpatrick tévedése tehát arra vezethető vissza, hogy nem vették tekintetbe a tartós és nem tartós fogyasztási javak relatív árainak eltolódásait. Szerző ezután olyan ökonometria becslési eljárást mutat be, mely ezeket a relatív áreltolódásokat figyelembe veszi és valóban helyes eredményre vezet. Ez a tanulmány újabb bizonyítéka

annak, hogy a chicagói egyetem ökonometria kutatói a javított (főleg dinamizált) Walras—Pareto-féle egyenletrendszer numerikus megoldását, legalábbis jó statisztikákkal rendelkező közgazdaságokra nézve, már egészen kézzelfogható közelbe hozták. — *William D. Grampp: The Italian Lira 1938—45.*: Az olasz infláció komoly mértékben 1943-ban kezdődött és az árszínvonalat 1944 szeptemberre az 1938-as árszínvonalat ötszörösére emelte. 1941-ig nagykereskedelmi és élelmiszerárak egyforma ütemben emelkedtek, 1945 májusában azonban előbbiek 944-en, utóbbiak 3442-ön álltak. A jövedelmek indexe ugyanakkor elérte a 800-at. A fasiszta északon az árak kevésbé emelkedtek, mint a felszabadított középén és délen. Milanóban az élelmiszerek indexe 1944 decemberében 1460-on állt, szemben a felszabadított területek 2228-as indexével. A részvényárak indexe 1938-al szemben 720-ra emelkedett a római tőzsdén, ami mutatja, hogy az olasz ipar jövőjébe vetett hit szilárd, mivel főleg a villamossági, textil- és vegyi ipar részvényei emelkedtek. Az infláció főoka a nemzeti jövedelemnek 125 billióról 60 billióra való csökkenése (1938-as árakon számítva). A gazdasági dezorganizációt mutatja az árak diszperziója. A sóárak területi variációs koefficiense p. o. 1.56. A kenyéráraké 1938-ban 0.1151, 1945-ben 0.2930, a tejáraké 0.1817, illetve 0.4230 stb. A forgalomban lévő pénzmeny-nyiség 1938-tól 1945-ig a 13.17-szeresére emelkedett. Az Olasz Bank kibocsátása 25 billióról 248.6 billióra emelkedett, amihez 61.3 billió a szövetséges hadsereg által kibocsátott lira járult. Az olasz nép fegyelmezettsége és a lirába vetett bizalma következtében azonban a pénz forgási sebessége (kivéve a szövetséges haderők pénzét) alig növekedett, sőt jelentékeny teaurálások történtek különösen a mezőgazdasági szektorban. A pénzhígtást az olasz kormány pénzügyi politikája okozta. 1944/45 első felében p. o. a római kormány adóbevételei kiadásainak csak 9%-át fedezték. A Mussolini-köztársaság 20 hónapja alatt 360 billió kiadásaiból csak 50 billiót fedezett adókból. A finanszírozás nagyrésze az államadósság növelésével történt. Az olasz államadósságok 1938-tól 1945-ig 138 billióról 850 billióra emelkedtek. Az árellenőrzés az egész háború alatt csődöt mondott. Egy római háztartás szükségleteinek 85—90%-át volt kénytelen a fekete piacon fedezni. Így a jövedelem vásárlóereje 1940 novemberi 100-ról 1944 novemberi 22-re, 1945 júniusi 41-re csökkent. Hogy az olasz infláció nem öltött olyan arányokat, mint p. o. a miénk, egyrészt az olasz nép említett bizalmára, másrészt arra a jelentős anyagi segítségre vezethető vissza, melyet Olaszországnak a szövetséges hatalmak nyújtottak. — *M. Bronfenbrenner: The Dilemma of Liberal Economics*: Szerző a két liberális gazdaságelméleti iskola, a Keynes-i és az „árflexibilitási“ iskola közötti szintézist javasolja. Szerinte ugyanis ez a két iskola éppen kiegészíti egymást olyan értelemben, hogy ahol az egyiknek hibái vannak, ott a másiknak követelésesei éppen kiegészítik. — *J. M. Clark: Realism and Relevance in the Theory of Demand*: Szerző Frank Knight-nek egy hasonló című tanulmányára válaszol röviden és azt igyekszik bizonyítani, hogy az indifferencia-görbék nem alkalmasak az egyéni kereslet magyarázatára. — *C. C. Holt és P. A. Samuelson: The Graphic Depiction of Elasticity of Demand*: Szerzők a keresleti görbe elaszticitásának új grafikus megállapítási módját mutatják be. — *Max J. Wassermann: The New Ethiopian Monetary System*. — *Frank D. Knight: Heilmann's History of Doctrine and Current Issues*.

Bulletin of the Oxford University of Statistics.

February 1947. Vol. 9. No. 2.

D. Seers: The coal shortage. A szerző Anglia 1947—48 évi szénigazdálkodásának kilátásaival foglalkozik. A termelés 1942 óta esett. 1942-ben a termelés 205 mill. tonna volt, ebből a belső fogyasztás 197 mill. t., 1946-ban a termelés 189 mill. t., készletfelhasználás 5 mill. t., export 9 mill. t. volt, fogyasztásra csak 185 mill. t. maradt. Közben a 20 mill. t.-ás készlet felére csökkent. 1947—48-ra (május 1-től) az előirányzott termelés 197 mill. t., ebből készletfeltöltésre 6, exportra 8, fogyasztásra 183 mill. tonna jutna. A termelés fokozható a munkások számának növelésével. A bányászok bére csak 8%-kal magasabb mint az egyéb munkásoké, ezért számuk nem igen nő, míg a kormány nem gondoskodik jobb ellátásukról. A teljesítmény beruházásokkal azonnal nem növelhető. Teljesítménynövelést a progresszív bérek bevezetése hozhatna. Psychikailag fontos, hogy a bányászokra csak olyan intézkedéseket hozzanak, melyeket ezek helyeselnek (pl. idegen munkaerő stb.). A készletek feltöltése egy esetleges kemény tél áthidalására szükséges. A fogyasztást a szerint kell különböző mértékben korlátozni, hogy elsőrendű fontosságú, vagy egyéb iparokról, illetve háztartásokról van-e szó. Sor kerülhet nagy szénfogyasztású, rossz kihasználású és luxus üzemek leállítására is. Az export csökkentése lehetséges, de valutáris okokból nem kívánatos. Már 1000 új bányász termelésének exportálása évi 1 millió £-ot jövedelmezne az országnak.

E. Lundberg: Economic Prospects and the Risk of Inflation in Sweden. A svéd gazdasági élet 1945 óta történő expanziója szükségessé tette 1946 második felében az infláció veszélyével való foglalkozást. 1946-ban a magánkiadások 19%-kal múlták felül az 1945 évit, közkiadások 7%-kal csökkentek; összemelkedés 12%. 1939 óta megnőtt a fogyasztás aránya is a nemzeti jövedelemhez viszonyítva. A kínálatot közben munkaerő-beáramlás, produktivitásnövekedés és fokozott import növelte. Az árak 1942-ben történt rögzítése még fennáll, de rejtett áremelkedés mégis van, mert közben a piacon új, nem maximált árucikkek jelentek meg. 1947-re a következő mérleg állítható fel: várható kereslet-emelkedés: fogyasztás 1500, beruházás 300, export 0, közkiadás 200 mill. Kr., összesen 2000 mill. Kr., kínálat-emelkedés: termelés növekedése 500, import csökkenése 300 mill. Kr., összesen 200 mill. Kr. Inflációs veszély tehát fennáll, melyet még fokoz az USA-ban folyó erős áremelkedés. — Az országban teljes foglalkoztatottság van. A munkanélküliek száma 1946 szeptemberében 2.1% volt csak. Továbbiakban munkaerőhiányra lehet számítani, mivel a beruházások sok új munkást kívánnak, munkanélküli nincs, bevándorlás nem lehetséges és a foglalkoztatottak száma és aránya máris nagyobb a háború előttinél. A kifizetett bérek összege a nagy munkakereslet miatt 1946-ra, 1939-től 76%-kal, 1945-től 13.6%-kal nőtt. A beruházások a kormány tevékenysége folytán szintén nőnek. Az import elérte a békenívót, összetétele a luxuscikkek felé tolódott el. Az export kisebb. 1946-ban a külkereskedelmi hiány mintegy 350 mill. Kr., ezért az import megszorítása a jövőben elkerülhetetlennek látszik.

Frankel: Reconstruction in Europe. (An Investigation by UNO.) Az UNO jelentése az európai országokat ért károkról. Az adatok igen eltérőek, nehezen hasonlíthatók össze akár egymással, akár a háború előttiekkel, mivel a bizottság olyan adatokat közöl, melyeket megszerezhetett s nem azokat melyeket megszerezni kívánt. A közölt számok indexszámok, melyek alapja hol 1935—38, 1939 vagy 1940 = 100. 1945-ben az élőállatok

számának indexe Magyarországon 34, a mezőgazdasági termelésé 55, egyébre nincs adat. Legjobb helyzetben volt Dánia, ahol a megfelelő indexek 90 és 99, Magyarország mögött csak Lengyelország áll. A legnagyobb pusztulás a sertés-, legkisebb a lóállományban. A kenyérmagtermelés indexe 1945-ben Magyarországon a legalacsonyabb: 29 (Lengyelországra nincs adat), míg a legmagasabb Norvégiában: 114. Ez és egyéb adatok alapján Európa országai 3 csoportra oszthatók. A legtöbb kárt szenvedték Jugoszlávia, Lengyel-, Görög- és Magyarország. Legépebben Bulgária, Dánia és Luxemburg maradt meg a hadviselők közül. A többi ország a középső csoportban foglal helyet. Mennél nagyobb kár ért egy országot, annál inkább igyekszik újjáépítési tervet készíteni. Átfogó tervet készít a Szovjet-Unión kívül Jugoszlávia, Olasz- és Magyarország, míg Csehszlovákia, Hollandia, Lengyel és Franciaország egyes iparok helyreállítására készít rövid tervet (1946-os állapot). 1946-ban a helyzet lényegesen javult, bár a munkát erősen hátráltatja a szén, fa, réz, ólom és rézhány egyéb nyersanyag hiánya. Szűk keresztmetszet még a: gépek, felszerelés, vas, valamint a deviza és munkaerő hiánya. A munkaerőhiány oka az elosztó iparok alkalmazottainak megszorodása a háború alatt (pl. Magyarország), a fölös munkaerőnek a mezőgazdaságból való visszavonásának lassúsága, az alacsony termelékenység mely géphiányra, rossz táplálkozásra és a német megszállás alatt megszokott amerikázásra vezethető vissza. 1946-ban a belföldi termelés alapján az élelmezési helyzet legjobb Dániában, Svéd- és Magyarországon (?) 2800 cal. felett, míg 1600 cal. alatt marad Ausztriában, Belgiumban, Lengyel- és Görögországban, valamint Norvégiában. Az import ismerete nélkül persze ezek az adatok nem sokat jelentenek. A külkereskedelem szüksége hamar megmutatkozott. Minden állam nagy mértékben épített ki bilaterális egyezményeket, melyeket azonban inkább egyszerű cserének nevezhetnénk. Svédország 15, míg Görögország csak 2 szerződést kötött, Magyarország a közepén helyezkedik el 9 szerződéssel (1946. szept. 10.). Az UNO az újjáépítést egy európai bizottság felállításával kívánja elősegíteni, melynek feladata az UNRRA tevékenységének folytatása, házépítőprogramm kidolgozása, munkaerő elosztása és az egyes országok terveinek koordinálása. Nem valószínű, hogy ez a cél felülről jövő szervezkedéssel érhető el. A cikk végén 16 tábla közli az USA és 15 európai ország — köztük Magyarország — gazdasági helyzetére legjellemzőbb adatokat.

Vierteljahrbericht der Skandinaviska Banken.

Jahrg. 27. Nr. 2. — April 1946.

P. Jacobsson: Die Wiederherstellung monetären Gleichgewichts nach den Schädigungen des Krieges. A háború anyagi pusztításait felülmúlhatják az azt követő szervezési hibák — dislocation, desorganisation, — melyre Keynes már 1920-ban rámutatott. Ennek elkerülésére egyensúlyi helyzet elérése szükséges, mely alatt mindennek előtt a pénzérték állandóságát és a külkereskedelem egyensúlyát értjük. Ezen felül a Bretton-Woods-i egyezményben homályosan hagyott „alapvető egyensúly“-t is el kell érni. Ez a hazai és világpiaci árak összehangolásából áll. Ennek megkönnyítésére célszerű bázisétet választani, melyre avultsága ellenére is az 1913. év lenne alkalmas, mivel azóta egyensúlyról nem beszélhetünk. Ez utóbbi annak köszönhető, hogy az 1920-as évek szervezetlen, nemzeti és csak a belső hatásokkal törődő munkabér, ár stb. politikája

— különösen az USA részéről — nemzetközi téren olyan zavarokat okozott, melynek most nem szabad újra bekövetkeznie.

E. Lindahl: Das Problem der wachsenden Staatsschuld. Az államadósságok még a pénzérték stabilitása mellett sem fokozhatók a végletekig.

A rentabilis adósságok felvételének, melyek maguk törlesztik magukat, a tőkepiacon a kamatlábemelkedés szab határt, külföldi köicsönökének pedig a fizetési mérleg egyensúlya.

A nem rentabilis (deadweight) adósságok is rentabilisnak tekinthetők, ha a jövedelmeket oly mértékben emelik, hogy az adóterhet nem kell fokozni. Egyéb, kulturális, hadi stb. kiadások törlesztésére az adóterhet kell emelni.

Fejlődő gazdaságban deadweight adósságok addig vehetők fel, az adóteher fokozása nélkül, míg az új, évenkénti törlesztő rész annyiad része a nemzeti jövedelem növekedésének, mint kiinduláskor fennálló törlesztő rész az eredeti nemzeti jövedelemnek. Egy eladósodott ország is könnyíthet tehát helyzetén, ha új adósságokat kisebb mértékben vesz fel a nemzeti jövedelem növekedéséhez képest, mint ahogy meglévő adósságai aránylanak a nemzeti jövedelemhez.

E. Hastad: Die Bedeutung des Beamtenstandes für das schwedische Gemeinwesen. Die Pensionsfrage der Geschäftsbanken. Die wirtschaftliche Lage während des ersten Quartals 1946.

Jahrg. 27. Nr. 3. — Juli 1946.

P. Jacobsson: Das Problem der Kaufkraft. A világ termelésének volumene mintegy évi 3%-al emelkedik, pénzértéke többel, mivel hosszú idő alatt minden pénz veszített értékéből. Az új fizetőeszközök kisebb részben hiteltermeléssel, nagyobb részben a jegybankok aranyvásárlásaival kerültek forgalomba. A hitellel duzzasztott vásárlóerő veszélyességét az USA 1929. évi válsága mutatja, mert az USA 1924-től 1934-ig semmi aranyat nem vett, termelését csak hitellel finanszírozta. A vásárlóerő biztosítása válság esetén a bérek emelésével nem történhet, ha ezáltal a foglalkoztatottságot tovább csökkentenénk. A megtakarítások csökkentése sem vezet eredményre, ezek kis jelentősége (nemzeti jövedelem 5%-a) miatt. A bérek leszállítása csak akkor hozhat eredményt, ha sikerül a költségeket is csökkenteni. Ez utóbbi hiánya élezte ki az amerikai válságot. Ma inkább a túlzott vásárlóerő okoz gondot, melynek lecsapolását — az előre várható depresszió enyhítésére is — a költségvetés erős aktívátételével lehetne elősegíteni.

H. Nielsen: Die schwedische Werftindustrie. A svéd hajóépítőipar teljesítménye a két háború között 300%-al nőtt s ma évi 200.000 BR tonna. A munkáslétszám emelkedése csak 65%, ami mutatja a munkaproduktivitás erős emelkedését. A hajóépítőipar általában 70%-os kihasználással dolgozik.

K. G. Hagstroem: Die Verjüngerungstendenz in der Bevölkerung.

A múlt század óta megfigyelt svéd születési adatok arra engednek következtetni, hogy a munkapiacon újonnan elhelyezkedők száma (15—25 évesek) az 1930-as évek alacsony születési arányszáma miatt 1960-ig lényegesen kisebb lesz, mint eddig. Nehézséget okoz a közben újra magasabb születési arányszám miatt iskolába kerülők nagyobb számának neveltetése a kevesebb munkaerővel. Ezzel együtt megváltozik a produktív és nem produktív népesség aránya. Akár pesszimisztikusan, akár optimisztikusan ítéljük meg a lakosság jövőbeni alakulását, az öregek

eltartásának terhe 1990-ig lényegesen emelkedni fog. Ez erősen (kb. 50%-kal) megnövekedett öregségi biztosítások teljes ellátása lesz az állam legfőbb pénzügyi problémája.

V. Källström: *Unsere Einfuhr aus Deutschland. Die wirtschaftliche Lage während des zweiten Quartels 1946.*

Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik

81. Jahrg. — Nr. 1. — Februar 1945.

Luigi Einaudi: *Galiani als Nationalökonom.* — P.—R. Rosset: *La participation de la Suisse à la reconstruction économique de l'Europe.* — Marcel Heino: *L'influence directe du taux de l'intérêt sur l'épargne.* A takarékoskodás különféle formáinak és mozgatóerőinek vizsgálata alapján a szerző úgy találja, hogy a kamat közvetlen hatása a takarékoskodásra minimális vagy meg nem határozott. Csak minden egyes eset részletes vizsgálata mutathatja meg, hogy a takarékoskodás volumenjének a kamatláb változása folytán történő megváltozása pozitív-e vagy negatív. A szerző szerint ezek a megfigyelések csak a normális nagyságú kamatlábváltozásokra érvényesek, vagyis azokra, amelyek nem érik el azokat a határokat, amelyekeken túl a kamat gazdasági rendszerünkben az egyensúly felbomlásának tényezőjévé válik. — Walter Kull: *Erhebungen über Haushaltsrechnungen in den Vereinigten Staaten und in der Schweiz.* — *Berichte.* — *Literatur.*

81. Jahrg. — Nr. 2. — April 1945.

Alfred Amonn: *Sismond's Stellung in der Geschichte der Nationalökonomie.* A szerző szerint Sismondi a Smith Ádám úttörő munkájából kiinduló sugarakat mintegy spektrumban fogja fel, amelyben a sugarak különös módon törnek meg, ezek azután különféle irányokban sugároznak ki. E vonalak egyike, a tiszta-elméleti, egyensúly-analitikai az értékelméletnek és a termelőfolyamat, mint a tőkeátalakuló folyamata elméletének szocialista-marxista irányában halad. Egy másik, a gyakorlati-politikai, a XIX. század második felében a történeti-ethikai iskola szociálreformatori vagy szociál-politikai tanainak irányában halad, egy harmadik, a methodologiai, a historizmus felé indul, a nélkül, hogy pusztá kezdeményezéseken kívül egyebet tartalmazna. Sismondi művének legfontosabb vonása, hogy a modern tudományos fejlődés dinamikájának sajátosságát szintén bevonta vizsgálatai körébe, a válság problémáját felvetette, azt megkísérelte megoldani és ezzel az újabb konjunktúra- és válságelmélet úttörőjévé vált. Sismondi munkássága tehát egészében tekintve a tudomány fejlődésében mintegy félútat jelez a klasszikus és a szocialista-marxista elmélet között, valamint a liberalizmus és a modern intervencionizmus gyakorlati-politikai felfogása között, amelynek tudományos megalapítójául tekinthető. Végül egyrészt a tiszta statikai egyensúly- és alkalmazkodástan, másrészt a gazdasági fejlődés egy specifikus elmélete között, úgy, amint ez végül a XX. században kialakult. Sismondit mindezekben a vonatkozásokban fontos hely illeti meg a közgazdaságtudomány történetében. — Hugo Sieber: *Die Preisausgleichskassen als Mittel der staatlichen Preispolitik.* — H. Dütschler: *Eine statistische Verifikation der Bernoullischen Hypothese über die Grenznutzenfunktion des Geldes.* — Karl Dürr: *Rente und Land-*

wirtschaftszins in ertragstheoretischer Betrachtung mit besonderer Berücksichtigung der Forstwirtschaft. — Berichte. — Mitteilungen. — Literatur.

81. Jahrg. — Nr. 4. — August 1945.

Per Jacobsson: Nationale und internationale Preispolitik im Lichte der Erfahrung. — Walter Kull: Preisindexzahlen und ihre Bedeutung für die nationale und internationale Preispolitik. Az árösszehasonlítások a gazdasági statisztika egyik legnehezebb fejezetét alkotják és problematikájukat még jelentősen kiemelik azok a változások, amelyek a háborús évek alatt az ellátás helyzetében, az ár- és költségstruktúrában és az egyes kereseti ágak termelékenységében bekövetkeztek. Ami a svájci árindexszámok megismerési értékét illeti, a hivatalos bérstatisztika az óra-keresetek és órabértételek változásainak helyes képét mutatja be; a létfenntartási költségek országos indexe is a létfenntartás költségeiben az árak folytán beálló eltolódásoknak használható mértéke. A reálbérek indexszámainak a bér- és létfenntartási indexek útján történő megállapításánál figyelemmel kell lenni azokra a fenntartásokra, amelyek mellett ez utóbbi számsorok kiszámítása még ma is lehetséges. — A nagykereskedelmi index-számoknak nincs meg többé az ipari vagy mezőgazdasági termelésben felhasznált nyersanyagok átlagos költségeinek fejlődésére érvényes megállapító értéke, aminek oka, hogy egyes importjavak cselek és pótanyagok kerülnek használatba. A nemzetközi árösszehasonlítások megismerési értéke a mostani viszonyok között nagyon korlátozott, még pedig úgy a bel- és külföldi megfelelő árak szintje közötti disparitások megállapítása, mint a háborúelőtti évre vonatkoztatott országos indexszámok összehasonlítása tekintetében. A nehézségek, amelyek a létfenntartási költségek egyes országos színvonalai és a bérszínvonalak közötti közvetlen összehasonlításnak útjában állanak, egyrészt a módszereknek, másrészt megbízható statisztikai adatok hiányának tulajdoníthatók. A megfelelő országos árindexszámok változásainak összehasonlításából általában kielégítőbb eredmények származnak, mint a közvetlen színvonalbeli különbségek megállapításából. Az összehasonlítások lehetőségeit mégis sok háborús külön hatás zavarja. A létfenntartási indexeknél le kell szögezni, hogy egyes index-sorok a pénz vásárlóerejének változásait nem fejezik ki, mert fontos fogyasztási javak egyáltalán nem, vagy nem abban a mennyiségben állnak rendelkezésre, amelyet az indexszámítások vesznek figyelembe és gyakran nem is kaphatók a hivatalos árakon. További hibaforrások: a minőségi változások, és az árcsökkentő-akciók; egyes létfenntartási költség-indexeket tudatosan manipuláltak is, így pl. magas értékű áruk abszolút árait rosszabb minőségű áruk áraival helyettesítettek, aminek következtében az indexszámok többé nem tekinthetők az árváltozások mérőszámainak. A bérindexek összehasonlításánál az általános nehézségeken kívül, amelyek a bérösszehasonlításokat akadályozzák, különféle háborús szempontokat is figyelembe kell venni. Egyrészt a Svájc legfontosabb versenytársai, az USA és Anglia exportipari termelékenységében mutatkozó különbségek valószínűleg eltolódtak Svájc kárára, minthogy a háború alatt a teljesítőképesség maximális fokozására volt szükség. Ezenkívül a háború alatt a foglalkoztatottak struktúrájában átrétegződések mentek végbe, így: egyes országokban a nőket nagyobb mértékben vonták be a termelőfolyamatba és a polgári szükségletet szolgáló javak előállítását erősen csökkentették. Mindez természetesen befolyással van a bérindexek ala-

kulására. Figyelembe kell venni még azt is, hogy az egyes országok a béreknek a drágulással való összhangba hozatalánál eltérő bérpolitikát követtek; Svájcban pl. a bértételeket és órakereseteket erősen nivellálták. Végül a hadi kiadások finanszírozásának módszerei is zavaró momentumokra vezettek. — Ezek a szempontok azt mutatják, hogy az egyes országos árindexek alakulásának összehasonlításai 1938. óta, amennyire e számítás eredményei egyáltalában ismereteseek — tekintettel a háború kezdete óta fellépett zavaró momentumokra és arra a tényre, hogy átmeneti korszakban élünk —, alig lehetnek arra alkalmasak, hogy az ár- és bérkülönbségeket a külfölddel szemben oly módon mérjük, hogy egyedül e megállapítások alapján lényeges gazdaságpolitikai intézkedések történjenek. Az összehasonlítások az egyes országokban az árstruktúrában bekövetkezett változásokról csak durva képet és gyakran csak épen illusztrációt nyújtanak. Az ilyen adatok ugyan a svájci ár- és valutapolitika céljainak megállapítására igen nagy jelentőséggel bírnak, de ezeknek az idő- és térbeli eredményeknek az értékelésénél mindig tudatában kell lennünk annak, hogy ezeknek a statisztikai adatoknak a megállapító és megismerési értéke korlátolt. Az árindexszámok ilyen értelemben lényegesen hozzájárulhatnak az árpolitika mai kérdéseinek tisztázáshoz, azonban már e statisztikai adatok megszerzése is a svájci gazdasági, konjunktúra- és szociálstatisztikát művelő összes erők együttműködését teszi szükségessé. — *P.—R. Rosset: La réintégration de la Suisse dans l'économie mondiale d'après-guerre.* Az utóbbi években sokat emlegetett „svájci csoda“, Svájc kiváltságos helyzete, nem igazi csoda: politikailag a semlegesség-okozta egyensúlynak az eredménye, a gazdasági és szociális téren is csak az egyensúly csodája. A svájci gazdaság egységes egésznek alkot, egyes részeit nem lehet egymástól elválasztani. A legutolsó gazdasági válság kitűnő példája ennek. A közgazdaság minden ágának hasznára van a vásárlóerő emelkedése és mind szenved a vásárlóerő csökkenésétől. Az egyensúlyt fenn kell tartani a szabad és a függő foglalkozások között. Az előbbieneknél sajnálatos módon állandó visszaesés tapasztalható, ami hosszú idő múlva súlyos gazdasági és szociális következményekkel járhat; különösen szenvedne ettől a vállalkozó szellem, amely Svájc gazdaságát alkotta. Meg kell őrizni az egyensúlyt a munka (bér), a tőke (kamat), a föld (járadék), a vállalkozói nyereség (kereset) és az adó, mint az állam bevétele között. A szerző szerint a svájci pénzügyigazgatási rendszer fogyatékos. A községi, a kanton- és a szövetségi adók között, amelyek egymás fölé halmozódnak, nincs összhang és ezért komoly hátrányai mutatkoznak. Másrészt több adó közgazdasági szempontból észszerűtlen. Az egyensúlyt fenn kell tartani az adósok és a hitelezők érdekei között is, továbbá egyrészt a szövetségi gazdasági és a kantonok gazdaságai, másrészt a kantonok egymás közötti gazdaságai között. Hangsúlyozza, hogy a gazdasági központosítás, amely egy évszázad óta rendkívüli fejlődést ért el, a vásárlóerőnek a központok javára történt eltolódását hozza magával a többi vidékek hátrányára, és nem szabad elfelejteni, hogy a gazdasági federalizmus a politikai federalizmusnak szükségszerű betetőzése. Az exportipar fontossága a nemzetgazdaság egyensúlya szempontjából nem szorul bizonyításra; ez is hozzájárul a tökéhezpeződéshez, ami viszont rendkívül fontos oly korban, amikor a technikai haladás folyton nagyobb tőkéket igényel. A svájci bankszervezet fejlődése csak a külkereskedelem kiterjedésével magyarázható. Svájc mai, 1945. évi helyzete a következő: nagymennyiségű élelmiszert, nyersanyagot és feldolgozásra váró cikke-

ket kénytelen importálni, hogy mostani lecsökkent színvonalát fenntartsa, hogy a munkanélküliséget, valamint a megvásárolható javak és a bankjegyforgalom közötti mindinkább nyilvánvaló aránytalanság valutárius következményeit elkerülje. A termelő szervezet épnek mondható, bár javításra szorul; a pénzügyi struktúra szigorúan technikai szempontból nagyon szilárd. De a technikai tényező nem egyedül döntő a valuta jövőjére, a gazdasági megfontolások nem kevésbé lényegesek. A hitelelet viszonylag tekintélyes, különösen a külfölddel összehasonlítva. A tőkepiac liquiditása azonban ne tévesszen meg bennünket. A háború Svájc számára is, ha talán kisebb mértékben is, mint más országokra, szegényedést jelent; több éven át termelő javak helyett fogyasztási javakat termelt. Másrészt a tőkeképződés nem folytatódhat kielégítő mértékben, ha a reálbéreket nem emelik aránylagosan akkor, amikor a fejadagrendszerrel lecsökkentett fogyasztás újból normálisan fejlődhet. A svájci közgazdaság négy első jellegzetessége kedvező, az ötödik kedvezőtlen. — A világ-gazdaság helyzete Svájc szempontjából: egyrészt elpusztított országokkal áll szemben, amelyeknek nincs vásárlóereje, másrészt ép országokkal, amelyek nagyon fejlett termelőszervezettel bírnak és hadiparukat már most átalakítják békeiparokká, egyesek közülök kénytelenek exportjukat minden eszközzel fokozni, hogy fizetési mérlegük egyensúlyát helyreállítsák. A nemzetközi kereskedelem lényegében, eltekintve a valutárius oldaltól, két elven alapszik: J.—B. Say-nak a felvevőpiacokra vonatkozó elméletén, amely szerint, minthogy a javak és szolgáltatások javakkal és szolgáltatásokkal cserélődnek, tehát mennél nagyobb a kínálatuk, annál nagyobb a csere lehetősége; Cairnes-nek a komparatív költségekre vonatkozó elvén, amely szerint a nemzetközi cserét nem két árunak két országban fennálló komparatív költsége szabja meg, hanem két áru komparatív költsége ugyanabban az országban viszonyítva egy másik országbeli ugyanezen költséghez! Ebből Svájcra vonatkozólag a következő következtetéseket kell levonnunk, hogy általában beilleszkedjék a világ-gazdaságba és különösen az európai gazdaságba: A bevittet fejleszteni kell; bele kell nyugodnunk abba, hogy több éven át a kereskedelmi mérleg jelentős passzív egyenleget fog feltüntetni s ennek jelentékenyen felül kell múlnia az általában normálisnak tekintett évi félmilliárd franknyi passzívumot. Azonban ezzel szemben azzal, amit olykor szoktak állítani, hiba volna elismerni azt, hogy, ha a behozatal kielégítő, szükségszerűen kielégítő lesz a kivitel is. Svájcnak sok éven át exportálnia kell, különösen olyan országokba, amelyek semmit vagy majdnem semmit sem tudnak Svájcnak szállítani, tehát Svájc importja ez országok vásárlóerejét nem gyarapítja. Svájc hitelforrásait mindaddig az elpusztított országokba való export szolgálatába kell állítani, amíg ezek kellő vásárlóerőre tesznek szert, ez viszont akkor következik be, amikor gazdasági talpraállásuk beteljesedett. Svájcnak ebben részt kell vennie, még pedig hitelműveletek útján, ami a dolgok rendes menetébe tartozik. Kérdés, mennyire rendelkezhetünk erre a célra a mi kihitelező képességünkkel. A kérdés nem az, hogy valamely összeget állapítsunk meg. Amikor vevőinknek hitelt nyújtunk, egyrészt valutakockázatot vállalunk, mert bankjegyforgalmunkat növeljük anélkül, hogy a vásárolható javak tömege ezzel párhuzamosan növekednék, másrészt kereskedelmi kockázatot vállalunk, azt, hogy követelésünk nem folyik be. Elkerülhetetlen, hogy a valutakockázat a közösséget terhelje. A kereskedelmi kockázatot a közösség már részben az exportkockázatok szavatossága révén viseli. Ennek a szavatosságnak a mechanizmusát meg kell

javítani, mert az iparnak erre nagyobb szüksége van, mint a tulajdonképpen pénzügyi eszközökre. Ha a kereskedelmi bankok ennek a feladatnak nem tudnak megfelelni, a szövetségi kölcsönpénztár volna esetleg erre a célra kifejleszthető. Viszont egy bizonyos óvatosságra van szükség a Nemzeti Bank beavatkozása tekintetében, mert ennek, ugyanúgy, mint Caesar feleségének, minden gyanún felül kell állania. E két kockázatot kell vállalni, amelyek következményeikben kisebbek, mint a munkanélküliség veszélye vagy az, hogy a teljes talpraállás folyamataiban álló világgazdasággal való kapcsolatot elveszti. Ügyelnünk kell arra, hogy korlátozzuk ezeket, különösen azzal, hogy az engedélyezett hitelek produktív célokra fordíttassanak. Pénzügyi és kereskedelmi politikánknak felbonthatatlan egységet kell alkotniuk. Lehet, hogy ezeknek a hiteleknek azonnali ellenszolgáltatásai is lennének: bizonyos országok szabadkikötőket, mások szállítási kedvezményeket, különösen hajóúrtért adhatnának, amire a legnagyobb szükségünk van. Az engedélyezett hitelekkel kapcsolatban bizonyos vámkedvezményeket is kaphatnánk. A mai helyzet nemcsak kockázatokat jelent, hanem oly kedvező alkalmakat is rejt magában, amelyek a kockázatok jogos ellentételéül szolgálnak és amelyeket ki kell tudnunk használni. Versenyképességünk a világpiacon különösen az ország termelékenységének növelésétől függ. Ez elkerülhetetlen, ha ellensúlyozni akarjuk azt a hátrányt, amely az általunk feldolgozott nyersanyagok magas vételárából származik és egy nagyon fejlett életszínvonal fenntartásából, amelyre egyébként csak büszkék lehetünk, mert a gazdasági folyamatnak ez a végcélja. A termelés racionalizálása, az általános költségek tudományos vizsgálata és csökkentése, különösen az adóteher enyhítése szintén hozzájárulhat ahhoz, hogy az országos termelői önköltséget oly szintre vezesse vissza, amely a külfölddel való versenyt lehetővé teszi. De különösen azoknak az iparágaknak a fejlesztésére kell törekednünk, amelyek sok munkát tartalmazó javakat állítanak elő. Ez iparágak kiterjesztése mindenek előtt arra alkalmas, hogy a teljes foglalkoztatottságot biztosítsa, amelynek a megvalósítására mindig törekedni fogunk. Azonkívül természetes, hogy az ilyen javak kivitele a nemzetgazdaságnak jelentékenyebb tiszta hozamot biztosít, mint az olyan termékek exportja, amelyekben jelentős részben olyan nyersanyagok vannak, amelyeket előzőleg importálni kellett. A reálbéreket csak akkor lehet emelni, ha ezek a feltételek teljesültek. A kormánysszubszenciók és exportprémiumok politikája csak átmenetileg indokolt; nem idéznek elő vásárlóerőt, de hatásukra a vásárlóerő eltolódik. Svájc gazdasági szervezetéből ki kell küszöbölni a tétlen tényezőket és az ellenálló központokat, amelyek újabb gazdasági válság esetén végzetesekké válhatnának. A gazdasági szervezet merevsége, amely a válságok hatásainak kiterjedését növeli, ennek következtében enyhülne. Az árak, bérek és a kamat stabilitása önmagában is nagyon kívánatos, de ennek az ideálnak a megvalósítása nagyon nehéz, mert oly feltételektől függ, amelyek fölött nem uralkodunk vagy amelyeket csak nagyon kis részben tudunk befolyásolni. Nem lehet azt mondani, hogy az árakat, béreket és a kamatot nem ilyen, hanem olyan szinten kell rögzíteni, mert hiszen e tekintetben a konjunktúra egésze a döntő. A gazdasági szervezet hajlékonysága nyilvánvalóan nehezen valósítható meg, struktúrája és mechanizmusa nagy mértékben életszínvonalunktól, vagyis különösen oly lélektani tényezőktől függ, amelyek az ésszel nincsenek összefüggésben. Ez nem ok arra, hogy ne igyekezzünk hajlékonnyá tenni mindazokban a szektorokban, amelyekre befolyásuk lehet. Többek között a hábo-

rús gazdaság leszerelésére gondol a szerző, háborús gazdaságéra, amelynek ugyan bámulatraméltó teljesítményei vannak, de produktív erőink jelentős részét elvonta normális útjuktól. — A devizaárfolyamok a különféle pénznemek tényleges vásárlóerejének összehasonlításából kell származzanak. De ezt a vásárlóerőt csak akkor lehet megállapítani, amikor a pénz belső ereje újból szabad lesz és az árak újból valódiak lesznek. Akkor lesz lehetséges a pénznemeket a belső vonalon újból helyreállítani és csak így alakulhatnak ki a devizaárfolyamok. Azok az árfolyamok, amelyek nem a kereslet és kínálat természetes összehatásából származnak, szükségképpen önkényesek, tehát a nemzetközi gazdasági és pénzügyi kapcsolatokban zavarokat okoznak. Csak a szabad pénzátutalások rendszerében van igazi devizaárfolyam, amely a pénznemek valódi vásárlóerejének összehasonlításából ered. Svájc természetesen nem tekintheti magát érdektelennek a nemzetközi pénzügyi tervekkel szemben, minthogy szoros kapcsolatok fűzik a világ gazdaságához. Mégis, mielőtt e tekintetben határozná, — ha ez előtt a feladat előtt állna, — egybe kell vetni azokat az előnyöket, amelyek ebből reá származnak, azokkal a hátrányokkal, amelyek esetleg a pénzügyi szuverenitás részbeni feladásából származnának. — A svájci valuta árfolyama minden esetre csak akkor juthat igazán szilárd alaphoz, amikor a fő-valuták, tehát a dollár és az angol font egymásközi viszonya véglegesen meg fog állapíttatni. Végül ne feledjük, hogy az alapvető problémák pénzügyi természetűek. A valuta-problémák, amelyek jelentőségét nem szabad alábecsülni, ezekbe kapcsolódnak. Erre a viszonyra lehetne alkalmazni egy híres mondást: „Csináljatok nekem jó közgazdaságot és én jó pénzt csinálok nektek.“ — *Berichte — Verhandlungsbericht der Tagung in Sitten der Schweizerischen Gesellschaft für Statistik und Volkswirtschaft.* — *Literatur.*

81. Jahrg. — Nr. 5. — Oktober 1945.

Adolf Grabovsky: Ein neues soziologisches Schema. — Jean de la Harpe: La notion de société et l'hypothèse du champ collectif. — René König: Zwei Grundbegriffe der Familiensoziologie. — Berichte. — Literatur.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG.

A Társaság LII. rendes évi közgyűlése.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1947. évi május hó 12-én *Feber Antal* elnöklésével tartotta meg LII. rendes közgyűlését. Az elnök a napi-rend előtt meghatott szavakkal emlékezik meg az igazgató-választmány érdemes tagjának, Balabán Imrének folyó évi május hó 16-án történt elhunytáról. Méltatja a Megboldogultnak a Társaság ügyei iránt mindenkor tanúsított meleg érdeklődését és értékes közreműködését. Indítványára a közgyűlés egyhangúlag elhatározza, hogy Balabán Imre igazgató-választmányi tag emlékét jegyzőkönyvileg megőrökíti.

Feber Antal elnök, elnöki megnyitójában, megemlíti azokat a nehézségeket, melyek a Társaság hatékony működése elé tornyosulnak. Mindazok a források, amelyekből az összeomlásig folyóiratunknak, a Közgazdasági Szemlének kiadását táplálni tudtuk, javarészt elapadtak. Pedig ez az egyetlen jelentősebb tétele költségvetésünknek. Egyre telmerül a kérdés: érdemes-e a létért való küzdelem tovább folytatni? De ekkor elénk mered Társaságunk alapításának célja, amelyet 53 évvel ezelőtt nagy elődeink így szövegeztek meg alapszabályaink 2. §-ában: „A társaság célja a közgazdaság körébe vágó tudományok művelése és a közgazdasági ismeretek terjesztése.” Ezt olvasván, azt kell mondani, hogy egy olyan társaságot, amelynek ez a célkitűzése, nem szabad elveszni hagyni, hiszen, ha nem volna, éppen most kellene — inkább, mint valaha — megalapítani. Most érezzük leginkább szükségét a közgazdasági tudományok művelésének és a közgazdasági ismeretek terjesztésének. — Az első világháború után Hayek társaságunkban előadást tartott, amelyben arra utalt, hogy a napoleoni háborúk lezajlása után Európa gazdasági rendje azért állott oly hamar helyre, mert akkor a vezető politikusok Pitt, Peel, Gladstone, Smith Ádám, Hume, Ricardo tanításaihoz alkalmazták politikájukat. Ha ezzel szemben látjuk, hogy most, a világháború után mily nehezen áll helyre a világ gazdasági rendje, úgy ennek egyik magyarázatát mindenestre abban találhatjuk meg, hogy míg egy századdal előbb a közgazdasági tudomány irányította a politikát, addig most a politika akarja a közgazdasági tudományt irányítani. Ezzel áll szemben a mi társaságunk, amely a közgazdasági tudást akarja terjeszteni. Ezt teljes függetlenséggel és pártatlansággal kívánjuk tenni, úgy, amint azt eddig is tettük. Inkább a legszerényebb keretben folytatjuk tevékenységünket, sem hogy függetlenségünk legkisebb részét is feláldozzuk. De teljesen pártatlanok is akarunk maradni továbbra is. Előadói asztalunknál vagy a Közgazdasági Szemlében bármely párt, bármely közgazdasági tudományos irányzat, bármely eszmeáramlat számára nyitva van a tér, csak egyetlen feltétel van, hogy a felszólalás, az előadás, a közlemény alkalmas legyen a közgazdasági tudás fejlesztésére, a közgazdasági ismeretek terjesztésére. Ehhez a tevékenységhez, ily irányú működésünkhöz kérjük a Társaság tagjainak szeretetteljes, meleg támogatását.

Az elnöki megnyitó után Major Róbert igazgató felolvassa a főtitkár jelentését a Társaság 1946. évi működéséről. A Társaság az 1946 év folyamán újra élénkebb működésbe kezdett. Az év elején a fővárosi középiskolai tanárok közgazdasági továbbképzése céljából tanfolyamot szervezett meg. Az év folyamán a Társaság időszerű kérdésekről hat

előadóülést tartott. Ezenkívül Éber Antal elnöknek a Magyar Rádióval történt megállapodása alapján a Társaság több tagja (Éber Antal, Major Róbert, Kádas Kálmán) a közgazdasági ismeretek népszerűsítése és terjesztése céljából rádió-előadásokat tartott.

Súlyos gondot okozott a választmánynak a tagdíjkérdés. Az infláció lehetetlenné tette ennek állandó összegben való megállapítását. Végül is a valorizáltaknak deklarált adópengőben (50.000 a. p.) állapította meg. Az adópengő elértéktelenedése következtében ez is céltalannak bizonyult, úgyannyira, hogy a stabilizáció megkezdtekor a Társaság teljesen pénz nélkül állott. Az új stabil valutában azután a választmány György Ernő javaslatára úgy határozott, hogy a tagdíj egyes személyek számára 20—50 forint, intézmények számára pedig 50—100 forint. A 20, illetve 50 forint feletti túlfizetések mértékét a Társaság a tagok belátására bízta.

Az év novemberében a Társaság Heller Farkas elnöklésével nagyszabású vámpolitikai szaktanácskozmányt rendezett „Szabadkereskedelem vagy védvámrendszer” címmel. Az ankét főelőadói: *Éber Antal* és *Ferenczi Izsó* voltak.

Az évet a Társaság örvendetes eseménnyel zárja. Éber Antal elnök közbenjárására Csejkey Ernő elnök támogatásával a Magyar Nemzeti Bank 5.000.— forint pénzsegélyt szavaz meg a Társaságnak, amely összeg lehetővé teszi, hogy az 1947. év elején a Szemle újra megjelenjen. Az összeg 1947. január havában került folyósításra. — A Társaság a Magyar Nemzeti Bank főtanácsának nagylelkűségéért, mellyel a közgazdaságtudomány e régi magyar szakfolyóiratát támogatja, ezúton is hálás köszönetet mond.

A továbbiakban Major Róbert igazgató felolvassa a főpénztáros jelentését az 1946. évről. Utána a számvizsgáló bizottság jelentését az 1946. évi zárszámadásokról. Major Róbert igazgató előterjesztésére a közgyűlés a jelentéseket egyhangúlag, jóváhagyóan tudomásul veszi és a felmentvényt megadja. Majd az 1947. évi költségvetés ismertetésére kerül a sor. A közgyűlés a költségvetést szintén egyhangúlag elfogadja.

A közgyűlés ezután az elnök indítványára egyhangúlag megválasztja az igazgató-választmány tagjaivá: Barsy Gyulát, Friss Antalt, Markovits Jenőt, Mihályffy Antalt, Szentkirályi Miklóst, Vajda Ernőt és Vermes Andort, az 1947. évre a számvizsgáló-bizottság tagjaivá pedig: Domány Gyulát, Mórotz Kálmánt, Nemény Vilmos Bélát, Nötél Rudolfot és Varga Józsefet.

Ezután *Kádas Kálmán* egyetemi m. tanár előadása következik „Beruházások és a nemzeti jövedelem emelkedése” címmel. A nagy tetszéssel fogadott előadás gondolatmenetének összefoglalóját a Szemle jelen száma közli.

A közgyűlésen jelen volt tagjaink névsora: Domány Gyula, Theiss Ede, Nizsalovszky Endre, Kun Károly, Vilcek András, Felkay Ferenc, Homolyai Rezső, Gazda Béla, Berinkey Gyula, Némedi Mihály, Tarnóczi Lóránt, Polinszky Gyula, Hallóssy István, Fábian Tibor, Sivó István, Torda Balázs, Thirring Lajos, Gidófalvy Elemér, Szentkirályi Miklós, Fügedi Tamás, Gorácz Béla, Bádonyi István, Nemény Vilmos Béla, Hamar József, Varga József, Jirkovsky Sándor, Hegedüs Márton, Guóthfalvy Zoltán, Judik József, Szalay Zoltán, Polgár László, Takaróné Gáll Beatrix, Szentés Vidor, Molnár Ernő, Mórotz Kálmán, Nötél Rudolf, Barsy Gyula, Vermes Andor és még sokan mások.

50
É V E

Dr. EGGER gyógyszer

Dr. EGGER LEÓ és EGGER I.
gyógyszervegyészeti gyár
BUDAPEST, VI., RÉVAY-U. 12.

BUDAPEST

hét hatalmas gyógyfürdő-
jével, 117 gyógyforrásával,
200 keserűvízforrásával,
ötvenöt millió liter napi
gyógyvízhozamával, ma-
gas orvosi felkészültségé-
vel és az állandó téli és
nyári rheumakezelés
lehetőségének biztosítá-
sával

A világ legnagyobb

FÜRDŐVÁROSA

Felvilágosítást ad a
BUDAPESTI KÖZPONTI
GYÓGY- ÉS ÜDÜLŐHELYI
BIZOTTSÁG:

B U D A P E S T,
V., MOLOTOV- (Vigadó) TÉR 3.

TELEFON:
180—729.

JANUÁR-FEBRUÁR HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL
ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

- Judik József*: A hároméves gazdasági terv — — — — — 1
Szívós István: Az egyéni adóteher igazságos progresszivitásá-
 nak elméleti alapjai — — — — — 50

Közlemény

- Gidófalvy Elemér*: A Szovjet-Unió pénzügyi és hitelrendszere 84

Irodalom

- Könyvismertetések** — — — — — 98

Csejkey Ernő: Magyarország az új világ küszöbén. (é. a.) —
Mártha Zsuzsánna: Magyarország élelmezési helyzete és
 mezőgazdasági termelése. (Kiss Albert) — *Jordáky*
Lajos: A tudományos szocializmus Franciaországban.
 (Major Róbert)

- Külföldi folyóiratok szemléje** — — — — — 106

The Journal of Political Economy. — Vierteljahrsbericht der
 Skandinaviska Banken

- Magyar Közgazdasági Társaság** — — — — — 108

Mezőgazdasági újjáépítési anket. — Előadóülések. — Az igaz-
 gatóválasztmány ülései. — Szaktanácskozmány a sza-
 badkereskedelmi vagy védvámrendszerről

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, Budapest, II., Keleti Károly-u. 13/a. I. 2.

Egyes szám ára: 8 Ft.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *Kádas Kálmán*,
 a nyomdáért *Kiss István* felelős.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

ezen számának egyes példányai Társaságunk titkárságában kaphatók (II., Keleti Károly-utca 13/a. sz., I. em. 2.; telefon: 160-370).

A Szemle példányonkénti ára:

tagjaink számára, kedvezményesen **4**— forint

nemtagoknak **8**— forint

Tagjainknak postán megküldtük ezt a számot és kérjük, hogy a 4— forintot 16.507 számú postatakarékpénztári csekkszámlánkra (Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest) befizetni szíveskedjenek. Nemtagok az ezen számért járó 8— forintot ugyanerre a postatakarékpénztári csekkszámlára fizethetik be; az összeg beérkezte után a Szemlét a megrendelők címére azonnal megküldjük.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL
ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

Theiss Ede: Dinamikai közgazdaságtudomány és társadalmi folyamat — — — — — 129

Szívós István: Az egyéni adóteher igazságos progresszivitásának elméleti alapjai (II.) — — — — — 156

Közlemények

Éber Antal: „Council of Economic Advisers“ — — — — — 194

Tarnóczy Lőránd: A nemzetközi gazdasági kapcsolatok valuta-forgalmi kötöttségei — — — — — 197

A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara 1947. évi kongresszusának határozatai — — — — — 206

Irodalom**Csoportos könyvismertetés**

Négy tanulmány mezőgazdaságunk gépszükségletéről: 1. *Farkas Árpád:* A mezőgazdaság gép- és eszközfelszerelésének üzemi összefüggései. 2. *Ihrig Károly:* A magyar mezőgazdaság „elméleti géphiánya“. 3. *Szentkirályi Miklós:* Magyarország mezőgazdasági gépszükséglete. 4. Tízéves terv a mezőgazdaság gépesítésére. (Kiss Albert) — — — — — 210

Könyvismertetések — — — — — 217

Büky József: A papírpénz fejlődésének történelmi vázlata. (é. a.) — *Rézler Gyula:* A munkásosztály felemelkedése és az életforma átalakulása Európában. (Szára János) — *Kiss Albert:* Mezőgazdaságunk fejlődése 1895—1935. (É. E.) — *Jócsik Lajos:* Közép-Dunamedence közgazdasága. (Kiss Károly) — A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara működése 1946-ban. (é. a.) — *Fischer, Allan G. B.:* Economic Progress and Social Security. (Nemény Vilmos Béla) — *Hirst, Francis W.:* The repeal of the Corn Laws (é. a.) — *Smith, Harald D.:* The Management of Your Government. (Lénárt Richárd) — La Politique Commerciale entre les deux Guerres. (Horváth Róbert) — Rechnungsführung in Unternehmung und Staatswirtschaft. (é. a.) — *Rutishauser H.:* Publikum und Behörde. (é. a.)

Külföldi folyóiratok szemléje — — — — — 248

Magyar Közgazdasági Társaság. Az 1946. évi közgyűlés. 255

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

ezen számának egyes példányai Társaságunk titkárságában kaphatók (II., Keleti Károly-utca 13/a. sz., I. em. 2.; telefon: 160-370).

A Szemle példányonkénti ára:

tagjaink számára, kedvezményesen **5**— forint

nemtagoknak **10**— forint

Tagjainknak postán megküldtük ezt a számot és kérjük, hogy az **5**— forintot 16.507 számú postatakarékpénztári csekkszámolókra (Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest) befizetni szíveskedjenek. Nemtagok az ezen számért járó **10**— forintot ugyanerre a postatakarékpénztári csekkszámolóra fizethetik be; az összeg beérkezte után a Szemlét a megrendelőik címére azonnal megküldjük.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, Budapest, II., Keleti Károly-u. 13/a. I. 2.

Egyes szám ára: **10** Ft.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *Kádas Kálmán*,
a nyomdáért *Kiss István* felelős.

Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL
ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>Varga István:</i> A gazdasági élet fejlődése és a közgazdaságtan	257
<i>Kádas Kálmán:</i> Beruházások és a nemzeti jövedelem emelkedése	275
<i>Fábián Tibor:</i> Infláció és pénzürték	291
<i>Kürthy Sándor:</i> Stabilizáció és közös tervgazdálkodás a dél-keleteurópai államokban	314
<i>Némedi Mihály:</i> A takarékoság egyéni és nemzetgazdasági jelentősége	329

Közlemények

Halálozások	345
<i>Domány Gyula:</i> Az angol font küzdelmei	346
Egyetemi magántanári próbaelőadások	354

Irodalom**Könyvismertetések**

<i>Szász Antal:</i> Banküzemtan. (Domány Gyula) — <i>Takaróné Gáll Beatrix, Solt Andor:</i> Közgazdasági Olvasókönyv. (é. a.) — <i>Jirkovszky Sándor:</i> A magyarországi pénzintézetek története az első világháború végéig. (Némedi Mihály) — <i>Hayek, A. Friedrich:</i> The Pure Theory of Capital. (Theiss Ede) — <i>Goldmann Josef:</i> Czechoslovakia Test Case of Nationalisation. (Szentcs. Vidor) — <i>Whittaker Edmund:</i> Elements of Economics. (é. a.) — <i>Walpole G. S.:</i> Management and Man. (Varga József) — <i>Bienstock C., Schwarz S. M., Jugov A.:</i> Management in Russian Industry and Agriculture. (Varga József) — Politik und Wirtschaft in den Entscheidungsjahren. (é. a.)	361
--	-----

Külföldi folyóiratok szemléje

Economica. — Journal of Political Economy. — Bulletin of the Oxford University Institute of Statistics. — Vierteljahresbericht der Skandinaviska Banken. — Zeitschrift für schweizerische Statistik und Volkswirtschaft.	393
--	-----

Magyar Közgazdasági Társaság. Az 1946. évi közgyűlés. 405

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

ezen számának egyes példányai Társaságunk titkárságában kaphatók (II., Keleti Károly-utca 13/a. sz., I. em. 2.; telefon: 160-370).

A Szemle példányonkénti ára:

tagjaink számára, kedvezményesen **5**— forint

nemtagoknak **10**— forint

Tagjainknak postán megküldtük ezt a számot és kérjük, hogy az 5— forintot 16.507 számú postatakarékpénztári csekkszámunkra (Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest) befizetni szíveskedjenek. Nemtagok az ezen számért járó 10— forintot ugyanerre a postatakarékpénztári csekkszámunkra fizethetik be; az összeg beérkezte után a Szemlét a megrendelők címére azonnal megküldjük.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, Budapest, II., Keleti Károly-u. 13/a. I. 2.

Egyes szám ára: **10** Ft.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *Kádas Kálmán*,
a nyomdáért *Kiss István* felelős.

Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL
ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>Varga István:</i> A gazdasági élet fejlődése és a közgazdaságtan	257
<i>Kádas Kálmán:</i> Beruházások és a nemzeti jövedelem emelkedése	275
<i>Fábián Tibor:</i> Infláció és pénzérték	291
<i>Kürthy Sándor:</i> Stabilizáció és közös tervgazdálkodás a délkeleteurópai államokban	314
<i>Némedi Mihály:</i> A takarékoság egyéni és nemzetgazdasági jelentősége	329

Közlemények

Halálozások	345
<i>Domány Gyula:</i> Az angol font küzdelmei	346
Egyetemi magántanári próbaelőadások	354

Irodalom**Könyvismertetések**

<i>Szász Antal:</i> Banküzemtan. (Domány Gyula) — <i>Takaróné Gáll Beatrix, Solt Andor:</i> Közgazdasági Oivasó-könyv. (é. a.) — <i>Jirkovszky Sándor:</i> A magyarországi pénzügyintézetek története az első világháború végéig. (Némedi Mihály) — <i>Hayek, A. Friedrich:</i> The Pure Theory of Capital. (Theiss Ede) — <i>Goldmann Josef:</i> Czechoslovakia Test Case of Nationalisation. (Szentés Vidor) — <i>Whittaker Edmund:</i> Elements of Economics. (é. a.) — <i>Walpole G. S.:</i> Management and Man. (Varga József) — <i>Bienstock C., Schwarz S. M., Jugov A.:</i> Management in Russian Industry and Agriculture. (Varga József) — Politik und Wirtschaft in den Entscheidungsjahren. (é. a.)	361
---	-----

Külföldi folyóiratok szemléje — — — — — 393

Economica. — Journal of Political Economy. — Bulletin of the Oxford University Institute of Statistics. — Vierteljahresbericht der Skandinaviska Banken. — Zeitschrift für schweizerische Statistik und Volkswirtschaft.

Magyar Közgazdasági Társaság. Az 1946. évi közgyűlés. 405

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

ezen számának egyes példányai Társaságunk titkárságában kaphatók (II., Keleti Károly-utca 13/a sz., I. em. 2.; telefon: 160-370).

A Szemle példányonkénti ára:

tagjaink számára, kedvezményesen **7**— forint

nemtagoknak **14**— forint

Tagjainknak postán megküldtük ezt a számot és kérjük, hogy az **7**— forintot 16.507 számú postatakarékpénztári csekkszámolánkra (Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest) befizetni szíveskedjenek. Nemtagok az ezen számért járó **14**— forintot ugyanerre a postatakarékpénztári csekkszámolára fizethetik be; az összeg beérkezte után a Szemlét a megrendelők címére azonnal megküldjük.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, Budapest, II., Keleti Károly-u. 13. a. I. 2.

Egyes szám ára: **14** Ft.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *Kádas Kálmán*,
a nyomdáért *Kiss István* felelős.

Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.